1

Taberî Tefsiri

Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân

تفسير الطبري

جامع البيان عن تأويل آي القرآن

İBN CERÎR ET-TABERÎ

لأبي جعفر محمد بن جرير الطبري

beka

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

1. CİLT

GİRİŞ -FÂTİHA SÛRESİ -BAKARA SÛRESİ 1-26

KİTABIN VE YAZARIN ADI
TABERÎ TEFSİRİ
CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN
MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TERCÜME
Prof. Dr. Mesut KAYA (Mukaddime ve Fâtiha Sûresi Tefsiri)
Eğt. Görevlisi (Diyanet Akademisi): Güneş ÖZTÜRK (Bakara Sûresi 1-20. Âyetlerin Tefsiri)
Doç. Dr. Muhammed ERSÖZ (Bakara Sûresi 21-26. Âyetlerin Tefsiri)

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Mesut KAYA - Doç. Dr. Süleyman NAROL

TASHİH
Sefanur ÇELİKTAŞ - Muhammed Hayrullah SÖKE

SON OKUMA
Vahit METİN

SAYFA & KAPAK DÜZENİ
A. Azzam ÖZEL & Inkreativ Arts

ISBN
978-625-6400-74-0 (Tk) 978-625-6400-75-7 (1.c)

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No. 11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Serfika No: 45522

beka

MUHARREM - 1444 / AĞUSTOS - 2023
1. BASKI

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28
Başakşehir/İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
WhatsApp Hattı: 0212 909 80 86
Web: www.bekakitap.com Eposta: bekayay@hotmail.com
Yayıncılık Sertifika No: 50128

MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

beka

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **13**

1. TABERÎ'NİN HAYATI, İSLÂMÎ İLİMLERDEKİ YERİ VE ESERLERİ **19**

A. Taberî'nin Hayatı 19

B. Taberî'nin İslâmî İlimlerdeki Yeri 25

1. Hadis İlminde Taberî 26

2. Fıkıh İlminde Taberî 27

3. Kelâm İlminde Taberî 28

4. Kıraat İlminde Taberî 29

5. Arap Dili ve Edebiyatı İlminde Taberî 30

6. Siyer ve Tarih İlminde Taberî 31

C. Taberî'nin Eserleri 33

1. Taberî'nin Günümüze Kadar Gelen Eserleri 34

2. Kaynaklarda Bilgisi Yer Alan Günümüze Ulaşmayan Eserleri 38

2. BİR MÜFESSİR OLARAK TABERÎ VE *CÂMİU'L-BEYÂN*'I **41**

A. Taberî'nin Tefsirdeki Yeri ve Tefsiri *Câmiu'l-Beyân*'ın Özellikleri 41

B. Taberî'nin Tefsirde Gözettiği İlkeler 54

3. TABERÎ TEFSİRİ LİTERATÜRÜ **63**

A. Taberî Tefsiri'nin Baskıları 63

B. Taberî Tefsiri'nin Muhtasarları 66

C. Taberî Tefsiri'nin Tercümeleri 68

D. Taberî Tefsiri Üzerine Yapılan Çalışmalar 70

1. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar 70

a. Kitaplar 70

b. Tezler 71

c. Makale ve Sempozyum Bildirileri 73

2. Arap Dünyasında Yapılan Çalışmalar 78

a. Kitaplar 78

b. Tezler 79

3. Batı'da Yapılan Çalışmalar 81

a. Tezler 81

b. Makale ve Sempozyum Bildirileri 81

KAYNAKÇA **83**
MUKADDİME **89**
1. [Dil-Kur'ân İlişkisi] 93
2. [Kur'ân'da Yabancı Kelimelerin Varlığı Meselesi] 98
1. Arap Diliyle Diğer Bazı Milletlerin Dillerindeki Kelimelerin Ortak Olması 98
3. Kur'ân'ın Nâzil Olduğu Arap Lehçesi [ve Yedi Harf Meselesi] 105
4. [Taberî'nin Yedi Harf Rivayetleri İle İlgili Değerlendirmeleri] 138
5. [Kur'ân'ın Yedi Cennet Kapısından İndirilmiş Olması] 161
1. Allah Resûlü'nün "Kur'ân Yedi Cennet Kapısından İndirilmiştir" Sözünün Anlamı ve Bu Konuda Nakledilmiş Rivayetler 161
6. Kur'ân Te'vili Bilgisine Ulaştıran Vecihler 166
7. Kur'ân'ı Rey ile Te'vil Etmenin Yasak Olması Hususunda Gelen Rivayetler .. 170
8. Kur'ân'ı Tefsir İlmine Teşvik Amaçlı Nakledilen Bazı Rivayetler ve Kur'ân'ı Tefsir Eden Sahabîler 175
9. Kur'ân'ın Tefsir Edilmesini Kabul Etmeyenlerin Tevilinde Hataya Düştükleri Rivayetler 180
10. Kadîm Müfessirlerden Tefsirdeki İlmi Sebebiyle Övülenler ve Yerilenler Hakkında Bazı Seleften Gelen Rivayetler 186
11. [Kur'ân'ı Tefsir Etmenin Temel İlkeleri] 191
12. Kur'ân'ın İsimleri, Sûreleri ve Âyetleri 192
13. [Sûrelerin es-Seb'u't-Tuvel, el-Miûn, el-Mesânî, el-Mufassal diye İsimlendirilmeleri] 199
14. [Sûre Kelimesinin Kökü ve Anlamı] 205
15. [Âyet'in Anlamı] 207
16. Fâtihatü'l-Kitâb'ın İsimleri 209
1. "Fâtihatü'l-Kitâb" 209
2. "Ümmü'l-Kur'ân" 209
3. "es-Seb'u'l-Mesânî" 211
17. İstiâze'nin Anlamı 213
1. {أَعُوذُ} "Sığınırım" 213
2. {مِنَ الشَّيْطَانِ} "Şeytandan" 213
3. {الرَّجِيمِ} "Racîm" 215
18. Besmele'nin Anlamı 217
1. {بِسْمِ} "Adıyla" 217
19. [Lafzatullâh'ın Anlamı] 228

20. [Rahmân ve Rahîm İsimlerinin Anlamı] 232
1. {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} "Rahmân ve Rahîm" 232

1. FÂTİHATÜ'L-KİTÂB SÛRESİ'NİN TEFSİRİ

[FÂTİHA SÛRESİ 1. ÂYETİN TEFSİRİ] 243
1. {الْحَمْدُ لِلَّهِ} "Hamd, Allah'a mahsustur." 243
2. {رَبِّ} "Rabb" 249
3. {الْعَالَمِينَ} "Alemler" 252
[FÂTİHA SÛRESİ 2. ÂYETİN TEFSİRİ] 257
1. {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} "Rahmân ve Rahîm." 257
[FÂTİHA SÛRESİ 3. ÂYETİN TEFSİRİ] 259
1. {مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ} "Din gününün sahibidir." 259
2. {يَوْمِ الدِّينِ} "Din günü" 265
[FÂTİHA SÛRESİ 4. ÂYETİN TEFSİRİ] 268
1. {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} "Yalnız sana ibadet ederiz." 268
2. {وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} "Yalnız senden yardım isteriz." 270
[FÂTİHA SÛRESİ 5. ÂYETİN TEFSİRİ] 275
1. {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} "Bizi doğru yola ilet." 275
2. {الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} "Doğru yol." 280
[FÂTİHA SÛRESİ 6. ÂYETİN TEFSİRİ] 287
1. {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna." 287
[FÂTİHA SÛRESİ 7. ÂYETİN TEFSİRİ] 291
1. {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ} "Gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil." 291
2. {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} "Gazaba Uğrayanlar" 295
3. {الضَّالِّينَ} "Dalâlete Düşenler" 301
4. Kur'ân'ı Tenkit Eden Mülhidlerin Ortaya Attığı Bir Mesele 312

2. [BAKARA SÛRESİ'NİN TEFSİRİ]

[BAKARA SÛRESİ 1. ÂYETİN TEFSİRİ] 317
1. {الم} "Elif Lâm Mîm." 317
[BAKARA SÛRESİ 2. ÂYETİN TEFSİRİ] 343
1. {ذَلِكَ الْكِتَابُ} "Bu Kitap." 344
2. {لَا رَيْبَ فِيهِ} "Kendisinde şüphe olmayan" 347

3. {هُدًى} "Yol gösteren rehber" 351
4. {لِلْمُتَّقِينَ} "Takva sahipleri için" 355
[BAKARA SÛRESİ 3. ÂYETİN TEFSİRİ] 358
1. {الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ} "İman ederler." 358
2. {بِالْغَيْبِ} "Gayba [iman ederler]." 360
3. Nüzûl Sebebi 362
4. {وَيُقِيمُونَ} "Dosdoğru kılarlar." 367
5. {الصَّلَاةَ} "Namaz" 368
6. {وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} "Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar." 370
[BAKARA SÛRESİ 4. ÂYETİN TEFSİRİ] 372
1. {وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ} "Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar." 372
2. {وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} "Âhirete de kesin olarak inanırlar." 374
[BAKARA SÛRESİ 5. ÂYETİN TEFSİRİ] 376
1. {أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ} "İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler." 376
2. {وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} "Ve kurtuluşa erenler de işte onlardır." 379
[BAKARA SÛRESİ 6. ÂYETİN TEFSİRİ] 383
1. Bu Âyetin Kimler Hakkında İndiği Ve Bu Âyetle Kimlerin Kastedildiği ... 383
2. {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا} "Küfre saplananlara gelince" 388
3. {سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} "Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar." 390
a. {سَوَاءٌ} "Birdir" 390
[BAKARA SÛRESİ 7. ÂYETİN TEFSİRİ] 393
1. {خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ} "Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir." 393
2. {وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ} "Gözleri üzerinde de bir perde vardır." 399
3. {وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} "Onlar için büyük bir azap vardır." 407
[BAKARA SÛRESİ 8. ÂYETİN TEFSİRİ] 408
1. {وَمِنَ النَّاسِ} "İnsanlardan" 408
2. Bu Âyetin Kimler Hakkında İndiği 409
3. {وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Âhiret gününe..." 414
4. {وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} "Hâlbuki onlar inanmış değillerdir." 414
[BAKARA SÛRESİ 9. ÂYETİN TEFSİRİ] 415

1. {يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا} "Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar." 415
2. {وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ} "Oysa sadece kendilerini aldatırlar." 419
3. {وَمَا يَشْعُرُونَ} "Farkında değiller" 421
[BAKARA SÛRESİ 10. ÂYETİN TEFSİRİ] **423**
1. {فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} "Kalplerinde bir hastalık vardır." 423
2. {فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} "Allah da onların hastalıklarını artırmıştır." 427
3. {وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "Onlara elem dolu bir azap vardır." 430
4. {بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ} "Söyledikleri yalana karşılık..." 432
[BAKARA SÛRESİ 11. ÂYETİN TEFSİRİ] **435**
1. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ} "Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde" 436
2. {قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} "Biz ancak ıslah edicileriz, derler." 440
[BAKARA SÛRESİ 12. ÂYETİN TEFSİRİ] **441**
1. {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ} "İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir." 442
[BAKARA SÛRESİ 13. ÂYETİN TEFSİRİ] **442**
1. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ} "Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın' denildiğinde" 443
2. {قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} "'Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?' derler." .. 444
3. {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ} "İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler." 447
[BAKARA SÛRESİ 14. ÂYETİN TEFSİRİ] **448**
1. {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ} "İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İnandık' derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, 'Şüphesiz, biz sizinle beraberiz.' derler." 449
2. {إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} "Biz ancak onlarla alay ediyoruz." 455
[BAKARA SÛRESİ 15. ÂYETİN TEFSİRİ] **457**
1. {اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ} "Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır)." 457
2. {وَيَمُدُّهُمْ} "Onlara mühlet verir." 465
3. {فِي طُغْيَانِهِمْ} "Azgınlıkları içinde" 468
4. {يَعْمَهُونَ} "Bocalayıp dururlarken" 470
[BAKARA SÛRESİ 16. ÂYETİN TEFSİRİ] **473**
1. {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} "İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir." 474

2. {فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ} "Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiştir." 481
3. {وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} "Ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır." 484
[BAKARA SÛRESİ 17. ÂYETİN TEFSİRİ] 484
1. {مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} "Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer." 484
a. {اسْتَوْقَدَ نَارًا} "Ateş yakmak istedi" 487
2. Âyetin Tefsiri 489
[BAKARA SÛRESİ 18. ÂYETİN TEFSİRİ] 505
1. {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} "Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler)." 505
2. {فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} "Artık (hakka) dönmezler." 509
[BAKARA SÛRESİ 19. ÂYETİN TEFSİRİ] 511
1. {أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} "Yahut onların durumu, gökten boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir." 511
2. {فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} "Yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır." 520
a. {فِيهِ ظُلُمَاتٌ} "Yoğun karanlıklar içinde." 520
b. {وَرَعْدٌ} "Ra'd" 520
c. {وَبَرْقٌ} "Berk" 528
d. Âyetin Tefsiri 533
e. {حَذَرَ الْمَوْتِ} "Ölüm korkusuyla" 545
f. {وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} "Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır." 546
[BAKARA SÛRESİ 20. ÂYETİN TEFSİRİ] 548
1. {يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} "Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek" 548
2. {كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ} "Her ne zaman onları aydınlatsa" 550
3. {مَشَوْا فِيهِ} "O(ışığı)nda yürürler" 550
4. {وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} "Karanlık çökünce dikilip kalırlar" 551
5. {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ} "Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi." 551
6. {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir." 554
[BAKARA SÛRESİ 21. ÂYETİN TEFSİRİ] 555
1. {يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin." 555
2. {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} "Ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız." 557

[BAKARA SÛRESİ 22. ÂYETİN TEFSİRİ] 558
1.{الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} "O, yeri sizin için bir döşek yapandır." 558
2. {وَالسَّمَاءَ بِنَاءً} "Göğü de bir bina yapandır." 560
3. {وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ} "Gökten su indirdi ve onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı." 562
4. {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} "Öyleyse siz de Allah'a ortaklar koşmayın." 562
5.{وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "Biliyor olduğunuz halde..." 565
[BAKARA SÛRESİ 23. ÂYETİN TEFSİRİ] 569
1. {وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin." ... 569
2. {فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} "Benzeri bir sûre getirin." 570
3. {وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} "Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" 573
a. {وَادْعُوا} "Çağırın" 575
b. {شُهَدَاءَكُمْ} "Şahitleriniz" 576
[BAKARA SÛRESİ 24. ÂYETİN TEFSİRİ] 577
1. {فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا} "Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız." 578
2. {فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} "O halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının." 579
3. {أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ} "O ateş kâfirler için hazırlanmıştır." 581
[BAKARA SÛRESİ 25. ÂYETİN TEFSİRİ] 582
1.{وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ}
"İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele." 583
a.{جَنَّاتٍ} "Cennetler" 583
b. {تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ} "İçinden Irmaklar Akan" 583
2. {كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ}
"Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, 'Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!' diyecekler." 585
3. {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} "Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir." 590
4. {ولَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} "Onlar için orada tertemiz eşler de vardır." 598
a. "Lehum: Onlar için" 598
b. "Fîhâ: Orada" 598
c. "Ezvâc: Eşler" 598

d. "Mutahharatun: Tertemiz" 599
5. {وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "Onlar orada ebedî kalacaklardır." 604
[BAKARA SÛRESİ 26. ÂYETİN TEFSİRİ] **604**
1. {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} "Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez." 605
a. Nüzûl Sebebi 605
b. {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي} "Allah çekinmez." 611
c. {أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا} "Örnek olarak vermekten" 612
d. "Meselen: Örnek olarak" 612
e.{مَا} "Mâ" 613
f. {فَمَا فَوْقَهَا} "Ondan daha da ötesi bir varlığı" 614
2. {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا} "İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, 'Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?' derler." 615
a. {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا} "İman edenler" 615
b. {فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} "Onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler." 616
c. {وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا} "Küfre saplananlar ise." 617
d. {مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا} "'Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?'" 617
3. {يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا} "(Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir." 617
a. {يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا} "(Allah) onunla birçoklarını saptırır." 618
b. {وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا} "Birçoklarını da doğru yola iletir." 618
4. {وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} "Onunla ancak fasıkları saptırır." 619

DİZİN

İSİMLER **622**
ŞAİRLER **625**
RÂVİLER **626**
KAVRAMLAR **643**

ÖNSÖZ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَانِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ للهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ

Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) kıyamete kadar sürecek en büyük mucizesidir. Kur'ân'ın ona Allah tarafından indirildiğinin en önemli delillerinden biri, indiği dönemden günümüze, on beş asırdır, üzerine binlerce tefsir yazılmış, hakkında araştırmalar yapılıp kütüphaneler dolusu kitaplar kaleme alınmış olmasıdır. Bu tefsirler, geçmiş yüzyıllarda ağırlıklı olarak Kur'ân'ın dili olan Arapça ile yazılmıştır.

İlim ve düşüncede esas olan, Arapça yazılmış olan bu kitapların orijinal dilinde okunup anlaşılmasıdır. Ancak genel okuyucu bir yana ilimle iştigal eden işin erbabı bile her zaman bu kitapları orijinal dilinden okuyup anlama imkânı bulamamaktadır. Buna dil öğrenmenin ve bir ilmin ıstılahlarına muttali olmanın ileri seviye bir bilgi birikimi istemesi, herkesin her alandaki bütün kitapları baştan sona okumaya vakit bulamaması gibi sebepler ileri sürülebilir. Dolayısıyla bir kişinin veya bir heyetin uzun mesailer harcayıp bir kitabı çevirmesi, ilim erbabının hem o kitabı bütüncül bir bakış açısıyla kolayca mütalaasına hem de vakit tasarrufuna, öte yandan Arapça bilmeyenlerin de bu kitaplardan fazlasıyla istifadesine imkân sağlamaktadır. Elbette burada temel şart, kitabın orijinaline sadık kalınarak çevrilmesi, eser üzerinde gereksiz tasarruflara gidilmemesidir. Aksi halde eserin gerçek hüviyeti gölgelenmekte, kitap hakkında yanlış tasavvurlar oluşabilmektedir.

Kur'ân'ın tercüme ve tefsirleri, başta İslâm coğrafyasında konuşulan diller olmak üzere çeşitli dünya dillerinde de yazılmakta, Arapça kaleme

alınmış tefsirler bu dillere de çevrilmektedir. Farklı dillerdeki bu yazım ve çeviri faaliyetlerinin özellikle son iki, üç asırdır yoğunlaştığı görülmektedir. Erken dönemlerden bu yana Kur'ân'ın tercüme ve tefsir edildiği, Arapça yazılmış tefsirlerin çevrildiği dillerden biri de Türkçedir. Günümüzde bir yandan Türkçe tefsir yazım faaliyetleri diğer yandan da geçmişte yazılan tefsirlerin Türkçeye kazandırılma çalışmaları devam etmektedir.

Türkçeye çevrilmeye ve okuyucunun istifadesine sunulmaya en layık eserlerden biri de İmam Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ra) *Câmi-u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiridir. Temel İslâm tefsir klasiklerinden biri olan bu kitap, tefsir, hadis, fıkıh, kıraat, Arap dili, kelâm ve tarih gibi bütün İslâmî ilimlerde ciddi bir yeri olan ve bu alanlarda eser telif eden Taberî'nin kendisinden önceki yaklaşık üç asırlık tefsir birikimini bir araya getirdiği bir tefsirdir. Taberî bu tefsirinde kendisinden önce yazılmış sayısı yüzleri bulan, kimi günümüze ulaşıp kimi ulaşmayan eserlerdeki görüşleri derlemenin yanı sıra, göz önünde bulundurduğu sağlam esaslarla bu görüşlerin Kur'ân'ın tefsiri olmaya uygun olup olamayacağını tahkik ve tetkik etmiştir. Bütün bu çabalarıyla Taberî "Hâzâ müfessir!" denmeye layık bir tefsir vücuda getirmiştir. Nitekim İmam Nevevî'nin (ra), "Ümmet, *Taberî Tefsiri* gibi bir tefsirin yazılmadığında icmâ etmiştir" dediği rivayet edilmiştir. Tefsir kendisinden sonra yazılan hemen bütün tefsirlere kaynaklık etmiş, tefsir ilminin bir temel taşı olarak ilmî mahfillerdeki etkinliğini her zaman korumuştur.

Taberî Tefsiri'nin Arap dünyasında kimi tahkikli, kimi tahkiksiz pek çok neşri yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı eserin tamamını ihtiva ederken bir kısmı çeşitli muhtasarlarından oluşmaktadır. Şimdiye kadar Taberî Tefsiri'nin Türkçeye tam bir tercümesi yapılmamıştır. Piyasada mevcut iki çeviriden biri, tefsirin muhtasarının çevirisi iken, diğeri pek çok tasarrufla birlikte yapılmış bir çeviridir. Her iki çeviri de tefsirin gerçek hüviyetini ortaya koymaktan ve Taberî'nin inşa ettiği o muhteşem abideyi yansıtmaktan uzaktır. Bu sebeple gerek yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'i anlama faaliyetinin en önemli kaynaklarından birini okumak isteyen Türk okuyucusunun gerekse İslâmî ilimlerin genelinde ve tefsir ilminde araştırma yapan kişilerin Taberî Tefsiri'nden tam anlamıyla istifade edebilmeleri için tefsirin baştan sona tercüme edilmesi düşünülmüş, büyük çoğunluğu tefsir akademisyenlerinden oluşan bir heyetle tefsirin tercümesine girişilmiştir. Bu tercümenin bazı özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Öncelikle tefsirin tam bir tercümesi hedeflenmiştir. Herhangi bir ihtisar veya tasarrufa gidilip bazı kısımların çıkartılması söz konusu olmamıştır.

2. Çeviride Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî'nin tahkiki (Kahire: Dâru Hecer, 1422/2001) esas alınıp Türkî'nin tahkik ettiği metin tam olarak çevrilmiş, onun dipnotlarda yer verdiği bilgiler dipnotlarda aynıyla korunmuştur. Bu dipnotlar içinde nüshalardan kaynaklanan ve anlam değişikliğine neden olan bazı farklılıklara dikkat çekilmekle birlikte Türk okuyucusu için çok elzem olmayan birtakım nüsha farklılıklarını gösteren açıklamalar her zaman çeviriye dâhil edilmemiştir. Bu tahkikin tercih edilmesinin en önemli nedeni, tefsirin tam ve en kayda değer tahkiklerinden birisi olmasıdır.

3. Taberî'nin pek çok tahkikli neşri olmakla birlikte bunlardan belki de en değerlisi, Mahmud Muhammed Şâkir'in tahkik, Ahmed Muhammed Şâkir'in de rivayetleri tahriç ettiği neşirdir (Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, ts). Taberî'nin bu tahkikinde, daha önceki baskılarda ortaya çıkan hatalar tashih, farklı nüshalardaki kayıtlar ciddi bir biçimde tahkik edilmenin yanı sıra rivayetler, istişhad için getirilen şiirler ciddi mânada tahriç edilip şerh edilmiş, râvi ve şâirler hakkında doyurucu bilgiler verilmiş, metinde anlaşılmayan müphem noktalara açıklayıcı bilgiler ilave edilmiştir. Bu bakımdan ciddi bir tercümede bu metnin göz ardı edilmesi düşünülemezdi. Bu sebeple çeviride Şâkir kardeşlerin çok büyük emek mahsulü olan bu neşirlerinden de mümkün mertebe istifade edilip onların dipnotlarındaki faydalı bilgiler, dipnotlarda gösterilmeye çalışılmıştır. Ama maalesef bu neşir İbrahim sûresi 27. âyetin tefsirinin sonuna kadar gelebilmiştir. Bundan başka Taberî'nin diğer bazı neşirlerinden de istifade edilmiştir. Sözgelimi İslâm Mansûr Abdülhamîd tarafından rivayetlerin, Ahmed Âşûr İbrahim ve Ahmed Ramazan Muhammed tarafından şiirlerin tahriçleri yapılan neşirden (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1431/2010) özellikle şiirlerin çevirisi ve şâirlerin biyografilerinin tespitinde istifade edilmiştir. Bunlardan başka Abdülhamîd Abdulmün'im Medkûr ve diğerleri tarafından yapılan neşirden (Kahire: Dâru's-Selâm, 1430/2009) ve başka neşirlerden de istifade edilmiş; Taberî Tefsiri'nin bu neşirleri, dipnotlarda Türkî, Şâkir, Abdülhamîd, Medkûr gibi kısaltmalarla verilmiştir.

4. Mütercimler, bazen Taberî'nin cümlelerinin açıklamaya ihtiyaç olan yerlerinde kısa açıklamalara, bazen okuyucu için faydalı olabileceğini

düşündükleri birtakım ilave bilgilere yer vermişler, varsa kaynaklarını belirtmişlerdir. Başlangıçta daha doyurucu bilgiler verilmesi hedeflenmiş olsa da metnin ve tahkikli neşirlerdeki bilgilerin yoğunluğu ve bunların çevirilerinin ciddi bir emek gerektirdiği hesaba katılarak bu faaliyet sınırlı tutulmuştur.

5. Rivayetlerin Arapça metinleri senedleriyle birlikte kaydedilmiş, şiirlerin ve Arapça deyim ve kullanımların da orijinal metinleri verilmiştir. Okuyucu böylelikle gerek rivayetlerin gerekse şiir ve deyimlerin orijinallerini görüp çevirisi ile karşılaştırma imkânı bulabilecektir. Ayrıca Türkî neşrinde bulunmasa da Şâkir'in tahkiki esas alınarak rivayetlerin köşeli parantez içinde numaralandırılması yoluna gidilmiştir. Böylelikle okuyucu bir sûrede veya tefsirin tamamında ne kadar rivayet yer aldığını görebilecektir.

6. Günümüzde klasik eserlerimiz Arapça orijinali bir sayfada Türkçe çevirisi bir sayfada olacak şekilde yayımlanmakta, bu da okuyucuya ihtiyaç duyduğunda metni çevirisiyle karşılaştırma fırsatı sunmaktadır. Böyle bir neşir ideal olmakla birlikte Taberî Tefsiri gibi devasa bir metnin hem orijinalinin hem de çevirisinin bir kitapta bulunması çok büyük bir yekûn tutacak, bu da kitabın hacmini artıracaktır. Bu bakımdan biz, metnin Arapça baskısına veya PDF'sine kolayca ulaşılıp karşılaştırma yapılabileceğini düşünerek Türkî nüshasının sayfa ve cilt numaralarını, sayfanın bittiği yere köşeli parantez içinde yazarak bu eksikliği telafi etmek istedik.

7. Gerek Türkî tahkikinde gerekse Şâkir tahkikinde rivayetlerin ve istişhad amaçlı kullanılan şiirlerin çok geniş bir kaynak yelpazesi vardır. Bu kaynaklar Türkî ve Şâkir'in verdiği cilt ve sayfa numaralarıyla verilip cümlenin sonunda kaynakların Türkî'ye mi Şâkir'e mi ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kaynakları tahkik etmek isteyen okuyucular, söz konusu neşirlerde esas alınan kaynaklara müracaat edeceklerdir. Burada esas olan, söz konusu kaynakların hangi neşirlerinin esas alındığından ziyade Taberî'nin yer verdiği bilgilerin diğer hangi kaynaklarda yer aldığına dair bir fikir vermektir. Günümüzde her bir eserin çok farklı neşirleri yapılmakta, bu eserlere dijital ortamlarda erişilebilmekte, bu da kaynakların künye bilgilerini vermeyi gerekli olmaktan çıkarmaktadır.

8. Tefsirin orijinalinde bulunmayan hangi âyetin tefsir edildiğini gösteren başlıklar eklenmiş, bu başlıklar köşeli parantez içinde verilmiştir. Taberî, tefsir edeceği âyetin sadece ilgili kısmını yazdığı için bir âyetin tefsirine

başlanırken o âyetin tamamı tarafımızdan Türk okuyucunun aşina olduğu Kur'ân hattıyla yazılıp Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kur'ân-ı Kerîm Meâli (Halil Altuntaş–Muzaffer Şahin) esas alınarak âyetlerin meâlleri verilmiştir. Bununla birlikte meâlin Taberî'nin tercihlerinden farklılık arz eden noktalarında Taberî'nin tefsirleri doğrultusunda tasarrufa gidilmiştir.

9. Çevirinin başında bir girişle Taberî'nin hayatı, dinî ilimlerdeki yeri ve tefsirinin özellikleri hakkında bilgiler verilmiş, ayrıca Taberî'nin neşirleri, Taberî üzerine yazılan kitap ve çalışmalar hakkında ayrıntılı listeler oluşturulmuştur.

Böyle bir çalışmaya bizi memur ve muvaffak kıldığı için Cenâb-ı Allah'a hamd ü sena, Resûl-i Ekrem Efendimize salât ü selam ederiz. Başta bu muhalled eserin müellifi İmam Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî olmak üzere Kur'ân'a hizmet eden bütün müfessir ve ulemayı rahmet ve minnetle yâd ederiz. Bu çevirinin ortaya çıkmasına öncülük eden Dr. Vahit Metin Beyefendi'ye teşekkürü bir borç biliriz. Onun ısrarlı teşvik ve destekleri olmasaydı böyle bir çeviri ortaya çıkmazdı. Bu tercümenin, ona ve âbâ ü ecdadına sadaka-i câriye olmasını niyaz ederiz. Ciddi fedakârlıklarla bu tercümeye vakit ayırıp emek veren değerli mütercimlerimize, çevirilerin ilk okumalarını yapıp girişte yer alan literatür kısmının hazırlanmasında emeği geçen Sefanur Çeliktaş'a ve son tashihleriyle esere değer katan Hayrullah Söke'ye ayrı ayrı teşekkür eder, bu eserin bereketiyle daha nice ilmî çalışmalara muvaffak olmalarını dileriz.

İmam Şâfiî (ra) Allah Teâlâ'nın kitabı dışında hiçbir kitabın kusur ve hatadan salim olamayacağını ifade etmiştir: أَبَى اللهُ إِلَّا أَنْ يَصِحَّ كِتَابُهُ. Her çalışmada olduğu gibi bu çeviride de zühul eseri bazı hata ve kusurların olması kaçınılmazdır. Hata ve kusurların şimdiden affını ve bunların tarafımıza iletilerek sonraki neşirlerde tashihine vesile olunmasını istirham eder, çevirinin istifadeye medar olmasını dileriz.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Editörler
24 Ocak 2023
2 Receb 1444
İSTANBUL-KONYA

1. TABERÎ'NİN HAYATI, İSLÂMÎ İLİMLERDEKİ YERİ VE ESERLERİ

A. Taberî'nin Hayatı

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), dinî ilimlerin hemen hepsini kendinde toplayan çok yönlü bir âlimdir. Onun hayatı ve ilmî kişiliği hemen hemen bütün ayrıntılarıyla vefat ettiği IV. asırdan itibaren kayıt altına alınmıştır. İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995) Taberî'nin Kur'ân ilmi, nahiv, şiir, lügat ve fıkıh gibi bütün ilimlerde mâhir olduğunu söylemiştir.[1] Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) çok yönlü ilmî birikimine dikkat çekmiş, onun Kur'ân hafızı, kıraat ve meânîde otorite, ahkâmü'l-Kur'ân'da fakih, hadis ve senedlerinde âlim olduğunu belirtmiştir.[2]

Zehebî (ö. 748/1348), Taberî'yi, "Ebû Ca'fer et-Taberî, Taberistan'ın Âmül halkından, imam, alem, müçtehit, asrının âlimi, orijinal teliflerin sahibidir" diye tanıtırken,[3] Halepli âlim Abdülfettâh Ebû Gudde (1917-1997), onu bütün yönleriyle şöyle tasvir etmektedir: "el-İmâm, el-Müctehid Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, hüccet, müfessir, muhaddis, fakîh, usûlcü, münazaracı/kelâmcı, kâri, tarihçi, dil, nahiv ve aruz âlimi, edebiyatçı, râvi, şâir, muhakkik, müdakkik, ilimleri kendisinde toplayan, kitapların ve faziletlerin sahibi, mutlak müçtehit, ilim, din, hıfz ve değerli eserlerinin çokluğu yönünden dünya imamlarından biri, şöhreti ufukları tutan, mutlak anlamda ismi tek başına bir âlem olan kimsedir."[4]

---

1 İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1417/1997), s. 287.

2 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 2/549-550.

3 Şemsüddîn ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405), 14/267.

4 Abdülfettah Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-Uzzâb Ellezîne Âseru'l-İlme ale'z-Zevâc* (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, ts.), s. 37.

Taberî'nin hayatı ve eserleri hakkında en geniş bilgiyi, Hatîb el-Bağdâdî ve Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) vermektedir. Onların kayıtlarına göre tam adı Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib Ebû Ca'fer et-Taberî, meşhur muhaddis, fakih, kâri ve tarihçidir. 224/838 veya 225/839 senesinin başında, Taberistan'ın Âmül kasabasında dünyaya gelmiştir. Taberî küçük yaşlarda Kur'ân'ı hıfzedip ilim öğrenmeye başlamış, kendi dönemindeki ilim anlayışına uygun olarak ilim tahsili için pek çok yolculuğa çıkmıştır. Talebesi İbn Kâmil'in verdiği bilgiye göre öncelikle kendi beldesindeki sonra da Rey ve civarındaki muhaddislerden hadis yazmıştır. En çok hadis yazdığı isimler, Muhammed b. Humeyd er-Râzî (ö. 248/862) ve Müsennâ b. İbrahim el-Âmülî'dir (ö. 245/854'ten sonra). Rivayete göre İbn Humeyd'den yüz binin üzerinde rivayet yazmıştır. Taberî bundan sonra Medînetü's-Selâm'a (Bağdat'a) gitmiştir. İçinde Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) hadis dinleme arzusu vardır. Ne var ki İbn Hanbel, Taberî'nin Bağdat'a gelişinden kısa bir süre önce vefat etmiştir. Zaten İbn Hanbel yıllar önce hadis nakletmeyi de bırakmıştır.[5]

Taberî Bağdat'ta kalmış ve şehrin şeyhlerinden pek çok hadis yazmıştır. Sonra Basra'ya geçip orada kendi döneminde şehrin kalan şeyhleri, Muhammed b. Musa el-Haraşî (ö. 245/859), İmrân b. Musa el-Kazzâz (ö. 240/954 sonrası), Muhammed b. Abdülâlâ es-San'ânî (ö. 245/859), Bişr b. Muâz (ö. 245/859), Ebu'l-Eş'as (ö. 253/867), Muhammed b. Beşşâr Bündâr (ö. 252/866), Muhammed b. Muallâ (ö. 243/857 sonrası) ve başkalarından çokça rivayet yazmıştır. Sonra yol üzerindeki Vâsıtlı hocalarından hadis yazıp Kûfe'ye geçmiştir. Orada Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ el-Hemdânî (ö. 248/862), Hennâd b. Serî (ö. 243/857), İsmâil b. Musa ve başka muhaddislerden yazmıştır. Ebû Küreyb'in özel iltifatına mazhar olmuş, ondan yüz binin üzerinde rivayet naklettiği söylenmiştir. Sonra Bağdat'a dönmüş, orada bir süre hadis yazımı, fıkıh ve Kur'ân ilimleriyle meşgul olmuştur.

Sonra gurbete, Mısır'a doğru yola çıkmış, yol güzergahında bulunan Şam bölgesinin sahil şehirlerindeki hocalardan hadis yazmış, 253/867 yılında Fustat'ta konaklamıştır. Orada bulunan şeyh ve âlimlerden, İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İbn Vehb'in ilimlerini yazmıştır. Sonra Şam'a

5 Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ = İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 6/2444-2450.

gitmiş, 256/869-870 yılında tekrar Mısır'a dönmüş, Rebî' b. Süleyman'ın (ö. 270/884) konuğu olmuştur. Mısır'a vardığı zaman, Ebu'l-Hasen Ali b. Serrâc el-Mısrî (ö. 308/921), Ebû İbrahim İsmail b. İbrahim el-Müzenî (ö. 264/878) ile görüşüp ilmî teatilerde bulunmuştur. Bizzat kendisi bu süre zarfında pek çok kimse tarafından imtihana çekildiğini söylemektedir. Taberî Mısır'dan tekrar Bağdat'a dönüp bir müddet daha rivayet yazımıyla meşgul olduktan sonra Taberistan'a dönmüştür. Bu, ilim öğrenmek için çıktıktan sonra memleketini ilk ziyaretidir. İkincisi de 290/902-903 yılında olacaktır. Sonra yine Bağdat'a dönmüş, Kantaratü'l-Beredân'a yerleşmiştir. İlminin genişliğiyle şöhret bulmuş, kavrayış ve ileri görüşlülükle ilgili haberleri her yana yayılmıştır.[6]

Yukarıda verilen bilgiler göz önüne alınarak Taberî'nin hayatındaki dönemlerin tarihlendirmesi şöyle yapılabilir: Taberî 224 veya 225 yılında doğmuş, 7 yaşında 231 yılında hafız olmuş, 9 yaşında 233 yılında rivayet yazmaya başlamıştır. 233-241 yıllarında Rey ve civarında İbn Humeyd, Müsennâ b. İbrahim gibi hocalarından rivayet yazmıştır. 16, 17 yaşlarındayken Bağdat'a gitmiş, Mısır'a gittiği 253 yılı göz önüne alınırsa 29 yaşına kadar yaklaşık 12 yıl Bağdat, Basra, Kûfe ve Vâsıt gibi şehirlerde ilim tahsiliyle meşgul olmuştur. 253 yılında vardığı Mısır'da bir müddet kaldıktan sonra Şam'a gelmiş, 256 yılında tekrar Mısır'a gitmiş ve 32 yaşında iken, Müzenî ve Rebî' b. Süleyman gibi Şâfiî fakihleriyle görüşmüştür. Taberî'nin anlattıklarına bakılırsa birkaç yıl daha orada kalmıştır. Sonra Bağdat'a dönüp bir müddet daha orada hadis kitabetiyle meşgul olduğu düşünülürse, Taberî memleketinden çıkışının üzerinden 19-20 yıl geçtikten sonra yaklaşık 36 yaşında iken 260 yıllarında Taberistan'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu tarihlerde Bağdat'a tekrar dönüp kalıcı bir şekilde yerleşmiştir. Aşağıda rivayetlerde de yer verileceği üzere Bağdat'a yerleşmesinden sonra tefsirini telif etmeye girişmiş, 270 yılında, 46 yaşlarında iken tefsirini talebelerine imla ettirmiştir. 290 yılında yaklaşık 30 yıl sonra 66 yaşlarında memleketini bir kez daha ziyaret etmiş, 310 yılında 86 yaşında iken de vefat etmiştir.

Taberî, kişisel özellikleri itibariyle esmer tenli, siyah gözlü, nahif yapılı, uzun boylu, güzel konuşan biridir. 310 yılı Şevvâl ayının bitmesine dört gün kala Cumartesi günü vefat etmiş, Pazar sabahı Rahbetü Yakub'daki evine defnedilmiştir. Vefat ettiğinde gençliği bozulmamıştır, saçında ve sakalındaki

6 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb*, 6/2444-2450.

siyahlıklar fazladır.[7] Hatîb el-Bağdâdî vefatıyla ilgili şöyle der: "Onun vefat ettiğini hiç kimse ilan etmedi, buna rağmen cenazesinde sayılarını Allah'ın dışında kimsenin bilmediği kadar insan toplandı, kabri başında gece gündüz aylarca dualar okundu, pek çok âlim ve şâir ona mersiye yazdı."[8]

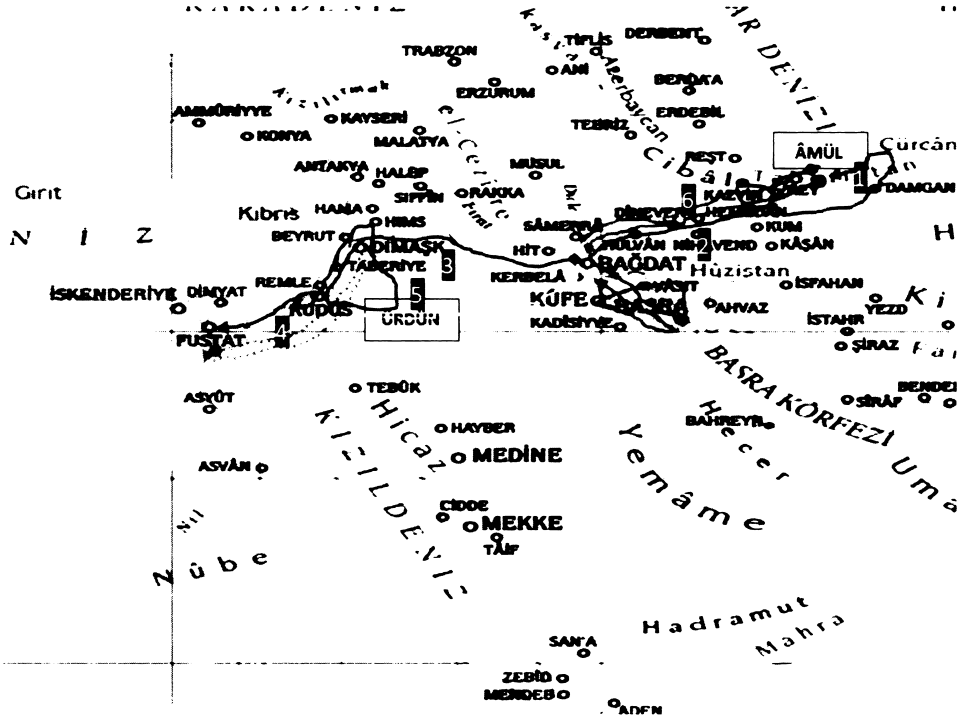

Taberî'nin rıhlelerini gösteren, onun yaşadığı Abbâsîler dönemi haritası

1. Kırmızı Çizgi: Rey (Tahran) ve Taberistan İlim Merkezleri Seyahati. Âmül-Rey 186 Km. Taberistan İlim Merkezleri 986 Km.

2. Kahverengi Çizgi: Âmül, Bağdat, Basra, Vâsıt, Kûfe, Basra, Bağdat Seyahati. 2400 Km.

3. Mor Çizgi: Bağdat, Şam, Filistin, Ürdün, Dımaşk, Humus, Sevâhili Şâm, Fustat (Kahire) Seyahati. 2286 Km.

4. Mavi Noktalı Çizgi: Fustat (Kahire), Şam, Fustat (Kahire) Seyahati. 1447 Km.

---

7 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/553, 554; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2445.

8 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/554.

5. Sarı Kesik Çizgi: Fustat (Kahire), Bağdat Seyahati. 1276 Km.

6. Mavi Çizgi: Bağdat, Dînever, Taberistan, Bağdat Seyahati. 1627 Km.

Toplam Mesafe: 10.022 Km. (Rakamlar değişebilir olmakla beraber)

Taberî'nin Bağdat'ın A'zamiyye semtinde bulunan Rahbî parkındaki kabri[9]

Ahmed b. Kâmil el-Kâdî (ö. 350/961) ve diğerleri ondan hadis almışlardır. Bilgisi ve fazileti sebebiyle sözüyle hüküm verilen, görüşüne müracaat edilen öncü âlimlerden biridir. Muasırlarından hiç kimsenin sahip olmadığı ilmi kendinde toplamıştır. Allah'ın kitabını ezberleyen, Kur'ân'ı bilen, mânalarına vâkıf, Kur'ân hükümlerinde fakih, hadisler ve tariklerinde, sahih ve sakiminde, nâsih ve mensûhunda âlim, sahabe, tâbiîn

9 https://twitter.com/mecra/status/1040874542422478848.

ve hükümler, helâl ve haram meselelerinde sonra gelip de onlara muhalif olanların görüşlerini, savaşları ve tarihî haberleri bilen bir kimsedir. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adındaki meşhur eser ona aittir. Kur'ân tefsirine dair kitabının bir benzerini hiç kimse kaleme almamıştır. Kendi alanında bir dengi görülmeyen *Tehzîbü'l-Âsâr* adlı bir eseri de vardır ancak bu eserini tamamlayamamıştır. Fıkıh usulü ve füruuna dair pek çok kitabı, fakihlerin görüşlerinden tercihleri ve kayıt altına alınmış yalnız kendisine ait görüşleri vardır.[10]

Zehebî, yukarıda yer verdiğimiz bilgilerin yanı sıra Taberî hakkında şunları söylemiştir: "Sika, sâdık, hafız biridir. Tefsirde öncü, fıkıhta, icmâ ve ihtilaf konularında imamdır. Tarih ve eyyâmü'l-Arab'da allâmedir. Kıraatleri, dili ve diğer ilimleri bilir."[11] Zehebî bilahare, *Taberî Tefsiri*'nin râvisi olan Ebû Muhammed el-Fergânî'den şu bilgiyi nakletmiştir: "Muhammed b. Cerîr, cahil, hasetçi ve mülhidlerin eziyet ve kötü muamelelerine uğramasına rağmen Allah yolunda hiçbir kınayanın kınamasından korkmayan biriydi. Hiçbir din ve ilim ehli, onun ilmini, dünyaya karşı zühd ve kayıtsızlığını, babasının Taberistan'da bıraktığı az bir hissenin geliriyle kanaat ettiğini inkâr edemez."[12]

Hatîb el-Bağdâdî şöyle demiştir: "Ali b. Ubeydullah el-Lügavî es-Simsimî'yi (ö. 415/1025), Muhammed b. Cerîr'in her gün kırk varak yazarak geçirdiğini anlatırken duydum. Fakih Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016), 'Bir kimse Muhammed b. Cerîr'in tefsirini elde etmek üzere Çin'e kadar gitse buna değer' anlamında bir söz söylemiştir."[13]

Yâkût el-Hamevî eserleriyle ilgili şu rivayetlere yer verir: "Fergânî'nin hattıyla İbn Cerîr'in tefsirinin bir cüzünde, İbn Cerîr'in eserlerinden bir kısmının yazılı olduğunu gördüm. Burada olduğu gibi naklediyorum: 'Ey Ali b. İmrân ve İbrahim b. Muhammed, size Ebû Ca'fer et-Taberî'den işitmiş olduğum *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* adlı tefsirinden, *Târîhu'r-Rüsul ve'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ* kitabından işittiklerimi ve icazet yoluyla aldığım kendisinden işitmediğim kitabından iki parçayı, ricâl tarihine dair *Zeylü'l-Müzeyyel* adlı eseri, *el-Kırâât* ve *Tenzîlü'l-Kur'ân*'ı,

10 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/549, 550.
11 Zehebî, *Siyer*, 14/270.
12 Şemsüddîn ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413-1993), 13/282.
13 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/550.

Latîfü'l-Kavli ve Hafîfühû fî Şerâii'l-İslâm'ı, *et-Tehzîb*'den işittiğim *Müsnedü'l-Aşere* ile *Müsnedü İbn Abbas*'ın Mi'rac hadisine kadarki bölümü, *Âdâbu'l-Kudât ve'l-Mehâdır ve's-Sicillât*'ı ve *İhtilâfu Ulemâi'l-Emsâr*'ı size icazetle verdim. Bu eserleri sizler de benden rivayet edebilirsiniz. Abdullah b. Ahmed b. el-Fergânî, h. 336 yılı Şaban ayında kendi el yazısıyla yazmıştır.'"[14]

Yâkût el-Hamevî, on bir kıraat hakkındaki *el-İknâ'* adlı eserinde Ebû Ali Hasen b. Ali el-Ahvâzî el-Mukrî'den (ö. 446/1055) şunları nakletmiştir: "Ebû Ca'fer et-Taberî, fıkhı, hadisi, tefsirleri, nahvi, lügati ve aruzu bilirdi. Bütün bu alanlarda, diğer müelliflerin eserlerinden ileri seviyede telifleri vardır. Kıraatlere dair büyük hatlarla yazılmış on sekiz ciltlik büyük bir kitabını gördüm. Bu kitapta, meşhur ve şâz bütün kıraatleri, bunların illetlerini ve açıklamalarını ele almıştır."[15]

B. Taberî'nin İslâmî İlimlerdeki Yeri

İslâm medeniyeti, bağrından çıkardığı âlimlerle asr-ı saadetten günümüze sahip olduğu ilmî mirası tarihin her döneminde nesilden nesile aktarmıştır. Bugün elimizde bulunan bu kıymetli hazinenin bize kadar ulaşmasında özellikle ilk dönem âlimlerinin katkısının diğerleriyle kıyaslanamayacak derecede üstün olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Kadim dönem âlimleri sahip oldukları kısıtlı imkânlar ve içinde bulundukları zor şartlara rağmen gösterdikleri fedakârlıkları, çalışmalarındaki samimiyetleri ve gayretleri ile sonraki dönemlere kıymetli bir ilmî miras bırakmışlardır. Onların bıraktıkları bu miras nedeniyle kendilerine gösterilen ilgiyi ve takdiri fazlasıyla hak etmektedirler.

İslâm ilmî mirasının sonraki dönemlere aktarılmasında önemli rol oynayan âlimlerden birisi de hiç kuşkusuz elinizdeki bu eşsiz tefsirin sahibi "İmâmü'l-Müfessirîn" diye isimlendirilen İbn Cerîr et-Taberî'dir. Kaleme aldığı bu tefsiriyle Kur'ân yorumuna ilişkin sahabe ve tâbiîn başta olmak üzere kendi dönemine kadar ulaşan tefsir rivayetlerini senetleriyle birlikte aktarması ve bunlar arasında tercihlerde bulunması yönüyle tefsirde yeni

14 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2444.

15 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2444. Taberî'nin hayatı ile ilgili buraya kadar verilen bilgiler, Mesut Kaya'nın Taberî Tefsiri'nin Kaynakları (İstanbul: İFAV Yayınları, 2022) adlı eserinden istifade edilerek hazırlanmıştır (s. 71-79).

bir çığır açan Taberî'nin hadis, fıkıh, kıraat, siyer ve tarih başta olmak üzere diğer İslâmî ilimlerde de aynı katkıyı sunduğu ve onlarda da belli bir yetkinliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Öyle ki Taberî bu ilimlere ait farklı müelliflerce kaleme alınan eserlerin pek çoğundan daha kaliteli eserler kaleme almıştır.[16] Bu nedenle onun tefsirdeki yerine geçmeden önce diğer İslâmî ilimlerdeki önemine ayrı bir başlık açmak gereklidir. Bu bölümde İslâmî ilimlerde tefsirin yanı sıra hadis, fıkıh, kelâm ve kıraat gibi ilimler ile siyer-tarih alanında Taberî'nin yerini ve önemini ele alıp aktarmak istiyoruz.

1. Hadis İlminde Taberî

Taberî'nin tefsirinin öne çıkan yönlerinden en önemlisi, yaşadığı döneme kadar kendisine ulaşan Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiîn tefsirine dair rivayetleri toplamasıdır ki bu durum onun ana konusu rivayetler olan hadis ilmindeki yetkinliğine işaret etmesi bakımından da oldukça önemlidir. Taberî, Kur'ân'dan sonra İslâm'ın ikinci ana kaynağı olan hadis ilminde de önemli bir yere sahiptir. Çocukluğundan itibaren Rey, Basra, Bağdat, Kûfe, Şam ve Mısır gibi dönemin önemli ilim merkezi olan şehirlerde yukarıda isimlerine yer verilen güvenilir pek çok muhaddise ulaşmış ve onlardan aldığı rivayetleri senedleri ile birlikte yazmıştır.[17] Zehebî, Taberî'nin onuncu tabaka hadis hafızlarından olduğunu söyleyerek kendisini 74. sırada zikrederken[18] onun, İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve İbn Ebî Hâtim (ö. 327/939) ile birlikte altıncı tabaka hafızlarından olduğu da ileri sürülmektedir. İmam Nevevî (ö. 676/1277) ise onu Tirmizî ve Nesâî

16 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2442.

17 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 287; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2441; Tâcüddîn Abdülvehhâb es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye el-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdü'l-Fettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: Hecer li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1413), 3/121; Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî ed-Dımaşkî İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu Ulemâi'l-Hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî, İbrâhîm ez-Zeybek (Beyrut: y.y., 1417/1996), 2/432. Taberî'nin kendilerinden hadis aldığı hocaları-şeyhleri ve talebeleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/1-4 (01 Temmuz 1968), s. 83-84; Fatma Akdokur, Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri, Doktora Tezi, 2010), s. 50-57.

18 Şemsüddîn ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/201.

tabakasında kabul eder.[19] Kendisinden Ebû Şuayb el-Harrânî (ö. 295/907), Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil (ö. 350/961), Abdullah b. Ahmed el-Fergânî (ö. 362/972), Ebû Ahmed Abdullah b. Adî (ö. 365/975) gibi pek çok âlim, hadis öğrenerek bu öğrendiklerini nakletmişler, bazıları ise bununla da yetinmeyip hadis sahasında eserler vermişlerdir. Taberî'den bizzat ilim tahsil edip hadis dinleyenler arasında meşhur muhaddis Taberânî (ö. 360/970) de yer almaktadır.[20] Kaynakların belirttiğine göre Taberî, bugün tamamı elimizde olmayan ve hadislerin sened ve metin değerlendirmelerine yer verdiği ve tercihlerini ortaya koyduğu *Tehzîbü'l-Âsâr* adlı müsnedini hadis alanında başka bir esere ihtiyaç bırakmayacak bir seviyede kaleme almış ancak bu eserini tamamlamaya muvaffak olamamıştır.[21]

2. Fıkıh İlminde Taberî

Taberî'nin hadis ilmindeki bu başarısını fıkıh ilminde de görmekteyiz. Kendi zamanında yaygın olan Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fıkhı ile Zâhiriyye mezhebinin fıkhını dönemin hocalarından alan İbn Cerîr et-Taberî, kendi şehri olan Rey'de Ebû Mukâtil'den Hanefî fıkhını öğrendi. Dâvûd ez-Zâhirî'den (ö. 270/883) onun fıkha dair görüşlerini öğrendi. Daha sonra da ona reddiye olarak *er-Reddu 'alâ zi'l-Esfâr* isimli eserini kaleme aldı.[22] Mısır'da, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî'nin (ö. 204/819) üç büyük talebesi olan İsmail b. İbrahim el-Müzenî, Rebî' b. Süleyman el-Muradî ve Ebû Abdullah b. Abdulhakem'den Şâfiî fıkhını okudu. Bağdat'a yerleştikten sonra on yıl kadar Şâfiî mezhebine göre fetvalar veren Taberî, diğer mezheplerin görüşlerini inceleyip delillerini zikrettiği kitabı *İhtilâfu'l-Fukahâ*'yı yazarak bu eserde kendi özgün fıkhî görüşlerini ortaya koydu. Taberî elde ettiği fıkhî müktesebat sayesinde fıkıhta müçtehit imam seviyesine ulaşmış ve daha sonra kendisine nispet edilen Cerîriyye (Taberiyye) diye anılan müstakil bir fıkıh mektebi kurmuştur. Onun aleyhinde ortaya atılan birtakım iddiaların, fıkhî görüşlerini müstakil bir fıkıh mektebinde

19 Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Luğât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/78; Akdokur, Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği, s. 47.

20 Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, 2/201; Akdokur, Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği, s. 59.

21 Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, 2/201; Akdokur, Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği, s. 68-70.

22 Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şibl, *Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (Siratühû, Akîdetühû ve Muellefâtühû)* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004), s. 22.

ortaya koymasıyla bağlantılı olduğu ileri sürülmektedir.[23] İbn Cerîr fıkıhta müstakil bir mezhep oluşturmasına rağmen bu mezhep, onun görüşlerini aktaracak takipçilerinin kalmaması, eserlerinin korunamamış olması, o dönemde yaygın olan mezhep taassubu, özellikle de Şâfiî ve Hanbelî mezhebi taraftarlarının yoğun taassupları sebebiyle günümüze ulaşamamıştır.[24] Bunların yanı sıra Taberî'nin öğrenilmesi ve takip edilmesi zor, elit bir fıkıh anlayışına sahip oluşu da mezhebin zamanla ortadan kalkmasında etkili olmuştur.[25] Taberî'nin oluşturduğu bu mezhebin hicrî V. asır ortalarına kadar uygulandığı ve bilindiği tahmin edilmektedir. Taberî'nin fıkhî konulara ilişkin görüşlerini genelde tefsirindeki ahkâm âyetleriyle ilgili yerlerde yaptığı açıklamalardan ve ahkâm âyetlerini tefsir ederken ortaya koyduğu yaklaşımlarından öğrenebilmekteyiz. Zira fıkıhla ilgili görüşlerini ortaya koyduğu müstakil eserleri ileride 'eserleri' bölümünde de değinileceği gibi elimize ulaşmamıştır. Bunun dışında onun ahkâma dair görüşleri başta talebeleri olmak üzere, düşüncelerini aktaran diğer müelliflerin kitaplarından öğrenilebilmektedir.[26]

3. Kelâm İlminde Taberî

Fıkıhta müstakil eserler kaleme alan müçtehit İmam Taberî, itikadî konulardaki görüşlerine dair eserler telif ederek bu alanda da otorite bir isim olduğunu ispatlamıştır. İleride tekrar yer verileceği üzere *et-Tebsîr fî usûli'd-dîn/et-Tebsîr fî Me'âlimi'd-Dîn, er-Red 'alâ zi'l-Esfâr ve Sarîhu's-Sünne* (*Şerhu's-Sünne, el-Cüz' fi'l-İ'tikâd, Akîdetü't-Taberî*) gibi eserleri-risaleleri, tefsiri ve tarihi kadar şöhret bulmasa da onun itikadî konulara ilişkin görüşlerini ortaya koyduğu çalışmalarıdır. Bu ve diğer eserlerindeki itikada dair yaklaşımlarıyla erken dönem Ehl-i Sünnet âlimleri arasında yer alan Taberî; Selefî-Sünnî çizgide bir âlim olarak kabul edilir.[27] Taberî

23 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2451; Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", s. 81; Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/taberi-muhammed-b-cerir#1 (01.12.2022).

24 Ali Yüksek, "Taberî Mezhebinin Ortaya Çıkışı ve Karakteristik Özellikleri", İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi 26 (2015), s. 459.

25 Christopher Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, derleme ve çev. Ali Hakan Çavuşoğlu (İstanbul: Klasik, 2019), s. 67.

26 Yüksek, "Taberî Mezhebinin Ortaya Çıkışı", s. 459.

27 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2462; Yusuf Şevki Yavuz, "Taberî, Muhammed b. Cerîr (İtikadî Görüşleri)", TDV İslâm Ansiklopedisi,

Allah'ın sıfatları,[28] halku'l-Kur'ân,[29] ru'yetullah,[30] büyük günah işleyenin durumu,[31] kabir azabı,[32] şefaat ve irade gibi konularda Ehl-i Sünnet'in ve selefin çoğunluğunun görüşlerini benimsemiş ve onların Mu'tezile'ye itiraz ettiği bu konuların tamamına yakınında o da Mu'tezile'ye karşı bir duruş sergilemiştir.[33]

4. Kıraat İlminde Taberî

Hadis ve siyer-tarih ilmi gibi yine konusu rivayet olan kıraat ilmi, Taberî'nin ilmî otoritesinin yansıdığı bir başka ilim dalıdır. Kurrâ hafız olan İbn Cerîr kıraat ilminde üstad kabul edilen Ebû Ali Hasen b. Ali el-Ahvâzî'nin (ö. 446/1055) ifadesine göre *el-Câmi' fi'l-Kıraât* ya da muhtemelen aynı eserin farklı bir isimlendirmesi olan *el-Kırâât ve Tenzîlü'l-Kur'ân/Kitâbü'l-Kırâât ve Tenzîlü'l-Kur'ân* adında on sekiz ciltlik kıymetli bir eser kaleme almış ve bu eserinde meşhur ve şâz kıraatlerin tamamını zikretmiştir. O, söz konusu eserinde yer verdiği bu kıraatlerin illetlerini detaylı bir şekilde açıklamıştır.[34] Hamevî'nin ifade ettiğine göre Taberî, kıraat okutmak amacıyla dersler vermediği gibi bazı kimseler hariç hiç kimsenin onun sahih olarak tercih ettiği kıraati kendisine arz etmesine de izin vermemiş hatta kendisine kıraat arz eden bazı kimselere hayatta iken okuduğu bu kıraati kendisine isnad etmemesini istemiştir. Onun kıraatlere olan yaklaşımını, müstakil eserleri bugün elimizde mevcut olmadığı için ancak tefsirindeki pek çok âyete dair izahlarından ve diğer müelliflerin eserlerinden öğrenebilmekteyiz. Taberî, tefsirinde kıraat konusunda, elimize ulaşmayan müstakil eserlerinin yokluğunu aratmayacak kadar malumat

---

https://İslâmansiklopedisi.org.tr/taberi-muhammed-b-cerir#2-itikadi-gorusleri (01.12.2022).

28 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî, *et-Tebsîr fî Me'âlimi'd-Dîn*, thk. Alî b. Abdul'azîz b. Alî eş-Şibl (b.y.: y.y., 1416/1996), s. 132-147.

29 Taberî, *et-Tebsîr fî Me'âlimi'd-Dîn*, s. 200-202.

30 Taberî, *et-Tebsîr fî Me'âlimi'd-Dîn*, s. 137, 147, 215-222.

31 Taberî, *et-Tebsîr fî Me'âlimi'd-Dîn*, s. 177-179.

32 Taberî, *et-Tebsîr fî Me'âlimi'd-Dîn*, s. 207.

33 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2462; Naif Yaşar, "İlk Üç Asır Kelâm Tartışmaları Taberî Örneği", İslâmî İlimler Araştırmaları Dergisi 1 (01 Nisan 2017), s. 34. Taberî'nin kelâmî konulardaki görüşleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Muhammed Yuşa Yaşar, Taberî'nin Temel İtikâdî Görüşleri (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2012).

34 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/548-549; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2444.

vermektedir. O, kıraat âlimlerinin itibar etmedikleri kıraatler üzerinde durmamış ve onları kabul etmemiştir.[35] Naklettiği kıraatler arasında tercihte bulunurken de tercihinin sebeplerini açıklamış ve konuyla ilgili sahabeden örnekler vermeyi de ihmal etmemiştir. Kimi zaman da yer verdiği kıraatler arasında herhangi bir tercihte bulunmayıp bunlar arasında tercihi okuyucuya bırakmıştır.[36] Kıraat ve te'vil tercihlerini genel olarak dile dayandıran Taberî'nin kıraatleri tespit ve tercih ederken esas aldığı üç husus vardır ki bunlar; kıraatin Arapçaya uygunluğu, sahih bir senetle gelmesi ve Hz. Osman Mushafı'na uygunluğudur.[37] Sahabe ve sonraki nesillerden tefsir kabilinden olan müdrec kıraatlere tefsirinde yer veren Taberî, ilave bir bilgi niteliğinde olan bu açıklamaları genellikle yorumlarında bir delil olarak kullanmış kimi zaman ise karşı çıkarak eleştirmiş ya da yorumsuz olarak aktarmıştır.[38]

5. Arap Dili ve Edebiyatı İlminde Taberî

Taberî'nin rivayet ağırlıklı ilimlerdeki tartışılmaz mevkii, ona bu alanda haklı bir şöhret kazandırsa da onun ihmal edilmemesi gereken bir diğer hususiyeti, aklî ilimlere olan vukûfiyeti ve tefsirinin dirayet yönüdür. *Câmi'u'l-Beyân*'daki dirayet içerikli muhteva, aynı zamanda onun Arap dili ve belâgatı alanında da yetkin bir âlim olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü te'vil ameliyesi, esasında dile ve dilsel izahlara dayanan bir faaliyettir. Nitekim hem Kur'ân yorumuna ilişkin yaklaşımlarında hem de kıraat tercihlerinde dili temel dayanak olarak alan Taberî, tefsirinin mukaddimesinde de dilin önemi ile Kur'ân ve onun tebliğcisi olan Hz. Peygamber'in dili olan Arapçanın özellikleri üzerinde durarak kaleme aldığı tefsirinin dayandığı temelin Arap dili olduğuna işaret etmiştir.[39] Dil sahasında kaleme aldığı müstakil bir eserinin olmaması, diğer taraftan özellikle tefsir ve tarih alanındaki meşhur

35 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2444.

36 Cerrahoğlu İsmail, "Muhammed İbn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", s. 93-94. Taberî'nin kıraat tercihlerinde etkili olan unsurlar hakkında detaylı bilgi için bk. Sıtkı Gülle, "Taberî'nin, Tefsîr'indeki Kırâât Değerlendirmeleri", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9 (2004), s. 78-82.

37 Naif Yaşar, "Taberî'nin Kıraatlere Bakışı", Marife Dinî Araştırmalar Dergisi 16/1 (30 Haziran 2016), s. 62.

38 Gülle, "Taberî'nin, Tefsîr'indeki Kırâât Değerlendirmeleri", s. 76.

39 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hecer, 1422/2001), 1/12, 21; Yaşar, "Taberî'nin Kıraatlere Bakışı", s. 62.

eserleri ile bilinmesi, onun müfessir ve tarihçi yönünü ortaya çıkarıp bir dil âlimi olarak tanınmasının önüne geçse de onun rivayetin yanı sıra dilci bir müfessir olduğunu âyetleri tefsir ederken ortaya koyduğu yaklaşımlardan kolayca anlıyoruz. Nitekim o, tefsirinde âyetleri yorumlarken kelimelerin lügat anlamları üzerinde durmakta ve onların Arapçadaki kullanışlarına değinerek âyetin tefsiri konusunda sahih rivayetler bulunmadığı takdirde kelimelerin dildeki kullanışlarını esas almaktadır. Kelimelerin dilsel anlamları açısından uygun olmayan izahları da bu kelimenin anlamları içerisinde "böyle bir mâna yoktur" diyerek reddetmektedir.[40]

Taberî'nin dil ile ilgili görüşlerine sonraki dönem âlimlerinden Nehhâs (ö. 338/950) *İ'râbu'l-Kur'ân*, Rummânî (ö. 384/994) *Meâni'l-Hurûf* ve Ebû Hayyân (ö. 745/1344) *el-Bahru'l-Muhît* gibi i'râbu'l-Kur'ân eserlerinde ve tefsirlerinde yer vermişlerdir. Basra ve Kûfe dil ekollerine ait görüşleri benimseyen Taberî, Basralı dilcilerden en çok Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824), Kûfe dilcileri içinde de el-Ferrâ'dan (ö. 207/822) etkilenmiştir. Onun çokça atıfta bulunduğu Kûfe ulemasından biri de el-Kisâî'dir (ö. 189/805). Taberî'nin hangi ekole mensup olduğu konusunda farklı görüşler olmakla birlikte genel olarak Kûfeli dilcilerin etkisinde kaldığı bu sebeple Kûfe dil ekolünden sayılmasının daha isabetli bir tercih olduğunu söylemek mümkündür.[41]

6. Siyer ve Tarih İlminde Taberî

Siyer ve tarih ilminde ise "şeyhu'l-müverrihîn (tarihçilerin hocası)" ya da "İslâm dünyasının Heredot'u" kabul edilir.[42] Hatîb'in, Kâdî Ebû Amr Ubeydullah b. Ahmed es-Simsâr (ö. 361/972) ile [kurrâdan Ebu Bekr b. Mücahid'in ashabından] Ebu'l-Kâsım b. Akîl el-Verrâk'tan naklettiğine göre, Ebû Ca'fer et-Taberî, talebelerine; "Âdem'den bugüne gelene kadar dünya tarihini [yazma konusunda benimle] çalışabilir misiniz?" diye sordu.

---

40 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 1/414. Konuyla ilgili detaylı örnekler için bk. Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", s. 94-96.

41 Aydın Atik, "İbn Cerîr et-Taberî ve Arap Dili Ekolleri", Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 11/33 (2011/2), s. 42, 46-47, 50-52.

42 Hüseyin Gazi Yurdaydın, İslâm Tarihi Dersleri (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), s. 3.

"Hacmi ne kadar olacak?" diye sordular. Tefsiri için verdiği otuz bin varak rakamını tarihi için de verdi. Talebeleri de tefsiriyle ilgili söylediklerine benzer bir şekilde;

"Bunu tamamlamaya ömür yetmez" diye cevap verdiler. O da:

"Ah, ah! Himmet ve gayretler ölüp gitmiş" dedi ve tarihini de kısaltarak hacmini tefsiri kadar (üç bin varak) tuttu.[43] Taberî'yi İslâmî ilimler tarihinde sahip olduğu şöhrete ulaştıran iki eseri hiç kuşkusuz tefsiri ve tarih alanında kaleme aldığı *Târîhu'l-Umem ve'l-Mülûk* adlı eseridir. O, bu eserini yazarken İbn İshâk'ın *Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Meğâzî* adlı eserinden çokça faydalanmıştır. Yâkût el-Hamevî onun bu eseri rivayet etme icazetini ise Rey şehrinde Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî'den (ö. 310/923) aldığını söylemişse de[44] tefsiri ve tarihindeki rivayetler, onun icazetini Muhammed b. Humeyd er-Râzî'den aldığını göstermektedir. Taberî'nin en önemli özelliği, kendi dönemine kadar İslâm ilim mirasına dair ilk üç asırda kaleme alınan eserleri inceleyerek kendi eserlerini bunlara dayanak yapmasıdır. Rivayete dayalı ilimler sahasında otorite olan Taberî'nin, hiç kuşkusuz temel dayanağı geçmişe dair olayları rivayetler yoluyla ele alıp aktarmasıdır. O, genelde İslâmî ilimler açısından özelde ise siyer alanında ciddi bir başarı ortaya koymuştur. Zira Taberî tarih alanından kaleme aldığı bu eseriyle siyer ve tefsire dair elde ettiği erken dönem veriler çerçevesinde "Kur'ân kronolojisine dair muhtevasıyla âyetlerin tarihlendirilmesi meselesine de ışık tutmuştur. Tefsir külliyatının temel kaynağı olan siyer ve meğâzî kitapları, indikleri dönemde sıra gözetilmeden kaydedilen âyetleri, nüzûl ortamını ve muhatapların durumlarını ortaya koymakla âyetlerin zaman sıralamasını da netleştirerek tefsir ilmine önemli veriler sunmuştur."[45]

Taberî'nin tarihçiliği üzerine söylenecek olanlar hiç kuşkusuz bu aktardıklarımızla sınırlı değildir. Onun müfessir kimliği kadar güçlü olan tarihçiliği bizim burada sınırlı satırlarda anlatamayacağımız kadar geniş ve hacimli bir konudur. Nitekim gerek Taberî'den sonraki dönemlerde gerekse günümüzde yapılan müstakil çalışmalarda onun tarihçiliğine dair zengin malumat bulmak mümkündür. Biz onun tarih konusunda kaleme aldığı

43 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2442.

44 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2446; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", s. 314.

45 Fatih Kanca, "Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl", Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5/2 (2018), s. 402.

eserini tanıtırken de konu hakkında bazı bilgilere yer vereceğimizden burada bu kadar bilgiyle iktifa ediyoruz. Onun genel olarak İslâm ilimlerindeki yetkinliğini ve hizmetlerini özetle ortaya koymaya çalıştığımız bu bölümü Hatîb el-Bağdâdî'nin şu sözleriyle kapatmak ve sonrasında da onun İslâmî ilimler alanındaki eserlerine yer vermek istiyoruz: "O, sözüyle hüküm verilen, bilgisi ve fazileti dolayısıyla görüşüne başvurulan, birçok ilmi şahsında toplayan, sünnetin sahihini uydurmasından, nâsihini mensûhundan ayırabilen, hükümlerinde sahabe, tâbiûn ve onlardan sonrakilerin görüşlerini takip eden bir imam ve insanlık tarihini çok iyi bilen bir tarihçidir."[46]

C. Taberî'nin Eserleri

Taberî, genç yaşta başladığı ilmî hayatını, yaptığı ilim yolculuklarıyla bereketlendirmiş, gittiği her yerde o muhitin ilim pınarlarından testisini doldurarak nihayetinde ortaya koyduğu eserleriyle bu başarısını taçlandırmıştır. Ömrünün son kırk yılını her gün kırk varak yazarak sonraki nesillere önemli bir miras bırakmıştır.[47] Ancak ne yazık ki bu ilmî hazinenin tamamı elimize ulaşmamıştır. O nedenle Taberî'nin eserlerini; günümüze ulaşanlar ve ulaşmayanlar, şeklinde ikiye ayırarak aktarmaya ve kısa bilgilerle tanıtmaya gayret edeceğiz.

Şu ana kadar kimilerine yer verildiği üzere Taberî'nin tefsiri dışında farklı ilimlere ait pek çok eseri bulunmaktadır. Onun bu eserleri ve bunlara ait bilgiler konuyla ilgili eserlerde farklı şekillerde ve dağınık olarak yer almaktadır. Bu konuda müstakil bir çalışmayla derli toplu bu eserleri ele alan Ali b. Abdülaziz b. Ali eş-Şibl, *Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî: Sîretühû, Akîdetühû ve Müellefâtühû* adlı çalışmasında Taberî'nin eserlerini otuz yedi olarak tespit etmiş ve bunları genişçe açıklamış ancak elimize ulaşan ve ulaşmayanlar şeklinde bir tasnif yapmamıştır. Biz Taberî'nin tefsiri dışında bu çalışmada belirtilen eserlerini günümüze ulaşanlar ve ulaşmayanlar şeklinde iki kategoride aktaracak bunlardan ön plana çıkanları özetle tanıtıp diğerlerine işaret etmekle yetineceğiz.

---

46 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/548.

47 Zehebî, *Siyer*, 11/168; Celâleddin es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), s. 97.

1. Taberî'nin Günümüze Kadar Gelen Eserleri

1- Târîhu'r-Rüsûl ve'l-Mülûk: Taberî'nin bu eseri, *Taberî Tarihi* şeklinde şöhret bulmakla beraber, kaynaklarda *Târîhu'r-Rüsûl ve'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ, Târîhu'r-Rüsûl ve'l-Mülûk ve Ahbârihim, Kitâbu Ahbâri'r-Rüsûl ve'l-Mülûk* adlarıyla da zikredilmektedir. Eser Hz. Âdem'den Taberî'nin bu eserini yazdığı döneme kadarki dünya tarihini bu zaman dilimi içerisindeki peygamberleri ve sultanları ele alan bir muhtevaya sahiptir.[48]

Tarihî veriler bakımından geniş ve zengin bir muhtevaya sahip olan eser, hicrî ilk üç asrın tarih ve siyer âlimlerinden zamanımıza ulaşmayan eserler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlaması ve aynı zamanda daha sonraki tarih çalışmaları için kaynaklık teşkil etmesi bakımından vazgeçilmez bir eserdir. Ignazio Guidi, *Târîhu'l-Ümem*'in iki ciltlik kısmî bir neşrini yapmıştır. Eserin tamamı ilk olarak muhtelif kütüphanelerden toplanan yazmaları esas alınarak Latince geniş bir girişle birlikte başlangıçtan Hulefâ-yi Râşidîn dönemi sonuna kadarki dönem bir (altı cilt), Emevîler dönemi iki (üç cilt) ve Abbâsîler dönemi üç (dört cilt) olmak üzere toplam üç seri şeklinde bazı kavramlar için lügatçe, indeks ve eklerle beraber on beş cilt halinde yayımlanmıştır. Bu baskının yanı sıra Kahire'de 1928, 1939 yıllarında aynı metni esas alan biri on üç, diğeri sekiz ciltlik iki ayrı baskısı daha yapılmıştır. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, eseri Mısır'da elde ettiği yeni yazmaları da ilave ederek ekleriyle birlikte 9 cilt olarak 1960-1970 yıllarında yeniden neşretmiştir. Taberî'nin bu eseri içerdiği rivayetlerin sahih ve zayıflarının tespit edilip ayrı ciltlerde ye verildiği baskısı ise el-Berzencî tarafından Beyrut'ta on üç cilt halinde 1428/2007'de yapılmıştır. Eser ilaveler ve ekleriyle birlikte pek çok farklı dile çevrilmiştir. Taberî tarihinin asıl metninin Türkçeye çevirisi ise Zakir Kadiri Ugan ve Ahmet Temir tarafından yapılmış olup söz konusu tercüme Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. [49] Eserin bunun dışında çeşitli çevirmenler tarafından yapılan ve farklı yayınevleri tarafından basılan Türkçe çevirileri de mevcuttur.

---

48 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 287; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/548; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2444, 2456; Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 6/69-70.

49 Şibl, *et-Taberî*, s. 100; Mustafa Fayda, "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/tarihul-umem-vel-muluk (01.12.2022).

***2- Tehzîbu'l-Âsâr*:** Taberî'nin hadis alanında müstakil olarak kaleme aldığı ve yukarıda da işaret edildiği üzere tamamı günümüze ulaşmayan en önemli eseridir. Eser Taberî tarafından *Kitâbu Tehzîbi'l-Âsâr ve Tafsîli's-Sâbit 'an Rasûli'l-lâh (sav) mine'l-Ahbâr* şeklinde isimlendirilmekle birlikte kaynaklarda *Kitâbu Tehzîbi'l-Âsâr, Tehzîbü'l-Âsâr, Kitabü't-Tehzîb, Şerhu'l-Âsâr, Tehzîbü'l-Âsâr ve Tafsîlü Meâni's-Sâbit an Rasûlillâhi mine'l-Ahbâr* isimleriyle de yer almaktadır.[50] Taberî'nin bu eseri hadislerin tertibi bakımından müsned olan tertip metoduna göre kaleme alınmış bir eserdir. *Tehzîb*'de muhtelif fıkhî konulara değinilmesi ve bunların sebeplerinden bahsedilip hadislerin ahkâmına yer verilmesi, onu diğer müsnedlerden ayırmaktadır. Taberî'nin söz konusu kitabına Hz. Ebûbekir başta olmak üzere cennetle müjdelenen on sahabînin müsnedleriyle başlaması ve İbn Abbas'ın müsnedinin Mirac hadisine kadar hatırı sayılır bir kısmını nakletmesi eserini telif etmedeki amacının, Hz. Peygamber'den gelen bütün sahih hadisleri aktarmak, onlarda yer alan garip kelimeleri açıklamak ve hadislere yapılan birtakım eleştirilere cevap vererek âlimlerin ihtiyaç duyduğu bilgileri aktarmak olduğu sonucuna götürmektedir.[51]

***3- İhtilâfü'l-Fukahâ*:** Taberî'nin, bir fakîhin başvurmaktan uzak kalamayacağını vurguladığı iki eserinden biri olan bu eser, kaynaklarda *İhtilâfü'l-'Ulemâ, İhtilâfü 'Ulemâi'l-Emsâr* ve *İhtilâfu 'Ulemâi'l-Emsâr fî Ahkâmi Şerîati'l-İslâm* isimleriyle de geçer.[52] Müellif, kaleme aldığı bu eseriyle kendi özgün görüşlerini de ortaya koymuştur. Taberî'nin söz konusu bu eseri, adından da anlaşılacağı üzere çoğunlukla fakihlerin ihtilaflarından bahsetmektedir.[53] Taberî, fıkhî konularda ihtilafları aktardıktan sonra bazı konularda kendi görüşlerini ve tercihlerini de belirtir. Fıkhî konulardaki görüşlerine çoğunlukla *Latîfu'l-Kavl* isimli eserinde yer vermiştir. Aslı üç bin varak olduğu söylenilen bu eseri, Hanbelîlerle ilmî tartışmaları nedeniyle sakladığı, vefatından sonra ise mevcut bölümün toprak altından çıkartılarak 1902 yılında Alman şarkiyatçı Friedrich Kern tahkîki ile Kahire'de, bir bölümü de 1933 yılında Joseph Schacht tarafından

---

50 Akdokur, *Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 69.

51 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/548; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2444; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", s. 317; Şibl, *et-Taberî*, s. 100; Akdokur, *Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 223-224.

52 Şibl, *et-Taberî*, s. 101.

53 Yüksek, "Taberî Mezhebinin Ortaya Çıkışı", s. 458-459.

Leiden'da basıldığı belirtilmektedir.[54] Eser ayrıca Beyrut'ta 1420/1999'da tek cilt olarak basılmıştır.

4- Kitâbu Sarîhi's-Sünne: Taberî'nin itikadî konularla ilgili eseri olup *Kitâbu Şerhi's-Sünne*, *el-İ'tikâd* ve *Kitâbu'l-Akîde* isimleriyle de anılmaktadır. Taberî'nin bu eserini birtakım ithamlar nedeniyle evinden çıkmadığı ve adeta hapis hayatı yaşadığı bir dönemde kaleme aldığı söylenir. O, bu eserinde selefin itikada dair inanç esaslarını ortaya koymuştur.[55] Eser ilk olarak *el-Cüz' fi'l-İ'tikâd* adıyla 1277/1861 yılında, daha sonra da Hindistan Yeni Delhi'de 1311/1894 ve 1321/1904 yıllarında olmak üzere iki defa basılmıştır. Sonrasında ise Mısır ve Mekke'de basılmıştır. Yazma nüshası İstanbul'da 3. Ahmed Kütüphanesi'nde mevcuttur.[56]

5- et-Tebsîr fî Meâlimi'd-Dîn: Taberî'nin memleketi Taberistan'ın Âmül şehrindeki dostlarına yazıp gönderdiği, bölgedeki itikadî usûl ve fikrî ihtilaflar ile ilgili kendi görüşlerine de yer verdiği yaklaşık otuz varak olan ancak yirmi dört sayfası bulunabilen eseridir.[57] Taberî bu eserinde ilahî sıfatlarla ilgili Kur'ân ve sünnette yer alan haberlerin, olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini savunarak âyet ya da hadis bulunan konularda te'vil ve teşbihi kabul etmemektedir.[58] Eser, kısaca *et-Tebsîr*, *Tebsîru Üli'n-Nühâ ve Meâlimü'l-Hüdâ* ve *Kitâbu'l-Basîr fî Meâlimi'd-Dîn* isimleriyle de anılmaktadır. Taberî›nin bu eseri ilk olarak edisyon kritiği yapılarak İspanya'da basılmıştır.[59] Sonrasında ise Abdülaziz b. Ali eş-Şibl tarafından tahkik edilerek 1416/1996'da Dârü'l-'Âsıme Yayınları tarafından 222 sayfa halinde basılmıştır.

6- Kitâbu Zeyli'l-Müzeyyel: Taberî'nin rical tarihiyle ilgili bilgiler verdiği bazen de kısa malumat zikrettiği *el-Müzeyyel* ile *el-Müzeyyel*'de kısaca yer verdiği râvileri geniş açıkladığını belirttiği *Kitâbu Zeyli'l-Müzeyyel* isimli rical tarihiyle ilgili iki eseri mevcuttur. Ancak kaynaklarda çoğunlukla *Kitâbu Zeyli'l-Müzeyyel*'e dikkat çekilmekte, *el-Müzeyyel*'e

---

54 Fuat Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, çev. Mahmud Fehmî Hicazî (Riyad: Câmiatu İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411/1991), 2/167; Şibl, *et-Taberî*, s. 102.

55 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2462; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, 2/168; Yaşar, Taberî'nin *Temel İtikâdî Görüşleri*, s. 11; Şibl, *et-Taberî*, s. 109-110.

56 Şibl, *et-Taberî*, s. 109-110; Akdokur, *Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 20.

57 Akdokur, *Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 21.

58 Taberî, *et-Tebsîr fî Me'âlimi'd-Dîn*, s. 139-140.

59 Şibl, *et-Taberî*, s. 105.

ise neredeyse hiç yer verilmemektedir.[60] Hamevî, hadis talebelerinin ve tarihçilerinin elde etmeyi çok isteyeceklerini ifade ettiği bu eserin, Taberî›nin vefatından yaklaşık on yıl önce 300/912 yılından sonra kaleme alınmış olup bin varaklık bir eser olduğunu ifade eder. Bahse konu bu eserde yirmi altı farklı yılda vefat eden sahabe ve tâbiûna ait bilgiler yer almaktadır. Eserin günümüze ulaşan üç yüz sayfalık özet kısmı Ebu'l-Fadl İbrahim tahkiki ile *Taberî Tarihi*'nin on birinci cildine *el-Müntehâb min Zeyli'l-Müzeyyel min Târîhi's-Sahâbe ve't-Tâbiîn* adıyla ek olarak konulmuş ve Beyrut'ta yayımlanmıştır. Söz konusu eser *Târîhu'r-Ricâl, Kitâbu Zeyli'l-Mezîl* adlarıyla da kaynaklarda yer almaktadır.[61]

7- el-Câmi' fi'l-Kırâât: *el-Kırâât ve Tenzîlü'l-Kur'ân* ya da *Kitâbü'l-Kırâât ve Tenzîlü'l-Kur'ân* isimleriyle de bilinen on sekiz ciltlik kıymetli bir eserdir. Taberî, tamamı günümüze ulaşamayan bu eserinde meşhur ve şâz kıraatlerin hepsini zikretmiş ve bu kıraatlerin illetlerini detaylı bir şekilde izah etmiştir.[62] Taberî bu kitabında Mekke, Medine, Kûfe, Basra, Şam ve diğer bölgelerdeki kurrânın isimlerine ve onların kıraatlerine yer verir. O, bu eserinde kıraatlerin birbirlerinden farklı olan yönlerini ele almış, her kıraatin vecihlerini, o kıraatin te'vilini, kurrânın kıraatlerini tercih etme sebeplerini, kendisinin bunların içerisinden hangi kıraati tercih ettiğini ve niçin bu tercihte bulunduğunu delilleriyle zikretmiştir. Öğrencisi Ebûbekir b. Mücahid (ö. 324/936) Taberî'nin kıraat konusundaki bu eserine denk bir başka eserin kaleme alınmadığını ifade etmiştir. Eserin eksik ve ona aidiyeti şüpheli bir nüshası Ezher Üniversitesi Kütüphanesi'nde 1/74, Kırâât 1178 kayıt numarasında 128 varak olarak mevcuttur.[63]

8- er-Ramy ve'n-Neşşâb: Ok atma sanatından bahseden ve Taberî'ye aidiyeti tartışmalı olan eser, *Ramyü'l-Kavs, Risâletün fî Sınâ'ati'l-Kavseyn ve Ramyi's-Sihâm* gibi isimlerle de anılır. el-Hamevî, Taberî'nin öğrencisi Abdülaziz b. Muhammed et-Taberî'nin eser hakkında verdiği bilgilerden

60 Akdokur, *Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 21.

61 Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/309; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2444; Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", s. 317; Şibl, *et-Taberî*, s. 106-107; Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, 2/163.

62 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/548-549; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2444; Taberî, *et-Tebsîr fî Meâlimi'd-Dîn*, Mukaddime s. 67.

63 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2444, 2453; Yaşar, "Taberî'nin Kıraatlere Bakışı", s. 60-61.

hareketle bu eserin Taberî'ye aidiyeti hakkında şüpheye düşmüştür.[64] Eser, *Ramyü'l-Kavs* ismiyle ya da *Sınâ'ati'l-Kavseyn ve Ramyi's-Sihâm* adıyla Londra İngiltere Müzesi Kütüphanesi'nde 9260 numarada kayıtlı olup doğu yazmaları kısmında yer almaktadır.[65]

9- Hadîsü'l-Hımyân: Taberî'ye ait olan sekiz varaklık bir risale olan söz konusu eserde Horasanlı birisinin 240/855 yılının hac döneminde Mekke'de, içinde bin dinar olan para kesesini kaybetmesi ve bulmasıyla ilgili bir hikâye yer almaktadır. Yazma olan eser Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de 1558 numarada ve 25547b numarasıyla kayıtlıdır.[66]

2. Kaynaklarda Bilgisi Yer Alan Günümüze Ulaşmayan Eserleri

1- Latîfü'l-Kavl fî Şerâi'ı'l-İslâm: Taberiyye mezhebinin fıkıh kitabı olarak bilinen eseri Taberî, bir fakîhin, fıkhî ihtilaflar konusunda uzak duramayacağı kitabı olarak zikreder. Taberî'nin tefsirine yakın bir hacimde iki bin beş yüz varak hacminde bir eserdir. Fıkıh alanında seksen üç kitabı içerdiği belirtilir. Eserin diğer isimleri kaynaklarda *Kitâbü'l-Latîf, Kitâbu Latîfü'l-Kavl fî Ahkâmi Şerâi'ı'l-İslâm, Risâletü'l-Latîf, el-Beyân 'an Usûli'l-Ahkâm* olarak kaydedilmiştir.[67]

2- el-Hafîf: *Latîf*'in muhtasarı olan bu eser Taberî'ye dönemin veziri Ahmed el-Abbâs b. el-Azîzî tarafından yapılan bir istek üzerine kaleme alınmış olup yaklaşık dört yüz yapraktır.[68]

3- Kitâbu'l-Basît: *Kitâbu Basîti'l-Kavl fî Ahkâmi Şerâi'ı'l-İslâm* ismiyle de kaynaklarda geçen ve fakihlerin ihtilaf ve ittifak ettikleri konuları ele alan eserde Taberî her görüşün sahibini dayanaklarıyla birlikte değerlendirmiştir. Eser bir fıkıh usûlü tarihi ve fıkıh ansiklopedisi olarak görülmektedir. Kitapta başta dört büyük halife ve sonrakiler olmak üzere bölgedeki ilim merkezlerindeki fakihlere yer verilip ardından ibadet ve muâmelâta ilişkin bölümler aktarılmıştır. Taberî, bu eseri tamamlayamadan

64 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2462.
65 Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, 2/168.
66 Sezgin, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, 2/168; Şibl, *et-Taberî*, s. 110-111.
67 Şibl, *et-Taberî*, s. 115.
68 Şibl, *et-Taberî*, s. 106; Akdokur, *Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 23.

vefat etmiştir. *el-Basît*'i, *Tehzîb* adlı eseriyle birlikte öğrencilerinin mutlaka okuyup öğrenmelerini tavsiye etmiştir.[69]

4- Edebü'n-Nüfûsi'l-Ceyyide ve'l-Ahlâkı'n-Nefise: *Edebü'n-Nefsi'ş-Şerîfe ve'l-Ahlâkı'l-Hamîde, Kitâbü'l-Âdâbi'l-Hamîde ve'l-Ahlâki'n-Nefise* gibi isimlerle de anılan eseri, Taberî'nin, ömrünün son yılında telife başladığı fakat bitiremediği belirtilmektedir. Kâmil bir insanın sahip olması gereken güzel ahlâk ve vasıfların dört cüz hâlinde yaklaşık beş yüz yaprakta anlatıldığı eserden bir bölümün, İbn Receb el-Hanbelî'nin *Ahvâlü'l-Kubûr* isimli kitabında yer aldığına da kaynaklarda dikkat çekilmektedir."[70]

5- el-Müsned el-Mücerred: *Kitabü'l-Müsned* olarak da isimlendirilen eserde Taberî, sahabenin Resûlullah'tan rivayet etmiş oldukları, kendisinin de şeyhlerinden dinlediği ve halka okuduğu bütün hadisleri ihtiva etmektedir. Söz konusu bu eser tamamlanamamıştır.[71]

6- Kitâbu'l-Fedâil: Taberî, Ebû Bekr b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî'nin Gadir Hum hadisi hakkında konuştuğunu duyunca bu eseri yazmıştır. Taberî eserine Hz. Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali'nin faziletlerini anlatmakla başlar ve Gadir Hum hadisinin sahihliği üzerinde durarak sıhhatinin delillerini verir. Müellif Hz. Ali'nin faziletiyle bitirdiği bu eserini de tamamlayamamıştır.[72] Taberî›nin bu eserinin *Kitâbu Fedâili Ebî Bekr ve Ömer, Kitâbu Fedâili Ali b. Ebî Tâlib* ve *Kitâbu Fedâili Abbâs* isimli eserlerin ayrı ayrı eserler olmayıp bu kitabın bölümleri olabileceğinden söz edilmektedir. Bu nedenle farklı kaynaklarda ayrı ayrı zikredilen bu fezâil kitaplarının muhtevalarına bakıldığında bu ihtimalin oldukça yüksek olduğu söylenebilir.[73]

Kaynaklarda İbn Cerîr et-Taberî'ye ait olduğu belirtilen, elimize ulaşmayan ve önemli bir kısmını da tamamlayamadığı belirtilen diğer eserleri ise şunlardır:[74]

---

69 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2451.

70 Akdokur, *Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği*, s. 24. Ayrıca bk. Şibl, *et-Taberî*, s. 103.

71 Şibl, *et-Taberî*, s. 116.

72 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2462.

73 Şibl, *et-Taberî*, s. 112-114.

74 Söz konusu eserleri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Şibl, *et-Taberî*, s. 107-120.

7- Kitâbün fî 'Iberati'r-Rü'yâ

8- Âdâbü'l-Menâsik

9- Kitâbü'r-Red 'alâ zi'l-Esfâr

10- Kitâbü Muhtasari'l-Ferâiz

11- Kitâbün fi'r-Red 'alâ İbn 'Abdi'l-Hakem

12- Kitâbü'l-Mûcez fi'l-Usûl

13- İhtiyâr min Ekâvîli'l-Fukahâ

14- Kitâbü Âdâbi'l-Kudât

15- Kitâbü'l-Müsterşid:

16- el-Garâib.

2. BİR MÜFESSİR OLARAK TABERÎ VE *CÂMİU'L-BEYÂN*'I

A. Taberî'nin Tefsirdeki Yeri ve Tefsiri *Câmiu'l-Beyân*'ın Özellikleri

Taberî'nin tefsiri yazıldığı günden itibaren ulemanın alakasına mazhar olmuş, tefsirin kıymetini ifade eden pek çok rivayet nakledilmiştir. Tefsirin özelliklerine geçmeden bu rivayetlerden bir kısmını nakletmek istiyoruz.

Taberî'nin bizzat kendisi, "Daha çocukken içimden bir ses bana bunu fısıldıyordu" diyerek tefsir yazma düşüncesinin çocuk yaşlarına dayandığını ifade eder. Taberî, tefsirini yazmaya niyetlendiği zaman istihare yapar ve niyetini gerçekleştirebilmek için üç yıl boyunca Allah'ın yardımını ister ve duası kabul olur. Zira Taberî, Kur'ân'ın tefsirini bilerek okumanın önemine inanmakta, bunu da şöyle dile getirmektedir: "Kur'ân'ı okuyup da onun tefsirini bilmeyen kimseye hayret ediyorum doğrusu; bu kimse okuyuşundan nasıl lezzet alıyor?!"[75]

Hatîb el-Bağdâdî, Kâdî Ebû Amr Ubeydullah b. Ahmed es-Simsâr ve Ebu'l-Kâsım b. Akîl el-Verrâk'tan rivayetine göre Ebû Ca'fer et-Taberî talebelerine şöyle dedi: "Kur'ân'ı tefsire var mısınız?" Onlar da;

"Hacmi ne kadar olacak?" diye sordular. Taberî;

"Otuz bin varak" dedi.

"Bu bitmeden bizim ömrümüz biter" dediler. Bunun üzerine tefsiri üç bin varakta özetledi. Daha sonra;

"Âdem'den günümüze kadar bir dünya tarihi yazmaya var mısınız?" dedi. Onlar da;

---

75 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü 'l-Erîb*, 6/2453.

"Ne kadar olacak?" diye sordular. Tefsir için söylediğinin aynısını söyledi. Onlar da aynı cevabı verdiler. Bunun üzerine dedi ki:

"Başımız sağ olsun, gayretler ölmüş!"

Bunun üzerine tefsiri özetlediği kadar tarihini de özetledi.[76]

Ebû Bekir İbn Kâmil şöyle demiştir: "Taberî bize 150 âyetin tefsirini yazdırdı. Sonra Kur'ân'ı sonuna kadar tefsir edip 270 yılında bize okudu. Kitap meşhur olup değer gördü. Hâlbuki Sa'leb ve Müberred henüz hayattaydılar ve i'râb ve meânî ehlinin üstadıydılar. Rüstemî, Mufaddal b. Seleme, el-Ca'd ve Zeccâc gibi bu dilin usta nahivcileri de bu dönemde yaşamışlardı. Bu kitap doğuya, batıya taşındı. Kendi dönemindeki bütün âlimler onu okudu. Herkes onu el üstünde tutup öne çıkardı."[77]

Bu son rivayet dikkate alındığında Taberî'nin tefsirini kırklı yaşlardayken yazdırmaya başladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu konuda bir başka rivayet daha gelmiştir: Hafız İbn Bâleveyh'ten de şunu rivayet eder:

"Ebû Bekir Muhammed b. İshâk yani İbn Huzeyme (ö. 311/924) bana,

'Duyduğuma göre sen İbn Cerîr'in tefsirini yazmışsın' dedi. Ben de,

'Hatta kendisinden imla yoluyla yazdım' dedim.

'Hepsini mi?' dedi.

'Evet' dedim.

'Hangi yıl?' dedi.

[2]83 yılından [2]90 yılına kadar' dedim. İbn Huzeyme onu benden ödünç aldı ve iki yıl sonra getirdi:

'Tefsiri başından sonuna kadar mütalaa ettim. Yeryüzünde İbn Cerîr'den daha âlim birini bilmiyorum. Hanbelîler ona zulmetmiş' dedi."[78]

Muhtemeldir ki bu rivayet, Taberî'nin daha önce telif ettiği tefsiri için sonraki tarihlerde de imla meclisi kurulduğu ve İbn Bâleveyh'in bu meclislerden birinde tefsiri yazdığını anlatır.

---

76 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/551; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2442.

77 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2456.

78 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/551; Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2441-2443.

Abdülaziz b. Muhammed et-Taberî şöyle demiştir:

"Ebû Ömer ez-Zâhid uzun süre insanlarla kitap mukabelesiyle meşgul oldu. Ebû Ömer dedi ki:

'Ebû Ca'fer'e bir âyetin tefsirini sordum. Bana,

'Bu kitabı başından sona kadar mukabele et' dedi.

[Dedim ki: mukabele ettim] Ne nahiv ne dil konusunda bir harf bile yanlış görmedim."[79]

Ferğânî'den de şöyle dediği nakledilmiştir: "Cisr İbn Afîf'ten duydum. Dedi ki: 'Rüyamda kendimi Ebû Ca'fer'in meclisinde gördüm. Talebeler ona tefsirini okuyorlardı. Gökle yer arasında, gaipten gelen bir ses duydum: 'Kim Kur'ân'ı indiği gibi dinlemek istiyorsa bu kitabı dinlesin' diyordu."[80]

Taberî'nin biyografisi ve eserlerine ayırdığı bölümde onun tefsirine de değinen İbnü'n-Nedîm, "Ondan daha güzeli yazılmadı" demiş, ardından da tefsiri pek çok kimsenin ihtisar ettiğini, onlardan birinin de Ebû Bekir b. İhşîd olduğunu söylemiştir.[81]

Sa'lebî, tefsir müellefâtını tasnif ettiği mukaddimesinde Taberî hakkında şunları söyler: "Bir grup da tasnif ve ustalıkta üstün başarı sağlamıştır. Ne var ki onlar da kitaplarını tekrarlarla tariklerin ve rivayetlerin çokluğuyla uzatmışlar, kitaplarını gereksiz şeylerle doldurmuşlar, böylelikle de bilgi edinmek isteyen kimselerin umutlarını kırmışlardır. İmâm Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve Şeyhimiz Ebû Muhammed Abdullah b. Hâmid el-İsfahânî bunlardandır. İlimlerin üst üste yığılması, anlayışları şaşırtır."[82]

Sa'lebî, Taberî'nin tasnif sistemindeki başarısını dile getirse de onu tariklerin sürekli tekrar etmesi ve fazla bilgi yığını nedeniyle istifadesinin zorluğu yönünde tenkit etmiştir. Bu sebeple kendisi bilgi kaynaklarını en başta verip senedleri tekrar etme yoluna gitmemiştir.

---

79 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2453.

80 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2453.

81 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 288; ayrıca bk. s. 53.

82 Ebû İshâk Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, nşr. Ebû Muhammed İbn Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422), 2/12.

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, İmam Mâlik'in "Kitâbü't-Tefsîr" derlemesinden söz ederken sözü Taberî'ye getirir ve şunları söyler: "Kur'ân'ı tefsir güç yetirilemeyecek bir iştir. Hiç kimse bu işe girişip de müstakil bir eser telif etmemiştir. Muhammed b. Cerîr müstesna, çünkü o, tefsiri okumuş ve tamamlamıştır, ondan sonra gelenler onun tefsirde iyâlidir."[83]

Yâkût el-Hamevî tefsirin özellikleri hakkında da önemli bilgiler kaydetmiş, neredeyse tefsirin bütün hususiyetlerini ortaya koymuştur: "Tefsiri, tefsire dair bir mukaddime ve bir risale ile başladığı bir kitaptır. Bu mukaddimede Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'e has kıldığı, onu diğer kelâmlardan ayıran belâgat, i'câz, fesâhata işaret etmiştir." Sonra da şu konulara değinmiştir: "Tefsirdeki öncüller, Kur'ân'ın te'vil vecihleri, te'vili bilinen şeyler, tefsirinin cevazına ve mahzuruna dair gelen rivayetler, Hz. Peygamber'den gelen *"Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir."* hadisi, hangi lehçelerde indirildiği, Kur'ân'da Arapça dışında kelimeler bulunduğunu iddia edenlerin görüşlerinin reddi, Kur'ân'ın ve sûrelerin isimleri ve buna benzer öne çıkardığı konular. Bunları harf harf Kur'ân'ın tefsiri takip etmiştir. Bu meyanda Taberî, sahabe, tâbiîn, onlardan sonra gelen tebe-i tâbiînin kavilleri, Kûfe ve Basra nahivcilerinin görüşleri, kıraat hükümleri ve mastar, lehçe, cem ve tesniye gibi konulardaki kıraat farklılıkları, nâsih ve mensûh, ahkâmu'l-Kur'ân, bu konudaki ihtilaflara dair görüşlerini zikretmiştir. Bunların yanı sıra Kur'ân'ın sonuna kadar Kur'ân hakkında ehl-i bid'atin (Cehmiye, Mu'tezile ve Şîa) söz konusu ettiği konulardan ehl-i nazar, ehl-i isbatın (Ehl-i Sünnet kelâmcılarının) ve sünnete bağlıların (Ehl-i Hadis'in) görüşlerinden hareketle cevap vermiştir. Sonra da bunları Ebced ve harflerinin yorumu, insanların bu konudaki farklı görüşleri, hiç kimsenin üstüne bir şey ilave edemeyeceği derecede tercih ettiği hatta hiç kimsenin ele almadığı şekilde toplu haldeki yorumu takip etmiştir."[84]

Taberî'nin tefsiri ve özellikleri ile ilgili müteahhir âlimler de kayda değer görüşler serdetmişlerdir. İmam Nevevî, Hatîb el-Bağdâdî'nin, "Tefsirde benzerini hiç kimsenin kaleme almadığı bir kitabı vardır"[85] cümlesine aynıyla yer vermiş, daha sonraki âlimler bu sözü İmam Nevevî'ye nispet ederek zikretmişlerdir.

---

83 İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *el-Kabes fî Şerhi Muvatta' Mâlik b. Enes*, thk. M. Abdullah Veled Kerîm (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992), s. 1047.

84 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2453.

85 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/550; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, 1/78.

"Hangi tefsirlerin Kur'ân ve sünnete daha yakın olduğu" sorusuna verdiği cevapta İbn Teymiyye, Taberî hakkında şunları söylemektedir: "İnsanların ellerindeki tefsirlere gelince, Taberî'nin tefsiri en sahihidir; çünkü o, selefin görüşlerini sabit senedlerle zikreder. Onda bid'at olmadığı gibi o, Mukâtil b. Süleyman ve Kelbî gibi ithamlara uğramış şahıslardan da nakletmez. (...) Fakat İbn Cerîr'in tefsiri bütün bunlardan (Begavî, Kurtubî ve İbn Atıyye'nin tefsirlerinden) daha sahihtir."[86]

İbn Teymiyye, Sa'lebî ile ilgili görüşleri bağlamında da "Muhammed b. Cerîr et-Taberî gibi ehlü't-tefsirden olan büyük ilim adamlarına gelince, onlar bu tür mevzu haberleri tefsirlerinde zikretmemişlerdir" demektedir.[87]

Zehebî de onun itikadî konulardaki görüşlerine dikkat çekerek şöyle söylemektedir: "Bu İmam'ın bu tefsiri sıfat âyetlerinin tefsirinde, sıfatları nefy ve te'vil yoluna gitmeyip ispat eden ve kesinlikle mahlukatın sıfatlarına benzetmeyen selefin görüşleriyle doludur."[88]

İbn Hacer, esbâb-ı nüzûle dair eserinde şunları söyler: "Altı imam tabakasından tefsir toplamaya özen gösterenler şunlardır: Ebû Ca'fer et-Taberî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim b. Münzir en-Nîsâbûrî onu takip eder; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim b. İdrîs er-Râzî, onların hocaları tabakasından Abd b. Humeyd b. Nasr el-Keşşî. Bu dört tefsirin merfu, sahabeye ulaşan mevkuf ve tâbiîne ulaşan maktu tefsir türünden gözden kaçırdıkları çok az şey vardır. Taberî nakil kapsamına, diğerlerinin ortak olmadığı kıraatler, i'râb, meânîye dayalı olarak pek çok âyet hakkında görüş beyânı, görüşleri birbirine tercih etmek gibi hususları almıştır. Ondan sonra tefsir cem edenler, onun cem ettiklerinin seviyesine ulaşamamışlardır. Çünkü o bu ilimlerin hepsinde birbirine yakın bir seviyededir; onun dışındakiler ise bir ilimde yetkin ve seçkinse diğerinde eksik kalabilmektedir."[89]

---

86 Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (Medine: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, 1416/1995), 13/385, 388.

87 Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, thk. Muhammed Reşad Sâlim (Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986/1406), 7/13, 179.

88 Zehebî, *Siyer*, 14/280.

89 İbn Hacer el-Askalânî, *el-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*, thk. Ahmed Ferîd el-Ezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 1/202, 203.

Suyûtî ise şunları söyler: "Onun tefsiri, tefsirlerin en değerlisi ve en büyüğüdür... Çünkü o farklı vecihlere, bu vecihlerin bir kısmının diğerine tercihine, i'râb ve istinbata değinmiş, bu yönüyle (İbn Ebî Hâtim, İbn Mâce, İbn Merdûye, İbn Hibbân ve İbnü'l-Münzir gibi) öncekilerin tefsirlerine karşı bir üstünlük elde etmiştir."[90]

Suyûtî bilahare, "Hangi tefsirler, insanı tefsirde sahih ve güvenilir bilgilere yönlendirir?" sorusuna "Taberî'nin tefsiri" cevabının verileceğini çünkü muteber âlimlerin, tefsirde onun benzerinin telif edilmediğinde görüş birliğinde olduklarını söylemiş, Nevevî'nin yukarıda yer verdiğimiz cümlelerini de şahit olarak getirmiştir.[91]

Suyûtî bir diğer eserinde Taberî için "Tartışmasız, müfessirlerin başıdır"[92] demiş, yukarıdaki cümlelerini tekrar etmiş, buna gerekçe olarak "Çünkü o, rivayet ve dirayeti bu eserinde birleştirmiştir, ne kendinden öncekiler ne de sonrakiler bunu başarabilmiştir" demektedir.[93]

Kâtib Çelebi, Tefsir İlmi başlığı altında *Tefsîru İbn Cerîr* adıyla tefsiri zikretmiş, tefsirle ilgili yukarıda yer verdiğimiz görüşleri serdettikten sonra "Müteahhir âlimlerden birinin Mansûr b. Nûh es-Sâmânî için tefsiri Farsçaya tercüme ettiği" bilgisini vermiştir.[94]

Bergamalı Cevdet Bey (1872-1926), *Tefsir Tarihi* adlı eserinde, "Dördüncü Tabaka" ve bu tabaka içinde yer verdiği Taberî hakkında şunları söyler: "İşbu tabaka ashabı; sahabe ve tâbiîn ve tebe-i tâbiîne mensup olan akvâli cem' ve tertib etmek cihetine sarf-ı anân himmet edenlerdir ki işbu tabakanın en bârizi ve mümtaz kahramânı İbn Cerîr'dir. Ki müşârun ileyh akvâli cem' etmek, istinbât-ı ahkâm, tebyîn-i i'râb cihetlerine iltifat etmek gibi hususânede hem-tabakası olan zevât üzerine hâiz-i rüçhandır." Cevdet

90 Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974), 4/242.

91 Suyûtî, *el-İtkân*, 4/244. Suyûtî'nin bu cümleleri Kâtib Çelebi'ye şöyle yansımıştır: "Nevevî, 'Ümmet Taberî Tefsiri'nin bir benzerinin yazılmadığında icmâ etmiştir' demiştir." Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenna, 1941), 1/437.

92 Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 95.

93 Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 96. *Taberî Tefsiri* üzerine hazırlanmış bir çalışmada bu son cümle İmam Nevevî'ye nispet edilmiştir. Atik Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005), s. 29. Görebildiğimiz kadarıyla cümle Suyûtî'ye aittir.

94 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*,1/437.

Bey, bundan sonra müfessirlerin İbn Cerîr'in tefsiri hakkında sitayiş dolu sözler söylediğini ifade etmiş, Suyûtî'nin "Tefsirlerin en değerlisi ve en büyüğü" görüşüne yer vermiştir.[95]

Ömer Nasuhi Bilmen, "İbn-i Cerîr, ilim ve irfan tarihinde emsaline pek az tesadüf olunabilecek nevâdirden biridir. Ez-cümle tefsirde, hadiste, fıkıhta, edebiyatta tarihte teferrüd etmiş bulunuyordu. Hele İbn-i Cerîr pek büyük bir müfessirdir. Pek derin bir ilim ve fazilet semeresi olan tefsiri, emsaline tesadüf olunamayacak kadar kıymetlidir." Bilmen, bundan sonra Taberî Tefsiri ile ilgili literatüre giren bilgileri zikretmiş, sonra da şunları söylemiştir: "Filhakîka Tefsîr-i Taberî, bir ilmî harikadır; kendisinden sonra bu tarzda yazılan tefsirler için pek zengin, pek feyizli bir me'haz teşkil etmiştir."[96]

Taberî Tefsiri, şu ana kadar hakkında söylenenlerin de gösterdiği üzere mütemadiyen ulemanın gündeminde olmuş ve Bilmen'in de ifade ettiği gibi tefsirler için zengin bir kaynak olagelmiştir. Buna rağmen Alman müsteşrik Theodor Nöldeke (1836-1930) tefsirin kaybolduğunu iddia etmiştir: "Bu kitap elimizde olsaydı kendisinden sonra yazılmış diğer kitaplara ihtiyacımız olmayacaktı, fakat maalesef tamamen kaybolmuştur."[97]

Goldziher aynı iddiayı tekrarladıktan sonra şunları söylemiştir: "Nöldeke 1860'da tefsirin bulunamadığını ve istifade edilemediğini 'Bu kitap elimizde olsaydı kendisinden sonra yazılmış diğer kitaplara ihtiyacımız olmayacaktı, fakat maalesef tamamen kaybolmuştur' şeklinde söyleyerek belirtmişti. Ancak tam nüshası Emir Hâil Kütüphanesi'nde bulunarak, tamamı hacimli ve 30 cilt (yaklaşık 5200 sayfa) halinde Kahire'de basıldı. Daha sonra 1910 yılında tekrar yeni bir basımı yapıldı."[98]

Bu iddialara göre tefsir Suyûtî sonrası kaybolmuş ve 1901 yılında Mısır'da bulunarak basılmıştır. Pek çok Müslüman tefsir tarihi yazarının da bunu tekrar ettiğini dile getiren Gökkır, kayıp olduğu söylenilen

95 Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1927), s. 92.

96 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi-Tabakâtü'l-Müfessirîn* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2008), 1/364.

97 Theodor Nöldeke, Geschichte des Qorans (Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, 1860), 1, XXVII; Ignaz, Goldziher, *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî*, Arapça Çev. Abdülhalîm Neccâr, (Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1374/1955), s. 108; Necmettin Gökkır, "Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberî Tefsiri Matbuatı Örneği", Kisbu İlahiyat Dergisi, 2 (2019), s. 12, 13.

98 Goldziher, *Mezâhib*, s. 108, 109; Gökkır, "Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni", s. 13.

1540-1750 yıllarına ait çoğunluğu İstanbul kütüphanelerinde olmak üzere Anadolu'nun çeşitli kütüphanelerinde 29 ayrı Taberî nüshasını tespit etmiş, böylelikle oryantalist iddianın gerçeği yansıtmadığını ortaya koymuştur.[99]

Taberî Tefsiri'nin özellikleri ve Taberî'nin Kur'ân'ı tefsir ederken gözettiği usul ve esasa dair oldukça zengin görüşler ileri sürülmüştür. Şimdi tefsirin bu özelliklerini madde madde ele alalım.

1. Mukaddime: Taberî Tefsiri'ne bir mukaddime ile başlamıştır. Bu mukaddime şu konuları muhtevidir: "Kur'ân-Arapça İlişkisi", "Kur'ân âyetlerinin ittifak ettiği anlamların beyânı", "Arapların kelimeleriyle diğer milletlerden bir kısmının kelimelerinin ittifakının beyânı (Kur'ân'da yabancı kelime bulunup bulunmadığı meselesi)", "Kur'ân'ın nâzil olduğu Arap Lehçesi", "Yedi Harf Meselesi", "Kur'ân tefsirini bilmeye götüren vecihler", "Re'y ile tefsiri yasaklayan rivayetler", "Kur'ân tefsirine teşvik eden rivayetler ve sahabeden tefsirle iştigal edenler", "Kur'ân'ın, sûrelerinin ve âyetlerinin isimleri". Taberî'nin yazdığı bu mukaddime oldukça kıymetli olup onun Kur'ân ve tefsir anlayışını önemli ölçüde yansıtmaktadır. Aynı dönemde yazılmış mesela Mâtürîdî Tefsiri'nde böyle bir mukaddimenin bulunmayışı göz önüne alındığında bu mukaddimenin değeri daha iyi anlaşılır.[100]

2. Tefsire dair görüşlerin nakli ve rivayet-dirayet bütünlüğü: Yâkût el-Hamevî'den İbn Teymiyye'ye kadar olan âlimlerin de hassaten belirttikleri üzere Taberî Tefsiri'nin en bariz özelliği, sahabe, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn'in görüşlerini ve ihtiyaç oldukça da Hz. Peygamber'den gelen rivayetleri sabit senedlerle nakletmiş olmasıdır. Tefsirin bu özelliği, onun bir rivayet tefsiri olarak algılanmasına yol açmıştır. Ancak Taberî, kendi döneminde yazılan diğer bazı tefsirler gibi sadece elde ettiği bütün tefsir rivayetlerini nakletme saikiyle hareket etmemiş, belli bir sistematik dâhilinde bu nakillere yer vermiştir. Nitekim Taberî, tefsirini yazma gerekçesini şöyle izah etmiştir: "Biz Allah'ın kitabının te'vilini şerh etmek ve onun içerdiği anlamları açıklamak üzere, Allah'ın izniyle insanların bilmesi gereken her şeyi içine alacak, başka kitaplara ihtiyaç bırakmayacak bir kitap inşa edeceğiz. Allah'ın kitabıyla ilgili üzerinde ittifak veya ihtilaf edilen delillerden bize ulaşanları bildireceğiz. Olabildiğince kısa ve özet

99 Gökkır, "Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni", s. 14-16.

100 Mukaddime ile ilgili bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 365, 366; İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", s. 89.

bir şekilde tefsirle ilgili görüş beyân edenlerin görüşlerinin gerekçelerini açıklayacak, bunlardan bize göre sahih olanı ortaya koyacağız."[101]

Tefsirin muhakkiki Türkî'nin de dile getirdiği üzere, ilk olarak Taberî çoğunlukla rivayetlerden istinbat ettiği ve tercih ettiği anlamı, sonra da [bu görüş müvacehesinde gelen] ve varsa bu görüşe muhalif olan rivayetleri zikretmiştir; rivayetler arasında tercih, Taberî'nin istinbat ettiği anlamı seçmek için göz önüne aldığı en güçlü delillerden biridir. Taberî, tefsirdeki senedleri güvenilir olmakla birlikte, rivayetleri çok az tenkid etmiştir. Hâlbuki lügavî tevcihlerde ve nahive dair görüşlerde durum tam tersi olup bunlarda çok sert bir tenkit yöntemini benimsemiştir.[102]

Bilmen de Taberî'nin naklettiği rivayetler arasında muhâkemeler yürüttüğünü, muhtelif tevcihlerden hangisinin tercih edileceğini gösterdiğini ifade etmiş ve şunları söylemiştir: "İşte [İbn] Cerîr Tefsiri bu muhâkeme ve sâire itibariyledir ki, kendisinden evvelki rivayet tarikiyle yazılmış olan bütün tefsirlerden temayüz etmektedir."[103]

Günümüzde yapılan araştırmalarda da Taberî'nin rivayet ve dirayet arasında kurduğu hassas denge gözler önüne serilmiştir: "et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân*'ı, bir yandan kendinden önce yazılmış olan tefsir sahifelerini bir araya toplayarak sonraki kuşaklara aktaran bir ansiklopedi özelliği taşırken diğer yandan da müellif derlediği rivayetlerin yalnızca kuru bir nakilcisi olarak kalmayıp bunlar üzerinde değerlendirmeler yapmak sûretiyle eserine dirayet tefsir hareketinin öncüsü olma gibi önemli ve ayrıcalıklı bir özellik de kazandırmıştır. Başka bir deyişle et-Taberî, rivayetteki meslekleri bir araya toplamada selefe, anlayış ve dirayette de halefe öncülük etmiştir."[104]

Burada şu sorunun cevabı da önemlidir: Taberî Tefsiri bir rivayet tefsiri midir? Goldziher'in *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegen* adlı

---

101 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. ve tahriç Mahmûd Muhammed Şâkir-Ahmed Muhammed Şâkir (Mekke: Dâru't-Terbiye ve't-Türâs, ts.), 1/6. Taberî'nin bu neşrinin 1-16. ciltlerinde (İbrâhim sûresi 27. âyetin tefsirinin sonuna kadar) Mahmûd Muhammed Şâkir tahkiki, 17-24. ciltlerinde ise Halebî baskısının metin ve ta'likleri esas alınmıştır.

102 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Türkî, 1/50.

103 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/365.

104 Mesut Okumuş, "Taberi Tefsiri'nde Bağlamın Yeri ve Önemi", Ekev Akademi Dergisi, 6/13 (2002), s. 130.

kitabına göre şekillenen çağdaş dönem tefsir tarihi yazıcılığında *Taberî Tefsiri* hep bir rivayet tefsiri gibi algılanıp yansıtılmıştır.[105] Hâlbuki burada sıraladığımız görüşler ve maddeler göz önüne alındığında bunun çok ciddi bir yanılgı ve Taberî'yi böyle bir kategori içine zoraki yerleştirmenin büyük bir hata olduğu anlaşılır. Lügavî, nahvî, fıkhî ve kelâmî görüş ve değerlendirmelerinden sarf-ı nazar edilip, Taberî'nin yer verdiği rivayetler arasında belli ölçütlere göre tercihlerde bulunduğu ve rivayetlere biçtiği rol dikkate alındığında bile Taberî Tefsiri'ni bir rivayet tefsiri saymak imkânsız olur.[106] Dolayısıyla bu, tefsirleri rivayet-dirayet tefsirleri diye ayırma probleminden kaynaklı bir yargı olup esasen bu ayrımın hatalı olduğu da izahtan varestedir.[107] Kaldı ki Goldziher de *Taberî Tefsiri*'ni mutlak bir rivayet tefsiri olarak görmemiş; onun dirayet tefsirinin nüvelerini de ihtiva ettiğini dile getirmiştir: "Hicretin II. yüzyılından beri İslâm âlimleri senedlere dayalı telifler içinde rivayet tefsirine olan ihtiyacı karşılamaya çalıştılar. Ne var ki bu ilk çalışmalar sonraki dönemlere ulaşmadı. Devasa bir kitap bunlara ihtiyaç da bırakmadı. Bu kitap bir yönüyle rivayet tefsirinin zirvesi, diğer bir yönü ile ise bir başlangıç noktası ve Kur'ân tefsir literatürünün temel taşıdır. Bu tefsir, muhtevasında söz konusu kitapları bütünüyle içerirken, aynı zamanda mücerret nakil üzerine ekstra tefsirler yapmaya sevk eden yönelişlerin tohumlarını da barındırmaktadır."[108]

3. Dil (lügat) ile tefsir: Türkî'nin de işaret ettiği gibi o, tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân'ın anlamını belirlemede en önemli etkenlerden birinin (min evcühi te'vîli'l-Kur'ân), onun nâzil olduğu dili bilenlerin sahip oldukları bilgiler olduğuna işaret etmiştir. Taberî bundan dolayı dil ile tefsirden büyük destek almıştır. Arap dilindeki, lafız ve terkiplerin delâletlerindeki derin bilgisi de ona böyle bir imkân sağlamıştır. Aynı şekilde o Yâkût'un da dile getirdiği üzere Kur'ân kelimelerinin izahında kendinden önce yaşamış olan, Ferrâ, Ebû Ubeyde, Ahfeş, Kisâî, Kutrub ve Nadr b. Şümeyl gibi lügat âlimlerinin görüşlerinden istifade etmiştir.[109]

---

105 Bk. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1431/2010), 1/147.

106 İleri sürdüğü görüşlerle *Taberî Tefsiri*'ni dirayet tefsiri olarak kabul etmenin yanlış olmayacağını ortaya koyan Aydın'ın önemli tespitleri için bk. Aydın, Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi, s. 29-31.

107 İbn Haldûn'dan Şevkânî'ye dirayet-rivayet ayrımına rastlansa da bu, tefsir eserlerinin kategorize edilmesi değil tefsir yönteminin farklılığıdır.

108 Goldziher, *Mezâhib*, s. 107, 120.

109 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Türkî, 1/52; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/366.

Taberî, Kur'ân'ın anlamlarını tespitte Araplarca en meşhur anlamların belirleyici olacağını ancak bir başka delilin varlığı sebebiyle sarf-ı nazar edilebileceğini ileri sürmüştür. Ona göre lafız, zahirinden ancak bir karine dolayısıyla çıkarılabilir; çünkü Allah Teâlâ, onlara, hitabının anlamını anlamaları için konuştukları dil ile hitap etmiştir.[110]

4. Nahive önem vermesi: Lügat ile tefsire gösterdiği özenin yanı sıra Taberî nahiv ve i'râba da önem vermiş, Yâkût el-Hamevî'nin de dile getirdiği üzere Kûfe ve Basra nahivcilerinin görüşlerini dikkate almıştır. Zira Taberî, Kûfe ve Basra dil okullarının ihtilaflı meselelerinin istikrar bulduğu, nahiv ilminin olgunluk döneminin zirvesine ulaştığı bir dönemde yaşamıştır. Dolayısıyla Taberî nahive dair bu bilgileri iyi seviyede tahsil etmiş, Kur'ân'ı i'râb vecihleriyle tefsir ederken bu bilgisini ortaya koymuştur. Bunu bizzat kendisi şöyle dile getirmiştir: "Her ne kadar bu kitapta Kur'ân âyetlerinin vecihlerini keşfetmeyi amaçlamış olsak da i'râb vecihlerini beyân etmeye de gayret gösterdik; zira i'râb vecihleri farklılık gösterdiği zaman, Kur'ân tefsirinin vecihleri de farklılık göstermektedir. Dolayısıyla ihtiyaçlar bizi, Kur'ân'ı anlamayı arzu eden kimselere, Kur'ân'ın tefsiri ve kıraatinde ortaya çıkan farklılıklar ölçüsünde tefsir vecihlerinin ortaya çıkması için i'râb vecihlerini keşfetmeye de zorlamıştır."[111]

Taberî Basra ve Kûfe okullarının görüşlerini tercihte tam bir taraf-sızlık örneği sergilemiş, her iki ekolün görüşlerini serdedip doğruya en layık olan görüşü tercih etmiştir. Tercihinin gerekçelerini de mantığın reddemeyeceği cazip bir üslupla ortaya koymuştur. Taberî, nahive dair konularda çokça Kûfe nahiv âlimlerinden Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'ından istifade etmiştir.[112]

5. Şiirle istişhad: İbn Abbas'tan itibaren Kur'ân'ın şiirle istişhad yoluyla tefsiri yaygın bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Taberî'nin görüşlerine yer verdiği lügavî tefsir müelliflerinde bariz bir şekilde görülen bu hususiyet, Taberî'de de en üst perdeden kendini göstermiştir. Taberî, bir kelimenin anlamını tespit ederken veya bir tefsir vechini ispat ederken sık sık şiirle istişhad yöntemine başvurur. Bu bakımdan Taberî'nin tefsiri gerek

110 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Türkî, 1/192.
111 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/184, Türkî, 1/51, 52.
112 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Türkî, 1/52.

cahiliye dönemi gerekse sonraki dönemlerin şâirlerinin şiirlerinin bulunabileceği zengin bir kaynak hüviyetindedir.[113]

6. Kıraatler arasında tercih: Taberî'nin müteaddidü'l-cevânib bir âlim olduğu yukarıda naklettiğimiz görüşlerle tebarüz etmişti. Onun mahir olduğu ilimlerden biri de kıraatlerdir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dan (ö. 224/838) sonra bu alanda kayda değer eser telif eden en önemli âlim Taberî'dir. O, İbn Mücâhid (ö. 324/936) öncesi henüz kıraatlerin yedi ile sınırlandırılmadığı bir dönemde kıraatleri daha geniş bir daireden ihata etmeye çalışmış, bu özelliğini tefsirinde de en üstün seviyede yansıtmıştır. Taberî Tefsiri'nde farklı kıraat vecihlerini zikretmiş, tıpkı tefsire dair rivayetlerde olduğu gibi bunlarda da tercihlerini ortaya koyup kıraatlerden bir kısmını diğerine tercih etmiş ve bunların gerekçelerini açıklamıştır.[114] İlim merkezlerinin kurrası diye çevrilebilecek olan Karaetü'l-Emsâr ifadesi ile Taberî, Kûfe, Mekke, Medine, Basra ve Şam gibi kıraat imamlarının kıraatlerini nakletmiştir. Taberî'nin, kıraatlerini hüccet olarak gördüğü imamların sayısı 21'e ulaşmaktadır.[115]

7. Muhalif görüşleri açık delillerle reddetmesi: Taberî, "Şayet şöyle derlerse şöyle cevap verilir" formatıyla muhaliflerin görüşlerini uzun uzun zikredip daha sonra kendi görüşlerini kat'î delillerle ortaya koyar. Kuşkusuz onun getirdiği bu deliller ve meselelere kılı kırk yaran bir hassasiyetle yaklaşması okuyucu üzerinde, Taberî'nin ilmî dirayetine hayranlık uyandıracak bir etki bırakır. Türkî'nin de dile getirdiği gibi, Taberî'nin görüşleri zaman zaman ona göre sika olan bir âlimin görüşüne muhalif olabilir. O bu noktada, müçtehit imamların yaptığı gibi delili esas almıştır.[116] Sözgelimi Mücâhid b. Cebr, Taberî'nin, tefsiri boyunca görüşlerine en çok yer verdiği ve itibar ettiği bir müfessirdir. Ne var ki Taberî bazı görüşleri sebebiyle onu tenkit etmekten de geri kalmamıştır.[117]

---

113 Taberî'nin şiirle istişhad yöntemi için bk. Harun Öğmüş, "Taberî Tefsirinin Şiirle İstişhad Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi", Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu (Konya: Sebat Ofset, 2010), s. 89-100.

114 Goldziher, *Mezâhib*, s. 110, 111; Taberî'nin kıraat tercihleriyle ilgili eleştiriler için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Türkî, 1/192.

115 Bu imamlar için bk. Abdülmecit Okçu, *Kıraat Açısından Taberî ve Tefsîri* (doktora tezi), (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2000), s. 120, 121.

116 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Türkî, 1/54.

117 Bk. Mesut Kaya, "Tefsirin Erken Döneminde Te'vil: Mücâhid b. Cebr'in Aklî Yorumları", İslâm Araştırmaları Dergisi, 45 (2021), s. 10

8. Fıkhî meselelerde içtihat: Onun biyografisinde de söylendiği gibi Taberî iyi seviyede fıkıh bilgisine sahip bir müçtehittir. *İhtilâfü'l-Fukahâ* başta olmak üzere muhtelif eserlerinde bunu ortaya koymuştur. Türkî'nin de belirttiği üzere Taberî ilmî hayatına her ne kadar Şâfiî mezhebine göre ders alarak başlamış olsa, hatta Sübkî'nin *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*'si gibi eserlerde Şâfiîler içinde sayılsa da müstakil bir mezhep imamı olarak öne çıkmış, mutlak müçtehit olmuştur. Bundan dolayı da tefsirinde fıkhî görüşlerini serdetmiş sonra da kendi görüşlerini ileri sürüp bunların delillerini ortaya koymuştur. Tefsirinde bunu açıkça görmek mümkündür.[118]

9. Kelâmî meselelere yaklaşım: Taberî Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat âlimlerinin önde gelenlerinden biridir. Taberî'nin yaşadığı hicrî III. asır ve IV. asrın başı İslâm dünyasının itikadî mezhep tartışmalarının yaşandığı en hareketli dönemlerine tekabül etmektedir. Bütün bu tartışmalardan haberdar bir âlim olarak Taberî, kelâma dair meselelerde genel anlamda selefin yaklaşımını benimsemekle birlikte, diğer noktalarda olduğu gibi kelâmî meselelerde de aklı hüccet olarak görmüş, kendi dönemine kadar yaşamış Sünnî kelâmcıların aklî istidlal yollarından da istifade etmiştir. Bu çerçevede âyetleri tefsir ederken Cebriyye, Kaderiyye, Mu'tezile ve Şîa gibi mezheplerin görüşlerini red ve tenkit etmiştir. Nitekim Taberî'nin bu özelliğini Yâkût da Abdülazîz b. Muhammed'den şöyle nakletmektedir: "Ebû Ca'fer görüşlerinin çok büyük bir kısmında selef cemaatinin benimsediği görüşleri ve sünnetlere sarılan ehl-i ilmin yolunu benimsiyor, onların görüşlerine muhalefetten kaçınıyor, yöntemleri üzere hareket ediyordu. Selefin görüşlerine muhalefet ettikleri, kader, halku'l-Kur'ân, kıyamette Allah'ın görüleceğinin inkârı, büyük günah işleyenlerin cehennemde ebedî kalacakları görüşü, Resûlullah'ın şefaatini inkâr, fiilden önce insanın istitaati görüşü gibi bütün görüşlerde Mu'tezile'ye muhalefet ediyordu."[119] Allâme Zehebî de tefsirin bu özelliği ile ilgili şunları söylemektedir: "Bu imamın bu tefsiri, sıfat âyetlerinin tefsirinde selefin görüşleriyle doludur. Selefin

118 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Türkî, 1/54, 55.

119 Yâkût el-Hamevî, *İrşâdü'l-Erîb*, 6/2462. Taberî'nin kimi kelâmî meselelerdeki yaklaşımının bir değerlendirmesi için bk. Mustafa Öztürk, "Taberî'nin Tefsir Anlayışında Selefîlik ve Ilımlı Zâhirîlik", Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu (Konya: Sebat Ofset, 2010), s. 30-38; Yusuf Şevki Yavuz, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/taberi-muhammed-b-cerir#2-itikadi-gorusleri (01.12.2022)

yöntemi üzere o bu sıfatları ispat etmekte nefiy ve te'vil yoluna gitmediği gibi kesinlikle mahlûkatın sıfatlarına da benzetmemektedir."[120]

10. Taberî'de İsrâiliyat konusu: Taberî Tefsiri söz konusu olunca genellikle hatıra tefsirde pek çok İsrâilî rivayet olduğu meselesi gelir. Esasen Taberî Tefsiri'ndeki bu tür rivayetleri, diğer rivayetlerden ayrı bir kategoride değerlendirmek çağdaş bir problemdir. Zira çağdaş dönemde İsrâiliyata yönelik aşırı eleştirel bakış ve haddinden fazla hassasiyet, dikkatleri Taberî Tefsiri'ne yöneltmiştir. Genellikle Taberî'nin, kendisine ulaşan bu rivayetleri, senedlerini tahkik etmeyi okuyucuya bırakmak üzere, ilmî hassasiyetin bir gereği olarak yer verdiği görüşü geliştirilmiştir. Kanaatimizce bu bütünüyle anakronik ve savunmacı bir yaklaşımdır. Zira Taberî, tarih ve tefsir ilimleri arasında bir paralellik görmekte, aynı zamanda bir tarihçi olarak tarihe ışık tuttuğunu düşündüğü rivayetleri mümkün mertebe sahih senedlerle nakletmektedir. Taberî, tarihinin başında da belirttiği üzere kâinatın başlangıcı ve diğer tarihî olaylarla ilgili verdiği bilgilerde aklı değil, naklî özellikle de haberlerin sahih senedlerle gelmesini esas aldığını söylemektedir. Taberî için gaybî haberlerle ilgili de aynı durum söz konusudur. Dolayısıyla Taberî bu rivayetlerin aklî anlamda mümkün olup olmadığından ziyade senedleri göz önüne almıştır. Nitekim yukarıda Yâkût el-Hamevî'nin de dikkat çektiği gibi, tarihinde Vâkıdî gibi zayıf addettiği tarihçilerden bilgi naklederken, tefsirinde daha hassas davranıp nakilde bulunmamıştır. Taberî eğer eline geçen her bilgiyi nakletme saikiyle hareket etseydi bu tür râvilerden gelen rivayetleri de senedlerin değerlendirmesini okuyucuya havale ederek tefsirinde nakletmesi gerekirdi.[121]

B. Taberî'nin Tefsirde Gözettiği İlkeler

Bu özellikleri yanında, Taberî'nin Kur'ân'ı tefsir ederken gözettiği bazı usul ve kaideler vardır. Bu usul ve kaideleri tespit etmek de Taberî'nin tefsirinin genel karakteristiğini anlamak bakımından önem arz etmektedir. Bu nedenle bu usul ve kaideleri maddelemek faydalı olacaktır.

---

120 Zehebî, *Siyer*, 14/280. Taberî'nin haberî sıfatlara yaklaşımını gösteren bir örnek ve Mu'tezile'ye yönelik bir tenkidi için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/188, 189 (Allah'a gazap nispeti); 1/195, 196 (Mu'tezile'nin Allah'a kabih olanı izafe etmemesi eleştirisi).

121 Taberî'nin İsrâiliyat'la ilişkisine dair değerlendirmeler için bk. Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, (Ankara: İSAM Yayınları, 2018), s. 190-193.

1. Hüccet: Taberî, Kur'ân'ın mücerred re'ye dayalı tefsirini Hz. Peygamber'den bu minvalde gelen rivayetlerden hareketle asla caiz görmemiş, Kur'ân'ı yorumlarken mutlaka bir delile dayanmak gerektiğini söylemiştir. Bu delil Taberî nezdinde ya Hz. Peygamber'den gelen bir haberdir ya icmâdır ya da Arap dilinin o anlama delâletidir. Nitekim;

{وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ}

"Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınadı da İbrahim o kelimelerin hepsini tamamladı"[122] âyetiyle ilgili pek çok görüş ve rivayet karşısında Taberî şöyle bir yaklaşım ortaya koymuştur: "Bize göre bu konuda şöyle söylemek daha doğrudur: Allah Teâlâ kullarına dostu İbrahim'i kendisine vahyettiği birtakım kelimelerle imtihan ettiğini bildirmiş ve onlarla amel etmesini emretmiş, İbrahim de bunu Allah Teâlâ'nın haber verdiği şekilde tamamlayıp yapmıştır. Bu kelimelerin, âlimlerin görüşlerinde zikrettiği tüm mânaları kapsaması ya da bir kısmına delâlet etmesi mümkündür. Hiç kimsenin, 'Allah, İbrahim'i imtihan ettiği bu kelimelerle şunu kastetmiştir de şunu kastetmemiştir, bunlarla hepsini kastetmiştir' demesi caiz değildir. Bu ancak Allah Resûlü'nden gelen bir haber yahut da bir icmâdan kaynaklı teslim olunacak bir hüccetle mümkündür..."[123] O zaman Taberî'ye göre bir âyete bir anlamı yüklemek için mutlaka bir delil gerekli olup mezhep taassubu, heva ve hevese dayalı bir tefsir değeri ifade etmemektedir.[124]

2. Rivayet: Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere, Taberî Hz. Peygamber'den gelen bir haberi tefsirde belirleyici bir ölçüt olarak kabul eder. Zira Taberî'ye göre insanlar içinde Kur'ân'ın anlamını en iyi bilen Hz. Peygamber olduğu için ondan gelen haberin mutlak anlamda belirleyiciliği vardır. Ne var ki o, Yâkût el-Hamevî'nin de dikkat çektiği üzere Hz. Peygamber'e ulaşan az sayıda rivayete yer verir. Bunun en önemli sebebi Hz. Peygamber'den tefsire dair az sayıda rivayet bulunmasıdır. Taberî'nin naklettiği rivayetler önemli ölçüde sahabe, tâbiîn, etbâu't-tâbiîn ve onları takip eden ehlü't-tefsirin görüşleridir. O, sahabe ve tâbiîne dayalı mutlak ilim ile sahih ve meşhur nakillerin desteklediği görüşü tasvip edip bu ikisini

122 Bakara 2/124.

123 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 2/15.

124 Diğer bazı örnekler için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdülhamîd Abdülmün'im Medkûr v.dğr. (Kahire, Dârü's-Selâm, 1430-2009), 1/24.

doğru tefsirin yegâne ölçütü addeder. Taberî seleften naklettiği görüşler arasında da bundan sonraki maddelerde zikredilecek olan icmâ, Kur'ân'ın zahiri, siyak gibi bir kısım kriterler çerçevesinde tercihte bulunur.[125]

3. İcmâ: Taberî'nin Kur'ân'ı tefsirde ve anlam tercihlerinde bir diğer ilke, seleften gelen rivayetlerin icmâ etmesidir. Taberî, icmâı bağlayıcı bir delil olarak görmekte, pek çok tefsir vechini icmâa aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmektedir. Bir başka deyişle icmâ, Taberî'nin tefsirleri meşru ve muteber kabul etmesinde önemli bir delildir. Taberî, tefsirde icmâ-i ümmetin en değerli hüccet olarak gerekli olduğunu düşünür.[126] Taberî bazen sahabenin, bazen tâbiînin bazen de ehlü't-tefsirin görüşlerinin icmâına vurgu yapar. Sözgelimi Bakara sûresi 11. âyetle ilgili biri Selmân-ı Fârisî'den "Bunların ileride gelecek kimseler olduğu" görüşü, diğeri de İbn Abbas, İbn Mes'ûd ve diğer sahabîlerin "Onların münafıklar olduğu" görüşü olmak üzere iki ayrı görüş gelmiştir. Taberî bu görüşlerden ikincisini tercih etmiş, Selmân-ı Fârisî'nin tefsirini de te'vil etmeye çalışmış sonra da şunları söylemiştir: "Âyetle ilgili iki te'vilden evla olanın sözünü ettiğimiz te'vil olduğunu söyledik, çünkü ehl-i te'vilden bu kimselerin Hz. Peygamber döneminde, ashâbın arasında yaşayan münafıklar olduğu yönünde gelen deliller icmâ etmiştir. Bu âyetler onlar hakkında inmiştir. O halde üzerinde icmâ edilen te'vil, Kur'ân te'vili olmaya asıl ve benzerlik yönünden sıhhatine delâlet olmayan bir görüşten daha layıktır."[127]

4. Kur'ân'ın Zahiri: Zahirî anlam, Taberî'nin Kur'ân'ı anlama ve tefsir etme ilkelerinden önemli bir noktayı teşkil eder ve haricî bir karine/delil (bir başka âyet, bir hadis veya seleften bir rivayet) olmadan zahirî anlamdan çıkılamayacağını ifade eder. Onun zahir ile kastettiği, Arapların okudukları ve işittikleri zaman akıllarına gelen ve zihinlerinde doğan ilk mânadır. Bu bakımdan Taberî, Arapların bir kelimeye yükledikleri anlamların tespiti için büyük gayret sarf edip bu amaçla çokça şiirle istişhadda bulunur. Taberî, tefsir yönteminde sürekli şu ilkeyi vurgular: Birinci derecede lafzın zahirî anlamını gözetmek. Buna göre Kur'ân'ın bir başka yerinde bir delilin bulunması veya bir başka tefsiri gerektirecek özel sebepler olmadığı

125 Taberî'nin tercih ölçütleri için bk. Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 107-166.

126 Goldziher, *Mezâhib*, s. 109.

127 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/288, 289. Konuyla ilgili daha fazla örnek için bk. Medkûr, 1/30-33 (neşredenin mukaddimesi).

sürece âyetin zahirî tefsirinden uzaklaşmak caiz değildir. Bu özel sebepler anlaşıldığı kadarıyla "selefin" yani "sahabe, tâbiînin ve diğer imamlar"ın görüşleridir.[128] Nitekim Taberî şöyle der: "Kur'ân'ın zahirine delâletten çıkmayı ve kendisine teslim olmayı gerektirecek bir delil veya hüccet teşkil edecek Hz. Peygamber'den bir haber olmaksızın, sözü içinde bulunduğu siyaktan başka bir noktaya çekmek caiz değildir."[129] Farklı ve birden çok anlam ortaya çıktığında, o dili konuşanların kelimeye yükledikleri anlama müracaat ve söze en çok kullanıma sahip olan anlamı yüklemek Taberî için önemli bir tercih ölçütüdür. Bir başka vesile ile bunu şöyle dile getirmiştir: "Söz ve anlamlardan çıkmayı gerektirecek gizli bir âmil sebebiyle, sarf-ı nazar etmeyi zorunlu kılacak bir ihtiyaç olmadığı sürece, Kur'ân'ın anlamını Arap lehçelerinde kullanılan sözlerden mümkün mertebe en zahir olana hamletmek gerekir."[130]

Taberî daha sonra müstakil bir mezhep geliştirse de önemli ölçüde İmam Şâfiî'nin etkilerini sürdürmüş görünmektedir. Mesela Taberî'nin ısrarla Kur'ân'ın zahirini önemseyen tavrını anlamak için İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'de ortaya koyduğu prensipleri göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim Şâfiî şöyle demektedir: "Kur'ân'dan, sünnetten ve icmâdan onun zahiri değil de batını üzere olduğuna bir delâlet olmadıkça Kur'ân, zahiri üzeredir."[131] Dolayısıyla Taberî, bu prensibi tefsirinde daima göz önünde bulundurmuştur.

5. Arap Dilindeki Kullanım: Taberî'nin tefsirinde gözettiği yukarıda yer verdiğimiz ilkeleri bütünleyici mahiyetteki temel ilkelerden biri de onun kelime ve terkiplerin anlam çerçevesini belirlemede Arap dilindeki kullanımlara dayanmasıdır. Ona göre bu anlamını tespitte müşkil olan ibarelerin tefsirinde en güvenilir başvuru kaynağıdır. O öncelikle kadim Arap şiirini çok miktarda şahit olarak kullanmakta üstün bir başarı elde etmiş, bu konuda İbn Abbas'ı takip etmiştir. Zira onun dil ilimlerinde, özellikle de kadîm şiirdeki yeterliği, dinî ilimler ve tarih ilmindeki üstünlüğünden daha geride olmamıştır. Tefsirinde mevcut olan lügavî

128 Goldziher, *Mezâhib*, s. 111.

129 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/389; 13/143; 17/588.

130 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 6/365. Taberî'nin zahir anlayışının bütün veçheleriyle tetkiki için bk. Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 89-107.

131 وَالقُرآنُ عَلى ظاهِرِه، حَتّى تَأتِيَ دَلالَةٌ مِنْهُ أَوْ سُنَّةٌ أَوْ إجْماعٌ بِأَنَّهُ عَلى بَاطِنٍ دُونَ ظَاهِرٍ. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, 204/820, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1357/1938), s. 580.

malumat, onun elde ettiği haklı şöhretin açık bir ifadesidir. Onun nahive dair izahları da çok ileri seviyededir. Bu izahlar Basra ve Kûfe ekolleri arasındaki anlayış farklılıklarına uygun bir şekilde kelimelerin zahirî anlamlarını araştırmak üzere meselelerin ayrıntılı bir şekilde ele alınmasından oluşur. Bu sebeple kitabı, Kûfe ve Basra ekollerinin görüşlerini nakleden en eski kaynaklardan biri olarak kabul edilir. Taberî için lügavî tahlil "ilim" temelli tefsire yardımcı bir unsurdur. Bununla birlikte bu yöntemi kullanırken temel ilkeyi hiçbir zaman unutmaz. O temel ilke, bu tahlillerin sahabe ve tâbiînden gelen rivayetlerle çelişmemesidir. Zira o lügavî meselelerde de rivayet ve nakle itimadındaki temel görüşünden asla taviz vermez.[132] Nitekim Taberî, mukaddimesinde, Kur'ân tefsirinde gözetilecek en sahih yöntemin;

1. Hz. Peygamber'den gelecek meşhur bir nakle,

2. Âdil ve sâbit kimselerden (sahabe, tâbiîn vd.) gelecek meşhur bir nakle (naklü'l-udûli'l-esbât),

3. Arapların şiirleri, mantıkları ve meşhur kelimelerinden getirilecek şahitlerle dile dayalı tefsir olduğunu söyler.

Kur'ân'ı üçüncü yönteme göre tefsir etmenin şartı ise "bu kimsenin yaptığı te'vil ve tefsirin, sahabe ve imamlardan oluşan selefin, tâbiîn ve ümmetin âlimlerinden oluşan halefin görüşlerinden çıkmamış olmasıdır."[133]

6. Siyak: Taberî'nin tefsir tercihlerinde esas aldığı ölçütlerden biri de "âyet ve âyetlerin bütünlüğü", "sözün akışı ve bağlamı" diyebileceğimiz siyakı göz önünde bulundurmaktır. Taberî سِيَاقُ الْآيَةِ أَوِ الْآيَاتِ\سِيَاقُ الْكَلَامِ\سِيَاقٌ gibi ifadelerle tercihlerini belirlediği bu yönteme ciddi mânada önem vermektedir. Nitekim konu üzerine müstakil bir çalışma yapmış olan Okumuş şunları söylemektedir: "et-Taberî'ye göre doğal seyrini sürdürmekte olan bir âyet grubunda konunun değiştiğini veya bağlamın dışına çıkılarak başka bir konuya atlandığını iddia etmede keyfîliğe yer yoktur. Böyle bir iddia ancak aklî bir delil veya delil yerine geçebilecek düzeyde sağlam bir haberin bulunması durumunda geçerli olabilir. Başka bir deyişle et-Taberî'ye göre ilahî hitaptaki ifadelerin, bulunduğu bağlamdan koparılarak

132 Goldziher, *Mezâhib*, s. 114, 115; krş. Heribert Horst, "Taberî'nin Kur'ân Tefsiri'ndeki Rivayetler", çev. Sabri Çap, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 16/1 (2016), s. 326.

133 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/93.

başka bir bağlama taşınması caiz değildir."[134] Taberî şunları söyleyerek siyakın önemine dikkat çeker: "Bilinmektedir ki, eğer kelâmın siyakında birilerinden söz ediliyorsa, sözü onlardan alıp başkalarına çevirmek doğru değildir."[135] Örnek olarak Taberî, {لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ} *"Ölümünden önce ona mutlaka inanacaktır."*[136] ifadesinde geçen ilk "hû" zamirinin Hz. Peygamber'e gönderilmesinin, yani "Ehl-i Kitab'ın ölmeden önce Muhammed'e (sav) iman edeceği" görüşünün, "hiçbir anlamı olmayan fasit bir görüş" olduğunu, çünkü âyetin öncesinde Hz. Muhammed'in zikrinin geçmediğini, Hz. İsa, annesi ve Yahudilerden bahsedildiğini ifade eder. Nihayet siyakla ilgili temel ilkeyi de belirler: "Kur'ân'ın zahirine delâletten çıkmayı ve kendisine teslim olmayı gerektirecek bir delil veya hüccet teşkil edecek Hz. Peygamber'den bir haber olmaksızın, sözü, içinde bulunduğu siyaktan başka bir noktaya çekmek caiz değildir."[137]

7. Mübhemât: Taberî, Allah Teâlâ'nın, bilinmesini murad etmediği ve kitabında zikretmediği, Hz. Peygamber'in de açıklamadığı konuları tespit etmeye çalışmaz. Bu tür durumlarda Müslümanın ona iman edip teslim olması ve konunun tafsilatına girmemesi ve şöyle düşünmesi gerekir: "Eğer açıklanmasında bir fayda olsaydı Allah Teâlâ bunları mutlaka açıklardı." Taberî bu tavrını her fırsatta vurgulamakta, âyetlerin tafsilata girmediği ve kesin bir delil olmayan konularda gereksiz bilgiler vermekten, kesin bir anlam tayini yapmaktan kaçınmaktadır.[138]

{وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ}

"Şu ağaca yaklaşmayın yoksa zalim olursunuz..."[139]

âyet-i kerîmesinde geçen yasak ağaçla ilgili, bilindiği gibi müfessirlerden farklı görüşler gelmiştir. Buna göre bu ağacın, buğday, meleklerin ebedîlik için sürtündükleri ağaç, üzüm ve incir olduğuna dair görüşler

134 Okumuş, "Taberî Tefsiri'nde Bağlamın Yeri ve Önemi", s. 136.
135 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 10/118.
136 Nisâ 4/159.
137 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/389; Taberî'nin siyaka göre belirlediği anlamların ayrıntısı için bk. Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 128-135; Okumuş, "Taberî Tefsiri'nde Bağlamın Yeri ve Önemi", s. 136-150; Mustafa Ünver, "Siyakın Hegemonik Duruşuna Taberî Düzeltmesi", Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu (Konya: Sebat Ofset, 2010), s. 57-80.
138 Medkûr, 1/33, 34.
139 Bakara 2/35.

gelmiştir. Taberî bu görüşlere yer verdikten sonra şunları söyler: "Bu konuda bizim görüşümüz şudur: Allah Teâlâ kullarına, Âdem ve eşinin, Rablerinin yemelerini yasakladığı ağaçtan yediklerini bildirmiş fakat Allah Kur'ân'da muhatap aldığı kullarına, cennette Âdem'e hangi ağaca yaklaşmamasını yasakladığına dair bir işarette bulunmamış ne açıkça ne de ima ile ağacın ismine yer vermemiştir. Bu ağacın hangi ağaç olduğunu bilmekte Allah'ın muradı olsaydı Allah elbette kullarına bunun bilgisine ulaşabilecekleri bir işaret koymaktan geri durmazdı. Nitekim bilinmesini murad ettiği pek çok konuda böyle yapmıştır. Bizim bu ağacın ne ağacı olduğunu tayin etmek için bir bilgimiz yoktur. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda Kur'ân'da bir işaret vermemiştir, sahih sünnette de bir bilgi yoktur; o zaman kim nereden bir bilgi öğrenecek?"[140]

Goldziher de Taberî'nin tefsirde bu ilkeyi göz önüne aldığını, faydasız, ince konuların derinine inmeyi gereksiz gördüğünü söylemiş ve Taberî'den şu örnekleri zikretmiştir: "Hz. İsa'ya gökten indirilen sofrada yemek mi, balık ekmek mi, yoksa cennet meyveleri mi veya başka bir şey mi vardı?" diye sorulursa cevap şudur:

"Bunu bilmenin bir faydası, bilmemenin de bir zararı yoktur; o halde okuyucunun te'vile ihtimali olmayan âyetin zahirini ikrar etmesi kâfidir."[141]

8. Akl-ı selîm: Taberî Tefsiri'nde sık sık akıl vurgusu da te'vil tercihlerinde kendini göstermektedir. Nitekim Taberî üzerine yapılan araştırmalarda Taberî'nin tefsirde aklî delâleti önemsediğine dair görüşler gelmiştir. Nitekim Horst, Taberî'nin yönteminden söz ederken, akl-ı selîm (der gesunde Menschenverstand), dil kullanımı ve icmâ ile muteber tefsirlerin yapılabileceğini söyleyerek onun bu yönüne işaret etmektedir.[142] Diğer bir araştırmada da Taberî'nin aklı, kitap, sünnet ve icmâ gibi bir delil olarak kabul ettiğini gösteren onlarca sarih beyânın olduğu, ancak bu beyânların hemen tümünün, "Bu hiçbir aklın ve haberin destekleyeceği bir görüş değildir",[143] "Ne akılda ne de haberde bu ifadenin âmm değil, hâss olduğunu gösteren bir delil vardır",[144] "Allah, bir kısmını kastedip diğer bir kısmını

140 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/520, 521.
141 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 9/232; Goldziher, *Mezâhib*, s. 112, 113, diğer örnekler için bk. s. 113, 114.
142 Horst, "Taberî'nin Kur'ân Tefsiri'ndeki Rivayetler", s. 326.
143 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/532.
144 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/541.

kastetmediğine dair herhangi bir aklî delâlet koymamıştır"[145] cümlelerinde olduğu gibi olumsuz şekilde geldiği ifade edilir. Bu durumun onun aklı bir delil olarak kabul ettiğini gösterdiği fakat aklı nasıl kullandığı konusunda yeterli bilgi vermediği belirtilir. Bunun gerekçesi, tercihlerinde Taberî'nin icmâ veya âyetin siyakını birer gerekçe olarak kullandığı gibi, aklî delâleti sarih bir şekilde kullanmamasıdır. Durum böyle olmakla birlikte Taberî aklî delâletin bir parçası olan kıyası bir tercih gerekçesi ve ölçütü olarak kullanmaktadır.[146]

145 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 8/623.

146 Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 145. "Bir Müfessir Olarak Taberî ve Câmiu'l-Beyân'ı" adlı bu bölüm Kaya'nın *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları* adlı eserinden istifade edilerek hazırlanmıştır (s. 79-97).

3. TABERÎ TEFSİRİ LİTERATÜRÜ

A. Taberî Tefsiri'nin Baskıları

1- Bir bütün halinde tefsirin ilk baskısı 1900'lü yıllarda gerçekleşmiştir. Tefsirin Necd bölgesi emirlerinden olan Emir Hamûd İbnü'l-Emir Abdirrâşid koleksiyonunda yer alan bir nüshası, Mısır'daki Hidiv ve Halep'teki Ahmediyye kütüphanelerinde yer alan nüshalarla karşılaştırılmıştır. Bu nüshalardaki eksiklikler Mısır'daki Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunan yazmaya da müracaat edilerek[147] 1321/1903 yılında Ezher âlimlerinden oluşan bir heyetin tahkikiyle kenarında Nizâmeddin en-Nîsâbûrî'nin (730/1329 [?]) *Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân* adlı eseriyle birlikte Meymeniyye baskısı olarak neşredilmiştir. Taberî Tefsiri'nin ilk baskısı budur.[148] Bu baskı daha sonra Beyrut'ta 1392/1972 ve 1406/1986 yıllarında tekrar basılmıştır.

2- 1321/1903 yılında Mustafa el-Bâbî el-Halebî tarafından Taberî Tefsiri'nin ikinci bir baskısı yapılmıştır. 1373/1954 yılında ise Mustafa es-Sekkâ'nın tahkiki Mustafa el-Bâbî el-Halebî tarafından Mısır'da 30 cilt halinde âyetler numaralandırılıp ve daha kaliteli kağıtlar tercih edilerek ikinci kez neşredilmiştir. Bu neşir, kendinden önce yapılan 1321/1903 Mustafa el-Bâbî el-Halebî baskısı ve 1323/1905 Bulak baskısında yapılan hataları azaltmayı hedeflemektedir. Bu amaca matuf olarak basım sırasında meydana gelen hatalara işaret etmek için fihrist eklenmiştir. Bu tahkik 1388/1968 yılında tekrar basılmıştır.[149]

---

147 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, thk. İslâm Mansur Abdülhamîd, şevâhid: Ahmed Âşûr İbrahim, Ahmed Ramazan Muhammed (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1431/2010), 1/38.

148 Türkî, 1/57.

149 Türkî, 1/58.

3- 1322-1330/1904-1911 yıllarında Bulak'ta basılan ve hamişinde Nizâmeddin en-Nîsâbûrî'nin tefsiri yer alan nüshaya, Hermann Haussleiter "Register Zum Quran-kommentar des Taberi" adıyla 1912 yılında bir fihrist hazırlamıştır.[150] 1323/1905 yılında Bulak'ın ikinci baskısı el-Matbaatü'l-Emîriyye tarafından 30 cilt halinde basıldı. 1325 yılında üçüncü baskısı neşredildi. Bu baskının da hamişinde Nizâmeddin en-Nîsâbûrî'nin *Garâibü'l-Kur'ân'ı* vardır.[151] Aynı tahkik 1333/1915 yılında tekrar basıldı.[152]

4- Taberî Tefsiri'nin en önemli baskısı Mahmud Muhammed Şâkir ve Ahmed Muhammed Şâkir'in tahkikidir. Bulak baskısı esas alınıp hataları tashih edilerek hazırlanan bu baskıda Mısır'daki Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunan yazma nüsha dikkate alınmıştır.[153] Çalışma, Ahmed Muhammed Şâkir'in vefatının ardından Mahmud Muhammed Şâkir tarafından sürdürülmüş ve İbrahim sûresi 27. âyete kadar getirilmiş, Kahire'de Dârü'l-Maârif tarafından 1955'ten 1968 yılına kadar on altı cilt halinde neşredilmiştir.[154]

a- Şâkir tahkiki sonraki yıllarda da tekrar gözden geçirilip neşredilmeye devam etmiştir. 1991 yılında Beyrut'ta Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından *Tefsîrü't-Taberî* adıyla on iki cilt halinde basılmıştır. Bu yeni baskı, Mısır'da Dârü'l-Maârif tarafından basılan Şâkir kardeşlerin tahkikine ve Halebî baskısına itimat edilerek hazırlanmıştır. Ayrıca bu çalışma, Mısır Kütüphanesi'nde yirmi beş cilt halinde bulunan el yazması eserle de karşılaştırılmıştır.

b- İlmiyye baskısı, yeni bir görünüm ve yeni bir taksime sahiptir. Önceki baskılarda gerek metinlerde gerekse hadis ve haberlerin numaralandırılmasında meydana gelen hatalar tashih edilmeye çalışılmıştır.[155] Bu baskı, 1420/1999 yılında aynı yayınevi tarafından on üç cilt olarak tekrar neşredilmiştir. Son cilt, Riyad'dan Ahmed İsmail Şekvekânî tarafından hazırlanan fihristten oluşmaktadır.

---

150 İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", s. 87.
151 Türkî, 1/58.
152 Abdülhamîd, 1/40.
153 Medkûr, 1/47.
154 Abdülhamîd, 1/40.
155 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1991), nâşirin önsözü.

c- Yine Şâkir kardeşlerin tahkikine dayanan *Taberî Tefsiri*'nin 2008 yılında Dâru İbni'l-Cevzî tarafından yeni bir basımı vardır.

d- Yayın yılı bilinmeyen Kahire'de Mektebetü İbn Teymiyye ve Mektebetü Fazlı'l-İlm baskıları da Şâkir kardeşlerin tahkikine dayanarak neşredilen çalışmalardır.

e- Mekke-i Mükerreme'de Dâru't-Terbiye ve't-Türâs tarafından tarihsiz 16 cildinde Şâkir kardeşlerin tahkikinin diğer ciltlerde ise Halebî baskısının esas alındığı 24 ciltlik bir neşir daha yapılmıştır.

f- 1425/2005 yılında Şâkir kardeşlerin tahkikine dayanarak hazırlanan Kahire Dârü's-Selâm baskısı Ahmed Abdürrezzak el-Bekrî, Muhammed Âdil Muhammed, Muhammed Abdüllatif Halef, Mahmud Mursî Abdülhamid'in tahkikleri ve Abdülhamîd Abdülmünim Medkûr'un yönetimi ve takdimiyle neşredilmiştir. Bu baskının kapağında tam yazma nüsha ile karşılaştırmalar yapıldığı ve Şâkir kardeşlerin tahkikine müracaat edildiği yazmaktadır. 10 ciltten oluşan çalışmada Mahmud Şâkir'in yaptığı gibi rivayetler numaralandırılmıştır.[156]

5- 1422/2001 yılında Kahire'de Dâru Hecer tarafından Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî tahkikiyle *Taberî Tefsiri* tekrar neşredilmiştir. Bu tahkikte Fas'ta bulunan Karaviyyîn Üniversitesi'nin kütüphanesi, Ayasofya'da bulunan nüshalar, Merkezü'l-Melik Faysal'da yer alan nüshalar ve Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de tam nüsha şeklinde bulunan tefsir nüshaları karşılaştırılmıştır.[157] Taberî'nin tefsirinde yer alan rivayetler tahriç edilmeye çalışılmış ve Taberî'nin muradını okuyucunun anlamasını kolaylaştırmak için metinde geçen garib kelimeler, sözlüklere ve garîbü'l-Kur'ân türü eserlere müracaat edilerek şerh edilmiştir. Ayrıca bu tahkik için kapsamlı bir fihrist hazırlanmıştır.[158]

a- 1424/2003 yılında Türkî tahkiki Suudi Arabistan'da Dâru Âlemi'l-Kütüb tarafından yirmi altı cilt halinde tekrar neşredilmiştir.

6- 1431/2010 yılında Kahire'de Dâru'l-Hadîs tarafından basılan yeni bir tahkik vardır. Bu baskıda ağırlıklı olarak hadisler ve şiirlerin tahriçleri üzerinde durulmuştur. Hadisleri, İslâm Mansur Abdülhamid tahriç ederken şiirleri de Ahmed Âşûr İbrahim ve Ahmed Ramazan Muhammed tahriç

156 Medkûr, 1/47.
157 Türkî, 1/59.
158 Türkî, 1/60.

etmiştir. Rivayetlerin tamamı tahriç edilip sahih veya zayıf olduğuna dair sıhhati hakkında bilgiler verilmiştir. Aynı şekilde şiirlerdeki beyitler de tahriç edilip gerekli açıklamalarda bulunulmuştur.[159] Tefsirde yer alan tüm rivayetler numaralandırılmış ve bunlar için bir fihrist hazırlanmıştır. Şiirler için de aynı yöntemin uygulandığı belirtilmektedir.[160] Birçok müşkil kelime izah edilmiş ve sözün siyakına uygun mânayı ifade eden kıraatler belirtilmiştir.[161]

7- *Taberî Tefsiri* ayrıca Mahmud Şâkir el-Hurustânî ta'likiyle ve Ali Âşûr'un tashihiyle Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî tarafından Beyrut'ta neşredilmiştir. On altı ciltten oluşan bu baskının mukaddimesinde sadece yeni bir baskı olduğu bilgisi yer almaktadır.[162]

8- *Taberî Tefsiri* son olarak 2023 yılında Ahmed b. Atıyye el-Vekîl tarafından yeniden tahkik edilmiştir. Tam veya eksik yaklaşık 30 yazma nüsha göz önüne alınmış, Şâkir kardeşlerin ve Türkî'nin tahkikleriyle mukayese edilerek bu neşirlerdeki hatalar tashih edilmiş, rivayetler ve kıraatlerin tahriçleri yapılmıştır. 20 ciltten oluşan eser, Riyad'da Dâru İbni'l-Cevzî tarafından basılmıştır.

B. Taberî Tefsiri'nin Muhtasarları

1- *Taberî Tefsiri*'nin ilk muhtasarı, İbnü'l-İhşîd'e (ö. 326/938)[163] ait *İhtisâru Kitâbi Ebî Ca'fer et-Taberî* adlı eserdir.[164] Bu çalışma kaynaklarda zikredilmesine rağmen günümüze ulaşmamıştır.

---

159 Abdülhamîd, 1/6.

160 Abdülhamîd, 1/53.

161 Abdülhamîd, 1/53.

162 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî*, tlk: Mahmud Şâkir el-Hurustanî, tsh: Ali Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, [y.y]), 1/5-6.

163 İbnü'l-İhşîd, 270 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir, Türk asıllı bir aileye mensuptur. Bağdat'ın ilim çevresinde yetişmiş, Sirafî ve Metta b. Yunus'un münazaralarına şahitlik etmiştir. Mustafa Öz, "İbnü'l-İhşîd", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibnul-ihsid (04.07.2022). Ebû Hâşim el-Cübbâî (ö. 321/933) ve Ka'bî (ö. 319/931) ile dönemin önde gelen Mu'tezile âlimlerinden kabul edilmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen'in nakline göre İbnü'l-İhşîd; fakih, fasih lisan sahibi, Mu'tezile mezhebine mensup ve zühdü ile maruf olan birisidir. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2015), 1/369.

164 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 53.

2- Tefsirin günümüze ulaşan ve en çok istifade edilen muhtasar çalışması Tücibî'ye (419/1028) aittir. Ebû Yahya Muhammed b. Samâdih et-Tücîbî'nin muhtasarı 8/14. yüzyıla kadar Endülüs'teki ilim talebeleri arasında dolaşımda olan bir çalışmadır. Bu eser, *Taberî Tefsiri*'nde yer alan garîbü'l-Kur'ân'ın derlenerek oluşturulduğu bir çalışmadır. Müfessirlerin görüşlerine ve âyetlerin uzun bir şekilde yapılan tefsirlerine eserde yer verilmemiştir. Söz konusu özelliğinden dolayı Zehebî bu eserin ismini *el-Muhtasaru fî Garîbi'l-Kur'ân* şeklinde zikretmiştir.[165]

a- Eserin San'a'da 107-tefsir numarasıyla kayıtlı 242 varaktan oluşan bir nüshası bulunmaktadır. Muhammed Ebü'l-Azm ez-Zefîtî tahkikiyle Kahire'de iki cilt halinde basılmıştır.

b- Dârü'ş-Şurûk tarafından da 1397/1976 yılında Mushaf hâmişinde *Mushafu'ş-Şurûk el-Müfesserü'l-Müyesser* adıyla basılmıştır.[166]

c- Ayrıca 1404/1984 yılında yine Mısır'da Tücîbî'nin muhtasarı okuyucuya kolaylık olması amacıyla Mushaf hâmişine basılmış ve *Mushafu'l-Kâdisiyye el-Müyesser* adıyla neşredilmiştir. Bu çalışmada yer alan Tücîbî muhtasarının mikrofilminin Mektebetü'l-Mütevekkeliyye'de bulunduğu belirtilmektedir.[167]

3- 1415/1994 yılında Beşşâr Avvâd Ma'ruf ve İslâm Fâris el-Hurustânî *Tefsîrü't-Taberî: Câmiü'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân* adlı bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Eserin girişinde Beşşâr Avvâd Ma'ruf'un belirttiğine göre, *Câmiu'l-Beyân*'da tefsir, kıraat, dil ve nahiv incelikleri ve çok sayıda zayıf hadisin yer alması, tefsirin hacmini artırdığından insanların okumasını zorlaştırmıştır. Ayrıca birçok farklı rivayet içerisinde Taberî'nin bulunduğu istidlaller, ihtisas sahibi olmayanların okumasını zorlaştırmıştır.[168] Tefsirin okunması ve anlaşılmasındaki zorluklardan dolayı Beşşâr Avvâd Ma'ruf'un bazı arkadaşları Taberî'nin, muhaliflerinden naklettiği görüşler, hadisler, şiirler ve kıraatler olmaksızın sadece Taberî'nin görüşlerinin bir araya getirilmesinin faydası konusunda telkinde bulunmuşlardır.

---

165 Zehebî, *Siyer*, 18/593.

166 Abdülhamîd, 1/42.

167 İbn Samâdih el-Endelüsî, *Mushafü'l-Kâdisiyye el-Müyesser*, haz: Halid Za'ferânî (Mısır: Dâru'l-Kâdisiyyeti'l-Kâdisiyye 1404/1984), Mukaddime, s. 1.

168 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîrü't-Taberî = Câmiü'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, İsâm Fâris el-Hurustanî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, I. Baskı, 1415/1994), 1/18.

Buradan hareketle geçmişte yazılan bazı kitapların ihtisar çalışmaları müellifi cesaretlendirmiş ve tefsirdeki birçok farklı görüş ve istişhaddan uzak, Taberî'nin ulaştığı yorumları da içinde barındıran muhtasar *Taberî Tefsiri*'ni hazırlamaya başlamıştır.[169] Çalışmada rivayet senedleri, Taberî'nin naklettiği ancak onaylamadığı rivayetler, şiir ve dildeki şevâhidden muhalefet ettiği birçok istişhadlar hazfedilmiştir.[170] Bu şekilde her âyetin Taberî için kabul edilebilir yorumu esas alınmıştır.[171] Müellifin naklettiğine göre çalışmayı başından sonuna kadar Şuayb Arnaud takip etmiş, görüş ve önerilerini ileterek katkıda bulunmuştur.[172]

4- *Taberî Tefsiri*'nin bir diğer muhtasar çalışması Muhammed Ali es-Sâbûnî (ö. 1442/2021) ve Salih Ahmed Rıza'ya aittir. Bu çalışma muhtasar tefsirlere başvurmadan bizzat Taberî'nin uzun ve hacimli tefsirinin mûcez bir telhisidir. Cümleler arası bağlantılar, harf veya kelime ilave edilme durumu, anlamı kapalı kelimelerin açıklanması, gerekli tashih ve redaksiyonu dışında metne müdahalede bulunulmamıştır. Açıklama veya bilgi verme durumunda ise dipnot sistemi kullanılmıştır. Kur'ân'ın başından İsrâ sûresinin sonuna kadar Sâbûnî çalışırken, Kehf sûresinden Kur'ân'ın sonuna kadar olan kısmı da Salih Ahmed Rıza çalışmıştır. Buna ilaveten Salih Rıza'nın üzerinde çalıştığı kısmı Sâbûnî gözden geçirip eklemeler, kısaltmalar ve düzeltmeler yapmıştır. Eser iki cilt halinde yayımlanmıştır (Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1403/1983).[173]

5- Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî tarafından da *Tefsîru't-Taberî*: *Takrîb ve Tehzîb* adıyla ihtisar telif karışımı bir çalışma yapılmıştır (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1418/1997).

C. Taberî Tefsiri'nin Tercümeleri

1- Kaynaklarda belirtildiğine göre Kur'ân-ı Kerîm'in ilk çevirisi Taberî Tefsiri esas alınarak yapılmıştır. Orta Asya beyliklerinden olan Sâmânîler döneminde Mansûr b. Nûh'un (ö. 365/976) emriyle Buhara'da oluşturulan bir heyet tarafından senedleri, bazı rivayet ve haberleri çıkarılarak Farsçaya tercüme edilmiştir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan

169 Avvâd Ma'ruf, 1/19.
170 Avvâd Ma'ruf, 1/19.
171 Avvâd Ma'ruf, 1/20.
172 Avvâd Ma'ruf, 1/20.
173 Abdülhamîd, 1/42.

ve *Terceme-i Tefsîr-i Ṭaberî* adını taşıyan eser Habîb Yağmâî tarafından yedi cilt olarak neşredilmiştir (Tahran 1339 hş./1960).[174]

2- *Taberî Tefsiri*, J. Cooper tarafından giriş ve notlar ilavesiyle İngilizceye de muhtasar olarak tercüme edilmiştir. W. F. Madelung ve A. Jones tarafından *The Commentary on the Qur'an, Being an Abridged Translation of Jami' al-Bayan 'an ta'wil al-Qur'an* adıyla neşredilmekte olan bu tercüme, *Câmi'u'l-beyân*'ın Ahmed Muhammed Şâkir ve Mahmûd Muhammed Şâkir baskısına dayanılarak yapılmış, Kur'ân âyetlerinin tercümesinde genellikle Arbery, bazen de M. Pickthall'ın İngilizce Kur'ân tercümeleri esas alınmıştır. Tamamı beş cilt olarak planlanan bu çalışmanın Bakara sûresinin 103. âyetine kadar gelen birinci cildi yayımlanmıştır (Oxford 1987). Ancak bu çevirinin devam ettirilip ettirilmediği ve diğer ciltlerinin basılıp basılmadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

3- *Taberî Tefsiri*'nin Pierre Godé tarafından yapılan ve ilk cildi Paris'te 1983 yılında basılan muhtasar Fransızca tercümesinin de (*Commentaire du Coran, Abrégé, traduit et annoté*) 5 cildi basılmıştır.[175]

4- *Câmiu'l-Beyân*'ın Türkçeye ilk çevirisi Mehmet Keskin tarafından yapılmıştır. *Taberî Tefsiri* adıyla 1995 yılında altı cilt halinde İstanbul'da Ümit Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır. Bu çeviride Muhammed Ali es-Sabûnî ve Salih Ahmed Rıza'nın muhtasar çalışması esas alınmıştır. Bu baskı 2019 yılında Sağlam Yayınevi tarafından tekrar basılmıştır.

Câmiu'l-Beyân, Beyrut'ta Dârü'l-Fikr tarafından 1978 yılında 10 cilt olarak basılan nüsha esas alınarak yine *Taberî Tefsiri* adıyla Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviri 1996 yılında İstanbul'da Hisar Yayınevi tarafından dokuz cilt halinde basılmıştır. Mütercimlerin belirttiğine göre çeviride Taberî'nin yönteminin anlaşılması amacıyla Bakara sûresinin tamamına yakınını çevirmişler, diğer sûrelerde ise tefsiri özetlemeye çalışmışlardır. İsrâiliyata kaçan rivayetlerin

174 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 1/368; İsmail Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/camiul-beyan-an-te'vili-ayil-kuran (01.12.2022); Abdülhamit Birışık-Recep Arpa, "Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 9/18 (2011), s. 215.

175 Cerrahoğlu İsmail, "Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/camiul-beyan-an-te'vili-ayil-kuran (01.12.2022).

çevirisinden kaçınmışlar ve *Kütüb-i Tis'a*'da bulunmayan hadislere -gerekmedikçe- yer vermemişlerdir. Ayrıca hadislerin tahricine özen göstermişler ve Taberî'nin konuyla alakalı zikretmediği âyet ve hadislere de yeri geldikçe eserde yer vermişlerdir. Yine Taberî'nin yer verdiği farklı görüşleri özetlemişler, Taberî'nin tercih ettiği görüşü belirtmeye çalışmışlardır.[176] Bu çeviri, 2021 yılında Hisar Yayınevi tarafından tekrar basılmıştır.

5- Yukarıda sözü edilen Ebû Yahya Muhammed b. Samadih et-Tücîbî'nin muhtasarı *İmam Taberî, Muhtasar Meâl Tefsiri* adıyla 2018 yılında M. Beşir Eryarsoy'un çevirisiyle Dâru'l-İman Yayınları tarafından neşredilmiştir. Tercümede lügavî açıklamalar, sözlükte geçen anlamlarla birebir olmayıp anlam öncelenmiştir. Bazı ifadelerde gerek görüldükçe Taberî'ye başvurulmuştur. Ayrıca Tücîbî'nin muhtasarında zikredilen hadislerin kaynakları el-Mektebetü'ş-Şâmile'den yararlanılarak verilmiştir. Sûrelerin Mekkî ya da Medenî olduğuna dair bilgiler, âyet sayıları ve hadis kaynakları dışında kaydedilen bazı notlar da müellif tarafından eklenmiştir.[177]

D. Taberî Tefsiri Üzerine Yapılan Çalışmalar

1. Türkiye'de Yapılan Çalışmalar

a. Kitaplar

1. Abdülmecit Okçu, *Kıraat Açısından Taberî ve Tefsiri*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2009.

2. Atik Aydın, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.

3. Hacı Önen, *Taberî Tefsirinin Dirayet Boyutu*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.

4. Mesut Kaya, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, İstanbul: İFAV yayınları, 2022.

176 Taberî, *Taberî Tefsiri*, trc. Kerim Aytekin; Hasan Karakaya (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 1/10.

177 M. Beşir Eryarsoy, İmam Taberî, *Muhtasar Meâl Tefsiri*, haz. Ebû Yahya Muhammed b. Samâdih et-Tücîbî (İstanbul: Dâru'l-İman Yayınları, 2018).

5. Mustafa Kartal, *Taberî Tefsirinde Dil ve Gramer*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.

6. Necattin Hanay, *Erken Dönem Tefsirlerinde Kıraat-Yorum İlişkisi*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.

b. Tezler

1. Hamdi Savlu, *Müfessir Taberî ve Tefsiri'ndeki Metodu* (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 1971.

2. Abdullah Önder, *Te'vili Açısından Taberî, Zemahşerî, Râzî ve Bursevî'nin Tefsirlerinde Hurûf-u Mukatta'a* (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2016.

3. Abdülmecit Okçu, *Kırâat Açısından Taberî ve Tefsîri* (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2000.

4. Ahmet Yaşar, *Taberî Tefsiri'nin Nüzûl Sebepleri Açısından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1987.

5. Atik Aydın, *İbn Cerîr et-Taberî'nin Kur'ân Anlayışı ve Te'vîl Tercihleri* (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2004.

6. Cüneyt Maral, *Tefsirde Dilbilimsel Yöntem (Taberî Örneği) (*Doktora Tezi), Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2017.

7. Ergin Çoban, *Taberî ve İbn-i Âşûr Tefsir Mukaddimelerinin Usûl Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2004.

8. Fatih Bayar, *Taberî'nin Tefsir Metodolojisi* (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2008.

9. Fatih Özaktan, *Kur'ân Tefsirinde Siyerin Rolü (Taberî ve İbn Kesîr Tefsirleri Örneğinde)* (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2016.

10. Hacı Önen, *Taberî Tefsiri'nde Dirayet* (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2012.

11. Hasan Ergül, *Rivâyet Tefsiri Açısından Taberî ve İbn Kesîr Tefsirlerinin Mukayesesi* (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2004.

12. Hüseyin Akyüz, *Taberî Tefsiri'nde Garîbü'l-Kur'ân* (Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2004.

13. Iman Almohmad, *Taberî ve Kâsımî Tefsirlerinde "Âyet" Kavramı (Karşılaştırmalı İnceleme)* (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2017.

14. İbrahim Akşit, *Taberî Tefsirinde Müşkilü'l-Kur'ân* (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2019.

15. Kamil Aliyev, *Kehf Sûresi Ekseninde Taberî Tefsiri'nde İsrâiliyat* (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2017.

16. Kübra Köseli, *Taberî Tefsiri'nde İnanç ve İbadetleri Açısından Yahudilik*, Fırat Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2019.

17. Mehmet Koşuk, *Taberî Tefsiri'nde Otuzuncu Cüzün Kıraat İlmi Açısından Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 2021.

18. Murad Sadykov, *Kur'ân Tefsiri Açısından Umûm ve Husûs: Taberî Tefsiri Örneği* (Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 2019.

19. Mustafa Güvenç, *Taberî Tefsiri'nde Ahkâm Âyetlerine Yaklaşımlar* (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2020.

20. Mustafa Kara, *Rivayet Tefsirinin Tarihsel Süreci Üzerine Pratik Bir Araştırma: Süddî, Taberî ve İbn Kesîr Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2019.

21. Mustafa Kartal, *Taberî Tefsirinde Dil ve Gramer (*Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2019.

22. Mustafa Yasin Akbaş, *Hadis Edebiyatında Kitâbu't-Tefsîrler ve Taberî Tefsiri ile Karşılaştırılması* (Doktora Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2020.

23. Nayyef Mohammed Fadhıl al-Bayatı, *et-Taberî ve İbnü'l-Münzir Tefsirleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme (Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ Sûreleri Örneğinde) (*Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2020.

24. Necattin Hanay, *Kur'ân Tefsirinde Kıraat Farklılıklarının Rolü: Zeccâc ve Taberî Örneği* (Doktora Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2015.

25. Nizamettin Bayrakçı, *Taberî Tefsiri Mukaddimesinin Kur'ân İlimleri Açısından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010.

26. Ömer Dinç, *Taberî ve Matüridî Tefsirlerinin "Nesh Meselesine Yaklaşımları Açısından" Mukayesesi* (Yüksek Lisans Tezi), Çorum: Hitit Üniversitesi, 2013.

27. Recep Atav, *Taberî'nin Tefsirindeki Vehb b. Münebbih'e Ait İsrâilî Rivayetlerin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Aksaray: Aksaray Üniversitesi, 2019.

28. Selami Aydın, *Taberî Tefsiri'nde ve Hıristiyanlıkta Hz. Meryem* (Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2012.

29. Sevgi Tütün, *et-Taberî'nin Câmiu'l-Beyân İsimli Eserinde Hz. Âişe'den Yapılan Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 1999.

30. Sümeyra Nalbant, *Tefsirde Sahâbe İhtilafı: Taberî Örneği (es-Seb'u't-Tıvâl Bağlamında)* (Yüksek Lisans Tezi), Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2018.

31. Şehabettin Ertan Altunrende, *Kur'ân'ın Sünnetle Tefsirinde Taberî ve İbn Atıyye'nin İttifak ve İhtilaf Ettikleri Yönler (Karşılaştırmalı Çalışma)* (Yüksek Lisans Tezi), Ürdün: University of Jordan The Foundations of Islamıc Religion, 2020.

32. Turhan Bal, *Ulûmü'l Kur'ân Bağlamında Taberî ve Ateş Tefsirlerinin Mukayesesi* (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2018.

33. Yunuscan Olimov, *Taberî'nin (310/922) Câmiu'l-Beyân'ında Nesh* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2003.

c. Makale ve Sempozyum Bildirileri

1. Abdullah Bayram, "Makâsıd ya da Gâî/Teleolojik Yorum Metodu Açısından Taberî'nin Ahkâm Âyetlerine Yaklaşımı", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, 13/25 (2014/1), s. 37-56.

2. Abdullah Bayram, "Taberî'nin Düşünce Sisteminde İlk Yorum Teorileri: Gâî Yorum Metodu Üzerine Analizler", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Balikesir University Faculty of Theology*, 3/2 (2017), s. 261-293.

3. Abdülmecit Okçu, "Taberî Tefsîri'nde Abdest Âyetinin Yorumu ve Taberî'nin Konuyla İlgili Görüşleri Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2003), s. 219-248

4. Ali Ekber Babaî, "Taberî'nin Tefsiri ve Tefsir Metodu", *Misbah: İslâmî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 3/7-8 (2014), s. 27-52.

5. Ali İhsan Özdemir, "Ebû Ca'fer et-Taberî ve "Câmiu'l-Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân" Adlı Tefsîrinin Özellikleri", *İslâmî Araştırmalar*, 14/1 (2001), s. 150-156.

6. Atik Aydın, "Taberî'nin Kur'ân Anlayışı ve Te'vil Tercihleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi = Journal of Mesned Divinity Researches]*, 1/1, (2010), s. 271-293.

7. Ayşe Rana Muslu, "Taberî Tefsirinde Kıraatin Anlama Etkisi (Âl-i İmrân Sûresi Özelinde) = The Effect of Recitation on Understanding in Tabari's Tafsir (Special to Surah Al-i Imran)", *Temel İslâm Bilimleri Öğrenci Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 3 Haziran 2021*, 2021, s. 8-15.

8. Bilal Gökkır, "Tefsir Geleneğinde Zebih Kıssası "Taberî'den İbn Kesîr'e Klasik Tefsir Kaynaklarına Dair Bir Oryantalist İddianın Değerlendirilmesi", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 10/28 (2006), s. 163-178.

9. Burhan Baltacı, "Taberî'nin (V. 310/922) 96/Alak Sûresi 1–5. Âyetlerin Tefsirinde Yer Verdiği Rivayetlerde: Nüzûl Sürecine İlişkin Veriler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [AÜİFD]*, 51/2 (2010), s. 215-240.

10. Cüneyt Maral, "Taberî Tefsirinde Belağî Üsluplar (İstifhâm, Nidâ, Takdîm, Tehir, İtnâb ve İcâz)", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11, 2019, s. 1-17.

11. Cüneyt Maral, "Taberî Tefsiri'nin Belağî Yönü (Teşbih, Kinâye ve Mecâz)", *Batman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi [Batman Akademi Dergisi = Batman Academy Journal]*, 1/1 (2017), s. 9-20.

12. Davut Şahin, "Taberî Tefsirinde Abdullah b. Mes'ûd Kıraatı", *Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/27 (2017), s. 307-334.

13. Davut Şahin, "Taberî Tefsiri Örneğinde Abdullah İbn Mes'ûd'un Âyet Açıklamaları", *XII. Tefsir Akademisyenleri Koordinasyon Toplantısı: Kur'ân ve Sahâbe Sempozyumu (22-23 Mayıs 2015/Sivas)*, 2016, s. 329-354.

14. Enes Özdemir, "Bir Klasik Olan Taberî'nin Kısa Sûreleri Tefsiri = A Classic, Tabari's Interpretation of the Short Surahs", *İlahiyat (e-Dergi)*, 6 (2021), s. 47-63.

15. Hacı Önen, "İbn Kesîr ve Taberî'nin Muhkem-Müteşâbih ile İlgili Görüşlerinin Mukayesesi", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 18/60 (2014), s. 309-320.

16. Hacı Önen, "Taberî'nin Câmiu'l-Beyân Adlı Eserinde Bazı Fıkhî Konular", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (DÜSBED)*, 7/13 (2015), s. 294-305.

17. Hacı Önen, "Taberî Tefsirinde Kelâm Konuları", *Türk ve İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 2/2 (2015), s. 308-318.

18. Hacı Önen, "Taberî Tefsirinde Kelime Tahlil Metodu", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8/15 (2016), s. 217-233.

19. Hacı Önen, "Tefsirde Tarih İlminden Yararlanma: Taberî Örneği", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 6/10 (2013), s. 17-25.

20. Halis Albayrak, "Taberî'nin Kıraatları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2001), s. 97-130.

21. Harun Öğmüş, "Taberî Tefsiri'nin Şiirle İstişhâd Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi", *Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu, 11-13 Haziran 2010*, 2010, s. 89-100.

22. Heribert Horst, "Taberî'nin Kur'ân Tefsiri'ndeki Rivayetleri" (çev: Sabri Çap), *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16/1 (2016), s. 309-328.

23. İbrahim Akşit-Celil Kiraz, "Taberî Tefsiri'nde Müteşâbihü'l-Kur'ân Bağlamında Haberî Sıfatlara Bakış", *Tarih Okulu Dergisi (TOD) = Journal of History School (JOHS) [Tarih Okulu]*, 39 (2019), s. 711-740.

24. İshak Yazıcı, "Taberî Tefsiri Işığında Cennet ve Cehennem Ahvaline İlişkin İddialar", *Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu, 11-13 Haziran 2010*, 2010, s. 109-134.

25. İsmail Cerrahoğlu, "Muhammed İbn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (1968), s. 79-101.

26. Jane Dammen McAuliffe, "Kur'ân Hermenötiği: Taberî ve İbn Kesîr'in Görüşleri", çeviren: Ömer Pakiş, *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji*, 4/12 (2004), s. 175-187.

27. Mehmet Akif Koç, "Taberî Tefsiri'ni Anlamak Üzerine – I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51/1 (2010), s. 79-92.

28. Mehmet Aydın, "Taberî Tefsiri'ndeki Hıristiyanlığa Bir Bakış", *Dinler Tarihi Araştırmaları IV (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)*, 2004, s. 193-211.

29. Mehmet Çiçek, "Kırâat Farklılığı Bağlamında Abdest Konusu Taberî Örneği", *Kadim Hikmet Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2020), s. 11-18.

30. Mehmet Nurullah Aktaş, "Taberî Tefsiri'nde Geçen Rivayetler Çerçevesinde Nûh Tûfanının Sebepleri", *Uluslararası Hz. Nuh ve Cudi Dağı Sempozyumu, 27-29 Eylül 2013 = International Noah and Judi Mountain Sympozyumu, 27-29 September 2013*, 2014, s. 269-284.

31. Mesut Okumuş, "Taberî Tefsiri'nde Bağlamın Yeri ve Önemi", *EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler*, 4/13 (2002), s. 125-152.

32. Murad Sadykov, "Umum-Husus Kaidesi ve Taberî Tefsiri'nde Uygulanması", *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi = The Journal of Social Science*, 5/32 (2018), s. 817-838.

33. Mustafa Güvenç, "Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve Tefsiri = Abu Jafar Muhammad b. Jarir al-Tabari and His Tafseer", *TURAN-SAM: Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 11/41 (2019), s. 404-412.

34. Mustafa Kartal, "Taberî Tefsiri'nde İstişhâd", *İslâm Bilimleri Araştırmaları Dergisi = Journal of Islamic Sciences Researches*, 8 (2019), s. 6-30.

35. Mustafa Öztürk, "Taberî'nin Tefsir Anlayışında Selefîlik ve Ilımlı Zâhirîlik", *Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu, 11-13 Haziran 2010*, 2010, s. 17-52.

36. Mustafa Soycan, "Taberî Tefsiri'nde Hicret", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1 (2019), s. 123-156.

37. Mustafa Soycan, "Tefsir-Siyer İlişkisi ve Taberî Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28/2 (2019), s. 471-496.

38. Naif Yaşar, "Taberî'nin Tefsir Usulü = Interpretation Methodology of Tabarî", *Din ve Bilim: Muş Alparslan Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2018), s. 71-92.

39. Necattin Hanay, "Şâz Kıraat Olgusuna Taberî Vechesinden Bir Bakış", *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, 4/8 (2017), s. 291-296.

40. Necmettin Gökkır, "Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberî Tefsiri Matbuatı Örneği = Orientalist Hegemony the Historiography of Tafsir: The Case of Printing Tabari's Tafsir", *Kisbu İlahiyat Dergisi = Journal of Kisbu Ilahiyat*, 1/2 (2019), s. 7-24.

41. Selami Yalçın, "Taberî'nin "el-Câmiu'l-Beyân" Tefsirine Göre Kur'ân'daki Ezdâd Kelimeler", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2019), s. 399-425.

42. Sevgi Tütün, "Taberî Tefsiri'nde Hz. Âişe'nin Rivayetleri ve Tefsir Metodu", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 8/16 (2010), s. 99-111.

43. Sıtkı Gülle, "Rivâyet ve Dirâyet Yöntemleri Açısından Taberî Tefsîri Hakkında Bir Değerlendirme", *EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler*, 8/19 (2004), s. 265-280.

44. Sıtkı Gülle, "Taberî'nin Tefsîr'indeki Kırâat Değerlendirmeleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Darulfünun İlahiyat]*, 9 (2004), s. 65-85.

2. Arap Dünyasında Yapılan Çalışmalar

a. Kitaplar

1. Abbas Tevfik, *Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve Menhecühû fi't-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Elektronik neşr: www.nashiri.net, 2013.

2. Abdurrahman Umeyra, *Dekâiku Lugati'l-Kur'ân fî Tefsîri İbn Cerîr et-Taberî*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1992.

3. Ahmed Nasrî, *el-Menhecü'n-Nakdî fi Tefsîri't-Taberî: Usûlühû ve Mukavvemâtühû*, Dârü'l-Beyzâ: Merkezü't-Türâsi's-Sekâfî el-Mağribî; Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.

4. Amal Muhammed Abdurrahman Rebî', *el-İsrâiliyat fî Tefsîri't-Taberî: Dirâse fi'l-Luga ve'l-Mesâdiri'l-İbriyye*, Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1430/2009.

5. Emânüddin Muhammed Hathat, *et-Taberî ve'l-Cühûdü'n-Nahviyye fî Tefsîrihî*, Halep: Darü'r-Rifaî; Darü'l-Kalem, 1430/2009.

6. Hüseyin b. Ali el-Harbî, *Menhecü'l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî fi't-Tercîh beyne'l-Akvâli't-Tefsîriyye*, Riyad: Merkezu Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye (Tafsir Center for Qur'anic Studies), 1436/2015.

7. Lebîb Saîd, *Difâan ani'l-Kırâati'l-Mütevâtire fi Müvâceheti't-Taberî*, Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1978.

8. Muhammed Bekr İsmail, *İbn Cerîr et-Taberî ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, Kahire: Dârü'l-Menâr, 1991.

9. Muhammed Hayr Muhammed Sâlim, *Ayâtü's-Sıfât inde's-Selef beyne't-Te'vîli ve't-Tefvîzi min Hilâli Tefsîri't-Taberî*, Yüksek Lisans Tezi, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Amman: Dârü'l-Beyarık 1999.

10. Muhammed Mâlikî, *Cühûdü't-Taberî fî Dirâseti'ş-Şevâhidi'ş-Şi'riyye fî Câmii'l-Beyân an Te'vîli Âyâti'l-Kur'ân: Dirâse Lugaviyye Edebiyye fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Rabat: Câmiatu Sidi Muhammed b. Abdullah, 1994.

11. Muhammed Mâlikî, *Dirâsetü't-Taberî li'l-Ma'nâ min hilâli Tefsîrihî*, el-Memleketü'l-Mağrîbiyye: Vizâratü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1996.

12. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, *el-Ahkâmü'l-Fıkhiyye li'l-İmâm et-Taberî: Mecmûatü min Kitâbi't-Tefsîr lehû*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000/1420.

13. Muhammed Subhi, *Ricâlü Tefsîri't-Taberî Cerhen ve Ta'dîlen min Tahkîki Câmi'i'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân li-Ahmed Şâkir ve Muhammed Şâkir*, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1420.

14. Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, *Şerhu Mukaddimeti Tefsîri't-Taberî*, Riyad: Merkezu Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye (Tafsir Center for Qur'anic Studies), 1438/2017.

15. Nâsırüddin Ebû Hudayr, *er-Ru'yetü'n-Nahviyye inde't-Taberî: Kırâe fî Câmi'i'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*, İrbid: Âlemü'l-Kütübi'l-Hadis (Modern Books World), 2014.

16. Nâyif b. Saîd b. Cum'ân ez-Zehranî, *el-İstidlâl fi't-Tefsir: Dirâse fî Menheci İbn Cerîr et-Taberî fi'l-İstidlâl ale'l-Meânî fi't-Tefsîr*, Riyad: Merkezu Tefsîr li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye (Tafsir Center for Qur'anic Studies), 1435).

17. Nureddin Sammûd, *et-Taberî ve Mebâhisuhu'l-Lugaviyye min hilâli Tefsirîhi li Sûreti'n-Nisâ*, eş-Şeriketü't-Tunisiyye, [y.y.].

18. Ömer Muhyiddin Hurî, *Menhecü't-Tefsîr inde'l-İmâm et-Taberî*, Beyrut: Darü'l-Fikri'l-Muasır, 2008.

19. Zeki Fehmi Ahmed Şevki, *et-Taberiyyü'n-Nahviyyü min hilâli Tefsîrihî*, Bağdat: Dârü'ş-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, 2002.

20. Zeyd b. Ali Mahdi Mehâriş, *Menhecü'l-İmâm et-Taberî fi'l-Kırâât ve Davâbitu İhtiyârihâ fî Tefsîrihî*, takdim: Muhammed b. Seri' es-Seri', Riyad: Darü't-Tedmuriyye, 1433/2012.

b. Tezler

1. Abdülhamid es-Sahibanî, Tercîhâtü'l-İmâm et-Taberî fî Tefsîrihî (Bakara 2/203-Nisâ 4/57), Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1417.

2. Abdürrahim Ahmed Serrâc, *et-Tefsîru bi'l-Me'sûr ve Menhecü't-Taberî fîhî* (Yüksek Lisans Tezi), Kahire: Câmiatü'l-Ezher, 1971.

3. Ahmed Âmir Fâris Muhammed, *en-Nakdü'l-Hadîs inde'l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî* (Doktora Tezi), Ürdün: Câmiatü'l-Yermük, 1431/2010.

4. Ahmed Necib b. Abdillah Salih, *er-Rivâyetü'l-İsrâiliyye fî Tefsîri't-Taberî (Fâtiha-İsrâ)*, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1419.

5. Âişe el-Hilâlî, *Tefsîru's-Sahâbe fî Câmi'i'l-Beyân*, Câmiatü Muhammed el-Hâmis, 1409. Amal Sa'd Ali Abdullah, *Merviyyâtü Katâde fî Tefsîri't-Taberî min Evveli Sûreti'l-Hûd ilâ Âhiri Sûreti İbrâhim* (Yüksek Lisans Tezi), Câmiatu Ümmi Derman el-İslâmiyye, 2002.

6. Ebû Bekr Muhammed Sanî, *el-Âsâru'l-Vâride an Eimmeti's-Selefi fi't-Tevhîdi'l-Esmâ ve's-Sıfât fî Tefsîri İbn Cerîr et-Taberî*, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1421.

7. Fâtıma Muhammed Abdullah, *Mevkifâtü İbn Abbas fî Tefsîri't-Taberî* (Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü İfrîkiyye'l-Âlemiyye, [y.y].

8. Hüseyn Ali el-Harbî, *Tercîhâtü'l-İmam et-Taberî fî Tefsîrihi (Fâtiha-Bakara)*, Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1417.

9. Mahmud Muhammed Şebke, *Muhammed b. Cerîr et-Taberî ve Menhecühû fi't-Tefsir*, (Doktora Tezi), Kahire: Câmiatü'l-Ezher, 1976.

10. Mahmudu'z-Zeyn b. Ahmed, *el-Mebâhisü'l-Belâgiyye fi't-Tefsîri't-Taberî (İlmü'l-Meânî)*, (Doktora Tezi), Kahire: Câmiatü'l-Ezher, 1985.

11. Me'mun Abdurrahman Muhammed Ahmed, *er-Rivâyetü'l-İsrâiliyye fî Tefsîri't-Taberî (Kehf-Nâs)*, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, [y.y].

12. Muhammed İbadî, *Dirâsatü fî Envâi't-Tefsîri'l-Kur'ânî mine'l-Bi'seti'n-Nebeviyye ilâ İbn Cerîr et-Taberî*, Fas: Câmiatü'l-Karaviyyîn, 1988.

13. Nebile el-Halibe, *Menhecu İmâm İbn Cerîr et-Taberî fi't-Tad'îfi'l-Ehâdisi ve İlalihâ* (Doktora Tezi), Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1431/ 2010.

14. Rıza İsmail el-Micrâb, *el-Âsâru'l-Vâride an Eimmeti's-Selefi fî Meâni'l-Âyâti'l-Müteallikâti bi't-Tevhîdi'l-Ulûhiyyeti fî Tefsîri İbn Cerîr et-Taberî*, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1422.

15. Semira bint İbn Antere, *Mukâranetü beyne Menheci Yahyâ b. Sellâm ve İbn Cerîr et-Taberî fi't-Tefsîr* (Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü'l-Haruba, 1418.

16. Zeyd Ali Mehdî, *Menhecü'l-İmâmi't-Taberî fi'l-Kırâat*, Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1419.

3. Batı'da Yapılan Çalışmalar

a. Tezler

1. Alexs Thompson, *Re-Reading Al-Tabarî: Towards a Narratological Interpretation of the History* (Doktora Tezi), The University of Chicago, 2014.

2. David Waines, *Abû Ja'far Tabari and His Sources*, (Yüksek Lisans Tezi), McGill University, 1968.

3. Fatımah Abdullah, *The Qur'ânic Exegesis of Abu 'Ubaid Al-Qasım Bin Sallam Which is Preserved by Al-Tabari in His Tafsir Jâmi Al-Bayan* (Yüksek Lisans Tezi), University of St. Andrews, 1990.

4. Zaenal Muttaqin, *The Interpretation of Qur'anic Verses on the Salvation of Religious Others by Abū Ja`far Muḥammad b. Jarīr al-Ṭabarī (d.310/923): Content and Method*, (Doktora Tezi), University of Manchester, 2018.

b. Makale ve Sempozyum Bildirileri

1. Abdulkader Tayob, "An Analytical Survey of al-Ṭabarī's Exegesis of the Cultural Symbolic Construct of Fitna", *In Approaches to the Qur'an*, eds. G.R. Hawting and Abdul Kader A. Shareef, 157-172; London and New York: Routledge, 1993.

2. Abdul Rahim Afaki, "Multi-Subjectivism and Quasi-Objectivism in Tabari's Qur'anic Hermeneutics", *Journal of Shi`a Islamic Studies*, 2 (2009): 285-305.

3. Herbert Berg, "Tabarî's Exegesis of the Qur'ânic Term al-Kitâb", *Journal of the American Academy of Religion LXIII/4*, 1995, 761-774.

4. Jane Dammen McAuliffe, Qur'anic Hermeneutics: The Views of al-Ṭabarī and Ibn Kathīr', *In Approaches to the History of the Interpretation of Qur'ān*, ed. Andrew Rippin (Oxford: Clarendon Press, 1988), 46-62.

5. John Cooper, *The Commentary on the Qur'ān by Abū Ja'far Muḥammad b. Jarīr al-Ṭabarī: Being an Abridged Translation of Jāmi` al-Bayān `an Ta'wīl Āyā al-Qur'ān* (Oxford: Oxford University Press, 1989).

6. Marianna Klar, "Between History and Tafsîr: Notes on al-Tabarî's Methodological Strategies", *Journal of Qur'anic Studies, 18.2 (2016)*, 89-129.

7. Mohammad Hassan Khalil, "A Closer Look at al-Ṭabarī's Accounts of the Khaybar Spoils, or the Intersection of Law, Historiography, and Exegesis", *Comparative Islamic Studies*, 3 (2007), 5-21.

8. Morteza Karimi-Nia, "Tafsīr al-Ṭabarī and Shi'a Tafsīrs", *Journal of Shi'a Islamic Studies*, Vol. 9 Issue 2 (2016), p. 196-221. 26p.

9. Mustafa Shah, "Al-Tabarî and the Dynamics of Tafsîr: Theological Dimensions of a Legacy", *Journal of Qur'anic Studies 15.2 (2013)*, 83-139.

10. Sahiron Syamsuddin, "Muhkam and Mutashābih: An Analytical Study of al-Ṭabarī's and al-Zamakhshārī's Interpretation of Q. 3:7", *Journal of Qur'anic Studies*, 1 (1999), 63-79.

11. Ulrika Martensson, "Al-Tabarî's Concept of the Qur'an: A Systemic Analysis", *Journal of Qur'anic Studies, 18.2 (2016)*, 9-57.

12. Ulrika Martensson, 'Through the Lens of Modern Hermeneutics: Authorial Intention in al-Ṭabarī's and al-Ghazālī's Interpretation of Qur'ān 24:35', *Journal of Qur'anic Studies*, 11 (2009), 20-48.

13. Ulrika Martensson, "Prophetic Clarity: A Comparative Approach to al-Ṭabarī's Theory of Qur'anic Language, Rhetoric, and Composition", *Journal of Qur'anic Studies*, Vol. 22 Issue 1 (2020), p. 216-268. 53p.

KAYNAKÇA

1. Abdülfettah Ebû Gudde, *el-Ulemâu'l-Uzzâb ellezîne Âseru'l-İlme ale'z-Zevâc*, Haleb: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, ts.

2. Akdokur, Fatma, *Tehzîbu'l-âsâr Bağlamında et-Taberî'nin Hadisçiliği* (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2010.

3. Aydın, Atik, "İbn Cerîr et-Taberî ve Arap Dili Ekolleri", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11/33 (2011/2).

4. Aydın, Atik, *Taberî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.

5. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi-Tabakâtü'l-Müfessirîn*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.

6. Birışık, Abdülhamit-Arpa, Recep, "Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9/18 (2011).

7. Cerrahoğlu, İsmail, "Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/camiul-beyân-an-te'vili-ayil-kuran. (01.12.2022).

8. Cerrahoğlu, İsmail, "Muhammed İbn Cerîr et-Taberî ve Tefsiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1-4 (1968).

9. Cevdet Bey, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: Ahmed Kâmil Matbaası, 1927.

10. Eryarsoy, M. Beşir, *İmam Taberî, Muhtasar Meâl Tefsiri*, haz: Ebû Yahya Muhammed b. Samâdih et-Tücîbî, İstanbul: Dâru'l-İman Yayınları, 2018.

11. Fayda, Mustafa, "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/tarihul-umem-vel-muluk (01.12.2022).

12. Fayda, Mustafa, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/taberi-muhammed-b-cerir#1 (01.12.2022).

13. Goldziher, Ignaz, *Mezâhibü't-Tefsîri'l-İslâmî*, Ar. Çev. Abdülhalîm Neccâr, Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1374/1955.

14. Gökkır, Necmettin, "Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberi Tefsiri Matbuatı Örneği", *KİSBU İlahiyat Dergisi*, 2 (2019).

15. Gülle, Sıtkı, "Taberî'nin, Tefsîr'indeki Kırâât Değerlendirmeleri", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2004).

16. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.

17. Horst, Heribert, "Taberî'nin Kur'ân Tefsiri'ndeki Rivayetler", çev. Sabri Çap, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16/1 (2016).

18. İbn Abdilhâdî, Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî ed-Dımaşkî, *Tabakâtu Ulemâi'l-Hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî, İbrâhîm ez-Zeybek, Beyrut: y.y., 1417/1996.

19. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Ucâb fî Beyâni'l-Esbâb*, thk. Ahmed Ferîd el-Ezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

20. İbn Samâdih el-Endelüsî, *Mushafü'l-Kâdisiyye el-Müyesser*, haz: Halid Za'ferânî, Mısır: Dâru'l-Kâdisiyyeti'l-Kâdisiyye 1404/1984.

21. İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *Mecmû'ul-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, Medine: Mücemmaü'l-Melik Fehd li-Tıbâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, 1416/1995.

22. İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *Minhâcü's-Sünne*, thk. Muhammed Reşad Sâlim, Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1986/1406.

23. İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *el-Kabes fî Şerhi Muvatta' Mâlik b. Enes*, thk. M. Abdullah Veled Kerîm, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1992.

24. İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-Verrâk el-Bağdâdî, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramazan, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1417/1997.

25. Kanca, Fatih, "Taberî'nin Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk Adlı Eserinde Esbâb-ı Nüzûl", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2018).

26. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn* Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.

27. Kaya, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, Ankara: İSAM Yayınları, 2018.

28. Kaya, Mesut, *Taberî Tefsiri'nin Kaynakları*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2022.

29. Kaya, Mesut, "Tefsirin Erken Döneminde Te'vil: Mücâhid b. Cebr'in Aklî Yorumları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 45 (2021).

30. Kaya, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, Ankara: İSAM Yayınları, 2018.

31. Melchert Christopher, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü*, derleme ve çev. Ali Hakan Çavuşoğlu, İstanbul: Klasik, 2019.

32. Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, *Tehzîbu'l-Esmâ' ve'l-Luğât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

33. Okçu, Abdülmecit, *Kıraat Açısından Taberî ve Tefsîri* (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2000.

34. Okumuş, Mesut, "Taberî Tefsiri'nde Bağlamın Yeri ve Önemi", *Ekev Akademi Dergisi*, 6/13 (2002).

35. Öğmüş, Harun, "Taberî Tefsiri'nin Şiirle İstişhad Yöntemi Açısından Değerlendirilmesi", *Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu*, Konya: Sebat Ofset, 2010.

36. Öz, Mustafa, "İbnü'l-İhşîd", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ibnul-ihsid (04.07.2022).

37. Öztürk, Mustafa, "Taberî'nin Tefsir Anlayışında Selefîlik ve Ilımlı Zâhirîlik", *Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu*, Konya: Sebat Ofset, 2010.

38. Sa'lebî, Ebû İshâk, *el-Keşf ve'l-Beyân*, nşr. Ebû Muhammed İbn Âşûr Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422.

39. Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, çev. Mahmud Fehmî Hicazî, Riyad: Câmiatu İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1411/1991.

40. Suyûtî, Celâlüddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1394/1974.

41. Suyûtî, Celâlüddîn, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

42. Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhâb, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye el-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdü'l-Fettâh Muhammed el-Hulv, Kahire: Hecer li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1413.

43. Şibl, Ali b. Abdülaziz b. Ali, *Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Sîratühû, Akîdetühû ve Muellefâtühû*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1425/2004.

44. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdülhamîd Abdülmün'im Medkûr v.dğr., Kahire: Dârü's-Selâm, 1430/2009.

45. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. ve tahriç Mahmûd Muhammed Şâkir-Ahmed Muhammed Şâkir, Mekke: Dâru'd-Terbiye ve't-Türâs, ts.

46. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Cize: Dâru Hecer, 1422/2001.

47. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Muhtasar min Tefsîri't-Taberî*, ihtisar ve thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî-Salih Ahmed Rıza, Dârü's-Sâbûnî, ts.

48. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîrü't-Taberî = Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, İsâm Fâris el-Hurustanî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.

49. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîrü't-Taberî*, nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut: Lübnan, 1991.

50. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîrü't-Taberî*, thk: İslâm Mansur Abdülhamîd, şevahid: Ahmed Âşûr İbrahim, Ahmed Ramazan Muhammed, Kahire: Dârü'l-Hadis, 1431/2010.

51. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîrü't-Taberî*, tlk: Mahmud Şâkir el-Hurustanî, tsh: Ali Âşûr, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, [y.y].

52. Taberî, *Taberî Tefsiri*, trc. Kerim Aytekin; Hasan Karakaya, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

53. Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans*, Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, 1860.

54. Ünver, Mustafa, "Siyakın Hegemonik Duruşuna Taberî Düzeltmesi", *Bir Müfessir Olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî Sempozyumu*, Konya: Sebat Ofset, 2010.

55. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Yâkût b. Abdullâh er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Üdebâ = İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/ 1993.

56. Yaşar, Muhammed Yuşa, *Taberî'nin Temel İtikâdî Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2012.

57. Yaşar, Naif, "İlk Üç Asır Kelâm Tartışmaları Taberî Örneği", *İslâmî İlimler Araştırmaları Dergisi 1* (01 Nisan 2017).

58. Yaşar, Naif, "Taberî'nin Kıraatlere Bakışı", *Marife Dinî Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2016).

59. Yavuz, Yusuf Şevki, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/taberi-muhammed-b-cerir#2-itikadi-gorusleri (01.12.2022).

60. Yurdaydın, Hüseyin Gazi, *İslâm Tarihi Dersleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

61. Yüksek, Ali, "Taberî Mezhebinin Ortaya Çıkışı ve Karakteristik Özellikleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015).

62. Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kahire: Mektebetu Vehbe, 1431/2010.

63. Zehebî, Şemsüddin, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405.

64. Zehebî, Şemsüddin, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1413-1993.

65. Zehebî, Şemsüddîn, *Tezkiratü'l-Huffâz*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

66. Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed, *el-Alâm*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

MUKADDİME

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَبِهِ ثِقَتِي وَعَلَيْهِ اعْتِمَادِي رَبِّ يَسِّرْ[178]

O'na güvendim, O'na dayandım, kolaylaştır Rabbim.

[Bu kitap] 306 senesinde Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'ye okunmuştur. [Taberî] şöyle demiştir: Hikmet harikaları akıllara üstün gelen, kesin delillerinin incelikleri, düşünceleri mağlup eden, sanat harikaları inkârcıların mazeretlerini ortadan kaldıran, Allah'tan başka ilah olmadığına, hiçbir denginin, hiçbir benzerinin ve hiçbir ortağının bulunmadığına ne çocuğunun ne babasının ne de eşinin bulunduğuna ve hiç kimsenin kendisine denk olamayacağına şahit tuttuğu delillerinin diliyle âlemlerin kulaklarını çınlatan Allah'a hamdolsun. O ki gücü karşısında bütün iktidar sahiplerinin boyun eğdiği el-Cebbâr, en güçlü sultanların izzeti önünde diz çöktüğü, heybet sahiplerinin heybeti karşısında titrediği ve bütün mahlûkatın isteyerek veya istemeyerek itaat ettiği el-Azîz'dir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

{وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ}

"Göklerde ve yerde kim varsa, ister istemez kendileri de gölgeleri de sabah akşam Allah'a boyun eğer."[179] **[1/3]**

---

178 Tefsir, Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî'nin esas aldığı Halebî baskısında bu cümlelerle başlarken Ahmed Muhammed Şâkir neşrinde şöyle başlamaktadır: بَرَكَةٌ مِنَ اللهِ وَأَمْرِهِ "Allah'ın bereketi ve izniyle..."

179 Ra'd 13/15.

Bütün varlık O'nun vahdaniyetine çağırır, her mevcut O'nun rububiyetine iletir; zira Allah, sanatının izleriyle onları eksiklik ve fazlalık, acizlik ve muhtaçlık, geçici afetlere ve arkalarını bırakmayan olaylara uğrama gibi şeylerle işaretlemiştir. Böylece en üstün delil O'nun olmuştur. Sonra delillerinin şahitlik ettiği, güzelliğinin kalpleri aydınlattığı bu hakikatleri, kullarına gönderdiği peygamberlerle desteklemiştir. Bu peygamberler,

{رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ}

"İnsanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın."[180] aklı ve düşünme yetisi olan kimseler düşünsünler diye, insanların yanında doğruluğu ortaya çıkmış, akıllarda delilleri kesinleşmiş hakikatlere çağırmışlardır. Allah onları yardımıyla desteklemiş, doğruluklarına delil olacak hakikatlerle onları diğer varlıklardan ayırmış, kesin deliller ve aciz bırakan mucizelerle onları güçlendirmiştir. Böylelikle hiç kimsenin,

{مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ وَلَئِنْ أَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَخَاسِرُونَ}

"O da ancak sizin gibi bir insandır. Sizin yediğiniz şeylerden yiyor, içtiğiniz şeylerden içiyor. Andolsun, kendiniz gibi bir insanın peşinden giderseniz mutlaka zarara uğrarsınız."[181] deme hakkı kalmamıştır.

Allah, peygamberleri kendisi ile mahlûkatı arasında büyükelçileri ve vahyinin emanetçileri kılarak onlara özel lütufta bulunmuş ve risalet göreviyle onları seçmiştir. Sonra onları özel yeteneklerle donatmış, onlara çeşitli seviyelerde pek çok meziyetler vermiş, birini diğerinden bazı özellikleriyle üstün kılmıştır. Birini (Hz. Musa'yı) kendisiyle konuşmak ve sohbetle taltif ederken, diğerine (Hz. İsa'ya), Rûhu'l-Kuds ile desteklemek, ölüleri diriltmek, hasta ve görme engellileri iyileştirmek gibi lütuflarda bulunmuştur. Bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (sav) ise yüksek makamlar, yüce mertebelerle üstün kılıp ona en değerli lütuflarını bağışlamış, en kıymetli paye olan peygamberlik dereceleriyle, kendine tâbi olanlar ve ashâbdan en bereketli nasiple onu özel kılmıştır. Onu mükemmel bir davet ve tüm insanları kuşatan bir risaletle göndermiş, biricik ve eşsiz peygamberini inatçı zorbalardan ve kovulmuş şeytanlardan koruyup

180 Nisâ 4/165.
181 Mü'minûn 23/33-34.

kollamıştır. Nihayet dini onunla ortaya çıkarmış, doğru yolu onunla açıklamış, hakkın işaretlerini onunla yoluna koymuş, şirkin kulesini onunla yıkmıştır. Batıl onunla yok olmuş, dalâlet, şeytanların hileleri ve putperestlik onunla çökmüştür. Gök kubbede baki kalacak, asırlar boyu değişmeyecek, aylar ve yıllarca sürekli olacak, zamanın geçmesiyle ışığının parlaklığı, dünya döndükçe aydınlığı artacak bir mucize ile (Kur'ân-ı Kerîm'le) onu desteklemiştir. Allah'ın ona bağışladığı bu mucize, zorbaların alt ettiği ve günahkâr milletlerin zillete düşürdüğü, bu sebeple de kendilerinden sonra izleri silinen, zamanın geçmesiyle unutulup giden, bütün insanlığa değil sadece kendi milletlerine ve küçük bir topluluğa gönderilen diğer hiçbir peygamberin nail olamadığı bir özelliktir. **[1/4]**

Şu halde Hz. Peygamber'i (sav) tasdik etmekle bize değer veren, ona uymakla bizi şereflendirip çağırdıklarını ve getirdiklerini ikrar ve ona iman edenlerden kılan Allah'a hamdolsun. Salât ü selâmın tahiyyât ü ikrâmın en mükemmeli ona olsun.

Allah'ın Ümmet-i Muhammed'e özel kıldığı en büyük fazilet, onları diğer ümmetlere üstün kıldığı en büyük derece ve onlara bağışladığı en değerli onur, Allah Teâlâ'nın, peygamberlerinin nübüvvetinin hakikatine bir delil kıldığı vahyini ve kitabını, onları koruduğu sürece koruyacak olmasıdır. Allah bu kitabı Hz. Peygamber'e (sav) açık bir alâmet ve mükemmel bir delil olarak tahsis etmiş, bu kitapla onu diğer bütün yalancı ve sahtekârlardan ayırmış, ümmet ile bütün inkârcı ve sapkınların, bütün kâfir ve müşriklerin arasında bununla hüküm vermiştir. Yeryüzündeki bütün herkes, cinler ve insanlar, küçükler ve büyükler onun sûrelerinin bir benzerini getirmek üzere toplansalar birbirlerine ne kadar da destek çıksalar getiremezler. Böylece Allah bu kitabı ümmet için karanlık gecelerde parlak bir ışık, şüphelerin alaca karanlığında göz alıcı bir yıldız, yolların kaybolduğu noktada doğruyu gösteren bir kılavuz, kurtuluş ve hakikat yollarına götüren bir lider kıldı.

{يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}

"Allah, onunla rızası peşinde olanları selâmet yollarına iletir ve onları izniyle, karanlıklardan aydınlığa çıkarıp kendilerini dosdoğru bir yola iletir."[182]

182 Mâide 5/16.

Allah, hiç uyumayan bir gözle onu gözetmiş, yıkılmayacak bir destekle onu desteklemiştir. Günler geçse de onun destekleri zayıflamaz, zaman ne kadar da uzasa onun işaretleri yok olmaz, ona tâbi olanın adâlet terazisi şaşmaz, onunla dostluk kuran, hidâyet yollarından sapıtmaz. Kim ona uyarsa kurtuluşa ve hidâyete erer. Kim ondan yüz çevirirse yolunu kaybeder ve haddi aşar. O ayrılık dönemlerinde girdikleri bir sığınak, felaket zamanlarında sığındıkları bir korunak, şeytanın vesveselerinden kaçtıkları bir kale, aralarında hüküm verdikleri Rablerinin bir hikmeti, hükmüne başvurdukları ve O'nun rızasını aradıkları bir kaynak, kendisine tutunmakla helak olmaktan kurtuldukları bir tutamaktır. **[1/5]**

Allah'ım bize, Kur'ân'ın muhkem ve müteşabihinde, helâl ve haramında, âmm ve hâssında, mücmel ve müfesserinde, nâsih ve mensûhunda, zahir ve batınında, âyetlerinin te'vilinde ve müşkilinin tefsirinde isabetli görüşler ortaya koyabilmeyi nasip et. Ona sarılmayı, muhkemine tutunup müteşabihlerine teslim olmakta sebat göstermeyi bize ilham et, ihsan etmiş olduğun onu hıfzetme ve sınırlarını bilme nimetine karşı bize şükür duygusu ver. Sen kesinlikle duaları işiten ve kabul edensin. Salât ve selam, Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) ve ailesinin üzerine olsun. **[1/6]**

Allah'ın kulları -Allah size merhamet etsin- biliniz ki, bilmek için özen göstermeye, tanımak için gaye edinmeye layık olan, öğrenilmesinde Allah'ın rızası bulunan, bileni doğru yola ileten, bütün bunları arayanlar için toplayan; kendisinde şüphe bulunmayan Allah'ın kitabıdır. En değerli azığı ve en büyük mükâfatı kazanan, onu okuyandır.

{لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ}

"Ona ne önünden ne de ardından batıl gelemez. O, hüküm ve hikmet sahibi, övülmeye lâyık olan Allah tarafından indirilmiştir."[183]

Biz Allah'ın kitabının te'vilini şerh etmek ve onun içerdiği anlamları açıklamak üzere, Allah'ın izniyle insanların bilmesi gereken her şeyi içine alacak, başka kitaplara ihtiyaç bırakmayacak bir kitap inşa edeceğiz. Allah'ın kitabıyla ilgili üzerinde ittifak veya ihtilaf edilen delillerden bize ulaşanları bildireceğiz. Olabildiğince kısa ve özet bir şekilde tefsirle ilgili görüş beyân edenlerin görüşlerinin gerekçelerini açıklayacak, bunlardan bize göre sahih

183 Fussilet 41/42.

olanı ortaya koyacağız. Allah'tan yardımını ve sevgisine yaklaştıracak ve gazabından uzaklaştıracak tevfikini diler, mahlûkatı arasından seçtiği Peygamberi'ne ve âline salât ü selam ederim. **[1/7]**

Bu konuda öncelikle söze başlayacağımız husus, başlangıçta sözü edilme önceliği olan sebepleri açıklamak, diğer konulara girmeden bunlara öncelik vermektir. Kur'ân âyetlerinin anlamları hakkındaki bu açıklama, Arapça ilimlerin tahsiline emek vermemiş, doğal Arapça selîkasına sahip lehçelerin telaffuz vecihlerinin çekimlerinde muhkem bir bilgiyle donanmamış kimselere karmaşık gelir.

1. [Dil-Kur'ân İlişkisi]

Kur'ân âyetlerinin anlamları ile indiği kimselerin dil mantığındaki anlamların açıklık yönünden uyumlu oluşunun beyânı, bunun Allah Teâlâ'dan mükemmel bir hikmet olduğuna işaret ve Kur'ân'ı diğer sözlerden ayıran anlam üstünlüğünün ortaya konulması.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah'ın kulları üzerindeki büyük nimetlerinden ve mahlûkatı üzerindeki değerli ihsanlarından biri, onlara konuşma lütfunu bağışlamasıdır. Konuşma sayesinde onlar, gönül dünyalarındaki duyguları ifade edebilir, içlerindeki kararlarını dile getirebilirler; çünkü Allah dillerini buna yatkın kılmış, zorlukları kolaylaştırmıştır. Böylece konuşma yoluyla O'nu tevhid, tesbih ve takdis ederler, ihtiyaçlarını O'na ulaştırır, kendi aralarında onunla iletişim kurar ve birbirleriyle tanışıp muamelede bulunurlar.

Sonra Allah Teâlâ insanları -bu konuda verdiği yeteneklerle- farklı derecelerde yaratıp bir kısmını diğerine üstün kılmıştır. Kimi konuşkan, beliğ ve akıcı konuşan bir hatip, kimi de meramını ifadede yetersiz, içindeki duyguları anlatmaktan acizdir. Allah Teâlâ konuşmada en üst seviyede, en üstün derecede olan kimsenin, meramını en beliğ ve içindekini en açık şekilde anlatabilen kimse olduğunu beyân etmiştir. Sonra indirdiği kitabın muhkem âyetlerinde, ifade yeteneği verdiği kimselerin, konuşmada yetersiz ve dilde yeteneksiz kimselerden daha üstün olduğunu şöyle anlatmıştır:

{أَوَمَنْ يُنَشَّأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ}

"Süs içerisinde (narin bir biçimde) yetiştirilen ve tartışmada (delilini erkekler gibi) açıklayamayanı mı Allah'a isnad ediyorlar?"[184] **[1/8]**

Şu halde anlayış ve akıl sahipleri için ortaya çıkmaktadır ki, ifade kabiliyeti olan kimselerin bu kabiliyetten yoksun kimselere üstünlüğü, bu kimsenin meramını ifadeye muktedir olması ve içindekini açıkça dile getirebilmesi sayesinde iken diğerinin ondan aşağıda olmasının sebebi konuşma yeteneğine sahip olmamasıdır.

Üstün olanı diğerinden ayıran, birini üstün, diğerini onun altında kılan; sözünü ettiğimiz dilde yetersiz kimsenin eksik kaldığı, ifade sahibinin açıklayabilme üstünlüğüdür. Bu da çeşitli seviyelerde, amaç ve sonuçları itibariyle birbirinden farklıdır. Buna göre beyân ve ifadenin derecesi en üstün, mertebesi zirvede olanı; kesinlikle, ihtiyaç duyduğunda insanın içindekini en beliğ, söyleyenin meramını en açık şekilde dile getirebildiği, dinleyicinin kolaylıkla anlayabildiği sözdür. Eğer bu seviyeyi yakalar ve mahlûkatın gücünün sınırlarını aşar, bütün kullar bir benzerini getirmekten aciz kalırlarsa, işte bu, Bir ve Kahhâr olan Allah'ın peygamberlerinin delili ve bir alâmeti olur. Tıpkı ölüleri diriltip alacalıları ve körleri iyileştirmek, bunların en üstün dereceli tabiplerin ve en maharetli tedavi uygulayanların bile gücünün üstünde olması hatta tüm insanlığın bundan aciz kalması sebebiyle, peygamberlerin delil ve alâmeti olduğu gibi. Yine iki aylık mesafeyi bir gecede kat etmek, her ne kadar bir miktar mesafe kat edebilir, bir kısmını yapabilirlerse de mahlûkatın gücünün üstünde olması ve bütün kulların bir benzerini yapmalarının imkânsız olması sebebiyle, peygamberlerin delil ve alâmeti olduğu gibi. **[1/9]**

Bu konuda durum anlattığımız gibi olduğuna göre, açıktır ki, bir kimsenin (Hz. Peygamber) bir topluluğa meydan okuduğu bir beyândan ve sözden daha açık bir beyân, daha beliğ bir hikmet, daha üstün bir mantık ve daha şerefli bir söz yoktur. Bu meydan okuma öyle bir zamanda olmuştur ki, o zaman onlar hitabet ve belâgat sanatının, şiir ve fasih söz söylemenin, secî ve kehanetin öncüleriydi. O, onların her bir hatip ve edibine, her bir şair ve fesâhat ustasına, her bir secîli konuşan kâhinine meydan okudu. Onları zekâları geri (sefih), akılları kıt olmakla nitelendirip dinlerinden

184 Zuhruf 43/18.

uzak olduğunu ilan etti. Bütün hepsini kendine uymaya, davetini kabul ve tasdike, kendisinin, Rablerinden onlara gönderilmiş bir elçi olduğunu ikrara çağırdı. Sözünün doğruluğuna delilinin, nübüvvetinin hakikatine şahidinin, onlara, kendi dillerine benzer bir dil, anlamları kendi dil mantıklarının anlamlarına uygun bir mantıkla getirmiş olduğu beyân, hikmet ve doğru ve yanlışı birbirinden ayıran bir kitap (furkân) olduğunu bildirdi. Sonra da hepsine, ona benzer bir parçayı getirmekten aciz olduklarını, güçlerinin yetersiz olduğunu haber verdi. Onların hepsi acizliklerini kabul, onun doğru söylediğini tasdik edip kendi eksikliklerine de şahitlik ettiler. Ancak içlerinden, bilmezden ve görmezden gelen, kibirlenip gafil davranan biri, aciz olduğunu bildiği şeyi zorla yapmaya kalktı ve muktedir olmadığına kesin kani olduğu şeyi istedi. Sonunda da aklının gizli olan eksikliğini, dilinin saklı olan yetersizliğini ortaya çıkardı. Beceriksiz bir kıt akıllının, ahmak bir cahilin bile söyleyebileceği şeyler söyledi:

وَالطَّاحِنَاتِ طَحْنًا، وَالْعَاجِنَاتِ عَجْنًا، فَالْخَابِزَاتِ خَبْزًا، وَالثَّارِدَاتِ ثَرْدًا، وَاللَّاقِمَاتِ لَقْمًا.

"Un öğütenlere, hamur yoğuranlara, ekmek pişirenlere, ekmeği tiride doğrayanlara, lokma lokma yiyenlere andolsun ki..."[185] gibi, yalancı davasına benzer ahmakça sözler uydurdu. **[1/10]**

Mademki sözünü ettiğimiz gibi beyânın birbirine üstünlüğü vardır, kelâmın dereceleri birbirinden farklıdır, o halde şanı yüce, isimleri mukaddes, hâkimler hâkimi, akıllılar akıllısı olan Allah; bilinmektedir ki, beyânı en açık, kelâmı en üstün olandır, beyânının mahlûkatın beyânına üstünlük seviyesi, kendisinin bütün kullarına üstünlüğü gibidir.

Durum böyle olduğuna göre, bizden biri, muhatabın anlamadığı bir sözle başkasına hitap ettiği zaman, kendini ifade edemeyen kimse olmaktadır; o halde bilinmektedir ki, Allah Teâlâ'nın yarattıklarından hiçbirine muhatabın anlamadığı bir sözle hitap etmesi, hiç kimseye gönderildiği kimsenin anlamayacağı bir dil ve beyânla mesaj getiren bir peygamber göndermesi caiz değildir. Çünkü muhatap ve kendisine peygamber gönderilen kimse, kendisine hitap edileni ve kendisine iletilen mesajı anlamazsa, onun durumu hitaptan ve mesaj gelmeden önceki durumla aynı olur. Hitap ve mesaj daha önce bilmediği bir konuda ona bir fayda sağlamaz. Hâlbuki

185 Burada kastedilen Müseylimetü'l-Kezzâb'dır. Bk. Taberî, *Târîh*, 3/284; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9/473; Türkî, 1/10.

Allah Teâlâ, hitap ettiği ve mesaj gönderdiği kimselere fayda sağlamayacak bir hitapta bulunmaktan ve bir mesaj göndermekten berîdir. Çünkü bizim için bu, eksiklik ve anlamsız bir işle meşgul olmaktır. Allah Teâlâ da bundan münezzehtir. Bundan dolayı Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır:

{وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ}

"Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın."[186]

Peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) de şöyle buyurmuştur:

{وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ}

"Sana kitabı, ancak ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklaman için ve iman eden bir topluma hidâyet ve rahmet olarak indirdik."

Şu halde kendisine gösterilen hidâyeti bilmeyen bir kimsenin, onunla hidâyet bulmuş olması mümkün değildir.

Öyleyse ortaya koyduğumuz bu delilden anlaşılmaktadır ki, Allah Teâlâ bir topluma gönderdiği her bir resûlünü, gönderdiği o toplumun diliyle göndermiş, bir peygambere indirdiği kitabını ve bir ümmete gönderdiği mesajını, kendisine kitap indirdiği peygamberin ve mesaj gönderdiği ümmetin diliyle indirmiştir. Sözünü ettiğimiz bu durumdan, Allah'ın bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (sav) indirdiği kitabının Hz. Muhammed'in diliyle olduğu anlaşılmıştır. Hz. Muhammed'in dili Arapça olduğuna göre, Kur'ân'ın dilinin Arapça olduğu da açıktır. Bunu Rabbimizin kitabı da bu şekilde açıklamıştır: **[1/11]**

{إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ}

"Biz onu anlayasınız diye Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."[187]

---

186 İbrahim 14/4.
187 Yûsuf 12/2.

Ve şöyle buyurmuştur:

{وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ}

"Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabbinden indirmedir. (İnsanları) uyarman için onu er-Rûhu'l-Emîn (Cebrâil) senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirmiştir."[188]

Söylediğimizin doğruluğu, getirdiğimiz şahitlerden ve ortaya koyduğumuz delillerden anlaşıldığına göre, Allah'ın Peygamberimiz Hz. Muhammed'e indirdiği kitabın anlamlarının, Arapların kelâmının anlamlarına uygun, onun ilk akla gelen anlamlarının (zahir)[189] Arapların konuştuklarında ilk akla gelen anlamlarıyla uyumlu olması gerekir. Her ne kadar, açıkladığımız üzere Allah'ın kitabının diğer sözlere ve beyânlara üstünlüğü söz konusu olsa bile.

İ'câz, ihtisar, açıktan kapalıya, bazı durumlarda çokluktan azlığa geçiş, uzatma ve ayrıntıya girme, tekrar, kinayeleriyle değil de isimleri anlamlarıyla ortaya koyma kullanımı, kimi zaman gizleme, açık ve genelin kastedildiği bir durumda özelden, açık ve özelin kastedildiği bir durumda genelden, açık anlamın kastedildiği bir durumda kinayeden, nitelenmiş olanın (mevsuf) kastedildiği bir durumda sıfattan, sıfatın kastedildiği bir durumda nitelenmiş olandan söz edilmesi, sonra gelen bir anlamın öne alınması, önce gelen bir anlamın sona bırakılması (devrik cümle kullanılması), gizlenenin (mahzuf) açık olması, gizlenmesi gerekenin açıkça söylenmesi sebebiyle lafzın bir kısmını söylemekle yetinilmesi gibi özellikler Arap dilinde mevcuttur. O zaman Allah'ın, Peygamberimiz Hz. Muhammed'e indirdiği kitabının, Arapçanın bütün bu özelliklerinin benzerlerini taşıdığı açıktır. **[1/12]**

Biz bütün bunları yeri geldikçe, inşaallah Allah'ın yardımı ve verdiği güçle açıklayacağız.

---

188 Şuarâ 26/192-195.

189 Taberî'de zahir kavramının karşılığı için, giriş bölümündeki açıklamalarımıza ve referanslarımıza bakılabilir.

2. [Kur'ân'da Yabancı Kelimelerin Varlığı Meselesi]

1. Arap Diliyle Diğer Bazı Milletlerin Dillerindeki Kelimelerin Ortak Olması

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bir kimse bize şöyle bir soru sorabilir: "'Allah Teâlâ'nın yarattıklarından hiçbirine anladığı dilden başka bir dille hitap etmesi ve mesaj göndermesi caiz değildir' dediniz. O zaman size nakledilen şu rivayetlerle ilgili ne diyeceksiniz?"

[١] حَدَّثَكُمْ بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامُ بْنُ سَلْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ أَبِي مُوسَى: {يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ}. قَالَ: «الْكِفْلَانِ: ضِعْفَانِ مِنَ الْأَجْرِ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ.»

1. Muhammed b. Humeyd er-Râzî size, Hakkâm b. Selm, Anbese, Ebû İshâk, Ebû Ehvas tarikiyle Ebû Mûsa'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Rahmetinden size iki kat pay versin."*[190] الْكِفْلَانِ Habeş dilinde *"iki kat"* mükâfat demektir."[191]

[٢] حَدَّثَكُمْ بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ}. قَالَ: «بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ، إِذَا قَامَ الرَّجُلُ مِنَ اللَّيْلِ قَالُوا: نَشَأَ.»

2. İbn Humeyd size, Hakkâm, Anbese, Ebû İshâk, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Şüphesiz gece ibadeti..."*[192] Habeş dilinde bir kişi gece ibadete kalktığı zaman نَشَأَ derler."[193] **[1/13]**

[٣] حَدَّثَكُمْ بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي مَيْسَرَةَ: {يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ}. قَالَ: «سَبِّحِي بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ.»

190 Hadîd 57/28.
191 Bu rivayet, senediyle Hadîd sûresi 28. âyetin tefsirinde gelecektir.
192 Müzzemmil 73/6.
193 Bu rivayet, senediyle Müzzemmil sûresi 6. âyetin tefsirinde gelecektir.

3. İbn Humeyd size, Hakkâm, Anbese, Ebû İshâk tarikiyle Ebû Meysere'den şöyle rivayet etmiştir: *"Ey dağlar siz de onunla birlikte tesbih edin"*[194] "[أَوِبِي] Habeş dilinde سَبِّحِي 'tesbih et' demektir."[195]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu kitapta حَدَّثَكُمْ بِهِ "size rivayet ettiği" diye verdiğimiz bütün rivayetler bize rivayet edilmiştir.

[٤] حَدَّثَكُمْ بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدِ بْنِ خِدَاشٍ الْأَزْدِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا سَلْمُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بنِ زَيْدٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ: {فَرَّتْ مِنْ قَسْوَرَةٍ}. قَالَ: «هُوَ بِالْعَرَبِيَّةِ: الْأَسَدُ. وَبِالْفَارِسِيَّةِ: شَارْ. وَبِالنَّبَطِيَّةِ: أَرَيَا. وَبِالْحَبَشِيَّةِ: قَسْوَرَةٌ.»

4. Muhammed b. Hâlid b. Hıdâş el-Ezdî size, Selm b. Kuteybe, Hammâd b. Seleme, Ali b. Zeyd, Yûsuf b. Mihrân tarikiyle İbn Abbas'a Allah Teâlâ'nın *"Aslandan kaçarlar."*[196] sözünün sorulduğunu onun da şöyle cevap verdiğini rivayet etmiştir: "Bu kelime Arapçada الْأَسَدُ, Farsçada شَارْ, Nabatçada أَرَيَا, Habeşçede قَسْوَرَةٌ'dır."[197]

[٥] حَدَّثَكُمْ بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ الْقُمِّيُّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي الْمُغِيرَةِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «قَالَتْ قُرَيْشٌ: لَوْلَا أُنْزِلَ هَذَا الْقُرْآنُ أَعْجَمِيًّا وَعَرَبِيًّا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وعَرَبِيٌّ قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ} فَأَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَ هَذِهِ الْآيَةِ فِي الْقُرْآنِ بِكُلِّ لِسَانٍ فِيهِ {حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ} قَالَ: فَارِسِيَّةٌ أُعْرِبَتْ: سنك وكل».

5. İbn Humeyd size, Yakub el-Kummî, Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Kureyş dedi ki: 'Bu Kur'ân Arapça dışında bir dille ve Arapça indirilseydi ya!' Bunun üzerine Allah Teâlâ, *"Eğer biz onu başka dilde bir Kur'ân yapsaydık onlar mutlaka, 'Onun âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Başka dilde bir kitap ve Arap bir peygamber öyle mi?' derlerdi. De ki: 'O, inananlar için bir*

194 Sebe' 34/10.
195 Bu rivayet, senediyle Sebe` sûresi 10. âyetin tefsirinde gelecektir.
196 Müddessir 74/51.
197 Bu rivayet, senediyle Müddessir sûresi 51. âyetin tefsirinde gelecektir.

hidâyet ve şifâdır.'"[198] âyetini indirdi. Bundan sonra Allah, Kur'ân'da her dilden kelime indirdi. Mesela {حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ} *"pişirilmiş balçıktan taşlar"*[199] Farsça olup سنك وكل kelimelerinden Arapçalaştırılmıştır."[200] **[1/14]**

[٦] حَدَّثَكُمْ بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي مَيْسَرَةَ، قَالَ: «فِي الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ لِسَانٍ. وَفِيمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ مِنَ الْأَخْبَارِ الَّتِي يَطُولُ بِذِكْرِهَا الْكِتَابُ، مِمَّا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ فِيهِ مِنْ غَيْرِ لِسَانِ الْعَرَبِ».

6. Muhammed b. Beşşâr size, Abdurrahman b. Mehdî, İsrâîl, Ebû İshâk tarikiyle Ebû Meysere'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kur'ân'da bütün dillerden kelimeler vardır."[201]

Buna benzer, sözü edilse kitabın çok fazla uzayacağı rivayetler vardır. Bunlar Kur'ân'da Arap dilinin dışındaki dillerden kelimelerin olduğuna işaret etmektedir.[202]

Bu soruya şöyle cevap verilir:

Onların bu konuda söyledikleri bizim söylediğimizden farklı bir anlama gelmez ki, onların görüşleri bizim görüşümüze aykırı olsun. Çünkü onlar, "Bu ve benzeri kelimeler, Arapların kelâmı değildir, Kur'ân'ın nüzûlünden önceki Arap mantığına ve Kur'ân gelmeden önce Arapların bildiğine uygun değildir" dememişlerdir. Onların söylediği şundan ibarettir:

"Şu kelimenin Habeş dilindeki anlamı şöyledir, şu kelimenin Acem dilindeki anlamı şöyledir."

Kaldı ki biz de farklı milletlerin dillerinde aynı anlama gelen kelimelerin varlığını reddetmiyoruz. İki milletin dilindeki benzeşmeyi nasıl reddedebiliriz? Farklı dillerden bildiklerimizin içinde, dirhem الدِّرْهَمُ, dinar الدِّينَارُ, hokka الدَّوَاةُ, kalem الْقَلَمُ ve defter الْقِرْطَاسُ gibi, Farsça ve Arapçada lafzı ve mânası aynı olan sayamayacağımız kadar ortak pek çok kelime

198 Fussilet 41/44.
199 Hûd 11/82.
200 Bu rivayet, senediyle Fussilet sûresi 44. âyetin tefsirinde gelecektir.
201 Şâkir rivayetin Taberî'de sadece burada geçtiğini söylemektedir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/367; Şâkir, 1/14.
202 Taberî buraya kadar bir itirazı dile getirmiştir.

görürüz. Bunları tek tek saymakla kitabı uzatmak istemiyoruz. Sanıyoruz bu, mantıkları ve kelimeleri bilinmeyen diğer diller için de geçerlidir.

Şayet bir kimse burada yer verdiğimiz, Farsça ve Arapçada lafız ve anlamca ortak olduğunu söylediğimiz ve yer vermediğimiz kelimelerin hepsinin Arapça değil Farsça veya Farsça değil Arapça olduğunu veya bir kısmının Arapça bir kısmının Farsça olduğunu yahut bunların aslının Arapça olup Acemlere geçtiğini onların da o anlamda kullandıklarını yahut aslının Farsça olduğunu Araplara geçtiğini ve onların Arapçalaştırdıklarını söylerse bilgisizlik etmiş olur. Çünkü ne Araplar bu kelimelerin asıl kaynağı olma noktasında Acemlerden ne de Acemler bu kelimelerin asıl kaynağı olma noktasında Araplardan daha üstündürler. O halde aynı lafız ve aynı anlamda kullanılmaları bu kelimelerin her iki dilde de mevcut olmalarından kaynaklıdır.[203] **[1/15]**

Sözünü ettiğimiz gibi şayet bu kelimeler her iki dilde de mevcutsa, bu dillerden biri, kendinden kaynaklı olarak bu kelimelerin aslı olmaya diğer dilden daha layık değildir. Bu kelimelerin aslının iki dilden biri olduğunu iddia eden kimse, doğruluğunun gerçekliğine ancak şüpheleri yok edecek, varlığı bütün mazeretleri ortadan kaldıracak kesin bilgiyi gerektiren bir haber ile ulaşılabilecek bir iddiada bulunmuş olur.

Bize göre bu konudaki doğru görüş, bu kelimelerin Arapça-Acemce, Habeşçe-Arapça diye adlandırılmasıdır. Çünkü her iki milletin de o kelimeyi diğer milletin beyân ve mantığından farklı, kendi beyân ve mantığı içinde bir kullanımı vardır. Bu nedenle de o kelimenin her milletin kendine ait olmasından daha evla bir durum söz konusu değildir.

İster isim olsun ister kelime, farklı milletlerin dillerinde bulunan müşterek lafızların ve anlamlarının hepsinde durum böyledir. Bunların her dilde, diğer dilin mantığından farklı olarak kullanıldığı görülebilir. Bunların

203 Taberî, İmam Şâfiî, Ebû Ubeyde ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm gibi âlimler tarafından benimsenen, Arapçada herhangi bir dilden kelime olmadığı, diğer dillerden geçmiş görünen kelimelerin aslında Arapça olduğu, sadece aynı kelimelerin diğer dillerde de müşterek olarak aynı lafız ve anlamda kullanılıyor olabileceği düşüncesindedir. Bunun temeli Taberî'nin de yer verdiği Kur'ân'ın Arapça bir kitap olarak indirildiği ve onda yabancı kelime olması durumunda bu âyetlere halel geleceği düşüncesidir. Bk. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 40-53; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/126-129. Bu düşüncenin muhtemel tarihî arka planı için bk. Mustafa Öztürk, *Kur'ân Dili ve Retoriği*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), s. 89-117.

her bir dile isnat edilmesinin yolu, sözünü ettiğimiz bir noktada buluşma ve yakınlaşmadır (ictima' ve iktirân: Arapça-Acemce, Habeşçe-Arapça).[204] Dinar, dirhem, hokka ve kalem gibi Fars ve Arap dillerinin aynı lafızda müşterek olduğu kelimeler, bu sebeple de, bu dillerden her birine isnat edilmeye daha layıktır. **[1/16]**

Bu bölümün başında geçen kelimelerle ilgili kendilerinden rivayette bulunduğumuz kimselerin, bir kısmının bazı kelimeleri Habeş diline, bazı kelimeleri Fars diline, bazı kelimeleri de Rum diline nispet etmeleri şeklindeki görüşleri de bu anlamdadır. Çünkü bunlardan birini, bir başka dile nispet eden kimse, o kelimeyi o dile nispet etti diye onun Arapça olmadığını söylememiştir; o Arapçadır diyen de onun diğer dilde olmadığını söylememiştir. O kimse bu kelimenin diğer milletlerin dillerindeki konuşmaya nispetinin layık olmadığını söylemiştir. Sadece anlamların bir araya gelmesinin mümkün olmadığı hususlarda, bir şeyin varlığını kabul etmek (isbât), yokluğa (nefy) delil olur; tıpkı فُلَانٌ قَائِمٌ "Falanca ayaktadır." diyen kimse gibi. Onun bu sözü o kimsenin oturmadığına işarettir. Birbirlerine zıt olmaları sebebiyle, bir araya gelmeleri mümkün olmayan buna benzer örnekler vardır.[205]

Ancak bir araya gelmeleri mümkün olan şeyler, bu prensibin dışındadır. Bu tıpkı فُلَانٌ قَائِمٌ مُكَلِّمٌ فُلَانًا "Falanca ayaktadır, falancayla konuşmaktadır." diyen kimsenin sözüne benzer. Onun ayakta olduğunu kabul etmek, onun bir başkasıyla konuştuğunu reddetmeyi gerektirmez. Çünkü bunlar bir anda bir şahısta toplanabilir. Bunu söyleyen kimse (her ne kadar onun ayakta olduğunu söyleyip konuştuğunu söylemese bile), o kimse nitelendirdiği gibiyse doğru söylemiş olur.

Bu durum sözünü ettiğimiz ve benzer kelimeler için de geçerlidir. Bu kelimelerden birinin Arapça olması, Acemce oluşunu, Habeşçe olması, Arapça olmasını imkânsız kılmaz. Çünkü bu kelimelerin kullanımı her iki millette de mevcuttur. Bunları bu iki milletten birine nispet eden de her ikisine nispet eden de haklıdır, yanlış söylememiştir. **[1/17]**

---

204 Bk. Şâkir, 1/36.

205 Taberî, dile getirdiği bu prensibin yukarıdaki konuya uygulanamayacağını söylemek istemektedir. Bir diğer deyişle, bir kelimeyi bir dile nispet eden kimsenin, o kelimenin diğer dilde olmadığını söylemiş olması gerekmez. Bunların birinde var olduğunu dile getirmek, diğerinde yokluğunu gerektirmez. Dolayısıyla söz konusu prensip burada geçerli değildir.

Eğer ahmak birisi, bu kelimelerin (iki) dilde de bulunmasının, insanoğlunun nesebinde (bir kimsenin birden çok babaya nispetinin) mümkün olmadığı gibi, imkânsız olduğunu düşünürse, cahilliğinden böyle düşünmüştür. Çünkü insanoğlunun nesebi, Allah Teâlâ'nın;

{ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ}

"Onları babalarının adlarıyla çağırın; bu Allah katında daha adildir."[206] sözü gereği sadece bir kimseyle sınırlıdır. Bu, (mantık) dilde ve sözde geçerli değildir. Zira dil sadece kimde daha çok yaygınsa, o kimselere nispet edilir.

Bir sözün kullanımı, bir dilde -ikisinde veya daha çoğunda- bir lafız ve bir anlamla meşhur olmuşsa, o söz bu dillerden her birine aittir. O dillerden biri, o söze sahip olmaya diğer dillerden daha layık değildir. Nitekim bir ova ve dağ arasında olan bir yer, hem ova havasına hem de dağ havasına yahut kara ve deniz arasında bulunan bir yer, hem kara havasına hem deniz havasına sahiptir. Akl-ı selîm bir kimse buraları ovalık- dağlık veya karasal-denizlik diye nitelendirmekten kaçınmaz. Çünkü buraların bu iki nitelikten birine nispeti, diğerine nispetini engellemez. Bir kimse de bu niteliklerden sadece birini dile getirip diğer nitelikten söz etmezse, o kimse doğru söylemiştir, haklıdır. Bu bâbın başında yer verdiğimiz kelimelerle ilgili görüş de bu şekildedir.

Bu konuda dile getirdiğimiz bu anlam, "Kur'ân'da her dilden kelime vardır." diyen kimsenin sözünün de anlamıdır. Bize göre -Allahu a'lem- Kur'ân'da her dilden kelimenin olmasının anlamı, yukarıda dile getirdiğimiz gibi, Arapların lafzıyla, o lafzı söyleyen diğer milletlerin müşterek olmasıdır. **[1/18]**

O zaman Kur'ân'ı okuyan, Allah'ın sınırlarını bilen, Allah'ın kitabını tasdik edip düzgün bir fıtrata sahip olan kimsenin, Kur'ân'ın bir kısmının Farsça olup Arapça olmadığına, bir kısmının Nabatça olup Arapça olmadığına, bir kısmının Rumca olup Arapça olmadığına, bir kısmının Habeşçe olup Arapça olmadığına inandığını düşünmek mümkün değildir. Üstelik de Allah Teâlâ, Kur'ân'ı Arapça bir kitap kıldığını bildirdiği halde. Çünkü eğer Kur'ân Arapça kılınmışsa, bir kimse Kur'ân Habeşçedir, Kur'ân

206 Ahzâb 33/5.

Farsçadır diyemez. Bu kelimeleri, dili Arapça olmayan diğer birtakım milletlere nispet edenlerin görüşü, o Arapçadır diyen kimsenin görüşünden daha fazla üzerinde durmaya değer değildir. Aynı şekilde bunlar Arapçadır diyen kimsenin görüşü de onu sözünü ettiğimiz birtakım dillere nispet eden kimselerin görüşlerinden daha doğru ve sağlıklı değildir. Çünkü diğer milletlerin dillerinden Arapça dışındaki dillerde, Arap dilinde olanların benzerleri vardır.

Durum böyle olduğuna göre, "Kur'ân'da her dilden kelime vardır." diyen selefin bu sözünün, "Kur'ân'da Arapça olmayan ifadeler vardır, bunların Arapçaya nispeti mümkün değildir." anlamına geldiğini iddia etmenin hatalı olduğu açıktır.

Bizim görüşümüzü kabul etmeyip de bu bölümün başında sözünü ettiğimiz ve benzeri kelimelerin Arapların dışında sadece diğer dillere ait olduğunu, Araplara geçip Arapçalaştığını iddia eden kimseye şöyle denilir: "Bu konuda ileri sürdüğün görüşün doğruluğu karşısında susulacak delilin nedir? Seninle bu konuda farklı düşüneni biliyorsun. Onun görüşü seninkinin tam tersi. Seninle bu konuda sana aykırı düşen kimsenin görüşü arasındaki fark nedir? Çünkü o da 'Bu kelimeler ve benzerleri, aslen Arapçadır, ne var ki onun dışındaki diğer dillere geçmiş, her millet bunlardan bir kısmını kendi dilleriyle telaffuz etmişlerdir. Bunu kabul etmek gerekir' demektedir." O zaman bu konuda o ne söylerse, diğeri de aynıyla ilzam edilecektir. **[1/19]**

Eğer bu konuda seleften naklettiğimiz rivayet ve benzerlerini gerekçe olarak öne sürerse, ona daha önce açıkladığımız, bu konuda onların aleyhine yorum yapan kimseden istediğimiz istenir. Ona denilir ki:

"Senin yadırgadığın şey, onlardan birinin bu kelimelerden birini, Araplar dışındaki milletlerin dillerinden birine nispet etmiş olmasıdır. O sadece bu kelimeyi, ait olduğu iki dilden daha layık olan birine nispet etmiş, onun diğer dile aidiyetini reddetmemiştir." Sonra ona şöyle denilir:

"Ovalık-dağlık bir yere, 'Orası ovalıktır.' diyen kimseye ne dersin? Hâlbuki o kimse oranın dağlık olduğunu inkâr etmemiştir. Yahut 'Orası dağlıktır.' diyen kimse de oranın ovalık olduğunu göz ardı etmemiştir. Şimdi bu kimse, bunu söylemekle o yerin diğer bir özelliğini kabul etmemiş mi oluyor? 'Evet' derse o kimse aklını çok yüceltmiştir. 'Hayır' derse ona şöyle denilir:

"Senin yadırgadığın şey, سِجِّيل'in Farsça, الْقِسْطَاس'in Rumca olduğunu söyleyen kimsenin görüşüdür." Bunların arasındaki fark sorulur. Bu ikisi hakkında ne söylerse diğerinde de aynıyla ilzam edilir.

3. Kur'ân'ın Nâzil Olduğu Arap Lehçesi [ve Yedi Harf Meselesi]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Kavrayışı olan bir kimsenin anlayabileceği yeterlilikte, Allah Teâlâ'nın bütün Kur'ân'ı başka bir milletin dilinde değil de Arap dilinde indirdiğinin doğruluğunu ve onda Arap dili dışında kelimeler bulunduğunu iddia eden kimsenin görüşünün temelsiz olduğunu delillendirmiş olduk.

Bunun doğruluğunu kabul ediyorsak, o zaman şimdi, Kur'ân'ın hangi lehçeleriyle indirildiğine geçebiliriz. Acaba Kur'ân bütün Arap lehçeleriyle mi yoksa biriyle mi indirilmiştir? Çünkü Arapların, her ne kadar Arap ismi onları bir araya topluyorsa da, ifade biçimlerindeki lehçeleri farklı, telaffuz ve söz söyleme tarzları birbirlerinden ayrıdır. **[1/20]**

Durum böyleyse Allah Teâlâ, kullarına Kur'ân'ı Arapça kıldığını ve onu açık bir Arapça indirdiğini haber vermiştir. Bir de Kur'ân'ın zahirinin hususa da umuma da ihtimali vardır. Allah Teâlâ'nın hususu mu yoksa umumu mu kastettiğini bilmenin tek yolu, Kur'ân'ın kendisine hitap ettiği kimsenin beyânına sahip olmaktır ki o da Allah'ın Resûlü'dür (sav).

Nitekim Hz. Peygamber'den gelen şu tür haberler birbirini desteklemektedir:

[٧] حَدَّثَنَا بِهِ خَلَّادُ بْنُ أَسْلَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَالْمِرَاءُ فِي الْقُرْآنِ كُفْرٌ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ فَمَا عَرَفْتُمْ مِنْهُ فَاعْمَلُوا بِهِ، وَمَا جَهِلْتُمْ مِنْهُ فَرُدُّوهُ إِلَى عَالِمِهِ.»

7. Bize Hallâd b. Eslem'in, Enes b. İyâd, Ebû Hâzim[207] tarikiyle Ebû Seleme'den naklettiğine göre o şöyle demiştir: "Ebû Hüreyre'den

207 Bu zât Seleme b. Dînâr'dır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/272; Türkî, 1/21.

öğrendiğime göre Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: *'Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Kur'ân hakkında şüphe etmek küfürdür.'* Bunu üç kez tekrar etti. *'Kur'ân'dan ne öğrendiyseniz onunla amel edin, bilmediğiniz bir şey olursa da bilen bir kimseye havale edin.'"*[208]

[٨] وَحَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ أَسْبَاطِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ عَلِيمٌ حَكِيمٌ غَفُورٌ رَحِيمٌ.»

8. Ubeyd b. Esbât b. Muhammed bana, babası, Muhammed b. Amr, Ebî Seleme tarikiyle Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Alîmün hakîm, gafûrun rahîm."*[209]

[٩] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

9. Ebû Küreyb bize Abde b. Süleyman, Muhammed b. Amr, Ebû Seleme, Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den aynısını nakletmiştir.[210] **[1/21]**

[١٠] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ وَاصِلِ بْنِ حَيَّانَ، عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، لِكُلِّ حَرْفٍ مِنْهَا ظَهْرٌ وَبَطْنٌ، وَلِكُلِّ حَرْفٍ حَدٌّ، وَلِكُلِّ حَدٍّ مُطَّلَعٌ.»

---

208 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/369; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8093; Ebû Ya'lâ, 6016; İbn Hibbân, 74.
Enes b. İyâd tarikinden haberi nakleden başka eserler de vardır. Türkî, 1/21.

209 İbn Ebî Şeybe, 10/516; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/120; 15/424. Muhammed b. Amr tarikiyle haberi nakleden başka eserler de vardır. Türkî, 1/21.

210 İbn Hibbân, Abde tarikiyle 743; "Alîmün hakîm, gafûrun rahîm" sözüyle ilgili İbn Hibbân, Muhammed b. Amr'ın sözü olup habere derc etmiştir. Haber "yedi harf"ten ibarettir. Türkî, 1/21.

10. Muhammed b. Humeyd er-Râzî bize, Cerîr b. Abdülhamîd, Muğîre,[211] Vâsıl b. Hayyân, ona Ebu'l-Ahvas'tan rivayet eden birinin tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğini nakletmiştir: "Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Onun her bir harfinin bir zahiri, bir batını, her harfin bir haddi ve her haddin de bir muttalaı vardır."[212]

[١١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مِهْرَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْهَجَرِيِّ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

11. İbn Humeyd bize, Mihrân, Süfyân, İbrahim el-Hecerî ve Ebi'l-Ahvas tarikiyle aynı rivayeti Abdullah b. Mes'ûd'dan nakletmiştir.[213]

[١٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، عَنْ زِرٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: اخْتَلَفَ رَجُلَانِ فِي سُورَةٍ، فَقَالَ هَذَا: أَقْرَأَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ هَذَا: أَقْرَأَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأُخْبِرَ بِذَلِكَ، قَالَ: فَتَغَيَّرَ وَجْهُهُ، وَعِنْدَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: «اقْرَءُوا كَمَا

---

211 Bir başka nüshada, Muâviye olup o, Muğîre b. Muksim'dir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/397.

212 Ebû Ya'lâ, 5149; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 3095; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 10107, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 773; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*'de (1/46) seneddeki Cerîr tarikinden, gerek uzun gerekse kısa olarak nakletmiştir. İsmi kapalı bırakılan kimsenin Abdullah b. Ebu'l-Hüzeyl olduğunu söylemişlerdir. Begavî'de "ani'l-Hüzeyl" şeklindedir. Türkî, 1/22.

213 10 ve 11. hadisler ikisi de zayıf olan iki isnadın hadisidir. Birinci isnad "Ebu'l-Ahvas'tan nakleden biri" şeklinde râvisinin bilinmemesi nedeniyle munkatı olmasındandır. Diğeri ise Ebu'l-Ahvas'tan rivayet eden İbrâhim el-Hecerî nedeniyledir. Birinci isnaddaki Muğîre ise İbn Muksim el-Dabbî olup sikadır. Vâsıl b. Hayyân ise el-Ahdeb olup sikadır. Ebu'l-Ahvas ise el-Cüşemî olup ismi Avf b. Mâlik b. Nadle'dir. Meşhur sika tâbiîdir. İkinci isnaddaki Mihrân ise İbn Ebî Amr el-Itâr er-Râzî olup sikadır. Fakat Sevrî'den rivayetinde ızdırap vardır. Buradaki hocası Süfyân ise el-İmâm es-Süfyân es-Sevrî'dir. İbrâhim el-Hecerî İbrâhim b. Eslem'dir. Hadis buradaki lafzıyla Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, 2727 numarada gelmiştir. Suyûtî hadisi Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'e nispet etmiş ve hasen remziyle vermiştir. Biz Taberî'de isnadını bilmiyoruz. Hadisin baş kısmı, "Her harfin bir haddi vardır." öncesi, sahih-sabit bir hadistir. İbn Hibbân *es-Sahîh*'inde, nr. 74, onu nakletmiştir. Bk. *Mecmau'z-Zevâid*, 7/152, 153. "Muttala'" sözüne gelince, İbnü'l-Esîr *en-Nihâye*'de der ki; "Muttala', yüksek bir yeri ifade eden yükselme yeri olup her haddin ilimdeki derece ile çıkılan bir yeri olur." Şâkir, 1/22.

عُلِّمْتُمْ فَلَا أَدْرِي أَبِشَيْءٍ أُمِرَ أَمْ بِشَيْءٍ ابْتَدَعَهُ مِنْ قِبَلِ نَفْسِهِ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمُ اخْتِلَافُهُمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، قَالَ: فَقَامَ كُلُّ رَجُلٍ مِنَّا وَهُوَ لَا يَقْرَأُ عَلَى قِرَاءَةِ صَاحِبِهِ» نَحْوُ هَذَا وَمَعْنَاهُ.

12. Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ bize, Ebû Bekir b. Ayyâş, Âsım, Zirr tarikiyle Abdullah [b. Mes'ûd]dan şöyle rivayet etmiştir:

"İki kişi bir sûrede ihtilaf etti. Biri,

'Böyledir, Peygamber (sav) bana böyle okuttu.' dedi. Diğeri de;

'Böyledir, Peygamber (sav) bana böyle okuttu.' dedi. Derken Peygamber (sav) geldi. Ona durumu bildirdi(ler)." Râvi dedi ki:

"Yüzü değişti. Yanında biri vardı. Ona; *'Size öğretildiği gibi okuyun.* -Bilemiyorum, kendilerine bir şey emredildi mi, yoksa kendi kendilerine mi böyle okumuşlardı.- Sizden öncekiler, peygamberlerine karşı gelmeleri sebebiyle helak olmuşlardır.' Sonra her birimiz kalktık ve hiçbirimiz diğerinin kıraatiyle okumadık. Bu veya bu anlama gelen bir şey söyledi."[214] **[1/22]**

[١٣] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ الْأُمَوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مَنِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْأُمَوِيُّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ: «تَمَارَيْنَا فِي سُورَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، فَقُلْنَا: خَمْسٌ وَثَلَاثُونَ أَوْ سِتٌّ وَثَلَاثُونَ آيَةً. قَالَ: فَانْطَلَقْنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَوَجَدْنَا عَلِيًّا يُنَاجِيهِ، قَالَ: فَقُلْنَا: إِنَّا اخْتَلَفْنَا فِي الْقِرَاءَةِ. قَالَ: فَاحْمَرَّ وَجْهُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ: «إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، بِاخْتِلَافِهِمْ بَيْنَهُمْ.» قَالَ:

---

214 12. hadisin isnadı sahihtir. Burada muhtasar bir şekilde verilmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'de (7/88) uzunca, Yahya b. Âdem, Ebû Bekir b. Ayyâş tarikinden bu isnadla rivayet etmiştir. Farklı tariklerden muhtasar olarak da rivayet etmiştir. Ayrıca el-Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/223, 244; buradakinden daha uzun, iki ayrı tarikten, İsrâil, Âsım tariki ve Ebû Avâne, Âsım tarikinden nakletmiştir. Ebû Ya'lâ (5057) Ebû Küreyb'den nakletmiştir. Hadisin aslı Buhârî'de olup Nezzâl b. Sibre'den o da İbn Mes'ûd'dan merfu olarak rivayet etmiştir. Ayrıca bk. Tayâlisî, *el-Müsned*, 387; Dârekutnî, 3/71. Zehebî, hadisi sahih görmüş ve muvafakat etmiştir. Hafız İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de (9/23) yer vermiş ve hadisi İbn Hibbân ve Hâkim'e nispet etmiştir. Şâkir, 1/23; Türkî, 1/23.

ثُمَّ أَسَرَّ إِلَى عَلِيٍّ شَيْئًا، فَقَالَ لَنَا عَلِيٌّ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَقْرَءُوا كَمَا عُلِّمْتُمْ.»

13. Saîd b. Yahya b. Saîd el-Ümevî bize, babası, A'meş, -ayrıca Ahmed b. Menî', Yahya b. Saîd el-Ümevî, A'meş- Âsım, Zirr b. Hubeyş tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğini nakletmiştir: "Kur'ân'ın bir sûresinin 35 âyet mi yoksa 36 âyet mi olduğunda tereddüt ettik. Sonra Allah Resûlü'ne gittik. Vardığımızda Ali'yle sohbet ettiklerini gördük. Dedik ki,

'Biz kıraatte ihtilaf ettik.' Allah Resûlü'nün (sav) yüzü kızardı, buyurdu ki:

'*Sizden öncekiler aralarında anlaşmazlığa düştükleri için helak oldular.*' İbn Mes'ûd dedi ki:

"Sonra Ali'ye gizlice bir şey söyledi. Ali de bize,

'Allah Resûlü (sav), size nasıl öğretildiyse öyle okumanızı emrediyor.' dedi."[215]

[١٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ عِيسَى بْنِ قِرْطَاسٍ، عَنْ زَيْدٍ الْقَصَّارِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ، قَالَ: كُنَّا مَعَهُ فِي الْمَسْجِدِ فَحَدَّثَنَا سَاعَةً ثُمَّ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَقْرَأَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ سُورَةً، أَقْرَأَنِيهَا زَيْدٌ، وَأَقْرَأَنِيهَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ، فَاخْتَلَفَتْ قِرَاءَتُهُمْ، فَبِقِرَاءَةِ أَيِّهِمْ آخُذُ؟ قَالَ: فَسَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: وَعَلِيٌّ إِلَى جَنْبِهِ، فَقَالَ عَلِيٌّ: «لِيَقْرَأْ كُلُّ إِنْسَانٍ كَمَا عُلِّمَ، كُلٌّ حَسَنٌ جَمِيلٌ.»

14. Ebû Küreyb bize, Ubeydullah b. Musa, İsa b. Kırtâs, Zeyd el-Kassâr tarikiyle Zeyd b. Erkam'dan nakletmiştir: "Biz onunla (Zeyd'le) birlikte mesciddeydik. Bize bir süre konuştu. Sonra dedi ki: 'Bir adam Allah Resûlü'ne (sav) gelip dedi ki:

---

215 13. hadisin her iki isnadı da sahihtir. Bu daha önceki hadisin farklı bir rivayetidir. Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*, 2/199; İbn Hibbân (746) Saîd b. Yahyâ b. Saîd tarikinden merfu olarak değil; Abdullah b. Ahmed, el-Bezzâr ve İbn Hibbân (747); el-Hâkim (2/223) Yahya b. Saîd tarikiyle nakletmişlerdir. Şâkir, 1/24; Türkî, 1/23.

'Abdullah b. Mes'ûd bana bir sûre okuttu. Aynı sûreyi Zeyd de, Übeyy b. Ka'b da bana okuttu. Kıraatleri farklıydı. Hangisinin kıraatini alayım?'

Allah Resûlü (sav) sükût etti. Ali yanı başındaydı. Ali;

'Herkes kendisine nasıl öğretildiyse öyle okusun. Her biri güzel ve değerlidir.' dedi."[216] **[1/23]**

[١٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ: أَنَّ الْمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ، وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَبْدٍ الْقَارِيَّ، أَخْبَرَاهُ أَنَّهُمَا، سَمِعَا عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ حَكِيمٍ، يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ، فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَمَعْتُ لِقِرَاءَتِهِ، فَإِذَا هُوَ يَقْرَؤُهَا عَلَى حُرُوفٍ كَثِيرَةٍ، لَمْ يُقْرِئْنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكِدْتُ أُسَاوِرُهُ فِي الصَّلَاةِ، فَتَصَبَّرْتُ حَتَّى سَلَّمَ، فَلَمَّا سَلَّمَ لَبَّبْتُهُ بِرِدَائِهِ، فَقُلْتُ: مَنْ أَقْرَأَكَ هَذِهِ السُّورَةَ الَّتِي سَمِعْتُكَ تَقْرَؤُهَا؟ قَالَ: أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: كَذَبْتَ، فَوَاللَّهِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُوَ أَقْرَأَنِي هَذِهِ السُّورَةَ الَّتِي سَمِعْتُكَ تَقْرَؤُهَا، فَانْطَلَقْتُ بِهِ أَقُودُهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي سَمِعْتُ هَذَا يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ، عَلَى حُرُوفٍ لَمْ تُقْرِئْنِيهَا، وَأَنْتَ أَقْرَأْتَنِي سُورَةَ الْفُرْقَانِ، قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَرْسِلْهُ يَا عُمَرُ اقْرَأْ يَا هِشَامُ» فَقَرَأَ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةَ الَّتِي سَمِعْتُهُ يَقْرَؤُهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَكَذَا أُنْزِلَتْ» ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اقْرَأْ يَا عُمَر»، فَقَرَأْتُ الْقِرَاءَةَ

---

216 14. hadisin aslı yoktur. Yalancı bir râvi olan İsa b. Kırtâs rivayet etmiştir. Onun hakkında İbn Maîn "Zayıftır, hiçbir değeri yoktur. Ondan nakilde bulunmak caiz değildir." derken, İbn Hibbân, "Sika râvilerden mevzu rivayetler nakleder. Onun hadisiyle ihticac edilmez." demiştir. Bu yalancıyı kendisinden rivayette bulunduğu bir hocası keşfetmiş ve onu Zeyd el-Kassâr diye adlandırmıştır. Bu şeyhin herhangi bir kaynakta bir biyografisini veya adının geçtiğini görmedim. Bu hadisi Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*'de (7/153, 154) zikretmiş ve şöyle demiştir: "Bu hadisi Taberânî rivayet etmiş olup senedinde metruk İsa b. Kırtâs vardır." Hayret verici olan ise Hafız İbn Hacer'in bu hadise *Fethu'l-Bârî*'de (23/9) Taberî ve Taberânî'ye nispetle yer vermiş olması ve illeti ve zaafı hakkında sükût etmesidir. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 5078. Şâkir, 1/24; Türkî, 1/24.

الَّتِي أَقْرَأَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَكَذَا أُنْزِلَتْ» ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهَا".

15. Yunus b. Abdila'lâ bana, İbn Vehb, Yunus, İbn Şihâb tarikiyle Urve b. Zübeyr'in Misver b. Mahreme ve Abdurrahman b. Abdülkârî'nin Ömer b. Hattâb'ı şöyle derken işittiklerini söylemişlerdir: "Hişâm b. Hakem'i, Allah Resûlü hayatta iken Furkân sûresini okurken dinledim. Kıraatini iyice dinleyince baktım ki Allah Resûlü'nün (sav) bana okutmadığı birden çok lehçe ile (hurûfün kesîra) okuyor. Neredeyse namazdayken onu çevirecektim. Sabredip selam vermesini bekledim. Selam verince onu yakasından tutup;

'Senden duyduğum bu sûreyi sana kim okuttu?' dedim. Bana;

'Allah Resûlü okuttu' dedi. Ben de;

'Yanlışın var. Yemin ederim ki bizzat Allah Resûlü (sav) senden duyduğum bu sûreyi bana da öğretti.' dedim. Sonra onu Allah Resûlü'ne götürüp,

'Ey Allah'ın Resûlü, bunu Furkân sûresini, bana öğretmediğin farklı harflerle okurken duydum. Hâlbuki Furkân sûresini sen bana okuttun' dedim. Allah Resûlü buyurdu ki:

'Onu bırak Ömer. Oku bakalım Hişâm.' Hişam ondan işittiğim şekilde okudu. Allah Resûlü buyurdu ki:

'Bu şekilde nâzil oldu.' Sonra bana;

'Oku Ömer!' buyurdu. Ben de Allah Resûlü'nün bana okuttuğu şekilde okudum. Allah Resûlü buyurdu ki:

'Bu şekilde nâzil oldu.' Sonra Allah Resûlü;

'Bu Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Ondan hangisi kolayınıza gelirse okuyun.' buyurdu."[217] **[1/24]**

---

217 15. hadisi Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'de nr. 296, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Şihâb ez-Zührî tarikiyle bu isnad ve benzeriyle nakletmiştir. Nr. 197'de ise Hakem b. Nâfi', Şuayb, Zührî tarikiyle nakletmiştir. Daha başka senedlerle de uzun veya kısa nakletmiştir: nr. 158, 277, 278, 2375. Taberî, bu rivayeti Ömer'in

[١٦] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، مِنْ بَنِي سُلَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: قَرَأَ رَجُلٌ عِنْدَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَغَيَّرَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: لَقَدْ قَرَأْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يُغَيِّرْ عَلَيَّ، قَالَ: فَاخْتَصَمَا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَمْ تُقْرِئْنِي آيَةَ كَذَا وَكَذَا؟ قَالَ: "بَلَى". قَالَ: فَوَقَعَ فِي صَدْرِ عُمَرَ شَيْءٌ، فَعَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِ، قَالَ: فَضَرَبَ صَدْرَهُ، وَقَالَ: "ابْعَدْ شَيْطَانًا"، قَالَهَا ثَلَاثًا، ثُمَّ قَالَ: "يَا عُمَرُ، إِنَّ الْقُرْآنَ كُلَّهُ صَوَابٌ، مَا لَمْ تَجْعَلْ رَحْمَةً عَذَابًا، أَوْ عَذَابًا رَحْمَةً".

16. Ahmed b. Mansûr bize, Abdüssamed b. Abdilvâris, Benî Süleym'den Harb b. Ebî Sâbit, İshâk b. Abdillah b. Ebî Talha, babası ve dedesi tarikiyle şunu nakletmiştir: "Bir adam Ömer b. Hattâb'ın yanında Kur'ân okudu, Hz. Ömer de onu düzeltti. Adam;

'Ben Allah Resûlü'nün yanında (böyle) okudum; beni düzeltmedi.' dedi. Hz. Peygamber'in yanında tartıştılar. Adam,

'Ey Allah'ın Resûlü, falanca âyetleri bana şöyle şöyle okutmadın mı?' dedi. Hz. Peygamber de;

'*Evet*' dedi. Derken Hz. Ömer'in gönlünde bir şüphe belirdi. Hz. Peygamber (sav) bunu onun yüzünden anladı. Onun göğsüne vurdu ve dedi ki:

'*Şeytan'ı uzaklaştır.*'" Bunu üç kez tekrarladı. Sonra da

'*Ömer, rahmet âyetini azap, azap âyetini de rahmet olarak değiştirmedikçe, Kur'ân'ın hepsi doğrudur.*' buyurdu."[218] **[1/25]**

---

müsned rivayetleri başlığında *Tehzîbü'l-Âsâr* (776) adlı eserinde, Nesâî de (937), senedde yer alan Yunus'tan nakletmiştir. Buhârî (2419, 4992, 5041); Müslim (818); Tirmizî (2943) ve diğer muhaddisler Zührî tarikinden nakletmişlerdir. Ayrıca bk. Tayâlisî, *el-Müsned*, 39. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de (9/21-23) burada olduğundan daha ayrıntılı şekilde Leys b. Sa'd, Akîl, İbn Şihâb tarikiyle nakletmiştir. İbn Kesîr, Fezâilü'l-Kur'ân'da (72) Buhârî'nin rivayetiyle vermiştir. Sonra da bu hadisi, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Tirmizî'nin Zührî'den gelen tariklerle yer verdiklerini söylemiştir. Şâkir, 1/25; Türkî, 1/25.

218 16. hadisi Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (16437, 4/30), bu isnadın aynısıyla Abdüssamed'den ki bu kimse İbn Abdilvâris'tir. Yalnız orada Ömer'in gönlüne

[١٧] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ يَعْنِي ابْنَ عُمَرَ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: سَمِعَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، رَضِيَ اللَّه عَنْهُ رَجُلًا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ، فَسَمِعَ آيَةً عَلَى غَيْرِ مَا سَمِعَ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَى بِهِ عُمَرُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ هَذَا قَرَأَ كَذَا وَكَذَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، كُلُّهَا شَافٍ كَافٍ".

17. Ubeydullah b. Muhammed el-Firyâbî bize, Abdullah b. Meymûn, Ubeydullah yani İbn Ömer,[219] Nâfi', İbn Ömer'den şöyle nakletmiştir: "Ömer b. Hattâb (ra) Kur'ân okuyan birini duydu. Hz. Peygamber'den (sav) işittiğinden daha farklı bir âyet işitti. Ömer onu Hz. Peygamber'e getirdi ve;

'Ey Allah'ın Resûlü, bu şöyle şöyle okuyor.' dedi. Allah Resûlü (sav) buyurdu ki:

'Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Her biri kâfi (yeterli) ve şâfidir (doyurucudur).'"[220]

---

bir şey düştü... ve "Şeytanı uzaklaştır." dedi kısmı yoktur. İbn Kesîr, Fezâilü'l-Kur'ân'da (73) nakletmiş ve "Bu hasen bir isnaddır, Adı geçen Harb b. Sâbit'e Ebî Sâbit diye künye verilmiştir. Herhangi bir kimsenin onu cerh ettiğini bilmiyoruz." demiştir. Ayrıca, Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/150-151'de hadisi nakledip şunları söylemiştir: "Ahmed, ondan nakilde bulunmuştur. Senedin ricali sikadır." demiştir. Hafız İbn Hacer, 9/22, 23. İbn Kesîr bu rivayeti sadece Taberî'ye nispet etmiş; herhangi bir müsnede yer vermemiştir. İbn Kesîr'in *Tefsîr*'inin Ebû İshâk el-Huveynî tahkikine (1/218) de bakılabilir. Şâkir, 1/26; Türkî, 1/25. Senedle ilgili daha ayrıntılı bir açıklama için bk. Şâkir, 1/26.

219 Bu İbn Ömer Hz. Ömer'in oğlu olan İbn Ömer değil, Hz. Ömer'in soyundan Ubeydullah b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. Hattâb'dır. Şâkir, 1/26.

220 17. hadisin isnadı çok zayıftır. Çünkü senedinde Abdullah b. Meymûn vardır. Ubeydullah b. Muhammed b. Harun el-Firyâbî ise Taberî'nin şeyhi olup görünüşe göre sikadır. Fakat onun biyografisine İbn Ebî Hâtim'in, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'i (2/2/335) dışında bir kaynakta rastlanmamıştır. İbn Ebî Hâtim onun hakkında; "Beytü'l-Makdis'te ikâmet etmiştir. Süfyân b. Uyeyne'den rivayet etmiştir. Babam ondan Beytü'l-Makdis'te hadis dinlemiştir." demiş, herhangi bir cerh lafzı zikretmemiştir. Hadisin zayıf olmasına sebep olan Abdullah b. Meymûn b. Dâvûd el-Kaddâh'a gelince, çok zayıftır. Buhârî, "Hadisi geçersizdir (zâhibü'l-hadîs)." derken, Ebû Hâtim ve Tirmizî, "Münkeru'l-hadîs", demişler, Ebû Hâtim "Sabit râvilere ilsak ettiği rivayetler nakleder. Tek kaldığı zaman hadisi hüccet değildir."

[١٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي عَلِيٍّ، عَنْ زُبَيْدٍ، عَنْ عَلْقَمَةَ النَّخَعِيِّ، قَالَ: لَمَّا خَرَجَ عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْعُودٍ مِنَ الْكُوفَةِ، اجْتَمَعَ إِلَيْهِ أَصْحَابُهُ فَوَدَّعَهُمْ، ثُمَّ قَالَ: "لَا تَنَازَعُوا فِي الْقُرْآنِ، فَإِنَّهُ لَا يَخْتَلِفُ وَلَا يَتَلَاشَى وَلَا يَتَغَيَّرُ لِكَثْرَةِ الرَّدِّ، وَإِنَّ شَرِيعَةَ الْإِسْلَامِ وَحُدُودَهُ وَفَرَائِضَهُ فِيهِ وَاحِدَةٌ، وَلَوْ كَانَ شَيْءٌ مِنَ الْحَرْفَيْنِ يَنْهَى عَنْ شَيْءٍ يَأْمُرُ بِهِ الْآخَرُ، كَانَ ذَلِكَ الِاخْتِلَافَ، وَلَكِنَّهُ جَامِعُ ذَلِكَ كُلِّهِ، لَا تَخْتَلِفُ فِيهِ الْحُدُودُ وَلَا الْفَرَائِضُ وَلَا شَيْءٌ مِنْ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ، وَلَقَدْ رَأَيْتُنَا نَتَنَازَعُ فِيهِ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَأْمُرُنَا فَنَقْرَأُ عَلَيْهِ، فَيُخْبِرُنَا أَنَّا كُلَّنَا مُحْسِنٌ، وَلَوْ أَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ بِمَا أَنْزَلَ اللهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنِّي لَطَلَبْتُهُ، حَتَّى أَزْدَادَ عِلْمَهُ إِلَى عِلْمِي، وَلَقَدْ قَرَأْتُ مِنْ لِسَانِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، سَبْعِينَ سُورَةً، وَقَدْ كُنْتُ عَلِمْتُ أَنَّهُ يُعْرَضُ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ فِي كُلِّ رَمَضَانَ، حَتَّى كَانَ عَامُ قُبِضَ، فَعُرِضَ عَلَيْهِ مَرَّتَيْنِ، فَكَانَ إِذَا فَرَغَ، أَقْرَأُ عَلَيْهِ، فَيُخْبِرُنِي إِنِّي مُحْسِنٌ، فَمَنْ قَرَأَ عَلَى قِرَاءَتِي فَلَا يَدَعَنَّهَا رَغْبَةً عَنْهَا، وَمَنْ قَرَأَ عَلَى شَيْءٍ مِنْ هَذِهِ الْحُرُوفِ، فَلَا يَدَعَنَّهُ رَغْبَةً عَنْهُ، فَإِنَّهُ مَنْ جَحَدَ بِآيَةٍ جَحَدَ بِهِ كُلِّهِ".

18. Yunus b. Abdila'lâ bana, İbn Vehb, Hişâm b. Sa'd, Ali b. Ebî Ali, Zübeyd, Alkame en-Nehaî tarikiyle şunu rivayet etti: "Abdullah b. Mes'ûd Kûfe'den çıktığı zaman talebeleri toplanıp ona veda ettiler. İbn Mes'ûd şunları söyledi: 'Kur'ân hakkında tartışmayın. Çünkü o, farklılaşmaz, zail olmaz, çokça tekrar etmekle değişmez. İslâm'ın şeriati, hadleri ve farzları onda tektir. İki harften birinde, birinin emrettiğini diğeri yasaklasaydı, bu bir ihtilaf olurdu. Fakat her bir harf diğerini de kapsar. Onda ne farzlar ne

---

derken Hâkim, "Ubeydullah b. Ömer'den mevzu hadisler nakleder." demiştir. Hocası Ubeydullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. Hattâb'dır. O meşhur, sika bir imam, yedi fakihten biridir. Hadisin anlamı esasen sahihtir. Sanki 15 numara ile geçen Ömer b. Hattâb'ın hadisinin anlamının muhtasarı gibidir. Fakat hadisin problemli oluşu, Kaddâh'ın hadisi Ubyedullah b. Ömer'e ilsakı ve Nâfi' ve İbn Ömer'e nispetidir. Bunun aslı yoktur. İbn Ömer hadisleri arasında da bu hadise rastlanmamıştır. Hafız İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî*'de (9/23) bu hadise işaret edip isnadın zaafını belirtmeksizin onu Taberî'ye nispet etmesi güzel olmamıştır. Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*'de (3094) hadisi Taberî'ye nispet etmiştir. Şâkir, 1/26; Türkî, 1/26.

hadler ne de İslâm şeriatinin herhangi bir emri Kur'ân'da farklılaşır. Allah Resûlü'nün yanında tartıştığımızı hatırlıyorum. Bize okumamızı emretti, her birimizin okuyuşunun güzel olduğunu söyledi. Allah Teâlâ'nın, Peygamberi'ne indirdiği âyetlerle ilgili benden daha bilgili biri olduğunu bilseydim, onun ilmi benim ilmime geçip ilmim artsın diye onu arar bulurdum. Allah Resûlü'nün dilinden yetmiş sûreyi okudum. Biliyordum ki, vefat ettiği yıla kadar, Kur'ân her Ramazan ayında ona arz ediliyordu. O yıl iki kez arz edildi. Bittiği zaman ona okuyordum; bana güzel olduğunu bildiriyordu. Kim benim kıraatime göre okursa ondan yüz çevirip de onu terk etmesin. Bu lehçelerden herhangi birini okuyan ondan yüz çevirip onu terk etmesin. Zira kim bir harfi inkâr ederse, onun bütününü inkâr etmiş olur."[221] **[1/26]**

[١٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ حَدَّثَنَا رِشْدِينُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ عُقَيلِ بْنِ خَالِدٍ، جَمِيعًا عَنِ ابْنِ شِهَابٍ،

---

221 18. hadisin isnadı çok zayıftır. Bunun iki sebebi vardır:

1. Ali b. Ebî Ali ki el-Lehebî olup Ebû Leheb'in soyundandır. Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*'de (196), *ed-Duafâ*'da (25) şöyle demiştir: "Münkeru'l-hadîs olup Ahmed b. Hanbel onu kabul etmemiştir." İbn Ebî Hâtim ise *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de (3/1/197) "Babama Ali b. Ebî Ali el-Lehebî'yi sordum. Münkeru'l-Hadîs olduğunu ve terk edildiğini söyledi." demiştir. İbn Ebî Hâtim şunları da söylemiştir: "Ebû Zür'a'ya Ali b. Ebî Ali el-Hâşimî soruldu. "O, Ebû Leheb'in soyundandır, Medînî, zayıf ve münkeru'l-hadîstir." İbn Hibbân *ed-Duafâ*'da (315) şöyle demiştir: "Sika râvilerden mevzu, sabit râvilerden maklûb hadisler nakleder; hadisi hüccet değildir."

2. Zübeyd b. Hâris el-Yemenî, Alkame'ye yetişmemiş ve ondan rivayet nakletmemiştir. Alkame'den nakilde bulunan birinci tabaka râvilerden nakletmiştir. Dolayısıyla onun Alkame'den nakli munkatıdır. Hadis için bk. Ömer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 3/1008; İbn Asâkîr, *Târîh*, 39/92 (Zübeyd, Abdurrahman b. Âbis, bir râvi, İbn Mes'ûd tarikiyle aynısı); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/395 (3845), -onun tarikinden İbn Asâkîr, *Târîh*, 39/92- Gunder, Şu'be, Abdurrahman b. Âbis'ten aynısını. s. 46'da (Türkî) Şu'be'den bir başka tarikten rivayetin bir parçası gelecek. İbn Mes'ûd'un, "Allah'ın, Allah Resûlü'ne indirdiği âyetler hakkında benden daha bilgili birini bilmiyorum." sözünün benzeri s. 75'te gelecek. "Allah Resûlü'nün dilinden yetmiş sûreyi okudum." sözü ise Buhârî, Müslim ve diğer muhaddisler rivayet etmişlerdir. Bk. Tayâlisî, *el-Müsned*, 405. "Kur'ân'ın her Ramazan ayında ona arz edildiğini biliyordum." sözünü Buhârî (4998) Ebû Hüreyre'den nakletmiştir. "Kim bir âyeti inkâr ederse, Kur'ân'ın tamamını inkâr etmiştir." sözü s. 49'da İbn Mes'ûd'dan bir başka vecihle gelecektir. Bk. Şâkir, 1/28; Türkî, 1/27.

قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، حَدَّثَهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَقْرَأَنِي جِبْرِيلُ عَلَى حَرْفٍ، فَرَاجَعْتُهُ، فَلَمْ أَزَلْ أَسْتَزِيدُهُ فَيَزِيدُنِي، حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ». قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: "بَلَغَنِي أَنَّ تِلْكَ السَّبْعَةَ الْأَحْرُفَ إِنَّمَا هِيَ فِي الْأَمْرِ الَّذِي يَكُونُ وَاحِدًا، لَا يَخْتَلِفُ فِي حَلَالٍ وَلَا حَرَامٍ".

19. Yunus b. Abdila'lâ bana, İbn Vehb, Yunus; ayrıca Ebû Küreyb, Rişdîn b. Sa'd, Ukayl b. Hâlid tarikiyle İbn Şihâb'ın şöyle dediğini naklet-mişlerdir: "Bana Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe haber verdi, İbn Abbas, Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu nakletti:

'Cebrâil bana bir harfe göre okuttu. Ona (bu sayıyı artırmak üzere) müracaat ettim. Ben daha fazla artırmasını istedikçe bana artırıyordu. Nihayet yedi harfe kadar ulaştı.'

İbn Şihâb dedi ki: "Bana ulaştığına göre bu yedi harf, tek bir konu ile ilgili olup helâl ve haram konusunda bir farklılık yoktur."[222]

[٢٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مَخْلَدٍ الْوَاسِطِيُّ، وَيُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّدَفِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ، أَخْبَرَهُ أَبُوهُ، أَنَّ أُمَّ أَيُّوبَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، أَيَّهَا قَرَأْتَ أَصَبْتَ".

20. Muhammed b. Abdullah b. Mahled el-Vâsıtî ve Yunus b. Abdi-la'lâ es-Sadefî bana dediler ki, bize Süfyân b. Uyeyne, Ubeydullah'tan o da babasından, o da Ümmü Eyyûb'dan Allah Resûlü'nün şöyle dediğini

---

222 19. hadisin biri sahih biri de zayıf olmak üzere iki isnadı vardır:

1. İsnad: Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb, Yunus, ki bu zat İbn Yezîd el-Eylî'dir, İbn Şihâb ez-Zührî. Bu kesinlikle sahih bir isnaddır.

2. Ebû Küreyb, Rişdîn, ki bu zat İbn Sa'd'dır, Ukayl b. Hâlid, İbn Şihâb. Bu, Rişdîn'in zayıflığından dolayı zayıf bir isnaddır. Rişdîn salih bir kimseydi fakat gafleti vardı. Pek çok hata yapardı. Bu sebeple de hadislerinde münker rivayet-ler vardır. Fakat bu hadiste rivayeti, Ukayl b. Hâlid'den tek kalmamıştır. Tahâvî, *Müşkilü'l Âsâr*'da (3116) Yunus b. Abdila'lâ'dan rivayet etti. Müslim (819) se-neddeki İbn Vehb tarikiyle, Buhârî (3219) Yunus b. Zeyd tarikiyle, (4991) Ukayl tarikiyle nakletmiştir. Her iki râvi de seneddeki Zührî'den nakletmişlerdir. İbn Kesîr, Fezâilü'l-Kur'ân'da (53) Buhârî'nin iki rivayetinden birini nakletmiş, son-ra da diğer rivayetine, Müslim'in iki rivayetine ve Taberî'nin bu rivayetine işaret etmiştir. Şâkir, 1/29; Türkî, 1/27.

naklettiler: *"Kur'ân yedi harf üzere indirildi; hangisiyle okursan doğru okumuş olursun."*[223] **[1/27]**

[٢١] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُوسَى السُّدِّيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ، يَرْفَعُهُ، قَالَ: «أَتَانِي مَلَكَانِ فَقَالَ أَحَدُهُمَا: اقْرَأْ. قَالَ: عَلَى كَمْ؟ قَالَ: عَلَى حَرْفٍ، قَالَ: زِدْهُ، حَتَّى انْتَهَى بِهِ إِلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ».

21. İsmail b. Musa es-Süddî bize, Şerîk, Ebû İshâk, Süleyman b. Surad tarikiyle merfu olarak şunu nakletti: (Allah Resûlü) buyurdu ki: *"Bana iki melek gelip biri,*

'Oku' dedi. Diğeri;

'Ne kadar?' dedi. O da;

'Bir harf üzere.' deyince,

'Onun için artır.' dedi. Ta ki yedi harfe ulaşıncaya kadar."[224]

---

223 20. hadisi Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'de (6/433, 462, 463) Süfyân b. Uyeyne'den bu senedle nakletmiştir. İbn Kesîr Fezâilü'l-Kur'ân'da (64) *el-Müsned*'den nakletmiş ve demiştir ki: "Bu sahih bir isnaddır. Kütüb-i Sitte âlimlerinden hiçbiri bunu nakletmemiştir." Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*'de nakletmiş (7/104) ve şöyle demiştir: "Hadisi Taberânî rivayet etmiş olup râvileri sikadır." *el-Müsned*'in lafzı, أَجْزَأَكَ أَيَّهَا قَرَأْتَ "Hangisiyle okursan mükâfatını alırsın." şeklindedir. Taberânî'nin lafzı, Taberî'nin lafzına uygundur. Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr* (3100), seneddeki Yunus b. Abdila'lâ'dan. Humeydî (340), Saîd b. Mansûr, *es-Sünen* (et-Tefsîr, 32); İbn Ebî Şeybe, 10/515, 516; İbn Ebî Âsım, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, (3320) seneddeki İbn Uyeyne'den. Şâkir, 1/30; Türkî, 1/28.

224 21. hadisi, bizzat sahihtir. Çünkü anlamı Übeyy b. Ka'b'ın hadisleri içinde defalarca gelecektir. Taberî bunları muhtelif senedlerle ileride gelecek 25-39. rakamlarla tekrar etmiştir. Senedin kendisine gelince, Taberî'de Süleyman b. Surad hadisleri arasında bu şekilde geçmiştir. İbn Kesîr, Fezâilü'l-Kur'ân'da (61) bu hadisi Taberî'den nakletmiş sonra da şöyle demiştir: "Nesâî, *el-Yevm ve'l-Leyle*'de Abdurrahman b. Muhammed b. Selâm, İshak el-Ezrak, Avâm b. Havşeb, Ebî İshâk ve Süleyman b. Surad tarikiyle rivayeti şöyle nakletmiştir: "Übeyy b. Ka'b Allah Resûlü'ne kıraat konusunda ihtilaf eden iki kişiyi getirdi." Sonra da hadisi zikretmiştir. Hadisi Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*'da (3114) seneddeki İsmail b. Musa tarikiyle nakletmiştir. Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*'de 5/125 (Yemen baskısı), Şerîk, Ebû İshâk, Süleyman b. Surad tarikiyle, Übeyy'i zikretmeksizin nakletmiştir. Şâkir, 1/30; Türkî 1/28. Senedle ilgili daha fazla değerlendirme için bk. Şâkir, 1/30.

[٢٢] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيلُ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَقْرَأَنِي جِبْرِيلُ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ، فَاسْتَزَدْتُهُ فَزَادَنِي، ثُمَّ اسْتَزَدْتُهُ فَزَادَنِي، حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ".

22. İbn Berkî bize, İbn Ebî Meryem, Nâfi' b. Yezîd, Ukayl b. Hâlid, İbn Şihâb, Ubeydullah b. Abdullah tarikiyle İbn Abbas'tan Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: *"Cebrâil bana Kur'ân'ı bir harf üzere okuttu. Artırmasını istedim, o da artırdı. Nihayet yedi harfe kadar ulaştı."*[225]

[٢٣] حَدَّثَنِي الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ أَيُّوبَ تُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، يَعْنِي نَحْوَ حَدِيثِ ابْنِ أَبِي مَخْلَدٍ.

23. Bana Rebî' b. Süleyman, Esed b. Musa, Süfyân, Ubeydullah b. Ebî Yezîd, babasının Ümmü Eyyûb'dan işittiğine göre "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur." deyip aynı rivayeti zikretmiştir. Yani İbn Ebî Mahled'in hadisinin aynısını.[226] **[1/28]**

[٢٤] حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ السَّمَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي يَزِيدَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أُمِّ أَيُّوبَ، أَنَّهَا سَمِعَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَمَا قَرَأْتَ أَصَبْتَ".

---

225 22. hadis sahih bir isnada sahiptir. 19. rakamda diğer iki isnadla geçmişti. İbnü'l-Berkî, Taberî'nin hocasıdır. Adı, el-Hafız Ahmed b. Abdullah b. Abdurrahman el-Mısrî'dir. Vefatı 270 olup biyografisi Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, 2/135'tedir. İbn Ebî Meryem ise Saîd b. Hakem b. Muhammed b. Sâlim el-Mısrî'dir. İbn Ebî Meryem diye meşhur oluştur. *et-Tehzîb*'de biyografisi anlatılmıştır. Şâkir, 1/30.

226 23. hadisin senedi sahihtir. Rebî' b. Süleyman el-Murâdî el-Müezzin'dir. İmam Şâfiî'nin talebesi ve kitaplarının râvisidir. Esed b. Musa el-Mervânî el-Ümevî el-Mısrî ise Esedü's-Sünne diye bilinmekte olup sika râvilerdendir. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'de (1/2/50), ona "Meşhûru'l-hadîs" demiştir. Hadis, Taberî'nin de işaret ettiği gibi 20. hadisin mükerreridir. Şâkir, 1/31.

24. Bize Rebî‘, Esed, Ebu’r-Rebî‘ es-Semmân, Ubeydullah b. Ebî Yezîd, babasının Ümmü Eyyûb’dan işittiğine göre Allah Resûlü (sav) şöyle buyurmuştur: *“Kur’ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Hangisiyle okursan doğru okumuş olursun.”*[227]

[٢٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ فُلَانٍ الْعَبْدِيِّ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: ذَهَبَ عَنِّي اسْمُهُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: رُحْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَسَمِعْتُ رَجُلًا، يَقْرَأُ، فَقُلْتُ: مَنْ أَقْرَأَكَ؟ فَقَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَانْطَلَقْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: اسْتَقْرِئْ هَذَا، قَالَ: فَقَرَأَ، فَقَالَ: ”أَحْسَنْتَ“، قَالَ: فَقُلْتُ: إِنَّكَ أَقْرَأْتَنِي كَذَا وَكَذَا، فَقَالَ: ”وَأَنْتَ قَدْ أَحْسَنْتَ“ ، قَالَ: فَقُلْتُ: قَدْ أَحْسَنْتَ قَدْ أَحْسَنْتَ قَالَ: فَضَرَبَ بِيَدِهِ عَلَى صَدْرِي ثُمَّ قَالَ: ”اللَّهُمَّ أَذْهِبْ عَنْ أُبَيٍّ الشَّكَّ“. قَالَ: فَفِضْتُ عَرَقًا، وَامْتَلَأَ جَوْفِي فَرَقًا، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّ الْمَلَكَيْنِ أَتَيَانِي، فَقَالَ أَحَدُهُمَا: اقْرَإِ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ. وَقَالَ الْآخَرُ: زِدْهُ، قَالَ: فَقُلْتُ زِدْنِي، قَالَ: اقْرَأْهُ عَلَى حَرْفَيْنِ، حَتَّى بَلَغَ سَبْعَةَ أَحْرُفٍ، فَقَالَ: اقْرَأْ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ».

25. Ebû Küreyb bize, Yahya b. Âdem, İsrâîl, Ebû İshâk, Fülân el-Abdî -Ebû Ca‘fer et-Taberî, ismini unuttuğunu söyledi-, Süleyman b. Surad tarikiyle Übey b. Ka‘b’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Mescid’e gittim. Bir adamı Kur’ân okurken duydum. Dedim ki:

‘Sana kim okuttu?’

‘Allah Resûlü’ dedi. Hemen Allah Resûlü’ne gittim ve dedim ki:

‘Bundan bir okumasını isteyin.’ Adam okudu. Allah Resûlü;

‘Aferin!’ dedi. Ben de;

‘Bana ise şöyle şöyle okuttunuz!’ deyince, buyurdu ki:

‘Sana da aferin!’ Dedim ki:

---

227 24. hadisin senedi ise çok zayıftır. Çünkü Ebu’r-Rebî‘ es-Semmân, ismi Eş‘as b. Saîd el-Basrî’dir, çok zayıftır. Şu‘be onu kizb ile itham etmiştir. Hadis 20 ve 23. numaralarda sahih iki senedle gelmiştir. Şâkir, 1/32.

'(Ona da) Aferin, (bana da) aferin (nasıl oldu bu?)' Allah Resûlü eliyle göğsüme vurup;

'Allah'ım Übeyy'in şüphelerini gider!' diye dua etti. Ben terledim, içim de bir ferahlıkla doldu. Sonra buyurdu ki:

'Melekler bana geldi. Biri dedi ki:

'Kur'ân'ı bir harf üzere oku.' Diğeri de;

'Onun için artır.' dedi. Ben de;

'Benim için artır.' dedim.

'Onu iki harf üzere oku.' dedi. Nihayet yedi harfe ulaştı.

'Yedi harf üzere oku.' dedi."[228] **[1/29]**

[٢٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَيْمُونٍ الزَّعْفَرَانِيُّ، جَمِيعًا عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، رَضِيَ اللَّه عَنْهُ عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، رَضِيَ اللَّه عَنْهُ، قَالَ: مَا حَاكَ فِي صَدْرِي شَيْءٌ مُنْذُ أَسْلَمْتُ، إِلَّا أَنِّي قَرَأْتُ آيَةً، فَقَرَأَهَا رَجُلٌ غَيْرَ قِرَاءَتِي، فَقُلْتُ: أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ الرَّجُلُ: أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: أَقْرَأْتَنِي آيَةَ كَذَا وَكَذَا؟ قَالَ: "بَلَى" قَالَ الرَّجُلُ: أَلَمْ تُقْرِئْنِي آيَةَ كَذَا وَكَذَا؟ قَالَ: «بَلَى إِنَّ جِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، أَتَيَانِي، فَقَعَدَ جِبْرِيلُ عَنْ يَمِينِي وَمِيكَائِيلُ عَنْ يَسَارِي، فَقَالَ جِبْرِيلُ: اقْرَأِ الْقُرْآنَ

228 Ebû Ubeyd, Fezâilü'l-Kur'ân'da (s. 202), Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*'de (5/124), İbn Abdilberr, *et-Temhîd*'de (8/285); İbn Asâkir, *Târîh*'te (7/329) seneddeki İsrâîl'den nakletmişlerdir. Taberî'nin ismini hatırlayamadığı zat onların senedlerinde Sekîr el-Abdî'dir. Meçhul bir râvidir. Bk. İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-Menfa'a*, 1/594. Ebû Ubeyd, Fezâilü'l-Kur'ân'da (s. 201); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da (10507) Yezîd b. Hârûn, Avâm b. Havşeb, Ebû İshâk, Süleyman b. Surad ve babası tarikiyle hadisi nakletmiştir. Ahmed b. Menî' *Müsned*'inde, İbn Kesîr'in Fezâilü'l-Kur'ân'ında (s. 61) olduğu gibi, Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da (10507), Beyhakî, *ed-Delâil*'de (6/188) İshâk el-Ezrak, Yezîd b. Hârûn, Avâm, Ebû İshâk, Süleyman b. Surad şöyle nakletmiştir: "Übeyy b. Ka'b, Allah Resûlü'ne iki adamla gelmiştir..." Daha ayrıntılı açıklamalar için bk. Türkî, 1/29, 30; Şâkir, 1/32.

عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ. وَقَالَ مِيكَائِيلُ: اسْتَزِدْهُ. قَالَ جِبْرِيلُ: اقْرَأِ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفَيْنِ. فَقَالَ مِيكَائِيلُ: اسْتَزِدْهُ، حَتَّى بَلَغَ سِتَّةً أَوْ سَبْعَةً» الشَّكُّ مِنْ أَبِي كُرَيْبٍ وَقَالَ ابْنُ بَشَّارٍ فِي حَدِيثِهِ:" حَتَّى بَلَغَ سَبْعَةَ أَحْرُفٍ". ، وَلَمْ يَشُكَّ فِيهِ "وَكُلٌّ شَافٍ كَافٍ". وَلَفْظُ الْحَدِيثِ لِأَبِي كُرَيْبٍ.

26. Muhammed b. Beşşâr bize, İbn Ebî Adî, ayrıca Ebû Küreyb, Muhammed b. Meymûn ez-Za'ferânî, Humeyd et-Tavîl'den, o da Enes b. Mâlik'ten, o da Übey b. Ka'b'dan şöyle nakletmiştir: "Müslüman olduğumdan beri, içimi kemiren bir şey vardı. Ben bir âyet okuyordum, bir başkası onu benim okuduğumdan farklı okuyordu. Ben;

'Bu âyeti Allah Resûlü bana (böyle) okuttu.' diyordum. O da;

'Allah Resûlü bana ise (böyle) okuttu.' diyordu. Derken ben Allah Resûlü'ne geldim ve dedim ki:

'Bana bir âyeti şöyle şöyle okutmadınız mı?'

'Evet' dedi. Adam dedi ki:

'Bana da o âyeti şöyle şöyle okutmadınız mı?'

'Evet, Cebrâil ve Mikail (as) bana geldiler. Cebrâil sağıma, Mikail soluma oturdu. Cebrâil dedi ki:

'Kur'ân'ı bir harf üzere oku.' Mikail dedi ki:

'Artır.' Cebrâil dedi ki:

'Kur'ân'ı iki harf üzere oku.' Mikail dedi ki:

'Artır' dedi. Nihayet altıya veya yediye ulaştı." Sayıdaki tereddüt Ebû Küreyb'e aittir. İbn Beşşâr hadisinde 'Nihayet yedi harfe ulaştı.' herhangi bir tereddüde düşmedi 'Hepsi de kâfi ve şâfidir.' dedi." Hadisin lafzı, Ebû Küreyb'e aittir.[229] **[1/30]**

---

229 26. hadis iki senedle gelmiştir: Muhammed b. Beşşâr, İbn Ebî Adî, Ebû Küreyb, Muhammed b. Meymûn ez-Za'ferânî; her ikisi de Humeyd et-Tavîl'den nakletmişlerdir.

1. İsnad Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre tartışmasız sahihtir.

2. İsnadda bulunan Muhammed b. Meymûn ez-Za'ferânî ise sikadır. İbn Maîn, Ebû Dâvûd ve diğerleri onu sika görmüşler; Buhârî ve Nesâî ise onu zayıf görmüşlerdir. Her halükârda hadis sahihtir. Zira râvi, rivayetinde tek kalmamıştır.

[٢٧] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِنَحْوِهِ. وَقَالَ فِي حَدِيثِهِ: "حَتَّى بَلَغَ سِتَّةَ أَحْرُفٍ" ، قَالَ: "اقْرَأْهُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، كُلٌّ شَافٍ كَافٍ".

27. Yunus b. Abdila'lâ bana, İbn Vehb, Yahya b. Eyyûb, Humeyd et-Tavîl tarikiyle Enes b. Mâlik'in Übey b. Ka'b'dan bir benzerini naklettiğini haber verdi. Onun "Altı harfe ulaşıncaya kadar." sözü için "Onu yedi harf üzere oku; hepsi kâfi ve şâfidir." dedi.[230]

[٢٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ".

28. Muhammed b. Merzûk bize, Ebu'l-Velîd, Hammâd b. Seleme, Humeyd tarikiyle Enes b. Mâlik'in Ubâde b. Sâmit'ten Übey b. Ka'b'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Resûlü (sav), *'Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur.'* buyurdu."[231]

Hadisi nakledenler: Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 201; İbn Ebî Şeybe, 10/517; Ahmed, 5/114, 122; Nesâî, 940; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, 3111; İbn Hibbân, 737, senedde geçen Humeyd'in tarikleriyle. Şâkir, 1/34; Türkî, 1/30.

230 27. hadis öncekinin mükerreridir.

231 28. hadisin isnadı aynı şekilde sahihtir. Ne var ki Hammâd b. Seleme, Enes ile Übey b Ka'b'ın arasına Ubâde b. es-Sâmit'i ilave etmiştir. Bu daha sonra açıklanacaktır. Muhammed b. Merzûk, Taberî'nin şeyhi olup adı, Muhammed b. Muhammed Merzûk el-Bâhilî'dir. Dedesine nispet edilmiştir. Sika olup ondan Müslim *es-Sahîh*'inde, Tirmizî ve İbn Mâce ve diğerleri rivayette bulunmuşlardır. Onun şeyhi Ebu'l-Velîd ise Tayâlisî'dir. İsmi Hişâm b. Abdülmelik olup imam, hafız ve hüccettir. Hadisi nakledenler: Ahmed, *el-Müsned*, 57144; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, (3096, 3097); İbn Hibbân (747); Taberânî, *el-Evsat*, (52, 50); İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/679, seneddeki Hammâd b. Seleme tarikiyle. Hammâd, Ubâde'yi seneddeki zikrinde tek kalmıştır. İster Enes b. Mâlik doğrudan Übeyy b. Ka'b'dan işitmiş olsun yahut da Übey'den işiten Ubâde'den işitmiş olsun fark etmez, hadis sahihtir. Şâkir, 1/35; Türkî, 1/31.

[٢٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ، وَأَبُو أُسَامَةَ، عَنْ زَائِدَةَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ زِرٍّ، عَنْ أُبَيٍّ، قَالَ: لَقِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْرِيلَ عِنْدَ أَحْجَارِ الْمِرَاءِ، فَقَالَ: «إِنِّي بُعِثْتُ إِلَى أُمَّةٍ أُمِّيِّينَ، مِنْهُمُ الْغُلَامُ وَالْخَادِمُ وَالشَّيْخُ الْعَاسِيُّ وَالْعَجُوزُ.'' فَقَالَ جِبْرِيلُ: ''فَلْيَقْرَءُوا الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ.» وَلَفْظُ الْحَدِيثِ لِأَبِي أُسَامَةَ.

29. Ebû Küreyb bize, Hüseyin b. Ali, Ebû Üsâme, Zâide, Âsım, Zirr tarikiyle Übey'den şunu nakletmiştir: "Allah Resûlü (sav), Mira taşlığında Cebrâil ile görüştü. Dedi ki:

'Ben ümmî bir ümmete gönderildim. Onların arasında çocuğu var, hizmetlisi var, pîr-i fanisi var,[232] *yaşlı kadını var.'* Bunun üzerine Cebrâil;

'O zaman Kur'ân'ı yedi harf üzere okusunlar.' buyurdu."

Hadisin aslı, Ebû Üsâme'ye aittir.[233] **[1/31]**

[٣٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ نُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ بَيَانٍ الْقَنَّادُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الْوَاسِطِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عِيسَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: «كُنْتُ فِي الْمَسْجِدِ، فَدَخَلَ رَجُلٌ يُصَلِّي، فَقَرَأَ قِرَاءَةً أَنْكَرْتُهَا عَلَيْهِ، ثُمَّ دَخَلَ رَجُلٌ آخَرُ، فَقَرَأَ قِرَاءَةً غَيْرَ قِرَاءَةِ صَاحِبِهِ، فَدَخَلْنَا جَمِيعًا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَذَا قَرَأَ قِرَاءَةً أَنْكَرْتُهَا عَلَيْهِ، ثُمَّ دَخَلَ هَذَا فَقَرَأَ قِرَاءَةً غَيْرَ قِرَاءَةِ صَاحِبِهِ. فَأَمَرَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَرَأَا، فَحَسَّنَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ

---

232 العاسيُ kelimesinin farklı nüshalarda ve kaynaklardaki yazılışları için bk. Türkî, 1/31.

233 29. hadisin de isnadı sahihtir. Hüseyin b. Ali, el-Cu'fî'dir. Ebû Üsâme, Hammâd b. Üsâme'dir. Zâide: İbn Kudâme'dir. Âsım: İbn Behdele olup İbn Ebi'n-Necûd'dur. Zirr ise İbn Habiş'tir. Hadisi nakledenler: İbn Ebî Şeybe, 10/518; onun tarikinden İbn Hibbân (739); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/132 seneddeki Hüseyin b. Ali'den. Ahmed b Hanbel seneddeki Zâide'den de nakletmiştir. Tayâlisî (545); Tirmizî, (2944); Bezzâr (2909); Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, (3098), seneddeki Âsım'dan rivayet etmişlerdir. Tirmîzi, "Sahih, hasen" hükmünü vermiştir. Aynı şekilde Âsım, Zirr, Huzeyfe tarikiyle de nakledilmiştir. Ahmed, 5/391, 405; Bezzâr (2908); Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, (3098); İbn Kânî', *el-Mu'cem*, 1/191, 192; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (3018). Şâkir, 1/35; Türkî, 1/31, 32.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَأْنَهُمَا، فَوَقَعَ فِي نَفْسِي مِنَ التَّكْذِيبِ، وَلَا إِذْ كُنْتُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا غَشِيَنِي، ضَرَبَ فِي صَدْرِي، فَفِضْتُ عَرَقًا كَأَنَّمَا أَنْظُرُ إِلَى اللَّهِ فَرَقًا، فَقَالَ لِي: «يَا أُبَيُّ، أُرْسِلَ إِلَيَّ أَنِ اقْرَأِ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ، فَرَدَدْتُ عَلَيْهِ: أَنْ هَوِّنْ عَلَى أُمَّتِي، فَرَدَّ عَلَيَّ فِي الثَّانِيَةِ: أَنِ اقْرَأِ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ، فَرَدَدْتُ عَلَيْهِ: أَنْ هَوِّنْ عَلَى أُمَّتِي، فَرَدَّ عَلَيَّ فِي الثَّالِثَةِ: أَنِ اقْرَأْهُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، وَلَكَ بِكُلِّ رَدَّةٍ رَدَدْتُكَهَا مَسْأَلَةٌ تَسْأَلَنِيهَا، فَقُلْتُ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِأُمَّتِي، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِأُمَّتِي، وَأَخَّرْتُ الثَّالِثَةَ لِيَوْمٍ يَرْغَبُ إِلَيَّ فِيهِ الْخَلْقُ كُلُّهُمْ حَتَّى إِبْرَاهِيمُ.» إِلَّا أَنَّ ابْنَ بَيَانٍ قَالَ فِي حَدِيثِهِ: فَقَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ''قَدْ أَصَبْتُمْ وَأَحْسَنْتُمْ'' وَقَالَ أَيْضًا: ''فَارْفَضَضْتُ عَرَقًا''.

30. Ebû Küreyb bize, İbn Nümeyr, İsmail b. Ebî Hâlid -ve Abdülhamîd b. Beyân el-Kannâd, Muhammed b. Yezîd el-Vâsıtî, İsmail-, Abdurrahman b. İsa b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ, dedesi (İbn Ebî Leylâ) tarikiyle Übeyy b. Ka'b'dan şunu nakletmiştir: "Mesciddeydim. Bir adam namaz kılmak üzere geldi. Kur'ân'ı bilmediğim bir kıraatle okudu. Sonra bir başka kişi daha geldi. O da diğerinin okuduğu kıraatten farklı bir kıraatle okudu. Hep birlikte Allah Resûlü'nün huzuruna vardık. Ben dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü, şu kimse bilmediğim bir kıraatle okudu. Sonra da şu kimse gelip diğerinin okuduğundan farklı bir kıraatle okudu.'

Bunun üzerine Allah Resûlü her ikisine de okumalarını söyledi. Allah Resûlü onların okuyuşlarını beğendi. İçime cahiliyedekine bile benzemeyen bir yalanlama hissi düştü. Allah Resûlü, içine düştüğüm durumu görünce göğsüme vurdu. Boncuk boncuk terledim. Sanki Allah'tan bir çıkış yolu bekliyordum. Bana buyurdu ki:

'Ey Übey bana, Kur'ân'ı bir harf üzere oku diye bir emir geldi. Bense;

'Ümmetime kolaylaştır.' diye karşılık verdim. Bana ikincide,

'Kur'ân'ı (ikinci) bir harf üzere oku.' diye emir verdi. Bense yine;

'Ümmetime kolaylaştır.' diye karşılık verdim. Bana üçüncüde şu karşılığı verdi:

'Kur'ân'ı (ikinci) yedi harf üzere oku. Sana, her karşılık verişinde benden istediğini sana vererek karşılık verdim.' Sonra dedim ki:

'Allah'ım ümmetimi bağışla. Allah'ım ümmetimi bağışla. Üçüncüsünü de İbrahim'e varıncaya kadar bütün insanların bana isteklerini ileteceği güne erteledim.'

Ancak İbn Beyân hadisinde, "Peygamber (sav) onlara şunu söylemiştir: *'Doğru okudunuz, aferin.'*" Aynı şekilde şunu da ilave etmiştir: "Sicim sicim ter akıttım."[234] **[1/32]**

[٣١] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ، وَقَالَ: قَالَ لِي: "أُعِيذُكَ بِاللَّهِ مِنَ الشَّكِّ وَالتَّكْذِيبِ" ، وَقَالَ أَيْضًا: «إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ، فَقُلْتُ: اللَّهُمَّ رَبِّ خَفِّفْ عَنْ أُمَّتِي قَالَ: اقْرَأْهُ عَلَى حَرْفَيْنِ، فَأَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَهُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، مِنْ سَبْعَةِ أَبْوَابٍ مِنَ الْجَنَّةِ كُلِّهَا شَافٍ كَافٍ».

31. Ebû Küreyb bize, Muhammed b. Fudayl, İsmail b. Ebî Hâlid, Hz. Peygamber'den isnadla yukarıdaki hadisin aynısını nakletmiştir: "(Übey b. Ka'b) dedi ki: Hz. Peygamber bana,

'Senin adına şek ve şüpheye düşmekten Allah'a sığınırım.' Hz. Peygamber şunu da söyledi:

'Allah bana Kur'ân'ı bir harf üzere okumamı emretti. Ben de;

'Allah'ım ümmetime hafiflet!' dedim.

'Onu iki harf üzere oku!' buyurdu.

Nihayet bana, cennetin yedi kapısından hareketle yedi harf üzere okumamı emretti. Hepsi de kâfi ve şâfidir."[235]

---

234 30. hadisin her iki isnadı da sahihitir. Abdülhamîd b. Beyân el-Kannâd, Taberî'nin ikinci isnaddaki şeyhi olup Müslim'in de hocalarından sika bir isimdir. Ona aynı zamanda es-Sükkerî de derler. el-Kannâd el-Kand'a nispettir. "Şeker kamışından yapılmış şeker" demektir. Hadisi nakledenler: Müslim (820); Begavî, *Şerhu's-Sünne*, (1227), Müslim tarikinden seneddeki İbn Nümeyr'den. İbn Ebî Şeybe, 10/516; Ahmed, 5/127; Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*, 5/128; İbn Hibbân (740); Beyhakî, 2/383, seneddeki İsmail b. Ebî Hâlid tarikiyle. Şâkir, 1/37; Türkî, 1/33.

235 31. hadisin isnadı sahihtir. Önceki hadisin mükerreridir. Musannif bunu 1/63'te (Türkî) tekrar edecektir. O senedde Abdurrahman b. İsa b. Abdurrahman b.

[٣٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عِيسَى أَبِي لَيْلَى، وَعَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أُبَيٍّ، قَالَ: «دَخَلْتُ الْمَسْجِدَ، فَصَلَّيْتُ فَقَرَأْتُ النَّحْلَ، ثُمَّ جَاءَ رَجُلٌ آخَرُ، فَقَرَأَهَا عَلَى غَيْرِ قِرَاءَتِي، ثُمَّ دَخَلَ رَجُلٌ آخَرُ، فَقَرَأَ بِخِلَافِ قِرَاءَتِنَا، فَدَخَلَ فِي نَفْسِي مِنَ الشَّكِّ وَالتَّكْذِيبُ أَشَدَّ مِمَّا كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَأَخَذْتُ بِأَيْدِيهِمَا، فَأَتَيْتُ بِهِمَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ اسْتَقْرِئْ هَذَيْنِ، فَقَرَأَ أَحَدُهُمَا، فَقَالَ: «أَصَبْتَ.» ثُمَّ اسْتَقْرَأَ الْآخَرَ، فَقَالَ: «أَصَبْتَ.» فَدَخَلَ قَلْبِي أَشَدُّ مِمَّا كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ مِنَ الشَّكِّ وَالتَّكْذِيبِ. فَضَرَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرِي، وَقَالَ: «أَعَاذَكَ اللهُ مِنَ الشَّكِّ وَأَخْسَأَ عَنْكَ الشَّيْطَانَ.» قَالَ إِسْمَاعِيلُ: فَفِضْتُ عَرَقًا. وَلَمْ يَقُلْهُ ابْنُ أَبِي لَيْلَى. قَالَ: فَقَالَ: «أَتَانِي جِبْرِيلُ، فَقَالَ: اقْرَأِ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ. فَقُلْتُ: إِنَّ أُمَّتِي لَا تَسْتَطِيعُ ذَلِكَ، حَتَّى قَالَ سَبْعَ مَرَّاتٍ، فَقَالَ لِي: اقْرَأْ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ وَلَكَ بِكُلِّ رَدَّةٍ رَدَدْتَهَا مَسْأَلَةٌ، قَالَ: فَاحْتَاجَ إِلَيَّ فِيهَا الْخَلَائِقُ، حَتَّى إِبْرَاهِيمُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

32. Ebû Küreyb bize, Vekî', İsmail b. Hâlid, Abdullah b. İsa Ebî Leylâ, İbn Ebî Leylâ, -ve (Muhammed b. Abdurrahman) İbn Ebî Leylâ, Hakem, (Abdurrahman) b. Ebî Leylâ- tarikiyle Übey'den şöyle nakletti: "Mescide girdim. Namaz kılıp Nahl sûresini okudum Sonra bir başka kişi geldi. (Aynı sûreyi) benim okuduğumdan farklı okudu. Sonra bir başka kişi girdi. O da bizim okuduğumuzdan farklı okudu. İçime, cahiliyede olduğundan daha büyük bir şek ve yalanlama hissi girdi. Bunun üzerine Allah Resûlü göğsüme vurdu ve şöyle buyurdu:

'Senin adına şüpheden Allah'a sığınır ve şeytanı senden uzak tutmasını dilerim.' İsmail dedi ki:

'Boncuk boncuk terledim.' İbn Ebî Leylâ ise bunu söylemedi. (Übey b. Ka'b) dedi ki: 'Allah Resûlü şöyle buyurdu:

'Cebrâil bana geldi ve dedi:

Ebî Leylâ babası, dedesi, Übeyy tarikiyle nakletmiştir. İbn Kesîr de Fezâilü'l-Kur'ân'da (s. 56) hadisi ondan nakletmiştir. Şâkir, 1/37; Türkî, 1/31, 32.

'Kur'ân'ı bir harf üzere oku.' Dedim ki:

'Ümmetim buna güç yetiremez.' (Allah Resûlü) bunu yedi kez söyledi.

'Cebrâil bana dedi ki:

'Yedi harfe göre oku; istediğin sürece sana isteğin verilecektir.' (Allah Resûlü) buyurdu ki:

'(kıyamet günü) İnsanların bana ihtiyacı olacak, Hz. İbrahim'in (as) bile.'"[236] **[1/33]**

[٣٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أُبَيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِنَحْوِهِ.

33. Ebû Küreyb bize, Abdullah, İbn Ebî Leylâ, Hakem, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle Übey'den, Hz. Peygamber'in yukarıdaki sözünün aynısını nakletti.[237]

[٣٤] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الطُّوسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: أَتَى جِبْرِيلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ عِنْدَ أَضَاةِ بَنِي غِفَارٍ، فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى، يَأْمُرُكَ أَنْ تُقْرِئَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَمَنْ قَرَأَ مِنْهَا حَرْفًا فَهُوَ كَمَا قَرَأَ.»

34. Ahmed b. Muhammed et-Tûsî bize, Abdüssamed, babası, Muhammed b. Cuhâde, Hakem b. Uteybe, Mücâhid, İbn Ebî Leylâ tarikiyle Übey b. Ka'b'ın şöyle dediğini nakleder: "Cebrâil Hz. Peygamber'e, o

236 32. hadisin iki isnadı vardır. Biri muttasıl-sahih diğeri de görünürde muttasıldır. Görünürde denmesinin sebebi, Muhammed b. Abdurrahman'ın her ne kadar fakih, sadûk bir râvi olsa da seyyiü'l-hıfz ve muzdaribü'l-hadîs olmasıdır. Ancak onun bu durumunun, rivayetin sıhhatine herhangi bir etkisi yoktur. Şâkir, 1/38; Türkî, 1/34.

237 33. hadisin isnadı önceki hadisin isnadı gibidir. İbn Ebî Leylâ, Muhammed b. Abdurrahman, Hakem b. Uteybe vasıtasıyla babası Abdurrahman'dan rivayet eder. Ebû Küreyb'in şeyhi olan Abdullah ise Şâkir'e göre Abdullah b. Nemîr'dir. Çünkü onun Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan rivayeti, *el-Müsned*'deki (5/22, 2809) bir başka hadiste sabittir. Şâkir, 1/38.

Benî Gıfâr bataklığının yanındayken geldi ve dedi ki: 'Allah Teâlâ sana ümmetine Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor. Ondan her kim bir harf okursa, o onun okuduğu gibidir.'"[238]

[٣٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ عِنْدَ أَضَاةِ بَنِي غِفَارٍ، قَالَ: فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ، فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُقْرِئَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ»، قَالَ: «أَسْأَلُ اللَّهَ مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ، وَإِنَّ أُمَّتِي لَا تُطِيقُ ذَلِكَ.» قَالَ: ثُمَّ أَتَاهُ الثَّانِيَةَ، فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُقْرِئَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفَيْنِ.» قَالَ: «أَسْأَلُ اللَّهَ مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ، وَإِنَّ أُمَّتِي لَا تُطِيقُ ذَلِكَ.» ثُمَّ جَاءَهُ الثَّالِثَةَ، فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُقْرِئَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرُفٍ.» قَالَ: «أَسْأَلُ اللَّهَ مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ، وَإِنَّ أُمَّتِي لَا تُطِيقُ ذَلِكَ.» ثُمَّ جَاءَهُ الرَّابِعَةَ، فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُقْرِئَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَأَيُّمَا حَرْفٍ قَرَءُوا عَلَيْهِ فَقَدْ أَصَابُوا.»

35. Muhammed b. Müsennâ bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Hakem, Mücâhid, İbn Ebî Leylâ tarikiyle Übey b. Ka'b'dan şöyle nakletmiştir: "Hz. Peygamber (sav), Benî Gıfâr bataklığının yanındayken, dediğine göre, Cebrâil ona geldi ve dedi ki:

'Allah sana Kur'ân'ı ümmetine bir harf üzere okumanı emrediyor.' Hz. Peygamber dedi ki:

'Allah'tan bağışlama ve merhamet etmesini dilerim. Ümmetim buna güç yetiremez.' Dedi ki:

'Sonra ikinci kez ona gelip dedi ki: 'Allah sana Kur'ân'ı ümmetine iki harf üzere okumanı emrediyor.' Hz. Peygamber,

238 34. hadis sahihtir. Abdussamed, Abdülvâris b. Saîd b. Zekvân el-Basrî'nin oğlu olup o da babası da sika âlimlerdendir. Muhammed b. Cuhâde, tâbiînden sika, âbid, zâhid biridir. Bu hadis burada muhtasardır. Daha uzun şekli 35, 36 ve 37 numaralarda, Şu'be, Hakem b. Uteybe tarikiyle daha ayrıntılı gelecektir. Aynı şekilde 46 numarada Abdülvâris, Muhammed b. Cühâde tarikiyle gelecektir. Nakledenler: Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'l-Müsned*, 5/128; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 535; İbn Hibbân, 738, seneddeki Abdülvâris b. Saîd tarikiyle.

'Allah'tan bağışlama ve merhamet etmesini dilerim. Ümmetim buna güç yetiremez.' dedi. Sonra ona üçüncü kez gelip dedi ki:

'Allah sana Kur'ân'ı ümmetine üç harf üzere okumanı emrediyor.' Hz. Peygamber,

'Allah'tan bağışlama ve merhamet etmesini dilerim. Ümmetim buna güç yetiremez.' dedi. Sonra dördüncü kez gelip dedi ki:

'Allah sana, Kur'ân'ı ümmetine yedi harf üzere okumanı emrediyor. Hangisiyle okurlarsa doğru okumuş olurlar.'"[239] **[1/34]**

[٣٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى قَالَ: أَتَى جِبْرِيلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عِنْدَ أَضَاةِ بَنِي غِفَارٍ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

36. Muhammed b. Müsennâ bize, İbn Ebî Adî, Şu'be, Hakem, Mücâhid tarikiyle İbn Ebî Leylâ'nın şöyle dediğini nakletmiştir: "Cebrâil, Benî Gıfâr bataklığında Hz. Peygamber'in yanına geldi." dedi ve aynısını zikretti.

[٣٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَرَفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ.

37. Ebû Küreyb bize, Musa b. Dâvûd, Şu'be, -ve Hasan b. Arafe, Şebâbe, Şu'be-, Hakem, Mücâhid, İbn Ebî Leylâ tarikiyle Übeyy b. Ka'b'dan o da Hz. Peygamber'den yukarıdaki hadisin aynısını nakletmiştir.[240] **[1/35]**

---

239 35. hadis, Müslim, 821; Ebû Dâvûd, 1478, senedde yer alan Muhammed b. Müsennâ tarikiyle. Ahmed, *el-Müsned*, 5/128, seneddeki Muhammed b. Ca'fer tarikiyle. Tayâlisî, 559; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, 3117; Beyhakî, 2/384, seneddeki Şu'be tarikiyle. Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*'da (s. 202), Haccâc b. Muhammed, Şu'be, Hakem, İbn Ebî Leylâ, Mücâhid olmaksızın nakletmiştir. Nesâî demiştir ki: "Bu hadisteki Hakem'e muhalefet edilmiştir. Ona Mansûr b. Mu'temir muhalefet etmiştir. O hadisi Mücâhid'den o da Ubeyd b. Umeyr'den mürsel olarak rivayet etmiştir." Türkî, 1/35.

240 37. hadis öncekinin mükerreridir. Her iki isnad da Şu'be'dendir. İkinci isnaddaki Şebâbe, Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî el-Medâinî olup sikadır. Kütüb-i Sitte

[٣٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَجُلًا، يَقْرَأُ فِي سُورَةِ النَّحْلِ قِرَاءَةً تُخَالِفُ قِرَاءَتِي، ثُمَّ سَمِعْتُ آخَرَ يَقْرَؤُهَا قِرَاءَةً تُخَالِفُ ذَلِكَ، فَانْطَلَقْتُ بِهِمَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: إِنِّي سَمِعْتُ هَذَيْنِ يَقْرَآنِ فِي سُورَةِ النَّحْلِ، فَسَأَلْتُهُمَا: مَنْ أَقْرَأَهُمَا؟ فَقَالَا: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقُلْتُ: لَأَذْهَبَنَّ بِكُمَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِذْ خَالَفْتُمَا مَا أَقْرَأَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَحَدِهِمَا: "اقْرَأْ" ، فَقَرَأَ، فَقَالَ: "أَحْسَنْتَ" ثُمَّ قَالَ لِلْآخَرِ: "اقْرَأْ" ، فَقَرَأَ، فَقَالَ: "أَحْسَنْتَ" ، قَالَ أُبَيٌّ: فَوَجَدْتُ فِي نَفْسِي وَسْوَسَةَ الشَّيْطَانِ، حَتَّى احْمَرَّ وَجْهِي، فَعَرَفَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي وَجْهِي، فَضَرَبَ بِيَدِهِ فِي صَدْرِي، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُمَّ أَخْسِئِ الشَّيْطَانَ عَنْهُ يَا أُبَيُّ، أَتَانِي آتٍ مِنْ رَبِّي، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ، فَقُلْتُ: رَبِّ خَفِّفْ عَنِّي، ثُمَّ أَتَانِي الثَّانِيَةَ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ، فَقُلْتُ: رَبِّ خَفِّفْ عَنْ أُمَّتِي. ثُمَّ أَتَانِي الثَّالِثَةَ، فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَقُلْتُ مِثْلَهُ، ثُمَّ أَتَانِي الرَّابِعَةَ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، وَلَكَ بِكُلِّ رَدَّةٍ مَسْأَلَةٌ، فَقُلْتُ: يَا رَبِّ اغْفِرْ لِأُمَّتِي، وَاخْتَبَأْتُ الثَّالِثَةَ شَفَاعَتِي لِأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

38. Yunus b. Abdila'lâ bana, İbn Vehb, Hişâm b. Sa'd, Ubeydullah b. Ömer, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle Übey b. Ka'b'dan şöyle nakletmiştir:

"Nahl sûresini benim okuduğumdan daha farklı okuyan birini duydum. Sonra bundan farklı bir kıraatle okuyan birini daha duydum. İkisini de alıp Allah Resûlü'ne götürüp dedim ki:

'Ben bu ikisini Nahl sûresini okurken duydum. Onlara;

'Bunları size kim okuttu?' diye sordum.

'Allah Resûlü' dediler. Onlara;

---

müellifleri ondan hadis nakletmiştir. Şâkir, 1/41.

'Sizi Allah Resûlü'ne götüreceğim. Çünkü siz, Allah Resûlü'nün bana okuttuğundan farklı şekilde okuyorsunuz.' dedim. Allah Resûlü onlardan birine,

'Oku.' dedi. O da okudu.

'Aferin.' dedi. Sonra da diğerine;

'Sen oku.' dedi. O da okudu.

'Aferin.' dedi. Übey,

'İçimde şeytanın vesvesesini duydum. Yüzüm kızardı. Allah Resûlü bunu yüz ifademden anladı. Eliyle göğsüme vurup dedi:

'Allah'ım şeytanı ondan uzaklaştır. Ey Übey, Rabbimden bir melek gelip dedi ki:

'Allah sana Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor.' Ben de;

'Rabbim bana hafiflet' dedim. Sonra ikinci kez gelip dedi ki:

'Allah sana Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor.' Dedim ki:

'Rabbim bana hafiflet.' Sonra bana üçüncü kez geldi. Önceki gibi söyledi. Ben de benzerini söyledim. Dördüncü kez gelip dedi ki:

'Allah sana Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor. Senin her istediğin olacak.' Dedim ki:

'Ey Rabbim, ümmetimi bağışla. Şefaatimin üçüncüsünü kıyamet günü ümmetim için sakladım.'"[241] **[1/36]**

[٣٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُبَيْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، عَنْ سَيَّارٍ أَبِي الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى رَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ذَكَرَ أَنَّ رَجُلَيْنِ اخْتَصَمَا فِي آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، وَكُلٌّ يَزْعُمُ

241 38. hadisi bu isnadla İbn Kesîr, Fezâilü'l-Kur'ân'da nakletmiş (56-57) ve "sahih bir isnaddır" demiştir. İbn Hacer de bu rivayete *Fethu'l-Bârî*'de (9/21) işaret etmiştir. Şâkir, 1/41. hadisin isnadı munkatıdır. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*'de (8/288) Leys ve seneddeki Hişâm'dan muallak olarak rivayet etmiştir. *Tehzîbü't-Tehzîb*'de (7/49) geçtiği üzere Harbî, Ubeydullah'ın İbn Ebî Leylâ'ya yetişmediğini söylemiştir. Gelecek tarikte olduğu gibi Ubeydullah ondan bir vasıta ile nakletmiştir. Türkî, 1/36.

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْرَأَهُ، فَتَقَارَأَا إِلَى أُبَيٍّ، فَخَالَفَهُمَا أُبَيٌّ، فَتَقَارَءُوا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، اخْتَلَفْنَا فِي آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، وَكُلُّنَا يَزْعُمُ أَنَّكَ أَقْرَأْتَهُ. فَقَالَ لِأَحَدِهِمَا: ''اقْرَأْ'' قَالَ: فَقَرَأَ. فَقَالَ:'' أَصَبْتَ'' وَقَالَ لِلْآخَرِ: ''اقْرَأْ ''فَقَرَأَ خِلَافَ مَا قَرَأَ صَاحِبُهُ. فَقَالَ: ''أَصَبْتَ'' وَقَالَ لِأُبَيٍّ:'' اقْرَأْ'' فَقَرَأَ فَخَالَفَهُمَا. فَقَالَ: ''أَصَبْتَ'' قَالَ أُبَيٌّ: فَدَخَلَنِي مِنَ الشَّكِّ فِي أَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا دَخَلَ فِيَّ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، قَالَ: فَعَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي فِي وَجْهِي، فَرَفَعَ يَدَهُ فَضَرَبَ صَدْرِي، وَقَالَ: ''اسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ''. قَالَ: فَفِضْتُ عَرَقًا، وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى اللَّهِ فَرَقًا، وَقَالَ: «إِنَّهُ أَتَانِي آتٍ مِنْ رَبِّي، فَقَالَ: إِنَّ رَبَّكَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ. فَقُلْتُ: رَبِّ خَفِّفْ عَنْ أُمَّتِي. قَالَ: ثُمَّ جَاءَ فَقَالَ: إِنَّ رَبَّكَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ. فَقُلْتُ: رَبِّ خَفِّفْ عَنْ أُمَّتِي. قَالَ: ثُمَّ جَاءَ الثَّالِثَةَ، فَقَالَ: إِنَّ رَبَّكَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ. فَقُلْتُ: رَبِّ خَفِّفْ عَنْ أُمَّتِي. قَالَ: ثُمَّ جَاءَنِي الرَّابِعَةَ، فَقَالَ: إِنَّ رَبَّكَ يَأْمُرُكَ أَنْ تَقْرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، وَلَكَ بِكُلِّ رَدَّةٍ مَسْأَلَةٌ، قَالَ: قُلْتُ: رَبِّ اغْفِرْ لِأُمَّتِي، رَبِّ اغْفِرْ لِأُمَّتِي، وَاخْتَبَأْتُ الثَّالِثَةَ شَفَاعَةً لِأُمَّتِي، حَتَّى إِنَّ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، خَلِيلَ الرَّحْمَنِ، لَيَرْغَبُ فِيهَا.»

39. Muhammed b. Abdila‘lâ es-San‘ânî bize, Mu‘temir b. Süleyman, Ubeydullah b. Ömer, Seyyâr, Ebu’l-Hakem tarikiyle İbn Ebî Leylâ’dan o da doğrudan Hz. Peygamber’den şöyle nakletmiştir: “Zikredildiğine göre iki kişi Kur’ân’ın bir âyetinde anlaşmazlığa düştüler. Her biri Allah Resûlü’nün kendilerine öyle öğrettiğini iddia ettiler. Her ikisi de Übey’e başvurdular; Übeyy de onlardan farklı okudu. Hep birlikte Allah Resûlü’ne başvurdular. Übey dedi ki:

‘Ey Allah’ın Peygamberi, biz Kur’ân’ın bir âyetinde ayrılığa düştük. Her birimiz, onu senin okuttuğunu iddia ettik.’ Allah Resûlü, ikisinden birine,

‘Oku’ dedi. O da okudu.

'Doğru okudun' dedi. Diğerine;

'Sen oku' dedi. O da okudu. Ona da;

'Doğru okudun' dedi. Übey'e;

'Oku' dedi. O da diğer ikisinden farklı okuduğu halde;

'Doğru okudun' dedi. Übey dedi ki:

'İçime Allah Resûlü'nün durumu ile ilgili cahiliyedekine benzer bir şüphe girdi. Allah Resûlü, yüzümden durumu sezdi, elini kaldırıp göğsüme vurdu ve dedi ki:

'Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım de.' Terledim. Allah'tan benim için bir genişlik vermesini bekledim. Hz. Peygamber buyurdu ki:

'Rabbimden bana bir melek gelip dedi ki:

'Rabbin sana Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor.' Ben de;

'Rabbim ümmetimden hafiflet' dedim. Sonra gelip dedi ki:

'Rabbin Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor.'

'Rabbim ümmetimden hafiflet' dedim. Sonra üçüncü kez gelip dedi ki:

'Rabbin Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor.'

'Rabbim ümmetimden hafiflet' dedim. Sonra dördüncü kez gelip dedi ki:

'Rabbin Kur'ân'ı yedi harf üzere okumanı emrediyor. Sen her ne istersen o olacak.' Ben de;

'Allah'ım ümmetimi bağışla, Allah'ım ümmetimi bağışla, dedim. Üçüncüsünü ümmetime şefaat olarak sakladım. Hz. İbrahim'e varıncaya kadar herkes o şefaati isteyecektir.'"[242] **[1/37]**

---

242 39. hadisin Abdurrahman b. Ebî Leylâ'ya ulaşan senedi sahihtir. Fakat mürseldir. Çünkü İbn Ebî Leylâ kendisinden rivayet ettiği sahabîyi söylememiştir. İbn Ebî Leylâ'nın Übeyy b. Ka'b'dan önceki rivayetleri bu rivayeti teyit etmekte olup bu yönüyle hadis manen muttasıl gibidir. Seyyâr Ebu'l-Hakem, el-Anzî el-Vâsıtî'dir. Bütün muhaddislere göre, Ahmed b. Hanbel'in dediği gibi sika, sabit ve sadûktur. 122 yılında vefat etmiştir. Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*'de (2/2/162) şöyle demiştir: "İbn Uyeyne, Ubeydullah b. Ömer Seyyâr Ebu'l-Hakem'i Kûfe'den Medine'ye uğurladı. Ona bin dirhem verilmesini de emredip dedi ki, 'Seni bunun için uğurlamadım. Fakat salih bir kişi dedim ve seni uğurlamak istedim.'" İbn Asâkîr, *Târîh*, 7/329; İbn Vehb, Amr, Saîd b. Ebî Hilâl, Ubeydullah b. Ömer, Ebu'l-Hakem, Ka'b tarikiyle aynısını nakletmiştir. Şâkir, 1/43; Türkî, 1/38.

[٤٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَالَ جِبْرِيلُ: اقْرَءُوا الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ. فَقَالَ مِيكَائِيلُ: اسْتَزِدْهُ. فَقَالَ: عَلَى حَرْفَيْنِ. حَتَّى بَلَغَ سِتَّةَ أَوْ سَبْعَةَ أَحْرُفٍ. فَقَالَ: كُلُّهَا شَافٍ كَافٍ، مَا لَمْ يَخْتِمْ آيَةَ عَذَابٍ بِرَحْمَةٍ، أَوْ آيَةَ رَحْمَةٍ بِعَذَابٍ، كَقَوْلِكَ: هَلُمَّ وَتَعَالَ».

40. Ebû Küreyb bize, Zeyd b. Hubâb, Hammâd b. Seleme, Ali b. Zeyd, Abdurrahman b. Ebî Bekre tarikiyle babasından Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Cebrâil dedi ki:

'Kur'ân'ı bir harf üzere oku.' Mikail dedi ki:

'Onu artır.' Cebrâil;

'İki harf üzere' dedi. Nihayet altı veya yedi harfe ulaştı. Sonra da dedi ki:

'Azap âyetini rahmet âyetiyle, rahmet âyetini azap âyetiyle bitirmediğin sürece, hepsi de kâfi ve şâfidir.' Tıpkı 'gel' anlamındaki هَلُمَّ *yerine* تَعَالَ *demen gibi."*[243]

[٤١] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ خُصَيْفَةَ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ: أَنَّ أَبَا جَهْمٍ الْأَنْصَارِيَّ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَجُلَيْنِ اخْتَلَفَا فِي آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، فَقَالَ هَذَا: تَلَقَّيْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَالَ الْآخَرُ: تَلَقَّيْتُهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ الْقُرْآنَ أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَلَا تَمَارَوْا فِي الْقُرْآنِ، فَإِنَّ الْمِرَاءَ فِيهِ كُفْرٌ".

41. Yunus b. Abdil'alâ bize, İbn Vehb, Süleyman b. Bilâl, Yezîd b. Husayfe, Bişr b. Saîd tarikiyle Ebû Cehm el-Ensârî'den şunu nakletmiştir:

---

243 40. hadis bu isnad ve lafızla 47'de tekrar gelecektir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/41, 51; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, 3118, seneddeki Hammâd tarikiyle. Heysemî, *Mecmau'l-Fevâid*'de (7/151) hadisi Taberânî'ye dayandırmıştır. Şâkir, 1/43; Türkî, 1/38.

"İki kişi Kur'ân'ın bir âyetinde ihtilafa düştü. Biri,

'Ben bunu Allah Resûlü'nden aldım' dedi. Diğeri de;

'Ben de Allah Resûlü'nden aldım' dedi. Kalkıp Resûlullah'a bunu sordular. Allah Resûlü de şöyle buyurdu:

'Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir. Kur'ân üzerinde tartışmayın. Çünkü Kur'ân üzerinde tartışmak küfürdür.'"[244] **[1/38]**

[٤٢] حَدَّثَنَا يُونُس قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، كُلُّهَا شَافٍ كَافٍ".

42. Yunus bize, Süfyân, Amr b. Dînâr tarikiyle Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Kur'ân yedi harf üzere inzal edilmiştir; hepsi de kâfi ve şâfidir."*[245]

[٤٣] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ أَبِي عِيسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "أُمِرْتُ أَنْ أَقْرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، كُلٌّ كَافٍ شَافٍ".

43. Yunus bana, İbn Vehb, Süleyman b. Bilâl, Ebî İsa b. Abdullah b. Mes'ûd, babası, dedesi tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'dan Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Bana Kur'ân'ı yedi harf üzere okumak emredildi. Hepsi de kâfi ve şâfidir."*[246] **[1/39]**

---

244 41. hadis: Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, 3099, seneddeki Yunus'tan; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 8/282, seneddeki İbn Vehb tarikinden; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/85, seneddeki Süleyman b. Bilâl tarikinden. İbn Kesîr, Fezâilü'l-Kur'ân'da (s. 64) der ki: "Bu sahih bir isnaddır." Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, thk. Ebû İshak el-Huveynî, 1/207. Türkî, 1/39.

245 42. hadis: Yunus, Yunus b. Abdil'alâ'dır. Süfyân, Süfyân b. Uyeyne'dir. Bu mürsel bir hadistir. Çünkü Amr b. Dînâr tâbiî olup onun Allah Resûlü'nden nakli irsal yoluyla olmuştur. Saîd b. Mansûr, hadisi *Sünen*'inde (33, tefsir), İbn Ebî Şeybe (10/516) seneddeki İbn Uyeyne'den nakletmişlerdir. Şâkir, 1/45; Türkî, 1/39.

246 43. hadis: Ahmed Şâkir ve Elbânî'nin *es-Sahîha*'da (2/424), beyân ettiklerine göre bu müşkil bir isnaddır. Seneddeki Ebû İsa'nın kim olduğuna dair nihaî bir karara ulaşılamamıştır. Belki de o, Ebu'l-Amîs Utbe b. Abdullah b. Utbe b. Abdullah b. Mes'ûd'dur. Sika olup 150 yılı dolaylarında vefat etmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/309; babasından rivayeti zikredilmiştir. Hadisi Suyûtî,

[٤٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ الْغِفَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو خَلْدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو الْعَالِيَةِ، قَالَ: "قَرَأَ عَلَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ كُلِّ خَمْسٍ رَجُلٌ، فَاخْتَلَفُوا فِي اللُّغَةِ، فَرَضِيَ قِرَاءَتَهُمْ كُلُّهُمْ، فَكَانَ بَنُو تَمِيمٍ أَعْرَبَ الْقَوْمِ".

44. Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî bize, Ebû Nu'aym, Ebû Halde tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Resûlü'ne her beş kişiden biri gelip dilde (kelimelerde) ihtilaf ettiler. Allah Resûlü hepsinin okuyuşunu da beğendi. Benî Temîm, en fasih konuşan halktı."[247]

[٤٥] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ الْعُثْمَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَخِي، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أُنْزِلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَاقْرَءُوا وَلَا حَرَجَ، وَلَكِنْ لَا تَخْتِمُوا ذِكْرَ رَحْمَةٍ بِعَذَابٍ، وَلَا ذِكْرَ عَذَابٍ بِرَحْمَةٍ".

45. Amr b. Osman el-Osmânî bize, İbn Ebî Üveys, kardeşi, Süleyman b. Bilâl, Muhammed b. Aclân, el-Makburî tarikiyle Ebû Hüreyre'nin Allah Resûlü'nden şöyle dediğini nakletmiştir: *"Bu Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Onu (farklı harflerde) okuyun, bir sakıncası yoktur. Fakat rahmetin zikredildiği bir âyeti azapla, azabın zikredildiği bir âyeti de rahmetle bitirmeyin."*[248]

---

el-Câmiu'l-Kebîr, (4432) ve Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*'de (3092) Taberî'ye nispetle nakletmişlerdir. Türkî, 1/309, bk. Şâkir, 1/45.

247 44. hadis, mürsel bir hadistir. Çünkü Ebü'l-Âliye tâbiî olup sahabeden rivayet etmiştir. Ebü'l-Âliye, Rufî' b. Mihrân er-Riyâhî'dir. Ebû Halde ise Hâlid b. Dînâr es-Sa'dî'dir. Şâkir, 1/45.

248 45. hadis: İbn Ebî Üveys, İsmail b. Abdullah b. Abdullah b. Üveys el-Medenî'dir. Mâlik b. Enes'in kız kardeşinin oğlu ve Enes'in hısmıdır. Kardeşi ise Ebû Bekr Abdurrahman b. Abdullah'tır. Mukbirî, Saîd b. Ebî Saîd'dir. İsnadı *Sahîhayn*'ın şartlarına göre sahihtir. İbn Ebî Üveys hakkında ihtilaf edilmiştir. Bezzâr, Ebû Ya'lâ, İbn Hibbân ve diğerleri İsmail b. Ebî Üveys, kardeşi, Süleyman b. Bilâl, İbn Aclân, Ebû İshak İbrahim el-Hecrî, Ebu'l-Ahvas, İbn Mes'ûd tariklerinden hadis nakletmişlerdir. Seneddeki İbn Aclân Hecrî'de teferrüd etmiştir. s. 22'de diğer bir vecihten Hecrî'den bir rivayet geçmiştir. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 8/288, seneddeki İsmail b. Ebî Üveys tarikiyle; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, (3101), seneddeki İbn Aclân tarikiyle. Şâkir, 1/46; Türkî, 1/40.

[٤٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْحَجَّاجِ، قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْرِيلُ، وَهُوَ بِأَضَاةِ بَنِي غِفَارٍ، فَقَالَ: ''إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُقْرِئَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ'' قَالَ: فَقَالَ: «أَسْأَلُ اللَّهَ مَغْفِرَتَهُ وَمُعَافَاتَهُ أَوْ قَالَ: مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ سَلِ اللَّهَ لَهُمُ التَّخْفِيفَ، فَإِنَّهُمْ لَا يُطِيقُونَ ذَلِكَ «، فَانْطَلَقَ ثُمَّ رَجَعَ، فَقَالَ: ''إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُقْرِئَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفَيْنِ'' قَالَ: «أَسْأَلُ اللَّهَ مَغْفِرَتَهُ وَمُعَافَاتَهُ أَوْ قَالَ: مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ إِنَّهُمْ لَا يُطِيقُونَ ذَلِكَ فَسَلِ اللَّهَ لَهُمُ التَّخْفِيفَ.» فَانْطَلَقَ ثُمَّ رَجَعَ، فَقَالَ: ''إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُقْرِئَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرُفٍ». فَقَالَ: «أَسْأَلُ اللَّهَ مَغْفِرَتَهُ وَمُعَافَاتَهُ أَوْ قَالَ: مُعَافَاتَهُ وَمَغْفِرَتَهُ إِنَّهُمْ لَا يُطِيقُونَ ذَلِكَ، سَلِ اللَّهَ لَهُمُ التَّخْفِيفَ»، فَانْطَلَقَ ثُمَّ رَجَعَ، فَقَالَ: ''إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُقْرِئَ أُمَّتَكَ الْقُرْآنَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَمَنْ قَرَأَ مِنْهَا بِحَرْفٍ فَهُوَ كَمَا قَرَأَ''.

46. Muhammed b. Merzûk bize, Ebû Ma'mer Abdullah b. Amr b. Ebi'l-Haccâc, Abdülvâris, Muhammed b. Cühâde, Hakem b. Uteybe, Mücâhid, Abdurrahman b. Ebî Leylâ tarikiyle Übey b. Ka'b'ın şöyle dediğini nakletmiştir:

"Peygamber (sav), Benî Gıfâr bataklığındayken Cebrâil gelip ona dedi ki:

'Allah sana ümmetine Kur'ân'ı bir harf üzere okumanı emrediyor.' Peygamber,

'Allah mağfiretini ve affını dilerim. -Yahut *affını ve mağfiretini de'* demiş olabilir.- *Allah'tan bunun hafifletilmesini isteyin, çünkü buna güçleri yetmez'* dedi. Cebrâil gitti ve tekrar gelip,

'Allah sana Kur'ân'ı ümmetine iki harf üzere okumanı emrediyor' dedi. Peygamber,

'Allah mağfiretini ve affını dilerim. -Yahut *affını ve mağfiretini de'* demiş olabilir.- *Allah'tan bunun hafifletilmesini isteyin, çünkü buna güçleri yetmez'* dedi. Cebrâil gitti ve tekrar gelip,

'Allah sana Kur'ân'ı ümmetine üç harf üzere okumanı emrediyor' dedi. Peygamber,

'Allah mağfiretini ve affını dilerim. -Yahut *affını ve mağfiretini de'* demiş olabilir.- *Allah'tan bunun hafifletilmesini isteyin, çünkü buna güçleri yetmez'* dedi. Cebrâil gitti ve tekrar gelip,

'Allah sana Kur'ân'ı ümmetine yedi harf üzere okumanı emrediyor, kim onlardan biriyle okursa, okuyuşu isabetlidir' dedi."[249] **[1/40]**

4. [Taberî'nin Yedi Harf Rivayetleri İle İlgili Değerlendirmeleri]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Kur'ân'ın Arap lehçelerinden, hepsiyle değil bir kısmıyla indiği sahih ve sabit bir durumdur. Zira bilinmektedir ki, Arapların dil ve lehçeleri yediden daha fazla olup sayılamaycak kadar çoktur.

Eğer derse ki: "Hz. Peygamber'in *'Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur'* ve *'Bana Kur'ân'ı yedi harf üzere okumak emredildi'* sözünün anlamının, muhaliflerinizin iddia ettiği gibi emir, uyarı, terğib, terhib, kıssalar, mesel vb. sözler olduğu anlamında değil de sizin iddia ettiğiniz gibi Kur'ân'ın yedi ağız (el-lüga) ile nâzil olması ve Hz. Peygamber'e yedi lehçe (lisân) ile okuması emriyse, buna deliliniz nedir? Biliyorsunuz ki ümmetin selefinin ve ileri gelen imamlardan bir kısmının görüşü budur." Ona şöyle cevap verilir:

Bunu söyleyenler, burada zikri geçen rivayetleri te'vilinin, Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi harfin anlamının sadece kendi söylediklerinden ibaret olduğunu iddia etmemişlerdir ki bizim söylediğimiz onların söylediklerine aykırı olsun. Onlar sadece Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olduğunu haber verirlerken, bununla Kur'ân'ın yedi vecih üzere nâzil olduğunu söylemek istemişlerdir. Bu konuda onların söyledikleri, düşündükleri gibidir. **[1/41]**

---

249 46. hadis 34 numarada Muhammed b. Cuhâde tarikiyle muhtasar olarak geçmişti. Hadisi İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, (8/287), seneddeki Ebû Ma'mer tarikiyle naklet-miştir. Şâkir, 1/46; Türkî, 1/41.

Onların bu konuda söylediklerinin benzerlerinden bir kısmını Hz. Peygamber (sav) ve ashabının yer aldığı bir topluluktan da rivayet etmiştik. Kalanına da inşallah ilerleyen zamanlarda tam anlamıyla yer vereceğiz.

Sözünü ettiğimiz rivayet, Übey b. Ka'b'ın, Ebû Küreyb, İbn Fudayl, İsmail b. Ebî Hâlid tarikiyle Hz. Peygamber'den naklettiği, *"Kur'ân'ı cennetin yedi kapısından hareketle yedi harf üzere okumam emredildi."* hadisidir.

Yedi harf bizim ileri sürdüğümüz yedi lehçedir. Cennetin yedi kapısı ise, emir, nehiy, terğîb, terhîb, kıssalar ve mesel gibi, cenneti gerektiren şeylerle amel eden kimsenin amelleri, başvuran kimselerin başvurduğu hadler gibi harflerdeki mânalardır. Dolayısıyla bizim görüşümüzün -elhamdulillâh- mütekaddim ulemadan bu görüşü ileri sürenlerin görüşlerine aykırı bir tarafı yoktur. **[1/42]**

Bizim, Hz. Peygamber'in (sav) *"Kur'ân yedi harf üzere inmiştir."* sözünün Kur'ân'ın yedi lehçeyle indiği anlamına geldiği görüşümüzün delili, Ömer b. Hattâb, Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Ka'b'dan ve Hz. Peygamber'den bu bölümün başında rivayet ettiğimiz sahih haberlerdir. Şöyle ki onlar Kur'ân hakkında tartışmışlar, birbirlerine aynı âyetlerin tilavetinde muhalefet etmişlerdir; âyetlerin anlamlarında değil. Bu konuda Allah Resûlü'nün hakemliğine başvurmuşlar, o da her birinden okumasını istemiş, kıraatlerinde farklılığa rağmen hepsinin okuyuşunu tasvip etmiştir. Hatta biri onları tasvip etmesi karşısında şüpheye düşmüş, hepsini tasvip etmesi karşısında şüpheye düşen sahabîye, *"Allah bana Kur'ân'ı yedi harf üzere okumamı emretti."* demiştir.

Bilinmektedir ki onların anlaşmazlığa düştükleri husus, tilavetlerinin delâlet ettiği anlamlarıyla ilgili, helâllik, haramlık, vaad, vaîd gibi bir anlaşmazlık ve farklılık olsaydı, Allah Resûlü'nün hepsini tasvip etmesi ve onlardan her bir kârinin okumakta olduğu kıraati sürdürmesini istemesi imkânsız olurdu. Çünkü böyle olması mümkün olsaydı, Allah Teâlâ'nın bir şeyi bizzat emredip tilaveti onun farz olduğuna işaret eden kimsenin tilavetinde onu farz kılmış olması; bir şeyi bizzat yasaklayıp tilaveti nehye işaret eden kimsenin tilavetinde ondan alıkoymuş olması gerekirdi; bu takdirde tilaveti tercihe işaret eden kimsenin tilavetinde, o şeyi bizzat hem mübah hem de mutlak kılmış olması, kullarından dileyenin onu yapması, dileyenin de onu terk etmesine izin vermesi gerekirdi.

Şayet bir kimse böyle söylerse, Allah Teâlâ'nın;

{أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا}

"Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? O, Allah'ın dışında bir kimseden olmuş olsaydı ondan birçok çelişki bulurlardı."[250] buyurduğu kitabı hakkında reddettiği bir şeyi kabul etmiş olur. Allah Teâlâ'nın kitabı hakkında bunu reddetmiş olması, O'nun, kitabını Muhammed'in (sav) lehçesi üzerine ve insanlar için farklı farklı hükümlerle değil, bütün varlıklar için geçerli tek bir hükümle indirdiğine en büyük delildir. **[1/43]**

Bunun böyle olması, Hz. Peygamber'in kıraatlerinde ihtilaf edip de kendisine başvuranlara söylediği *"Kur'ân yedi harf üzere inzal edilmiştir."* sözünün te'viliyle ilgili görüşümüze muhalefet edenlerin iddiasını da boşa çıkarır. Çünkü Hz. Peygamber hepsine kıraati üzere devam etmesini emretmiş, -her birinin kıraati diğerininkine aykırı olduğu halde- her okuyucunun kıraatine rıza göstermiş ve onu tasvip etmiştir.

Şayet anlamlarında ihtilaf ettikleri halde Allah Resûlü onları tasvip etmiş olsaydı, o zaman *"Kur'ân bana yedi harf üzere indirildi."* sözü, Kur'ân'ın yedi muhtelif vecihle -ve yedi farklı anlamla- inmiş olduğunu bildirmiş olurdu ki bu da Allah Teâlâ'nın kitabı hakkında reddettiği çelişkiyi kabul etmek, Kur'ân için gerekli gördüğü birbiriyle uyumluluğu de reddetmek olurdu.

Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (sav), bir konuda ve bir vakitte iki farklı hüküm koymamış, ümmetine de bu konuda bir izin vermemiş olması delilinin, bunun Allah'ın kitabından da nefyedilmiş olmasına işaret ettiği noktasında fazla söze ihtiyaç bırakmaz.

Bunun Allah'ın kitabı için mümkün olmaması, Hz. Peygamber'in, Kur'ân'ı farklı şekillerde tilaveti konusunda kendisine gelen taraflara verdiği hüküm esnasında söylediği, *"Kur'ân yedi harf üzere indirildi."* sözünün anlamında söylediğimiz sözün doğruluğunu ve bu konuda bizden farklı düşünen kimselerin te'vilinin geçersizliğini gerektirir. **[1/44]**

Öte yandan, kıraatlerinde tartışma yaşayıp Hz. Peygamber'e (sav) müracaat edenlerden hiçbiri, Allah Teâlâ'nın kitabında dilediğini kullarına emretmiş, sevdiği ibadetlerine karşı sevap, günahlara karşı ceza vaad

250 Nisâ 4/82.

etmiş, Peygamberi'ne bir hüküm vermiş ve bir nasihatte bulunmuş, kullarına çeşitli misaller vermiş olmasını inkâr etmemişlerdir ki, diğerinin okuduğunu duyunca onu inkâr etmek üzere davalaşmış olsun. Tam tersine onlardan Müslüman olanların hepsi bu konularda tam bir teslimiyet içinde olmuşlardır. O zaman, aralarındaki anlaşmazlık lafızlar ve kelimelerde değilse, yadırganıp tartışmaya konu olan şey nedir?

İmdi, söylediğimizin doğruluğunu metin olarak Allah Resûlü'nden gelen haber ortaya koymaktadır. Bu daha önce yer verdiğimiz şu rivayettir:

[٤٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَالَ جِبْرِيلُ: اقْرَءُوا الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ. فَقَالَ مِيكَائِيلُ: اسْتَزِدْهُ. فَقَالَ: عَلَى حَرْفَيْنِ. حَتَّى بَلَغَ سِتَّةَ أَوْ سَبْعَةَ أَحْرُفٍ. فَقَالَ: كُلُّهَا شَافٍ كَافٍ، مَا لَمْ يَخْتِمْ آيَةَ عَذَابٍ بِرَحْمَةٍ، أَوْ آيَةَ رَحْمَةٍ بِعَذَابٍ، كَقَوْلِكَ: هَلُمَّ وَتَعَالَ».

47. Ebû Küreyb bize, Zeyd b. Hubâb, Hammâd b. Seleme, Ali b. Zeyd, Abdurrahman b. Ebî Bekre tarikiyle babasından Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Cebrâil dedi ki:

'Kur'ân'ı bir harf üzere oku.' Mikail dedi ki:

'Onu artır.' Cebrâil;

'İki harf üzere.' dedi. Nihayet altı veya yedi harfe ulaştı. Sonra da dedi:

'Azap âyetini rahmet âyetiyle, rahmet âyetini azap âyetiyle bitirmediğin sürece, hepsi de kâfi ve şâfidir.' Tıpkı 'gel' anlamındaki هَلُمَّ *yerine* تَعَالَ *demen gibi.'"*[251]

Bu haberin metni ortaya koymaktadır ki, yedi harf ihtilafı lafızların ihtilafıdır. Tıpkı هَلُمَّ وَتَعَالَ kelimeleri gibi, anlamları aynı olan ve anlamların farklı olması nedeniyle hükümlerin farklılığını gerektirmeyecek lafızlardır. Bu konuda söylediğimize örnek olacak gerek seleften gerekse haleften sahih haberler gelmiştir. **[1/45]**

---

251 47. hadis, daha önce geçen 40. hadistir.

[٤٨] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ سَالِمُ بْنُ جُنَادَةَ السُّوَائِيُّ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، جَمِيعًا عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: «إِنِّي قَدْ سَمِعْتُ الْقُرَّاءَ فَوَجَدْتُهُمْ مُتَقَارِبَيْنَ، فَاقْرَءُوا كَمَا عَلِمْتُمْ وَإِيَّاكُمْ وَالتَّنَطُّعَ، فَإِنَّمَا هُوَ كَقَوْلِ أَحَدِكُمْ: هَلُمَّ وَتَعَالَ».

48. Ebu's-Sâib Salim b. Cünâde es-Süvâî bana, Ebû Muâviye, -ve Muhammed b. Müsennâ, İbn Ebî Adî, Şu'be-, hepsi de A'meş'ten, o da Şakîk'ten Abdullah'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Ben kârileri dinledim, onların birbirlerine yakın okuduklarını gördüm. Size nasıl öğretildiyse öyle okuyun. İnce ince soruşturup didiklemekten sakının. Bu sadece sizin هَلُمَّ وَتَعَالَ kelimelerini birbirinin yerine koymanıza benzer."[252]

[٤٩] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَمَّنْ سَمِعَ ابْنَ مَسْعُودٍ، يَقُولُ: "مَنْ قَرَأَ مِنْكُمْ عَلَى حَرْفٍ، فَلَا يَتَحَوَّلَنَّ، وَلَوْ أَعْلَمُ أَحَدًا أَعْلَمَ مِنِّي بكتاب الله لاتيته".

49. Muhammed b. Müsennâ bize, Ebû Dâvûd, Şu'be tarikiyle Ebû İshâk'ın İbn Mes'ûd'u şöyle derken işittiğini nakletmiştir: "Her kim bir harf ile okuyorsa, değiştirmesin. Ben, Allah'ın kitabı konusunda benden daha bilgili birinin olduğunu bilseydim muhakkak ona giderdim."[253]

---

252 48. hadis: Ebu's-Sâib Salim b. Cünâde es-Süvâî el-Kûfî, Taberî'nin şeyhi olup sika ve hüccet olduğunda hiç şüphe yoktur. Buhârî, *Sahîh*'inin dışındaki kitaplarda, Tirmizî, İbn Mâce, Ebû Hâtim ondan nakilde bulunmuştur. Doğumu 174 vefatı da 254 yıllarıdır. bk. Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/174-178; Mizzî, *et-Tehzîb*, 4/128-129; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/1/2. Ebû Muâviye, Muhammed b. Hâzim ed-Darîr'dir. 113 yılında doğup 195 yılında vefat etmiştir. Bu ilk isnad gerçek bir âli isnaddır. Çünkü Taberî, İbn Mes'ûd'un eserlerini bu iki isnaddan rivayet etmiştir:

1. Selm b. Cünâde, Ebû Muâviye ve A'meş.

2. Muhammed b. Müsennâ İbn Ebî Adî, Şu'be ve A'meş. Nakledenler: Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 207, 217; İbn Ebî Şeybe, 1/488, seneddeki Ebû Muâviye'den. Beyhakî, 2/385, seneddeki Şu'be'den. Rivayet, Yûsuf sûresi 23. âyetin tefsirinde A'meş'ten farklı bir vecihle gelecektir. Şâkir, 1/50; Türkî, 1/46.

253 49. hadis: Seneddeki Ebû Dâvûd, Tayâlîsî'dir. Ebû İshak ise meşhur tâbiî Amr b. Abdullah es-Sebî'î el-Hemedânî'dir. Bu isnad, Ebû İshâk'ın İbn Mes'ûd'dan naklettiği şeyhinin mübhem olmasından dolayı zayıftır. Yakın anlamlı bir benzeri İbn

[٥٠] وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَابِسٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: "مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ، فَلَا يَتَحَوَّلَنَّ مِنْهُ إِلَى غَيْرِهِ".

50. İbnü'l-Müsennâ bize, Abdurrahman b. Mehdî, Şu'be, Abdurrahman b. Âbis, Abdullah'ın talebelerinden biri tarikiyle İbn Mes'ûd'un şöyle dediğini nakletmiştir: "Kim bir harf ile okursa onun dışına çıkmasın."[254]

Bilinmektedir ki Abdullah, "Kim Kur'ân'daki emir ve nehiy gibi şeyleri okursa, vaad ve va'îdin bulunduğu şeyleri okumaya geçmesin; kim vaad ve va'îdin bulunduğu şeyleri okursa, içinde kasas ve mesel bulunan şeyleri okumaya geçmesin" demek istememiştir. İbn Mes'ûd (ra), "Kim bir harfle okursa, ondan yüz çevirerek bir başkasına yönelmesin" demek istemiştir. Araplar bir kimsenin okuyuşuna "Harfü fülân" derler. Kesik hece harflerinin her bir harfine de harf derler. Şâirin kasidelerinden bir kasideye de "Kelimetü fülân" derler. Kim Übey'in harfiyle okursa yahut da Zeyd'in harfiyle okursa yahut da yedi harfle okuyan diğer bazı sahabenin harfiyle okursa ondan yüz çevirerek bir başkasına yönelmesin demektir. Çünkü onlardan birini inkâr, hepsini inkâr demektir. Bu harflerden birini inkâr tamamını inkârdır. Harfle, sözünü ettiğimiz yedi harften biriyle okuyan kimsenin okuyuşunu kastediyoruz. **[1/46]**

[٥١] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ دَاوُدَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: قَرَأَ أَنَسٌ هَذِهِ الْآيَةَ: (إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَصْوَبُ قِيلًا) ، فَقَالَ لَهُ بَعْضُ الْقَوْمِ: يَا أَبَا حَمْزَةَ إِنَّمَا هِيَ وَأَقْوَمُ فَقَالَ: "أَقْوَمُ وَأَصْوَبُ وَأَهْدَى، وَاحِدٌ".

51. Yahya b. Dâvûd el-Vâsıtî bize, Ebû Üsâme, A'meş tarikiyle Enes'in إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَصْوَبُ قِيلًا âyetini okuması üzerine, meclistekilerden bir kısmı

"Ey Ebû Hamza أَصْوَبُ değil أَقْوَمُ'dür" dediler. O da

Mes'ûd'dan (18. hadis) muttasıl bir hadisin zımnında gelmiştir. Şâkir, 1/51; tahrici ayrıca 1/75'te gelecektir. Türkî, 1/46.

254 50. hadis: Abdurrahman b. Âbis de tâbiîdir. İbn Mes'ûd'dan nakleden kişi mübhemdir, bu nedenle isnad zayıftır. Hadisi Ahmed b. Hanbel, Şu'be tarikiyle nakletmiştir.

"أَقْوَمُ de أَصْوَبُ de أَهْدَى de birdir" dedi.[255]

[٥٢] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيدٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: "أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ عَلَى خَمْسَةِ أَحْرُفٍ".

52. Muhammed b. Humeyd er-Râzî bize, Hakkâm, Anbese, Leys tarikiyle Mücâhid'den "Kendisinin Kur'ân'ı beş harfe göre okuduğunu" nakletmiştir.

[٥٣] وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ سَالِمٍ: أَنَّ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ "كَانَ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفَيْنِ".

53. İbn Humeyd bize, Hakkâm, Anbese, Sâlim tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in "Kur'ân'ı iki harfe göre okuduğunu" nakletmiştir.

[٥٤] وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، قَالَ: كَانَ يَزِيدُ بْنُ الْوَلِيدِ "يَقْرَأُ الْقُرْآنَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرُفٍ".

54. İbn Humeyd bize Cerîr, Muğîre tarikiyle Yezîd b. Velîd'in "Kur'ân'ı üç harfe göre okuduğunu" nakletmiştir. **[1/47]**

Hz. Peygamber'in; *"Kur'ân yedi harf üzere indirildi."* sözünü, Kur'ân'ın sözünü ettiğimiz emir, nehiy, vaad, va'îd, cedel, kasas ve mesel gibi yedi veche göre indiği şeklinde anlayan kimsenin, Mücâhid, Saîd b. Cübeyr'in Kur'ân'dan, diğer anlamları göz ardı edip sadece iki vecih yahut da beş vecihten okuduklarını düşünmüş olduğu fark edilmiyor mu? Onlar hakkında bunu düşünen, onların Kur'ân ve onun âyetleriyle ilgili bilgi seviyeleri hakkında bilinenin dışında bir düşünceye kapılmış olur.

---

255 51. hadisteki Üsâme, Hammâd b. Üsâme el-Kûfî el-Hafız'dır. Bu rivayet Müzzemmil sûresinin tefsirinde de gelecektir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/278, aynı zamanda Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Nasr ve İbnü'l-Enbârî'nin *el-Mesâhif*'ine nispet vermiştir. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*'de (7/156) Bezzâr ve Ebû Ya'lâ'ya nispet etmiş ve şöyle demiştir: "A'meş, 'Enes'i duydum' dememiştir." Ebû Ya'lâ'nın râvileri *Sahîh*'in râvileri, Bezzâr'ın râvileri sikadır. Şâkir, 1/52.

[٥٥] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: «نُبِّئْتُ أَنَّ جَبْرَائِيلَ، وَمِيكَائِيلَ، أَتَيَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ جَبْرَائِيلُ: اقْرَأِ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفَيْنِ. فَقَالَ لَهُ مِيكَائِيلُ: اسْتَزِدْهُ فَقَالَ: اقْرَأِ الْقُرْآنَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرُفٍ. فَقَالَ لَهُ مِيكَائِيلُ: اسْتَزِدْهُ. قَالَ: حَتَّى بَلَغَ سَبْعَةَ أَحْرُفٍ.» قَالَ مُحَمَّدٌ: لَا تَخْتَلِفُ فِي حَلَالٍ، وَلَا حَرَامٍ، وَلَا أَمْرٍ، وَلَا نَهْيٍ، هُوَ كَقَوْلِكَ: وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: «نُبِّئْتُ أَنَّ جَبْرَائِيلَ، وَمِيكَائِيلَ، أَتَيَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ جَبْرَائِيلُ: اقْرَأِ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفَيْنِ. فَقَالَ لَهُ مِيكَائِيلُ: اسْتَزِدْهُ فَقَالَ: اقْرَأِ الْقُرْآنَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرُفٍ. فَقَالَ لَهُ مِيكَائِيلُ: اسْتَزِدْهُ. قَالَ: حَتَّى بَلَغَ سَبْعَةَ أَحْرُفٍ.» قَالَ مُحَمَّدٌ: لَا تَخْتَلِفُ فِي حَلَالٍ، وَلَا حَرَامٍ، وَلَا أَمْرٍ، وَلَا نَهْيٍ، هُوَ كَقَوْلِكَ: تَعَالَ وَهَلُمَّ وَأَقْبِلْ. قَالَ: وَفِي قِرَاءَتِنَا: {إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً}، وَفِي قِرَاءَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ: «إِنْ كَانَتْ إِلَّا زَقْيَةً وَاحِدَةً.» قَالَ: وَفِي قِرَاءَتِنَا: {إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً}، وَفِي قِرَاءَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ: «إِنْ كَانَتْ إِلَّا زَقْيَةً وَاحِدَةً".

55. Yakub b. İbrahim bana, İbn Uleyye, Eyyûb, Muhammed tarikiyle kendisine şöyle haber verildiğini söylemiştir:

"Cebrâil ve Mikail, Hz. Peygamber'e geldiler. Cebrâil;

'Kur'ân'ı iki harf üzere oku.' dedi. Mikail ise ona,

'Onu artır.' dedi. Bu kez,

'Kur'ân'ı üç harf üzere oku.' dedi. Mikail yine

'Onu artır.' dedi. Nihayet yedi harfe ulaştı."

Muhammed dedi ki: "Helâller ve haramlar, emirler ve nehiyler değişmez; bu tıpkı تَعَالَ وَهَلُمَّ وَأَقْبِلْ demek gibidir. Yine dedi ki: "Bizim kıraatimizdeki {إِنْ كَانَتْ إِلَّا زَقْيَةً وَاحِدَةً} İbn Mes'ûd'un kıraatinde {إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً} şeklindedir.[256]

256 55. hadis: Muhammed, tâbiî İbn Sîrîn'dir. Hadis mürseldir. İbn Sîrîn İbn Mes'ûd'a yetişmemiştir. İbn Mes'ûd'dan anlatımı munkatıdır. Hadisi Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde (55, Tefsîr), Eyyûb, Hişâm, İbn Sîrîn tarikiyle "Yedi harf" ifadesine kadar nakletmiştir. Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*'da (s. 208, 209)

[٥٦] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ، يَعْنِي ابْنَ الْحَبْحَابِ، قَالَ: كَانَ أَبُو الْعَالِيَةِ إِذَا قَرَأَ عِنْدَهُ رَجُلٌ، لَمْ يَقُلْ: لَيْسَ كَمَا يَقْرَأُ وَإِنَّمَا يَقُولُ: أَمَّا أَنَا فَأَقْرَأُ كَذَا وَكَذَا. قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِإِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، فَقَالَ: "أَرَى صَاحِبَكَ قَدْ سَمِعَ أَنَّ مَنْ كَفَرَ بِحَرْفٍ مِنْهُ، فَقَدْ كَفَرَ بِهِ كُلِّهِ».

56. Yakub bana, İbn Uleyye, Şuayb yani İbn Habhâb tarikinden şunu nakletmiştir: "Ebü'l-Âliye'nin yanında bir kimse Kur'ân okuduğu zaman,

'Onun okuduğu gibi değil.' demez, sadece 'Ben şöyle şöyle okuyorum.' derdi. Bunu gidip İbrahim en-Nehâî'ye anlattım, o da;

'Kanaatim o ki, bahsettiğin kişi, *'Kim Kur'ân'ın bir harfini inkâr ederse, Kur'ân'ın tamamını inkâr etmiştir.'* hadisini işitmiş.' dedi."[257] **[1/48]**

[٥٧] حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ أَنَّ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ} إِنَّمَا افْتُتِنَ أَنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ الْوَحْيَ، فَكَانَ يُمْلِي عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: سَمِيعٌ عَلِيمٌ، أَوْ عَزِيزٌ حَكِيمٌ، وَغَيْرَ ذَلِكَ مِنْ خَوَاتِمِ الْآيِ، ثُمَّ يَشْتَغِلُ عَنْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ عَلَى الْوَحْيِ، فَيَسْتَفْهِمُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَقُولُ: "أَعَزِيزٌ حَكِيمٌ، أَوْ سَمِيعٌ عَلِيمٌ، أَوْ عَزِيزٌ عَلِيمٌ؟" فَيَقُولُ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَيَّ ذَلِكَ كَتَبْتَ، فَهُوَ كَذَلِكَ" ، فَفُتِنَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنَّ مُحَمَّدًا وَكَّلَ ذَلِكَ إِلَيَّ، فَأَكْتُبُ مَا شِئْتُ وَهُوَ الَّذِي ذَكَرَ لِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ مِنَ الْحُرُوفِ السَّبْعَةِ

57. Yunus b. Abdil'alâ bize İbn Vehb, Yunus, İbn Şihâb tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'in şunu haber verdiğini nakletmiştir: 'Allah Teâlâ'nın sözünü ettiği kişi [şöyle demiştir]: *"Ona bir beşer öğretiyor."*[258] O kimse vahyi yazarken fitneye kapılmıştır. Şöyle ki Allah Resûlü ona vahyi, عَلِيمٌ سَمِيعٌ

---

seneddeki İbn Uleyye'den nakletmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (5/262) Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim'e isnad etmiştir. Şâkir, 1/54; Türkî, 1/48.

257 İbn Asâkir, *Târîh*, 18/174, seneddeki İbn Uleyye tarikinden; İbn Ebî Şeybe, 10/513, seneddeki Şuayb tarikinden. Bk. 18. hadis; Türkî, 1/49.

258 Nahl 16/103.

veya عَزِيزٌ حَكِيمٌ veya âyetlerin sonlarını başka şekillerde yazdırıyordu. Allah Resûlü vahyi alırken ondan yüz çevirdi. O da Allah Resûlü'nü anlamak için;

عَزِيزٌ حَكِيمٌ mi, yoksa سَمِيعٌ عَلِيمٌ mi, yoksa عَزِيزٌ عَلِيمٌ mi?' diye sordu. Allah Resûlü de ona,

'Nasıl yazarsan öyledir.' dedi. O kişi buradan fitneye düştü. Dedi ki:

'Muhammed bunları bana vekâlet etti, ben de dilediğimi yazarım. Saîd b. Müseyyeb'in bana yedi harfle ilgili söylediği odur.'"[259]

[٥٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ، حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "مَنْ كَفَرَ بِحَرْفٍ مِنَ الْقُرْآنِ، أَوْ بِآيَةٍ مِنْهُ، فَقَدْ كَفَرَ بِهِ كُلِّهِ".

58. İbn Humeyd bize, Cerîr, Muğîre, İbrahim tarikiyle Abdullah'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Kur'ân'dan bir harfi veya bir âyeti inkâr eden kimse, onun hepsini inkâr etmiştir."[260] **[1/49]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Eğer, Hz. Peygamber'in *'Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir.'* sözünün anlamı, size göre sözünü ettiğiniz ve delil getirdiğiniz gibi ise, o zaman bize Allah'ın kitabında yedi lehçeye

---

259 57. hadis: Taberî bu hadisi tekrar Nahl sûresi 103. âyetin tefsirinde, köşeli parantezle gösterdiğimiz ziyade olmaksızın zikredecektir. Bu ziyade olmazsa "Ona bir beşer öğretiyor." ifadesi fitneye düşen vahiy kâtibi hakkında inmiş (de o Hz. Peygamber'e öğretiyormuş gibi) gibi anlaşılmaktadır. Bununla birlikte o "Ona bir beşer öğretiyor." diyen kimsenin, fitneye düşen vahiy kâtibi olduğunu kastediyor. Taberî'nin Nahl sûresinde sözü bu yanlış anlayışı ortadan kaldırmaktadır: "Denildiğine göre, bunu söyleyen İslâm'dan irtidat eden Allah Resûlü'nün vahiy kâtibidir. Bunu söyleyenler..." Sonra da bu rivayeti vermekte ve burada okuyucunun zihninde oluşabilecek yanlış anlamayı ortadan kaldırmaktadır. İrtidat eden vahiy kâtibi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarh el-Âmirî el-Kuraşî'dir. A'cemî değildir. Bu kimsenin Allah Teâlâ'nın;

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأُنْزِلُ مِثْلَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾ *"Allah'a karşı yalan uyduran veya kendine bir şey vahyedilmemişken, 'Bana vahyolundu' diyen, ya da 'Allah'ın indirdiğinin benzerini ben de indireceğim' diye laf eden kimseden daha zalim kimdir?"* (En'âm 6/93) diye söz ettiği kimse olduğu söylenir. "Ona bir beşer öğretiyor." sözünün anlamında ise "Mekke'de mukim bir Hıristiyan olup kendisine Bel'âm denirdi" denilmiş veya Benî Muğîra'nın kölesi Yaîş yahut Benî Beyâda'nın kölesi Hıristiyan Cebr olduğu da söylenmiştir. Suyûtî de rivayeti zikretmiştir. *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/131; Şâkir, 1/54.

260 58. hadis, 18 numarada yer alan uzun hadisin içinde yer almıştı.

göre okunan bir harf bulup getirin de bununla sizin sözünüzün gerçekliğini anlayalım; yok, bulamazsanız, böyle bir örneğin olmayışı bu hadisle kastedilenin yedi anlam, yani emir, nehiy, vaad, va'îd, cedel, kıssalar ve mesel olduğunu ve sizin görüşünüzün geçersiz olduğunu ilan demektir. Yahut da bu konuda şöyle dersiniz: "Yedi harf Kur'ân'daki yedi lehçedir. Kur'ân'ın tamamında, farklı konuşan Arap kabilelerine ait boyların lehçelerinden farklı farklı yerlerdedir." Bu konuya yeterince eğilmemiş kimselerden bir kısmının dediği gibi. Buna göre durum, akıllı bir kimseye geçersizliğinin meçhul kalmayacağı, bu görüşün hatalı olduğunda ferasetli bir kimsenin tereddüt etmeyeceği bir noktaya evrilmiş olur. Çünkü Hz. Peygamber'in *"Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur."* sözünü te'vilinde ortaya koyduğunuz görüşü ispat etmek için delil olarak getirdiğiniz rivayetler, Ömer b. Hattâb'dan Abdullah b. Mes'ûd'dan, Übey b. Ka'b'dan (ra) ve Allah Resûlü'nün ashâbından rivayet etmiş olduğu kimselerden gelen rivayetlerdir. Bu rivayetlere göre onlar Kur'ân'ın bir kısmının tilavetinde ayrılığa düşmüşler, anlamında değil, kıraatinde farklılaşmışlardır. Biri, diğerinin kıraatini kabul etmemiştir. Bununla birlikte her biri okuduğu kıraati kendisine Allah Resûlü'nün öğrettiğini söylemiş, sonra Allah Resûlü'ne başvurmuşlar, onun hükmü de, her birinin kıraati diğerininkinden farklı olmasına rağmen her birinin kıraatini tasvip emek ve herkesin kendisine nasıl öğretildiyse öyle okuması şeklinde olmuştur. Hatta içlerinden birinin kalbine, Allah Resûlü'nün, birbirinden farklı olmasına rağmen hepsinin kıraatini tasvip etmesi nedeniyle İslâm hakkında bir şüphe girmiş, sonra da Allah, Allah Resûlü'nün ona *"Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur."* beyânıyla onun kalbini arındırmıştır.

Size göre Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi harf -bu görüşü dile getirenin dediği gibi-, Kur'ân'da farklı farklı yerlerdeyse, bugün Müslümanların elinde olan Mushaflarda mevcutsa, o zaman Allah Resûlü'nün ashâbından, onların Kur'ân'ın bir sûresinin kıraatinde ihtilaf ettiklerine ve Allah Resûlü'ne başvurduklarına, onun da her birine kendisine öğretildiği gibi okumasını emrettiğine dair naklettiğiniz haberlerin anlamları geçersiz olmuştur. Çünkü yedi harf bütün Kur'ân'da farklı lehçeler şeklindeyse, o zaman okuyucuları arasında bir harfin ihtilaf konusu olmaması gerekir. Çünkü her bir okuyucu bu harfi, Mushaf'ta olduğu gibi ve indirildiği gibi tek bir tilavetle okumuş olur. **[1/50]**

O zaman kendilerinden bir sûrenin kıraatinde ihtilaf ettiklerine dair rivayetler gelen kimselerin ihtilaf yönü geçersiz olmuş; Hz. Peygamber'in herkesin kendisine öğretildiği gibi okumasını emretmesi değerini yitirmiş olur. Zira bu durumda ne bir lafızda ihtilafa düşmenin ne de bir anlamda ayrışmanın anlamı olmaz. O zaman, muallimi bir, ilmi bir olup çeşitli vecihleri olmadığı için insanlar arasında ihtilaf çıkması mümkün olmaz. Resûlullah döneminde Kur'ân harflerinde ihtilaf vaki olup da bu konuda Allah Resûlü'ne sözünü ettiğimiz şekilde başvurduklarını gösteren rivayetlerin doğruluğunda, yedi harfin Kur'ân sûrelerinde dağınık yedi harf olduğu, anlamları bir olmakla birlikte bir kelimedeki muhtelif lehçeler olmadığı iddiasının geçersiz olduğunun en açık delili vardır.

Bir kimse, Hz. Peygamber'in *"Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur."* sözünün te'vilini ve bunun anlamının Kur'ân'ın tamamında dağınık haldeki yedi lügat anlamında olduğu iddiasını derinliğine düşündüğü ve sonra bu görüşüyle bunu söylemesine gerekçe olan sahabe ve tâbiînden gelen, هَلُمَّ, تَعَالَ ve أَقْبِلْ gibi olduklarını veya bazılarının dediği gibi bunların {إِلَّا صَيْحَةً} kıraatini, إِلَّا زَقْيَةً şeklinde okuması rivayetlerini ve benzeri delilleri bir araya getirdiği zaman, bu konudaki görüşünün geçersiz olduğunu ve kendi delillerine aykırı olduğunu anlar. Çünkü ona göre Kur'ân iki kıraatten birine göre inmiştir: Ya {صَيْحَةً} ya da زَقْيَةً yahut da تَعَالَ ya da هَلُمَّ ya da أَقْبِلْ şeklinde. Ancak hepsine göre inmemiştir. Çünkü ona göre yedi lehçeden her bir lehçe, Kur'ân'daki bir kelime veya harfte olup bu lehçe diğer kelime veya harfte mevcut değildir. **[1/51]**

Ona şöyle cevap verilir:

Bu konudaki görüş, senin sözünü ettiğin iki vecihten birine göre değildir. Aksine Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ın indirdiği yedi harf, bir harfte bir kelimede, lafızları farklı, anlamları aynı yedi lehçedir. Her ne kadar, lehçelerdeki beyân özellikleri farklı olsa da lafızları ve telaffuzları farklı olup anlamları aynı olan هَلُمَّ, أَقْبِلْ, تَعَالَ, إِلَيَّ, قَصْدِي, نَحْوِي ve قُرْبِي kelimeleri gibi. Biraz önce Allah Resûlü'nden (sav) ve kendilerinden nakilde bulunduğumuz sahabeden gelen هَلُمَّ, تَعَالَ, أَقْبِلْ ve صَيْحَةً ya da زَقْيَةً ifadeleri de bunu desteklemektedir.

Derse ki: "Allah'ın kitabının neresinde, anlamları aynı, lafızları farklı yedi lehçeye göre okunan bir harf bulabiliriz? Bir örnek verirseniz, bu konuda iddia ettiğiniz yorumun doğruluğunu kabul ederiz." Şöyle cevap verilir:

Biz bunun bugün mevcut olduğunu iddia etmedik. Hz. Peygamber'den gelen *"Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir."* sözünün anlamının daha önce yer verdiğimiz rivayetlerdeki gibi olduğunu söyledik. Bu daha önce muhaliflerimizin bu konuda iddia ettikleri gibi değil, ileri sürdüğümüz gerekçelerle, sözünü ettiğimiz gibidir. **[1/52]**

Derse ki: "Mevcut olmayan altı harfin durumu nedir? Eğer sizin sözünü ettiğiniz gibiyse, ashabına bunları Allah Resûlü okutmuş ve bunlarla kıraati o emretmiş ve Allah bunları Peygamber'ine kendi katından indirmiştir. Şu halde bunlar neshedilip kaldırılmış mıdır? O zaman neshedildiğine ve kaldırıldığına veya ümmetin bunları unuttuğuna delil var mıdır? Bu ezberlenmesi emredilen şeyin zayi edilmesi değil midir? Bunun aslı astarı nedir?" Şöyle cevap verilir:

Neshedilmemiş ve kaldırılmamıştır. Kendilerine ezberlenmesi emredildiği halde ümmet bunları unutmamıştır. Fakat ümmete, Kur'ân'ı hıfzetmeleri emredilmiş, bu yedi kıraatten dilediklerini okuma ve ezberleme muhayyerliği verilmiştir. Bu, bir yemini bozduğun zaman, köle azadı, yemek yedirmek ve giydirmek gibi üç kefaretten dilediğini tercih edebilme emrine muhatap olmak gibidir. Yemin kefaretini yerine getirmek üzere, kefaret ödeyenin bu üçünden dilediğini seçmesinde bir mahzur olmaksızın bu üç kefaretten birini ifade etse, Allah'ın hükmünü yerine getirmiş, bu konuda üzerine vacip olan Allah'ın hakkını eda etmiş olur. Ümmete Kur'ân'ın hıfzı ve kıraati emredildiği gibi yedi kıraatten dilediğini okumak da tercihine bırakılmıştır. Ümmet de -bir harf üzere sabit kalmayı gerektiren sebepler dolayısıyla- bir harfle okumayı ve geriye kalan altı harfle okumayı reddetmeyi uygun görmüştür. Kıraatine izin verilmesi sebebiyle, okuyucusuna bütün harfleriyle okumasını da mahzurlu görmemiştir.

Derse ki: "Geriye kalan altı harfi dışarıda bırakıp bir harfte sabit kalmayı gerektiren sebep nedir?" Şöyle cevap verilir: **[1/53]**

[٥٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدَةَ الضَّبِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ خَارِجَةَ بْنِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِيهِ زَيْدٍ قَالَ: «لَمَّا قُتِلَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْيَمَامَةِ، دَخَلَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَلَى أَبِي بَكْرٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، فَقَالَ: إِنَّ أَصْحَابَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْيَمَامَةِ

تَهَافَتُوا تَهَافُتَ الْفَرَاشِ فِي النَّارِ، وَإِنِّي أَخْشَى أَنْ لَا يَشْهَدُوا مَوْطِنًا إِلَّا فَعَلُوا ذَلِكَ حَتَّى يُقْتَلُوا، وَهُمْ حَمَلَةُ الْقُرْآنِ، فَيَضِيعُ الْقُرْآنُ وَيُنْسَى، فَلَوْ جَمَعْتَهُ وَكَتَبْتَهُ؟ فَنَفَرَ مِنْهَا أَبُو بَكْرٍ، وَقَالَ: أَفْعَلُ مَا لَمْ يَفْعَلْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَتَرَاجَعَا فِي ذَلِكَ، ثُمَّ أَرْسَلَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ» قَالَ زَيْدٌ: «فَدَخَلْتُ عَلَيْهِ، وَعُمَرُ مُحْزَئِلٌ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: إِنَّ هَذَا قَدْ دَعَانِي إِلَى أَمْرٍ، فَأَبَيْتُ عَلَيْهِ، وَأَنْتَ كَاتِبُ الْوَحْيِ، فَإِنْ تَكُنْ مَعَهُ اتَّبَعْتُكُمَا، وَإِنْ تُوَافِقْنِي لَا أَفْعَلْ» قَالَ: «فَاقْتَصَّ أَبُو بَكْرٍ قَوْلَ عُمَرَ، وَعُمَرُ سَاكِتٌ. فَنَفَرْتُ مِنْ ذَلِكَ، وَقُلْتُ: نَفْعَلُ مَا لَمْ يَفْعَلْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ إِلَى أَنْ قَالَ عُمَرُ كَلِمَةً: وَمَا عَلَيْكُمَا لَوْ فَعَلْتُمَا ذَلِكَ؟» قَالَ: «فَذَهَبْنَا نَنْظُرُ. فَقُلْنَا: لَا شَيْءَ، وَاللَّهِ مَا عَلَيْنَا فِي ذَلِكَ شَيْءٌ» قَالَ زَيْدٌ: «فَأَمَرَنِي أَبُو بَكْرٍ، فَكَتَبْتُهُ فِي قِطَعِ الْآدَمِ، وَكِسَرِ الْأَكْتَافِ وَالْعُسُبِ فَلَمَّا هَلَكَ أَبُو بَكْرٍ، وَكَانَ عُمَرُ كَتَبَ ذَلِكَ فِي صَحِيفَةٍ وَاحِدَةٍ، فَكَانَتْ عِنْدَهُ، فَلَمَّا هَلَكَ، كَانَتِ الصَّحِيفَةُ عِنْدَ حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ إِنَّ حُذَيْفَةَ بْنَ الْيَمَانِ قَدِمَ مِنْ غَزْوَةٍ كَانَ غَزَاهَا، فِي مَرْجِ أَرْمِينِيَةَ، فَلَمْ يَدْخُلْ بَيْتَهُ حَتَّى أَتَى عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَدْرِكِ النَّاسَ فَقَالَ عُثْمَانُ: وَمَا ذَاكَ؟ قَالَ: غَزَوْتُ مَرْجَ أَرْمِينِيَةَ، فَحَضَرَهَا أَهْلُ الْعِرَاقِ وَأَهْلُ الشَّامِ، فَإِذَا أَهْلُ الشَّامِ يَقْرَءُونَ بِقِرَاءَةِ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، فَيَأْتُونَ بِمَا لَمْ يَسْمَعْ أَهْلُ الْعِرَاقِ، فَتُكَفِّرُهُمْ أَهْلُ الْعِرَاقِ. وَإِذَا أَهْلُ الْعِرَاقِ يَقْرَءُونَ بِقِرَاءَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ، فَيَأْتُونَ بِمَا لَمْ يَسْمَعْ أَهْلُ الشَّامِ، فَتُكَفِّرُهُمْ أَهْلُ الشَّامِ» قَالَ زَيْدٌ: «فَأَمَرَنِي عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ أَكْتُبُ لَهُ مُصْحَفًا، وَقَالَ: إِنِّي مُدْخِلٌ مَعَكَ رَجُلًا لَبِيبًا فَصِيحًا، فَمَا اجْتَمَعْتُمَا عَلَيْهِ فَاكْتُبَاهُ، وَمَا اخْتَلَفْتُمَا فِيهِ فَارْفَعَا إِلَيَّ. فَجَعَلَ مَعَهُ أَبَانَ بْنَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ» قَالَ: «فَلَمَّا بَلَغَا {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ}" قَالَ زَيْدٌ،»فَقُلْتُ: التَّابُوهُ. وَقَالَ أَبَانُ بْنُ سَعِيدٍ: التَّابُوتُ، فَرَفَعْنَا ذَلِكَ إِلَى عُثْمَانَ، فَكَتَبَ التَّابُوتُ» قَالَ: «فَلَمَّا فَرَغْتُ، عَرَضْتُهُ عُرْضَةً، فَلَمْ أَجِدْ فِيهِ هَذِهِ الْآيَةَ {مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ} إِلَى قَوْلِهِ {وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا}» قَالَ: «فَاسْتَعْرَضْتُ الْمُهَاجِرِينَ أَسْأَلُهُمْ عَنْهَا، فَلَمْ أَجِدْهَا عِنْدَ أَحَدٍ مِنْهُمْ.

ثُمَّ اسْتَعْرَضْتُ الْأَنْصَارَ أَسْأَلُهُمْ عَنْهَا، فَلَمْ أَجِدْهَا عِنْدَ أَحَدٍ مِنْهُمْ، حَتَّى وَجَدْتُهَا عِنْدَ خُزَيْمَةَ بْنِ ثَابِتٍ فَكَتَبْتُهَا، ثُمَّ عَرَضْتُهُ عُرْضَةً أُخْرَى، فَلَمْ أَجِدْ فِيهِ هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ {لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ} إِلَى آخِرِ السُّورَةِ، فَاسْتَعْرَضْتُ الْمُهَاجِرِينَ فَلَمْ أَجِدْهَا عِنْدَ أَحَدٍ مِنْهُمْ، ثُمَّ اسْتَعْرَضْتُ الْأَنْصَارَ أَسْأَلُهُمْ عَنْهَا، فَلَمْ أَجِدْهَا عِنْدَ أَحَدٍ مِنْهُمْ، حَتَّى وَجَدْتُهَا مَعَ رَجُلٍ آخَرَ، يُدْعَى خُزَيْمَةَ أَيْضًا، فَأَثْبَتُّهَا فِي آخِرِ بَرَاءَةَ، وَلَوْ تَمَّتْ ثَلَاثَ آيَاتٍ، لَجَعَلْتُهَا سُورَةً عَلَى حِدَةٍ، ثُمَّ عَرَضْتُهُ عُرْضَةً أُخْرَى فَلَمْ أَجِدْ فِيهِ شَيْئًا. ثُمَّ أَرْسَلَ عُثْمَانُ إِلَى حَفْصَةَ يَسْأَلُهَا أَنْ تُعْطِيَهُ الصَّحِيفَةَ، وَحَلَفَ لَهَا لَيَرُدَّنَّهَا إِلَيْهَا، فَأَعْطَتْهُ إِيَّاهَا، فَعَرَضَ الْمُصْحَفَ عَلَيْهَا، فَلَمْ يَخْتَلِفَا فِي شَيْءٍ فَرَدَّهَا إِلَيْهَا، وَطَابَتْ نَفْسُهُ، وَأَمَرَ النَّاسَ أَنْ يَكْتُبُوا مَصَاحِفَ، فَلَمَّا مَاتَتْ حَفْصَةُ، أَرْسَلَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ فِي الصَّحِيفَةِ بِعَزْمَةٍ، فَأَعْطَاهُمْ إِيَّاهَا، فَغُسِّلَتْ غُسْلًا».

59. Ahmed b. Abde ed-Dabiy bize, Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî, Umâre b. Gaziyye, İbn Şihâb, Hârice b. Zeyd b. Sâbit tarikiyle babası Zeyd'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Resûlullah'ın ashâbı, Yemâme savaşında şehid edildiği zaman Hz. Ömer Hz. Ebû Bekir'in huzuruna girip dedi ki:

'Resûlullah'ın ashâbı, Yemâme'de, kelebeklerin ateşe atıldığı gibi atıldılar. Ben onların -ki Kur'ân hafızlarıdır- bir savaş meydanı görseler, ölünceye dek aynı şeyi yapmalarından ve bunun neticesinde de Kur'ân'ın zayi olup unutulmasından korkuyorum. Keşke Kur'ân'ı toplayıp yazsan!' Ebû Bekir buna sıcak bakmadı ve;

'Allah Resûlü'nün yapmadığı bir şeyi ben mi yapayım?' dedi. Birlikte müzakere ettiler. Sonra Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit'e haber gönderdi. Zeyd dedi ki:

'Onun huzuruna girdim. Ömer arkasına yarı yaslanmış vaziyetteydi.'[261] Ebû Bekir dedi ki:

---

261 Rivayette مُحْزَئِلٌ diye geçen bu kelimeyi Tahâvî, شِبْهَ الْمُتَّكِئِ "yaslanmışa benzer" diye izah etmiştir. *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 8/128.

'Ömer beni bir işe davet ediyor fakat ben yanaşmıyorum. Sen vahiy kâtibisin. Eğer onunla aynı düşünürsen size uyarım. Benimle aynı düşünürsen bu işe girişmem.' Ebû Bekir Ömer'in sözlerini anlattı. Ömer susuyordu. Ben de buna sıcak bakmayıp;

'Allah Resûlü'nün yapmadığı bir şeyi mi yapacağız?' dedim. Nihayet Ömer,

'O zaman ben bunu yaparsam siz sorumlu değilsiniz' diye bir söz söyledi. Düşünmek üzere ayrıldık. Dedik ki:

'Bunda bir şey yok. Bunu yaparsak bunun bir mahzuru yok.' Zeyd dedi ki:

'Ebû Bekir bana emretti, ben de deri parçalarındaki, kürek kemiklerindeki ve hurma dallarındaki (sûre ve âyetleri) yazdım. Ebû Bekir vefat ettiği zaman Ömer bunları bir sahifede (Mushaf'ta) yazdı. Onun yanında bulunuyordu. O da vefat edince bu sahife Hz. Peygamber'in zevcesi Hafsa'nın yanında kaldı. Sonra Huzeyfe b. el-Yemân Ermenistan topraklarında katıldığı bir gazveden döndü. Evine bile girmeden doğruca Osman b. Affân'a gidip dedi ki:

'Ey mü'minlerin emiri, insanlara yetiş' dedi. Osman; **[1/54]**

'Hayırdır ne oldu?' dedi. Huzeyfe dedi ki:

'Ermenistan topraklarına gazveye gittim. Iraklılarla Şamlılar da oradaydı. Şamlılar Übey b. Ka'b'ın kıraatiyle okuyup Iraklıların duymadıkları bir tarz benimsiyor, Iraklılar da onları tekfir ediyor; Iraklılar da İbn Mes'ûd'un kıraatiyle okuyup Şamlıların duymadıkları bir tarz benimsiyor, Şamlılar da onları tekfir ediyorlar.' Zeyd dedi ki:

'Osman b. Affân ona bir Mushaf yazmamı emretti. 'Ben seninle birlikte zeki, fasih konuşan birini daha görevlendireceğim. İkiniz aynı kanaatte olursanız onu yazın, eğer ihtilaf ederseniz bana müracaat edin.' dedi. Ebân b. Saîd b. Âs'ı görevlendirdi.' {إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ}[262] âyetine geldikleri zaman, Zeyd dedi ki:

'Ben التَّابُوهُ dedim. Ebân b. Saîd ise {التَّابُوتُ} dedi. Bunun üzerine Osman'a müracaat ettik. O da {التَّابُوتُ} şeklinde yazdı. Yazma işini bitirince (Ebân'la) bir kez daha mukabele ettik. Mushaf'ta, {مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا

262 Bakara 2/248.

مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ} âyetini {وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا}[263] kısmına kadar göremedim. Âyet hakkında bir bilgi edinmek üzere durumu Muhacirlere arz ettim. Âyete kimsede rastlayamadım. Aynı amaçla Ensar'a da başvurdum. Sadece Huzeyme b. Sâbit'te bulup âyeti yazdım. Sonra bir mukabele daha yaptım. Bu kez de şu iki âyeti, sûrenin sonuna kadar göremedim: {لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ}.[264] Muhacirlere başvurdum, hiç kimsede bulamadım. Sonra bilgi edinmek amacıyla Ensar'a başvurdum hiç kimsede bulamadım. Nihayet yine adı Huzeyme olan bir başka kişide (bu) âyet(leri) buldum. Bu âyetleri Berâe'nin sonuna koydum. Şayet üç âyete ulaşsaydı, onu müstakil bir sûre olarak bir araya toplardım. Sonra onu bir kez daha mukabele ettim, bir eksiklik göremedim. Sonra Hafsa'ya sahîfeyi kendisine vermesini istemek üzere haber gönderdi. Ona tekrar geri vereceğine yemin etti. O da verdi. Mushaf'ı onunla mukabele etti. Bir farklılık göremedi. Sonra onu Hafsa'ya iade etti. Kalbi mutmain olmuştu. İnsanlara Mushafları yazmalarını emretti. Hafsa vefat edince Abdullah b. Ömer'e sahîfe ile ilgili bir emir gönderdi. O da sahîfeyi onlara verdi. Mushaf suyla silindi.'"[265] **[1/55]**

[٦٠] وَحَدَّثَنِي بِهِ يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ خَارِجَةَ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، بِنَحْوِهِ سَوَاءً.

---

263 Ahzâb 33/23.

264 Tevbe 9/128-129.

265 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 4844; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müdrec*, 1/397, seneddeki Derâverdî'den. Buhârî (4986-4988), İbn Şihâb, Ubeyd b. Sebbâk tarikiyle Zeyd'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le olan kıssasını nakletmiştir. Enes'ten de Huzeyfe'nin Hz. Osman'la olan kıssasını, Hârice b. Zeyd'den de Ahzâb sûresinden kaybolan âyetin kıssasını nakletmiştir. Hafız İbn Hacer demiştir ki: "Bu Zührî'den gelen sahih bir rivayettir. Umâre b. Guzeyye, Zührî'den rivayetinde fert kalmış ve şöyle demiştir: 'Hârice b. Zeyd'den, o da babasından.' Her üç kıssayı; Zeyd'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'le olan kıssasını, Huzeyfe'nin Hz. Osman'la olan kıssasını, Hârice b. Zeyd'den de Ahzâb sûresinden kaybolan âyetin kıssasını uzun uzun anlatmıştır. Taberî rivayeti nakletmiş, Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müdrec*'de, bunun Umâre'nin bir vehmi olduğunu, onun senedleri birbirine derc ettiğini söylemiştir." Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müdrec*, 1/399, 400; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/11, 12; Tayâlisî, *el-Müsned*, 609. Türkî, 1/56.

60. Yunus b. Abdil'âlâ bize, Nuaym b Hammâd, Abdülazîz b. Muhammed, Umâre b. Gaziyye, İbn Şihâb, Hârice b. Zeyd tarikiyle Zeyd b. Sâbit'ten aynısını rivayet etmiştir.[266]

[٦١] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: «لَمَّا كَانَ فِي خِلَافَةِ عُثْمَانَ، جَعَلَ الْمُعَلِّمُ يُعَلِّمُ قِرَاءَةَ الرَّجُلِ، وَالْمُعَلِّمُ يَعْلَمُ قِرَاءَةَ الرَّجُلِ، فَجَعَلَ الْغِلْمَانُ يَلْتَقُونَ فَيَخْتَلِفُونَ، حَتَّى ارْتَفَعَ ذَلِكَ إِلَى الْمُعَلِّمِينَ، قَالَ أَيُّوبُ: فَلَا أَعْلَمُهُ أَلَا قَالَ: حَتَّى كَفَرَ بَعْضُهُمْ بِقِرَاءَةِ بَعْضٍ. فَبَلَغَ ذَلِكَ عُثْمَانَ فَقَامَ خَطِيبًا، فَقَالَ: أَنْتُمْ عِنْدِي تَخْتَلِفُونَ فِيهِ وَتَلْحَنُونَ، فَمَنْ نَأَى عَنِّي مِنْ أَهْلِ الْأَمْصَارِ أَشَدُّ فِيهِ اخْتِلَافًا، وَأَشَدُّ لَحْنًا، اجْتَمِعُوا يَا أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ، فَاكْتُبُوا لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ أَبُو قِلَابَةَ: فَحَدَّثَنِي مَالِكٌ أَبُو أَنَسٍ ، قَالَ: كُنْتُ فِيمَنْ يُمْلَى عَلَيْهِمْ، قَالَ: فَرُبَّمَا اخْتَلَفُوا فِي الْآيَةِ فَيَذْكُرُونَ الرَّجُلَ قَدْ تَلَقَّاهَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَعَلَّهُ أَنْ يَكُونَ غَائِبًا، أَوْ فِي بَعْضِ الْبَوَادِي، فَيَكْتُبُونَ مَا قَبْلَهَا وَمَا بَعْدَهَا، وَيَدَعُونَ مَوْضِعَهَا، حَتَّى يَجِيءَ أَوْ يُرْسَلَ إِلَيْهِ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنَ الْمُصْحَفِ، كَتَبَ عُثْمَانُ إِلَى أَهْلِ الْأَمْصَارِ: إِنِّي قَدْ صَنَعْتُ كَذَا وَكَذَا، وَمَحَوْتُ مَا عِنْدِي، فَامْحُوا مَا عِنْدَكُمْ.»

61. Yakub b. İbrahim bana, İbn Uleyye, Eyyûb tarikiyle Ebû Kılâbe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Osman'ın hilafeti döneminde Kur'ân muallimi bir kimsenin kıraatini, diğer bir muallim bir başka kimsenin kıraatini öğretirdi. Çocuklar da karşılaştıklarında farklı farklı okumaya başladılar; bu, muallimlere müracaat etmeye kadar uzandı. Eyyûb (Ebû Kılâbe'nin) 'Biri diğerinin kıraatini inkâr ederdi.' dediğini bilmiyorum. Bu Osman'a ulaştı. Osman insanlara şöyle hitap etti:

'Sizler benim gözümün önünde Kur'ân hakkında ihtilaf ediyor ve yanlış okuyorsunuz. Demek ki benden uzakta olan şehir halkları onunla ilgili daha çok ihtilafa düşüp daha çok hata ediyorlar. Ey Muhammed'in ashâbı toplanın. İnsanlar için bir İmam Mushaf yazın.' Ebû Kılâbe dedi ki:

---

266 Tahâvî, *Müşkilü 'l-Âsâr*, (3118) seneddeki Yunus'tan rivayet etmiştir. Türkî, 1/56.

'Bana Mâlik Ebû Enes rivayet etti.'[267] 'Kendilerine imla edilenler arasında ben de vardım.' dedi. Herhalde bir âyette ihtilaf ettiler, bu âyeti Allah Resûlü'nden alan bir adamdan söz ettiler, herhalde o kimse ortalıkta yoktu yahut da yaylada idi. Âyetin öncesini ve sonrasını yazıyorlar, yerini (boş) bırakıyorlardı; ta ki adam gelip yahut da haberle gönderene kadar. Mushaf'ı bitirdikleri zaman, Osman şehirlere şunu yazdı:

'Ben şöyle şöyle yapıp yanımızdaki (Mushaf'ı) sildim. Siz de yanınızdakileri silin.'"[268] **[1/56]**

[٦٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيُّ أَنَّهُ اجْتَمَعَ فِي غَزْوَةِ أَذْرَبِيْجَانَ وَأَرْمِينِيَةَ أَهْلُ الشَّامِ وَأَهْلُ الْعِرَاقِ، فَتَذَاكَرُوا الْقُرْآنَ وَاخْتَلَفُوا فِيهِ حَتَّى كَادَ يَكُونُ بَيْنَهُمْ فِتْنَةٌ، فَكَتَبَ حُذَيْفَةُ بْنُ الْيَمَانِ لَمَّا رَأَى اخْتِلَافَهُمْ فِي الْقُرْآنِ إِلَى عُثْمَانَ، فَقَالَ: «إِنَّ النَّاسَ اخْتَلَفُوا فِي الْقُرْآنِ، حَتَّى إِنِّي وَاللَّهِ لَأَخْشَى أَنْ يُصِيبَهُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى مِنَ الِاخْتِلَافِ. قَالَ: فَفَزِعَ لِذَلِكَ فَزَعًا شَدِيدًا، فَأَرْسَلَ إِلَى حَفْصَةَ، فَاسْتَخْرَجَ الصُّحُفَ الَّتِي كَانَ أَبُو بَكْرٍ أَمَرَ زَيْدًا بِجَمْعِهَا، فَنَسَخَ مِنْهَا مَصَاحِفَ، فَبَعَثَ بِهَا إِلَى الْآفَاقِ».

62. Yunus b. Abdil'alâ bana, İbn Vehb, Yunus, İbn Şihâb tarikiyle Enes b. Mâlik el-Ensârî'den şunu rivayet etmiştir: "Şamlılarla Iraklılar Azerbaycan ve Ermenistan gazvesinde birlikte bulundular. Kur'ân'ı müzakere ettiler ve ayrılığa düştüler. Neredeyse aralarında fitne çıkacaktı. Huzeyfe b. el-Yemân onların Kur'ân konusundaki ihtilaflarını görünce, Osman'a hitaben şöyle bir mektup yazdı: 'İnsanlar Kur'ân konusunda ihtilafa düştüler. Öyle ki vallahi ben onların başına daha önce Yahudi ve Hıristiyanların

---

267 İbn Ebî Dâvûd'un *el-Mesâhif*'inde ve ondan da *el-Kenz*'de (4776), Mâlik Ebû Enes'tir. Ebû Bekir b. Ebî Dâvûd, "Bu Mâlik Ebû Enes'in dedesi olan Mâlik Ebû Enes'tir" demiştir. Doğrusu bizim tespit ettiğimiz gibi olup Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî'dir. Nitekim Hafız İbn Hacer de, *Fethu'l-Bârî*'de İbn Ebî Dâvûd'dan böyle zikretmiştir. Mâlik, Hz. Osman zamanında kıraat eden kimselerdendi. Mushafları yazdırıyordu. Bk. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 26; İbnü'l-Kelbî, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, s. 435; *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/148. Türkî 1/57.

268 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 21, seneddeki İbn Uleyye'den; Ali el-Müttakî, *el-Kenz*, 4776, İbnü'l-Enbârî'ye nispetle. Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefak ve'l-Müfterak*, 1/129, 130. Türkî, 1/57.

başına gelen ayrılıkların benzerinin gelmesinden endişe ediyorum.' Bu Hz. Osman'da büyük bir infial uyandırdı. Derhal Hafsa'ya haber gönderip Hz. Ebû Bekir'in Zeyd'e toplamasını emrettiği sahîfeleri çıkarmasını istedi. Ondan Mushaflar istinsah ettirdi. Onları şehirlere gönderdi."[269] **[1/57]**

[٦٣] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: "قُبِضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَمْ يَكُنِ الْقُرْآنُ جُمِعَ، وَإِنَّمَا كَانَ فِي الْكَرَانِيفِ وَالْعُسُبِ".

63. Saîd b. Rebî' bana, Süfyân b. Uyeyne tarikiyle Zührî'nin şöyle dediğini nakletti: "Hz. Peygamber (sav) vefat etti. Kur'ân cem edilmemişti ve sadece hurma kütükleri ve dallarına yazılıydı."[270]

[٦٤] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ صَعْصَعَةَ: "أَنَّ أَبَا بَكْرٍ أَوَّلُ مَنْ وَرَّثَ الْكَلَالَةَ، وَجَمَعَ الْمُصْحَفَ".

64. Saîd b. Rebî' bana, Süfyân, Mücâlid, Şa'bî, Sa'sa'a tarikiyle Zührî'nin şöyle dediğini nakletti: "Ebû Bekir kelâleyi ilk kez mirasçı kılan ve Mushaf'ı ilk kez cem edendir."[271]

Buna benzer, hepsine yer verilmesi durumunda kitabın hacmini artıracak haberler ve Müslümanların imamı, müminlerin emiri Osman b. Affân'ın (ra) Müslümanları bir harf üzere topladığına ve sevk ettiğine işaret eden pek çok rivayet vardır. Hz. Osman bunu, onların faydalarını düşünerek, onlara duyduğu şefkat ve merhametin bir ifadesi olarak, Müslüman olduktan sonra bir kısmının dinden dönmesi, iman ettikten sonra küfre girmesi endişesiyle yaptı. Zira bizzat Hz. Osman'ın huzurunda veya döneminde, Allah Resûlü'nden Allah Resûlü'nün ashâbının nakliyle, bu

---

269 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 18, 21, seneddeki Zührî'den. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/14. Türkî, 1/58; Şâkir, 1/62.

270 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 23, seneddeki Zührî'den; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/9. Türkî, 1/58.

271 Sa'sa'a, İbn Sûhân olup tâbiînin büyüklerindendir. Hz. Peygamber (sav) döneminde Müslüman olmuş fakat onu görmemiştir. Rivayeti İbn Ebî Şeybe (10/545), seneddeki Süfyân b. Uyeyne'den nakletmiştir. Kelâle'nin kim olduğu ile ilgili farklı görüşler gelmiştir. İbn Hacer'in dediği gibi (*Fethu'l-Bârî*, 12/21) cumhur ulema kelâlenin, ölüp de kendisine mirasçı olacak oğlu ve babası bulunmayan kimse olduğu kanaatindedir. Nisâ 4/12'de geleceği üzere Taberî'nin tercihi de bu yöndedir. Şâkir, 1/63; Türkî, 1/58.

harflerden birini inkâr etmenin yasak, bu konuda şüpheye düşmenin küfür olduğunu bildiren haberleri işitmelerine rağmen Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi harften bir kısmını inkâr edenler ortaya çıktı. Hz. Osman bunu kendi döneminde, Kur'ân'ın nüzûlü henüz çok taze olduğu ve Allah Resûlü'nün Kur'ân tilavetine dair en büyük dinî yükümlülüğü (azîmü'l-belâi fi'd-dîn) kendilerine emanet ederek ayrıldığı halde insanlar arasında böyle bir gidişatın olduğunu fark etti, onları bir Mushaf etrafında topladı. Üzerinde birlik sağladığı Mushaf'ın dışındaki Mushafları ise yaktı. Her kimin yanında bu Mushaf'a aykırı bir Mushaf varsa, onu yakmasını emretti. Ümmet de ona güvenerek emrini yerine getirip onun bu yaptığında bir doğruluk ve hidâyet olduğunu gördü. Ümmetin adil imamının terkini gerekli gördüğü ve emrettiği diğer altı harfle kıraati, ona itaat edip kendileri ve ümmetin geriden gelen fertleri için faydalı görerek terk etti. Nihayet bunların bilgisi ümmetten silindi, izleri ortadan kalktı; izleri silinip kaybolduğu ve Müslümanlar bu kıraatleri, sıhhatlerini ve onlardan herhangi birini inkâr yoluna gitmeden reddetmeyi bir gelenek haline getirdikleri için bugün bunları hiç kimsenin okuma imkânı kalmamıştır. Gerek kendilerinin gerekse diğer dindaşlarının faydası için bugün Müslümanların, diğer altı harfi bırakıp şefkatli ve samimi imamlarının kendileri için seçtiği tek bir harfle okumaktan başka seçenekleri yoktur. **[1/58]**

Bilgisi kıt olan bir kimse şayet, "Allah Resûlü'nün onlara okuttuğu ve okunmasını emrettiği bir kıraatin terki nasıl caiz olur?" diye bir soru sorarsa şöyle cevap verilir:

Hz. Peygamber'in bu emri vacip ve farz olan bir emir olmayıp ibaha ve ruhsat ifade eden bir emirdir. Zira bu harflerle okumak onlara farz olsaydı, nakliyle delilin sabit olduğu ve kesin haberin mazeretleri ortadan kaldırdığı, ümmetin kârîlerinden şüphenin kaybolduğu kimse açısından, bu yedi harften her bir harfi bilmek zorunlu olurdu. Bu yedi harfle okuma konusunda muhayyer olduklarının en büyük delili, onların naklini bu şekilde terk etmeleridir. Ümmetten Kur'ân'ı nakledenler, delile dayalı olarak bu yedi harften birinin naklini yeterli görmüşlerdir.[272] Öyle olsaydı üzerlerine vacip olduğu sürece insanların yedi kıraatin hepsini nakletmeyi terk etmeleri mümkün olmazdı. Tam tersine onların yapmaları vacip olan şey, yaptıklarıdır (yani diğer harfleri terk etmeleridir). Zira bu konuda yaptıkları İslâm'ı ve Müslümanları düşünmektir. Onların üzerlerine vacip olan bu işi yapmaları, şayet

272 Bu cümle tarafımızdan tam anlaşılamamış, siyaka göre çevrilmiştir.

yapsalardı, İslâm'a ve Müslümanlara zararı olacak bir şeyi yapmalarından daha evla olup, selametleri açısından daha doğrudur. **[1/59]**

Kurrânın sûreti aynı olmakla birlikte bir harfin dammeli, kesralı veya fethalı okunması, bir harfin sâkin veya harekeli olması, bir harfin diğerine nakli noktasındaki ihtilafları, Hz. Peygamber'in (sav) *"Kur'ân'ı yedi harf üzere okumam emredildi."* sözünün anlamıyla alakalı değildir. Zira bilinmektedir ki, Kur'ân harflerinden bu anlamda kurrânın kıraatinde ihtilaf etmediği ve ümmetin âlimlerinden birinin görüşünde şüpheye düşen kimsenin şüphesinde küfre düşmesini gerektirecek hiçbir harf yoktur. Tartışma yapanların tartıştığı konu bakımından tartışılması küfrü gerektiren ve konuyla alakalı rivayetlerin tezahür ettiği şey, bu bâbın başında dile getirdiğimiz husustur.[273] **[1/60]**

Şayet biri derse: "Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi lehçeyle ilgili bir bilginiz var mı? Söz konusu lehçeler Arapların hangi lehçeleridir?" Şöyle cevap veririz:

Kıraatin nâzil olduğu altı lehçeyi bilmeye ihtiyacımız yoktur. Çünkü onları bilmiş olsak bile biraz önce sözünü ettiğim sebeplerle bugün onlarla okumuyoruz. Bir görüşe göre bunların beşi, Hevâzin'in ağızları ('acüz), diğer ikisi de Kureyş ve Huzâ'a lehçeleridir.

Bütün bunlar İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Ne var ki ondan gelen bu rivayetlerin hiçbiri, nakilleriyle delil getirilmesi caiz olan kimselerin rivayeti değildir. Bu lehçelerden beşinin Hevâzin'in ağızları olduğunu rivayet eden el-Kelbî, Ebû Salih tariki;[274] diğer iki lehçenin de Kureyş ve Huzâ'a olduğunu rivayet eden de Katâde'dir. Katâde ise İbn Abbas'la görüşüp ondan semâ yoluyla rivayet almamıştır.

[٦٥] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ نَصْرٍ الْخُزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْهَيْثَمُ بْنُ عَدِيٍّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "نَزَلَ الْقُرْآنُ بِلِسَانِ قُرَيْشٍ وَلِسَانِ خُزَاعَةَ، وَذَلِكَ أَنَّ الدَّارَ وَاحِدَةٌ".

273 Taberî, bu görüşüyle hadislerde sözü edilen yedi harf ile kıraat imamlarının ihtilafına konu olan kıraat farklılıklarının birbirinden ayrı olduğunu ortaya koymaktadır. Taberî'ye göre birincisini inkâr küfrü gerektirirken, ikincisini tartışma konusu yapmakta herhangi bir beis bulunmamaktadır.

274 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 204, seneddeki Kelbî'den.

65. Bana ashâbımızdan biri, Salih b. Nasr el-Huzâî, Heysem b. Adî, Saîd b. Ebî Arûbe, Katâde tarikiyle İbn Abbas'tan şunu nakletmiştir: "Kur'ân Kureyş lehçesi ve Huzâ'a lehçesiyle inmiştir. Çünkü yurt birdir."[275]

[٦٦] وَحَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ الدِّيلِيِّ، قَالَ: «نَزَلَ الْقُرْآنُ بِلِسَانِ الْكَعْبَيْنِ: كَعْبِ بْنِ عَمْرٍو، وَكَعْبِ بْنِ لُؤَيٍّ. فَقَالَ خَالِدُ بْنُ سَلَمَةَ لِسَعْدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ: أَلَا تَعْجَبُ مِنْ هَذَا الْأَعْمَى يَزْعُمُ أَنَّ الْقُرْآنَ نَزَلَ بِلِسَانِ الْكَعْبَيْنِ وَإِنَّمَا نَزَلَ بِلِسَانِ قُرَيْشٍ.»

66. Bana ashâbımızdan biri, Salih b. Nasr, Şu'be, Katâde tarikiyle Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin şöyle dediğini nakletmiştir:

"Kur'ân iki Ka'b'ın lehçesiyle inmiştir: Ka'b b. Amr ve Ka'b b. Lüey." Hâlid b. Seleme de Saîd b. İbrahim'e demiştir ki:

"Kur'ân'ın iki Ka'b'ın lehçesiyle indiğini söyleyen şu âmâya şaşırmıyor musun?[276] Hâlbuki Kur'ân sadece Kureyş lehçesiyle inmiştir."[277] **[1/61]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Hevâzin'in ağızları(nı konuşan kolları), Sa'd b. Bekr, Cüşem b. Bekr, Nasr b. Muâviye ve Sakîf'tir.

---

275 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 204. Ebû Ubeyd şöyle demiştir: "Saîd b. Arûbe'den de Katâde tarikiyle İbn Abbas'tan işitenlerden naklediyorlar."

276 Türkî'nin tahkike esas aldığı bir başka nüshada الأَعْجَمِيُّ "Arap olmayan" şeklinde kaydedilmiştir.

277 66. rivayet de munkatıdır. Çünkü Katâde 61 yılında doğmuştur. Ebu'l-Esved ed-Düelî ise 69 yılında vefat etmiştir. Dolayısıyla Katâde, Ebu'l-Esved'e yetişmemiştir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'da (5/173) bunun bir benzerini merfu olarak, Ahmed b. Abdülcebbâr el-Utâridî, Sehl b. Şuayb tarikiyle İbn Süfyân el-Eslemî'den nakletmiştir: "Allah Resûlü buyurdu ki: *'Kur'ân iki Ka'b'ın lehçesiyle inmiştir. Biri Ka'b b. Lüey ki Kureyş'in atasıdır; diğeri de Ka'b b. Amr'dır ki o da Huzâ'a'nın atasıdır.'*" Bu da belirsiz bir isnaddır. Ahmed b. Abdülcebbâr: Hal tercemesini İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de (1/1/62) verip şöyle demiştir: "Ondan hadis yazardım, insanların onun hakkında konuştuğunu görünce ondan rivayet etmekten vazgeçtim." Sonra Ebû Hâtim'in babasından da onun kuvvetli olmadığını nakletmiştir. Adı geçen Ahmed'in babası olan Abdülcebbâr'a gelince onun hal tercemesine rastlanmamaktadır. Sehl b. Şuayb'ın hal tercemesini ise yine İbn Ebî Hâtim 2/1/199'da yer vermiş, onun Şa'bî ve Ubeydullah b. Abdullah el-Kindî'den rivayet ettiğini söylemiş, ne var ki onu cerh veya ta'dil etmemiştir. Onun hal tercemesine de başka yerde rastlanmamaktadır. İbn Süfyân el-Eslemî'nin ise kim olduğu meçhuldür. Sahabe tabakasından olabilir. Çünkü Sehl b. Şuayb ona yetişmemiştir. Şayet sahabeden ise isnad munkatıdır. Şâkir, 1/66; Türkî, 1/62.

Hz. Peygamber'in (sav) "Kur'ân yedi harfe göre nâzil olmuştur, hepsi de şâfi ve kâfidir." sözünün anlamına gelince, bu tıpkı Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı anlattığı şu sözündeki gibidir: *"Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifa ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'ân) geldi."*[278] Allah Kur'ân'ı müminlere şifa kılmıştır. Onlar Kur'ân'ın öğütleriyle şeytanın vesvese ve havatırıyla kalplerine bulaşan hastalıklardan şifa umarlar. Kur'ân onları âyetlerinin beyânıyla, kendi dışındaki bütün öğütlerden müstağnî kılıp onlara kâfi gelir.

5. [Kur'ân'ın Yedi Cennet Kapısından İndirilmiş Olması]

1. Allah Resûlü'nün "Kur'ân Yedi Cennet Kapısından İndirilmiştir" Sözünün Anlamı ve Bu Konuda Nakledilmiş Rivayetler

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Râviler Allah Resûlü'nden bu konuda gelen rivayetlerin lafızlarında farklılaşmışlardır.

[٦٧] فَرُوِيَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: «كَانَ الْكِتَابُ الْأَوَّلُ نَزَلَ مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ، وَعَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ، وَنَزَلَ الْقُرْآنُ مِنْ سَبْعَةِ أَبْوَابٍ، وَعَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ: زَاجِرٍ، وَآمِرٍ، وَحَلَالٍ، وَحَرَامٍ، وَمُحْكَمٍ، وَمُتَشَابِهٍ، وَأَمْثَالٍ؛ فَأَحِلُّوا حَلَالَهُ، وَحَرِّمُوا حَرَامَهُ، وَافْعَلُوا مَا أُمِرْتُمْ بِهِ، وَانْتَهُوا عَمَّا نُهِيتُمْ عَنْهُ، وَاعْتَبِرُوا بِأَمْثَالِهِ، وَاعْمَلُوا بِمُحْكَمِهِ، وَآمِنُوا بِمُتَشَابِهِهِ، وَقُولُوا آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا» حَدَّثَنِي بِذَلِكَ يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، عَنْ عَقِيلِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَرُوِيَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مُرْسَلًا غَيْرَ ذَلِكَ.

67. İbn Mes'ûd'dan Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "İlk kitap bir kapıdan ve bir harfle nâzil olmuştur. Kur'ân yedi kapıdan

278 Yûnus 10/57.

ve yedi harfle nâzil olmuştur: Nehyedenler, emredenler[279] helâl, haram, muhkem, müteşabih ve emsâl; şu halde onun helâlini helâl, haramını haram bilin, size emredilenleri yerine getirin, yasaklananlardan kaçının, misallerinden de öğüt alın, muhkemiyle amel edin, müteşabihlerine iman edin ve 'Hepsi Rabbimizin katındandır hepsine iman ettik' deyin."[280] Bunu bana Yunus b. Abdil'alâ, İbn Vehb, Hayve b. Şurayh, Akîl b. Hâlid, Seleme b. Ebî Seleme b. Abdurrahman b. Avf ve babası, İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'den nakletmiştir. Ebû Kılâbe'den de Hz. Peygamber'den mürsel bir rivayet nakledilmiştir. Bunun dışında da haberler gelmiştir: **[1/62]**

[٦٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ زَكَرِيَّا، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: بَلَغَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ: أَمْرٍ، وَزَجْرٍ، وتَرْغِيبٍ، وَتَرْهِيبٍ، وَجَدَلٍ، وَقَصَصٍ، وَمُثُلٍ.»

68. Muhammed b. Beşşâr bize, Abbâd b. Zekeriyya, Avf, Ebû Kılâbe tarikiyle Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu bana ulaştı dediği nakledilmiştir: *"Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur: Emir, nehiy, terğîb, terhîb, cedel, kıssalar ve meseller."*[281]

[٦٩] وَرُوِيَ عَنْ أُبَيٍّ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِي ذَلِكَ مَا حَدَّثَنِي بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عِيسَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ الْقُرْآنَ عَلَى حَرْفٍ وَاحِدٍ، فَقُلْتُ: رَبِّ خَفِّفْ عَنْ أُمَّتِي، قَالَ: اقْرَأْهُ عَلَى حَرْفَيْنِ، فَقُلْتُ: رَبِّ خَفِّفْ عَنْ أُمَّتِي، فَأَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَهُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، مِنْ سَبْعَةِ أَبْوَابٍ مِنَ الْجَنَّةِ، كُلُّهَا شَافٍ كَافٍ.»

---

279 Farklı nüshalarda bu kelimeler, "nehiy ve emir" şeklinde de gelmiştir. Doğrusu metinde tespit edildiği gibidir. Bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 66; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 9/26. Şâkir, 1/68; Türkî, 1/63.

280 İsnadı munkatıdır. Ebû Seleme İbn Mes'ûd'a yetişmemiştir. İbn Hibbân, 745; Hâkim, 1/553, 2/289, İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, 8/275, seneddeki İbn Vehb tarikiyle. Tahâvî, *el-Müşkil*, 3102, seneddeki Hayve b. Şureyh tarikiyle. Türkî, 1/63.

281 Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, 3096, Taberî'ye nispetle. Türkî, 1/63.

69. Übey'den de Hz. Peygamber'den bu konuda bir rivayet nakledilmiştir. Bana Ebû Küreyb, Muhammed b. Fudayl, İsmail b. Ebî Hâlid, Abdullah b. İsa b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ, babası, dedesi tarikiyle Übey b. Ka'b'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Resûlü (sav) şöyle buyurdu:

'Allah bana Kur'ân'ı bir harf üzere okumamı emretti. Ben de;

'Allah'ım ümmetime hafiflet.' dedim.

'Onu iki harf üzere oku' buyurdu. Ben de;

'Allah'ım ümmetime hafiflet' dedim.

Nihayet bana, cennetin yedi kapısından hareketle yedi harf üzere okumamı emretti. Hepsi de kâfi ve şâfidir.'"[282] **[1/63]**

İbn Mes'ûd'dan bütün bunlara aykırı bir görüş de nakledilmiştir. Şu rivayette olduğu gibi:

[٧٠] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنِ الْأَحْوَصِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ ضَمْرَةَ بْنِ حَبِيبٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «إِنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ الْقُرْآنَ عَلَى خَمْسَةِ أَحْرُفٍ: حَلَالٍ، وَحَرَامٍ، وَمُحْكَمٍ، وَمُتَشَابِهٍ، وَأَمْثَالٍ، فَأَحِلَّ الْحَلَالَ وَحَرِّمِ الْحَرَامَ، وَاعْمَلْ بِالْمُحْكَمِ، وَآمِنْ بِالْمُتَشَابِهِ، وَاعْتَبِرْ بِالْأَمْثَالِ.»

70. Ebû Küreyb bize, Muhâribî, Ahvas b. Hakîm, Damra b. Habîb, Kâsım b. Abdurrahman tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah Kur'ân'ı beş harf üzre indirmiştir: Helâl, haram, muhkem, müteşabih ve misaller. Şu halde helâlini helâl, haramını haram bilin; muhkemiyle amel edin, müteşabihlerine iman edin, misallerinden de ibret alın."[283]

---

282 69. hadisin isnadı sahih olup daha önce geçen 31. hadisin farklı rivayetlerinden biridir. Oradaki değerlendirmelere bakılabilir.

283 Bu, Taberî'nin de "İbn Mes'ûd'un kendi görüşünden de nakledildiği gibi" diye belirttiği İbn Mes'ûd'a dayanan mevkuf bir hadistir. İbn Dureys, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 129, seneddeki İbn İdris, Ahvas, Kâsım tarikiyle; İbn Kesîr, Fezâilü'l-Kur'ân, s. 66; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/6, İbnü'l-Münzir'e nispetle. Kâsım İbn Mes'ûd'a yetişmemiştir. Dolayısıyla hadis munkatıdır. Şâkir, 1/69; Türkî, 1/64.

Allah Resûlü'nden (sav) naklettiğimiz bu haberlerin hepsi yakın anlamlıdır. Çünkü فُلَانٌ مُقِيمٌ عَلَى بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ هَذَا الْأَمْرِ "Falanca bu işin bölümlerinden birinde bulunmaktadır.", فُلَانٌ مُقِيمٌ عَلَى وَجْهٍ مِنْ وُجُوهِ هَذَا الْأَمْرِ "Falanca bu işin yönlerinden birinde bulunmaktadır.", فُلَانٌ مُقِيمٌ عَلَى حَرْفٍ مِنْ هَذَا الْأَمْرِ "Falanca bu işin bir ucunda bulunmaktadır." deyimleri aynı anlamdadır. Dikkat edilirse Allah Teâlâ kendisine bir çeşit kulluk eden kimseleri, bir harf üzere ibadet etmekle nitelendirmektedir:

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ}

"İnsanlardan öyleleri de vardır ki Allah'a bir harf üzere ibadet ederler."[284]

Yani onlar bir çeşit şüphe ile ibadet ederler, kesin bir inanç ve teslimiyetle değil.

Hz. Peygamber'den rivayette bulunan kimsenin rivayeti de böyledir: *"Kur'ân yedi kısımdan nâzil olmuştur."*, *"Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur."* aynı anlamdadır. Anlamları birbirini bütünler, buna göre te'villeri de birbirinden farklı değildir.

Bütün bunların anlamı, Hz. Peygamber'in (sav) Allah Teâlâ'nın kendisine ve ümmetine özel kıldığı, Kur'ân'ın nüzûlünde hiç kimseye vermediği bir fazilet ve kerameti haber vermesidir. Çünkü nüzûlü bizim kitabımızdan önce olan diğer peygamberlere indirilmiş bütün kitaplar sadece tek bir lehçe ile inmiştir. Bu kitaplar ne zaman ki nâzil olduğu lehçenin dışında bir lehçeye çevrilmişse, onun tercümesi (beyânı) ve tefsiri olmuş, Allah'ın indirdiği gibi tilaveti olmamıştır. Allah bizim kitabımızı ise yedi lehçe ile indirmiştir. Okuyucu bu yedi lehçeden hangisini okursa, bu onun Allah'ın indirdiği gibi okunuşu olur, tercüme ve tefsir edilmiş olanı değil. Dolayısıyla bu yedi lehçeden başkasına çevrilmesine gerek yoktur ki o zaman bunu yapan kimse -anlamını tutturduğunda- onun mütercimi olsun. Tıpkı Allah'ın bir tek lehçe ile indirdiği kitaplarını okuyan kimsenin, onun indirdiği lehçenin dışında bir lehçe ile okuduğu zaman Allah'ın indirdiği gibi okuyan değil, onun mütercimi olduğu gibi. **[1/64]**

Hz. Peygamber'in *"Önceki kitap bir harf üzere inmişti. Kur'ân ise yedi harf üzere inmiştir."* sözünün anlamı budur. Hz. Peygamber'in *"İlk*

284 Hac 22/11.

kitap bir bâbdan inmişti. Kur'ân ise yedi kapıdan inmiştir." sözünün anlamına gelince, o *"İlk kitap bir bâbdan inmişti."* sözüyle -Allahu a'lem- Allah'ın peygamberlerinden kitap inzal ettiği kimselerin kitaplarında hadler, hükümler, helâl ve haramlar yer almamıştır. Uyarı ve nasihatlerden oluşan Hz. Davud'un Zebur'u ve tazim, övgü bağışlama ve vazgeçmeye teşviklerden oluşan Hz. İsa'nın İncil'i ve hüküm ve şeriat içermeyen ve Allah Teâlâ'nın Peygamber'i Muhammed'e ve ümmetine has kıldığı kitabımızın bütün hepsini içermiş olduğu yedi anlamın bir kısmıyla nâzil olan diğer kitaplar gibi.

Kitabı tilavet ederek ibadet edenler, ancak kitaplarının nâzil olduğu bir yönden karşılığında cenneti kazanacakları bir istek bulmuşlar, bu ibadetleriyle bir yakınlık elde edebilmişlerdir. Bu yön de bu kitabın nâzil olduğu cennet kapılarından tek bir kapıdır. Allah Teâlâ bizim Peygamberimiz Muhammed'i ve ümmetini, Allah'ın rızasına nail olacakları ve onları yerine getirdikleri zaman cenneti kazanacakları vecihlerden yedi vecih üzere kitabını nâzil etmekle özel kılmıştır. Yedi vecihten her bir vecih, Kur'ân'ın nâzil olduğu cennet kapılarından bir kapıdır. Çünkü bu yedi vecihten her bir vecihle amel eden kimse, cennet kapılarından bir kapıya göre amel etmiş olur, o kapıdan kurtuluşu istemiş olur. Allah Teâlâ'nın kitabında emrettiğiyle amel etmek, cennet kapılarından bir kapıdır. Allah'ın yasakladıklarını terk etmek, onun kapılarından ikinci bir kapıdır. Allah'ın helâl kıldıklarını helâl bilmek, onun kapılarından üçüncü bir kapıdır. Allah'ın haram kıldıklarını haram bilmek, onun kapılarından dördüncü bir kapıdır. Onun açık muhkemlerine iman etmek, onun kapılarından beşinci bir kapıdır. Allah'ın ilmini kendine özgü kıldığı ve diğer kullardan gizlediği müteşabihine teslimiyet ve bütün bunların Rabbi katından olduğunu ikrar etmek de onun kapılarından altıncısıdır. Onun misallerinden ibret almak, nasihatlerinden öğüt almak da onun kapılarının yedincisidir. **[1/65]**

Kur'ân'da bulunan gerek yedi harf gerekse kendisinden nâzil olduğu yedi kapının hepsini Allah Teâlâ kulları için rızasına eriştirecek bir hidâyet rehberi, cennete götüren bir kılavuz kılmıştır. İşte Allah Resûlü'nün *"Kur'ân cennetin yedi kapısından nâzil olmuştur."* sözünün anlamı budur.

Hz. Peygamber'in (sav), Kur'ân hakkındaki *"Her harfin bir haddi vardır."* sözü ise, yedi vecihten her bir vechin Allah Teâlâ tarafından

konulmuş olan bir sınırı vardır; hiç kimsenin onu aşması caiz değildir, anlamındadır. *"Her haddin de bir muttalaı vardır."* sözüyle ise, helâl, haram ve diğer kanunları gibi Allah'ın çizdiği sınırların her birinin, kulun âhirette karşı karşıya kalacağı, kendisine ulaşacak olan (يَطَّلِعُ عَلَيْهِ)[285] ve kıyamette karşılaşacağı Allah'ın sevabının ve cezasının miktarını kastetmiştir. Nitekim Ömer b. Hattâb (ra) şöyle demiştir: "Şayet benim yeryüzü dolusu altın ve gümüşüm (veya sarı ve beyaz develerim) olsaydı, muttalaın korkusundan onları feda ederdim."[286] Hz. Ömer bununla vefatından sonra Allah'ın emrinden kendisine ulaşacak ve üzerine hücum edecek şeyleri kastetmektedir. **[1/66]**

6. Kur'ân Te'vili Bilgisine Ulaştıran Vecihler

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Kur'ân'ın tamamının Arapça olduğunu, Arapçanın bütün lehçeleriyle değil, bir lehçesiyle nâzil olduğunu, bugün Müslümanların kıraat ve ellerinde bulunan Mushaflarının Arap lehçelerinin tamamıyla değil, Kur'ân'ın nâzil olduğu bir lehçe ile olduğunu söylemiştik. Yine Kur'ân'ın Allah'ın Kur'ân'a özgü kıldığı emir, nehiy, helâl, haram, vaad ve va'îd, muhkem, müteşabih hükmünün incelikleri gibi hususlardan nur, burhan, hikmet, beyân içerdiğini söylemiştik. Anlama yeteneği olan kimseler için bu açıklamalarımız yeterlidir.

Kur'ân te'vilinin çeşitli amaçlarını beyân hususundaki görüşlerimiz şöyledir: Allah Teâlâ, Peygamberi Muhammed (sav) için şöyle buyurur:

{وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ}

"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik."[287]

---

285 Bu ifade {نَارُ اللهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَةِ} *"Kalplere kadar ulaşan Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir."* (Hümeze 104/7) âyetine bir telmih gibidir. Taberî bu âyeti, "Elemi ve yakıcılığı kalplere kadar ulaşan" diye açıklar. bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 24/622.

286 Ebû Ya'lâ, 2731, ondan İbn Hibbân, 6905; ayrıca bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/354, 355. Türkî, 1/67.

287 Nahl 16/44.

Bir başka âyette şöyle buyurur:

{وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ}

"Sana kitabı, ancak ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklaman için ve iman eden bir topluma doğru yolu gösterici ve rahmet olarak indirdik."[288]

Bir başka âyette de şöyle buyurur:

{هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ}

"O, sana Kitab'ı indirendir. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek mânasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, 'Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır.' derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar."[289] **[1/67]**

Allah Teâlâ'nın beyânından anlaşılmaktadır ki, Allah'ın Peygamberi'ne indirdiği Kur'ân'dan bazı âyetleri içinde anlamının bilgisine ancak Hz. Peygamber'in beyânı ile ulaşılabilecek olanlar vardır. Bunlar, vacip, mendup ve irşad amaçlı emir ve nehiy çeşitleri, hukukî ve cezaî vazifeler, farzların dereceleri, kulların birbirlerine gerekli olan ölçüleri gibi ancak Allah Resûlü'nün ümmetine açıklaması ile bilinebilecek bütün hüküm âyetlerinin tefsiridir. Bu, Allah Resûlü'nün beyânına dayalı, ister nas yoluyla isterse ümmetine işaret yoluyla belirttiği te'vili dışında hiç kimsenin söz söyleme yetkisinin bulunmadığı bir yöndür.

Bunlardan biri de Vâhid ve Kahhâr olan Allah'tan başka te'vilini kimsenin bilmediği, bir hadisenin ecelinden, kıyametin kopacağı, sûrun üfürüleceği, İsa b. Meryem'in nüzûl edeceği vakti bilmek gibi gelecekten haber veren âyetlerdir. Bunlar hiç kimsenin zamanını bilmediği vakitler olup Allah Teâlâ'nın bilgisini sadece kendine özgü kıldığı için te'vili ancak alâmetlerinden haber vermekle bilinebilecek olan konulardır. **[1/68]**

---

288 Nahl 16/64.

289 Âl-i İmrân 3/7.

Allah Teâlâ muhkem kitabını böyle indirmiştir:

{ يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ ثَقُلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ حَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ }

"Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi ancak Rabbimin katındadır. Onu vaktinde ancak O (Allah) ortaya çıkaracaktır. O göklere de yere de ağır basmıştır. O, size ancak ansızın gelecektir.' Sanki senin ondan haberin varmış gibi sana soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi sadece Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar.'"[290]

Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) bunlardan birinden söz ettiği zaman, vaktini belirtmeksizin onun sadece alâmetlerine işaret ederdi. Nitekim ondan (sav) ashâbına Deccâl'den söz ettiğinde şöyle dediği rivayet edilir:

"Ben sizin aranızda iken çıkarsa onun karşısında durup delil getirecek hasmı benim,[291] *benden sonra çıkarsa da Allah sizin üzerinizde benim halifemdir."*[292]

Hz. Peygamber'in, yılların ve günlerin ölçüleri gibi bu tür şeylerin vakitlerinin bilgisine sahip olmadığını, sadece Allah Teâlâ'nın, onun geleceğinin alâmetlerini ve delilleriyle vakitlerini bildirdiğine işaret eden, kitabın hacmini artıracak buna benzer haberler vardır.

Bazı şeyler de vardır ki, bunlar Kur'ân'ın nâzil olduğu dili bilen herkesin te'vilini bileceği şeylerdir. Bunlar, i'râbını yapmak, müşterek olmayan lazımî isimleriyle müsemmaları ve kendine has sıfatlarıyla mevsufları bilmektir. Bunlar onların hiçbirinin bilemeyeceği şeyler değildir. Mesela,

---

290 A'râf 7/187.

291 Rivayette geçen حَجِيجُهُ ifadesini çevirimiz için bk. Mübârekfûrî, *Minnetü'l-Mün'ım fî Şerhi Sahîhi Müslim,* (Riyad: Dârü's-Selâm, 1420/1999), 4/375; Şâkir, 1/74.

292 Müslim (2937) Nevvâs b. Sem'ân tarikiyle hadisi tahriç etmiştir. İbn Hacer, Deccâl'in bahsi geçen Buhârî'nin tahriç ettiği İbn Ömer rivayetinin şerhinde şöyle demiştir: *"Hiçbir peygamber yoktur ki kavmini ona karşı uyarmasın."* Yine şöyle demiştir: "Hadisin bir tarikinde *'karşısında durup delil getirecek hasmı benim'* ifadesi vardır. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/84. İbn Hacer'in burada işaret ettiği tarik, Nevvâs b. Sem'ân tarikidir. Şâkir, 1/74.

{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ
أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ}

"Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın.' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz!' derler. İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir."[293] âyetinin okunduğunu işiten bir kimse, her ne kadar Allah Teâlâ'nın ifsad olarak kıldığı anlamları ve ıslah olarak verdiği anlamları bilmezse de "ifsadın anlamının zararından dolayı terki gerekli olan şey", ıslahın ise "faydasından dolayı yapılması gerekli olan şey" olduğunu bilir. Kur'ân'ın nâzil olduğu dili bilen kimsenin Kur'ân tefsirinden bildiği, az önce bahsettiğim, müşterek olmayan lazımî isimlerin bizzat müsemmalarının bilgisi ve özel sıfatlarıyla mevsuflardır. Bu isim ve sıfatların hükümleri, sıfatları ve şekilleri gibi Allah'ın, bilgisini Peygamberi'ne özel kıldığı vacipler değildir. Allah'ın bilgisini varlıklarından hiçbirine tahsis etmediği bu tür şeylerin hükmü ancak Hz. Peygamber'in beyânı ile bilinir. Bu konuda söylediğimizin bir benzeri İbn Abbas'tan da nakledilmiştir: **[1/69]**

[٧١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «التَّفْسِيرُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَوْجُهٍ: وَجْهٌ تَعْرِفُهُ الْعَرَبُ مِنْ كَلَامِهَا، وَتَفْسِيرٌ لَا يُعْذَرُ أَحَدٌ بِجَهَالَتِهِ، وَتَفْسِيرٌ يَعْلَمُهُ الْعُلَمَاءُ، وَتَفْسِيرٌ لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا اللَّهُ.»

71. Muhammed b. Beşşâr bize, Müemmel, Süfyân, Ebu'z-Zinâd tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Tefsir dört çeşittir: Arapların dilleri olması dolayısıyla bildikleri tefsir, hiç kimsenin bilmemesiyle mazur olmadığı tefsir, âlimlerin bildikleri tefsir, Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği tefsir."[294]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: İbn Abbas'ın sözünü ettiği dördüncü vecih olan hiç kimsenin bilmemesiyle mazeretli olmadığı tefsir, tefsirinden maksadın çeşitli vecihlerinin açıklaması gerekmeyen anlamındadır. Dolayısıyla rivayet, hiç kimsenin bilmemesinin caiz olmadığı tefsiri haber

293 Bakara 2/11-12.

294 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/17 (Taberî'den). Ebu'z-Zinâd İbn Abbas'a yetişmemiştir. Türkî, 1/70. Dolayısıyla rivayet munkatıdır.

vermektedir. Bu konuda söylediğimizin benzeri Allah Resûlü'nden isnadı tartışmalı bir rivayet ile gelmiştir.

[٧٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّدَفِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ الْحَارِثِ، يُحَدِّثُ عَنِ الْكَلْبِيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ مَوْلَى أُمِّ هَانِئٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أُنْزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَحْرُفٍ: حَلَالٍ، وَحَرَامٍ لَا يُعْذَرُ أَحَدٌ بِالْجَهَالَةِ بِهِ، وَتَفْسِيرٌ يُفَسِّرُهُ الْعَرَبُ، وَتَفْسِيرٌ يُفَسِّرُهُ الْعُلَمَاءُ، وَمُتَشَابِهٌ لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا اللَّهُ، وَمَنِ ادَّعَى عِلْمَهُ سِوَى اللَّهِ، فَهُوَ كَاذِبٌ.»

72. Yunus b. Abdila'lâ es-Sadefî bana, İbn Vehb, Amr b. Hâris, Kelbî, Ebû Salih Mevlâ Ümm Hânî tarikiyle İbn Abbas'tan Allah Resûlü'nün şöyle dediğini nakletmiştir: *"Kur'ân dört harf üzere indirilmiştir: Hiç kimsenin bilmemesi sebebiyle mazur olamayacağı helâl, haram, Arapların tefsir ettikleri tefsir, âlimlerin tefsir ettikleri tefsir, Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği müteşabih; Allah'tan başka kim bunları bildiğini iddia ederse yalancıdır."*[295] **[1/70]**

7. Kur'ân'ı Rey ile Te'vil Etmenin Yasak Olması Hususunda Gelen Rivayetler

[٧٣] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ طَلْحَةَ الْيَرْبُوعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.»

73. Yahya b. Talha el-Yerbûî bize, Şerîk, Abdüla'lâ, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini

295 Taberî'nin kendisi "Bu rivayet tartışılır" demiştir. Çünkü hadis, Kelbî, Ebû Salih, İbn Abbas tarikinden nakledilmiştir. Biraz önce Taberî bu senedle naklettiği benzer bir hadis vesilesiyle şöyle demiştir: "Bu isnad nakliyle delil getirilemeyecek kimselere aittir." Dolayısıyla isnadı çok zayıftır. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/18 (Taberî'den), İbnü'l-Münzir, Suyûtî'de de geçtiği üzere, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/7, Kelbî tarikinden mevkuf olarak (İbn Abbas'a nispetle) tahriç etmiştir. Şâkir, 1/76; Türkî, 1/70.

nakletmiştir: *"Kim Kur'ân hakkında reyi ile konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın."*[296]

[٧٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى هُوَ ابْنُ عَامِرٍ الثَّعْلَبِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ، أَوْ بِمَا لَا يَعْلَمُ، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.»

74. Bize Muhammed b. Beşşâr, Yahya b. Saîd, Süfyân, Abdüla'lâ -b. Âmir es-Sa'lebî-, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini nakletmiştir: *"Kim Kur'ân hakkında reyi ile -veya bilmediği bir şey hakkında- konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın."*[297]

[٧٥] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ، وَقَبِيصَةُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.»

75. Ebû Küreyb bize, Muhammed b. Bişr ve Kabîsa, Süfyân, Abdüla'lâ, Saîd b. Cübeyr tarikiyle, İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini nakletmiştir: *"Kim Kur'ân hakkında bilmeden konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın."*[298]

---

296 Abdüla'lâ'nın zayıf oluşundan dolayı isnadı zayıfır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/122; 155 (2975, 3023); Ebû Dâvûd, Tirmizî, 2951; Ebû Ya'lâ, 2585; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, 392; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 117 seneddeki Abdüla'lâ'dan. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/95; Elbânî, *es-Silsiletü'd-Daîfe*, 1783; Türkî, 1/71.

297 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8085, seneddeki Muhammed b. Beşşâr'dan; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, 2275, seneddeki Yahya b. Saîd'den; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/496, 4/250 (2069, 2429); Tirmizî, 2950; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8084; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, 393; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 12392; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 118, seneddeki Süfyân es-Sevrî'den. Ayrıca bk. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 10/512; Türkî, 1/71.

298 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8084, seneddeki Muhammed b. Bişr'den; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, 2275; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 119, seneddeki Kabîsa'dan; Türkî, 1/71.

[٧٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ بَشِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ قَيْسٍ الْمُلَائِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.»

76. Muhammed b. Humeyd bize, Hakem b. Beşîr, Amr b. Kays el-Mülâî, Abdüla'lâ, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini nakletmiştir: *"Kim Kur'ân hakkında reyi ile konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın."*[299] **[1/71]**

[٧٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ بَكْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «مَنْ تَكَلَّمَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ، فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ.»

77. Muhammed b. Humeyd bize, Cerîr, Leys, Bekr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini nakletmiştir: *"Kim Kur'ân hakkında reyi ile konuşursa cehennemdeki yerine hazırlansın."*

[٧٨] وَحَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ سَلْمُ بْنُ جُنَادَةَ السُّوَائِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَيُّ أَرْضٍ تُقِلُّنِي، وَأَيُّ سَمَاءٍ تُظِلُّنِي، إِذَا قُلْتُ فِي الْقُرْآنِ مَا لَا أَعْلَمُ.»

78. Ebu's-Sâib Selm b. Cünâde es-Süvâî bana, Hafs b. Gıyas, Hasan b. Ubeydullah, İbrahim, Ebû Ma'mer tarikiyle Hz. Ebû Bekr'in şöyle

299 Ahmed Muhammed Şâkir, 73-76 numaralı hadislerin Abdüla'lâ b. Âmir es-Sa'lebî etrafında döndüğünü, onu da Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zür'a gibi muhaddislerin tenkit ederken, Tirmizî'nin hadislerini hasen, Hâkim'in ise sahih gördüğünü belirtmiştir. Verdiği bilgiye göre Taberî, onun Küsûf'la ilgili rivayetini sahih görmüş, Ahmed b. Hanbel de bu hadisi Süfyân es-Sevrî, Abdüla'lâ tarikiyle (2069), ayrıca Ebû Avâne, Abdüla'lâ tarikiyle (3025) *"Kim bilgisizce Kur'ân hakkında yalan söylerse"* lafzıyla zikretmiştir. Kendisi *el-Müsned*'de geçen bu hadise Abdüla'lâ'dan dolayı zayıf hükmü vermiştir. Tirmizî ise "hasen" demiştir. Şâkir değerlendirmelerini şu şerhi koyarak bitirmiştir: "Taberî'nin bundan sonra gelen, 'Bu rivayetler bizim söylediğimizin doğruluğuna şahittir...' sözü korkarım ki, onun tıpkı Küsûf hadisini sahih gördüğü gibi bu hadisi de sahih gördüğüne işaret ediyor olsun." Şâkir, 1/78.

dediğini nakletmiştir: "Kur'ân hakkında bilmediğim konularda konuşursam, hangi arz beni üzerinde taşır,[300] hangi gök beni gölgelendirir?"

[٧٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ: «أَيُّ أَرْضٍ تُقِلُّنِي، وَأَيُّ سَمَاءٍ تُظِلُّنِي، إِذَا قُلْتُ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِي أَوْ بِمَا لَا أَعْلَمُ.»

79. Muhammed b. Müsennâ bize, İbn Ebî Adî, Şu'be, Süleyman, Abdullah b. Mürre, Ebû Ma'mer tarikiyle Ebu Bekr es-Sıddîk'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Kur'ân hakkında reyimle veya bilmediğim konularda konuşursam, hangi arz beni üzerinde taşır, hangi gök beni gölgelendirir?"[301]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu rivayetler bizim söylediğimizin doğruluğuna şahittir. Şöyle ki, Allah Resûlü'nün açık beyânı veya onun hadislerinin delâletiyle ancak bilinebilecek olan Kur'ân'ın anlamlarında, hiç kimsenin kendi reyiyle söz söylemesi caiz değildir. Hatta bu konuda kendi reyiyle söz söyleyen bizatihi isabet etmiş olsa bile Kur'ân hakkında kendi reyiyle konuşma fiilini işlediği için hata etmiştir. Çünkü onun isabet etmesi, onu kendisinin doğru söylediğine ikna eden bir isabet değil, sadece tahmin ve zanda bulunanın isabet etmesidir. Allah'ın dini konusunda zan ile konuşan ise Allah hakkında bilmediğini konuşan demektir. Allah Teâlâ bunu kullarına şu âyetiyle haram kılmıştır:

{ قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ }

"De ki: 'Rabbim ancak, açık ve gizli çirkin işleri, günahı, haksız saldırıyı, hakkında hiçbir delil indirmediği herhangi bir şeyi Allah'a

300 تُقِلُّنِي fiili تَحْمِلُنِي "beni taşır" anlamına gelir. Şâkir, 1/78.

301 İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, seneddeki Hafs'tan. Ayrıca bk. *Sünenü Saîd b. Mansûr*, (39-Tefsîr), *Tefsîru İbn Kesîr*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî, 1/126; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/271; Türkî, I, 72. Ebû Ma'mer, Abdullah b. Sahbera el-Ezdî olup tâbiî ve sikadır. Hz. Ebû Bekr'den naklettiği bu rivayet mürseldir. Ondan rivayette bulunan İbrahim ise İbrahim b. Yezîd b. Kays en-Nehaî'dir. Şâkir, 1/78. Bk. İbrahim en-Nehaî için bk. Şükrü Özen, "NEHAÎ", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/nehai (30.09.2021); Şâkir, 1/78.

ortak koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.'"[302]

Allah Teâlâ'nın beyân yetkisini kendisine verdiği Allah Resûlü'nün açıklamasıyla ancak bilinebilecek olan Kur'ân'ın anlamlarında görüş belirten kimse, her ne kadar Allah Teâlâ'nın murad ettiği anlamı yakalamış olsa bile bilmediği şeyleri söylemiştir. Çünkü bu konuda bilgisiz konuşan kimse, Allah hakkında, bilgi sahibi olmadığı bir şeyi konuşmuş olur. **[1/72]**

Bu bizim rivayet ettiğimiz şu haberle aynı anlamı taşır:

[٨٠] حَدَّثَنَا بِهِ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْعَنْبَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُهَيْلٌ أَخُو حَزْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ، عَنْ جُنْدُبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَأَصَابَ، فَقَدْ أَخْطَأَ.»

80. Abbas b. Abdülazim el-Anberî bize, Habbân b. Hilâl, Hazm'ın kardeşi Süheyl,[303] Ebû İmrân el-Cevnî,[304] Cündüb tarikiyle Allah Resûlü'nün (sav) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Kim Kur'ân hakkında kendi görüşüyle konuşup da isabet ederse hata etmiştir."*[305] **[1/73]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah Resûlü (sav) onun, her ne kadar bu sözü Allah katında doğruya karşılık gelse de, Kur'ân hakkında reyiyle konuştuğu için fiilinde hata etmiş olmasını kastediyor. Çünkü Kur'ân hakkında reyiyle konuşması, âlim birinin Kur'ân hakkında söylemiş

---

302 A'râf 7/33.

303 Bazı nüshalarda Süheyl b. Ebî Hazm diye de geçer. Kardeşi Hazm b. Ebî Hazm el-Kat'î ondan daha güvenilir ve daha meşhur olduğu için böyle söylenmiştir. Buhârî, İbn Ebî Hâtim gibi muhaddisler onun kavî olmadığını hadisinin yazılabileceğini fakat delil olmayacağını, kardeşinin ondan daha titiz olduğunu söylemişlerdir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/217; Türkî, 1/73; Şâkir, 1/79.

304 Bazı nüshalarda el-Cüveynî'dir. Ebû İmrân, Abdülmelik b. Habîb el-Ezdî el-Basrî'dir. Bk. Mizzî, *et-Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/297; Türkî, 1/73; Şâkir, 1/79.

305 Süheyl zayıf olduğu için isnadı zayıftır. Bk. Tirmizî, 2952; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 120, seneddeki Habbâb b. Hilâl'den; Ebû Dâvûd, 3652; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8086; Ebû Ya'lâ, 1520; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 1672; *el-Mu'cemü'l-Evsat*, 5101; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/1288; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, 2277, seneddeki Süheyl'den. Türkî, 1/73.

olduğu doğru ve hak söz gibi değildir. Bu kimse Allah hakkında bilmediğini söylemekte, kendisine yasak ve mahzurlu olan şeyi yapmakla günah işlemektedir.

8. Kur'ân'ı Tefsir İlmine Teşvik Amaçlı Nakledilen Bazı Rivayetler ve Kur'ân'ı Tefsir Eden Sahabîler

[٨١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ شَقِيقٍالْمَرْوَزِيُّ، قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «كَانَ الرَّجُلُ مِنَّا إِذَا تَعَلَّمَ عَشْرَ آيَاتٍ، لَمْ يُجَاوِزْهُنَّ حَتَّى يَعْرِفَ مَعَانِيَهُنَّ وَالْعَمَلَ بِهِنَّ.»

81. Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk el-Mervezî bize babasından şöyle işittiğini rivayet etti: Bize Hüseyn b. Vâkıd, A'meş, Şakîk tarikiyle İbn Mes'ûd'un şöyle dediğini rivayet ettiler: "Bizden birisi on âyeti öğrendiği zaman anlamlarını öğrenip onlarla amel etmeden diğerlerine geçmezdi."[306]

[٨٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: «حَدَّثَنَا الَّذِينَ كَانُوا يُقْرِؤُنَنَا أَنَّهُمْ كَانُوا يُسْتَقْرَئُونَ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانُوا إِذَا تَعَلَّمُوا عَشْرَ آيَاتٍ، لَمْ يُخْلِفُوهَا حَتَّى يَعْمَلُوا بِمَا فِيهَا مِنَ الْعَمَلِ، فَتَعَلَّمْنَا الْقُرْآنَ وَالْعَمَلَ جَمِيعًا.»

82. İbn Humeyd bize, Cerîr, Atâ tarikiyle Ebû Abdurrahman'ın şöyle dediğini nakletti: "Bize Kur'ân okutanlar, kendilerine Allah Resûlü tarafından Kur'ân okutulduğunu, on âyet öğrendikleri zaman o âyetlerle amel etmeden hemen yeni âyetler öğrenmeye girişmediklerini söyler, 'Biz Kur'ân'ı amelle birlikte öğrendik.' derlerdi."[307] **[1/74]**

---

306 Bu sahih bir isnaddır. Müellif daha sonra bu rivayetin sahih olduğunu bizzat kendisi belirtecektir. İbn Mes'ûd'a dayanan mevkuf bir rivayet olsa da manen merfu bir rivayettir. Zira İbn Mes'ûd, Kur'ân'ı Allah Resûlü'nden öğrenmiştir ve bu sözleriyle nübüvvet dönemini anlatmaktadır. Şâkir, 1/80; Türkî, 1/74.

307 Bu sahih ve muttasıl bir isnaddır. Ebû Abdurrahman, Ebû Abdurrahman es-Sülemî olup adı Abdullah b. Habib'dir. Tâbiînin büyüklerindendir. Ebû Abdurrahman kendisine Kur'ân okutanların ki onlar sahabîlerdir, Allah Resûlü'nden

[٨٣] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ نُوحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: «وَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ، مَا نَزَلَتْ آيَةٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ، إِلَّا وَأَنَا أَعْلَمُ فِيمَ نَزَلَتْ، وَأَيْنَ نَزَلَتْ، وَلَوْ أَعْلَمُ مَكَانَ أَحَدٍ أَعْلَمَ بِكِتَابِ اللَّهِ مِنِّي تَنَالُهُ الْمَطَايَا لَأَتَيْتُهُ.»

83. Ebû Küreyb bize, Câbir b. Nûh, A'meş, Müslim, Mesrûk tarikiyle Abdullah'ın şöyle dediğini nakletti: "Kendisinden başka ilah olmayana yemin ederim ki, Allah kitabında nâzil olmuş her bir âyetin hangi konuda ve nerede indiğini kesinlikle bilirim. Eğer bineklerle ulaşılabilecek bir yerde Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen biri olduğunu bilseydim, kalkar ona giderdim."[308]

[٨٤] وَحَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْمَسْعُودِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: «كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقْرَأُ عَلَيْنَا السُّورَةَ، ثُمَّ يُحَدِّثُنَا فِيهَا، وَيُفَسِّرُهَا عَامَّةَ النَّهَارِ.»

84. Yahya b. İbrahim el-Mes'ûdî bana, babası, dedesi, A'meş, Müslim tarikiyle Mesrûk'un şöyle dediğini nakletti: "Abdullah bize sûreyi okutur, sonra da onun hakkında konuşur, gün boyunca da onu bize tefsir ederdi."[309]

[٨٥] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ سَلْمُ بْنُ جُنَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: «اسْتَعْمَلَ عَلِيٌّ ابْنَ عَبَّاسٍ عَلَى الْحَجِّ، قَالَ: فَخَطَبَ النَّاسَ خِطْبَةً، لَوْ سَمِعَهَا التُّرْكُ وَالرُّومُ لَأَسْلَمُوا، ثُمَّ قَرَأَ عَلَيْهِمْ سُورَةَ النُّورِ، فَجَعَلَ يُفَسِّرُهَا.»

Kur'ân öğrendiklerini açıkça söylüyor. Sahabînin isminin belirsiz oluşu, onun hadisinin müsned ve muttasıl oluşuna engel değildir. Rivayet için bk. Abdürrezzâk, 6027; İbn Sa'd 6/172; İbn Ebî Şeybe, 10/460; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/410 (el-Meymeniyye), seneddeki Atâ b. Sâib tarikinden. Şâkir 1/80; Türkî, 1/74.

308 Buhârî, 5002; Müslim, 2463, seneddeki A'meş tarikiyle. Her ikisinde de تَنَالُهُ الْمَطَايَا ifadesi aynı anlama gelen تَبْلُغُهُ الْإِبِلُ، لَرَكِبْتُ إِلَيْهِ ifadesiyle nakledilmiştir. Şâkir, 1/80; Türkî, 1/74.

309 Taberî'nin şeyhi, Yahya b. İbrahim b. Muhammed b. Ebî Ubeyde b. Ma'n b. Abdurrahman b. Abdullah b. Mes'ûd'dur. *et-Tehzîb*'de biyografisi mevcuttur. Dedesi Muhammed babasının dedesi de Ebû Ubeyde olup ismi Abdülmelik b. Ma'n'dır. Her ikisinin biyografisi de adı geçen eserde vardır. Yalnız babası İbrahim'in biyografisine rastlanılmamaktadır. Şâkir, 1/81.

85. Bana Ebu's-Sâib Selm b. Cünâde, Ebû Muâviye, A'meş tarikiyle Şakîk'ten şunu naklettiler: "Ali, İbn Abbas'ı hac emiri olarak görevlendirdi. İbn Abbas öyle bir hutbe verdi ki eğer Türkler ve Rumlar bu hutbeyi dinleselerdi Müslüman olurlardı. Sonra onlara Nûr sûresini okudu ve tefsir etmeye başladı."[310]

[٨٦] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ شَقِيقِ بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: «قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ سُورَةَ الْبَقَرَةِ، فَجَعَلَ يُفَسِّرُهَا، فَقَالَ رَجُلٌ: لَوْ سَمِعَتِ هَذَا الدَّيْلَمُ لَأَسْلَمَتْ.»

86. Muhammed b. Beşşâr bize, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, A'meş tarikiyle Ebû Vâil Şakîk b. Seleme'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "İbn Abbas Bakara sûresini okuyup tefsir etmeye başladı. Bir adam, 'Bunu Deylem duysaydı Müslüman olurdu.' dedi."[311] **[1/75]**

[٨٧] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابنُ يَمَانٍ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ، ثُمَّ لَمْ يُفَسِّرْهُ، كَانَ كَالْأَعْمَى، أَوْ كَالْأَعْرَابِي.»

87. Ebû Küreyb bize Ebû Yemân, Eş'as b. İshâk, Ca'fer tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediğini nakletti: "Kim Kur'ân'ı okur, sonra onu tefsir etmezse, bir âmâ veya bedevî gibidir."[312]

[٨٨] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ذَكَرَ أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ الْأَعْمَشَ قَالَ: قَالَ أَبُو وَائِلٍ: «وَلِيَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْمَوْسِمَ، فَخَطَبَهُمْ فَقَرَأَ عَلَى الْمِنْبَرِ سُورَةَ النُّورِ، وَاللَّهِ لَوْ سَمِعَهَا التُّرْكُ لَأَسْلَمُوا» فَقِيلَ لَهُ: حَدِّثْنَا بِهِ عَنْ عَاصِمٍ. فَسَكَتَ.

---

310 İbn Hacer'in *el-İsâbe*'sinde yer verdiği gibi (4/149) Ebu'l-Abbâs es-Sirâc bu rivayeti Ebû Muâviye'den tahriç etmiştir; el-Hâkim, 3/573, aynı tarikten. Türkî, 1/75.

311 Bu rivayeti Fesevî, *Târîh*'inde (1/495), seneddeki Süfyân'dan nakletmiştir. Yalnız orada Bakara sûresi yerine Nûr sûresi geçmektedir. İbn Hacer de yine *el-İsâbe*'de Süfyân es-Sevrî tarikiyle nakletmiştir. Türkî, 1/75; Şâkir, 1/81.

312 Eş'as b. İshâk el-Kummî, sikadır. İbn Mâin ve diğer muhaddisler onu sika görmüştür. Bk. Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 1/1/428; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1/1/269. Eş'as'in şeyhi, Ca'fer b. Ebu'l-Muğîra el-Hızâî el-Kummî'dir. İbn Yemân, Ebû Zekeriyya Yahya b. Yemân'dır. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/55. Şâkir, 1/81; Türkî, 1/76.

88. Ebû Küreyb'in bize, Ebû Bekr b. Ayyâş'ın da el-A'meş'ten naklettiğine göre Ebû Vâil dedi ki: "İbn Abbas hac emiri oldu. Hacılara hitap edip minberde Nûr sûresini okudu. Vallahi bunu Türkler dinleseydi Müslüman olurdu." Ona 'Bu rivayeti bize Âsım'dan da naklet.' dediler. Sükût etti."[313]

[٨٩] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْأَعْمَشَ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: «شَهِدْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ وَوَلِيَ الْمَوْسِمَ، فَقَرَأَ سُورَةَ النُّورِ عَلَى الْمِنْبَرِ، وَفَسَّرَهَا، لَوْ سَمِعَتِ الرُّومُ لَأَسْلَمَتْ.»

89. Ebû Küreyb bize, İbn İdrîs, A'meş tarikiyle Şakîk'in şöyle dediğini rivayet etti: "Hac emirliği sırasında İbn Abbas'ı gördüm. Minber'de Nûr sûresini okudu; Rumlar onu dinleseydi Müslüman olurdu."[314]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah Teâlâ'nın kullarını, öğüt ve beyân içerikli,

{كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ}

"Bu Kur'ân, âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır."[315]

{وَلَقَدْ ضَرَبْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ}

"Andolsun, öğüt alsınlar diye biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü misali verdik. Biz onu, Allah'a karşı gelmekten sakınsınlar diye hiçbir eğriliği bulunmayan Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."[316] gibi Kur'ân âyetlerinin misallerinden ibret ve öğüt almaya teşvik edişinde, te'vili

313 Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/149. Ebû Bekr b. Ayyâş, "A'meş dedi ki" demek istiyor. "A'meş bize rivayet etti ki" demek istemiyor. Kimden rivayet ettiğini de söylemiyor. Dinleyenler râvinin A'meş'ten nakleden şeyhini tedlis ettiğini anlıyorlar. Zannediyorlar ki, şeyhi Âsım b. Ebi'n-Necûd. Ve diyorlar ki "Bize bu rivayeti Âsım'dan naklet." O ise sükût ediyor. Demek ki bu rivayeti zayıf olan bir başka şeyhten işitmiş. Şâkir, 1/82.

314 İbn İdrîs, Abdullah b. İdrîs e-Evdî'dir.

315 Sâd 38/29.

316 Zümer 39/27-28.

kendilerinden gizlenmemiş olan[317] Kur'ân âyetlerinin te'vilini bilme sorumlulukları olduğuna bir işaret vardır. Zira kendisine söylenenleri anlamayan veya anlamını kavramayan kimseye "Anlamadığın şeyden, bilgin olmayan söz, açıklama ve kelâmdan ibret al." demek imkânsızdır. Ancak anladığı, kavradığı sonra da düşünüp ibret aldığı takdirde emrin bir anlamı olur. **[1/76]**

Bundan önce, anlamını bilmediği halde düşünmesini emretmesi imkânsızdır. Bu tıpkı Arapların sözünü anlayıp kavramayan bazı milletlere, diyelim ki içinde mesel, öğüt ve hikmet bulunan Arap şiirlerinden birtakım kasideler inşad edip "Bu misallerden ibret al, şiirlerdeki öğütleri düşün!" demelerine benzer. Bu emir ancak Arapların kelâmını anlaması ve bilmesiyle anlamlı olur ve ondan dikkatine sunduğu şiirlerdeki hikmetlerden ibret alması beklenir. Yoksa söz ve dilin anlamlarını bilmeyen kimseye, şiirin içerdiği mesel ve ibretlerin anlamlarının işaret ettiklerinden ibret alma emrinin verilmesi imkânsız olur. Hatta böyle kimseye emretmekle hayvana emretmek aynı olacağı için ancak şiirlerdeki dilin ve beyânın anlamlarını bildikten sonra böyle bir emir verilebilir.

Allah'ın kitabının âyetlerindeki ibretler, hikmetler ve öğütlerde de durum böyledir. Bunlardan ibret al, sözü de ancak Kur'ân'ın beyânının anlamlarını bilen Arap dilini anlayan kimselere söylenebilir. Yoksa Arap dilinin anlamlarında cahil olan kimseye böyle bir emir verip sonra da onu tefekkür etmesini, hikmetlerinden ve türlü ibretlerinden öğüt almasını beklemek olmaz. **[1/77]**

Durum böyle olunca Allah Teâlâ, kullarına Kur'ân'ı tefekkür etmeyi emredip onun öğütlerinden ibret almayı teşvik etmiştir. Malumdur ki âyetlerin delâletleri konusunda cahil olan olan kimseye böyle bir şey emretmemiştir. Böyle bir şeyi onlara emretmesi ancak onlar Kur'ân'ın delâlet ettiklerini bilmeleri durumunda caiz olduğuna göre, biraz önce sözünü ettiğimiz Allah'ın bilgisini sadece kendisine tahsis ettiği, ilmi kendilerine gizlenmeyen âyetlerin te'vilini bilmeleri de doğru olur. Bu doğru olduğuna göre, te'vili kullarına gizlenmemiş olan hususlarda, Allah'ın kitabını tefsir eden müfessirleri ayıplayan kimselerin sözleri de fasit olmuştur.

---

317 Daha önce de belirttiği üzere Taberî, müteşabihlerin anlamlarının Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği, bunların bilgisinin sadece Allah'a ait olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla burada sözü edilen müteşabihler dışındaki âyetlerdir.

9. Kur'ân'ın Tefsir Edilmesini Kabul Etmeyenlerin Tevilinde Hataya Düştükleri Rivayetler

[٩٠] حَدَّثَكُمْ بِهِ الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْعَظِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدِ بْنِ عَثَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يُفَسِّرُ شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ، إِلَّا آيًا تُعَدُّ، عَلَّمَهُنَّ إِيَّاهُ جِبْرِيلُ.»

90. Abbas b. Abdülazîm size,[318] Muhammed b. Hâlid b. Aseme,[319] Ca'fer b. Muhammed ez-Zübeyrî, Hişâm b. Urve, babası (Urve b. Zübeyr) vasıtasıyla Hz. Âişe'den şöyle rivayet etti: "Peygamber (sav) Kur'ân'ın Cebrâil'in kendisine öğrettiği çok az sayıda âyetini tefsir etmiştir."[320]

[٩١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ الطَّرَسُوسِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْنٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: «لَمْ يَكُنِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يُفَسِّرُ شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ، إِلَّا آيًا تُعَدُّ، عَلَّمَهُنَّ إِيَّاهُ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ.»

91. Muhammed b. Yezîd et-Tarsûsî bize, Ma'n, Ca'fer b. Hâlid, Hişâm b. Urve, babası vasıtasıyla Hz. Âişe'nin şöye dediğini nakletti: "Peygamber (sav) Kur'ân'ın Cebrâil'in kendisine öğrettiği çok az sayıda âyetini tefsir etmiştir."[321] **[1/78]**

---

318 Taberî, 103 numaraya kadar olan rivayetleri, tefsirden kaçınmak gerektiğini iddia eden birinin dilinden aktaracaktır.

319 Bir başka nüshada Atme'dir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 25/143.

320 Münker bir hadistir. Bezzâr (2180–*Keşf*) Muhammed b. Müsennâ, Muhammed b. Hâlid b. Asme, Hafs (sanıyorum İbn Abdullah) tarikiyle seneddeki Hişâm'dan rivayet etmiştir. İbn Şâhîn rivayeti el-Cüz'ü'l-Hâmis mine'l-Efrâd'da (31) seneddeki Ca'fer b. Muhammed'den nakletmiştir. Türkî, 1/78.

321 İbn Şâhîn rivayeti el-Cüz'ü'l-Hâmis mine'l-Efrâd'da (31) seneddeki Ma'n b. İsa'dan nakletmiştir. Ebû Ya'lâ Ma'n, Fülân b. Muhammed b. Hâlid tarikiyle seneddeki Hişâm'dan rivayet etmiştir. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*'de (6/303) demiştir ki: "Hadisi Ebû Ya'lâ ve Bezzâr böyle rivayet etmiştir. Senedde her ikisinin de adını belirtmediği bir râvi vardır. Senedin diğer isimleri ise sahihtir." Bezzâr ise şöyle dedi..." diyerek onun görüşünü de nakleder. İbn Kesîr rivayeti tefsirinde

[٩٢] وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدَةَ الضَّبِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: «لَقَدْ أَدْرَكْتُ فُقَهَاءَ الْمَدِينَةِ، وَإِنَّهُمْ لَيُعَظِّمُونَ[322] الْقَوْلَ فِي التَّفْسِيرِ، مِنْهُمْ سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَالْقَاسِمُ بْنُ مُحَمَّدٍ، وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيِّبِ، وَنَافِعٌ.»

92. Ahmed b. Abde ed-Dabbî bize, Hammâd b. Zeyd, Ubeydullah b. Ömer'den şunu rivayet etti: "Medine fakihlerine yetiştim. Onlar tefsir üzerine konuşmayı gözlerinde çok büyütüyorlardı. Aralarında Sâlim b. Abdullah, Kâsım b. Muhammed, Saîd b. Müseyyeb ve Nâfi' gibi fakihler vardı."[323]

[٩٣] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَجُلًا، يَسْأَلُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيِّبِ عَنْ آيَةٍ، مِنَ الْقُرْآنِ، فَقَالَ: «لَا أَقُولُ فِي الْقُرْآنِ شَيْئًا.»

93. Muhammed b. Beşşâr bize, Bişr b. Ömer, Mâlik b. Enes, Yahya b. Saîd'den şunu rivayet etti: "Bir adamı Saîd b. Müseyyeb'e Kur'ân'ın bir âyetini sorarken duydum. Sâid dedi ki: 'Ben Kur'ân'la ilgili bir şey söylemem.'"[324]

[٩٤] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ: «أَنَّهُ كَانَ إِذَا سُئِلَ عَنْ تَفْسِيرِ آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، قَالَ: أَنَا لَا أَقُولُ فِي الْقُرْآنِ شَيْئًا.»

94. Yunus bize, İbn Vehb, Mâlik, Yahya b. Saîd tarikiyle Saîd b. Müseyyeb hakkında şunu rivayet etti: "Ona Kur'ân'ın bir âyetinin tefsiri sorulduğu zaman, 'Ben Kur'ân'la ilgili bir şey söylemem.' derdi." **[1/79]**

(1/18) Taberî'den rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "Münker ve ferd bir rivayettir. Seneddeki Ca'fer, İbn Muhammed b. Hâlid b. Zübeyr b. Avvâm el-Kureşî ez-Zübeyrî'dir. Buhârî, 'Hadisinde mütabaata gerek yoktur.' demiştir. Hafız Ebu'l-Feth el-Ezdî ise 'Münkeru'l-hadîstir.' demiştir." Taberî söz konusu Ca'fer hakkında ileride geleceği gibi, "Muhaddisler arasında bilinmez." der. Bk. Türkî, 1/83, 79.

322 Şâkir لَيُغَلِّظُونَ "Sert bir tutum takınırlardı." diye tespit etmiş her ikisinin de aynı olduğunu belirtmiştir. Şâkir, 1/85.

323 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/17, Taberî'den. Türkî, 1/79.

324 İbn Sa'd, 2/381; 5/137, seneddeki Mâlik tarikinden nakletmiştir. Türkî, 1/79.

[٩٥] حَدَّثَنَا يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ اللَّيْثَ يُحَدِّثُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيِّبِ «أَنَّهُ كَانَ لَا يَتَكَلَّمُ إِلَّا فِي الْمَعْلُومِ مِنَ الْقُرْآنِ.»

95. Yunus bize, İbn Vehb'den şöyle rivayet etti: Leys'i Yahya b. Saîd'den İbn Müseyyeb hakkında şöyle derken işittim: "O, Kur'ân'ın sadece bilinen hususlarını konuşurdu." dediğini nakletti.[325]

[٩٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ قَالَ: سَأَلْتُ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيَّ عَنْ آيَةٍ، قَالَ: «عَلَيْكَ بِالسَّدَادِ فَقَدْ ذَهَبَ الَّذِينَ عَلِمُوا فِيمَ أُنْزِلَ الْقُرْآنُ.»

96. İbn Humeyd bize, Hakkâm, Süfyân, Hişâm tarikiyle İbn Sîrîn'den şunu nakletti: "Abîde es-Selmânî'ye bir âyeti sordum. Dedi ki: 'Doğruluktan ayrılma. Zira Kur'ân'ın hangi konularda indiğini bilenler artık gittiler.'"

[٩٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ وَابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَبِيدَةَ عَنْ آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، فَقَالَ: «ذَهَبَ الَّذِينَ كَانُوا يَعْلَمُونَ فِيمَ أُنْزِلَ الْقُرْآنُ، اتَّقِ اللَّهَ، وَعَلَيْكَ بِالسَّدَادِ.»

97. Yakub bana, İbn Uleyye, Eyyûb, İbn Avn tarikiyle Muhammed (b. Sîrîn)'den şunu nakletti: "Abîde (es-Selmânî)'ye Kur'ân'dan bir âyeti sordum. Dedi ki:

'Kur'ân'ın hangi konular hakkında indirildiğini bilenler artık gittiler. Allah'tan kork ve doğru ol.'"[326]

[٩٨] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ: «سُئِلَ عَنْ آيَةٍ لَوْ سُئِلَ عَنْهَا بَعْضُكُمْ لَقَالَ فِيهَا، فَأَبَى أَنْ يَقُولَ فِيهَا.»

---

325 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 228, seneddeki Leys'ten. Türkî, 1/80.

326 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 228; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 44 (Tefsîr); İbn Ebî Şeybe, 10/511; Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, 2282, seneddeki İbn Avn'dan. Türkî, 1/80.

98. Yakub bana, İbn Uleyye, Eyyûb, İbn Ebî Müleyke tarikiyle İbn Abbas hakkında şunu nakletti: "Şayet ona değil de size sorulsaydı cevap vereceğiniz bir âyet hakkında İbn Abbas'a soru sorulduğu zaman o, bir şey söylemekten kaçınırdı."[327]

[٩٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ مَهْدِيِّ بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: جَاءَ طَلْقُ بْنُ حَبِيبٍ، إِلَى جُنْدُبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ فَسَأَلَهُ عَنْ آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ فَقَالَ لَهُ: «أُحَرِّجُ عَلَيْكَ إِنْ كُنْتَ مُسْلِمًا لَمَّا قُمْتَ عَنِّي أَوْ قَالَ: أَنْ تُجَالِسَنِي.»

99. Yakub bana, İbn Uleyye, Mehdî b. Meymûn, Velîd b. Müslim tarikinden şunu nakletti: "Talk b. Habîb, Cündeb b. Abdullah'a gelip Kur'ân'dan bir âyeti sordu. O da ona; 'Seni kınıyorum. Şayet Müslümansan benim yanımdan kalk git.' Yahut da 'Benimle oturma.' dedi."[328]

[١٠٠] حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَوْذَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي يَزِيدَ، قَالَ: "كُنَّا نَسْأَلُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيِّبِ عَنِ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَكَانَ أَعْلَمَ النَّاسِ، وَإِذَا سَأَلْنَاهُ عَنْ تَفْسِيرِ آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، سَكَتَ كَأَنْ لَمْ يَسْمَعْ".

100. Abbas b. Velîd bana, babası, Abdullah b. Şevzeb, Yezîd b. Ebî Yezîd tarikiyle şöyle nakletti: "Saîd b. Müseyyeb'e helâller ve haramlar hakkında soru soruyorduk. Gerçekten insanların en bilginiydi. Kur'ân'dan bir âyetin tefsirini sorduğumuzda ise sanki duymamış gibi sükût ederdi."[329]
[1/80]

[١٠١] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيِّبِ عَنْ آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، فَقَالَ: «لَا تَسْأَلْنِي عَنْ آيَةٍ مِنَ الْقُرْآنِ، وَسَلْ مَنْ يَزْعُمُ أَنَّهُ لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ مِنْهُ.» يَعْنِي عِكْرِمَةَ.

101. Muhammed b. Müsennâ bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be tarikiyle Amr b. Mürre'den şunu nakletti: "Bir adam Saîd b. Müseyyeb'e

---

327 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/16. İbn Kesîr, Taberî'den nakledip isnadının sahih olduğunu söylemiştir. Ayrıca bk. Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 227, 228. Türkî, 1/80.

328 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/17; Taberî'den. Türkî, 1/80.

329 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/17, seneddeki İbn Şevzeb'den. Türkî, 1/80.

Kur'ân'dan bir âyeti sordu. O da; 'Bana Kur'ân'dan bir âyeti sorma! Git, Kur'ân'dan hiçbir şeyin kendisine gizli kalmadığını iddia eden kimseye sor!' dedi. Bununla İkrime'yi kastediyordu."[330]

[١٠٢] وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي السَّفَرِ، قَالَ: قَالَ الشَّعْبِيُّ: «وَاللَّهِ مَا مِنْ آيَةٍ إِلَّا قَدْ سَأَلْتُ عَنْهَا، وَلَكِنَّهَا الرِّوَايَةُ عَنِ اللَّهِ.»

102. İbn Müsennâ bize, Saîd b. Âmir, Şu'be, Abdullah b. Ebi's-Sefer tarikiyle Şa'bî'den şunu nakletti: "Allah'a yemin olsun ki hakkında soru sormadığım hiçbir âyet yoktur; ne var ki bu âyetlerden söz etmek; Allah'tan (Allah adına) rivayette bulunmaktır."[331]

[١٠٣] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ صَالِحٍ يَعْنِي ابْنَ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «ثَلَاثٌ لَا أَقُولُ فِيهِنَّ حَتَّى أَمُوتَ: الْقُرْآنُ، وَالرُّوحُ، وَالرَّأْيُ.»

103. Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Salih b. Müslim,[332] bir râvi tarikiyle Şa'bî'den şunu nakletti: "Üç şey hakkında ölsem de konuşmam: Kur'ân, ruh ve rey."[333]

Bu konuda buna benzer rivayetler gelmiştir.

Şayet birisi kalkıp "Bütün bu rivayetleri ve benzerlerini nereye koyacaksınız?" diye bir itirazda bulunursa ona şöyle cevap verilir:

Allah Resûlü'nün Kur'ân'dan sayılı âyeti tefsir ettiğine dair gelen rivayet, bizim daha önceki bâbda söylemiş olduğumuz şu sözü doğrular: "Kur'ân'ın te'villerinden bir kısmının ilmi ancak Allah Resûlü'nün beyânıyla anlaşılabilir." Bunlar, Kur'ân âyetlerindeki emir ve nehiy, helâl ve haram, hadler ve farzlar ve diğer dinî hükümleri tafsilatlandırır. Aslında Kur'ân'ın zahirinde mücmel olan bu âyetlerin tefsirine kulların ihtiyacı vardır ve Allah katından, Allah Resûlü'nün diliyle bir beyân olmadıkça da bunların te'villeri bilinmez. Kur'ân âyetlerinin içerdiği ve Allah Teâlâ'nın

330 Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 228; İbn Ebî Şeybe, 10/511, seneddeki Muhammed b. Ca'fer'den.

331 İbn Asâkir, *Târîh*, 25/365 seneddeki Saîd b. Âmir'den. İbn Asâkir'de عَنِ اللهِ yanında عَلَى اللهِ ifadesi de yer almıştır. Bu farklılık çeviriye de yansıtılmıştır. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/17. Türkî, 1/81.

332 Diğer nüshalarda Silm veya Eslem. Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/290; Türkî, 1/81.

333 Diğer nüshalarda "ruh" yerine "ekin", "rey" yerine de "riba" geçmiştir. Türkî, 1/81.

kullarına beyân edilmesini Hz. Peygamber'in uhdesine verdiği diğer bazı konular da böyledir. Allah'ın yarattıklarından hiç kimse bunların te'vilini Hz. Peygamber'in beyânı olmadan bilemez. Allah Resûlü de bunları ancak kendisine Allah tarafından öğretilmiş vahiy ile bilebilir. Allah Teâlâ bunu da ya Cebrâil ile veya dilediği elçiler vasıtasıyla yapar. İşte bunlar Cebrâil'in kendisine öğretmesiyle Resûlullah'ın ashâbına tefsir ettiği âyetler olup elbette bunların sayısı çok sınırlıdır. **[1/81]**

Kur'ân'ın, sözünü ettiğimiz Allah Teâlâ'nın te'vilinin ilmini kendine has kıldığı; ilmini ne mukarreb meleklerine ne de gönderdiği peygamberlere bildirdiği fakat hepsinin de bunların O'nun katından olduğuna iman ettikleri ve te'vilini Allah'tan başka kimsenin bilmedikleri âyetleri vardır.

Kulların te'vilinin ilmini bilmeleri gereken âyetleri ise Allah Resûlü, Allah'ın Cebrâil vasıtasıyla kendisine beyânıyla onlara açıklamıştır. Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e açıklamasını emretmesinin anlamı işte budur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

{وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ}

"İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik."[334]

Allah Resûlü hakkında, onun Kur'ân'dan çok az âyeti tefsir ettiğine dair gelen rivayetin yorumu şayet, anlayışı kıt insanların anladığı gibi, onun Kur'ân'dan çok az âyeti ve onun harflerinden bir kısmını tefsir ettiği şeklinde olsaydı, o zaman Hz. Peygamber, insanlara indirileni açıklamış olmaz, kendilerine indirilen zikrin beyânını onlara terk etmiş olurdu. **[1/82]**

Allah Teâlâ'nın, Peygamberi'ne (sav), kendisine indirdiğini tebliğ etmesi ve ona indirdiğini sadece insanlara indirileni beyân etmesi için indirdiğini bildirmesi, Hz. Peygamber'in kendisine yönelttiği tebliğ ve eda emrini yerine getirmiş olduğu delilini ortaya koyması ve Abdullah b. Mes'ûd'dan gelen, "Bizden bir kimse on âyet öğrendiği zaman onların anlamlarını ve onlarla amel etmeyi öğrenmedikçe diğerlerine geçmezlerdi." rivayetinin doğruluğu; Hz. Âişe'nin Resûlullah'tan naklettiği, "Onun Kur'ân'dan çok az âyeti tefsir ettiği" rivayeti, "O, ümmetine Kur'ân'ın te'vilinden çok azını beyân etmiştir." diye yanlış anlayan kimselerin cehaletini ortaya koyar.

---

334 Nahl 16/44.

Bunun yanı sıra Hz. Âişe'den nakledilen bu rivayetin isnadında, rivayetlerin senedlerindeki sıhhat ve fesadı bilen kimselerin bu rivayeti delil olarak ileri sürmesine mâni' bir illet vardır. Çünkü râvisi muhaddisler arasında bilinmeyen Ca'fer b. Muhammed ez-Zübeyrî'dir.[335]

Tefsirden kaçındıklarına dair tâbiînden naklettiğimiz rivayetlere gelince, onlardan bu düşüncede olanların yaptığı, tıpkı olaylar ve gelişmeler karşısında fetva vermekten çekinen kimselerin durumuna benzemektedir. Hâlbuki onlar, Allah Teâlâ'nın, dinini kullarına tamamladıktan sonra Peygamberi'nin ruhunu kabzettiğini ikrar eder, Allah'ın her bir olay ve durum için, nasla veya delâlet yoluyla bir hükmü bulunduğunu bilirler. Aslında onların bu konularda görüş bildirmemeleri, Allah'ın kulları arasında bu tür konularda bir hükmü olduğunu reddeden kimsenin çekinmesi türünden olmayıp içtihadıyla Allah Teâlâ'nın âlim kullarına yüklediği sorumluluğu yerine getirememekten korkan kimselerin çekimserliğidir. Şu halde selef âlimlerinden Kur'ân'ın te'vili ve tefsiri konusunda söz söylemekten çekinen kimselerin bu çekimserliği, Kur'ân hakkında sorumlu olunan isabetli söz söyleme görevini yerine getirememekten kaynaklı bir çekimserlik olup Kur'ân'ın te'vilinin ümmetin âlimlerine perdelendiği, onlar arasında bulunmadığı anlamında değildir. **[1/83]**

10. Kadîm Müfessirlerden Tefsirdeki İlmi Sebebiyle Övülenler ve Yerilenler Hakkında Bazı Seleften Gelen Rivayetler

[١٠٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُسْلِمٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: «نِعْمَ تَرْجُمَانُ الْقُرْآنِ ابْنُ عَبَّاسٍ.»

104. Muhammed b. Beşşâr bize, Vekî', Süfyân, Süleyman, Müslim tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğini rivayet etti: "İbn Abbas Kur'ân'ın ne güzel müfessiridir (Tercümânü'l-Kur'ân)[336]."[337]

---

335 Bk. Türkî, 1/79.

336 Sahabe döneminde henüz "müfessir" kelimesi kullanılmadığı için İbn Mes'ûd (ra), aynı dildeki bir ifadeyi açıklayıp şerh eden anlamına da gelen "tercümân" kelimesini kullanmıştır.

337 Rivayeti Ahmed b. Hanbel, *el-Fedâil*, (1558, 1860) seneddeki Süfyân'dan naklet-miştir. Türkî, 1/84.

[١٠٥] وَحَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ دَاوُدَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ الْأَزْرَقُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «نِعْمَ التَّرْجُمَانُ لِلْقُرْآنِ[338] ابْنُ عَبَّاسٍ.»

105. Yahya b. Dâvûd el-Vâsıtî bana, İshak el-Ezrak, Süfyân, A'meş, Ebu'd-Duhâ, Mesrûk tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğini rivayet etti: "İbn Abbas Kur'ân için ne güzel bir müfessirdir."[339] **[1/84]**

[١٠٦] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، بِنَحْوِهِ.

106. Muhammed b. Beşşâr bize, Ca'fer b. Avn, A'meş, Ebu'd-Duhâ, Mesrûk tarikiyle Abdullah'tan yukarıdaki rivayetin bir benzerini rivayet etti.[340]

[١٠٧] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا طَلْقُ بْنُ غَنَّامٍ، عَنْ عُثْمَانَ الْمَكِّيِّ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، قَالَ: «رَأَيْتُ مُجَاهِدًا يَسْأَلُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ تَفْسِيرِ الْقُرْآنِ وَمَعَهُ الْوَاحُهُ فَيَقُولُ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ: اكْتُبْ، قَالَ: حَتَّى سَأَلَهُ عَنِ التَّفْسِيرِ، كُلِّهِ.»

107. Ebû Küreyb bize, Talk b. Ğanem, Osman el-Mekkî tarikiyle İbn Ebî Müleyke'nin şöyle dediğini nakletti: "Mücâhid'i İbn Abbas'a Kur'ân tefsiri sorarken gördüm. Yanında levhaları vardı. İbn Abbas ona 'yaz.' diyordu. Mücâhid bütün tefsiri ona sordu."[341]

---

338 Halebî baskısında تَرْجُمَانُ الْقُرْآنِ şeklinde gelmiştir. Türkî, 1/84.

339 Taberî bu rivayeti *Tehzîbü'l-Âsâr*'da (s. 173) İbn Abbas'ın hadisleri arasında zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Fedâil*'de (1562); Fesevî, *Târîh*'inde (1/496); Hâkim, *el-Müstedrek*'te (3/537) seneddeki Süfyân'dan iki tarikten. Hâkim Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih kabul etmiştir. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2/366; Fesevî, *Târîh*, 1/495, seneddeki A'meş tarikiyle. Türkî, 1/84.

340 Taberî, *Tehzîbü'l-Âsâr*, s. 173; İbn Ebî Şeybe, 12/111; Ahmed, *el-Fedâil*, 1863, seneddeki Ca'fer b. Avn'dan. İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/13) şöyle demiştir: "Bu, İbn Mes'ûd'a ulaşan sahih bir sened olup o bu sözü İbn Abbas hakkında söylemiştir." Bk. İbn Hacer, el-İsâbe, 4/146. Türkî, 1/85.

341 İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, 13/369; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/15, Taberî'den. Türkî, 1/85.

[١٠٨] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، وَيُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبَانَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "عَرَضْتُ الْمُصْحَفَ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، ثَلَاثَ عَرَضَاتٍ، مِنْ فَاتِحَتِهِ إِلَى خَاتِمَتِهِ، أُوقِفُهُ عِنْدَ كُلِّ آيَةٍ مِنْهُ، وَأَسْأَلُهُ عَنْهَا".

108. Ebû Küreyb bize, Muhâribî ve Yunus b. Bükeyr, Muhammed b. İshak, Ebân b. Salih tarikiyle Mücâhid'den şunu nakletti: "Mushaf'ı İbn Abbas'a Fâtiha'dan sonuna kadar üç kez arz ettim. Her bir âyette onu durdurup âyetler hakkında ona soruyordum."[342]

[١٠٩] وَحَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ الْجُبَيْرِيُّ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الْحَنَفِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ سُفْيَانَ الثَّوْرِيَّ، يَقُولُ: "إِذَا جَاءَكَ التَّفْسِيرُ عَنْ مُجَاهِدٍ، فَحَسْبُكَ بِهِ".

109. Ubeydullah b. Yusuf el-Cübeyrî[343] bana, Ebû Bekr el-Hanefî'nin Süfyân es-Sevrî'yi şöyle derken işittiğini nakletti: "Eğer tefsir sana Mücâhid'den gelmişse o sana yeter."[344]

[١١٠] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ أَبُو دَاوُدَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ، قَالَ: "لَمْ يَلْقَ الضَّحَّاكُ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَإِنَّمَا لَقِيَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ بِالرَّيِّ، وَأَخَذَ عَنْهُ التَّفْسِيرَ".

110. Muhammed b. Müsennâ bize, Süleyman b. Dâvûd,[345] Şu'be tarikiyle Abdulmelik b. Meysera'dan şunu nakletmiştir: "Dahhâk, İbn Abbas'ı görmemiştir. Saîd b. Cübeyr'i ise Rey'de görmüştür. Dolayısıyla tefsiri ondan almıştır."[346] **[1/85]**

---

342 Ebû Nuaym, *el-Hilye*, 3/279; İbn Asâkir, *Târîh*, 16/252, seneddeki Muhâribî ve diğerlerinden, seneddeki İbn İshâk'tan; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*'da (2/706) isnadını hasen görmüştür. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/466; İbn Ebî Şeybe, 10/559; Ahmed, *el-Fedâil*, 1866, Mücâhid'den iki tarikten; İbn Sa'd'da 30 arza diye geçmektedir. Türkî, 1/85.

343 Bir başka nüshada el-Harîrî'dir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 19/179. Türkî, 1/85.

344 İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, 13/369; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/15, Sevrî'den. Türkî, 1/85.

345 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî. Türkî, 1/85.

346 İbn Maîn, *Târîh*, 4/276 (4352); Fesevî, *Târîh*, 2/109; Ukeylî, 2/218; İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 95, *el-Cerh*, 4/458, 8/333; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/480;

[١١١] وَحَدَّثَنَا ابْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مُشَاشٍ، قَالَ: قُلْتُ لِلضَّحَاكِ: «سَمِعْتَ مِنَ ابْنِ عَبَّاسٍ شَيْئًا؟ قَالَ: لَا.»

111. İbnü'l-Müsennâ bize, Ebû Dâvûd, Şu'be tarikiyle Müşâş'ten şunu nakletti: "Dahhâk'a,

'İbn Abbas'tan bir şey işittin mi?' diye sordum;

'Hayır' dedi."[347]

[١١٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا، قَالَ: كَانَ الشَّعْبِيُّ يَمُرُّ بِأَبِي صَالِحٍ بَاذَانَ، فَيَأْخُذُ بِأُذُنِهِ فَيَعْرُكُهَا، وَيَقُولُ: "تُفَسِّرُ الْقُرْآنَ وَأَنْتَ لَا تَقْرَأُ الْقُرْآنَ".

112. Ebû Küreyb bize, İbn İdrîs, Zekeriyya tarikiyle şunu nakletti: Şa'bî, Ebû Salih Bâzân'a uğradı, kulağını tutup şöyle diyerek çekti: "Sen Kur'ân okumadığın halde Kur'ân'ı tefsir ediyorsun ha!"[348]

[١١٣] حَدَّثَنَا عبدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شَبُّوَيْهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ وَاقِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ} ، قَالَ: "قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَجْزِيَ بِالْحَسَنَةِ الْحَسَنَةَ، وَبِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ، إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ". قَالَ الْحُسَيْنُ: فَقُلْتُ لِلْأَعْمَشِ: حَدَّثَنِي بِهِ الْكَلْبِيُّ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ أَنْ يَجْزِيَ بِالسَّيِّئَةِ السَّيِّئَةَ، وَبِالْحَسَنَةِ عَشْرًا". فَقَالَ الْأَعْمَشُ: "لَوْ أَنَّ الَّذِي عِنْدَ الْكَلْبِيِّ عِنْدِي، مَا خَرَجَ مِنِّي إِلَّا بِخَفِيرٍ".

113. Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye bize, Ali b. Hüseyn b. Vâkıd, babası, A'meş, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın *"Allah hakkıyla hüküm verecektir."*[349] âyeti hakkında şöyle dediğini nakletti:

İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/1414, seneddeki Ebû Dâvûd'dan. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/301; el-Berzeî, *es-Suâlât*, 2/682, 683. Türkî, 1/86.

347 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 6/301; İbn Maîn, *Târîh*, 4/276 (4351); İbn Ebî Hâtim, *el-Merâsîl*, s. 94, *el-Cerh*, 4/458, 459, seneddeki Ebû Dâvûd'dan; bk. Fesevî, *Târîh*, 2/108, 143, 148. Türkî, 1/86.

348 Fesevî, *Târîh*, 2/785, seneddeki Abdullah b. İdris'ten, 2/685, Şa'bî'den farklı bir tarikle. Türkî, 1/86.

349 Mü'min 40/20.

"İyiliğe iyilik, kötülüğe kötülükle karşılık vermeye kadirdir. *"Çünkü Allah işitendir bilendir."*[350]" Hüseyn dedi: A'meş'e dedim ki:

"Kelbî bana bunu nakletti fakat o şöyle dedi: 'Allah kötülüğe kötülükle karşılık verir, ancak iyiliğe on misliyle karşılık verir.' Bunun üzerine A'meş dedi ki:

"Şayet Kelbî'de olan bende olsaydı; benden ancak eman veren birisi sayesinde kurtulabilirdi."[351] **[1/86]**

[١١٤] وَحَدَّثَنِي سُلَيْمَانَ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ حَكِيمٍ الْأَوْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: مَرَّ الشَّعْبِيُّ عَلَى السُّدِّيِّ وَهُوَ يُفَسِّرُ، فَقَالَ: "لَأَنْ يُضْرَبَ عَلَى اسْتِكَ بِالطَّبْلِ، خَيْرٌ لَكَ مِنْ مَجْلِسِكَ هَذَا".

114. Süleyman b. Abdülcebbâr bana, Ali b. Hakîm el-Evdî, Abdullah b. Bükeyr, Salih b. Müslim'den şunu nakletti: "Şa'bî, Süddî'ye Kur'ân'ı tefsir ederken rast geldi. Dedi ki: 'Arkana davulla vurulması, senin için senin bu meclisinden daha iyidir.'"[352]

[١١٥] وَحَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ حَكِيمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سَلم بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ النَّخَعِيِّ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ إِبْرَاهِيمَ، فَرَأَى السُّدِّيَّ، فَقَالَ: "أَمَا إِنَّهُ يُفَسِّرُ تَفْسِيرَ الْقَوْمِ".

---

350 Mü'min 40/20.

351 Halebî baskısında بحقير şeklinde gelirken, Şâkir'in tahkikinde ise "Bir beldede bulundukları sürece insanları koruyup kollayan kimse" anlamına gelen بِخَفِير şeklinde gelmiştir. Şâkir, 1/91; Türkî, 1/87. Taberî bu rivayetle birlikte tefsirde zemmedilenlere geçmiş bulunmaktadır. A'meş burada Kelbî'yi rivayetleri doğru naklet-mediği için tenkit etmektedir. Esasen Kelbî'nin naklettiği anlam doğrudur. Zira En'âm 6/163 kötülüğe kötülük iyiliğe ise on katıyla mükâfat verileceğinden söz edilir. A'meş'in Kelbî'yi tenkit etmesinin sebebi ise onun İbn Abbas'tan rivayetinin sıhhati yönüyledir. Çünkü Kelbî, İbn Abbas'tan nakleden ve zayıf kabul edilen Ebû Salih'ten nakletmektedir. Bizzat Ebû Salih, Kelbî'ye İbn Abbas'tan naklettiklerinin yalan olduğunu, Kelbî de Süfyân es-Sevrî'ye Kelbî'den naklettiklerinin yalan olduğunu, onları nakletmemesi gerektiğini söylemiştir. Abdüsselâm b. Salih, *Nakdü's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn li't-Tefsîr* (Doktora, Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd, 1427, 1428), s. 448, 449. A'meş'in bu ifadesiyle ilgili farklı bir değerlendirme için bk. Kaya, *Taberî Tefsiri*'nin Kaynakları, s. 313, 314.

352 İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/274, seneddeki Abdullah b. Bükeyr'den. Türkî, 1/87.

115. Süleyman b. Abdülcebbâr bana, Ali b. Hakîm el-Evdî, Şerîk tarikiyle Selm b. Abdurrahman en-Nehaî'den şunu nakletmiştir: "İbrahim (en-Nehaî) ile birlikteydim. Süddî'yi gördü. 'Bu, insanların tefsiriyle (onların hoşlarına gidene göre) tefsir yapıyor.' dedi."[353]

[١١٦] حَدَّثَنَا ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ بَشِيرٍ، يَقُولُ عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: "مَا أَرَى أَحَدًا يَجْرِي مَعَ الْكَلْبِيِّ فِي التَّفْسِيرِ فِي عِنَانٍ".

116. İbnü'l-Berkî bize, Amr b. Seleme tarikiyle Saîd b. Beşîr'in Katâde'yi şöyle derken duyduğunu nakletti: "Tefsirde Kelbî ile başa baş giden birini görmedim."

11. [Kur'ân'ı Tefsir Etmenin Temel İlkeleri]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu kitabımızda biz daha önce Kur'ân tefsirinin çeşitlerinden söz etmiş, Kur'ân'ın tamamının tefsirinin üç çeşit olduğunu belirtmiştik:

1. Bilme imkânı olmayan tefsir: Bu, Allah'ın kendine has kıldığı ve bilgisini, bütün varlıktan gizlediği tefsirdir. Bunlar, kıyametin ne zaman kopacağı, İsa b. Meryem'in ne zaman nüzûl edeceği, güneşin batıdan ne zaman doğacağı, sûra ne zaman üfürüleceği gibi Allah Teâlâ'nın kitabında, olacağını haber verdiği işlerin vakitleridir. **[1/87]**

2. Allah'ın bilgisini ümmetine değil de Peygamberi'ne has kıldığı tefsir: Bu, kullarının te'vilini bilmeye ihtiyaç duydukları türden tefsirdir. Bunun bilgisine ancak Allah Resûlü'nün (sav) kendilerine beyân etmesiyle ulaşabilirler.

3. Kur'ân'ın kendilerine nâzil olduğu halkın bildiği tefsir: Bu da garip kelimelerinin ve i'râbının te'vili olup bunların bilgisine de ancak onlar tarafından ulaşılabilir.

Bu konuda durum böyle olduğuna göre, kulların bilmesi mümkün olan Kur'ân te'vilinde hakka ulaşmaya en layık olan müfessirler, te'vil ve tefsir ettikleri konularda ümmetin diğer fertlerine değil de Allah Resûlü'ne ulaşan te'villeri, delil olarak Allah Resûlü'nden sabit rivayetlerden hareketle

353 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1/70 (193); İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 2/184; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/274; seneddeki Şerîk'ten. Türkî, 1/87.

en açık ortaya koyanlardır. Bu da ya bulunduğu takdirde Hz. Peygamber'den gelen meşhur (müstefiz) bir nakil ya ondan gelen meşhur bir nakil olmadığı takdirde âdil ve sabit olan kimselerden bir nakil ya da naklin doğruluğunu ispat için ortaya konulmuş bir delâlet yoluyla olur. Yine hakka ulaşmaya en layık olan müfessirler, tefsir ve beyân ettikleri hususlarda dil yönünden bilgisi ya Arapların yaygın şiirlerinden şahitlerle ya da onların meşhur ve bilinen mantık ve lehçelerinden hareketle kavranabilen örnekleri delil olarak en sahih biçimde getirenlerdir. Ancak Kur'ân'ı buna göre te'vil ve tefsir edecek kimselerin yaptıkları te'vil ve tefsirin, sahabe ve imamlardan oluşan selefin, tâbiîn ve ümmetin âlimlerinden oluşan halefin görüşleri dışına çıkmaması gerekir. **[1/88]**

12. Kur'ân'ın İsimleri, Sûreleri ve Âyetleri

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Şanı yüce olan Allah, kulu Hz. Muhammed'e (sav) indirdiği kitaba dört isim verdi:

1. Bunlardan biri **Kur'ân**'dır. Bu isimlendirmesiyle ilgili, kitabında bizzat şöyle buyurdu:

{نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ}

"Bu Kur'ân'ı vahyetmekle sana biz kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Sen daha önce (bunlardan) habersizdin."[354]

Ve şöyle buyurdu:

{إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ}

"Kuşkusuz bu Kur'ân İsrâiloğullarına ihtilafa düştükleri konuların çoğunu anlatmaktadır."[355]

2. Bunlardan bir diğeri **Furkân**'dır. Allah Teâlâ, Peygamberi'ne vahyinde bu isimle ilgili şöyle buyurmuştur:

354 Yûsuf 12/3.
355 Neml 27/76.

{تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا}

"Furkân'ı kuluna, âlemlere bir uyarıcı olmak üzere indiren Allah'ın şanı ne yücedir."[356]

3. Bir diğeri **Kitab**'dır. Allah Teâlâ bu isimle ilgili şöyle buyurmuştur:

{الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا}

"Kuluna dosdoğru Kitab'ı indirip onda hiçbir tutarsızlığa düşmeyen Allah'a hamd olsun."[357]

4. Bir diğeri ise **Zikir**'dir. Allah Teâlâ bununla ilgili de şöyle buyurdu:

{إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ}

"Zikr'i elbette biz indirdik ve elbette onu koruyacak olan da biziz."[358]

Kur'ân'ın bu dört isminden her birinin, Arap dilinde, diğerinin sahip olduğu anlam ve yönün dışında bir anlamı ve yönü vardır. **[1/89]**

Kur'ân isminin te'vili hakkında müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ancak te'vilinin İbn Abbas'ın görüşüne göre tilavet ve kıraatten gelmesi ve mastar olması gerekir. Tıpkı "Kur'ân'ı okudum." diyen kimsenin sözü gibi. خَسِرْتُ "Zarara uğradım." sözünden hüsrân, غَفَرَ اللَّهُ لَكَ "Allah seni bağışlasın." sözünden gufrân, كَفَرْتُكَ "Sana nankörlük ettim." sözünden de küfrân mastarları gibi.

Furkân ise فَرَّقَ اللَّهُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ "Allah hakkın ve batılın arasını ayırmıştır." sözünden gelir. Bununla ilgili şu rivayetler gelmiştir:

[١١٧] يَحْيَى بْنَ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ السَّهْمِيَّ، حَدَّثَنِي قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَإِذَا قَرَأْنَاهُ} ، يَقُولُ: «بَيَّنَّاهُ، {فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ}، يَقُولُ: اعْمَلْ بِهِ".

356 Furkân 25/1.
357 Kehf 18/1.
358 Hicr 15/9.

117. Yahya b. Osman b. Salih es-Sehmî bana, Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın *"Biz onu (sana) okuduğumuz zaman..."*[359] âyetini "Biz onu sana beyân ettiğimiz zaman"; âyetin devamında gelen *"Onun okunuşuna tâbi ol."* ifadesini de "Onunla amel et" şeklinde tefsir ettiğini nakletmiştir.

İbn Abbas'ın bu sözünün anlamı, "Onu okuyarak beyân ettiğimiz zaman, sana okuyarak beyân ettiklerimizle amel et." demektir.

[١١٨] حَدَّثَنِي بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، «{إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ} قَالَ: أَنْ نُقْرِئَكَ فَلَا تَنْسَى، {فَإِذَا قَرَأْنَاهُ} عَلَيْكَ {فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ} يَقُولُ: إِذَا تُلِيَ عَلَيْكَ، فَاتَّبِعْ مَا فِيهِ".

118. İbn Abbas'ın bu hadisinin te'vilinde ileri sürdüğümüz görüşün doğruluğunu gösteren delillerden biri, Muhammed b. Sa'd, babası, amcası, onun babası, dedesi tarikiyle İbn Abbas'tan naklettiği, *"Onu toplamak ve okumak bize aittir."*[360] âyetini *"Sana okuyacağız ve sen unutmayacaksın."* ifadesiyle, sana *"Onu okuduğumuzda da, onun okunuşuna tâbi ol."* âyetini de "Sana okunduğu zaman onun içindekilere uy." şeklindeki rivayettir.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: İbn Abbas'tan gelen bu rivayet, ona göre Kur'ân'ın okumak anlamında olduğunu ve açıkladığımız gibi, قَرَأْتُ "okudum" sözünden alınmış bir mastar olduğunu gösterir. **[1/90]**

Katâde'nin görüşüne gelince, topladığın ve birbirine eklediğin zaman söylediğin قَرَأْتُ الشَّيْءَ "Bir şeyi okudum." sözünden bir mastar olması gerekir. Tıpkı şu söz gibi: مَا قَرَأَتْ هَذِهِ النَّاقَةُ سَلًى قَطُّ "Bu deve hiç rahim toplamadı." Bununla "bir yavru dünyaya getirmek üzere rahmini toplamadı" denmek istenir.[361]

Amr b. Külsûm et-Tağlîbî'nin dediği gibi:

---

359 Kıyâme 75/18.

360 Kıyâme 75/17.

361 Arapçada şahitler getirilirken "Şöyle söylersin, şunu kastedersin..." şeklinde muhatabın konuşma üslubundan örnekler getirilir. Ancak Türkçede bu örnekler genellikle "Şöyle söylenir, şu kastedilir..." şeklinde belirsiz ifade edilir. Çeviri buna göre yapılmıştır.

تُرِيكَ إِذَا دَخَلْتَ عَلَى خَلَاءٍ ... وَقَدْ أَمِنت عُيُونَ الْكَاشِحِينَا

ذِرَاعَيْ عَيْطَلٍ أَدْمَاءَ بِكْرٍ ... هِجَانِ اللَّوْنِ لَمْ تَقْرَأْ جَنِينَا

Yalnız başınayken aniden yanına girdiğinde sana gösterir
Kem gözlerden emin olduğunda

Boynu vücuduyla uyumlu, uzun bacaklarını; teni şeffaf ve bakiredir
Rengi beyazdır ve gebe kalmamıştır[362]

لَمْ تَقْرَأْ جَنِينَا sözüyle "Çocuk doğurmak üzere rahmini toplamamıştır." demek ister.

[١١٩] بِشْرَ بْنَ مُعَاذٍ الْعَقَدِيَّ حَدَّثَنَا قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: «{إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ} يَقُولُ: حِفْظَهُ وَتَأْلِيفَهُ، {فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ} يَقُولُ: اتَّبِعْ حَلَالَهُ، وَاجْتَنِبْ حَرَامَهُ».

119. Bişr b. Muâz el-Akadî bize, Yezîd b. Zürey', Saîd b. Ebû Arûbe tarikiyle Katâde'den şunu nakleder: "*"Onu toplamak ve okumak bize aittir."*[363] yani hıfzını ve telifini, *"Onu okuduğumuzda da, onun okunuşuna tâbi ol."* yani helâline uy, haramından kaçın." **[1/91]**

[١٢٠] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ ثَوْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، بِمِثْلِهِ.

120. Muhammed b. Abdila'lâ es-San'ânî bize, Muhammed b. Sevr, Ma'mer tarikiyle bir benzerini rivayet etti. Buna göre Katâde Kur'ân'ın anlamının telif etmek olduğunu düşünmektedir.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: İbn Abbas'la Katâde'nin sözünü ettiğimiz görüşlerinin her ikisinin de Arapçada doğru bir yorumu vardır. Bununla

362 Bu iki beyit, cahiliye şâirlerinden biri olan Amr b. Külsûm et-Tağlibî'nin meşhur muallakasındandır. Bk. İbnü'l-Enbârî, *Şerhu'l-Kasâidi's-Seb'i't-Tıvali'l-Câhiliyvât*, s. 377-379; İbnü'n-Nehhâs, *el-Kasâidü't-Tis'u'l-Meşhûrât*, 2/782; Tebrîzî, *Şerhu'l-Kasâidi'l-Aşr*, s. 224. Türkî, 1/91; şâir ve şiirin şerhi hakkında bk. Abdülhamîd, 1/103.

363 Kıyâme 75/17.

birlikte {إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ} *"Onu toplamak ve okumak bize aittir. Onu okuduğumuzda da onun okunuşuna tâbi ol."* âyetleri hakkında evla olan görüş İbn Abbas'ın görüşüdür. Çünkü Allah Teâlâ, Peygamberi'ne kitabının pek çok âyetinde kendisine vahyettiğine uymasını emrediyor. Ona emrinden hiçbirini, Kur'ân'ı telif etme zamanına kadar terk etme ruhsatı vermiyor. {فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ} *"Onu okuduğumuzda da onun okunuşuna tâbi ol."* âyeti, Kur'ân'da kendisine vahyettiği şeylere uymayı emreden diğer Kur'ân âyetleri gibidir. Şayet {فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ} *"Onu okuduğumuzda da onun okunuşuna tâbi ol."* sözü "Biz onu telif ettiğimiz zaman, onda senin için telif ettiklerimize uy." anlamında olsaydı, o zaman {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ} *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"*[364] ve {يَاأَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ} *"Ey örtüsüne bürünen kalk ve uyar!"*[365] farzlarının, bunlarla Kur'ân'ın diğer emirleri telif edilmeden gerekli olmaması gerekirdi. Şayet bunu birisi söylese, bu, ümmetin âlimlerinin görüşünden çıkmak demektir. **[1/92]**

Çünkü Kur'ân'ın her bir âyetinin hükmü ile ilgili doğru olan, diğerleriyle telif edilmiş olsun veya olmasın, Hz. Peygamber'in ona uyması ve onunla amel etmesinin gerekli olduğudur. O zaman {فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ} *"Onu okuduğumuzda da onun okunuşuna tâbi ol"* âyetinin tefsirinde doğru olan, âyetin anlamının 'Onu biz telif ettiğimiz zaman telif ettiğimize uy.' olduğunu söyleyenin görüşü değil; İbn Abbas'ın, "Bununla 'Okuyarak sana beyân ettiğimizde, okuyarak sana beyân ettiğimiz şeye uy.'" anlamının kastedildiği görüşüdür. Şâirin,

ضَحَّوْا بِأَشْمَطَ عُنْوَانُ السُّجُودِ بِهِ ... يُقَطِّعُ اللَّيْلَ تَسْبِيحًا وقُرْآنَا

Kurban bayramı günü onu katlettiler;
saçının akına, alnındaki secde izine bakmadan
Hâlbuki o gecelerini tesbih ve kıraatle bölerdi[366]

---

364 Alak 96/1.

365 Müddessir 74/1, 2.

366 Şâir Hassân b. Sâbit'tir. Bu beyit, Hassân b. Sâbit'in Hz. Osman'ın şehadeti üzerine yazdığı mersiyelerdendir. Hz. Osman, hicretin 35. yılı, Zilhicce ayı, Teşrik günlerinde, kurbanların kesildiği vakitte şehid edilmiştir. Hz. Osman'ı katledenler, hac yapmak için geldikleri görüntüsü vermişler, hacılar yola çıkıp Medine onu müdafaa edenlerden boşalana kadar beklemişler, onu kurbanların kesildiği vakitte, yaşlılığına ve heybetine bakmadan şehit etmişlerdir. Hâlbuki onun takvasına, verâsına ve kendisini itham ettikleri şeylerden berî olduğuna; alnındaki secde izi işaret ediyordu. Gecelerini Kur'ân tilaveti ve tesbihle bölen bir insanın halkına

sözüyle "tesbih ve kıraat"ı kastettiği söylenmiştir.

Şayet; "Kıraat mânasında olduğu halde Kur'ân diye nasıl isimlendirilmiştir? Hâlbuki Kur'ân okunan anlamındadır?" diye sorulursa, şöyle cevap verilir:

Mektûbun, kâtibin yazması anlamında kitâb diye isimlendirilmesi gibi. Nitekim şâir hanımına yazdığı talak hakkında şöyle der:

تُؤَمِّلُ رَجْعَةً مِنِّي وَفِيهَا ... كِتَابٌ مِثْلُ مَا لَصِقَ الْغِرَاءُ

Bana dönmeyi istiyorsun hâlbuki onda
Tutkalın yapıştırdığı şey gibi yazılmış bir talak var[367]

Şâir, "طَلَاقًا مَكْتُوبًا" demek istiyor ancak mektûb kelimesini kitâb ile ifade ediyor.

Furkân isminin anlamına gelince, müfessirlerin bu konuda lafızları farklı ancak anlamları aynı tefsirleri gelmiştir. **[1/93]**

[١٢١] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامُ بْنُ سَلْمٍ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: "هُوَ النَّجَاةُ".

121. İbn Humeyd'in bize Hakkâm b. Selm, Anbese, Câbir tarikiyle naklettiğine göre İkrime şöyle diyordu: "Furkân 'necât (kurtuluş)' demektir."

[١٢٢] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ.

122. Bize Muhammed b. Hüseyn, Ahmed b. Mufaddal, Esbât tarikiyle gelen rivayete göre Süddî de Furkân'ı İkrime gibi yorumluyordu.

Onların dışında bu görüşte olan başkaları da vardır. İbn Abbas ise Furkân'ın الْمَخْرَجُ "çıkış yolu" olduğunu söylüyordu.

---

zulmetmesi nasıl düşünülebilirdi? Allah ondan razı olsun. Şiir için bk. *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, s. 216; *el-İkdü'l-Ferîd*, 3/81; 4/159; 284, 298. Şiir aynı zamanda Evs b. Miğrâ'ya nispet edilmiştir. Bk. Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 9/418; Şâkir, 1/97; Abdülhamîd, 1/104; Türkî, 1/93.

367 Tûsî, *et-Tibyân*, 1/18; Türkî, 1/ 93. Beytin şâiri ve şiirle ilgili değerlendirmeler için bk. Abdülhamîd, 1/105.

[١٢٣] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

123. Bana Yahya b. Salih, Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'tan böyle nakletmiştir.

Mücâhid de bu âyetin tefsirinde aynı görüştedir.

[١٢٤] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ.

124. Bize bunu, İbn Humeyd, Hakkâm, Anbese, Câbir tarikiyle Mücâhid'den nakletmiştir.

Mücâhid *"Furkân günü"*[368] âyetini de "Allah'ın hakkın ve batılın arasını ayırdığı gün." diye tefsir ediyordu.

[١٢٥] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ.

125. Bana bunu, Muhammed b. Amr el-Bâhilî, Ebû Âsım, İsa b. Meymûn, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den nakletmiştir.

Furkân'ın anlamı hakkındaki bütün bu yorumlar, lafızları farklı olsa da anlamları birbirine yakındır. Çünkü her kimin içinde bulunduğu işten kendisine bir çıkış yolu verilmişse, bu çıkış yolundan ona bir kurtuluş da verilmiştir. Aynı şekilde o kimse ondan kurtulduğu zaman kendisine kötülük eden kimseye karşı yardım görmüş ve kendisine kasteden kimseyle arası ayrılmıştır. **[1/94]**

Furkân'ın anlamı hakkında kendilerinden nakilde bulunduğumuz kimselerin görüşlerinin hepsi, her ne kadar bu konudaki lafızları farklı olsa da anlamları doğru görüşlerdir.

Bize göre Furkân'ın aslı iki şeyin arasını ayırmaktır. Bu, aralarında hüküm vererek (kaza), kurtararak, delil ortaya koyarak ve yardım ederek, haklı ile haksızın arasını ayırt edecek diğer anlamlardan herhangi biriyle olabilir. Böylelikle anlaşılmıştır ki Kur'ân, hüccetleriyle, delilleriyle,

368 Enfâl 8/42.

farzlarının sınırlarıyla ve hükümlerinin diğer anlamlarıyla hakkın ve batılın arasını ayırdığı için "Furkân" diye isimlendirilmiştir. Onun hak ve batılın arasını ayırması, verdiği hüküm ve kaza ile haklıya destek çıkıp haksızı da desteksiz bırakarak olmuştur.

Kur'ân'ın "Kitab" ismi ise كَتَبْتُ كِتَابًا sözünden alınmış bir mastardır. Tıpkı قُمْتُ قِيَامًا، وَحَسِبْتُ الشَّيْءَ حِسَابًا "Ayağa kalktım ve bir şeyi hesap ettim." demek gibi. Kitâb kâtibin alfabenin harflerini bitişik veya ayrı ayrı yazmasıdır. Mektûb olduğu halde kitab diye isimlendirilmiştir. Biraz önce istişhadda bulunduğumuz,

وَفِيهَا ... كِتَابٌ مِثْلُ مَا لَصِقَ الْغِرَاءُ

Tutkalın yapıştırdığı şey gibi bir yazı var

sözünde olduğu gibi. Buradaki kitâbla mektûbu kasteder. **[1/95]**

Kur'ân'ın "Zikir" ismi ise, iki anlama gelebilir:

1. Allah Teâlâ'dan bir hatırlatmadır (zikir). Onunla kullarına öğüt verip Kur'ân'da hadlerini, farzlarını ve onda ortaya koyduğu diğer hükümlerini bildirir.

2. O ona iman edip ondakileri tasdik edenler için bir şeref, bir övünç kaynağıdır. Nitekim Allah Teâlâ {وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ} buyurmuş, bu Kur'ân'ın Hz. Peygamber ve halkı için bir şeref olduğunu ifade etmiştir.[369]

13. [Sûrelerin es-Seb'u't-Tuvel, el-Miûn, el-Mesânî, el-Mufassal diye İsimlendirilmeleri]

Kur'ân sûrelerinin Allah Resûlü tarafından verilmiş isimleri vardır.

[Şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[١٢٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْعَوَّامِ، وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ خَلَفٍ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوَّادُ بْنُ الْجَرَّاحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ بَشِيرٍ، جَمِيعًا عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ، عَنْ وَاثِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ

369 Zuhruf 43/44.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أُعْطِيتُ مَكَانَ التَّوْرَاةِ السَّبْعَ الطُّوَلَ، وَأُعْطِيتُ مَكَانَ الزَّبُورِ الْمِئِينَ، وَأُعْطِيتُ مَكَانَ الْإِنْجِيلِ الْمَثَانِيَ، وَفُضِّلْتُ بِالْمُفَصَّلِ".

126. Muhammed b. Beşşâr bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Ebu'l-Avvâm ve Muhammed b. Halef el-Askalânî, Ravvâd b. Cerrâh, Saîd b. Beşîr hepsi de Katâde tarikiyle, Ebü'l-Melîh, Vâsile b. Eska''dan Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmişlerdir: *"Bana Tevrat'ın yerine yedi uzun sûre (es-Seb'u't-Tuvel), Zebûr'un yerine yüz âyetlik sûreler (el-Miûn), İncil'in yerine âyet sayısı yüzün altında olan sûreler (el-Mesânî) verildi. Âyet sayıları çok olan (el-Mufassal) sûreler ile de diğerlerine üstün kılındım."*[370]

[١٢٧] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أُعْطِيتُ السَّبْعَ الطُّوَلَ مَكَانَ التَّوْرَاةِ، وَأُعْطِيتُ الْمَثَانِيَ مَكَانَ الزَّبُورِ، وَأُعْطِيتُ الْمِئِينَ مَكَانَ الْإِنْجِيلِ، وَفُضِّلْتُ بِالْمُفَصَّلِ". قَالَ خَالِدٌ: "كَانُوا يُسَمُّونَ الْمُفَصَّلَ: الْعَرَبِيَّ"؛ قَالَ خَالِدٌ: قَالَ بَعْضُهُمْ: "لَيْسَ فِي الْعَرَبِيِّ سَجْدَةٌ".

127. Yakub b. İbrahim bana, İbn Uleyye, Hâlid el-Hazzâ, Ebû Kılâbe tarikiyle Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Bana Tevrat'ın yerine yedi uzun sûre (es-Seb'u't-Tuvel), Zebur'un yerine âyet sayısı yüzün altında olan sûreler (el-Mesânî), İncil'in yerine yüz âyetlik sûreler (el-Miûn) verildi. Âyet sayıları çok olan (el-Mufassal) sûreler ile de diğerlerine üstün kılındım."*[371] Hâlid dedi ki: "el-Mufassal'ı el-Arabî diye isimlendiriyorlardı. Bazıları el-Arabî'de secde yoktur, demiştir." **[1/96]**

---

370 Tayâlisî, 1105; onun tarikinden Ahmed b. Hanbel, 28/188 (16982); Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 1379; Nehhâs, *el-Kat'u ve'l-İ'tinâf*, s. 81; Beyhakî, *ed-Delâil*, 5/475. Taberânî, 22/75 (187), Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, 2484, seneddeki Ebu'l-Avvâm İmrân el-Kattân'dan. Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 119, 120; Taberânî, 22/76 (187); Beyhakî, 2485; seneddeki Saîd b. Beşîr tarikinden. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/55, Saîd'in rivayetinden. İbn Kesîr demiştir ki: "Bu garîb (ferd) bir hadistir. Seneddeki Saîd b. Beşîr leyyindir." Bk. *Tefsîru İbn Kesîr*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî, 2/41; Elbânî, *es-Silsiletü's-Sahîhe*, 1480. Türkî, 1/96.

371 İbn Dureys, *Fezâilü'l-Kur'ân*, 157, seneddeki Hâlid tarikinden. Şu farkla: Bana İncil'in yerine el-Mesânî verildi. Türkî, 1/97.

[١٢٨] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامُ بْنُ سَلْمٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي قَيْسٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ الْمُسَيَّبِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: "الطُّوَلُ كَالتَّوْارَةِ. وَالْمِئُونَ كَالْإِنْجِيلِ، وَالْمَثَانِي كَالزَّبُورِ، وَسَائِرُ الْقُرْآنِ بَعْدُ فَضْلٌ عَلَى الْكُتُبِ".

128. Muhammed b. Humeyd bize, Hakkâm b. Selm, Amr b. Ebî Kays, Âsım, Müseyyib tarikiyle İbn Mes'ûd'un şöyle dediğini nakletti: "Uzun sûreler (et-Tuvel), Tevrat gibidir. Yüz âyetlik sûreler (el-Miûn), İncil gibidir. Âyet sayısı yüzün altında olan sûreler (el-Mesânî) Zebur gibidir. Kur'ân'ın diğer sûreleri ise (diğer semavî) kitaplar üzerindeki üstünlüğüdür."[372]

[١٢٩] حَدَّثَنِي أَبُو عُبَيْدٍ الْوَصَّابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَفْصٍ قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو حُمَيْدٍ، حَدَّثَنَا الْفَزَارِيُّ عَنْ لَيْثِ بْنِ أَبِي سُلَيْمٍ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ، عَنْ وَاثِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "أَعْطَانِي رَبِّي مَكَانَ التَّوْرَاةِ السَّبْعَ الطُّوَلَ، وَمَكَانَ الْإِنْجِيلِ الْمَثَانِيَ، وَمَكَانَ الزَّبُورِ الْمِئِينَ، وَفَضَّلَنِي بِالْمُفَصَّلِ".

129. Ebû Ubeyd el-Vessâbî, Muhammed b. Hafs bize, İbn Humeyd, el-Fezârî, Leys b. Ebî Süleym, Ebî Bürde, Ebi'l-Melîh, Vâsile b. Eska' tarikiyle Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Rabbim bana Tevrat'ın yerine yedi uzun sûreyi (es-Seb'u't-Tuvel), İncil'in yerine âyet sayısı yüzün altında olan sûreleri (el-Mesânî), Zebûr'un yerine yüz âyetlik sûreleri (el-Miûn) verdi. Âyet sayıları çok olan (el-Mufassal) sûreler ile de diğerlerine üstün kıldı."*[373] **[1/97]**

---

372 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/101; Taberî'den. Âsım, yedi kıraat imamından biri olan Âsım b. Behdele, İbn Ebi'n-Necûd'dur. Müseyyib, İbnü'r-Râfî el-Esedî olup sika bir tâbiîdir. İbn Mes'ûd'u görmemiş sadece Mücâhid ve diğer tâbiînden nakletmiştir. Şâkir, 1/101; Türkî, 1/97.

373 İsnadında Ebû Ubeyd el-Vessâbî olduğu için zayıftır. İbn Ebî Hâtim şöyle der: "Ona gidip rivayet almak istedim. Hımıslı âlimlerden biri bana 'Sadûk değildir. Muhammed b. Humeyr'e de yetişmemiştir.' dedi. Ben de vazgeçtim." Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 8003, 8004, seneddeki Leys'ten, Ebû Ümâme'nin hadislerinden. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*'de (7/158) şöyle der: "Senedde Leys b. Ebî Süleym vardır. Âlimler onu zayıf görürler. Hadisiyle i'tibâr yapılır (başka yollardan gelip gelmediğine bakılır). Senedin diğer râvileri sahih râvilerdir." Türkî, 1/97, 98.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle dedi: es-Seb'ut-Tuvel, Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf ve Saîd b. Cübeyr'in görüşüne göre Yunus'tur.

[١٣٠] حَدَّثَنِي بِذَلِكَ يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ.

130. Bunu bize Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Ebî Bişr tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den nakletmiştir.

İbn Abbas'tan da onun Saîd b. Cübeyr'in bu görüşüne katıldığını gösteren bir görüş rivayet edilmiştir.

[١٣١] وَذَلِكَ مَا حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، وَسَهْلُ بْنُ يُوسُفَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَوْفٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَزِيدُ الْفَارِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ: مَا حَمَلَكُمْ عَلَى أَنْ عَمَدْتُمْ، إِلَى الْأَنْفَالِ وَهِيَ مِنَ الْمَثَانِي وَإِلَى بَرَاءَةٍ وَهِيَ مِنَ الْمِئِينَ، فَقَرَنْتُمْ بَيْنَهُمَا، وَلَمْ تَكْتُبُوا سَطْرَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَوَضَعْتُمُوهُمَا فِي السَّبْعِ الطُّوَلِ؟ مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذَلِكَ؟ قَالَ عُثْمَانُ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِمَّا يَأْتِي عَلَيْهِ الزَّمَانُ، وَهُوَ تَنْزِلُ عَلَيْهِ السُّوَرَ ذَوَاتَ الْعَدَدِ، فَكَانَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الشَّيْءُ دَعَا بِبَعْضِ مَنْ كَانَ يَكْتُبُ، فَيَقُولُ: "ضَعُوا هَذِهِ الْآيَاتِ فِي السُّورَةِ الَّتِي يُذْكَرُ فِيهَا كَذَا وَكَذَا" وَكَانَتِ الْأَنْفَالُ مِنْ أَوَائِلِ مَا نَزَلَ بِالْمَدِينَةِ، وَكَانَتْ بَرَاءَةٌ مِنْ آخِرِ الْقُرْآنِ نُزُولًا، وَكَانَتْ قِصَّتُهَا شَبِيهَةً بِقِصَّتِهَا، فَظَنَنْتُ أَنَّهَا مِنْهَا فَقُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَمْ يُبَيِّنْ لَنَا أَنَّهَا مِنْهَا، فَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ قَرَنْتُ بَيْنَهُمَا، وَلَمْ أَكْتُبْ بَيْنَهُمَا سَطْرَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَوَضَعْتُهُمَا فِي السَّبْعِ الطُّوَلِ».

131. Bize Muhammed b. Beşşâr, İbn Ebî Adî, Yahya b. Saîd ve Muhammed b. Ca'fer, Sehl b. Yûsuf, Avf, Yezîd el-Fârisî tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Osman b. Affân'a dedim ki:

'Âyet sayısı yüzün altında olan sûrelerden (el-Mesânî) olduğu halde niçin Enfâl'i, âyet sayısı yüz civarında olan sûrelerden (el-Miûn) olduğu

halde Berâe'yi öne alıp aralarını 'Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm' satırını da yazmayarak birleştirdiniz. O iki sûreyi es-Seb'u't-Tuvel'in içine koydunuz. Bunu niye böyle yaptınız?' Osman dedi ki:

'Bir zaman geldi ki, Allah Resûlü'ne (sav), âyet sayıları fazla (zevâte'l-aded) sûreler nâzil oluyordu. Ona vahiy nâzil olduğunda vahiy kâtiplerinden birini çağırıyor ve 'Falan falan konunun söz edildiği sûreye bu âyetleri koyun.' diyordu. Enfâl sûresi Medine'de inen ilk sûrelerden biriydi. Berâe ise Kur'ân'ın en son nâzil olan sûresiydi. Berâe'nin muhtevası, Enfâl'in muhtevasına benziyordu. Berâe'nin Enfâl'den olduğunu düşündüm. Allah Resûlü (sav) de Berâe'nin Enfâl'den olduğunu bize açıklamadan vefat etmişti. Bundan dolayı ikisini birleştirdim. Aralarına da besmeleyi yazmayıp ikisini de es-Seb'u't-Tuvel'in içine koydum.'"[374] **[1/98]**

Bu haber, Osman b. Affân'ın (ra) Enfâl ve Berâe'nin es-Seb'u't-Tuvel'den olduğu kesin kanaatinde olmadığını, İbn Abbas'ın da bunu onlardan görmediğini göstermektedir.

Bu sûrelerin "es-Seb'u't-Tuvel" diye isimlendirilmeleri, Kur'ân'ın diğer sûrelerine göre uzun olmaları sebebiyledir. el-Miûn ise âyet sayıları yüz olan, yüzü geçen veya yüzden kısmen eksik olan sûrelerdir. **[1/99]**

el-Mesânî ise el-Miûn'e göre ikinci sırada gelip onu takip edenlerdir. el-Miûn'un onlara göre birinciliği, el-Mesânî'nin de onlara göre ikinciliği vardır. el-Mesânî, Allah Teâlâ'nın bu sûrelerde meselleri, haber ve ibretleri tekrar tekrar zikrettiği için bu adı aldığı da söylenmiştir. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür.

[١٣٢] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

132. Bize bunu Ebû Küreyb, İbn Yemân, Süfyân, Abdullah b. Osman, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan nakletti.

374 Münker bir hadistir. Yezîd el-Hârisî münferid kalmış olup meçhuller arasında sayılmıştır. Yezîd b. Hürmüz'den farklı bir kişidir. Tirmizî, 3086; İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, s. 30, seneddeki Muhammed b. Beşşâr'dan. Ahmed b. Hanbel, 1/459, 460 (399); Ömer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 3/15; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8007, seneddeki Yahya b. Saîd ve Muhammed b. Ca'fer'den. Ebû Ubeyd, *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 152; Ahmed b. Hanbel, 1/529 (499); Ebû Dâvûd, 786, 787; İbn Ebî Dâvûd, s. 32; İbn Hibbân, 43; Hâkim, 2/221, 330; Beyhakî, 2/42, seneddeki Avf'tan. Ayrıca bk. Ahmed Şâkir'in *el-Müsned* üzerindeki ta'liki, 1/329-331 (399). Türkî, 1/99.

Saîd b. Cübeyr'in de şöyle dediği nakledilmiştir: "Bu sûrelerin Mesânî diye isimlendirilmelerinin sebebi, bunlarda farzlar ve hadlerin tekrar edilmesidir."

[١٣٣] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ.

133. Bize bunu Muhammed b. Beşşâr, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Ebî Bişr tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den nakletti.

Burada anlatması uzun sürecek bir grup âlim de Kur'ân'ın tamamının Mesânî olduğunu; diğer bir grup da Mesânî'nin Fâtiha olduğunu zira Fâtiha'nın kıraatinin bütün namazlarda tekrar edildiğini söylemişlerdir.

Bu görüşte olanların isimlerini ve gerekçelerini, farklı düşündükleri noktaları ve doğru olan görüşü Allah izin verirse, {وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ} *"Biz sana Seb'u'l-Mesânî'yi verdik."*[375] âyetinin tefsirine ulaştığımız zaman zikredeceğiz. **[1/100]**

Söz konusu sûrelerin isimleri hakkında Allah Resûlü'nden gelen rivayetin dile getirdiği hususu, şâirlerin şiirleri de dile getirmiştir. Şâirlerden biri şöyle demiştir:

حَلَفْتُ بِالسَّبْعِ اللَّوَاتِي طُوِّلَتْ ... وَبِمِئِينَ بَعْدَهَا قَدْ أُمْئِيَتْ

وَبِمَثَانٍ ثُنِّيَتْ فَكُرِّرَتْ ... وَبِالطَّوَاسِينِ الَّتِي قَدْ ثُلِّثَتْ

وبِالْحَوَامِيمِ اللَّوَاتِي سُبِّعَتْ ... وَبِالْمُفَصَّلِ اللَّوَاتِي فُصِّلَتْ

Yemin olsun, uzatılan yediye (es-Seb'u't-Tuvel'e)
Ondan sonra yüze ulaşan Miûn'e

Yinelenen ve tekrar edilen Mesânî'ye
Üç kez geçen Tâ-sîn'lere[376]

375 Hicr 15/87.

376 Tavâsîn veya tavâsîm, Tâ-sîn-mîm: Şuarâ, Tâ-sîn: Neml, Tâ-sîn-mîm: Kasas sûreleridir. Türkî, 1/101.

Yedi kez geçen Hâ-mîm'lere[377]
Fasıl fasıl ayrılan Mufassal'e[378]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu beyitler bu isimlerle alakalı yapmış olduğumuz yorumların doğruluğuna işaret eder.

Mufassal'a gelince, bunlar besmele ile sûrelerin arası çokça ayrıldığı için böyle isimlendirilmiştir.

Kur'ân sûrelerinin her biri "sûre" diye isimlendirilmiş, çoğulu da "suver" getirilmiştir. Tıpkı "hutbe"nin "huteb", "ğurfe"nin, "ğuraf" diye getirilmesi gibi. **[1/101]**

14. [Sûre Kelimesinin Kökü ve Anlamı]

Hemzesiz olarak "sûre", yüksek derece (menzile) olup şehrin sûru (sûru'l-medîne) deyimi de buradan gelir. İçindekilere göre yüksekte olduğu için şehri içine alan duvara bu isim verilir. Kur'ân "sûre"sinin çoğulu olarak "suver" kelimesi duyulmakla birlikte şehrin suru (sûru'l-medîne) anlamındaki "sûre" kelimesinin çoğulunun "suver" geldiği duyulmamıştır. Accâc bina anlamındaki "sûre"nin çoğulunu şöyle kullanmıştır:

فَرُبَّ ذِي سُرَادِقَ مَحْجُورٍ ... سُرْتُ إِلَيْهِ فِي أَعَالِي السُّورِ

Nice korunaklı kalelerde oturan kimseler vardır
Ne kadar da yüksek surlarda olsalar ben onlara ulaşırım[379]

"Sûre" kelimesinin çoğulu "bürra" ve "büsra" kelimesinin takdirine göre yapılır; çünkü bunlar "bürran" ve "büsran" diye çoğul yapılır. Bunun gibi Kur'ân sûresinin çoğulu olarak "sûr" kelimesi duyulmamıştır.

---

377 Havâmîm, Mü'min sûresinden Ahkâf sûresine kadar olan sûreler olup hepsi "hâmîm" diye başlar. Türkî, 1/101.

378 Beyitler, Ebû Ubeyde'nin *Mecâzü'l-Kur'ân*'ında (1/7) herhangi birine nispet edilmeksizin zikredilmiştir. Ayrıca bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ط س م. Türkî, 1/101.

379 *Dîvânu Accâc*, s. 224. Accâc, Câhiliye döneminde dünyaya gelmiş olup o dönemde şiir söylemiş sonra İslâm'a yetişip Müslüman olmuş ve Velîd b. Abdilmelik dönemine kadar yaşamıştır. Taberî şiirin bazı mısralarını atlayarak vermiştir. Bk. Abdülhamîd, 1/109.

Accâc'ın bu kullanımına göre "sûr" kelimesi hem müfred hem de "sûre" kelimesinin çoğulu olur. Bk. Zeyneddin er-Râzî, *Muhtâru's-Sıhâh*, s. 157.

Aslında Kur'ân'ın tamamı kastedilerek kıyasen çoğulu böyle yapılsa hatalı olmaz. Anlaşıldığı kadarıyla sûrenin bu şekilde çoğul yapılması terk edilmiştir. Çünkü "bür" (buğday), "şeîr" (arpa), "kasab" (şeker kamışı) vb. gibi tekil (müfred) ve eril (müzekker) lafızla olan her çoğul ismin çoğulları, diğer türlerine nazaran tekil gibidir. Çünkü bu türlerden birinin (dışarıda) tek olarak bulunması az görülen bir şeydir. Haliyle bunların çoğulu, (kapsadığı) türlerinden biri gibi kabul edilir. Sonra da bunların bir tanesi (tekili) bütünün tamamından bir parça gibi düşünülür ve "bürra" (bir dane buğday), "şeîre" (bir dane arpa) ve "kasabe" (bir şeker kamışı) denilir. Bununla da ondan bir parça kastedilir. Hâlbuki Kur'ân sûreleri buğdayın, arpanın, şeker kamışının ve şehrin surlarının bir araya gelmesi gibi bir arada mevcut bulunmamıştır. Aksine Kur'ân'ın her bir sûresi bizzat müstakil olarak mevcuttur. Tıpkı her bir odanın (ğurfetün mine'l-ğuraf) ve her hutbenin (hutbetün mine'l-hutab) tek başına olması gibi. Dolayısıyla sûrenin çoğulu da çoğulu tekiline dayalı, "guraf" (odalar) ve "hutab" (hutbeler) kelimelerinin çoğulu gibi yapılmıştır.[380] **[1/102]**

Sûrenin anlamının yüksek derece (menzile) anlamına geldiğinin bir delili de Nâbiğa Benî Zübyân'ın şu sözüdür:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللهَ أَعْطَاكَ سُورَةً ... تَرَى كُلَّ مَلِكٍ دُونَهَا يَتَذَبْذَبُ

Görmedin mi Allah sana yüksek bir derece vermiş
Ona ulaşmaya çalışan her kralın, altında çaresiz gidip geldiğini görürsün[381]

380 Yani burada kısaca şu anlatılıyor: Buğday gibi bazı varlıklar tabiatta tek olarak bulunmaz (nadiren tek tane olarak bulunabilir), toplu/bütün olarak görülür. Ama bir dane buğdayı da bütünden ayırt etmek gerekmiştir. Bu durumda çoğuldan tekil türetilmiştir. Yani önceden dışarıda çoğul/toplu olarak bulunan buğday/bürr vardır, daha sonra bu bütünden bir tane buğday/bürre türetilmiştir. Kur'ân sûreleri böyle dışarıda bir bütün olarak bulunmamıştır. Aksine önce tek tek sûre(ler) vardır ve daha sonra bunlar bir araya getirilerek sûreler bütün olarak bulunmuştur. O halde Kur'ân'ın sûresinin çoğulu sûr değildir. Önce sûr vardı, sonra ondan "sure" türetilmiş değildir. Önce tek tek "sûre" vardı, bu tekillerden süver türetilmiştir. Buna karşın duvar/bina anlamındaki "sûre"nin çoğulu ise "sûr"dur. Çünkü bu anlamdaki "sûre" kelimesi "sûr"dan türetilmiştir. Zira önce bütün olarak "sûr" vardır, daha sonra "sûre" ondan türemiştir. Katkılarından dolayı Enes Büyük'e teşekkürler.

381 *Dîvânu Nâbiğa*, s. 78. Nâbiğa ez-Zübyânî (ö. 604), Ziyad b. Muâviye olup birinci tabakadan Hicazlı cahilî bir şâirdir. Ukaz panayırında kendisi için kırmızı deri bir çadır kurulur; şâirler gelip şiirlerini ona arz ederlerdi. Pek çok şiiri vardır. Dîbaceleri en güzel Arap şâiridir. Şiirlerinde herhangi bir zorlama veya dolgu yoktur. Uzun bir süre yaşamıştır. Abdülhamîd, 1/110.

Şâir bununla Allah'ın kendisine krallarda bulunmayan bir şeref derecesi verdiğini kastediyor.

Bazıları Kur'ân sûresini hemzelemiştir. Hemzeleyen kimselerin lehçesine göre sûre, Kur'ân'ın diğerlerinden artakalan ve geride bırakılan kıtası (parçası) anlamındadır. Çünkü parçası (su'ra) geride bırakılan her şey, ondan bir bakiye olup bütünden alındıktan sonra geride kalandır. Bundan dolayı da kişinin içip de içeceğinden geride bıraktığı artığa "su'r" denilmiştir.[382]

Nitekim A'şâ Benî Sa'lebe kendisinden ayrılan fakat aşkı kalbinde daimî kalan bir kadını şöyle tasvir eder:

فَبَانَتْ وَقَدْ أَسْأَرَتْ فِي الْفُؤَادِ ... صَدْعًا عَلَى نَأْيِهَا مُسْتَطِيرَا

Ayrıldı gitti fakat aşkını gönlümde bıraktı
Kalbim onun ayrılığından paramparça oldu[383]

A'şâ benzer bir beytinde şöyle der:

بَانَتْ وَقَدْ أَسْأَرَتْ فِي النَّفْسِ حَاجَتَهَا ... بَعْدَ ائْتِلَافٍ وَخَيْرُ الْوِدِّ مَا نَفَعَا

Ayrıldı gitti, içimde sevgisini bıraktı
Onca ülfetten sonra; en güzel sevgi bile fayda etmedi[384]**[1/103]**

15. [Âyet'in Anlamı]

Kur'ân âyetleri ise Arap dilinde iki anlama gelir:

1. Bir şeyin tamamının ve başlangıcının bilindiği alâmet olması sebebiyle âyet diye isimlendirilmiştir. Bir şeye delil getirilerek o şeye delâlet eden âyet gibi.

---

382 Nitekim şöyle denir: إِذَا شَرِبْتَ فَأَسْئِرْ "İçtiğin zaman kabın dibinde bir miktar bırak!" Râzî, *Muhtâru's-Sıhâh*, s. 140.

383 *Dîvânu A'şâ*, s. 93. A'şâ, Meymûn b. Kays'tır. A'şâ Kays diye meşhurdur. A'şâ Bekr b. Vâil ve A'şâ el-Kebîr de denir. Câhiliyedeki birinci derece şâirlerden ve muallaka sahiplerinden biridir. Uzun bir ömür yaşamış, İslâm'a yetişmiş fakat Müslüman olmamıştır. Abdülhamîd, 1/110.

384 *Dîvânu A'şâ*, s. 101.

Nitekim şâir şöyle demiştir:

أَلِكْنِي إِلَيْهَا عَمْرَكَ اللَّهَ يَا فَتَى ... بِآيَةِ مَا جَاءَتْ إِلَيْنَا تَهَادِيَا

Mektubumu ona ulaştır, Allah aşkına ey genç
Onun (beni sevdiğinin) alâmeti, bize salınarak gelmesidir[385]

Şâir "bunun alâmeti" demek istiyor. Allah Teâlâ'nın şu sözü de bu anlamdadır:

{رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ}

"Rabbimiz bize gökten bizim için, öncekilerimiz ve sonrakilerimiz için bayram olacak ve senden bir alâmet (âyet) olacak bir sofra indir."[386]

Bununla, "Senin bizim duamızı kabul edip istediğimizi verdiğine bir alâmet olsun" demek istiyor.

2. Kıssa anlamındadır. Nitekim Ka'b b. Züheyr b. Ebî Sülmâ şöyle demiştir:

أَلاَ بَلِّغَا هَذَا الْمُعَرِّضَ آيَةً ... أَيَقْظَانَ قَالَ الْقَوْلَ إِذْ قَالَ أَمْ حَلَمْ

Şu muarızıma benden ve hikâyemden bir haber verin
O ne söylediğinin farkında mı yoksa sayıklıyor mu?[387]

---

385 *Dîvânu Hasîm*, s. 19. Şâir Benû Hashas'in kölesi Hasîm'dir. Habeşî olup ana dili Arapça değildir. Bk. Şâkir, 1/106; Abdülhamîd, 1/111.

386 Mâide 5/114.

387 Dîvânu Ka'b b. Züheyr, s. 64. Ka'b b. Züheyr'in babası Câhiliye şâiri Züheyr b. Ebî Sülmâ olup Muallaka sahiplerinden biridir. Ka'b ise ikinci tabaka şâirlerdendir. Câhiliye'de meşhurdur. Rivayete göre İslâm gelince Hz. Peygamber'i ve Müslüman kadınları hicvetmiş, Peygamberimiz de onun ismini kanı heder edilecekler arasında saymıştır. Daha sonra Müslüman olup "Bânet Suâd" adındaki meşhur Lâmiyye'sini yazmış, Hz. Peygamber onu affedip bürdesini üzerine atmıştır. Abdülhamîd, 1/111. *Dîvân*'da أنه şeklinde olsa da Şâkir, aslının Taberî'nin istişhadda bulunduğu gibi آيَةً şeklinde olduğunu tespit etmiştir. Bk. İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü Fuhûli'ş-Şuarâ*, 1/106. Mahmûd Şâkir, "Âyet kelimesinin mektup/mesaj anlamına geldiğini lügat kitapları zikretmemiştir. Fakat şahitleri sayılamayacak kadar çoktur." demiş ve buna bir şahit zikretmiştir. Bk. Şâkir, 1/106; Türkî, 1/104.

Buradaki âyet sözüyle "benden bir mektup ve bir haber" demek istiyor. Buna göre âyetler, kıssalar anlamına gelir. Bir kıssa diğerini, fasıl fasıl, birbirine eklene eklene takip eder. **[1/104]**

16. Fâtihatü'l-Kitâb'ın İsimleri

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah Resûlü'nden (sav) bize şöyle sahih bir rivayet ulaştı:

[١٣٤] حَدَّثَنِي بِهِ، يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "هِيَ أُمُّ الْقُرْآنِ، هِيَ فَاتِحَةُ الْكِتَابِ، وَهِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي".

134. Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb, İbn Ebî Zi'b, Saîd el-Makburî tarikiyle Ebû Hüreyre, Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"O Ümmü'l-Kur'ân'dır. O Fâtihatü'l-Kitâb'dır. Ve o es-Seb'u'l-Mesânî'dir."*

Bunlar Fâtihatü'l-Kitâb'ın isimleridir.

1. "Fâtihatü'l-Kitâb"

Fâtiha, "Fâtihatü'l-Kitâb" diye adlandırılmıştır; çünkü Mushaflar onun yazımıyla, namazlar onun kıraatiyle açılır. Ve o, kitabet ve kıraatte Kur'ân sûrelerinin kendisini takip ettiği başlangıç âyetleridir.

2. "Ümmü'l-Kur'ân"

Diğer sûrelere önceliği bulunduğu, diğer sûreler kıraat ve kitabette onun peşi sıra geldiği için "Ümmü'l-Kur'ân" diye de isimlendirilmiştir. Bu yönüyle anlamı Fâtihatü'l-Kitâb'ın anlamına benzemektedir. Arapların bir işi toplayan veya bir işe öncülük edene böyle isim verdikleri için "Ümmü'l-Kur'ân" denildiği de söylenmiştir. Onu izleyen tâbileri olduğu zaman, o onların anası olarak imamı ve toplayıcısı olur. Bundan dolayı dimağı toplayan cilde "ümmü'r-ra's" denilir. Ordunun sancağına ve askerin altında toplanması için dikilen bayrağa "üm" denilir.

Zürrumme'nin o ve arkadaşlarının altında toplanmaları için mızrağa bağlanmış sancağı nitelendirdiği şu sözü gibi:

وَأَسْمَرَ قَوَّامٍ إِذَا نَامَ صُحْبَتِي ... خَفِيفَ الثِّيَابِ لَا تُوَارِي لَهُ أَزْرَا

عَلَى رَأْسِهِ أُمٌّ لَنَا نَقْتَدِي بِهَا ... جِمَاعُ أُمُورٍ لَا نُعَاصِي لَهَا أَمْرَا

إِذَا نَزَلَتْ قِيلَ انْزِلُوا وَإِذَا غَدَتْ ... غَدَتْ ذَاتَ بِرْزِيقٍ نَنَالُ بِهَا فَخْرَا

Esmer bir mızrak, dostlarım uyuduğunda gece boyu uykusuz
Hafif giyimlidir; elbisenin giyeni örttüğü gibi sancak onu örtmez

Başında bizim bir anamız vardır; biz onu izleriz
Bütün işleri derleyip toplayandır; onun hiçbir emrine isyan etmeyiz

İndiği zaman 'İnin' denilir; kalktığı zaman
Bir ordu kalkar; kendisiyle övünç elde ettiğimiz[388] **[1/105]**

Şâir, عَلَى رَأْسِهِ أُمٌّ لَنَا sözüyle "Mızrağın başında bir sancak vardır ki, savaşçılar konaklarken de hareket ederken de düşmanla karşılaştıkları esnada da onun etrafında toplanırlar." demek istiyor.

Denildiğine göre Mekke, diğer bütün şehirlerden önde geldiği ve onun dışındakileri topladığı için Ümmü'l-Kurâ diye isimlendirilmiştir. Diğer bir görüşe göre yeryüzü oradan başlanarak yayıldığı ve böylelikle bütün yeryüzünün anası olduğu için böyle isimlendirilmiştir. Humeyd b. Sevr el-Hilâlî'nin sözü buna örnektir:

إِذَا كَانَتِ الْخَمْسُونَ أُمَّكَ لَمْ يَكُنْ ... لِدَائِكَ إِلَّا أَنْ تَمُوتَ طَبِيبُ

Elliler senin anan olmuşsa (ellili yaşlara ermişsen)
Senin ölmekten başka çaren yoktur tabip[389]

---

388 *Dîvânu Zürrumme*, 3/1445, 1446. Zürrumme, Gaylan b. Ukbe olup Mudar kabilesindendir. Asrının ikinci tabaka şâirlerindendir. Şiirlerindeki iyi derecedeki benzetmeleriyle öne çıkmıştır. Abdülhamîd, 1/112. Şiirin şerhi için bk. Şâkir, 1/108.

389 Beyit, Humeyd b. Sevr'in değil, Ebû Muhammed et-Teymî Abdullah b. Eyyûb'undur. Biyografisi için bk. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 20/44. Beyit için bk. Câhız, *el-Beyân ve't-Tibyân*, 3/195; *Mecmûatü'l-Meânî*, s. 124; *Behcetü'l-Mecâlis*, 2/234, burada Teymî'ye nispet edilmiştir. Râgıb, *Muhâzarâtü'l-Üdebâ*'da (2/149) Ebû Muhammed et-Temîmî'ye nispet etmiştir. İbn Kuteybe ise *Uyûnü'l-Ahbâr*'da (2/322) Haccâc b. Yusuf et-Teymî'ye nispet etmiştir. Taberî'nin kaydında "elliler" olan rakam, bu kaynakların önemli bir kısmında "yetmiş yaş" iken, diğerlerinde "altmış yaş"tır. Türkî, 1/106; Şâkir, 1/108; Abdülhamîd, 1/113.

Çünkü elli, altındaki sayıları kapsayan bir sayıdır. Bundan dolayı ona ulaşan sayılar için ona "üm" (ana) denmiştir.

3. "es-Seb'u'l-Mesânî"

Fâtiha'ya "es-Seb'u (Yedi)" denilmesinin sebebi ise yedi âyet olmasıdır. Kurrâ ve ulemanın tamamı arasında bu konuda bir ihtilaf yoktur. Sadece hangi âyetlerin bu yedi âyet olduğunda ihtilaf vardır. **[1/106]**

Kûfeli âlimlerin çoğu, "Besmele ile birlikte yedi âyet olmuştur." demiştir. Bu görüş, Allah Resûlü'nün ashâbı ve tâbiînin içinde bulunduğu bir topluluktan nakledilmiştir.

Diğerleri ise "Aksine yedi âyettir fakat besmele Fâtiha'nın âyetlerinden değildir. Yedinci âyet, {أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ}'dir." demişlerdir. Bu, Medine kurrâsının ve fukahâsının büyüklerinin görüşüdür.

Bize göre bu konuda doğru olan görüşü *el-Latîf fî Ahkâmi Şerâi'i'l-İslâm* adlı kitabımızda özetle açıkladık. Konuyla ilgili sahabe, tâbiîn mütekaddim ve müteahhir ulemanın farklı görüşlerini de inşaallah tafsilatlı bir şekilde, daha hacimli olan *Fî Ahkâmi Şerâi'i'l-İslâm* kitabımızda açıklayacağız.

Hz. Peygamber'in yedi âyetini "mesânî" diye nitelendirmesinin sebebi ise Fâtiha'nın kıraatinin gerek nafile gerekse farz namazlarda tekrarlanmasıdır. Nitekim Hasan el-Basrî de böyle tefsir etmiştir.

[١٣٥] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَسَنَ عَنْ قَوْلِهِ {وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ} قَالَ: «هِيَ فَاتِحَةُ الْكِتَابِ، ثُمَّ سُئِلَ عَنْهَا، وَأَنَا أَسْمَعُ، فَقَرَأَهَا: {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} حَتَّى أَتَى عَلَى آخِرِهَا، فَقَالَ، تُثَنَّى فِي كُلِّ قِرَاءَةٍ أَوْ قَالَ: فِي كُلِّ صَلَاةٍ.» الشَّكُّ مِنْ أَبِي جَعْفَرٍ.

135. Yakub b. İbrahim bana, İbn Uleyye tarikiyle Ebû Recâ'nın şöyle dediğini nakletti: "Hasan'a *"Biz sana tekrar edilen yediyi ve Kur'ân-ı Azîm'i verdik."*[390] âyeti hakkında sordum.

'O Fâtihatü'l-Kitâb'dır.' dedi. Ben de işitirken, onun (Fâtihatü'l-Kitâb'ın) ne olduğu soruldu. Sonuna kadar {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}'i okudu. Sonra da,

390 Hicr 15/87.

'Her kıraatte' veya 'Her namazda tekrarlanır.' dedi." Ebû Ca'fer et-Taberî hangisi olduğunda tereddüt etmiştir.[391] **[1/107]**

Sözünü ettiğimiz bu anlamı, şu sözüyle Ebu'n-Necm el-İclî de kastetmiştir:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَافَانِي
وَكُلَّ خَيْرٍ بَعْدَهُ أَعْطَانِي
مِنَ الْقُرْآنِ وَمِنَ الْمَثَانِي

Allah'a hamdolsun bana afiyet veren
Ondan sonra bana her güzelliği veren
Gerek Kur'ân'dan gerek Mesânî'den[392]

Bir başka recez şâiri şöyle demiştir:

نَشَدْتُكُمْ بِمُنْزِلِ الْفُرْقَانِ
أُمِّ الْكِتَابِ السَّبْعِ مِنْ مَثَانِي
ثُنِّينَ مِنْ آيٍ مِنَ الْقُرْآنِ
وَالسَّبْعِ سَبْعِ الطُّوَلِ الدَّوَانِي

Furkân'ı indirenin aşkına
Ümmü'l-Kitâb'ı, es-Seb'u'l-Mesânî'yi

Kur'ân'dan âyetleri tekrar edilen;
Yediyi, meyveleri sarkan[393] Seb'u't-Tuvel'i[394]

---

391 135. rivayet, Hicr 15/87. âyetin tefsirinde de bu isnadla ve "Her kıraatte" lafzıyla gelecek, Taberî orada tereddüt etmeyecektir. Bu isnaddaki Ebu'r-Recâ, Muhammed b. Seyf el-Ezdî olup sika bir râvidir. İbn Maîn, İbn Sa'd, Nesâî ve diğerleri onu sika görmüşlerdir. Şâkir, 1/110.

392 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/7; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ث ن ى. Bu kaynaklarda son beyitte bazı farklılıklar vardır. Şâkir, 1/110; Türkî, 1/108.

393 Şâkir, الدَّوَانِي kelimesinin {قُطُوفُهَا دَانِيَةٌ} (el-Hâkka 69/23) âyetine bir telmih olduğunu düşünmüştür. Şâkir 1/110.

394 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/7.

"es-Seb'u'l-Mesânî" ismi Fâtihatü'l-Kitâb'ın ismi oldu diye, Kur'ân'ın tamamının veya âyet sayıları yüzün altında olan sûrelerin el-Mesânî ismini alması yanlış olmaz. Zira bunların her birinin bir yönü ve anlaşılır bir mânası olup bunların birinin "el-Mesânî" ismini alması diğerlerinin bu ismi almasını geçersiz hale getirmez.

Kur'ân'ın âyet sayıları yüzün altında olan sûrelerinin "el-Mesânî" diye adlandırılmasına gelince, bunun doğru olduğunu açıklamıştık. Kur'ân'ın tamamının bununla adlandırılmasının doğru olduğunu ise inşaallah Zümer sûresinde bu konuya geldiğimiz zaman delillendireceğiz.[395] **[1/108]**

17. İstiâze'nin Anlamı

1. {أَعُوذُ} "Sığınırım"

{أَعُوذُ} sözünün tefsiri: İstiâze, Allah'ın korumasına sığınmaktır.

O zaman bir kimsenin {أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ} demesinin anlamı, "Başkalarına değil, diğer yarattıklarından, şeytandan ve onun; dinim konusunda bana zarar vermesinden, Rabbime götürecek haktan beni alıkoymasından Allah'ın korunmasına sığınırım." demek olur.

2. {مِنَ الشَّيْطَانِ} "Şeytandan"

{مِنَ الشَّيْطَانِ} sözünün anlamı: Arap dilinde şeytân, cinlerden, insanlardan, hayvanlardan ve diğer her şeyden her türlü azgına verilen isimdir. Bu sebeple Şanı Yüce Rabbimiz şöyle buyurmuştur:

{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ}

"Cin ve insan şeytanlarını her peygambere düşman yaptık."[396]

Böylece Allah Teâlâ, cinlerden şeytanlar var ettiği gibi, insanlardan da şeytanlar var etmiştir.

[١٣٦] وَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، وَرَكِبَ بِرْذَوْنًا، فَجَعَلَ يَتَبَخْتَرُ بِهِ، فَجَعَلَ يَضْرِبُهُ، فَلَا يَزْدَادُ إِلَّا تَبَخْتُرًا، فَنَزَلَ عَنْهُ، وَقَالَ: «مَا حَمَلْتُمُونِي إِلَّا عَلَى شَيْطَانٍ مَا نَزَلْتُ

395 Bk. Türkî, 20/191, 192.
396 En'âm 6/112.

عَنْهُ حَتَّى أَنْكَرْتُ نَفْسِي.» حَدَّثَنَا بِذَلِكَ يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: خَبَّرَنِي هِشَامُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُمَرَ.

136. Ömer b. Hattâb (ra), aygır gibi bir ata binmiş,[397] at huysuzluk etmiş, Hz. Ömer de ona vurmaya başlamış, o vurdukça atın huysuzluğu artmıştı. Bunun üzerine Hz. Ömer attan inmiş ve şöyle buyurmuştur: "Beni bir şeytana bindirmişsiniz. Nefsimi(n öfkeden kabarmasını) hoş görmediğim için ondan indim."[398]

Yunus b. Abdila'lâ bize İbn Vehb, Hişâm b. Sa'd, Zeyd b. Eslem ve babası tarikiyle, o da Ömer'den rivayet etti.[399]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Her şeyin azgını, davranışları, diğer cinslerinin huylarından, davranışlarından ayrıldığı ve iyilikten uzak olduğu için şeytan diye adlandırılır. Şeytanın şöyle diyen kimsenin sözünden alındığı da söylenir: شَطَنَتْ دَارِي مِنْ دَارِكَ, "Evim evinden uzak olsun." Kişi bununla "evim uzak olsun" demek ister. Nâbiğa Benî Zübyân'ın şu sözü de bu anlamdadır: **[1/109]**

نَأَتْ بِسُعَادَ عَنْكَ نَوًى شَطُونُ ... فَبَانَتْ وَالْفُؤَادُ بِهَا رَهِينُ

Uzak diyarlar Suâd'ı senden ayırdı[400]
O ayrılıp gittiyse de gönül onda rehin kaldı

---

397 Rivayette geçen البِرْذَوْن "el-birzevnu" kelimesi, Arapça olmayıp iri yapılı, haşin, uzuvları kalın demektir. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, برزن; Türkî, 1/109.

398 İbn Kesîr, 136. rivayete İbn Vehb'den yine bu isnadla yer vermiş, isnadının da sahih olduğunu söylemiştir. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/32; Taberî, *Târîh*'inde, rivayeti yakın bir anlamda farklı bir bağlamda senedsiz olarak zikretmiştir. *Târîh*, 4/160; Şâkir, 1/111. Hz. Ömer'in sözünün son kısmının anlamını sadece şifahî bir kaynakta bulabildik. Buna göre Hz. Ömer, böyle gösterişli bir ata bindiği ve içinde bir ucub hissedip diğer insanları küçük görme endişesine kapıldığı için attan inmiştir. Mustafa el-Adevî, *Durûsün li'ş-Şeyh Mustafa el-Adevî*, http://www.İslâmweb.net. Ancak sözün akışı bizi, daha çok bizim verdiğimiz anlama götürmektedir.

399 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde İbn Vehb'den rivayet etmiş, "İsnadı sahihtir." demiştir. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/31. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannefü İbn Ebî Şeybe*, 13/278; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, (Ömer b. Hattâb'ın Hayatı); Türkî, 1/109.

400 Hz. Peygamber'i (sav) metheden Ka'b b. Züheyr'in (ra) *Kaside-i Bürde* diye meşhur kasidesi de "Bânet Suâd" diye başlar. Şiire konu olan Suâd'ın ılık bakışlı, şivekâr bir ceylan olduğu söylenmiştir. Bk. Kenan Demirayak, "Bânet Su'âd

Şiirdeki النَّوَى kelimesi, kişinin "döndüğü ve yöneldiği yön", الشَّطُونُ kelimesi ise "uzak" demektir. Bu yoruma göre şeytan kelimesi شَطَنَ "şe-ta-ne" kökünden ve فَيْعَالٌ veznindendir. Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın şu sözü de buna delil teşkil eder:

أَيُّمَا شَاطِنٍ عَصَاهُ عَكَاهُ ... ثُمَّ يُلْقَى فِي السِّجْنِ وَالْأَكْبَالِ

Hangi asi ona isyan ederse onu sımsıkı bağlar
Sonra zindana atılıp demir bukağılara vurulur[401]

"Şeytan" kelimesi, شَاطَ "şâ-ta" kökünden فَعْلَانُ vezninden gelseydi, شَائِطٌ demesi gerekirdi. Hâlbuki öyle dememiş, شَاطِنٍ demiştir. Çünkü şeytan ismi, شَطَنَ، يَشْطُنُ، فَهُوَ شَاطِنٌ kökünden gelmektedir.

3. {الرَّجِيمُ} "Racîm"

{الرَّجِيمُ} ise فَعِيلٌ vezninde, مَفْعُولٌ anlamındadır. كَفٌّ خَضِيبٌ "Boyalı avuç", لِحْيَةٌ دَهِينٌ "yağlı sakal", رَجُلٌ لَعِينٌ "lanetli adam" denildiği gibi. Aslında bununla مَخْضُوبَةٌ "boyanmış", مَدْهُونَةٌ "yağlanmış" ve مَلْعُونٌ "lanetlenmiş" kastedilir. O zaman kelime, "lanetlenmiş" ve "kötülenmiş" anlamına gelir. Kötü bir söz yahut beddua ile kötülenmiş herkes, recmedilmiştir. Kelimenin aslı, ister [kötülemek gibi] söz ile olsun ister [taşlamak gibi] fiilen olsun "atmak"tır. Söz ile atmaya Hz. İbrahim'in (as) babasının, Hz. İbrahim'e söylediği {لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ} *"Şayet bundan vazgeçmezsen seni lanetleyeceğim."*[402] sözüdür. Şeytan'a {الرَّجِيمِ} denmesinin sebebi, Allah Teâlâ'nın onu semavattan kovması, alevli taşlarla onu recmetmesi de olabilir. **[1/110]**

Kasîdesi Üzerine", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24 (Şubat 2013), s. 142, 143. Teftâzânî'nin de sözde çok tekrarın fesâhati bozduğuna örnek olmak üzere yer verdiği şu beyitte yine Suâd kelimesine rastlanmaktadır:

حَمَامَةَ جَرْعَى حَوْمَةَ الْجَنْدَلِ اسْجَعِي... فَأَنْتِ بِمَرْئِيٍّ مِنْ سُعادٍ وَمَسْمَعِي

Ey kumlu taşlı arazinin güvercini! Sen öt
Çünkü Suâd'ın duyup görebileceği bir yerdesin.

Bk. Teftâzânî, *el-Mutavvel: Belâgat İlimleri*, trc. Zekeriya Çelik (İstanbul: Litera, 2019), 1/71; Şahin Şimşek, "Natıkî'nin Takrîzâtü Ebyâti Muhtasari't-Telhîs adlı Eseri", Diyanet İlmî Dergi 56 (2020): 601-618.

401 *Dîvânu Ümeyye b. Ebi's-Salt*, s. 51. Şiirde geçen عَكَى fiili "sıkıca bağlamak", الْأَكْبَالُ ise الكَبْلُ kelimesinin çoğulu olup "bukağılar" demektir. Ahmed Muhammed Şâkir, şiirin akışından "Sonra demir parmaklıklarla çevrili zindana atılır." şeklinde anlaşılabileceğini söyler. Şâkir, 1/112.

402 Meryem 19/46.

İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Cebrâil'in (as) Hz. Peygamber'e (sav) ilk indirdiği şey, ona istiâzeyi öğretmesidir.

[١٣٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عِمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «أَوَّلُ مَا نَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَى مُحَمَّدٍ، قَالَ: يَا مُحَمَّدُ، قُلْ: أَسْتَعِيذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ. ثُمَّ قَالَ: قُلْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. ثُمَّ قَالَ: {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ}» قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: «وَهِيَ أَوَّلُ سُورَةٍ أَنْزَلَهَا اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ، بِلِسَانِ جِبْرِيلَ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَتَعَوَّذَ بِاللَّهِ دُونَ خَلْقِهِ.»

137. Ebû Küreyb'in bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Cebrâil'in Muhammed'e indirdiği ilk âyet şu olmuştur: 'Yâ Muhammed Allah'a sığın, de ki, lanetli şeytandan İşiten ve Bilen Allah'ın korumasına sığınırım.' Sonra *"De ki, Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla."* dedi. Sonra *"Yaratan Rabbinin adıyla oku."*[403] dedi. Abdullah dedi ki: 'Bu, Allah Teâlâ'nın Cebrâil'in diliyle Muhammed'e (sav) indirdiği ilk sûredir.'[404] Böylelikle Allah Teâlâ ona yarattıklarını bırakıp Allah'a sığınmasını emretti."

---

403 Alak 96/1.

404 Suyûtî, Bişr b. Umârâ'dan naklederek Taberî'yi kaynak vermiştir. *Tedrîbu'r-Râvî*, 1/62; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/25; Vâhidî, Ebû Küreyb tarikiyle nakletmiştir. *Esbâbü'n-Nüzûl*, s. 10; İbn Kesîr şöyle demiştir: "Bu eser ferd olup bilinsin diye yer verdik. İsnadında zaaf ve inkıta vardır." *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/2; et-Türkî, 1/111. Taberî bu rivayete aynı isnadla 137 ve 139. rivayetlerde de buradakinden daha uzun bir biçimde yer verecektir. İbn Kesîr'in işaret ettiği zaafa aşağıda değinilecektir.

Osman b. Saîd, ez-Zeyyât el-Ahvel olup İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*'de onun biyografisine yer vermiştir. İbn Ebî Hâtim, babasının onun hakkında "Lâ be'se bih" dediğini nakletmiştir. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 6/153. Bişr b. Umâra ise, el-Hus'amî, el-Kûfî'dir ve zayıftır. Nesâî, "zayıf", *ed-Du'afâ*, s. 33; Dârekutnî, "metruk", İbn Hibbân ise, "Çok hata yapardı, öyle ki ferd kaldığında rivayeti delil olamayacak seviyededir; hadis ilmi ve ıstılahlarını bilmezdi." demişlerdir. *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, 1/189. Bişr b. Umâra'nın şeyhi Ebu'r-Ravk'a gelince, o Atıyye b. Hâris el-Hemdânî olup sikadır. Ahmed b. Hanbel ve Nesâî onun hakkında "Lâ be'se bih" demişlerdir. İbn Kesîr'in işaret ettiği inkıta ise, Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî'nin İbn Abbas'tan işitip işitmediği konusundaki ihtilaftan kaynaklanır. Şâkir, *el-Müsned Şerhi*'nin 2262. rivayetinde onun İbn Abbas'tan işittiği görüşünü tercih etmiştir. Ona göre Bişr b. Umâra'nın senedde yer alması ve onun rivayetinin münkerliği ve ferd oluşu, rivayetin zayıflığı için yeterlidir. Şâkir, 1/113.

{بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}

18. Besmele'nin Anlamı

1. {بِسْمِ} "Adıyla"

{بِسْمِ} sözünün anlamı:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Şanı yüce, isimleri mukaddes olan Allah, Peygamberi Muhammed'e (sav), bütün işlerinden önce güzel isimlerini zikretmeyi öne almayı öğreterek terbiye etmiştir. Bütün önemli işlerinden önce, kendini bu isimlerle nitelendirerek ona rehberlik etmiş,[405] Hz. Peygamber'i (sav) terbiye ettiği ve ona öğrettiği bu davranışı, konuşmalarının girişinde, mektuplarının, kitaplarının ve ihtiyaçlarının başında, bütün insanların uygulayacağı kendisinin bir sünneti, üzerinde gidilen bir yol kılmıştır. Öyle ki, "bismillah" diyen kimsenin sözünün zahirinin, o kimsenin açıkça söylenmeyen muradının gizli kısmına işaret etmesi, başka bir söze ihtiyaç bırakmamıştır. **[1/111]**

Çünkü {بِسْمِ اللَّهِ} sözündeki "bâ", her ne kadar fiil açıkça söylenmese bile, ona sebep olan bir fiili (yani besmeleyi çekmeye konu olan bir fiili) gerektirir. {بِسْمِ اللَّهِ} sözünü söyleyeni işiten kimseye, besmeleyi çekmekten maksadın ne olduğunu bilmesine, besmeleyi çekenin maksadını sözlü olarak açıkça söylemesine ihtiyaç bırakmaz. Çünkü bir işe başlarken besmele çeken herkes, onun mefhumunu (fiilini) da onunla getirir; -bu ya o iş ile birlikte olur, ya ara vermeksizin öncesinde olur- bu da besmeleyi işiten kimseyi, işe besmele ile başlama amacının açıkça söylenmesinden müstağni kılar. Dinleyicinin (yapılacak işin ne olduğuyla ilgili) açıkça söylenmeyen söze ihtiyaç duymaması, kendisine "Bugün ne yedin?" diye sorulan kimsenin "Yemek" deyip kendisine söylenen "Ne yedin?" sorusunu "Yemek yedim" diye tekrar etmeye ihtiyaç duymamasına benzer. Çünkü kendisine ne yediğini soran kimsenin sorusuna, yemeği yiyen kimsenin böyle söylemekle amacının ne olduğunu açıkça belli etmiştir. Öyleyse bir kimsenin {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} deyip sonra da bir sûreyi okumaya başlaması,

405 تَقَدَّمَ إِلَيْهِ şeklinde geçen ve bizim "rehberlik etmiştir" diye çevirdiğimiz fiili, A. Muhammed Şâkir, "yapmayı ve davranmayı emretmiştir" diye anlamıştır. Şâkir, 1114/.

ardından {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}'den sonra sûreyi tivaletini sürdürmesi makul olup böylece {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}'in anlamını bildirmekte ve onun bu sözle Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla okuyorum, demek istediği anlaşılmaktadır. Aynı şekilde kişinin kalkarken, otururken ve sair işler yaparken {بِسْمِ اللَّهِ} demesi, onun {بِسْمِ اللَّهِ} sözüyle neyi amaçladığını ortaya koymaktadır. O {بِسْمِ اللَّهِ} sözüyle "Allah'ın adıyla kalkarım.", "Allah'ın adıyla otururum." vs. demek istemektedir.

Besmelenin tefsiri konusunda bu söylediğimiz, İbn Abbas'tan gelen şu rivayetten de anlaşılmaktadır:

[١٣٨] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «إِنَّ أَوَّلَ مَا نَزَلَ بِهِ جِبْرِيلُ عَلَى مُحَمَّدٍ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ، قُلْ: أَسْتَعِيذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، ثُمَّ قَالَ: قُلْ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، قَالَ: قَالَ لَهُ جِبْرِيلُ: قُلْ: بِسْمِ اللَّهِ يَا مُحَمَّدُ يَقُولُ: اقْرَأْ بِذِكْرِ اللَّهِ رَبِّكَ، وَقُمْ وَاقْعُدْ بِذِكْرِ اللَّهِ.»

138. Ebû Küreyb'in bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Cebrâil'in Muhammed'e indirdiği ilk âyet şu olmuştur: 'Yâ Muhammed Allah'a sığın, de ki, lanetli şeytandan İşiten ve Bilen Allah'ın korumasına sığınırım.' Sonra 'Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla, de' dedi." İbn Abbas dedi ki: "Cebrâil ona, 'Ey Muhammed 'bismillah' de', dedi. Demiş oluyordu ki, 'Rabbin olan Allah'ın zikriyle oku, O'nun zikriyle kalk ve otur.'"[406] **[1/112]**

Bize bir kimse, "Allah'ın,[407] 'Bismillah' sözünün anlamı, anlattığın gibiyse, 'Bismillâh'taki 'bâ'nın sebebi de sözünü ettiğin gibiyse, 'bismillah' sözü nasıl 'Allah'ın adıyla okuyorum.', 'Allah'ın adıyla kalkıyor ve oturuyorum.' anlamında olacak? Bilirsiniz ki Allah'ın kitabını okuyan herkes, Allah'ın yardımı ve tevfikiyle okur; her ayağa kalkan, her oturan, her bir iş yapan Allah ile kalkar, oturur ve iş yapar; durum böyleyse 'bismillah' değil de 'bi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm' denilmesi gerekmez miydi? Bir kimsenin,

406 138. hadis, 137'de de geçmiş, orada değerlendirmesi yapılmıştır.
407 Şâkir'de lafzatullah yoktur. 1/115.

'Rahmân ve Rahîm olan Allah ile kalkıyor ve oturuyorum, Allah ile oku-yorum.' demesi, işiten için 'bismillah' sözünden daha açık bir anlama sahiptir. Çünkü onun 'Allah'ın adıyla kalkıyor ve oturuyorum.' sözü, işitende onun kalkma ve oturmasının Allah'ın dışında bir anlamda olduğu izlenimi uyandırabilir." derse, ona -Allah'ın yardımıyla- şöyle cevap verilir:

Besmelenin anlamı ile ilgili anlatılmak istenen, senin anladığın gibi değildir. "Bismillâh"ın anlamı, her şeyden önce "Allah'ın adını anarak ve O'nu zikrederek başlarım", yahut "Allah'ın adını bizzat zikrederek okur,[408] Allah'ı ve adını bizzat zikrederek kalkar ve otururum." demektir. "Bismillâh"ın anlamı, "Allah ile kalkar, Allah ile okurum." demek değildir ki, "Allah ile okur." yahut "Allah ile kalkar." yahut "Allah ile otururum." demek, "Allah'ın adıyla" demekten daha doğru olsun! **[1/113]**

Bir kimse, "Bu konuda durum senin dediğin gibiyse, nasıl 'Bismillah' denir; hâlbuki bildiğin gibi الِاسْمُ 'isim' kelimesi isim, التَّسْمِيَةُ 'tesmiye' kelimesi سَمَّيْتُ 'isimlendirdim' sözünden mastardır?" derse, şöyle cevap verilir:

Araplar, mastarları çeşitli isimlere belirsiz olarak verirler. أَكْرَمْتُ فُلَانًا كَرَامَةً "Falana ikram ettim." dedikleri gibi. Hâlbuki أَفْعَلْتُ fiilinin mastar yapısı, fiili üzere çekildiği zaman الإِفْعَالُ'dir [dolayısıyla masterın kerâmeten değil de ikrâmen olması gerekirdi]. Aynı şekilde أَهَنْتُ فُلَانًا هَوَانًا veya كَلَّمْتُهُ كَلَامًا dedikleri gibi. Hâlbuki فَعَّلْتُ fiilinin mastarı التَّفْعِيلُ'dir [dolayısıyla ilk cümlenin mastarı "ihâneten" ikinci cümlenin mastarı da "teklîmen" olması gerekirdi].

Nitekim şâir şöyle demiştir:

أَكُفْرًا بَعْدَ رَدِّ المَوْتِ عَنِّي ... وَبَعْدَ عَطَائِكَ المِئَةَ الرِّتَاعَا

Benden ölümü savdıktan sonra (sana) nankörlük mü edeyim?
Hem de senin yüz deve ihsanından sonra![409]

---

408 Şâkir'in kaydında بتسميتي الله "Allah'ın adını anmamla" ifadesi geçtiği için bunu "bizzat" ile karşılamak istedik. 1116/.

409 Şiir Kutâmî'ye (ö. 101/719/720) aittir (*Dîvân*, s. 41.) Beyit, Yûsuf 12/12'de de zikredilecektir. Şâkir, 15/559; Türkî, 13/25. Şâir bunu Züfer b. Hâris el-Kilâbî'ye söyler. Kutâmî savaşta ona esir düşmüş, o ise ona ihsanda bulunmuş, yüz deve de hediye etmiştir. Kutâmî şöyle diyerek onun ihsanını geri çevirmiştir: "Vereceğini verdiğin halde, senin dostluğuna nankörlük mü edeyim?" Şiirde geçen العطاء

Şâir buradaki "atâ" kelimesiyle "i'tâ"yı kastetmiştir.

Diğer bir şâir de şöyle demiştir:

وَإِنْ كَانَ هَذَا الْبُخْلُ مِنْكَ سَجِيَّةً ... لَقَدْ كُنْتُ فِي طَوْلِي رَجَاءَكَ أَشْعَبَا

Bu cimrilik senin bir karakterin ise
Eş'ab gibi ümidimi kesmeyeceğim ben de[410]

Şâir "tûlî" ile "itâletî" anlamını kastetmiştir. Diğer bir şâir de şöyle demiştir: **[1/114]**

أَظُلَيْمُ إِنَّ مُصَابَكم رَجُلًا ... أَهْدَى السَّلامَ تَحِيَّةً ظُلْمُ

Hay Züleym, size bir adamın gelip
Esenlikler dileyerek selam vermesi zulüm mü?[411]

Şâir "musâb" ile "isâbe" kelimesini kastetmiştir. Bu anlamdaki şahitleri çoğaltmak mümkündür. Anlama yeteneği verilmiş kimselere zikrettiğimiz bu örnekler yeterlidir.

-Bizim Arapların çoğu kez fiillerin mastarlarını fiillerinin yapıları dışına çıkardıkları şeklindeki anlatımımızda olduğu gibi- fiillerin mastarları yerine isimlerin (ismü'l-mastarların) kullanılması oldukça yaygın olduğuna göre, o zaman "bismillah" diyen kimsenin sözünün anlamı konusunda doğru söylediğimiz ortaya çıkmış olmaktadır. Buna göre o kimse, bir iş

---

aslında الإعْطَاءُ demektir. Bundan dolayı المنّة kelimesini nasbetmiştir. Şiirde geçen الرتاع kelimesi ise راتع kelimesinin çoğulu olup verimli meralarda serbestçe yayılan deve demektir. Şâkir, 1116/.

410 Şâiri belli değildir. أَشْعَبُ "çok tamahkâr" demek olup ısrarlı bir istek ve tamahkârlığı ifade etmek üzere kullanılan bir darb-ı meseldir. Şâkir, 1611/. Beyit, Tûsî'nin *et-Tibyân*'ında da vardır. Türkî, 1114/.

411 Şiir, Hâris b. Hâlid el-Mahzûmî'ye aittir. Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 9/225-226. Bu beyit dolayısıyla Vâsık Billah, Ebû Osman el-Mâzinî en-Nahvî'yi ona göndermiştir. İsfahânî, *el-Eğânî*, 9/234 vd. Taberî, buradaki şâhitlere, isimlerin mastarların yerini alabileceğine ve onlar gibi amel edip mef'ûl alabileceğine delil olması için yer vermiştir. [Dolayısıyla her ne kadar "bismillah"ta, isim olan "ism" kullanılmışsa da bu, şiirlerde olduğu gibi "semmâ" fiilinin mastarı olan "tesmiye"nin yerine kullanılmıştır.]

Zuleym, İmrân'ın annesi, Abdullah b. Mutî'ın hanımıdır. Hâris'in annesinin o olduğu söylenmiştir. Zuleym'in kocası ölünce Abdullah onunla evlenmiştir. Şâkir, 1/16.

veya söze başlarken "Bismillah" dediğinde, "İşimden veya sözümden önce, Allah'ı tesmiye ederek (onun adını anarak) başlıyorum." demiş olur. Aynı şekilde Kur'ân tilavetine başlarken {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} diyen kimse de "Allah'ın tesmiyesiyle başlayarak okuyorum." yahut da "Allah'ı tesmiye ederek okumaya başlıyorum." demiş, böylelikle "ism", "tesmiye" anlamında kullanılmış olur. Tıpkı "kelâm"ın "teklîm", "atâ"nın "i'tâ" yerine kullanıldığı gibi.

Bu konudaki te'vilimizin delili,[412] Abdullah b. Abbas'tan gelen şu rivayettir:

[١٣٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «أَوَّلُ مَا نَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يَا مُحَمَّدُ، قُلْ أَسْتَعِيذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ثُمَّ قَالَ: قُلْ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: {بِسْمِ اللَّهِ}، يَقُولُ لَهُ جِبْرِيلُ: يَا مُحَمَّدُ اقْرَأْ بِذِكْرِ اللَّهِ رَبِّكَ، وَقُمْ وَاقْعُدْ بِذِكْرِ اللَّهِ.»

139. Ebû Küreyb'in bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Cebrâil'in Muhammed'e indirdiği ilk âyet şu olmuştur: 'Yâ Muhammed Allah'a sığın, de ki, lanetli şeytandan İşiten ve Bilen Allah'ın korumasına sığınırım.' Sonra "*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.*" de' dedi." İbn Abbas dedi ki: "Cebrâil ona, 'Ey Muhammed 'bismillah' de', dedi. Demiş oluyordu ki: 'Rabbin olan Allah'ın zikriyle oku, O'nun zikriyle kalk ve otur."[413] **[1/115]**

İbn Abbas'tan gelen bu te'vil, kıraatine {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} ile başlayan kimsenin maksadının, "Allah'ı tesmiye ederek ve onu anarak okuyorum", ve "kıraate, Allah'ı, en güzel isimleri ve en yüce sıfatlarıyla tesmiye ederek başlıyorum." olduğuna dair görüşümüzün doğruluğunu bildirirken; besmelenin anlamının "Her işin başı Rahmân ve Rahîm Allah iledir." olduğu iddiasında bulunan kimsenin görüşünün fasit oluşunu da ortaya çıkarır. Zira sadece Allah'ın yüceliği ve sıfatlarından haber vermekle kalınmamış,

412 Taberî, seleften gelen rivayetleri kendi görüşünü desteklemek üzere getirdiği için, "bi-misli" (benzeri) ifadesinin böyle çevrilmesi daha uygun görülmüştür.

413 139. hadis, 137'de de geçmiş, orada değerlendirmesi yapılmıştır.

kullara, işlerinin başında O'nun adını anmaları emredilmiştir. Onlara, kurbanlarının ve avlarının üzerine Allah'ın adını anmaları emredildiği gibi,[414] yemek, içmek ve sair işlerinde de emredilmiştir.[415] Kullar aynı şekilde Allah'ın indirdiği kitabın tilavetine başlarken de[416] mektup ve kitaplarının başlangıçlarında da aynı emre muhatap olmuşlardır.

Ümmetin âlimlerinin tamamı arasında şu konuda ihtilaf yoktur: Bir kimse eti yenen hayvanlardan birini keserken "billâh" deyip "bismillâh" demezse, o kimse "bismillah" sözünü terk etmekle hayvan keserken söylenmesi sünnet olan söze aykırı davranmış olur. Böylelikle {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ

---

414 Müfessir bu ifadeleriyle, kurban ve avlanan hayvanların üzerine Allah'ın adının anılmasını emreden şu âyetlere telmihte bulunmaktadır:

{وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ}

"İşte kurbanlık deve ve sığırları Allah'ın size olan nişanelerinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Bağlı halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın." Hac 22/36;

{وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلِّبِينَ تُعَلِّمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ}

"Allah'ın size öğrettiği üzere alıştırıp yetiştirerek öğrettiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyin ve üzerine Allah'ın adını anın." Mâide 5/4.

415 Hz. Peygamber (sav) de, henüz bir çocuk olan Ömer b. Ebî Seleme'ye hitaben, *"Ömer, sevgili yavrum, Allah'ın adını an, sağ elinle ye, önünden ye!"* buyurmuştur. İbn Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebî Şeybe*, 5/132-326. Klasik Türk Edebiyatı'nda Taberî'nin bu ifadelerini efradını câmi ağyârını mâni ifade eden güzel beyitler vardır. Örnek olması bakımından en meşhur ikisini buraya alıyoruz:

Nam-ı huda zikredelim ibtida
Menzil-i maksuda O'dur rehnuma
Nâm-ı huda olsa esas-ı kelâm
Ana bina'en nola olsa temam
Nâm-ı huda can ve dili şâd eder
Cümle lüğat ehli onu yâd eder
(Subha-i Sibyân)
Allah adın zikredelim evvela
Vacib oldu cümle işte her kula
Allah adın her kim ol evvel anâ
Her işi âsan eder Allah anâ
Allah adı olsa her işin önü
Hergiz ebter olmaya anın sonu
(Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-Necât)

416 Müfessir, burada {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ} *"Yaratan Rabbinin adıyla oku!"* Alak 96/1 âyetine telmihte bulunuyor olmalıdır.

الرَّحِيمِ} sözündeki "İsmullâh"ın, "Allah" olduğunu iddia eden kimsenin söylediği gibi, "Bismillâh"ın yerine "billâh"ın getirilemeyeceği anlaşılmış olur. Çünkü bu, şayet onun iddia ettiği gibi olsaydı, kurbanını keserken "billâh" diyen kimsenin, kurban üzerine söylene gelen sözü söylemiş olması vacip olurdu. "Bismillâh" sözünü söylemediği için, bunu söyleyenin, kurbanı üzerine sünnet olan sözü terk etmiş olmasında herkesin icmâı bulunması, "Bismillah" diyen kimsenin bununla kastının "Allah" olduğunu, "İsmullâh"ın "Allah" olduğunu söyleyen kimsenin iddia ettiği bu yorumun fasit olduğuna açık bir delildir.[417] **[1/116]**

Burası, isim hakkında "Müsemma mıdır, onun dışında bir şey midir, yoksa sıfatı mıdır?" gibi meselelerin uzun uzun açıklanıp kitabın hacmini artıracağımız bir yer değildir. Burası sadece, Allah'a izafe edilen ismin, isim mi, yoksa tesmiye anlamında mastar mı olduğunu açıklama yeridir.[418]

Birisi, "Lebîd b. Rebî'a'nın;[419]

---

417 İcmâ kavramı, Taberî'nin tefsir anlayışında çok ciddi önemi haiz kavramlardan biridir. Taberî, selef âlimlerinin bir âyetin anlamı üzerinde icmâ etmelerini, o âyetin anlamını tespit noktasında önemli bir delil olarak görür ve icmâa muhalif olan anlam ve yorumları reddeder. Âyetlerin çeşitli mezhepler tarafından te'vil adı altında kendi mezhep görüşleri istikametinde Allah'ın muradına uygun olup olmadığına bakılmaksızın yorumlanmasının her dönemde fazlasıyla yaygın olduğu düşünüldüğünde, Taberî'nin böyle bir delil ortaya koyması oldukça anlamlıdır. Her ne kadar "tefsirde icmâ" meselesi fıkıhta olduğu kadar yerleşik bir delil olarak görülmese de aynı dönemde Mâtürîdî gibi müfessirlerin aynı kavramı kullanması, o dönemde böyle bir anlayışın yerleştirilmeye çalışıldığının önemli bir göstergesidir. Mâtürîdî'nin tefsirde icmâın bağlayıcılığına yönelik bir ifadesi ve tercihi için bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdi Basellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/462-463. Tefsirde icmâ örnekleri için bk. Muhammed b. Abdülaziz el-Hudayrî, *el-İcmâ' fi't-Tefsîr*, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1416/1995). Taberî'nin icmâ anlayışı hakkında ayrıca mukaddimede bilgi verilecektir. Taberî'nin icmâ anlayışının genel çerçevesi için bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdülhamîd Abdulmün'im Medkûr v.dğr., Kahire: Dâru's-Selâm, 1430/2009, 1/30-33 (Muhakkiklerin mukaddimesi).

418 Taberî'nin burada getirdiği delilin geniş bir izahı için bk. Şâkir, 1/118.

419 Lebîd b. Rebî'a (ö. 40 veya 41/660 veya 661), önde gelen Câhiliye şâirlerinden biridir. İslâm'a yetişmiş, bir heyetle Resûlullah'a gelmiş, bu sebeple ashâbdan ve müellefe-i kulûbdan sayılmıştır. Şiiri bırakmış, İslâm hakkında sadece bir şiir söylemiştir. Kûfe'de ikâmet eden şâir uzun bir ömür yaşamıştır. Muallaka şairlerinden biridir. Bk. Abdülhamîd, 1/120; Süleyman Tülücü, "Lebîd b. Rebîa", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/lebid-b-rebia (11.03.2021).

إِلَى الحَوْلِ، ثم اسْمُ السَّلَامِ عَلَيْكُمَا، ... وَمَنْ يَبْكِ حَوْلًا كَامِلًا فَقَدِ اعْتَذَرْ

[Kızlarım! Yas] Bir yıla kadardır. Sonra selam ismi size olsun
Her kim tam bir yıl ağlamışsa artık görevini yapmıştır[420]

beyti hakkında ne dersin? Zira Arap dili ilminde öncü biri,[421] 'Sonra selam adı size olsun' sözünü 'Selam ismi, selamdır' diye yorumlamıştır" derse, şöyle cevap verilir:

Eğer bu caiz olur ve onun yorumladığı gibi yorumlamak doğru olursa, "Zeyd'in ismini gördüm", "Yemeğin ismini yedim", "içeceğin ismini içtim" demek de caiz olur. Arapların bunun imkânsız olduğunda fikir birliği içinde olmaları, "Sonra selam ismi size olsun" sözünü "Sonra selam size olsun" diye yorumlayan ve "Selama ismin dâhil ve izafe edilmesi caizdir, çünkü müsemmanın ismi, müsemmanın bizzat kendisidir." diye iddia eden kimsenin görüşünün fasit olduğunu ortaya koyar. **[1/117]**

Görüşüne yer verdiğimiz bu kimsenin görüşünü ileri sürenlere, "Bal ismini yedim." diyen kimsenin, bununla "Bal yedim." demesi Arapçada caiz midir? Tıpkı sizin "Selam sizin üzerinize olsun." demeyi kastederek "Selam ismi sizin üzerinize olsun." demeyi caiz gördüğünüz gibi?" diye sorulsa, onlar da;

"Evet" deseler, Arap dilinden çıkmış olur ve bütün Arapların kendi dillerinde hatalı gördüğü bir şeyi caiz görmüş olurlar. "Hayır" derlerse o

---

420 Şiir, Lebîd'in *Dîvân*'ında, 31 numaralı kasidedir. Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/17. Taberî ayrıca, Tevbe 9/90 ve Ra'd 13/35 âyetlerin tefsirinde de bu şiire yer verecektir.

Şâir bu kaside de kızlarına, Câhiliye'de ölünün arkasından yas tutmak amacıyla cenaze sahipleri tarafından yapılan, yüz tırmalamak, saç kazıtmak gibi kötü adetleri yapmamalarını söylemektedir. Hatta (Câhiliye şâirlerinden) bir tanesi öldüğü zaman bunu yapmalarını emretmektedir.

Nitekim Tarafe şöyle söylemektedir:

فَإِنْ مُتُّ فَانْعِينِي بِمَا أَنَا أَهْلُهُ ... وَشُقِّي عَلَيَّ الجَيْبَ يَا ابْنَةَ مَعْبَدِ

Ben öldüğüm zaman bana yaraşır bir ağıt yakın
Ey Ma'bed'in kadınları, benim için yakalarınızı yırtın

İşte şâir iki kızından bunları yapmamalarını, adını hayırla anmalarını ister. Bunu da bir yıla kadar sürdürmelerini ister ki, bunu bir yıl yapan artık görevini yerine getirmiştir. Bk. Şâkir, 1119/; İslâm Mansûr, 1120/.

421 Burada sözü edilen ve görüşü tenkit edilen kişi Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'dır. bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/16.

zaman kendilerine ikisi arasındaki fark sorulur. Çünkü hangi görüşü söyleseler, diğerinde bir benzeri ile ilzam edileceklerdir.

Eğer bize, "O zaman Lebîd'in sözünün anlamı sizce nedir?" diye sorulursa, şöyle cevap verilir:

Bu iki şekilde yorumlanabilir ki bunların her ikisi de görüşüne yer verdiğimiz kimsenin söylediğinden farklıdır.

1. Selâm Allah'ın isimlerinden bir isimdir. Lebîd'in "Sonra selâm ismi sizin üzerinize olsun." sözüyle, teşvik (iğrâ') için "Sonra Allah'ın ismine ve sonra da zikrine tutunun, beni hatırlamayı ve bana ağlamayı bırakın." mânasını kastetmiş olması mümkündür. Çünkü teşvik (iğrâ') anlamında getirilen harf tehir edildiğinde, isim merfu olur. Araplar teşviki sonraya bırakıp teşvik edileni (muğrâ bih) öne aldığı zaman, her ne kadar sonraya bıraktıkları halde mansup yapabilirse de böyle yaparlar. Şâirin şu sözü böyledir:

يَا أَيُّهَا الْمَائِحُ دَلْوِي دُونَكَا ... إِنِّي رَأَيْتُ النَّاسَ يَحْمَدُونَكَا

Ey kuyudaki saka, benim kovam da burada işte
Bakıyorum da herkes sana övgüler düzmekte![422] **[1/118]**

Şiirdeki دُونَكَ kelimesi ile iğrâ' yapılmış ve fakat sonra getirilmiştir. Aslında anlamı, دُونَكَ دَلْوِي "İşte burada kovam" demektir. Lebîd'in إِلَى الحَوْلِ، ثُمَّ اسْمُ السَّلَامِ عَلَيْكُمَا sözü de böyledir. Yani ثُمَّ اسْمُ السَّلَامِ عَلَيْكُمَا, "Allah'ın zikrine devam edin, üzülerek beni yâd edin; çünkü her kim ölmüş bir kimseye bir yıl ağlarsa artık mazurdur." demek istemiştir. Bu, sözünü ettiğimiz iki yorumdan biridir.

2. Diğer yorum ise şöyledir: ثُمَّ تَسْمِيَتِي اللهَ عَلَيْكُمَا "Sonra sizi Allah'a ısmarladım." Bir şeyi görüp hoşlanan kimsenin عَلَيْكَ اسْمُ اللهِ "Allah saklasın" deyip ona kötülük dokunmaması için Allah'a sığınmasına benzer. Lebîd şöyle demiş gibidir:ثُمَّ اسْمُ اللهِ عَلَيْكُمَا مِنَ السُّوءِ "Sonra size kötülük dokunmasından Allah'a sığınırım." Sanki ilk yorum, Lebîd'in sözünün kastına daha uygundur.[423]

---

422 Şiirde geçen المَائِحُ, kuyunun suyu azaldığı için kuyunun dibine inip eliyle su dolduran ve arkadaşlarına uzatan kimsedir. Alay olsun diye kovalarını uzatıp ona sataşan kimseye bu söz söylenmiştir. Şâkir, 112•/; Türkî, 1119/; Abdülhamîd, 1121/.

423 Şâkir'in, ilk yorumun tercihe daha elverişli olduğuna dair izahları için bk. Şâkir, 1/121.

Lebîd'in bu beytini, "Sonra selam size olsun." anlamına yorumlayan kimseye, bir de şöyle denir:

"Bizim söylediğimiz bu iki yorumdan sizce ikisi de mi caizdir yoksa biri mi? Yoksa söylediğimin dışında bir üçüncü yorum mu?"

"Hayır" der (bunları kabul ederse), onun Arap dilinin farklı yorumlardaki ilmî seviyesi ortaya çıkmış olur ki, böylece bu kimse artık muhatabıyla tartışmaya ihtiyaç bırakmamıştır. "Evet" der (bunları kabul etmezse), ona "O zaman benim söylediğimin dışında senin iddia ettiğin ve bizim hakkını teslim edeceğimiz muhtemel yorumların doğru olduğuna delilin nedir?" demekten başka bir yol yoktur.

[١٤٠] حَدَّثَنَا بِهِ، إِسْمَاعِيلُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ الضَّحَّاكِ[وَهُوَ يُلَقَّبُ بِزِبْرِيقٍ] ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ يَحْيَى، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَمِسْعَرِ بْنِ كِدَامٍ، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَسْلَمَتْهُ أُمُّهُ إِلَى الْكُتَّابِ لِيُعَلِّمَهُ، فَقَالَ لَهُ الْمُعَلِّمُ: اكْتُبْ بِسْمِ فَقَالَ لَهُ عِيسَى: وَمَا بِسْمِ؟ فَقَالَ لَهُ الْمُعَلِّمُ: مَا أَدْرِي فَقَالَ عِيسَى: الْبَاءُ: بَهَاءُ اللَّهِ، وَالسِّينِ: سَنَاؤُهُ، وَالْمِيمُ: مَمْلَكَتُهُ.»

140. Bize İsmail b. Fadl, İbrahim b. Alâ b. Dahhâk [ki o Zibrîk diye adlandırılırdı],[424] İsmail b. Ayyâş, İsmail b. Yahya, İbn Ebî Müleyke, ona rivayet eden birinden, o da İbn Mes'ûd'dan; Mis'ar b. Kidâm ve Atıyye, İbn Mes'ûd'dan şöyle rivayet etmiştir: "Resûlullah buyurdu ki:

'Annesi Meryem oğlu İsa'yı mektebe, ona okuma-yazma öğretmeleri için teslim etti. Muallim ona, بِسْمِ *'yaz' dedi. İsa da ona;*

بِسْمِ *'ne demektir?' dedi. Muallim ona;*

'Bilmiyorum' dedi. İsa ona dedi ki:

'Bâ, Allah'ın cemâlidir, sîn, ışığı, mîm de hükümranlığıdır.'"[425] **[1/119]**

---

424 Şâkir ve Türkî bu açıklamayı farklı bir nüshadan tespit etmiştir. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 2/161; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/33; *Nüzhetü'l-Elbâb*, 1/138; Şâkir, 1/121; Türkî, 1/119.

425 140. hadis mevzu olup aslı yoktur. Bundan daha uzundur. 145 ve 147 numarada yeniden gelecektir. Taberî bunları duruma göre parça parça vermektedir. Hafız

Korkarım burada muhaddisten kaynaklı bir hata ve ب س م ile de mektepte, yeni başlayan çocuklara öğretilen ebced harflerinin kastedilmesi söz konusudur.[426] Muhaddis burada hata yapıp harfleri birleştirmiş ve بِسْمِ demiştir. Çünkü {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} Allah Teâlâ'nın kitabında okunduğu gibi okunduğu zaman [Hz. İsa'nın yaptığı] bu yorum anlamsız olmaktadır. Kaldı ki Arapların ve Arapçayı konuşanların tamamı tarafından buradaki بِسْمِ'den bu şekilde bir anlama gidilebilecek bir şey anlaşılmamıştır.[427] **[1/120]**

İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'de İsmail b. Yahya b. Abdullah et-Teymî'nin biyografisinde hadisi uzunca zikretmiştir. (no: 44, s. 89). Adı geçen İsmail hakkında şunları söylemiştir: "Sika âlimlerden mevzu, sabit olmayan asılsız rivayetler nakleder. Bunları ne nakletmek ne de bunlarla delil getirmek caiz değildir." Sonra da onun uydurmalarına bu hadisi örnek verip uzunca, Muhammed b. Yahya b. Rezîn el-Attâr, İbrahim b. Alâ Dahhâk'tan buradaki ikinci isnadla Ebû Saîd el-Hudrî hadisi olarak zikreder. İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde bunu, İbn Merdûye'den sadece Ebû Saîd'in rivayeti olarak nakletmiş, burada parça parça olan rivayeti toplamıştır. Sonra da Taberî'nin rivayetine işaret etmiş ve şöyle söylemiştir: "Ferd bir hadistir. Resûlullah'a isnad edilmezse, sahih olabilir. İsrâiliyattan olabilir ama merfu hadis olamaz. Allahu a'lem." Şâkir, İbn Kesîr'in bu görüşü üzerine, "Bilmiyorum İbn Kesîr, bu hadisin isnadında bu kezzabın bulunduğunu nasıl gözden kaçırmıştır? Yoksa kesinlikle onun rivayetini düşürür, hiç tereddüt etmezdi." Adı geçen şahsın biyografik kaynakları için bk. Şâkir, 1/121.

Türkî de hadisin mevzu olduğunu söylemiş, rivayetin tariklerine ve kaynaklarına dikkat çekmiştir. İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/299, onun tarikinden İbn Asâkir, *Târîh*'inde, 47/373 (Şâmile 1. nüsha), İbnü'l-Cevzî, İbrahim b. Alâ tarikiyle, *el-Mevzûât*, 1/203. İbn Merdûye, İsmâil b. Ayyâş tarikiyle nakletmiş olup onda sadece ikinci tarik mevcuttur. Onun tarikinden İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/33; Suyûtî, *Tedrîbü'r-Râvî*, 1/61, İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, 14/39. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/126, 127; Ebû Nuaym, *el-Hilye*, 7/251; İbnü'l-Cevzî, 1/203, 204, ikinci isnaddan İbrahim b. Alâ tarikiyle. İsmâil b. Yahya kezzabdır. İbn Adî demiştir ki: "Batıl bir hadistir." İbnü'l-Cevzî ise "Mevzu ve muhal bir hadistir" demiştir. Bir benzeri Saîd b. Cübeyr'den de nakledilmiştir. İbnü'l-Münzir sahih bir isnadla rivayet etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/25. Dahhâk'tan da benzeri rivayet edilmiştir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/25; Türkî, 1/120.

426 Ebced harflerinden maksat, ...أَبْجَدْ هَوَّزْ حُطِّي diye ifade edilen alfabedir. Türkî, 112•/. Ayrıca bk. Mustafa İsmet Uzun, «Ebced», TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ebced (12•3•2•21).

427 Anlaşıldığı kadarıyla Taberî, rivayetin sıhhatinden ziyade, muhaddisin harfleri birleşik okumasından kaynaklı bir hata söz konusu olduğunu, ancak harflerin kesik kesik okunması durumunda Hz. İsa'nın te'vilinin mümkün olduğunu, çünkü

19. [Lafzatullâh'ın Anlamı]

Şanı Yüce, İsimleri Mübarek Olan Allah'ın, ﴿اللهِ﴾ İsminin Tefsiri

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah Teâlâ'nın {اللهِ} isminin anlamı, Abdullah b. Abbas'tan bize rivayet edildiğine göre; O, her şeyin kendisine boyun eğdiği ve her varlığın kendisine kulluk ettiği kimse demektir.

[١٤١] وَذَلِكَ أَنَّ أَبَا كُرَيْبٍ حَدَّثَنَا قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «اللَّهُ ذُو الْأُلُوهِيَّةِ وَالْمَعْبُودِيَّةِ عَلَى خَلْقِهِ أَجْمَعِينَ".

141. Nitekim Ebû Küreyb bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle Abdullah b. Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah, bütün yarattıkları üzerinde ulûhiyet ve ubûdiyet sahibidir."[428]

"Bu ismin yapısının فَعَلَ وَيَفْعَلُ vezinlerinde kendisinden türediği bir kökü var mıdır?" diye sorulursa;

"Araplardan duyulduğu şekliyle yok ama kıyas yoluyla var" diye cevap verilir.

"Ulûhiyetin ubûdiyet, ilâhın ma'bûd, ismin de فَعَلَ وَيَفْعَلُ'de kökü olduğunun delili nedir?" diye sorulursa, şöyle cevap verilir:

Araplar arasında, ibadet eden ve Allah Teâlâ'nın katındakilerden isteyen bir kimseyi nitelendirmek üzere kullanılan, تَأَلَّهَ فُلَانٌ ifadesinin doğruluğu konusunda kesinlikle görüş ayrılığı yoktur.

Arapların söz konusu harfler birleştirildiğinde böyle bir anlamın çıkarıldığını bilmediklerini ifade etmektedir.

428 141. hadisin isnadı, 137. haberin senedinde ayrıntılarıyla söz edildiği gibi zayıftır. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/8), rivayetin 148. hadiste gelecek olan kalan kısmıyla birlikte hadisi, Taberî ve İbn Ebî Hâtim'e; *Tedrîbü'r-Râvî*'de (1/62) ise Bişr b. Umâra tarikiyle Taberî'ye nispetle vermiştir. Şâkir, 1/123; Türkî, 1/121.

Ru'be b. Accâc'ın[429] şu sözü de buna örnektir:

لله دَرُّ الغَانِيَاتِ المُدَّهِ ... سَبَّحْنَ واسْتَرْجَعْنَ مِن تَأَلُّهِي

Allah hayrını versin meddah kadınların, kendimi ibadete verdiğimi görünce Sübhanallah diye şaşkınlıklarını, başınız sağ olsun diye de üzüntülerini dile getirirler[430] **[1/121]**

مِن تَأَلُّهِي yani "ibadetim ve amelimle tevessül edip Allah'tan istediğimden dolayı."

التَّفَعُّلُ kalıbında gelen التَّأَلُّهُ kelimesi, أَلَهَ يَأْلَهُ fiilinden olduğu kuşku götürmez. أَلَهَ şeklinde telaffuz edildiği zaman anlamı, "Allah'a kulluk etti." demektir. Bu kökten, Arapların ziyadesiz فَعَلَ يَفْعُلُ telaffuzu ile telaffuz ettiklerini gösteren bir mastar gelmiştir.

[١٤٢] وَذَلِكَ مَا حَدَّثَنَا بِهِ، سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَرَأَ: (وَيَذَرَكَ وَإِلَاهَتَكَ) قَالَ: "عِبَادَتَكَ، وَيُقَالُ: إِنَّهُ كَانَ يُعْبَدُ وَلَا يَعْبُدُ".

142. Nitekim Süfyân b. Vekî''nin bize, babası, Nâfi' b. Ömer ve Amr b. Dînâr tarikiyle İbn Abbas'ın, وَيَذَرَكَ وَإِلَاهَتَكَ "Seni ve ulûhiyetini terk etsinler diye mi?" diye okuduğunu, buradaki ulûhiyeti de "Sana kulluğu" şeklinde açıkladığını, çünkü "(Firavun'a) kulluk edildiği fakat onun kulluk etmediği" söylenir dediğini rivayet etmiştir.[431]

---

429 Ru'be b. el-Accâc'ın hayatına daha önce yer verilmiştir.

430 *Dîvânu Ru'be (Mecmûatü Eş'âri'l-Arab)*, s. 165.
Şiirde geçen سَبَّحْنَ fiili şaşkınlık ifade eden سُبْحَانَ اللهِ sözüne, اسْتَرْجَعْنَ fiili de ölünün arkasından söylenen {إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} sözüne işaret eder. Şâkir, 1/23; Abdülhamîd, 1/122.

431 {وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ} *"Firavun milletinin ileri gelenleri: 'Musa'yı ve milletini yeryüzünde bozgunculuk yapsınlar, seni ve tanrılarını bıraksınlar diye mi koyuveriyorsun?' dediler..."* meâlindeki âyette (A'râf 7/127) yer alan {وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ} *"Seni ve ilahlarını..."* ibaresini İbn Abbas, "Seni ve ulûhiyetini..." şeklinde okumuştur. Taberî, kelimenin ubûdiyet anlamından hareketle lafza-i celilin bu kökten türediğini göstermek üzere bu rivayeti delil getirmiştir.

[١٤٣] وَحَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَسَنِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: (وَيَذَرَكَ وَإِلَاهَتَكَ) قَالَ: "إِنَّمَا كَانَ فِرْعَوْنُ يُعْبَدُ وَلَا يَعْبُدُ. وَكَذَلِكَ كَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقْرَؤُهَا وَمُجَاهِدٌ".

143. Süfyân bize, İbn Uyeyne, Amr b. Dînâr ve Muhammed b. Amr b. Hasen tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivayet etti: "وَيَذَرَكَ وَإِلَاهَتَكَ 'Seni ve ulûhiyetini terk etsinler diye mi?' Firavun'a kulluk edilir, o kimseye kulluk etmezdi." Abdullah (b. Mes'ûd) ve Mücâhid bu âyeti böyle okuyorlardı.[432]

[١٤٤] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَوْلَهُ: (وَيَذَرَكَ وَإِلَاهَتَكَ) قَالَ: "وَعِبَادَتَكَ".

144. Kâsım bize, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in, وَإِلَاهَتَكَ وَيَذَرَكَ sözünü, "Sana kulluğu" diye tefsir ettiğini rivayet etti.[433] **[1/122]**

---

432 142-143. rivayetlerin isnadları, her ikisinde de bulunan Taberî'nin hocası Süfyân b. Vekî' sebebiyle zayıftır. Bu Süfyân zayıftır. Babası imam ve hüccet, kendisi de salih bir kimseydi. Fakat kâtibi, onun yazısını bozdu ve onun rivayetlerinde olmayan şeyleri ona soktu. Âlimler o kâtibi bırakmasını söylediler, o ise bunu yapmadı. Onlar da rivayetlerini terk ettiler. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*'de (no: 470, s. 238-239) şöyle demiştir: "Kendisine söylenene kulak vermemekte ısrar etmesi sebebiyle terk edilmeyi hak etmiştir."

Bu iki rivayeti Taberî, A'râf sûresi 127. âyetin tefsirinde de zikredecektir. (Bk. Şâkir, 13/39; Türkî, 10/379) İki rivayetin anlamını Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (3/107) nakletmiştir.

Sahih ve meşhur kıraat: {وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ} şeklindedir. وَإِلَاهَتَكَ kıraatini ise İthâfü Füdalâi'l-Beşer (s. 229) müellifi (Ahmed b. Muhammed el-Bennâ), İbn Muhaysın ve Hasan Basrî'den nakletmiştir. İbn Hâleveyh, *Kitâbü'l-Kıraâati'ş-Şâzze*'de (s. 45), Ali, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebû Hayyân, bu üç sahabînin yanı sıra Enes ve başka sahabîlerden de bunu nakletmiştir. *el-Bahru'l-Muhît*, 4/367; Şâkir, 1/124.

433 144. rivayet: Hüseyin b. Dâvûd'un ismi Hüseyin lakabı Süneyd'dir. Bu lakapla meşhurdur. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*, 4/244-245; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/1/326. Haccâc, Ahmed b. Hanbel'in şeyhlerinden İbn Muhammed Missîsî'dir. Mücâhid'den gelen bu rivayeti Taberî, A'râf sûresinin ilgili âyetinde de nakledecektir. Şâkir, 1/124.

İbn Abbas ve Mücâhid'in tefsirine göre الْإِلَاهَةَ kesinlikle, أَلَهَ اللهَ فُلَانٌ إِلَاهَةً, aynı anlamdaki عَبَدَ اللهَ فُلَانٌ عِبَادَةً "Falan kimse Allah'a kulluk etti." ve عَبَرَ الرُّؤْيَا عِبَارَةً "Rüyasını anlattı." ifadesinde olduğu gibi mastardır. İbn Abbas ve Mücâhid'in bu görüşü ortaya koymaktadır ki, أَلَهَ, عَبَدَ anlamındadır, الْإِلَاهَةَ de mastardır. "Allah'a kulluk eden kimseye, İbn Abbas ve Mücâhid'in tefsirine göre, أَلَهَهُ demek caiz ise, nasıl olur da Allah'ın kuluna icabetinden haber vermek isteyen kimsenin aynı fiili kullanması vacip olur?" denirse şöyle cevap verilir:

Rivayet (isterseniz), bu konuda bir rivayetimiz yoktur. Fakat burada Allah Resûlü'nden (sav) gelen şu rivayet vardır:

[١٤٥] حَدَّثَنَا بِهِ إِسْمَاعِيلُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ يَحْيَى، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَمِسْعَرِ بْنِ كِدَامٍ، عَنْ عَطِيَّةَ الْعَوْفِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ عِيسَى أَسْلَمَتْهُ أُمُّهُ إِلَى الْكُتَّابِ لِيُعَلِّمَهُ، فَقَالَ لَهُ الْمُعَلِّمُ: اكْتُبِ اللَّهَ، فَقَالَ لَهُ عِيسَى: أَتَدْرِي مَا اللَّهُ؟ اللَّهُ إِلَهُ الْآلِهَةِ».

145. İsmâil b. Fadl bize, İbrahim b. Alâ, İsmâil b. Ayyâş, İsmâil b. Yahyâ, İbn Ebî Müleyke, İbn Mes'ûd'dan nakleden birisinden; Mis'ar b. Kidâm, Atıyye el-Avfî, Ebû Saîd'den Resûlullah'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir:

"Annesi Meryem oğlu İsa'yı mektebe, ona okuma-yazma öğretmeleri için teslim etti. Muallim ona,

'اللَّهَ yaz' dedi. İsa da ona;

'اللَّهَ ne demektir?'

'Allah ilahların ilahıdır' dedi." haberine kıyas yaparak şöyle demek gerekir: 'Allah Teâlâ kuluna ilahlık etti'; اللهَ جَلَّ جَلَالُهُ أَلَهَ الْعَبْدَ. "Kul da O'na kulluk etti."; الْعَبْدُ أَلَهَهُ. O zaman {اللهَ} diyen kimsenin bu sözü Arap dilindendir ve aslı الْإِلَهَ'tır. **[1/123]**

"(Allah ile ilâh kelimelerinin) lafızları farklı olduğu halde, bunun böyle olması nasıl mümkün olur?" denirse, şöyle cevap verilir:

Tıpkı {لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي} *"Bana gelince, O Allah benim Rabbimdir."*[434] sözünün caiz olduğu gibi. Bunun aslı, لَكِنْ أَنَا هُوَ اللَّهُ رَبِّي "Bana gelince, o Allah Rabbimdir." demektir. Şâirin dediği gibi:

وَتَرْمِينَنِي بِالطَّرْفِ أَيْ أَنْتَ مُذْنِبٌ ... وَتَقْلِينَنِي لَكِنَّ إِيَّاكِ لَا أَقْلِي

Sen suçlusun diyen bir bakış attın bana
Öfkelisin bilirim ama ben öfkeli değilim sana[435]

Şâir bununla لَكِنْ أَنَا إِيَّاكِ لَا أَقْلِي "Fakat ben sana öfkeli değilim." demek istemektedir. أَنَا'deki hemze hazfedilmiş, أَنَا'nin nûnu ile sakin olan لَكِنْ'in nûnu birleşmiş, bu nûn أَنَا'nin nûnuna idğam edilmiş, böylelikle ikisi şeddeli nûn olmuştur. {اللَّهِ} lafzı da böyledir. Aslı الْإِلَهُ'tır. İsmin fâ'sı olan hemze düşürülmüş, ismin ayn'ı olan lâm ile zâid elif ile birlikte gelen sâkin zâid lâm (lâm-ı ta'rîf) birleşmiş, ismin ayn'ı olan diğer lâm'a idğam edilmiştir. Böylelikle ikisi lafızda şeddeli bir lâm olmuştur. Tıpkı {لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي} âyetinde izah ettiğimiz gibi.

20. [Rahmân ve Rahîm İsimlerinin Anlamı]

1. {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} "Rahmân ve Rahîm"

Allah Teâlâ'nın {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {الرَّحْمَنِ} kelimesi, رَحِمَ fiilinden ve فَعْلَانَ- veznindendir. {الرَّحِيمِ} ise yine aynı fiilden ve فَعِيلٌ veznindendir. Çünkü Araplar çoğunlukla فَعِلَ يَفْعَلُ bâbından gelen isimlerin yapılarını فَعْلَانَ vezninde ifade ederler. غَضِبَ fiilinden غَضْبَانُ; سَكِرَ fiilinden سَكْرَانُ; عَطِشَ fiilinden عَطْشَانُ geldiği gibi. Aynı şekilde, رَحِمَ fiilinden de رَحْمَنُ gelmiştir. Çünkü رَحِمَ يَرْحَمُ de فَعِلَ bâbındandır. Her ne kadar ayne'l-fiili kesralı olsa da, رَحِيمٌ de böyledir denilmiştir, çünkü bu da övgü ifade eder. Eğer anlamında övgü ve yergi varsa, isimlerin yapılarını فَعِيلٍ vezninde kurmak Arapların âdetidir. Ayne'l-fiili ister kesralı ister fethalı olsun fark etmez. Tıpkı عَلِمَ fiilinden عَالِمٌ ve عَلِيمٌ; قَدَرَ fiilinden قَادِرٌ ve قَدِيرٌ isimlerini söyledikleri gibi. O zaman bu, fiillerine binaen böyle değildir. **[1/124]**

---

434 Kehf 18/38.

435 İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 163; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 4/490; Hemen her nahiv kitabında rastlanan bu beytin şâiri meçhuldür. Şâkir, 1/125; Abdülhamîd, 1/124.

Çünkü فَعَلَ يَفْعَلُ ve فَعِلَ يَفْعِلُ'den ismin yapısı, فَاعِلٌ şeklinde kurulur. Şayet الرَّحْمَنُ ve الرَّحِيمُ, fiillerinin yapıları dışında olsalardı, o zaman şekilleri الرَّاحِمُ şeklinde olurdu.

"الرَّحْمَنُ ve الرَّحِيمُ isimleri الرَّحْمَة'ten türemiş ise o zaman bu tekrarın amacı nedir? Biri diğerinin anlamını yerine getirmez mi?" diye sorulacak olursa, şöyle cevap verilir:

Durum sizin düşündüğünüz gibi değil, aksine her bir kelimenin diğerinin yerine getiremeyeceği bir anlamı vardır.

"Her birinin tek başına yerine getirdiği bu anlam nedir ki, her biri diğerinin yerine getiremeyeceği bir anlama sahip olmuştur?" diye sorulursa, şöyle cevap verilir:

Arapça açısından bakılırsa, Arapçayı bilenler arasında الرَّحْمَنَ diyen kimsenin sözünün, يَفْعَلُ فَعِلَ'den gelen isim yapılarından, الرَّحِيمَ sözüne göre daha çok uzaklaştığında (udûl) tartışma yoktur. Bununla birlikte yine onlar arasında, her bir ismin فَعِلَ يَفْعَلُ'den bir aslı olduğunu, sonra فَعِلَ يَفْعَلُ'den olan aslından çok fazla uzaklaştığında; isimlendirme övgü veya yergi ifade ettiği zaman, bununla (udûl) nitelendirmenin, يَفْعَلُ فَعِلَ'den olan isminin yapısıyla isimlendirilmeye göre daha ağır bastığında ihtilaf yoktur. Buna göre dilde, الرَّحْمَنُ sözünün içerdiği anlam, الرَّحِيمُ sözüne göre daha çoktur. **[1/125]**

Rivayet açısından ise müfessirler arasında ihtilaf vardır:

[١٤٦] فَحَدَّثَنِي السَّرِيُّ بْنُ يَحْيَى التَّمِيمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ زُفَرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْعَرْزَمِيَّ، يَقُولُ: «{الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} قَالَ: الرَّحْمَنِ بِجَمِيعِ الْخَلْقِ. الرَّحِيمِ قَالَ: بِالْمُؤْمِنِينَ.»

146. Serî b. Yahya et-Temîmî'nin bana, Osman b. Züfer'den bildirdiğine göre o, Arzemî'nin {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} isimleriyle ilgili, "الرَّحْمَنُ bütün mahlûkata, الرَّحِيمُ ise müminlere merhamet edendir." dediğini işitmiştir.[436]

436 146. hadisi İbn Kesîr, bu konu hakkında tefsirinde nakletmiştir (1/36). Serî b. Yahyâ et-Temîmî el-Kûfî, Taberî'nin şeyhidir. İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'inden başka yerde biyografisine rastlanmamıştır. İbn Ebî Hâtim hakkında şöyle demiştir: "Ondan hadis işitmemiz olmadı. Bir kısım hadislerini bize yazdı. Sadûk bir râvidir." *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/1/285. Burada sözün kendisinden

[١٤٧] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ يَحْيَى، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَمِسْعَرِ بْنِ كِدَامٍ، عَنْ عَطِيَّةَ الْعَوْفِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ يَعْنِي الْخُدْرِيَّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ قَالَ: الرَّحْمَنُ: رَحْمَنُ الْآخِرَةِ وَالدُّنْيَا، وَالرَّحِيمُ: رَحِيمُ الْآخِرَةِ.»

147. İsmâil b. Fadl bize, İbrahim b. Alâ, İsmâil b. Ayyâş, İsmâil b. Yahyâ, İbn Ebî Müleyke, İbn Mes'ûd'dan nakleden birisinden; Mis'ar b. Kidâm, Atıyye el-Avfî, Ebû Saîd yani el-Hudrî'den Resûlullah'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: *"İsa b. Meryem, 'الرَّحْمَنُ, âhiretin ve dünyanın Rahmânı'dır; الرَّحِيمُ ise âhiretin Rahîmi'dir.' dedi."*[437]

Bu iki rivayet, her ne kadar bahse konu farkın anlamında ayrı şeyler söyleseler de, Allah Teâlâ'nın الرَّحْمَنِ ve الرَّحِيمِ isimlendirmeleri arasındaki farkı ve iki kelimenin anlam farklılığını belirtmektedir. Çünkü biri bu (merhametin gerek Rahmân isminin bütün mahlûkata gerekse Rahîm isminin sadece müminlere) dünyada, diğeri ise âhirette olduğuna işaret etmektedir. "Bu iki te'vilden size göre doğrusu hangisidir?" diye sorulursa, şöyle cevap verilir:

Bize göre her ikisinin de doğru olacak bir yanı vardır. Dolayısıyla "Hangisi daha doğrudur?" diye sormanın bir gereği yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'nın الرَّحْمَنِ isminde var olan anlam, الرَّحِيمِ isminde yoktur. Şöyle ki, O'nun الرَّحْمَنِ ismi, rahmetinin bütün mahlûkatı, الرَّحِيمِ ismi ise özellikle bir kısmını ya bütün durumlarda ya da bazı durumlarda kapsamasını ifade eder. Durum böyleyse, الرَّحِيمِ ismiyle adlandırılmasındaki bu özellik, onun anlamının dünyada da âhirette de yahut da her ikisinde de olmasını imkânsız hale getirmez. **[1/126]**

---

nakledildiği Arzemî ise çok zayıftır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'de (6938), "Hadisi hiçbir boşluğu doldurmaz (hüccet değildir)." Adı, Muhammed b. Ubeydullah b. Ebî Süleyman el-Arzemî'dir. Amcası Abdülmelik b. Ebî Süleyman el-Arzemî ise, sika bir tâbiîdir. Fakat geç dönem tâbiîlerinden biridir (ö. 145). Osman b. Züfer (ö. 218) ona yetişmemiştir. Arzemî, Arzem'e nispettir. Taberî ve İbn Kesîr'de el-Azremî şeklinde zel'in râ'ya takdimiyle iki harf yer değiştirmiştir (tashif). Şâkir, 1/127. İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*'inde (1/28), Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah b. Ebî Süleyman el-Arzemî, babası ve Cüveybir tarikiyle Dahhâk'tan rivayet etmiştir. Taberî'nin rivayette bulunduğu Muhammed (el-Arzemî), babası ve Cüveybir zayıftır. Türkî, 1/126.

437 147. hadisin isnadı, hatta iki isnadı da 140 ve 145. hadislerde de açıklandığı üzere zayıftır.

Bu konuda söylediğimiz doğru olduğuna göre, -Allah Teâlâ dünyada mümin kullarına, şirk koşup kendisini inkâr eden, kendilerine emredilenlere aykırı davranıp isyan edenlerden farklı olarak, kendi itaatine, kendine ve resûllerine imana, emirlerine uymaya ve yasaklarından kaçınmaya onları muvaffak kılarak özellikle lütufta bulunmuştur, demektir. Bunun yanı sıra Allah Teâlâ, âhirette, kendisine ve resûllerine iman edip ibadet eden kimselere cennetlerinde daimî bir nimet, kesin bir kurtuluş hazırlamıştır. Bu sadece onlara has olup şirk koşan ve inkâr edenler için değildir.- Allah Teâlâ'nın rahmetini dünyada ve âhirette müminlere has kıldığı ortaya çıkmış olmaktadır. Bununla birlikte O'nun, rızkı genişletmek, yağmur yüklü bulutları emrine vermek, yeryüzünden bitkiler çıkarmak, vücut ve akıl sağlığı gibi sayılamayacak kadar çok nimetlerin hepsini lütuf ve ihsan etmesi genel olup mümin kâfir herkesi kapsamaktadır. **[1/127]**

Rabbimiz (cc), dünya ve âhiretteki bütün mahlûkatın Rahmân'ı; dünya ve âhirette özellikle müminlerin Rahîmi'dir. Dünyada bu rahmetinin bütün herkesi kapsaması ve bu isimle onların hepsinin Rahmânı olması, varlıklardan hiçbirinin saymaya imkân bulmayacağı birtakım örneklerini verdiğimiz nimetler sebebiyledir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

{وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا}

"Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız, sayamazsınız."[438]

Âhirette bu ismin herkesi içine alıp onların Rahmânı olması ise, Allah Teâlâ'nın onların hepsi arasında adâleti ve hükmünde eşit davranması, hiçbirine zerre kadar zulmetmemesi, küçük bir iyiliği varsa, onu katlayıp ona kendi katından çok büyük mükâfat vererek onu katlaması, herkese kazandığını eksiksiz vermesidir. Böylelikle âhirette de O'nun rahmeti herkesi kuşatmış; âhirette de bu ismiyle Rahmân olmuş olur.

Dünyada rahmetiyle müminlere özel muamele edip {وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا} *"O, müminlere Rahîm'dir."*[439] âyetinde olduğu gibi dünyada bu ismiyle onlara Rahîm olması ise, dinleri konusunda onlara sözünü ettiğimiz lütuflarda bulunması, küfür ehlini ise bundan mahrum bırakmasıdır. Âhirette bu ismin sadece onlara özel olup âhirette kâfirlere değil de sadece onlara Rahîm

438 İbrâhim 14/34; Nahl 16/18.
439 Ahzâb 33/43.

olması ise, az önce sözünü ettiğimiz sadece onlar için hazırlamış olduğu nimetler, akla hayale gelmeyecek ikramlar sebebiyledir.

Bu isimlerin te'viline dair bir başka görüş de şu rivayettir:

[١٤٨] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّحْمَنُ الْفَعْلَانُ مِنَ الرَّحْمَةِ، وَهُوَ مِنْ كَلَامِ الْعَرَبِ. قَالَ: {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} الرَّقِيقُ الرَّفِيقُ بِمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرْحَمَهُ، وَالْبَعِيدُ الشَّدِيدُ عَلَى مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُعَنِّفَ عَلَيْهِ. وَكَذَلِكَ أَسْمَاؤُهُ كُلُّهَا.»

148. Ebû Küreyb bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "الرَّحْمَنُ, الْفَعْلَانُ vezninde olup الرَّحْمَةِ'ten gelir. Bu Arapça bir isimdir. {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} demek, merhamet etmek istediğine müşfik ve yumuşak davranması; acımak istemediği kimseye de soğuk ve sert davranmasıdır. O'nun bütün isimleri böyledir."[440] **[1/128]**

İbn Abbas'tan gelen bu görüş, her ne kadar Rahmân isminde bulunan anlam Rahîm isminde bulunmasa da, Rabbimizin hem Rahmân hem de Rahîm olduğunu gösteriyor. Çünkü İbn Abbas, Rahmân'ın anlamını, kendisine karşı hassas olana müşfik davranmak, Rahîm'in anlamını da kendisine karşı samimi davranana yumuşak davranmak şeklinde vermiştir. Bu isimlerin anlamıyla ilgili Allah Resûlü'nden ve Arzemî'den naklettiğimiz görüş ile İbn Abbas'tan rivayet ettiğimiz bu görüş birbirine benzemektedir. Bu mâna ile diğeri birbirine muvafık olmakla birlikte, Rahmân anlam olarak Rahîm'den, Rahîm de te'vil olarak Rahmân'dan farklılıklara sahiptir.

Bu isimlerin te'vili ile ilgili üçüncü görüş de şudur:

[١٤٩] حَدَّثَنِي بِهِ، عِمْرَانُ بْنُ بَكَّارٍ الْكَلَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَزْهَرِ نَصْرُ بْنُ عَمْرٍو اللَّخْمِيُّ مِنْ أَهْلِ فِلَسْطِينَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءً الْخُرَاسَانِيَّ، يَقُولُ: "كَانَ الرَّحْمَنُ، فَلَمَّا اخْتُزِلَ الرَّحْمَنُ مِنَ اسْمِهِ كَانَ الرَّحْمَنَ الرَّحِيمَ.»

---

440 148. hadisi İbn Kesîr, bu konuda nakletmiştir. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/37. Bu hadisin isnadı hakkında 136 ve 141. hadislerde bilgi verilmişti. Ayrıca bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/8-9.

149. İmrân b. Bekkâr el-Kelâ'î bana, Yahyâ b. Salih'ten o da Filistin ahalisinden Ebu'l-Ezher Nasr b. Amr el-Lahmî'den, onun Atâ el-Horasânî'yi şöyle derken işittiğini nakletmiştir: "Allah Rahmân'dır. Rahmân'ı kendine mahsus kılınca, Rahmân ve Rahîm olmuştur."[441]

Atâ'nın bu sözden maksadı inşallah şudur: Rahmân ismi Allah Teâlâ'ya mahsus, yarattıklarından hiç kimsenin adlandırılmadığı bir ismidir. Bu ismi Allah kendisine mahsus kıldığı halde, Müseylimetü'l-Kezzâb kendini böyle isimlendirince, Allah Teâlâ, isminin Rahmân ve Rahîm olduğunu bildirdi. Böylelikle, kullarından O'nun ismini alanlardan kendini ayırdı. Çünkü hiç kimse Rahmân ve Rahîm olarak adlandırılmamıştır ki O'nun (cc) dışında birisinde bu iki isim toplanmış olsun. O'nun yarattıklarından bir kısmı ya Rahîm ya da Rahmân ismini alabilirler. Ancak Rahmân ve Rahîm isminin her ikisini de O'ndan başka hiç kimse alamaz, bu iki isim O'ndan başka kimsede bir araya gelemez. Sanki Atâ'nın bu sözünün anlamı, Allah Teâlâ Rahmân'ın üzerine bir de Rahîm'i tekrar etmekle, kendi ismiyle mahlûkatın ismini ayırmış, böylelikle ikisinin anlamı ayrılmış veya aynı olmuştur. **[1/129]**

Bu konuda Atâ'nın söylemiş olduğu anlam yanlış değildir. Aksine Allah Teâlâ'nın her iki ismi de birlikte, varlıklardan kendini ayırmak için, kendine mahsus kılması caizdir. Böylelikle kullar, her birinin anlamı diğerinden farklı olmakla birlikte, bu iki ismin birlikte zikredilmesinden maksadın yarattıkları dışında sadece Allah Teâlâ olduğunu bilirler.

Aklı ermezin biri, Arapların Rahmân ismini bilmediğini, bu ismin onların dillerinde olmadığını, bundan dolayı müşriklerin Hz. Peygamber'e (sav), {وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا} *"Rahmân da nedir? Bize emrettiğine mi*

441 Taberî'nin aşağıdaki izahı göz önüne alınarak şöyle de çevrilebilir: "Allah Rahmân'dı. (Müseylime onun) Rahmân ismini kendine alınca, Allah Rahmân ve Rahîm olmuştur."

149. hadisi Suyûtî sadece Taberî'ye nispetle vermiştir. *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/127. Atâ el-Horasânî, Atâ b. Ebî Müslim'dir. Bazı âlimler zayıf görseler de sikadır. Tâbiînden pek çok rivayeti, sahabeden de pek çok mürseli vardır. Sahabeden işitip işitmediği konusu ihtilaflıdır. Ondan rivayette bulunan Ebu'l-Ezher Nasr b. Amr el-Lahmî ise meçhul bir râvi olup hayatı hakkında mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Sadece Dûlâbî, "Ebu'l-Ezher el-Filistînî, Nasr b. Amr el-Lahmî; Yahyâ b. Salih el-Vahhâzî ondan rivayette bulunmuştur." diyerek ismini kaydetmiştir. *el-Esmâ' ve'l-Künâ*, 1/110. Şâkir, 1/130. Yahyâ b. Salih sadûktur. Nesâî ve diğer ulema, Taberî'nin hocası İmrân b. Bekkâr'ı sika görmüşlerdir. Abdülhamîd, 1/127.

secde edeceğiz?"[442] deyip bu ismi tanımadıklarını iddia etmiştir.[443] Sanki müşriklerin doğruluğunu bildikleri şeyi inkâr etmeleri ona göre imkânsızmış ya da o Allah'ın kitabından O'nun şu sözünü okumamış gibidir:

{الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ}

"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (yani Muhammed'i) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."[444]

Onlar bunu da yalanlayıp nübüvvetini inkâr ettikleri halde, bununla onların doğruluğu onlara göre sabit ve kesin bildikleri bir şeyin gerçekliğini savundukları bilinecek öyle mi? Hâlbuki Câhiliye'nin kara cahilinden biri için şöyle denilmiştir:

أَلَا ضَرَبَتْ تِلْكَ الْفَتَاةُ هَجِينَهَا ... أَلَا قَضَبَ الرَّحْمَنُ رَبِّي يَمِينَهَا

Bu kızcağız bu hecin devesine vurmasa ya
Râhman olan Rabbim, onun elini kurutsa, ya[445] **[1/130]**

Seleme b. Cendel es-Sa'dî de şöyle demiştir:

عَجِلْتُمْ عَلَيْنَا عَجْلَتَيْنَا عَلَيْكُمْ ... وَمَا يَشَأِ الرَّحْمَنُ يَعْقِدْ وَيُطْلِقِ

Bizim çarçabuk cezalandırılmamızı istediniz, bizden daha beter olun
Rahmân dilediğini bağlar, dilediğini serbest bırakır[446]

---

442 Furkân 25/60.

443 Şâkir bununla ilgili şunu söyler: "Zamanımızda aklı ermezler hala bunu yazmayı sürdürüyor, değersiz görüşleri derleyen kimselerden nakillerde bulunarak kitap ve konferanslarında bunları söylemekten de memnuniyet duyuyorlar. Hâlbuki onlar, oryantalizm adıyla yetkin olmadıkları alanlarda kitap telif eden yabancılardır. Taberî tartışmaya yer bırakmayacak şekilde bu konudaki cehalet ve hatayı bertaraf edecek cevabı vermektedir." Şâkir, 1/131.

444 Bakara 2/146.

445 Şâkir ve Türkî, beytin şairinin belli olmadığını ancak İbn Sîde'nin onunla istişhad ettiği bilgisini verirler. *el-Muhassas*, 17/152; Şâkir, 1/131; Türkî, 1/131, 131. Abdülhamîd ise şiirin Kahtân kabilesinden Yemenli Câhiliye şâiri, Amr b. Mâlik el-Ezdî eş-Şenferâ'ya ait olduğunu ifade eder. Hayatı ve şiirleri için bk. Abdülhamîd, 1/127, 128; Süleyman Tülücü, "Şenferâ", DİA (İstanbul: TDV Yayınları, 201), 535-537.

446 *Dîvânu Seleme b. Cendel*, s. 19; İbn Sellâm el-Cumahî, *Tabakâtü Fuhûli'ş-Şuarâ'*, 131'de şâirin nesebi, Seleme b. Cendel b. Abdurrahman şeklinde gelmiştir.

Müfessirlerin te'villerini bilme noktasında zayıf, selef müfessirlerin görüşlerine dair rivayeti de az olan bir başkası da, Rahmân'ın anlamının ذُو الرَّحْمَةِ "rahmet sahibi", Rahîm'in anlamının ise الرَّاحِمُ "merhamet eden" olduğunu söylemiştir.[447] Sonra da "Araplar, bir lafızdan anlam aynı olduğu halde, iki lafız çıkarabilirler; bu onların dildeki rahatlıklarının bir neticesidir. Bu tür şeyler yapıp mesela نَدْمَانٌ ve نَدِيمٌ demişlerdir."

Buna da şahit olarak Burc b. Müshir et-Tâî'nin şu beytini getirmiştir:

وَنَدْمَانٍ يَزِيدُ الْكَأْسَ طِيبًا ... سَقَيْتُ وَقَدْ تَغَوَّرَتِ النُّجُومُ

Gönülden kadehi bir daha doldurur yaren,
İçerim, yıldızlar kayboluncaya kadar ben[448]

[Ebû Ubeyde], nedmân ve nedîm kelimelerinin benzer olduğunu göstermek üzere şahit beyitler getirdiği halde, her ne kadar iki ismin anlamlarını doğru bir şekilde açıklamayı terk etmişse de, Rahmân ve Rahîm kelimelerinin anlamlarını, Rahmân, rahmet sahibi, Rahîm de merhamet edendir, diye ayırmıştır. Sonra da bu iki lafzın aynı anlama geldiğine misal verip ikisinin aynı anlama geldiği fikrine geri dönmüş, lafızları farklı olmakla birlikte anlamlarının aynı olduğunu belirtmiştir. **[1/131]**

Kuşkusuz ذُو الرَّحْمَةِ rahmeti var olan demektir ve bunun onun bir sıfatı olması daha doğrudur. الرَّاحِمُ ise onun merhamet edeceğine yahut merhamet edip artık o merhametin bittiğine yahut onun merhamet içinde bulunduğuna dair bir niteliğidir. O zaman الرَّاحِمُ bir sıfat olarak onun rahmetine, ذُو الرَّحْمَةِ olmakla nitelendirildiğinde, rahmetinin bir sıfatı olduğuna işaret ettiği gibi işaret etmiş olmaz. Şu durumda الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ'in anlamı, bir lafızdan, lafızları farklı anlamları aynı iki kelime türetilmesi bakımından nasıl yorumlanacaktır? Fakat bu görüş, kendisine güvenilecek bir asla dayanmıyorsa kusurlu olduğu açığa çıkar.

Bu, İbn Sellâm'ın rivayeti olup diğerleri "İbn Abd" diye vermişlerdir. Şâkir, 1/131. Seleme b. Cendel, Ebû Mâlik künyesine sahip olup Benî Ka'b b. Sa'd et-Temîmî kabilesindendir. Hicazlı Câhiliye şâiridir. Şiirleri hikmetli ve değerlidir. Abdülhamîd, 1/128.

447 Taberî'nin kastettiği kimse, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'dır. Bk. *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/21. Taberî, naklettiği sözü önemli ölçüde onun metninden almıştır. Şâkir, 1/132; Türkî, 131.

448 *Hamâsetü Ebî Temmâm*, 3/135; Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, 80; *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, 3/1272; Şâkir, 1/132; Türkî, 1/132.

"Niçin Allah ismini, Rahmân, Rahmân ismini de Rahîm isminden önce getirmiştir?" diye sorulursa, şöyle cevap verilir:

Çünkü Araplar biri hakkında bilgi vermek istediklerinde, önce onun ismini sonra da onun peşi sıra sıfatlarını ve özelliklerini söylerler. Böylelikle dinleyici, kendisinden haber verilen hakkında bilgi sahibi olabilir.

Allah Teâlâ'nın, mahlûkatın kendilerine ad olarak almalarını haram kıldığı, sadece kendisine mahsus kıldığı isimleri vardır. Allah, Rahmân ve Hâlık bunlardandır. Bununla birlikte kullarının birbirlerini adlandırmalarını mübah kıldığı Rahîm, Semî', Basîr, Kerîm gibi isimleri de vardır. Durum böyle olduğuna göre, O'na mahlûkatın dışında sadece kendisine mahsus olan isimlerinin önce söylenmesi gerekmiştir ki, bunu duyan kimse övgü ve saygının kime yönelik olduğunu bilsin. Ardından da muhatap veya dinleyicinin okuduğu şeylerin anlamlarının kime yönelik olduğunu öğrenmesinden sonra, kullarının kendilerine alabildikleri isimler getirilir. **[1/132]**

Allah Teâlâ isimleri içinde, Allah ismiyle başlamıştır. Çünkü ilahlık ne isimlendirme ne de anlam itibariyle, hiçbir sûrette O'nun (cc) dışında bir başkası için söz konusu değildir. Bu sebeple biz, Allah (cc) isminin anlamını "ma'bûd ve kendisinden başka ma'bûd olmayan" diye açıklayıp bu adı bir başkasının almasını Allah'ın haram kıldığını belirttik. Bu ismi alan kimse bu ismi almaya saadet amacıyla yönelmişse, şakîdir; iyi niyetle yönelmişse çirkindir.

Allah Teâlâ'nın kitabının pek çok {أَإِلَهٌ مَعَ اللَّهِ} *"Allah'tan başka ilah var mı?"*[449] buyurduğuna dikkat edilmiyor mu? Bunu ikrar eden kimse, buna karşı nasıl kibirli davranabilir? Allah Teâlâ Allah ve Rahmân isimlerini kendine mahsus kıldığını,

{قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى}

"De ki: 'İster Allah diye ister Rahmân diye dua edin.' Hangisiyle dua ederseniz edin; en güzel isimler O'na aittir."[450] buyurmuş, sonra da Allah ismine Rahmân ismini de eklemiştir. Böylelikle kullarının bu ismi almalarını da men etmiştir. Her ne kadar kullarından bazıları, O'nun

449 Neml 27/60-64.
450 İsrâ 17/110.

adını bazı anlamları yönüyle almaya hak kazanabilirlerse de, zira Allah'ın dışındaki kullarından birçoğunun rahmet sıfatlarının bir kısmıyla nitelendirilmeleri caizdir, O'nun dışında hiç kimsenin ulûhiyet hakkını kazanması mümkün değildir. Bundan dolayı Rahmân ismi Allah isminin peşi sıra ikinci olarak gelmiştir.

Rahîm ismine gelince, sözünü ettiğimiz gibi O'nun dışındakilerin bununla nitelendirilmeleri caizdir. Rahmet, O'nun (cc) sıfatlarından biridir. Durum sözünü ettiğimiz gibi olduğuna göre, Rahîm ismi, diğer isimler önüne geçtiği zaman, rahmetin gerekleri olan isimlerin niteliklerinin yerine gelebilir. **[1/133]**

Allah'ın Allah isminin, Rahmân isminden, Rahmân isminin de Rahîm isminden önce zikredilmesinin yorumu budur.[451]

Rahmân ismini kulların alamayacağına dair görüşümüzü Hasan Basrî de teyit etmektedir.

[١٥٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ مَسْعَدَةَ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «الرَّحْمَنُ اسْمٌ مَمْنُوعٌ.»

150. Muhammed b. Beşşâr bize, Hammâd b. Mes'ade tarikiyle Avf'ın Hasan Basrî'den şöyle dediğini nakletmiştir: "Rahmân (kulların ad olarak almaları) yasak olan bir isimdir."[452]

Bütün insanların bu adı almalarının yasak olduğuna dair görüş, icmâ-ı ümmette kendine yer bulmuş olmakla birlikte, bu konuda söylediğimizin doğruluğuna, Hasan Basrî'nin görüşünü şahit getirmek yeterlidir. **[1/134]**

---

451 Şâkir, Taberî'nin bu tefsiriyle ilgili şunları söyler: "Bu delil, bu konuda söylenenlerin en niteliklisidir. Delilin inceliği, Taberî'nin ele aldığı konuyu tefekküründeki güzelliğe işaret etmektedir. Bütün tefsiri, buna şahittir. Allah rahmet eylesin." Şâkir, 1/134.

452 150. rivayet için bk. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/37; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/9 (Taberî'ye nispetle). Hasan el-Basrî'den rivayette bulunan Avf, Avf b. Ebî Cemîle el-Abdî olup İbnü'l-A'râbî diye meşhurdur ve sikadır. Avf'in Hasan el-Basrî'den nakli Buhârî ve diğerlerinin şartlarına göre sahihtir. Rivayetin diğer râvileri de sikadır. Şâkir, 1/134; Abdülhamîd, 1/129.

1. FÂTİHATÜ'L-KİTÂB SÛRESİ'NİN TEFSİRİ

[FÂTİHA SÛRESİ 1. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

***"Hamd, Âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."* (Fâtiha 1/1)**[453]

1. {الْحَمْدُ لِلَّهِ} "Hamd, Allah'a mahsustur."

Fâtihatü'l-Kitâb'da geçen {الْحَمْدُ لِلَّهِ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {الْحَمْدُ لِلَّهِ}'ın anlamı, kendisinin dışında tapılan varlıklardan ve yaratmış olduğu mahlûkattan öte şükür sadece Allah'a (cc) özgüdür, demektir. Bunun sebebi, kullarına verdiği, sayının sayamadığı, kendisinin dışında hiç kimsenin bu nimetlerin sayısını kavrayamadığı nimetleridir. Bundan amaç, azaları itaate yönlendirmek, mükelleflerin bedenlerini farzları yerine getirmeye alıştırmaktır. Bunun yanı sıra O'nun şükre layık olmasının diğer sebepleri de bütün bunları hak edecekleri durumları olmadığı halde, dünyada onlara geniş geniş rızıklar vermesi, bolluk bereket içinde hoş bir hayat yaşama imkânı sağlamasıdır. Aynı şekilde âhiret yurdunda daimî nimetler içinde ebediyen yaşayacakları hayata onları sevk edecek vesilelere dikkatlerini çekmesi ve onları davet etmesidir. Bütün bunlara karşılık Rabbimize ezeliyyen ve ebediyyen şükürler olsun.

---

453 Aşağıda ayrıntılı bir şekilde delillerini ortaya koyacağı gibi Taberî besmeleyi Fâtiha'dan bir âyet kabul etmemektedir. Biz de Taberî'nin tercihini göz önünde bulundurup mevcut Mushaflarımızdan farklı olarak bu âyeti Fâtiha'nın ilk âyeti olarak numaralandırdık.

Şanı yüce, isimleri kutlu Rabbimizin {الْحَمْدُ لِلَّهِ} sözünün tefsiriyle ilgili söylediklerimize dair İbn Abbas ve diğerlerinden şu rivayet gelmiştir:

[١٥١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «قَالَ جِبْرِيلُ لِمُحَمَّدٍ: قُلْ يَا مُحَمَّدُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ» قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «الْحَمْدُ لِلَّهِ: هُوَ الشُّكْرُ، وَالِاسْتِخْذَاءُ لِلَّهِ، وَالْإِقْرَارُ بِنِعْمَتِهِ وَهِدَايَتِهِ وَابْتِدَائِهِ، وَغَيْرِ ذَلِكَ.»

151. Muhammed b. Alâ bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâre, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "Cebrâil (as), Muhammed'e (sav), 'Ey Muhammed, الْحَمْدُ لِلَّهِ de' dedi." İbn Abbas dedi ki: "الْحَمْدُ لِلَّهِ Allah'a şükretmek, O'na boyun eğmek, O'nun nimetini, hidâyetini ve yaratıcılığını vs. ikrar etmektir."[454] **[1/135]**

[١٥٢] وَحَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ عَمْرٍو السَّكُونِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَقِيَّةُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُمَيْرٍ، وَكَانَتْ لَهُ صُحْبَةٌ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا قُلْتَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، فَقَدْ شَكَرْتَ اللَّهَ فَزَادَكَ".

152. Saîd b. Ömer es-Sekûnî bana, Bakıyye b. Velîd, İsa b. İbrahim, Musa b. Ebî Habîb tarikiyle Hakem b. Umeyr'den -kendisinin sahabîliği vardır-, Hz. Peygamber'in (sav) şöyle dediğini nakletmiştir: "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ *dediğin zaman, Allah'a şükretmiş olursun, O da (sana olan nimetini) artırır.*"[455]

---

454 151. hadis: Bu hadisin zayıf olduğu 137. hadiste geçmiştir. Muhammed b. A'lâ, Taberî'nin şeyhi, Ebû Küreyb'dir. Taberî, onu bazen ismi bazen künyesiyle zikretmiştir. Rivayeti nakleden müfessirler: İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/43; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/11; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/10. Bu müfessirler, rivayeti İbn Ebî Hâtim'e de isnad etmişlerdir. Şâkir, 1/135.

455 152. hadis: İbn Kesîr, Taberî'den, *Tefsîr*, 1/38; Suyûtî, Taberî, Hâkim'in *Târîhu Kebîr*'inden ve Deylemî'den nakletmiş, "zayıf bir sened"le olduğunu belirtmiştir. *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/11. Rivayet gerçekten, delil olamayacak kadar zayıftır. Ebû Hâtim dedi ki: "Hakem b. Umeyr, Peygamber'den (sas) -herhangi bir semâ ve görüşme belirtmeksizin- kardeşinin oğlu Musa b. Ebî Habîb'den münker hadisler nakletmiş olup zayıf bir râvidir. Musa b. Ebî Habîb'den İsa b. İbrahim de rivayette bulunmuş olup onun da hadisi metruktür (zâhibü'l-hadistir). İsa b. İbrahim'den

[Ebû Ca'fer et-Taberî] dedi ki: الْحَمْدُ لِلَّهِ diyenin sözü, isimleri ve güzel sıfatlarıyla Allah'ı sena etmektir, الشُّكْرُ لِلَّهِ ise nimetleri ve yardımlarıyla Allah'ı sena etmektir denilmiştir. Nitekim Ka'bu'l-Ahbâr'dan الْحَمْدُ لِلَّهِ'ın Allah'a bir övgü olduğu rivayet edilmiştir. Fakat Ka'b, kendisinden gelen bu rivayette, sözünü ettiğimiz iki senadan hangisini kastettiğini açıklamamıştır. **[1/136]**

[١٥٣] حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّدَفِيُّ، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي السَّلُولِيُّ، عَنْ كَعْبٍ قَالَ: "مَنْ قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ فَذَلِكَ ثَنَاءٌ عَلَى اللَّهِ".

153. Yunus b. Abdila'lâ es-Sadefî bize, İbn Vehb, Ömer b. Muhammed, Süheyl b. Ebî Salih, babası, es-Selûlî tarikiyle Ka'b'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Kim الْحَمْدُ لِلَّهِ derse, Allah'a bir övgüde bulunmuş olur."[456]

---

gelen bu rivayetleri Bakıyye b. Velîd de rivayet etmiştir." Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 3/125; Zehebî, *el-Mîzân*, 4/202; Türkî, 1/136; Rivayet ve râvilerin ayrıntılı değerlendirmeleri için bk. Şâkir, 1/136.

456 153. rivayet: Ahmed Muhammed Şâkir bu senedle ilgili şunları söyler: "Bu sahih bir isnaddır. İster sahih olsun ister zayıf bir kıymeti yoktur. Çünkü rivayet Ka'bu'l-Ahbâr'a dayanmaktadır. Ka'bu'l-Ahbâr'ın sözü de ne tefsirde ne de bir başka konuda kesinlikle hüccet değildir." Şâkir, 1/137. Doğrusu Şâkir merhumun bu tavrını anlamak mümkün değildir. Hem isnadın sahih olduğu söylenecek hem de müellif bu rivayeti bir hüccet olarak gördüğü halde bunun hüccet olamayacağı ifade edilecektir. Şâkir'in bu tavrı sanki ilmî olmaktan ziyade yaşadığı dönemde Ka'bu'l-Ahbâr aleyhinde estirilen "İslâm'ı içten içe yıkmaya çalışan Yahudi dönmesi" iddialarının kendisinde tezahür ettiği siyasî bir bakış açısıdır. Ka'bu'l-Ahbâr'ı ötekileştiren bu bakış açısı önemli ölçüde Reşîd Rıza'ya aittir. Bk. Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, (Ankara: İsam, 2018), s. 317, 330-340. Zâhid el-Kevserî ve aynı dönemin diğer ulemasının da ifade ettiği üzere, hadis âlimleri Ka'bu'l-Ahbâr'ı sika görmüşler ve onun ismine zayıf ve metruk râvileri konu alan eserlerde yer vermemişlerdir. Reşîd Rıza'dan ve onu "İlk Siyonist" diye yaftalayan Ebû Reyye'den önce hiç kimse onu "Yahudiliğini gizleyen bir münafık" olarak nitelendirmemiştir. Bk. Zâhid el-Kevserî, *el-Makâlât*, s. 127, Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyat Eleştirisi*, s. 336.

es-Selûlî, Abdullah b. Damra es-Selûlî'dir. Tâbiî olup sikadır.

Ka'bu'l-Ahbâr'dan gelen bu rivayeti, İbn Kesîr herhangi bir isnad veya nispet olmaksızın nakletmiştir. *Tefsîr*, 1/43; Suyûtî ise Taberî ve İbn Ebî Hâtim'e nispet etmiştir. *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/11; Şâkir, 1/137. İbn Ebî Hâtim ise senedde yer alan Süheyl'den nakletmiştir. *Tefsîr*, 1/26, Türkî, 137.

[١٥٤] وَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ الْخَزَّازُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَرْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصْعَبٍ الْقَرْقَسَانِيُّ، عَنْ مُبَارَكِ بْنِ فَضَالَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ سَرِيعٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ الْحَمْدُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، وَلِذَلِكَ أَثْنَى عَلَى نَفْسِهِ فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ.»

154. Ali b. Hasan el-Harrâz bana, Müslim b. Abdurrahman el-Cermî, Muhammed b. Mus'ab el-Kurkusânî, Mübârek b. Fadâle, Hasan, Esved b. Serî' tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: *"Allah'ın* الْحَمْدُ *sözünden daha çok sevdiği bir başka (zikir) yoktur. Bundan dolayı Allah kendi zatını* الْحَمْدُ لِلَّهِ *diye övmüştür."*[457]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Arap dil âlimleri arasında, hüküm yönünden الْحَمْدُ لِلَّهِ شُكْرًا demenin sahihliğine dair herhangi bir tartışma yoktur. -Mademki hepsine göre bu sahihtir- o halde hamd, şükür yerine söylenebilir. Şükür de hamd yerine konabilir. Çünkü böyle olmazsa, الْحَمْدُ لِلَّهِ شُكْرًا demek caiz olmaz. Buna göre الْحَمْدُ لِلَّهِ diyen kimsenin sözünden أَشْكُرُ mastarı çıkarılır. Şükür hamd anlamına gelmeseydi, hamdin anlamı ve mânası dışında bir mastar (mef'ûlün mutlak) getirilmiş olacağı için kullanım hatalı olurdu.[458] **[1/137]**

---

457 154. rivayet: Ali b. Hasan b. Abdiveyh Ebu'l-Hasan el-Harrâz, Taberî'nin şeyhi olup sikadır. Biyografisi için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/374-375; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 20/401 (261-280 yılları olayları); Taberî de el-Harrâz diye geçerken, *Târîhu Bağdâd*'da el-Hazzâz diye geçmektedir. (Şâkir ikisi arasında bir tercihte bulunmaz.) Müslim b. Abdurrahman el-Cermî için bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/32, burada babası Müslim b. Ebî Müslim diye gelmiş, babasının ismi zikredilmemiştir, aynı şahıstır. Hatîb Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/100. Hatîb Bağdâdî, onun sika olduğunu, Tarsus'a yerleşip orada vefat ettiğini söylemiştir. Bahse konu râvinin nispetinin ayrıntısı için bk. Şâkir, 1/137. Muhammed b. Mus'ab el-Kurkusânî ve Mübârek b. Fadâle'nin sika olup olmadıkları hakkında ihtilaf edilmiştir. Şâkir, *Müsned* tahricinde her ikisinin de sika olmasını tercih ettiklerini belirtir. Hasan, Hasan Basrî'dir. Türkî her ne kadar Hasan'ın Esved'den hadis işitmediğini bu sebeple de rivayetin munkatı olduğunu söylese de, Şâkir, Hasan'ın Esved'den hadis işittiğini bunu İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ine yazdığı şerhte, 132. hadiste ispat ettiğini ifade etmiştir. Şâkir, 1, 137; Türkî, 1/137.

458 Taberî'nin mastarlarla ilgili daha geniş açıklaması için bk. Türkî, 1/114, 115. Şâkir'in belirttiğine göre Taberî'nin hamd ve şükrün aynı anlamda olduğuna ve birinin diğerinin yerine konulabileceğine dair görüşünü doğru bulmayan âlimler vardır. Müberred de onunla aynı görüştedir. Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/116; İbn Kesîr,

"Hamd kelimesinin başına niçin elif-lâm gelmiştir, حَمْدًا لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ denmesi gerekmez miydi?" denirse, şöyle cevap verilir:

Hamdin başına elif-lâmı getirmenin, elif-lâmı düşürerek حَمْدًا diyen kimsenin sözünün karşılamayacağı bir anlamı vardır. Elif-lâmın hamdin başına gelmesi, bunun bütün hamdler ve mükemmel her türlü şükür Allah'a aittir anlamına geldiğini ifade eder. Elif-lâm düşürülürse bu, bütün hamdlerin değil, sadece hamd edenin hamdinin Allah'a ait olduğuna işaret eder. حَمْدًا لِلَّهِ yahut حَمْدٌ لِلَّهِ sözünün anlamı, أَحْمَدُ اللهَ حَمْدًا "Allah'ı kesinlikle/çokça överim." demek olursa, Fâtiha sûresini okuyanın {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünün te'vili, أَحْمَدُ اللهَ "Allah'ı överim" olmaz. Aksine buradaki anlam az önce izah ettiğimiz şekilde; ulûhiyetiyle, yarattıklarına din ve dünya, dünya ve âhiret konusunda ihsan ettiği dengi olmayan nimetleri ihsan etmesiyle bütün hamdler Allah'a mahsustur demektir.

Bundan dolayı da anlam yönünden kârîlerin ve ulemanın kıraati, âyetin anlamının أَحْمَدُ اللهَ حَمْدًا olduğuna delâlet etmeye götürecek olan nasb üzere değil {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} şeklinde ref üzere (dâl harfinin dammesiyle) gelmiştir. Şayet bir kârî bunu nasb ile okursa,[459] bana göre bu, mânası imkânsız bir şey olduğu gibi böyle okumasından dolayı cezayı da hak eder. Çünkü bu kimse hatalı ve böyle bir te'vilin fasit olduğunu bildiği halde taammüden böyle okumuştur. **[1/138]**

"{الْحَمْدُ لِلَّهِ}'ın anlamı nedir, Allah Teâlâ kendine mi hamd edip kendini mi sena etmektedir, sonra da bize söylediği gibi söylememiz için bize bunu öğretmekte ve kendisini de böyle mi nitelendirmektedir? Eğer böyleyse {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} *"Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım dileriz."* âyetinin anlamı nasıl olacaktır? Hâlbuki Allah Teâlâ ma'bûddur, âbid değildir. Yoksa bu söz Cebrâil'in veya Muhammed'in (sas) sözü müdür? Zira bunun Allah'ın sözü olması batıldır" denilirse şöyle cevap verilir:

Aksine bunların hepsi Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Fakat Allah Teâlâ kendine hamd etmekte ve kendini, layık olduğu şekilde övmektedir. Sonra bunu kullarına öğretmekte ve kendisinden kullarına yönelik bir imtihan olmak üzere onlara bunu tilavet etmeyi farz kılmaktadır. Bu amaçla onlara "{الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} deyin" buyurduğu gibi "{إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} deyin."

Tefsîr, 1/42. Taberî'nin görüşünün delili, ona muhalefet edenlere göre daha güçlü ve Arapça bakımından daha köklüdür. Şâkir, 1/138.

459 Bu Harun el-Itkî, Ru'be ve Süfyân b. Uyeyne'nin kıraatidir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/18.

diye buyurdu. {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} sözü Allah Teâlâ'nın kullarına söylenmesini ve gereğini eda etmelerini öğrettiklerinden olup bu söz {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}'e bağlıdır. Sanki o "Bunu da söyleyin onu da" buyurmuştur.

"Pekâlâ, iddia ettiğiniz bu te'vili ortaya koyacak 'Söyleyin' sözü nerede o zaman?" derseniz şöyle söylenir:

Daha önce -kelimenin yeri bilinir ve işiten, kelimenin nutkundan hazfedileni açıkça anlayıp şüpheye düşmezse- açıkça söylenince anlaşılanın dışındakileri, özellikle de bir söz veya bir sözün yorumuysa onu hazfetmenin Arapların âdeti olduğunu belirtmiştik. Nitekim şâir şöyle söylemiştir:

وَأَعْلَمُ أَنَّنِي لَأَكُونُ رَمْسًا ... إِذَا سَارَ النَّوَاعِجُ لَا يَسِيرُ

فَقَالَ السَّائِلُونَ لِمَنْ حَفَرْتُمْ ... فَقَالَ الْمُخْبِرُونَ لَهُمْ وَزِيرُ

Biliyorum ki bir gün toprak olacağım
Süratli develer koşamaz olduğunda

İnsanlar soracak bu mezar kimindir?
Haberciler diyecek (ölen) vezirdir[460] **[1/139]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Şâir bununla, "Haberciler onlara 'Ölen vezirdir' diyecekler." demek istemiştir. "Ölen" düşmüştür. Çünkü sözün gelişi buna işaret etmektedir. Diğer bir şâirin sözü de böyledir:

وَرَأَيْتُ زَوْجَكِ فِي الْوَغَى ... مُتَقَلِّدًا سَيْفًا وَرُمْحَا

Kocanı gördüm el-Veğâ denilen yerde
Kılıç ve mızrak kuşanmış halde[461] **[1/140]**

---

460 Bu şiir, Mü'minûn sûresi 87. âyetin tefsirinde de gelecektir. Bu beyitler Âmiroğullarına nispet edilmiştir. Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'ında (1/170) böyle geçer. Câhız'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn*'inde (3/184) Vezîrî'ye nispet edilmiştir. Şiirin lafızlarında da farklılık vardır. Bk. Şâkir, 1/140; Türkî, 1/140; Abdülhamîd, 1/132.

461 Beyit için bk. İbn Kuteybe, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, s. 165; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 3/123; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/75; el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-Lüga*, 1/334, 371, 2/275; Müberred şiiri eserin nüshalarından birinde Abdullah b. Züb'arî'ye nispet etmiştir. Abdullah b. Züb'arî, Kureyşli Câhiliye şâirlerinden biri olup Mekke fethedilene kadar İslâm'a karşı şiddetli bir düşmanlık içindeydi. Fetihten sonra Necran'a kaçtı. Hassân hakkında bazı beyitler yazdı. Bunlar

Bilindiği gibi mızrak kuşanılmaz. Şâirin kastı, mızrağı taşıyor olmasıdır. Fakat bu anlam biliniyor olduğu için, gizlenen kelimeyi açıkça söylemek yerine, sözün anlaşılan kısmıyla yetinilmiştir. Yolcuyu uğurladıkları zaman da ona şöyle veda ederler: "مُصاحَبًا مُعافًى" (sağlık ve afiyetle...). Burada her ne kadar düşürülmüşse de anlamı bilindiği için (sağlıkla) "çık", (afiyetle) "git" anlamları gizlenmiştir.

Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünde de hazf vardır. {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} sözüyle {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünden maksadın Allah'ın kullarına olan emri anlaşıldığı zaman bu, açıkça söylenen sözün delâletinin hazfedileni açığa çıkarmaya ihtiyaç bırakmadığı görülür.

Allah'ın {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünün tefsirinin başında İbn Abbas'tan zikrettiğimiz şu rivayet bu âyetin tefsiriyle ilgili söylediğimizin doğruluğunu göstermektedir. İbn Abbas şöyle diyordu: "Cebrâil (as), Muhammed'e (sav), 'Ey Muhammed, {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} de' dedi."[462] Biz de Cebrâil'in sadece kendisine emredileni ona talim ettiğini açıklamıştık.

2. {رَبِّ} "Rabb"

Allah Teâlâ'nın {رَبِّ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Besmele tefsirinde Allah Teâlâ'nın الله ismini açıkladığımız için, burada tekrarına gerek görmüyoruz. {رَبِّ} sözünün tefsirine gelince, "rab" kelimesi Arapçada çeşitli anlamlara gelmektedir:

1. Araplarda itaat edilen efendiye "rab" denir. Lebîd b. Rebîa'nın şu şiirinde kelime bu anlamdadır:

وَأَهْلَكْنَ يَوْمًا رَبَّ كِنْدَةَ وَابْنَهُ ... وَرَبَّ مَعَدٍّ بَيْنَ خَبْتٍ وَعَرْعَرِ

Bir gün Kinde'nin efendisini ve oğlunu öldürdüler[463]
Habt ve Ar'ar arasında Meadd'in efendisiyle beraber[464] **[1/141]**

---

kendisine ulaşınca Mekke'ye dönüp Müslüman oldu, özür diledi. Hz. Peygamber'i methetti, o da ona bir hilat verdi. Türkî, 1/140; Abdülhamîd, 1/132. Bu şiir tefsir boyunca tekrar edecektir.

462 151 numaralı hadis.

463 Şâir, bu beytin öncesinde öldürme fiilinin faili olarak بَنَاتُ الدَّهْرِ "zamanın felaket ve musibetleri" deyimini kullanmış, bu nedenle fiili müennes getirmiştir.

464 *Dîvânu Lebîd b. Rebîa*, 15. kaside s. 32, *Dîvân'ın Şerhi*, s. 55. Kinde'nin efendisi, İmruülkays'ın babası Hucr'dür. Meadd'in efendisi, Huzeyfe b. Bedr'dir. Habt,

Şâir "Rabbü Kinde" ifadesiyle Kinde'nin efendisini kastetmektedir. Nâbiğa Benî Zübyân'ın şu beytinde de kelime bu anlamdadır:

تَخُبُّ إِلَى النُّعْمَانِ حَتَّى تَنَالَهُ ... فِدًى لَكَ مِنْ رَبٍّ طَرِيفِي وَتَالِدِي

Numan'a husumet besliyor, senin için alabilsin diye
Kazandığı mal-mülkün ve mirasın efendisinden fidye[465]

2. Bir şeyi ıslah edip düzene koyan kişiye de "rab" denir. Ferezdak b. Gâlib'in sözü bu anlamdadır:

كَانُوا كَسَالِئَةٍ حَمْقَاءَ إِذْ حَقَنَتْ ... سِلَاءَهَا فِي أَدِيمٍ غَيْرِ مَرْبُوبِ

Yağını tabaklanmamış deride çalkayıp
Yayık yayan ahmak kadına döndüler[466]

Şâir غَيْرِ مَرْبُوبٍ kelimesiyle "ıslah edilmemiş deri"yi kastetmektedir. Bu anlamda, bir kimse işini bir kimsenin yanında geliştirmeye ve sürdürmeye çalıştığı zaman söylenen şu deyim de vardır: إِنَّ فُلَانًا يَرُبُّ صَنِيعَتَهُ عِنْدَ فُلَانٍ "Falanca sanatını falancanın yanında geliştiriyor."

Şam'da bir yer, Zebîd'de bir kasabadır, Kelb kabilesinin kuyusudur. Ar'ar Necid'de birden çok yerin adıdır. Arafat yakınındaki Nu'mân'da bir vadidir. (Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, ع ر ر ; خ ب ت maddeleri), Şâkir, 1/141; Türkî, 1/142.

465 *Dîvânu Nâbiğa ez-Zübyânî*, s. 170, İbn Sîde, *el-Muhassas*, 7/154.

466 *Dîvânu Ferezdak*, s. 25. Ebû Firâs Ferezdak, Basralı asil şâirlerdendir. Dilde çok büyük etkisi vardır. Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya benzetilir. Her ikisi de birinci tabakadandır. Züheyr, Câhiliye döneminden, Ferezdak ise İslâmî dönemdendir. Diğer iki Emevî şâiri Cerîr ve Ahtâl'la hikâyeleri olup onlara yönelik hicivleri dile getirilemeyecek derecede meşhurdur. Kavminin içinde şerefli ve saygın bir kimseydi. Babasının kabrine mücavir olan kimseleri korurdu. Somurtkanlığı ve yüzünün sertliğinden dolayı Ferezdak ismini aldı. Yaklaşık hicrî 100 dolaylarında Basra'da öldü. Bk. Abdülhamîd, 1/133; Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/ferezdak (29.04.2021).

"Bu insanlar, bu ahmak kadının yaptığını yaptılar da bütün gayret ve tedbirleri boşa gitti" demek olup boşa giden işler için kullanılan bir deyimdir. Şâkir, 1, 141; Abdülhamîd, 1/133.

Bu anlamda Alkame b. Abede'nin de şu beyti vardır:

فَكُنْتَ امْرَأً أَفْضَتْ إِلَيْكَ رَبَابَتِي ... وَقَبْلَكَ رَبَّتْنِي فَضِعْتُ رُبُوبُ

Sen artık emanetimin ulaştığı kişi oldun
Senden önce de krallar himayemi üstlendiler fakat ben mahvoldum[467] **[1/142]**

Şâir أَفْضَتْ إِلَيْكَ sözüyle "Emanetimi sana ulaştırdım: أَوْصَلْتُ إِلَيْكَ رَبَابَتِي. Artık benim işlerimi üstlenecek ve yoluna koyacak sensin, senden önce senin dışındaki kralların himayesine sığındığımda, benim her şeyimi mahvettiler ve öylece bıraktılar" demek istemektedir.

3. Şiirde geçen رَبٌّ, الرُّبُوبُ kelimesinin çoğuludur. Bir şeyin sahibi, "onun rabbi" diye adlandırılır.

Rabb, bunun dışında başka anlamlara da gelebilir. Ne var ki bunlar, bahsi geçen üç anlamdan birine dâhil edilir.

Buna göre Rabbimiz bir benzeri olmayan ve idaresinde misli bulunmayan efendidir. Bolca ihsan ettiği nimetlerle, yarattıklarının işlerini düzene koyandır. Yaratma ve emretmenin kendisine mahsus olduğu meliktir. {رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünün tefsiriyle ilgili bizim söylediğimizin bir benzeri İbn Abbas'tan bir rivayetle de nakledilmiştir:

[١٥٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عِمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «قَالَ جِبْرِيلُ لِمُحَمَّدٍ: يَا مُحَمَّدُ، قُلِ {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}» قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «يَقُولُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ الْخَلْقُ كُلُّهُ، السَّمَوَاتُ كُلُّهُنَّ وَمَنْ فِيهِنَّ، وَالْأَرْضُونَ كُلُّهُنَّ وَمَنْ فِيهِنَّ وَمَا بَيْنَهُنَّ، مِمَّا يُعْلَمُ وَمِمَّا لَا يُعْلَمُ. يَقُولُ: اعْلَمْ يَا مُحَمَّدُ أَنَّ رَبَّكَ هَذَا لَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ».

155. Ebû Küreyb'in bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir:

---

467 *Dîvânu Alkame b. Abede*, s. 25; İbn Sîde, *el-Muhassas*, 17/154. Şiir Âl-i İmrân 3/179'da da gelecektir. Alkame b. Abde, Temîm kabilesindendir. Birinci tabakadan Câhiliye şâiridir. Şâir, Ğassân kralı Hâris b. Ebî Şemr el-Ğassânî'ye hitap etmektedir. İmruülkays'ın çağdaşıdır. Şâkir, 1/142; Abdülhamîd, 1/134.

"Cebrâil, Muhammed'e: 'Ey Muhammed {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} de' dedi." İbn Abbas dedi ki:

"Demek istiyor ki, 'Hamd yarattıklarının tümü, semavatın ve içindekilerin hepsi, yerlerin, içindekilerin, gök ve yer arasındaki bilinen ve bilinmeyen her şey kendine ait olan Allah'a mahsustur." Demek istiyor ki: "Bil ki Ey Muhammed hiçbir şey senin bu Rabbine benzemez."[468] **[1/143]**

3. {الْعَالَمِينَ} "Alemler"

Allah Teâlâ'nın {الْعَالَمِينَ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: الْعَالَمُونَ kelimesi, الْعَالَمُ'in çoğuludur. الْعَالَمُ de çoğul olup kendi lafzından tekili yoktur. Tıpkı الْأَنَامُ "varlık, insanoğlu", الرَّهْطُ "cemaat", الْجَيْشُ "ordu" gibi. Bu isimler kendi lafzından tekili olmayan topluluklar için kullanılır.

الْعَالَمُ topluluk çeşitlerinin ismidir. Her bir varlık çeşidinin bir âlemi vardır. Her varlık çeşidinden her bir çağın halkı, o çağın ve o zamanın âlemidir. Cinler bir âlemdir. Diğer bütün varlıkların çeşitleri de öyledir. Her bir cinsin kendi zamanından bir âlemi vardır. Bundan dolayı çoğul yapılmış ve âlemler denilmiştir. Her bir zamanın âleminin o zamanın âlemi olması için tekili de çoğuldur. Accâc'ın şu beyti bu anlamdadır:

فَخِنْدِفٌ هَامَةُ هَذَا الْعَالَمِ

Hındıf, bu âlemin anasıdır[469]

Şâir, onların zamanın âlemi olduğunu söylemiştir. **[1/144]**

---

468 155. hadisle ilgili daha önce 137. hadiste ayrıntılı değerlendirmeler yapılmıştı. Hadis için bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/44; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/13; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/11. Son iki müfessir hadisi aynı zamanda İbn Ebî Hâtim'e isnad etmişlerdir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/27 (14), Ebû Küreyb tarikiyle; Şâkir, 1/143; Türkî, 1/144.

469 Accâc, Abdullah b. Ru'be b. Lebîd b. Sahr es-Sa'dî et-Temîmî eş-Şa'sâ'. Değerli recez şâiridir. Câhiliye'de doğup o dönemde şiir söylemiştir. Sonra İslâm'a yetişmiş, Müslüman olmuş, Melik b. Abdilmelik dönemine kadar yaşamıştır. Recezin değerini ilk kez yükselten kimse olup kasideye benzetmiş, hicivden uzak durmuştur. Meşhur Ru'be er-Râciz'in babasıdır. (Abdülhamîd, 1/133)

Hındıf, İlyâs b. Mudar'ın hanımı olup adı Leyla'dır. İlyas oğulları ona nispet edilmiştir, onların analarıdır. Büyük Arap kabileleri onlardan türemiştir. Şâkir, 1/143; Türkî, 1/144.

Bizim dile getirdiğimiz bu görüş, İbn Abbas, Saîd b. Cübeyr ve bütün müfessirlerin görüşleridir.

[١٥٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ الْخَلْقُ كُلُّهُ، السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَمَا بَيْنَهُنَّ، مِمَّا يُعْلَمُ وَلَا يُعْلَمُ».

156. Ebû Küreyb'in bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} Hamd yarattıklarının tümü, semavatın ve içindekilerin hepsi, yerlerin, içindekilerin, gök ve yer arasındaki bilinen ve bilinmeyen her şey kendine ait olan Allah'a mahsustur."[470]

[١٥٧] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ الْقَزَّازُ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ شَبِيبٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{رَبِّ الْعَالَمِينَ}: الْجِنُّ وَالْإِنْسُ».

157. Bana Muhammed b. Sinan el-Kazzâz, Ebû Âsım, Şebîb, İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "{رَبِّ الْعَالَمِينَ} Cinler ve insanlardır."[471]

[١٥٨] وَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُصْعَبٌ، عَنْ قَيْسِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: «{رَبِّ الْعَالَمِينَ} قَالَ: رَبِّ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ».

158. Bana Ali b. Hasan, Müslim b. Abdurrahman, Muhammed b. Mus'ab, Kays b. Rebî', Atâ b. Sâib, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan

---

470 Bir önceki rivayetin muhtasarıdır.

471 157. hadis: Senedi sahihtir. Muhammed b. Sinan, el-Kazzâz Taberî'nin şeyhidir. Bir hadisinden dolayı tenkide uğramış fakat Dârekutnî, onun "Lâ be'se bih" olduğunu ilave etmiştir. İbn Hacer'in *et-Tehzib*'inde ve Hatîb Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'da güzel bir biyografisi vardır. 5/343-346. Ebû Âsım, Nebîl, Dahhâk b. Muhalled, hafız ve hüccettir. Şebîb, İbn Bişr el-Cebelî, sikadır. İbn Maîn onun sika olduğunu söylemiştir. Bk. Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 2/2/232-233; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/1/357-358; Şâkir, 1/144.

Allah Teâlâ'nın {رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözü hakkında "Cin ve insanların Rabbi" dediğini nakletmiştir.[472] **[1/145]**

[١٥٩] وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ عِيسَى الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَوْلُهُ: «{رَبِّ الْعَالَمِينَ} قَالَ: الْجِنِّ وَالْإِنْسِ».

159. Ahmed b. İshak b. İsa el-Ahvâzî bize, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Kays, Atâ b. Sâib, Saîd b. Cübeyr'den şöyle nakletmiştir: "{رَبِّ الْعَالَمِينَ} cinler ve insanlardır."[473]

[١٦٠] وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَرْقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، عَنِ ابْنِ لَهِيعَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَوْلُهُ: «{رَبِّ الْعَالَمِينَ} قَالَ: ابْنُ آدَمَ، وَالْجِنُّ وَالْإِنْسُ كُلُّ أُمَّةٍ مِنْهُمْ عَالَمٌ عَلَى حِدَتِهِ».

160. Ahmed b. Abdurrahman el-Berkî bana, İbn Ebî Meryem, İbn Lehî'a, Atâ b. Dînâr tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den şöyle nakletmiştir: "{رَبِّ الْعَالَمِينَ} Âdemoğlu, cinler ve insanlardır. Onların her bir ümmet kendi içinde bir âlemdir."[474]

---

472 158. hadis: İsnadı en az hasendir. Çünkü Atâ b. Sâib'in âhir ömründe hafızası zayıflamıştır. Kays b. Rebî' yaşlı olup ondan hadisi herhalde ihtilattan önce almıştır. Fakat bunun delilini açıkça ortaya koymak zordur. Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/28 (18), Kays tarikiyle; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/258, Süfyân tarikiyle nakletmişlerdir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/13) Firyâbî, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispet etmiştir. Şâkir, 1/144; Türkî, 1/145.

473 159. hadis: Önceki gibi isnadı hasendir. Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Muhammed b. Abdullah b. Zübeyr el-Esedî, büyük sika râvilerdendir. Ahmed b. Hanbel gibi hafızların şeyhlerindendir. Kays, İbn Rebî''dir. Bu üç rivayetin (17-159) lafızları aynı olup İbn Kesîr bunları isnadsız tek bir rivayet olarak vermiştir, *Tefsîr*, 1/44. Suyûtî, Firyâbî, Abd b. Humeyd, İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim'den tek bir rivayet olarak nakletmiş, İbn Abbas'tan sahih olduğunu söylemiştir, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/13; Şâkir, 1/44; Türkî, 1/146.

474 160. hadis: Ahmed b. Abdurrahman el-Berkî, bu isimle meşhur olup dedesine nispet edilmiştir. Kardeşi Muhammed de öyledir. Adı, Ahmed b. Abdurrahman b. Abdullah b. Abdurrahim'dir. Taberî ondan 22 numarada İbnü'l-Berkî adıyla nakilde bulunmuştur. İbn Ebî Meryem, adı Saîd'dir. İbn Lehî'a'nın adı Abdullah'tır. Atâ b. Dînâr el-Mısrî, sikadır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve diğer

[١٦١] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مِهْرَانُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} قَالَ: الْإِنْسِ وَالْجِنِّ.»

161. Muhammed b. Humeyd bana, Mihrân, Süfyân tarikiyle Mücâhid'in, {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} âyetinin tefsiriyle ilgili şöyle dediğini naklet-miştir: "Cinler ve insanlardır."[475]

[١٦٢] وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: بِمِثْلِهِ.

162. Ahmed b. İshak el-Ahvâzî de bize, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süf-yân, meçhul bir râvi tarikiyle Mücâhid'den aynısını rivayet etmiştir.[476]

[١٦٣] وَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{رَبِّ الْعَالَمِينَ} قَالَ: كُلُّ صِنْفٍ: عَالَمٌ».

---

muhaddisler onu sika görmüşlerdir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3/1/332; *Merâsîl*'de (s. 85) Ahmed b. Salih'ten şunu nakletmiştir: "Atâ b. Dînâr, Mısır halkının sika râvilerindendir. Saîd b. Cübeyr'den naklettiği tefsiri, bir sahife-dir. Yalnız Saîd b. Cübeyr'den hadis dinlediğine dair bir işaret yoktur. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*'te (3/1/332) babasından da şunu nakletmiştir: "Sahih hadis sahi-bidir. Ne var ki tefsirini divandan almıştır. Abdülmelik b. Mervân, Saîd b. Cü-beyr'e Kur'ân tefsirini sormak için bir mektup yazmış, Saîd b. Cübeyr de tefsi-rini ona yazmıştır. Atâ b. Dînâr bunu divanda bulmuş, alıp Saîd b. Cübeyr'den mürsel olarak nakletmiştir." Şâkir, 1/145.

475 161. hadis: Mücâhid'e isnadı zayıftır. Çünkü Süfyân es-Sevrî Mücâhid'den ha-dis işitmemiştir. Şöyle ki Süfyân h. 97'de doğmuş, Mücâhid ise h. 100'de veya birkaç yıl sonra vefat etmiştir. Bana göre bu rivayet, Sevrî'den bunu rivayet eden Mihrân bir Ebî Amr'ın bir galatıdır. Çünkü onun Sevrî'den rivayeti 11. hadiste de açıkladığımız gibi muzdariptir. Hadisi, İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/28 (18. rivayetten sonra muallak olarak), İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/44 (herhangi bir nispet veya sened ol-maksızın), Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/13 (Taberî ve Abd İbn Humeyd'e nispet-le) rivayet etmişlerdir. Şâkir, 1/145; Türkî, 1/146.

476 162. hadis: Mücâhid'den rivayet eden kişinin kapalı olması sebebiyle rivayet za-yıftır. Bu rivayet Mihrân'ın bundan önceki senedde yer alan hatasının da bir işa-retidir. Çünkü arada vasıta olmaksızın doğrudan Sevrî'yi Mücâhid'e bağlamıştır. Şâkir, 1/145.

163. Bişr b. Muâz el-Akadî bize, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin {رَبِّ الْعَالَمِينَ} ifadesiyle ilgili şöyle dediğini nakletmiştir: "Her cins bir âlemdir."[477]

[١٦٤] وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ الْغِفَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ رَبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، فِي قَوْلِهِ: {رَبِّ الْعَالَمِينَ} قَالَ: "الْإِنْسُ عَالَمٌ، وَالْجِنُّ عَالَمٌ، وَمَا سِوَى ذَلِكَ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ أَلْفِ عَالِمٍ، أَوْ أَرْبَعَةَ عَشَرَ أَلْفِ عَالِمٍ -وَهُوَ يَشُكُّ - مِنَ الْمَلَائِكَةِ عَلَى الْأَرْضِ، وَلِلْأَرْضِ أَرْبَعُ زَوَايَا، فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ ثَلَاثَةُ آلَافِ عَالَمٍ وَخَمْسُمِائَةِ عَالِمٍ، خَلَقَهُمْ لِعِبَادَتِهِ ».

164. Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî'nin bana, Ubeydullah b. Musa, Ebî Ca'fer, Rebî' b. Enes tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin {رَبِّ الْعَالَمِينَ} ifadesinin tefsirinde şöyle dediğini nakletmiştir: "İnsanlar bir âlemdir. Cinler bir âlemdir. Bunun dışında yeryüzündeki meleklerden on sekiz bin veya on dört bin âlem vardır -râvi burada tereddüt etti-, yeryüzünün dört köşesi vardır, her bir köşede üç bin ve beş bin âlem vardır, Allah bunları kulluk için yarattı." [478]**[1/146]**

[١٦٥] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، فِي قَوْلِهِ: «{رَبِّ الْعَالَمِينَ} قَالَ: الْجِنِّ وَالْإِنْسِ».

165. Kâsım b. Hasan bize, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in{رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünün tefsiriyle ilgili şöyle dediğini nakletmiştir: "Cinler ve insanlardır."[479]

---

477 163. hadis: Saîd, İbn Ebî Arûbe'dir. Bu isnadla en son 119. rivayeti geçmişti. Rivayet için bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/13; Şâkir, 1/45.

478 164. hadis: Ebû Ca'fer er-Râzî et-Temîmî, sikadır. Bazı kişiler tenkit etmişlerse de İbn Abdilberr, "O hadisçilere göre sikadır, Kur'ân tefsirinde âlimdir." demiştir. *Târîhu Bağdâd*'da (11/143-147) kâfi derecede biyografisi vardır. Bu rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/27 (15) babası ve Ubeydullah tarikiyle, Ebû Nuaym, *el-Hilyetü'l-Evliyâ*, 2/219, Ebû Ca'fer tarikiyle nakletmişlerdir. Ebü'l-Âliye'den İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/45; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/13 nakletmişlerdir. İbn Kesîr, "Bu garip bir sözdür; bu tür sözlerin sahih bir delile ihtiyacı vardır." demiştir. Ebû Nuaym, *el-Hilyetü'l-Evliyâ*'da 4/70, Vehb b. Münebbih'ten baş tarafının benzerini nakletmiştir. Şâkir, 1/45; Türkî, 1/147.

479 165. hadis: Bu isnadla ilgili değerlendirme 144. rivayette geçmişti. İbn Kesîr, senedsiz olarak İbn Cüreyc'e nispetle rivayeti zikretmişti, *Tefsîr*, 1/39; Şâkir, 1/145; Türkî, 1/147.

[FÂTİHA SÛRESİ 2. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾

***"Rahmân ve Rahîm'dir."* (Fâtiha 1/1)**

1. {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} "Rahmân ve Rahîm."

Allah Teâlâ'nın {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Besmele tefsirinde {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} sözünün tefsiri üzerine daha önce açıklama yapılmıştı. Burada tekrarı gerekli değildir. Biz burada tekrarın gerekçesini açıklama gereği duymuyoruz, çünkü biz {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}'in Fâtiha'dan bir âyet olduğu görüşünde değiliz ki birisi kalkıp bize şöyle bir soru yöneltsin: "Burada tekrarın sebebi nedir, hâlbuki Allah Teâlâ kendini {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} diye nitelendirmişti? Üstelik iki âyet birbirine çok yakın, hatta bitişiktir." **[1/147]**

Esasen bu bizim için {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}'in Fâtiha'dan bir âyet olduğunu iddia edenlerin bu iddialarının yanlışlığına dair bir delildir. Şayet besmele Fâtiha'dan bir âyet olsaydı, aynı anlamdaki, aynı lafızdaki bir âyetin aralarında herhangi bir fasıla olmaksızın iki kez tekrarı söz konusu olurdu. Allah'ın kitabında, araya farklı anlamda bir sözün girmediği aynı lafız ve aynı anlamla peş peşe tekrar eden iki âyetin bulunduğu bir yer yoktur. Bir âyetin tam mânasıyla tekrarı, arasını fasıllar ayırmakla, tekrar eden âyetin anlamlarından yahut lafızlarından farklı bir ara cümle olmakla birlikte bir âyette gelir. Hâlbuki besmeledeki Allah Teâlâ'nın {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} ismi ile {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}'deki {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} arasında fasıla yoktur.

{الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} arada bir fasıladır denilirse, şöyle cevap verilir:

Müfessirlerden bir cemaat bunu doğru bulmayıp şöyle dediler: "Burada anlamı takdim edilmiş (öne alınmış) muahhar (sonraya bırakılmış) bir durum vardır. O da şudur: الْحَمْدُ لِلَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ رَبِّ الْعَالَمِينَ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ "Rahmân ve Rahîm Allah'a hamdolsun; âlemlerin Rabbi, din gününün sahibi..."" Bu iddialarının doğruluğuna da {مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ} âyetini delil getirdiler. Dediler ki:

{مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ} sözü, {مَلِكِ} diye okuyan kimsenin kıraatine göre Allah'ın, kulunun kendisini mülk (hâkimiyet, otorite), {مَالِكِ} diye okuyan

kimsenin kıraatine göre milk (sahiplik) ile nitelendirmesinin talimidir. Allah Teâlâ'nın mülk veya milk ile nitelendirilmesine en yakın olabilecek benzer vasıf, mahlûkatın bütün cinslerinin sahibi olduğunu bildiren {رَبِّ الْعَالَمِينَ}'dir. Yine azamet ve ulûhiyet ile nitelendirilmesine en yakın olabilecek anlamca benzer en yakın övgü, {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}'dir.

Onlar, her ne kadar görünürde bir sonralık olsa da {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}'in anlamca {رَبِّ الْعَالَمِينَ}'den önce geldiğini, bunun kendileri için bir delil olduğunu ileri sürdüler. Tehir anlamında takdimin, takdim anlamında tehirin Arap dili ve mantığında çok yaygın olduğunu ve sayılamayacak kadar çok olduğunu söylediler. Cerîr b. Atıyye'nin görüşü bunun bir örneğidir:

طَافَ الْخَيَالُ وَأَيْنَ مِنْكَ لِمَامَا ... فَارْجِعْ لِزَوْرِكَ بِالسَّلَامِ سَلَامَا

Hayal gün aşırı uğrar (ve sorar): Sen nerelerdesin?
Hadi ziyaretçinin selamına selamla karşılık ver[480] **[1/148]**

Burada anlam, طَافَ الْخَيَالُ لِمَامًا وَأَيْنَ هُوَ مِنْكَ؟ demektir, yani beyitte لِمَامًا kelimesi tehir edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ da kitabında şöyle buyurmuştur:

{الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قَيِّمًا}

"Kuluna dosdoğru kitabı indiren ve onda hiçbir tutarsızlık bulundurmayan Allah'a hamdolsun."[481]

Aslında bu الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ قَيِّمًا وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا demektir, yani âyette قَيِّمًا kelimesi tehir edilmiştir. Bundan başka örnekler de vardır. Bunlar besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olduğunu kabul etmeyen kimselerin görüşlerinin doğruluğunu destekleyen delillerdir.

---

480 *Dîvânu Cerîr*, s. 541; *Nekâizu Cerîr ve'l-Ferezdak*, s. 38. Cerîr b. Atıyye b. Huzeyfe el-Hutafâ et-Temîmî (ö. 110/728?), döneminin en büyük şâiridir. Yemame'de yaşayıp ölmüştür. Bütün ömrünü zamanın şâirleriyle mücadele ederek geçirmiştir. Önünde Ferezdak ve Ahtal'dan başka kimse duramamıştır. İffetli bir insandır. En çok gazel yazan şâirdir. Abdülhamîd, 1/137; Zülfikar Tüccar, "Cerîr b. Atıyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/cerir-b-atıyye (03.05.2021).

481 Kehf 18/1.

[FÂTİHA SÛRESİ 3. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ﴾

***"Din gününün sahibidir."* (Fâtiha 1/3)**

1. {مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ} "Din gününün sahibidir."

Allah Teâlâ'nın {مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Kurrâ bu âyeti farklı şekillerde okumuştur. Bir kısmı {مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ}, bir kısmı da {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ}, bir kısmı da {مَالِكَ يَوْمِ الدِّينِ} şeklinde, kâf'in fethasıyla okumuşlardır.[482] Bu âyet hakkında nakledilen rivayetleri *el-Kırâât* adlı kitapta ayrıntılarıyla ele alıp bu kıraatlerden hangisini tercih ettiğimizi ve tercih ettiğimiz bu kıraatin doğruluğunun gerekçesi olan illeti açıkladık. Burada tekrarını hoş görmüyoruz. Çünkü bu kitabımızdaki amacımız, kıraate dair görüşleri değil, Kur'ân âyetlerinin tefsirine dair görüşleri beyân etmektir.[483] **[1/149]**

Arap dili âlimleri arasında melikin mülkten (hâkimiyet), mâlikin ise milkten (sahiplik) türemiş olduğunda bir görüş ayrılığı yoktur. Buna göre {مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ} diye okuyan kimsenin okuyuşunun anlamı şudur: Hesap gününde mülk (hâkimiyet), dünyada daha önce kendi aralarında mülk kavgasına düşen ve büyüklüğün, azametin, otoritenin ve gücün sadece kendilerinin olduğunu savunan şevketli melikler olan yarattıklarının hiçbirinin değil, sadece Allah'ındır. Allah'a kavuştukları hesap günü onlar kesin olarak anlayacaklar ki, kendileri küçük ve zelildirler. Mülk, yücelik, izzet ve değer ne kendilerinin ne de kendileri dışındakilerin. Nitekim şanı yüce, isimleri mübarek olan Allah şöyle buyurmuştur:

---

482 {مَلِكِ} kıraati, Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Hamza'nın kıraatidir. {مَالِكِ} kıraati, Âsım ve Kisâî'nin kıraatidir. Kâf'in fethasıyla {مَالِكَ} kıraati ise Matûî'nin A'meş'ten kıraati olup şâz kıraatlerden biridir. Bk. Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfü Fudâili'l-Beşer*, s. 76; Türkî, 1/149, 150.

483 Yâkût el-Hamevî'nin verdiği bilgiye göre Taberî'nin kıraatlere dair bu kitabı 18 cilt olup Taberî meşhur ve şâz bütün kıraatleri bu kitabında zikretmiş, bunların illetlerini ortaya koyup şerh etmiştir. Bunlardan meşhurun dışına çıkmayan ve okutmadığı bir kıraati tercih etmiştir. Bk. *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 6/2444; Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/taberi-muhammed-b-cerir#1 (03.05.2021).

{يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَى عَلَى اللهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ}

"O gün onlar ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hâkimiyeti altında tutan Allah'ındır."[484]

Allah Teâlâ haber vermektedir ki, o gün mülkün tek sahibi O'dur. Hesap günü saltanattan zillet ve küçüklüğe düşmüş, kendi dünyalarından âhirette hüsrana uğramış dünya meliklerinin değil.

{مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} diye okuyan kimsenin okuyuşunun anlamına gelince, bu konuda;

[١٦٦] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ: {مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ} يَقُولُ: «لَا يَمْلِكُ أَحَدٌ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ مَعَهُ حُكْمًا كَمُلْكِهِمْ فِي الدُّنْيَا. ثُمَّ قَالَ: {لَا يَتَكَلَّمُونَ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَقَالَ صَوَابًا} وَقَالَ: {وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمَنِ} وَقَالَ: {وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى}".

166. Ebû Küreyb'in bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle Abdullah b. Abbâs'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "{مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ} âyetinin anlamı şudur: *"Hiç kimse o günde O'nunla birlikte, dünyada mülklerinde olduğu gibi bir hükme sahip değildir."* Sonra şu âyeti okudu:

"Onlar, Allah'a hitap edemeyeceklerdir. Sadece Rahmân'ın izin vereceği ve doğru söyleyecek olan kimseler konuşabilecektir."[485] Sonra şu âyeti okudu:

"Sesler, Rahmân'ın azametinden dolayı kısılmıştır. Artık sadece fısıltı işitebilirsin."[486] Sonra da şu âyeti okudu:

"Onlar, O'nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaat etmezler."[487]

[1/150]

---

484 Mü'min 40/16.
485 Nebe' 78/38.
486 Tâhâ 20/108.
487 Enbiyâ 21/28.

166. hadis: Bu isnadın zayıflığıyla ilgili ayrıntılı bilgi 137. hadiste verilmişti. Bu haberi kalan kısmıyla birlikte İbn Kesîr, senedsiz ve isnadsız rivayet etmiştir. İbn Kesîr, "Diğer sahabîler, tâbiîn ve selef de böyle söylemiştir, âyetin zahiri budur."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Âyetin en doğru tefsiri ve en doğru kıraati bana göre, birinci tefsir ve mülk anlamında {مَلِكِ} diye okuyan kimsenin kıraatidir. Çünkü O'nun mülkte tek oluşunu ikrar, O'nun milkte de tek olduğunu ikrar demektir. Melikin mâlike olan artı üstünlüğü malumdur. Dikkat edilirse melik aynı zamanda mâliktir; fakat et-Tağlîbî her zaman melik olmayabilir.

Şimdi Allah Teâlâ {مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ} âyetinden önceki âyette kullarına kendisinin bütün âlemlerin sahibi, efendisi ve işlerinin düzenleyicisi ve onların koruyup gözeticisi, dünyada ve âhirette onlara merhamet eden olduğunu şu sözleriyle bildirmektedir:

{الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} Allah Teâlâ aynı şekilde {رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözüyle onların sahibi olduğunu haber verdiğine göre, bunun peşinden getireceği kendi sıfatlarından en uygun sıfat, iki âyet arasındaki bağlantı ve komşuluk yakın olduğuna göre, O'nun {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} رَبِّ الْعَالَمِينَ sözünün içermediği bir sıfat olmasıdır. Çünkü O'nun hikmeti, hiçbir hikmetin kendine benzemediği bir hikmettir. O'nun {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} yani sahiplik vasfını tekrarında, {رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünde geçen vasfın tekrarı vardır. Böylece iki âyet arasında yakınlık ve iki sıfat arasında bir benzerlik olmuş olur. Bunun tekrarında farklı lafızlarla aynı anlamların tekrarı vardır, dolayısıyla bunun tekrarı dinleyiciye ihtiyaç duyduğu bir fayda sağlamaz. O halde {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} sözünden öncesinin O'nun sıfatlarından içermediği sıfat, {مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ} sözündeki anlam olup o da Allah'ın melik olduğu vasfıdır. **[1/151]**

Öyleyse doğru olmaya en layık kıraat ve kitabın hakka en yakın tefsiri, onların arasında hüküm verme ve davaları halletmeye diğer mahlûklar değil, sadece O maliktir anlamında, {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} diye okuyan kimsenin kıraati değil; hesap günü mülk sadece kendisine mahsustur anlamında, {مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ} şeklinde okuyan kimsenin kıraatidir.

Bir kimse {رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünün, âhirette değil de dünyada onlara sahip olduğunun bir haberi olduğu ve bunu, onlara dünyada sahip olduğu gibi, {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} sözüyle kendinin âhirette de onlara sahip olduğu bilgisiyle birleştirmesi gerektiği zannına kapılırsa gaflet etmiş ve hatalı bir zanda bulunmuş olur. Çünkü {رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünün anlamı, O'nun rububiyetinin

---

demiştir, *Tefsîr*, 1/46; İbn Ebî Hâtim, seneddeki Ebû Küreyb'den muhtasar olarak nakletmiştir, *Tefsîr*, 1/29 (24); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/14; Şâkir, 1/149; Türkî, 1/151.

âhiret âlemini değil, dünya âlemini bildirmekle sınırlıdır şeklinde düşünmek caiz olsaydı, -kaldı ki bunun anlamının böyle olduğuna dair Kur'ân'ın zahirinde veya Hz. Peygamber'den nakledilen bir rivayette bir delil yahut da aklî bir hüccet yoktur- bir başkasına, bunun {رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünün nâzil olduğu zamanla sınırlı olduğunu, âlemlerden diğer zamanlarda meydana gelecek olanları kapsamadığını ve bizim ileri sürdüğümüz, her zamanın âlemi kendisinden sonraki zamanın âlemi dışındadır şeklinde ileri sürdüğümüz açıklamanın doğru olduğunu düşünme hakkı doğardı. **[1/152]**

Bilgisiz bir kimse bizim ileri sürdüğümüzün doğruluğunu anlamamakta ısrar ederse, Allah Teâlâ'nın {وَلَقَدْ آتَيْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ} *"Andolsun biz, İsrâiloğullarına kitap, hükümranlık ve peygamberlik verdik. Onları güzel ve temiz yiyeceklerle rızıklandırdık ve onları (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık."*[488] sözünde, her zamanın âleminin kendisinden önceki zamanın âlemi ve kendisinden sonraki zamanın âleminden ayrı olduğuna açık bir işaret vardır. Çünkü Allah Teâlâ Peygamberimiz Muhammed ümmetini, önceki diğer ümmetler üzerine faziletli kılmıştır. Bunu da {كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ} *"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."*[489] âyetinde haber vermiştir. Bilinmektedir ki İsrâiloğulları Peygamberimizin asrında, onu inkâr etmeleri sebebiyle âlemlerin en üstünü olmamışlardır. Aksine bu asırda ve ondan sonraki asırda kıyamet kopuncaya kadar âlemlerin en üstünü, onu yalanlayıp onun yolundan sapan kimseler değil, ona inananlar ve onun yoluna uyanlardır.

O zaman {رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözü, Allah Teâlâ'nın diğer zamanların âleminin değil, Peygamberimiz Muhammed'in zamanın Rabbidir anlamında tefsir eden kimsenin tefsirinin yanlış olduğu nasıl açıksa, -âhiret âleminin değil dünya âleminin Rabbidir şeklinde tefsir eden kimsenin sözünün yanlış olduğu zaten bellidir- dünyada olduğu gibi âhirette de O'nun sahip ve Rab olduğu bilinsin diye {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ}'i öncekine bitiştirmek gerektiğine dair görüşün yanlış olduğu da açıktır.

Bunu iddia edene {رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözünün tefsirinde, bu iddiasıyla delâlet ve kök itibariyle "Allah bununla kendisinin daha önce meydana gelmiş ve daha sonra meydana gelecek zamanlarının âlemleri dışında Muhammed'in zamanının âlemlerinin Rabbi olduğunu kastetmiştir." hükmünü

488 Câsiye 45/16.
489 Âl-i İmrân 3/110.

veren kimsenin hükmü arasındaki fark sorulur. Tıpkı bu iddiada bulunan kimse gibi o da Allah'ın âhiret âlemlerinin Rabbi değil, dünya âlemlerinin Rabbi olduğunu iddia etmiş olur. Eğer bunlardan birini söylerse diğerini de söylemiş sayılır. **[1/153]**

{مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} sözünün tefsirinin, Allah'ın hesap gününü ikame etmeye mâlik olduğunu iddia eden kimseye gelince, bu görüşü benimseyen kimseye önceki görüşü benimseyen kimseye söylediğimizi söyleriz. Çünkü kıyameti ikame etmek, sadece ölüp gitmiş yarattıklarına, ölmeden önce sahip oldukları önceki şekillerini, onlar için hazırlamış olduğu (âhiret) yurdunda iade etmesidir. Onlar da {رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözüyle, Allah Teâlâ'nın onların da Rableri olduğunu haber verdiği âlemlerdir.

{مَالِكَ يَوْمِ الدِّينِ} şeklinde okuyan kimsenin kıraatinin tefsirine gelince, o bununla يَا مَالِكَ يَوْمِ الدِّينِ demek istemiş, nida ve çağırma niyetiyle fethalı okumuştur. Tıpkı يَا يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا "Ey Yusuf sen bunu bilmezden gel!" anlamında {يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا} âyetinde[490] olduğu gibi. Nitekim Câhiliye şiiri olduğu söylenen bir şiirde Benî Esedli şâir, şöyle demiştir:

إِنْ كُنْتَ أَزْنَنْتَنِي بِهَا كَذِبًا ... جَزْءُ، فَلَاقَيْتَ مِثْلَهَا عَجِلَا

Beni (kardeşlerimin ölümüne ve onlara varis olmaya sevinmekle)
yalan yere itham ediyorsan
Ey Cez', en kısa zamanda senin de aynısı başına gelsin inşallah![491]

Şâir يَا جَزْءُ demek istemiştir. Diğer bir şâir de şöyle demiştir:

كَذَبْتُمْ وَبَيْتِ اللَّهِ لَا تَنْكِحُونَهَا ... بَنِي شَابَ قَرْنَاهَا تَصُرُّ وَتَحْلُبُ

Andolsun, bu kızla evlenemeyerek hayal kırıklığına uğrayacaksınız
Ey süt sağmaktan örgüleri ağarmış, yaşlı kadının oğulları[492] **[1/154]**

---

490 Yûsuf 12/29.

491 Câhilî muhadram bir şâir olan Hadramî b. Âmir b. el-Esedî'nin şiiridir. Esed kabilesinden bir grubun içinde Resûlullah'a gelmiş, hep birlikte Müslüman olmuşlardır. On tane kardeşi vefat edince onlara varis olmuştur. Bk. Ebû Ali el-Kâlî, *el-Emâlî*, 1/67; Müberred, *el-Kâmil*, 1/67 (isim zikredilmez); Şâkir, 1/153; Türkî, 1/154; Abdülhamîd, 1/140.

492 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*'da (1/100) Benî Esed'den birine nispet etmiştir. Ayrıca bk. Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 2/85, 3/207, 326. Bu şahit getirilen meşhur bir beyittir. Şâkir, 1/153; Türkî, 1/154.

Şâir يَا بَنِي شَابَ قَرْنَاهَا demek istemiştir.

{مَالِكَ}'i kâf'in nasbıyla okuyan kimseyi zora sokan şey, belirttiğim anlamda olmak üzere, {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} sözü kesralı olduğu zaman, {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} sözünü nasıl anlayacağı noktasında yaşadığı şaşkınlıktır. O kimse sanıyor ki, {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} kesralı olursa, bunun anlamı doğru olmaz, böylelikle de {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} muhatap olsun diye, {مَالِكَ يَوْمِ الدِّينِ} diye fethalı okur. Sanki şöyle demek ister: "Ey din gününün sahibi! Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz." Aslında bu kimse sûrenin başındaki {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ}'in tefsirinin, Allah'tan kuluna "şöyle deyin" diye bir emir olduğunu bilseydi -nitekim biz daha önce İbn Abbas'tan Cebrâil'in Hz. Peygamber'e gelerek Allah adına: "Ey Muhammed de ki, {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ}; yine ey Muhammed de ki: {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ}" dediği rivayeti zikretmiştik- ve Arapların bir haberi hikâye yoluyla anlattığı yahut emrettiği zaman sözü muhatap sonra gaybdan haber vererek, gaybdan haber verip sonra muhataba dönerek bildirdiğini, onların bir kimseye "Senin kardeşine 'Sen kalkarsan kalkarım.' dedim.", "Senin kardeşine şayet kalkarsa 'kalkarım' dedim." dedikleri gibi bir sözle gaib anlamından muhatabın anlatılabileceğini düşünseydi, {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ}'in kesralı oluşundan kaynaklı kendisine zor gelen noktayı anlaması daha kolay olurdu. **[1/155]**

{مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ} gibi kesralı (gaib/üçüncü şahıs) olup da sonra {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} ile muhataba dönmenin örneği, daha önce de söz ettiğimiz gibi Ebû Küreyb el-Hüzelî'nin yaygın olan şu şiiridir:

يَا لَهْفَ نَفْسِي كَانَ جِدَّةُ خَالِدٍ ... وَبَيَاضُ وَجْهِكَ لِلتُّرَابِ الْأَعْفَرِ

Vah vah Hâlid'e, gencecik gitti
Senin yüzünün rengi beyaz toprak gibiydi[493]

Şâir وَبَيَاضُ وَجْهِكَ sözüyle, gaibden (üçüncü şahıstan) haber verme anlamında Hâlid'den haber verdikten sonra muhataba dönmüştür.

Lebîd b. Rebîa'nın şiiri de buna örnektir:

493 *Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, 2/101; Ebû Küreyb el-Hüzelî, Âmir b. Hüleys el-Hüzelî'dir. Hamâset şâirlerinden olup İslâm'a yetiştiği ve Müslüman olduğu söylenir. Bk. Abdülhamîd, 1/141; Türkî, 1/156.

بَاتَتْ تَشَكَّى إِلَيَّ النَّفْسُ مُجْهَشَةً ... وَقَدْ حَمَلْتُكِ سَبْعًا بَعْدَ سَبْعِينَا

Nefsim hıçkıra hıçkıra dertlendi bana sabaha kadar
Ben de seni taşıdım yetmiş yedi yaşına kadar[494]

Şâir, gaibden haber verme üslubuyla nefsinden söz ederken ona hitap etmeye dönmüştür.

Allah Teâlâ'nın şu sözü -ki o en güzel söz ve en sağlam delildir- de buna örnektir:

{حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ}

"Nihayet siz gemide idiniz; gemiler de onları güzel bir rüzgârla taşıdığı vakit..."[495] Allah önce muhataba konuşurken sonra gaibden haber vermeye dönmüş; وَجَرَيْنَ بِكُمْ "sizleri taşır" dememiştir. Arap dilindeki şiirlerden bu konuda sayılamayacak kadar çok örnek getirilebilir. Anlayış sahibi kimseler için bu kadarı kâfidir. **[1/156]**

مَالِكَ يَوْمِ الدِّينِ kıraatini okumak mahzurlu olup caiz değildir. Çünkü kurrâ ve ulema-i ümmet bu kıraatin reddedilmesi gerektiğinde icmâ etmiştir.

2. {يَوْمِ الدِّينِ} "Din günü"

Allah Teâlâ'nın {يَوْمِ الدِّينِ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: "Din" burada "hesap ve amellerin karşılığı" anlamındadır. Nitekim Ka'b. b. Cüayl şöyle demiştir:

إِذَا مَا رَمَوْنَا رَمَيْنَاهُمُ ... وَدِنَّاهُمُ مِثْلَ مَا يُقْرِضُونَا

Bize ok attıklarında biz de onlara attık
Ne yaptılarsa aynıyla verdik karşılık[496]

---

494 *Şerhu Dîvânı Lebîd*, s. 352; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ج ه ش; İbn Selâm el-Cumahî, *Tabakâtü Fühûli'ş-Şuarâ*'da (1/61) beyte yer verip "Bunun uydurma olduğunda ihtilaf yoktur, üzerinde çokça konuşulmuştur." demiştir.

495 Yûnus 10/22.

496 Sıffîn Vakası, s. 57; Müberred, *el-Kâmil*, 1/327; İbn Sîde, *el-Muhassas*, 17/155 (5. Cilt). Şâir, Ka'b b. Cüayl b. Kumeyr b. Ucre et-Teğallebî'dir. Asrına hâkim olmuş muhadram bir şâirdir. Câhiliye ve İslâm'da tanınmıştır. Muâviye döneminde yaşamış, onunla birlikte Sıffîn'e şahitlik etmiştir. Merzübânî onun Muâviye'nin ve

Bir başkası da şöyle söylemiştir:

وَاعْلَمْ وَأَيْقِنْ أَنَّ مُلْكَكَ زَائِلٌ ... وَاعْلَمْ بِأَنَّكَ مَا تَدِينُ تُدَانُ

Bil ve kesin olarak inan ki mülkün yok olacak
Bil ki sen nasıl davranırsan öyle karşılık göreceksin[497]

Şâir, nasıl davranırsa öyle karşılık görür, demek istiyor.

Allah Teâlâ'nın şu sözü de bu anlamdadır:

{كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ}

"Hayır, hayır. Siz dini yalanlıyorsunuz."[498]

Yani "karşılık görmeyi (ceza)" demektir.

{وَإِنَّ عَلَيْكُمْ لَحَافِظِينَ}

"Sizin üzerinizde muhafızlar vardır."[499]

Yani "sizin işlediğiniz amelleri kaydetmektedirler." demektir.

Allah Teâlâ'nın şu sözü de bu anlamdadır:

{فَلَوْلَا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ}

"Eğer hesaba çekilmeyecekseniz..."[500]

Yani "amellerinizin karşılığını görmeyip hesaba çekilmeyecekseniz" demektir. **[1/157]**

Arapçada dinin "hesap ve karşılık" anlamı dışında başka anlamları da vardır. Yeri geldiğinde onları inşaallah zikredeceğiz.

Şam halkının şâiri olduğunu onu methedip onları savunduğunu söylemiştir. Abdülhamîd, 1/142; Türkî, 1/157.

497 Ebû Ubeyde, İbn Nüfeyl'e, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/23; İbn Manzûr ise Huveylid b. Nevfel el-Kilâyî'ye nispet etmiştir, *Lisânü'l-Arab*, د ى ن, ز ن أ. Müberred, *el-Kâmil*, 1/327 ve İbn Sîde, *el-Muhassas*, 17/155 (5. Cilt) isnadsız vermiştir. Türkî, 1/157.

498 İnfitâr 82/9.

499 İnfitâr 82/10.

500 Vâkıa 56/86.

{يَوْمِ الدِّينِ} sözünün tefsirinde bizim söylediğimizle ilgili selef müfessirlerinden, bu konuda getirdikleri te'villerinin şahitlerini de zikretmek sûretiyle pek çok rivayet gelmiştir.

[١٦٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ: «{يَوْمِ الدِّينِ} قَالَ: يَوْمِ حِسَابِ الْخَلَائِقِ هُوَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ، يُدِينُهُمْ بِأَعْمَالِهِمْ، إِنْ خَيْرًا فَخَيْرٌ وَإِنْ شَرًّا فَشَرٌّ، إِلَّا مَنْ عَفَا عَنْهُ، فَالْأَمْرُ أَمْرُهُ. ثُمَّ قَالَ: {أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ}.»

167. Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "{يَوْمِ الدِّينِ} Mahlûkatın hesap günüdür ki o da Allah'ın onların amellerinin karşılığını vereceği kıyamet günüdür. İyilik işlemişlerse iyilik, kötülük işlemişlerse kötülük; ancak O'nun affedecekleri hariç. O gün O'nun hükmü geçerlidir. Sonra şu âyeti okudu: {أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ} *"Dikkat edin yaratmak da hükmetmek de O'na aittir."*[501]

[١٦٨] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ الْقَنَّادُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ الْهَمْدَانِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} : هُوَ يَوْمُ الْحِسَابِ».

168. Musa b. Harun el-Hemdânî bana, Amr b. Hammâd el-Kannâd, Esbât b. Nasr el-Hemdânî, İsmail b. Abdirrahman es-Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan -Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan-, Peygamber'in bazı ashâbından şunu rivayet etmiştir: "{مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ}, hesap günüdür."[502]

---

501 A'râf 7/54. 167. rivayetin tahrici 166. rivayette geçmiştir.

502 168. rivayetle ilgili Şâkir şunları söylemiştir: "Her ne kadar en çoğu olmasa da *Taberî Tefsiri*'nde en çok geçen senedlerden bir tanesidir. Neredeyse bu senedle gelen bir rivayetin zikredilmediği bir âyet tefsiri yok gibidir. Taberî'nin bizzat kendisi, İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'tan bu senedle rivayeti zikretmiş: "Şayet bu sahihse ki sahih olduğunu bilmiyorum, çünkü isnadında şüphe vardır..." demiş fakat seneddeki şüphenin illetini zikretmemiştir. Şüpheli olmasına rağmen de

[١٦٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} قَالَ: يَوْمَ يُدِينُ اللَّهُ الْعِبَادَ بِأَعْمَالِهِمْ».

169. Hasan b. Yahya bize, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} âyeti hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah'ın kullarına amellerinin karşılığını verdiği gündür."[503] **[1/158]**

[١٧٠] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: «{مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} قَالَ: يَوْمِ يُدَانُ النَّاسُ بِالْحِسَابِ».

170. Kâsım b. Hasan bize, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in{مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} âyetiyle ilgili şöyle dediğini nakletmiştir: "İnsanların hesap verecekleri gündür."[504]

[FÂTİHA SÛRESİ 4. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾

***"(Allah'ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz."* (Fâtiha 1/4)**

1. {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} "Yalnız sana ibadet ederiz."

Allah Teâlâ'nın {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} sözünün tefsiri:

---

bu senedden çokça rivayette bulunmuştur. Fakat bu rivayetleri kesinlikle hüccet olarak görmemiştir." Senedin tafsilatlı bir değerlendirmesi için bk. Şâkir, 1/156. Türkî ise şunları kaydetmiştir: "Hâkim (2/258) Amr, Esbât, Süddî, Mürre, İbn Mes'ûd, Enes ve Sahâbe tarikiyle rivayeti nakletmiş ve Müslim'in şartına göre sahih olduğunu söylemiştir. İbn Ebi'd-Dünyâ ise *Ahvâlü'l-Kıyâme*'de (34) Amr, Esbât, Süddî tarikiyle yer vermiştir. Türkî, 1/158.

503 169. rivayet: Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/14, rivayeti Abdürrezzâk ve Abd b. Humeyd'e nispet etmiştir. Taberî'nin bu rivayeti Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inden naklettiği açıktır. Şevkânî rivayeti, Abdürrezzâk, Suyûtî ve Taberî'ye nispet etmiştir, *Fethu'l-Kadîr*, 1/12. İbn Ebi'd-Dünyâ, *Ahvâlü'l-Kıyâme*'de (33) Matar tarikiyle Katâde'den nakletmiştir. Şâkir, 1/157; Türkî, 1/159.

504 170. rivayet: Bu rivayetin senediyle ilgili 144. rivayette bilgi verilmişti. Lafzını ise daha önce hiç kimse zikretmemiştir. Şâkir, 1/157.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} sözünün tefsiri şudur: Allah'ım sana itaat eder, sana boyun eğer, senin sözünü dinleriz. Başkasının değil, sadece senin rubûbiyetini ikrar ederiz.

[١٧١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ جِبْرِيلُ لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قُلْ يَا مُحَمَّدُ: إِيَّاكَ نَعْبُدُ، إِيَّاكَ نُوَحِّدُ وَنَخَافُ وَنَرْجُو يَا رَبَّنَا لَا غَيْرَكَ».

171. Nitekim Ebû Küreyb'in bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Cebrâil, Muhammed'e şöyle demiştir: 'Ey Muhammed de ki {إِيَّاكَ نَعْبُدُ}: Ey Rabbimiz, başkasını değil, sadece seni tevhid eder, senden korkar (havf) ve senden ümit ederiz (reca)."[505]

İbn Abbas'ın sözü bizim söylediğimiz anlamda olmakla birlikte, biz bu sözün tefsirinde onun şu anlamda olduğunu tercih ediyoruz: "Allah'ım sana itaat eder, sana boyun eğer, senin sözünü dinleriz." diğer "ümit eder ve korkarız" anlamını değil. Her ne kadar reca ve havf ancak boyun eğmekle birlikte olursa da; bütün Araplar nezdinde ubûdiyet aslında boyun eğmektir, çünkü onlar ayakların ezdiği ve gelip geçenlerin çiğnediği ezilmiş (müzellel) yola muabbed (boyun eğip kulluk eden) demişlerdir. Tarafe b. Abd'in şu sözü de bu anlamdadır: **[1/159]**

تُبَارِي عِتَاقًا نَاجِيَاتٍ وَأَتْبَعَتْ ... وَظِيفًا وَظِيفًا فَوْقَ مَوْرٍ مُعَبَّدِ

Asil ve seri develerle yarışır ve sürdürür
Ezilmiş yolda toynak toynak yürüyüşünü[506]

Şâir الْمَوْرُ ile yolu, الْمُعَبَّدُ ile de ezilip çiğnenmeyi kastetmektedir. Bundan dolayı ihtiyaç anında binilen itaatkâr deveye مُعَبَّدٌ denildiği gibi, köleye الْعَبْدُ, efendisine boyun eğdiği için köle denilir. Arap şiiri ve dilinde buna

505 171. rivayet: 137. rivayette tahriç edilmiştir. İbn Ebî Hâtim seneddeki Ebû Küreyb tarikinden nakletmiştir, *Tefsîr*, 1/29 (27); Suyûtî, bu ve devamındaki rivayeti birlikte zikretmiş, ikisini de aynı zamanda İbn Ebî Hâtim'e nispet etmiştir, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/14; Şâkir, 1/157; Türkî, 1/159.

506 *Dîvânu Tarafe*, s. 35; *Dîvânu Sitteti'l-Câhiliyyîn*, s. 31; Türkî, 1/157, Şâkir, 1/161.

dair sayılamayacak kadar çok örnek vardır. Anlayacak kimseler için yer verdiklerimiz inşaallah yeterlidir.

2. {وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} "Yalnız senden yardım isteriz."

Allah Teâlâ'nın {وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah Teâlâ'nın {وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} sözü, "Ya Rabbi, kulluğumuzda ve diğer bütün işlerimizde sadece ve sadece senden yardım dileriz, senin dışındaki kimselerden değil. Çünkü seni her kim inkâr ederse, senden değil, işlerinde tapmış olduğu putlardan olan ma'bûdundan yardım diler. Biz ise bütün işlerimizde, kulluğumuzda sana karşı ihlas ve samimiyetle senden yardım dileriz." demektir.

[١٧٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} قَالَ: إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ عَلَى طَاعَتِكَ وَعَلَى أُمُورِنَا كُلِّهَا».

172. Nitekim Ebû Küreyb'in bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ}, sana ibadette ve bütün işlerimizde yalnız senden yardım dileriz, demektir."[507] **[1/160]**

"Allah Teâlâ'nın, ibadetinde yardım istemelerini emretmesinin anlamı nedir? Onlara ibadeti emredip de onlara yardım etmemesi mümkün müdür? Yoksa Rabbine 'Sana ibadet hususunda senden yardım dileriz.' diyen kimse, bu sözüne binaen mi yardım görecektir? Zaten bu ibadettir. Kulun, Rabbinin kendisine vermiş olduğunu istemesinin anlamı nedir?" diye sorulursa şöyle cevap verilir:

Bu, sizin benimsediğinizin dışında bir anlama sahiptir. Müminlerden ibadet hususunda O'ndan yardım isteyerek dua eden kimse, Allah'ın kendisine yüklediği ibadet mükellefiyetini kalan ömründe yerine getirebilmek hususunda kendisine yardım etmesi için dua etmiş olmaktadır, ömrünün geçen yıllarında işlemiş olduğu salih ameller için değil. Kulun bunu Rabbinden istemesi caizdir; çünkü onu mükellef tuttuğu ibadeti ve farz

507 İbn Ebî Hâtim seneddeki Ebû Küreyb tarikinden nakletmiştir, *Tefsîr*, 1/29 (30); Türkî, 1/160.

kıldığı farzları yerine getirmek için kulun azalarını kullanmasıyla birlikte, Allah'ın bunu kuluna vermesi, ona ihsan ettiği bir üstünlük ve ona bağışladığı bir lütuftur. Kulunun günahla iştigal etmesi ve O'nun muhabbetinden uzak durmasıyla birlikte, Allah'ın bu üstünlüğü bazı kullarına muvaffak kılmaması, onlardan bir kısmına, kulun nefsini O'nun muhabbetine zorlaması ve O'na ibadete çabalaması ile birlikte, lütfunu genişletmemesi, işleri idarede bir fesat, hükümde bir zulüm değildir ki bir cahilin, Allah'ın, kuluna ibadet konusunda yardımını dilemesini emretmesindeki hükmün amacını bilmemesi mümkün olsun.

Allah Teâlâ'nın kullarına, ibadet konusunda sadece O'ndan yardım dilemeleri anlamında {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} demelerini emretmesinde, Kaderîlerin[508] tefviz görüşünü benimseyenlerin görüşlerinin fasit olduğuna en büyük delil vardır. Onlar Allah'ın kullarından herhangi bir kimseye, bir ibadeti yapma veya terk etme noktasında ona yardım (maûnet) ve güç (kudret) vermeden bir emir vermesini yahut ona bir ameli farz kılmasını imkânsız görürler. **[1/161]**

Bu konuda söyledikleri, onların dedikleri gibi olsaydı, Allah'a ibadet hususunda O'ndan yardım istemeye yönelik istek batıl olurdu. Çünkü onların görüşüne göre emrin, nehyin ve teklifin varlığıyla birlikte kuluna ibadet konusunda yardım etmek, kul bunu istesin veya istemesin, Allah üzerine vaciptir, hatta bunu vermemesi onlara göre bir zulümdür. Şayet durum onların dedikleri gibi olsaydı, {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} diyen, Rabbinden zulmetmemesi için istemiş olurdu.

Bütün Ehl-i İslâm'ın اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُكَ "Allah'ım senden yardım dileriz!" sözünün doğru, اللَّهُمَّ لَا تَجُرْ عَلَيْنَا "Allah'ım bize zulmetme!" sözünün yanlış olduğunda icmâ etmiş olmaları, sözlerine yer verdiğim kimselerin görüşlerinin yanlışlığına açık bir delildir. Çünkü onlara göre اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِينُكَ demenin anlamı, "Allah'ım terki senin tarafından bir zulüm olacak olan yardımını bizden esirgeme!" demek olur.

"Nasıl olur da {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} sözünde ibadetten bilgi verme önceye alınır, ibadet konusunda yardım isteği de ondan sonraya bırakılır;

508 Kaderîler, kaderi kabul edenler değil, inkâr edenlerdir. Tefviz görüşünü benimseyenler, Kaderiyye, Mu'tezile ve İmâmiyye'dir. Onlar işlerin insana bırakılıp havale edildiğini (tefviz), ibadet veya masiyet olsun insanın iradesinin fiilin yaratılmasında kâfi, onun fiillerin yaratıcısı olduğunu, tercihin kendi elinde bulunduğunu iddia ederler. Şakir, 1/162.

hâlbuki ibadet, yardımla olur, yardım talebinin kendisi için yardım istenilen amelden ve kendisiyle yapılan ibadetten önce getirilmesi daha doğru olurdu" denirse, şöyle cevap verilir:

Malumdur ki, kulun ibadeti yerine getirebilmesi için mutlaka Allah Teâlâ'nın yardımına ihtiyacı vardır. Kulun ibadet konusunda yardım görmeden kul olabilmesi ve ibadeti yerine getirmeden yardım görmesi de imkânsızdır. Bunlardan birinin diğerinin önüne alınması fark etmez. Tıpkı senin bir ihtiyacını gideren ve onu gidermek için sana bir iyilik yapan kimseye; "İhtiyacımı giderdin ve bana iyilik yaptın." deyip ihtiyacını karşılamayı öne alman gibi. Yahut da; "Bana iyilik yaptın ve ihtiyacımı giderdin." deyip iyilik yapmayı ihtiyacı gidermenin önüne alman gibi. Çünkü o kimse ancak sana iyilik yaparak senin ihtiyacını karşılamış ve yine ancak senin ihtiyacını karşılayarak sana iyilik yapmıştır. Aynı şekilde bir kimsenin "Allah'ım biz sana kulluk eder ve sana ibadet konusunda senden yardım dileriz." demesiyle "Allah'ım sana ibadet konusunda senin yardımını diler ve sadece sana ibadet ederiz." demesi arasında bir fark yoktur. **[1/162]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Gafil kimselerden biri, bunun, anlamı tehir edilmiş, takdim edilen bir ifade olduğunu zannetmiştir. Nitekim İmruülkays şöyle demiştir:

وَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ

En düşük maişet için çalışmaktayım
-Çoğunda gözüm yok- az mal bana yeter[509]

Şâir bununla, "Az mal bana yeter, çok istemedim." demek istiyor. Bu takdim ve tehirin, İmruülkays'ın beytiyle benzerliği uzak bir ihtimaldir. Çünkü çoğunu istediği halde az mal ona yetebilir. Ona yetecek kadar az miktar malın varlığı, onun çoğu talep etmesini engellemez. Tıpkı bunun gibi ibadetin varlığı, ibadet için yardım istemeyi engellemez; ibadet için

509 *Dîvânu İmruülkays*, s. 39. Şâir İmruülkays b. Hucr b. Hâris el-Kindî (ö. 540 dolayları) olup Câhiliye şâiridir. Arap şâirlerinin tartışmasız en meşhurudur. Aslen Yemenlidir. Doğum yeri Necid'dir. Babası Esed ve Katafan'ın melikidir. Annesi şair Mühelhel'dir. Şairin hayatı ve şiiri için bk. Abdülhamîd, 1/146, 147; Ahmet Savran, "İmruülkays b. Hucr", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/imruulkays-b-hucr (06.05.2021).

de yardımın olması, ibadetin varlığını da engellemez. Dolayısıyla birinin zikredilmesi diğerinin de zikrine delâlet eder. Birinin diğerinin yerine geçip öne alınması doğrudur, çünkü her ikisinin de konulduğu derecesi de mertebesi de aynıdır.

"{إِيَّاكَ}'nin {نَسْتَعِينُ} ile birlikte tekrar edilmesinin anlamı nedir, hâlbuki bu {نَعْبُدُ}'den önce geçmişti? إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَنَسْتَعِينُ deseydi olmaz mıydı? Çünkü hakkında bilgi verilen ma'bûd, kendisinden yardım istendiği bildirilen kişidir" derse şöyle cevap verilir:

إِيَّا ile birlikte olan كَ "kâf", her ne kadar daha sonra gelmiş olsa da {نَعْبُدُ} fiili ile bitişik olan kâftır. Kâf, fiil ile mansup-muhatap isimden kinayedir (zamirdir). Fiilden daha önce geldiği için إِيَّا ile çoğaltılmıştır. Çünkü Arap dilinde isimler bizzat tekil oldukları zaman tek bir harfle bulunmazlar. İşte {إِيَّاكَ}'daki kâf, tek başına fiile bitişik kâf olan muhatap ismin kinayesidir. Fiilden sonra geldiği zaman kendisine bitiştiği her fiille birlikte tekrar edilmesi gerekmiş ve şöyle denilmiştir: اللَّهُمَّ إِنَّا نَعْبُدُكَ وَنَسْتَعِينُكَ وَنَحْمَدُكَ وَنَشْكُرُكَ "Allah'ım sana kulluk eder, senden yardım diler, sana hamd eder, sana şükrederiz." Arap dilinde bu, اللَّهُمَّ إِنَّا نَعْبُدُكَ وَنَسْتَعِينُ وَنَحْمَدُ "Allah'ım sana kulluk eder, yardım diler ve hamd ederiz." demekten daha fasihtir. Aynı şekilde fiilden önce gelen ve إِيَّا ile bitişik olan muhatap ismin kinayesi de takdim edildiği zaman, tıpkı fiilden sonra ona bitişik olarak geldiği zaman tekrar edilmesi daha fasih olduğu gibi, onun da her fiille birlikte tekrar edilmesi daha fasihtir. Her ne kadar tekrarın terki caiz olsa da... **[1/163]**

Derinliğine düşünmeyen biri, {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} sözünde öne geçtikten sonra {نَسْتَعِينُ} ile birlikte {إِيَّاكَ}'nin tekrar edilmesini, Adî b. Zeyd el-İbâdî'nin şu sözünün anlamında olduğunu zannetmiştir:

وَجَاعِلُ الشَّمْسِ مِصْرًا لَا خَفَاءَ بِهِ ... بَيْنَ النَّهَارِ وَبَيْنَ اللَّيْلِ قَدْ فَصَلَا

Kuşku yok, güneşi bir engel olarak koymuştur
Gece ile gündüz arasına; o ikisi de ayrılmıştır[510] **[1/164]**

---

510 Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, s. 903; İbn Sîde, *el-Muhassas*, 13/164 (4. Cilt); İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, م ص ر Ümeyye b. Ebi's-Salt'a nispet etmiştir. Ancak İbn Berâ, Adî b. Zeyd'e nispet ederek bunu tashih etmiştir. Şâir Adî b. Zeyd b. Hammâd b. Zeyd el-İbâdî et-Temîmî'dir (ö. 600 civarı). Câhiliye dâhilerinden bir şair olup Hîre halkının kırsalındandır. Arapçayı da Farsçayı da çok iyi kullanmıştır.

Ve A'şâ el-Hemedân'ın şu sözü gibi:

بَيْنَ الْأَشَجِّ وَبَيْنَ قَيْسٍ بَاذِخٌ ... بَخْ بَخْ لِوَالِدِهِ وَلِلْمَوْلُودِ

Gururlu biri vardır, Eşec ile Kays arasında
Bravo onun babasına, bravo oğluna![511]

Bu, onu söyleyenin cehaletinden kaynaklıdır. Çünkü {إِيَّاكَ}'nin payı, az önce söylediğimiz gerekçeden dolayı her fiille birlikte tekrar edilmesidir. بين'nin hükmü ise böyle değildir. Çünkü o iki kez kullanmayı gerektirdiğinde mutlaka yineleme yoluyla tekrar edilmelidir. Çünkü tek başına kullanılmaz. Şayet iki kez kullanmayı gerektirdiği halde isimden biriyle bir kez kullanılırsa söz imkânsız olur. Bir kimse "Güneş gündüzün arasını ayırdı." deseydi, sözde, بين'nin gerektirdiği kendisine ihtiyaç duyulan bir tamamlayıcının eksikliğinden kaynaklı bir düşüklük olurdu. Bir kimse إِيَّاكَ اللَّهُمَّ نَعْبُدُ dese, bu tam bir söz olur. Şu malumdur ki, her bir kelimenin إِيَّاكَ'ye ihtiyacı, {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} benzerinde olduğu gibi, نَعْبُدُ'nün ona ihtiyaç duyması gibidir. Doğru olan onunla birlikte إِيَّاكَ'nin olmasıdır. Çünkü bunlardan her biri, bir mübtedanın haber cümlesidir. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz aralarındaki uygunluk noktasında, bunun بين'nin hükmüne aykırı olan bir hükmünün olduğu açıktır.

Bk. Abdülhamîd, 1/147; Muzaffer Özcanoğlu, "Adî b. Zeyd", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/adi-b-zeyd (06.05.2021).

511 *Dîvânu A'şâ*, s. 113; Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, 6/46, 61. A'şâ b. Hemedân, Abdurrahman b. Abdullah el-Hemedânî Ebû Misbâh'tır. Fakih kurrâdan biri idi, sonra bunu bırakıp şiir söyledi. Abdurrahman b. Eş'as b. Kays el-Kindî'yi överdi. Haccâc'a karşı çıkmış, onunla birlikte fakih ve kurrâ da karşı çıkmıştır. Haccâc, A'şâ'yı esir aldığında, ona "Sen şu beyti söyleyen değil misin?" demiş ve beyti okumuş ve "Vallahi bundan sonra asla bravo, bravo yok." demiş ve onu öldürmüştür. Eşec, Abdurrahman'ın babası Eş'as'tır, Kays da dedesidir. بَخْ yüceltme ve büyültme ifade eden bir kelimedir. Bu ve bundan önceki beyit, muttasıl zamir bitişmeksizin بَيْنَ'nin tekrarının doğru olduğunun şahitleridir. Bunun pek çok örneği vardır. Şâkir, 1/165; Türkî, 1/165.

[FÂTİHA SÛRESİ 5. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

***"Bizi doğru yola ilet."* (Fâtiha 1/5)**

1. {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} "Bizi doğru yola ilet."

Allah Teâlâ'nın {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Burada {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} sözünün anlamı bize göre şudur: "Bizi sırât-ı müstakîm üzere sabit durmaya muvaffak eyle." Nitekim İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir:

[١٧٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ جِبْرِيلُ لِمُحَمَّدٍ: «قُلْ يَا مُحَمَّدُ {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} ، يَقُولُ: أَلْهِمْنَا الطَّرِيقَ الْهَادِيَ.»

173. Ebû Küreyb bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Cebrâil, Muhammed'e dedi ki: 'Ey Muhammed{اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} de' dedi. Bununla 'Bize doğru yolu ilham et' demek istiyordu."[512] **[1/165]**

Kuluna bunu ilham etmesi, âyetin tefsirinde de söylediğimiz gibi onu sırât-ı müstakîme muvaffak eylemesidir. O zaman bunun anlamı, {وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ}'in anlamı gibidir. Şöyle ki kulun, Rabbinden O'na itaat işleme, emrettikleri ve yasakladıklarında hakka ve doğruya erişme konusunda, geçmişte işlediği ameller ve ömründen geçen kısımlar için değil de, hayatının gelecek kısmında sebat etmeye muvaffak olmayı istemesinde; {وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} sözünde olduğu gibi, Rabbinden ona yüklediği sorumlulukları kalan ömründe yerine getirme konusunda bir yardım isteme söz konusudur. O zaman sözün anlamı şöyle olur: "Allah'ım yalnız sana kulluk ederim, senin ortağın yoktur. Senin dışındaki ilah ve putları terk edip ibadeti sadece sana özgü kılarım. Sana ibadet etmede bize yardım et; kendilerine nimet verdiğin peygamberler ve itaatkâr insanları muvaffak eylediğin yollara bizi de muvaffak eyle."

---

512 Rivayetin tamamı için bk. Türkî, 1/174.

Eğer birisi, "Arap dilinde hidâyetin 'tevfik' anlamına geldiğini nereden çıkardın?" diye sorarsa, ona şöyle cevap verilir:

Bunun Arap dilinde, onlardan gelen sayılamayacak kadar çok şahidi vardır. Mesela şâirin şu sözü:

لَا تَحْرِمَنِّي هَدَاكَ اللهُ مَسْأَلَتِي ... وَلَا أَكُونَنَّ كَمَنْ أَوْدَى بِهِ السَّفَرُ

Allah seni muvaffak etsin, dileğimden beni mahrum etme
Yolculuğun harap ettiği kimse gibi olmayayım[513] **[1/166]**

"Benim ihtiyacımı gidermeye Allah seni muvaffak etsin." demektir. Bir başka şâirin sözü ise şöyledir:

وَلَا تُعْجِلَنِّي هَدَاكَ الْمَلِيكُ ... فَإِنَّ لِكُلِّ مَقَامٍ مَقَالَا

Melik (Allah) seni muvaffak eylesin, hakkımda acele etme
Çünkü her makama uygun bir söz vardır[514]

Şâirin bu sözüyle "Benim hakkımda doğru karar vermeye Allah seni muvaffak eylesin." demek istediği malumdur.

Kur'ân'ın pek çok yerinde geçen Allah Teâlâ'nın şu sözü de bu anlamdadır:

{وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ}

"Allah zalim bir kavmi muvaffak eylemez."[515]

Buradan anlaşılmaktadır ki Allah, zalimlere onlara farz kıldığı görevleri beyân ettiği anlamını kastetmemiştir. Bu durumda (hidâyetin) anlamının (beyân) olması nasıl caiz olabilir? Hâlbuki Allah Teâlâ beyânı genel

513 Vedfe b. Esedî'nin aynı vezinde Ma'n b. Zâide'ye söylediği beyitler vardır. Bk. *Emâli'l-Murtazâ*, 1/222; Türkî, 1/166; Abdülhamîd, 1/148.

514 *Dîvânu Hutay'a*, s. 222; İsfahânî, *el-Eğânî*, 2/187. Bunu ilk söyleyen Tarafe b. Abd olup Amr b. Hind'den bu şiirle özür dilemiştir. Ancak onun divanında yoktur. Şiir Hutay'a'ya da nispet edilmiştir. Hutay'a, Cervel b. Evs el-Absî'dir. Câhiliye'ye ve İslâm'a yetişen muhadram şâirlerden biridir. Dili keskin bir hiciv şâiridir. Hicivlerinden; annesi, babası, kendi bile kurtulamamıştır. Türkî, 1/166; Abdülhamîd, 1/148.

515 Bakara 2/258; Âl-i İmrân 3/86; Tevbe 9/19, 109; Saff 61/7; Cum'a 62/5.

olarak yarattığı bütün mükelleflere yöneltmiştir. Fakat Allah, (zalimleri) muvaffak etmeyeceğini, hakkı ve imanı onların gönüllerine açmayacağını kastetmiştir.

Müfessirlerden biri, {اهْدِنَا}'nin tefsirinin "Hidâyetimizi artır" demek olduğunu iddia etmiştir. Bu görüşün iki şeye ihtimali vardır:

Birincisi: Bunu söyleyen kimse Hz. Peygamber'in (sav), Rabbinden daha fazla beyân, daha fazla yardım ve tevfik isteme emrine muhatap olduğunu düşünmüştür. Şayet bu kimse, Hz. Peygamber'in, Rabbinden daha fazla beyân isteme emrine muhatap olduğunu düşünmüşse bunun hiçbir anlamı yoktur; çünkü Allah Teâlâ hiçbir kulu, ona açıklamadan ve delilini ortaya koymadan hiçbir farzıyla mükellef tutmamıştır. Şayet bunun anlamı, kulun beyân istemesiyse, o zaman kul, Rabbinden kendisine farz kılınan şeyleri beyân etmesi için dua etme emrine muhatap olmuş demektir. Bu da kötü bir dua olur. Çünkü Allah, farz kıldığı her emri, üzerine farz kıldığı kimselere mutlaka açıklamıştır. Veya Rabbinden farz kılmadığı farzları farz kılmasını isteme emrine muhatap olmuştur. Kulun, Rabbinden bunu istemesinin anlamsız olması göstermektedir ki, {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ } âyetinin anlamı, "Bize farzlarını ve hadlerini açıkla." demekten başka bir şeydir. **[1/167]**

İkincisi: Yahut da bu kimse Rabbinden daha fazla yardım ve tevfik isteme emrine muhatap olduğunu zannetmiştir. Şayet böyleyse, onun bu fazlalığı istemesi hem geçmiş amelleri için hem de gelecek amelleri için daha fazla yardım istemiş olmasını da içine alır. Kulun geçmiş amelleri için yardıma olan ihtiyacını arz etmesinde, bu fazlalığı istemesinin, gelecek amelleri için fazlalık istemesi anlamında olduğunu bildirmesi söz konusudur. O zaman durum, bu konuda bizim sözünü ettiğimiz, kulun Rabbinden, Rabbinin kendisini mükellef kıldığı farzları, ömrünün gelecek kısmında eda edebilmesi için tevfik istemesi olduğu sonucuna varır.

Bunun doğruluğunda, "Bir emre muhatap veya bir farzla mükellef olan kimseye, bu farz konusunda, o farzla birlikte kulun, Rabbine muhtaçlığı sürdüğü müddetçe onun için yardım da verilmiştir." iddiasında bulunan Kaderiyye'nin sözünün geçersiz olduğuna delil vardır. Çünkü bu konuda durum onların iddia ettiği gibi olsaydı, Allah Teâlâ'nın "*Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz; bizi sırât-ı müstakîme ilet.*" sözünün anlamı batıl olurdu. Sözünü ettiğimiz şekilde bunun anlamının doğru olması, onların sözünün geçersiz olduğunu gösterir.

Birisi de Allah Teâlâ'nın, *"bizi sırât-ı müstakîme ilet"* sözünün anlamının, "Bizi âhirette cennet yoluna sok." yani "Bize onu takdim et ve bizi ona götür." anlamında olduğunu iddia etmiştir. Tıpkı Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

{فَاهْدُوهُمْ إِلَى صِرَاطِ الْجَحِيمِ}

"Onları cehennem yoluna sevk edin."[516]

Yani "Onları cehenneme sok." demektir. Tıpkı kadının kocasına iletilmesi gibidir ki bu, bununla onun huzuruna çıkarılması kastedilir. Veya hediyenin adama ulaştırılması, ayağın bacağı sevk etmesi gibi. Tarafe b. Abd'in şu sözü buna benzer:

لَعِبَتْ بَعْدِي السُّيُولُ بِهِ ... وَجَرَى فِي رَوْنَقٍ رِهَمُهُ

لِلْفَتَى عَقْلٌ يَعِيشُ بِهِ ... حَيْثُ تَهْدِي سَاقَهُ قَدَمُهُ

Benden sonra seller onunla oynamışlar
Yağmur çiselemeleri bir güzellik içinde akmışlar

Gencin hayatını sürdürdüğü bir aklı vardır
Öyle ki bacağını ayağı sevk eder[517] **[1/168]**

Yani: Ayağı onu iş imkânlarına ulaştırır.

Bu te'vilin hatalı olduğunu, Allah Teâlâ'nın *"Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz."* sözü ve müfessirlerin bu görüşün hatalı olduğunu gösteren delillerinin şahitliği ortaya koymaktadır. Zira sahabe ve tâbiînin bütün müfessirleri, "sırât"ın burada, bu görüşü benimseyen kimsenin öne sürdüğü anlamın dışında bir anlamı olduğunda müttefiktirler. Buna göre *"Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz."* sözü, kulun, Rabbinden ibadet için yardım dilemesidir. Aynı şekilde "Bizi hidâyet et" sözü de, kulun ömrünün geri kalan kısmında hidâyet üzere sebat etmeyi dilemesidir.

Araplar bir kimseye yol gösterdiğinde ve onu yola yönelttiğinde şöyle der: "هَدَيْتُ فُلَانًا الطَّرِيقَ, هَدَيْتُهُ لِلطَّرِيقِ ve هَدَيْتُهُ إِلَى الطَّرِيقِ." Kur'ân'da bunların hepsinin örnekleri vardır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

---

516 Sâffât 37/23.

517 *Dîvânu Tarafe*, s. 75, 80. İlk beyit şiirin başında, diğer beyit sonundadır. Türkî, 1/169; Şâkir, 1/169.

{وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا}

"Bizi bunlara ulaştıran Allah'a hamdolsun dediler."[518]

Bir başka yerde şöyle buyurmuştur:

{اجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}

"Rabbi onu seçip sırât-ı müstakîme iletti."[519]

Ve şöyle buyurmuştur:

{اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ}

"Bizi sırât-ı müstakîme ilet."

Bütün bunlar Arapların dil mantığında yaygındır ve sözlerinde mevcuttur. Şâirin sözü de bunlardan biridir:

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ ذَنْبًا لَسْتُ مُحْصِيَهُ ... رَبَّ الْعِبَادِ إِلَيْهِ الْوَجْهُ وَالْعَمَلُ

Allah'tan sayamayacağım günahlar için bağışlanma dilerim
Kulların Rabbinden; teveccüh de O'nadır, amel de O'nadır[520] **[1/169]**

Şâir, أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ لِذَنْبٍ demek istiyor. Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğu gibi:

{وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ}

"Günahın için bağışlanma dile."[521]

Nâbiğa Benî Zübyân da şöyle demiştir:

فَيَصِيدُنَا الْعِيرَ الْمُدِلَّ بِحُضْرِهِ ... قَبْلَ الْوَنَى وَالْأَشْعَبَ النَّبَّاحَا

Bizim için avlar, yaman düşmanlığıyla huysuz eşek gibi,
Yorulmadan, böğüren ala geyikleri[522]

---

518 A'râf 7/43.

519 Nahl 16/121.

520 Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/27; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 3/111. Bu beyit Sîbeveyh'in söyleyenini bilmediği elli beyitten biridir. Türkî, 1/70.

521 Mü'min 40/55.

522 Nâbiğa'nın aynı vezinle bir kasidesi olmakla birlikte içinde bu beyit yoktur. Bk. *Dîvânu Nâbiğa*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim, s. 213-217. Şâir burada

Şâir فَيَصِيدُ لَنَا demek istiyor. Arapların şiir ve sözlerinde bunun pek çok örneği vardır. Verdiğimiz örnekler yeterlidir. Tevfik Allah'tandır.

2. {الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} "Doğru yol."

{الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Müfessirlerden gelen bütün deliller icmâ etmiştir ki, {الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ}, hiçbir eğrilik olmayan, belirgin yol demektir. Anlamı bütün Arap lehçelerinde de böyledir.

Cerîr b. Atıyye el-Hatafî'nin sözü de bu anlamdadır:

أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى صِرَاطٍ ... إِذَا اعْوَجَّ الْمَوَارِدُ مُسْتَقِيمِ

Müminlerin emîri, doğru yoldadır
İnsanları dileklerine ulaştıran yollar eğrildiğinde[523] **[1/170]**

Şâir, müminlerin emîrinin hak yolda olduğunu söylemek istiyor.

Şâir Hüzelî Ebî Züeyb de şöyle diyor:

صَبَحْنَا أَرْضَهُمْ بِالْخَيْلِ حَتَّى ... تَرَكْنَاهَا أَدَقَّ مِنَ الصِّرَاطِ

Onların toprağına atlı bir baskın yaptık
Orayı yoldan daha ince halde bıraktık
(Yerleşkelerini yol gibi dümdüz ettik)[524]

Recez şâirinin şu beyti de buna örnektir:

فَصُدَّ عَنْ نَهْجِ الصِّرَاطِ الْقَاصِدِ

Doğru yolun çizgisinden alıkonuldu[525]

---

atını anlatmaktadır. Türkî, 1/170; Şâkir, 1/170.

523 *Dîvânu Cerîr*, 1/218. Sözü edilen; müminlerin emîri, Hişâm b. Abdülmelik'tir. Türkî, 1/70; Şâkir, 1/170.

524 Hüzelî'nin *Dîvân*'ında yoktur. Kurtubî, *Tefsîr*'inde (1/147), Âmir b. Tufeyl'e nispet etmektedir. Türkî, 1/171.

525 Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/24; *Tefsîru'l-Kurtubî*, 1/147. Kurtubî'de الْقَاصِدِ yerine الوَاضِحِ gelmiştir. Türkî, 1/171.

Bunun örnekleri sayılamayacak kadar çok olup yer verdiklerimiz diğerlerine ihtiyaç bırakmamıştır.

Sonra Araplar, "sırât" kelimesini istiare yoluyla, doğruluk ve yanlışlıkla nitelenmiş her söz ve fiil için kullanır olmuşlardır. Eğer o söz ve fiil doğruysa "sırât" kelimesi "müstakîm", eğriyse "mu'vec" ile nitelendirilmiştir. Bana göre bu âyetin yani {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} âyetinin en doğru tefsiri, şudur: "Razı olduğun ve kullarından nimet verdiğin kimselere nasip ettiğin söz ve fiiller üzerinde sabit durmayı bize de nasip eyle." İşte sırât-ı müstakîm budur. Çünkü her kime, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlere nasip olan şeyler nasip olursa, İslâm, peygamberleri tasdik, Kitab'a tutunmak, Allah'ın emrettiklerini işlemek, yasakladıklarından kaçınmak, Peygamber'in (sav) sünnetine, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin (radıyallahu anhum ecmaîn) ve her salih kulun yoluna uymak da nasip olmuş demektir. İşte bütün bunlar sırât-ı müstakîmdendir. **[1/171]**

Kur'ân müfessirleri, sırât-ı müstakîm ile neyin kastedildiğinde ihtilaf etmişlerdir. Bizim yer verdiğimiz te'vil, hepsinin bu ibareye verdiği anlamları kapsamaktadır.

[١٧٤] رُوِيَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ وَذَكَرَ الْقُرْآنَ فَقَالَ: "هُوَ الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ" حَدَّثَنَا بِذَلِكَ، مُوسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَسْرُوقِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ الْجُعْفِيُّ، عَنْ حَمْزَةَ الزَّيَّاتِ، عَنْ أَبِي الْمُخْتَارِ الطَّائِيِّ، عَنِ ابْنِ أَخِي الْحَارِثِ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ .

174. Bu konuda Ali b. Ebî Tâlib'den (ra), Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan söz ederek şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "O sırât-ı müstakîmdir." Bunu bize Musa b. Abdirrahman el-Mesrûkî, Hüseyin el-Cu'fî, Hamza ez-Zeyyât, Ebu'l-Muhtâr et-Tâî, İbn Ehi'l-Hâris, Hâris, Ali tarikiyle Hz. Peygamber'den (sav) nakletmiştir.[526]

---

526 İsnadı çok zayıftır. Ebu'l-Muhtâr et-Tâî ve İbn Ehi'l-Hâris meçhul şahıslardır. Hâris ise zayıftır. Rivayet şu kaynaklarda yer almıştır: İbn Ebî Şeybe, 10/427; Dârimî, 2/435; Tirmizî (2906); Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, (1935-1936); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/39 ve *Şerhu's-Sünne*, (1181), seneddeki Hüseyn'den daha uzun şekilde. İshâk b. Râhûye *-en-Nüket ez-Zarrâf*'ta (7/357) geçtiği üzere- İbn Nasr, *Kıyâmü'l-Leyl*, s. 71; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/30 (32), muhtasar olarak; Bezzâr

[١٧٥] وَحُدِّثْتُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي كَرِيمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي الْبُخْتَرِيِّ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

175. Bana İsmail b. Ebî Kerîme, Muhammed b. Seleme, Ebû Sinân, Amr b. Mürre, Ebu'l-Buhtirî, Hâris, Ali tarikiyle Hz. Peygamber'den benzeri nakledilmiştir.[527] **[1/172]**

[١٧٦] وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمْزَةُ الزَّيَّاتُ، عَنْ أَبِي الْمُخْتَرِ الطَّائِيِّ، عَنِ ابْنِ أَخِي الْحَارِثِ الْأَعْوَرِ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: "الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ كِتَابُ اللَّهِ تَعَالَى".

176. Bize, Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Hamza ez-Zeyyât, Ebu'l-Muhtâr et-Tâî, İbn Ehi'l-Hârisi'l-A'ver, Hâris tarikinden Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Sırât-ı müstakîm Allah Teâlâ'nın kitabıdır."

---

(836) uzun şekilde; Dârekutnî, *el-İlel*, 3/141, 141, seneddeki Hamza ez-Zeyyât'tan. Seneddeki Hamza ez-Zeyyât'ın kim olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Doğru olan musannifin yer verdiğidir. Bk. Dârekutnî, *el-İlel*, 3/138-140; Zehebî, Ebu'l-Muhtâr'ın biyografisinde, "Kur'ân-ı Kerîm'in fazileti hakkındaki rivayeti münkerdir." demiştir, *el-Mîzân*, 4/571; İbn Kesîr ise şöyle demiştir: "Hadis, Hâris el-A'var tarikinden meşhurdur. Hâris tenkide uğramıştır. Hatta bazıları onu görüşleri ve itikadı yönünden kizb ile itham etmişlerdir. Onun taammüden hadis uydurması ise söz konusu değildir. Allahu a'lem. Hadis bu şekliyle Emîru'l-Müminîn Ali'nin (ra) sözü olması daha doğrudur. Bazı kimseler onun merfu hadis olduğunu vehmetmişlerdir. Hâlbuki o, hasen sahih bir sözdür." *Fezâilü'l-Kur'ân*, s. 15; *Tefsîr*'inde ise (1/42) şöyle demiştir: "Bu Hz. Ali'den mevkuf bir rivayet olarak nakledilmiştir. Mevkufa daha çok benzemektedir." Ahmed b. Hanbel ise muhtasar olarak farklı bir vecihten nakletmiştir. *el-Müsned*, 2/111 (704), bu rivayette sırât-ı müstakîmin tefsiri yoktur. Türkî, 1/172.

527 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-Mütefakkih*'ta (190), seneddeki İsmâil'den; Bezzâr (835) muhtasar olarak; Dârîmî, 2/435, 436, seneddeki Muhammed b. Seleme'den nakletmişlerdir. Hatîb (191) Muhammed b. Humeyd, Hakem b. Beşîr b. Selmân, Amr b. Kays, seneddeki Amr b. Mürre tarikinden nakletmiştir. Ebû Sinan sadûktur, vehimleri olup ona muhalefet edilmiştir. Amr b. Mürre, Ebu'l-Buhtirî, İbn Ehi'l-Hâris, Hâris, Ali tarikinden pek çok kişi nakletmiştir. Bk. *İlelü'd-Dârekutnî*, 3/137, 138. Türkî, 1/172, 173.

[١٧٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، ح. وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، قَالَ. حَدَّثَنَا مِهْرَانُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: «الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ كِتَابُ اللَّهِ".

177. Bize, Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân/Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Mihrân, Süfyân, Mansûr, Ebû Vâil tarikiyle Abdullah'ın [b. Mes'ûd] şöyle dediğini nakletmiştir: "Sırât-ı müstakîm Allah Teâlâ'nın kitabıdır."[528]

[١٧٨] حَدَّثَنِي مَحْمُودُ بْنُ خِدَاشٍ الطَّالْقَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الرُّوَاسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، وَالْحَسَنُ، ابْنَا صَالِحٍ، جَمِيعًا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: «{اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} قَالَ: الْإِسْلَامُ، قَالَ: هُوَ أَوْسَعُ مِمَّا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ».

178. Bana, Mahmûd b. Hıdâş et-Tâlkânî, Humeyd b. Abdurrahman er-Ruâsî, Salih oğlu Ali ve Hasan, hepsi de Abdullah b. Muhammed b. Akîl tarikinden Câbir b. Abdillah'ın *"Bizi sırât-ı müstakîme ulaştır."* âyeti hakkında şöyle dediğini nakletmişlerdir: "İslâm'dır. O gökler ve yerin arasından daha geniştir."[529]

[١٧٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ جِبْرِيلُ لِمُحَمَّدٍ: «قُلْ يَا مُحَمَّدُ: {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} يَقُولُ أَلْهِمْنَا الطَّرِيقَ الْهَادِي وَهُوَ دِينُ اللَّهِ الَّذِي لَا عِوَجَ لَهُ».

---

528 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/258; Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, (1938), seneddeki Süfyân'dan; Hâkim rivayetin sahih olduğunu söylemiştir. Suyûtî, Vekî', Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir, el-Mesâhif'te İbnü'l-Enbârî'ye nispet etmiştir. *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/15. İbn Kesîr, seneddeki es-Sevrî'den nakletmiş ve şöyle demiştir: "İslâm olduğu da söylenmiştir." *Tefsîr*, 1/42. Bunu Ebû Nuaym, *Ahbâru İsbehân*'da (2/103), seneddeki Mis'ar, Mansûr tarikinden nakletmiştir. Türkî, 1/173.

529 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/258, 259, seneddeki Hasan b. Salih'ten; Hâkim rivayete sahih demiştir. Suyûtî, Vekî', Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir, Mehâmilî'ye nispet etmiştir. *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/15. Türkî, 1/173.

179. Ebû Küreyb bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Cebrâil, Muhammed'e dedi ki: 'Ey Muhammed de ki: *"Bizi sırât-ı müstakîme ulaştır."* Diyor ki: Bize, doğruya götüren yolu ilham et; o hiçbir eğrilik bulunmayan Allah'ın dinidir."[530] **[1/173]**

[١٨٠] وَحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ سَهْلٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَوْفٍ، عَنِ الْفُرَاتِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: «{اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} قَالَ: ذَلِكَ الْإِسْلَامُ».

180. Bize, Musa b. Sehl er-Râzî,[531] Yahyâ b. Avf, Fürât b. Sâib, Meymûn b. Mihrân tarikiyle İbn Abbas'ın *"Bizi sırât-ı müstakîme ulaştır."* âyeti hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "O, İslâm'dır."[532]

[١٨١] وَحَدَّثَنِي مَحْمُودُ بْنُ خِدَاشٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَبِيعَةَ الْكِلَابِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ الْأَزْرَقِ، عَنْ أَبِي عُمَرَ الْبَزَّارِ، عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ، فِي قَوْلِهِ: «{اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} قَالَ: هُوَ دِينُ اللَّهِ الَّذِي لَا يَقْبَلُ مِنَ الْعِبَادِ غَيْرَهُ».

181. Bana, Mahmûd b. Hıdâş, Muhammed b. Rebîa el-Kilâbî, İsmâil el-Ezrak, Ebî Ömer el-Bezzâr, İbnü'l-Hanefiyye'nin *"Bizi sırât-ı müstakîme ulaştır."* âyeti hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah'ın dinidir. Allah, kullarından din olarak ondan başkasını kabul etmeyecektir."[533]

---

530 İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde (1/30, 31, 36) seneddeki Ebû Küreyb'den nakletmiştir. Türkî, 1/174.

531 Türkî tahkikinin ilk baskısında Sehl b. Musa diye kaydedilmiş, Taberî, *Târîh*'inde (1/32, 329, 337) ve tefsirin farklı bir nüshasında ise Musa b. Sehl diye geçtiği belirtilmiştir. Türkî, 1/174. Şâkir, rivayetin zayıf olduğunu zira bazı şahısların bilinmediğini söylemiş, Taberî'nin şeyhi Musa b. Sehl'in Musa b. Sehl b. Kâdim olabileceğini, aslen Nesâlı İbn Musa Ebû Reml de denildiğini, *et-Tehzîb*'de biyografisinin verildiğini, Yahyâ b. Avf'ın kimliğinin de tespit edilemediğini ifade etmiştir. Fürât b. es-Sâib münkeru'l-hadistir. Şâkir, 1/175.

532 Suyûtî, rivayeti Taberî'ye nispetle vermiştir, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/15. Rivayet En'âm sûresi 126. âyetin tefsirinde, Muhammed b. Sa'd'ın dedelerinden naklettiği senedle gelecektir. Türkî, 1/174.

533 İbnü'l-Hanefiyye, Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib'dir. Hanefiyye annesidir. Annesi, Benû Hanîfe'den Havle binti Ca'fer'dir. Annesine nispetle meşhur olmuştur. Bk. Mustafa Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://

[١٨٢] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ طَلْحَةَ الْقَنَّادُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ أُنَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{اهْدِنَا الصِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} قَالَ: هُوَ الْإِسْلَامُ.»

182. Musa b. Harun el-Hemdânî bana, Amr b. Talha el-Kannâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan -Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan- ve Peygamber'in (sav) bazı ashabından *"Bizi sırât-ı müstakîme ulaştır."* âyeti hakkında şunu rivayet etmiştir: "O, İslâm'dır."[534] **[1/174]**

[١٨٣] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ: «{اهْدِنَا الصِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} قَالَ: الطَّرِيقُ».

183. Kâsım b. Hasan bize, Hüseyn b. Dâvûd, Haccâc, İbn Cüreyc tarikinden İbn Abbas'ın *"Bizi sırât-ı müstakîme ulaştır."* âyeti hakkında, "Sırât, yoldur." dediğini nakletti.[535]

[١٨٤] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ أَبُو صُدَيْفٍ الْآمُلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمْزَةُ بْنُ أَبِي الْمُغِيرَةِ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، فِي قَوْلِهِ: «{اهْدِنَا الصِرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} قَالَ: هُوَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَاحِبَاهُ مِنْ بَعْدِهِ: أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ» قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِلْحَسَنِ، فَقَالَ: "صَدَقَ أَبُو الْعَالِيَةِ وَنَصَحَ".

İslâmansiklopedisi.org.tr/muhammed-b-hanefiyye (23.11.2021). Muhammed b. Hanefiyye'ye ulaşan bu isnad zayıftır. Muhammed b. Rebîa el-Kilâbî, sika olup Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn'in şeyhlerindendir. İsmâil el-Ezrak zayıf, Ebû Ömer el-Bezzâr sikadır. İbn Kesîr, İbnü'l-Hanefiyye'den nakletmiştir, *Tefsîr*, 1/43. Şâkir, 1/175; Türkî, 1/174.

534 Suyûtî, rivayeti Taberî'ye nispetle vermiştir, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/15.

535 Suyûtî, rivayeti Taberî'ye ve İbnü'l-Münzir'e nispetle vermiştir, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/14.

184. Bize Abdullah b. Kesîr Ebû Sudayf el-Âmulî, Hâşim b. Kâsım, Hamza b. Ebu'l-Muğîre, Âsım tarikiyle Ebü'l-Âliye'nin *"Bizi sırât-ı müstakîme ulaştır."* âyeti hakkında, "O, Resûlullah ve ondan sonraki iki sahabîsi, Ebû Bekir ve Ömer'dir." dedi. [Âsım] dedi ki: "Bunu Hasan'a [el-Basrî] söyledim. 'Ebü'l-Âliye doğru söylemiş ve samimi davranmış.' dedi."[536]

[١٨٥] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ: «{اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} قَالَ: الْإِسْلَامُ».

185. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb tarikiyle Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in *"Bizi sırât-ı müstakîme ulaştır."* âyeti hakkında "İslâm'dır" dediğini nakletti.[537]

[١٨٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ جُبَيْرٍ، حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ نَوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا، وَالصِّرَاطُ: الْإِسْلَامُ».

186. Müsennâ bize, Ebû Salih, Muâviye b. Salih, Abdurrahman b. Cübeyr, babası [Cübeyr b. Nüfeyr], Nevvâs b. Sem'ân el-Ensârî tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) şöyle buyurduğunu nakletti: *"Allah Teâlâ, sırât-ı müstakîmi misal olarak verdi. Sırât, İslâm'dır."*[538] **[1/175]**

---

536 Mervezî, *es-Sünne*, (27); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/30 (34); İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/229 muallak olarak-; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/1023; İbn Asâkir, *Târîh*, 18/170, seneddeki Hâşim b. Kâsım tarikinden. Suyûtî, rivayeti Abd b. Humeyd'e nispetle vermiştir, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/15. Hâkim (2/259) hadisi tahriç etmiş ve Hâşim, Hamza, Âsım, Ebü'l-Âliye, İbn Abbas tarikinden sahih görmüş, aynı şekilde Hasan'ın sözünü de zikretmiştir. Türkî, 1/175.

537 İbn Kesîr, Abdurrahman'dan nakletmiştir. *Tefsîr*, 1/43.

538 İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, (19); Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr,* (2043, 2141); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/30 (33); el-Âcûrrî, *eş-Şerî'a*, (14); Râmhürmüzî, *el-Emsâl*, s. 10, seneddeki Ebû Salih'ten. Hâkim (1/73), seneddeki Muâviye b. Salih tarikinden nakletmiş ve şöyle demiştir: "Müslim'in şartlarına göre sahihtir. Hadisin herhangi bir illetini bilmiyorum." İbn Ebî Âsım (18); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/184 (17636); Tirmizî (2859); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (11233); Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, (2143); Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, (1147), Hâlid b. Mi'dân, seneddeki Cübeyr b. Nüfeyr tarikinden hem uzunca hem muhtasar şekilde. Suyûtî, rivayeti İbnü'l-Münzir, Ebu'ş-Şeyh ve İbn Merdûyeh'e nispetle vermiştir,

[١٨٧] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ نُفَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ نَوَّاسِ بْنِ سَمْعَانَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِثْلِهِ.

187. Müsennâ bize, Âdem el-Askalânî, Leys b. Muâviye b. Salih, Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr, babası, Nevvâs b. Sem'ân el-Ensârî tarikiyle Hz. Peygamber'den benzerini rivayet etti.[539]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah Teâlâ sırâtı, doğruluğu ve hatasız oluşu sebebiyle istikamet ile nitelendirmiştir. Bazı yarım akıllılar, Allah Teâlâ'nın sırâtı, ehlini doğruca cennete götürdüğü düşüncesiyle "müstakîm" diye nitelendirdiğini iddia etmişlerdir. Bu bütün müfessirlerin te'villerine aykırı bir te'vildir. Onların hepsinin bu görüşün aksine aynı görüşte icmâ etmeleri, onun yanlışlığına delil olarak yeterlidir.

[FÂTİHA SÛRESİ 6. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ﴾

***"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna."* (Fâtiha 1/6)**

1. {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna."

Allah Teâlâ'nın {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} sözünün tefsiri:

{صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} sözü, sırât-ı müstakîmin bir açıklamasıdır. Hakkın yollarından her bir yol, sırât-ı müstakîm ise o hangi yoldur? Hz. Muhammed'e (sav) denilmiştir ki: "De ki Ey Muhammed: 'Ey Rabbimiz bizi sırât-ı müstakîme ulaştır; melekler, peygamberler, sıddıklar, şahitler ve salihler gibi sana kulluk ve ibadetleri sebebiyle kendilerine nimet verdiklerinin yoluna." Bu, Allah Teâlâ'nın şu âyetlerinin benzeridir:

---

ed-Dürrü'l-Mensûr, 1/15. Tirmizî "Hasen, garip"; İbn Kesîr (1/43) ise, "Hasen ve sahih bir isnaddır." demişlerdir. Türkî, 1/176.

539 Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, (2142); Âcûrrî, *eş-Şerî'a*, (15); Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, (7216); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/181 (17634); Beyhakî (7216), senneddeki Leys'ten.

{وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنِ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوِ اخْرُجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا وَلَهَدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا}

"Eğer kendilerine verilen öğütleri tutsalardı, elbette haklarında hem daha hayırlı hem de (imanlarını) daha çok pekiştirici olurdu. O zaman kendilerine elbette katımızdan büyük bir mükâfat verirdik. Onları elbette doğru yola iletirdik. Kim Allah'a ve Peygamber'e itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaştır."[540] **[1/176]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Hz. Muhammed (sav) ve ümmetinin Rablerinden istemeleri emredilen sırât-ı müstakîme hidâyet, Allah Teâlâ'nın özelliklerinden söz ettiği yola hidâyettir. O yol, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ında özelliklerinden söz ettiği kimselerin yoludur. Allah, o yola girip Allah ve Resûlü'ne itaat ederek istikamet üzere olanlara, onların yollarına ulaştıracağını vaad etmiştir. Allah elbette vaadinden dönmez.

Bizim bu söylediklerimizi, İbn Abbas ve diğerleri de söylemiştir.

[١٨٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} يَقُولُ: طَرِيقَ مَنْ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ بِطَاعَتِكَ وَعِبَادَتِكَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَالنَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ، الَّذِينَ أَطَاعُوكَ وَعَبَدُوكَ».

188. Muhammed b. Alâ bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna..."* âyetinin tefsiriyle ilgili şöyle dediğini nakleder: "Sana kulluk ve ibadetleri sebebiyle kendilerine nimet verdiğin, sana itaat ve ibadet eden melekler, peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihlerin yoluna."[541] **[1/177]**

---

540 Nisâ 4/66-69.

541 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/31 (37, 38), seneddeki Muhammed b. A'lâ tarikinden.

[١٨٩] وَحَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ الْغِفَارِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ رَبِيعٍ: «{صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} قَالَ: النَّبِيُّونَ».

189. Muhammed b. Hâzim el-Gıfârî bana, Ubeydullah Musa, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''nin *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna"* âyetinin tefsirinde, "Peygamberlerdir" dediğini nakleder.[542]

[١٩٠] وَحَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «{أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} قَالَ: الْمُؤْمِنِينَ».

190. Kâsım bana, Hüseyn, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna"* âyetinin tefsirinde o, "Müminlerdir." demiştir.[543]

[١٩١] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: قَالَ وَكِيعٌ: «{أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} الْمُسْلِمِينَ».

191. Kâsım bize, Hüseyn, Haccâc tarikiyle Vekî''nin şöyle dediğini nakleder: *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna"* âyetinin tefsirinde o, "Müminlerdir." demiştir.[544]

[١٩٢] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} قَالَ: النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ مَعَهُ».

192. Yunus b. Abdila'lâ bana, İbn Vehb tarikiyle Abdurrahman b. Zeyd'in *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna"* âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder: "Hz. Peygamber (sav) ve beraberindekilerdir."[545]

---

542 Rebî', Rebî' b. Enes el-Bekrî'dir. Suyûtî, rivayeti Abd b. Humeyd'e nispetle vermiştir, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/16. Şâkir, 1/178; Türkî, 1/178.

543 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/44, İbn Cüreyc, İbn Abbas'tan.

544 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/44, Vekî' b. Cerrâh'tan.

545 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/44. İbn Kesîr bu rivayetlerden sonra, İbn Abbas'tan gelen ilk rivayetin daha genel ve daha kapsayıcı olduğunu söylemiştir. Türkî, 1/178; Şâkir, 1/179.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu âyette, itaatkâr kulların, Allah'a kulluğa ancak Allah'ın onlara bunu ihsanı ve tevfikiyle ulaşabildiklerine açık bir delil vardır. Onlar Allah'ın, *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna"* deyip de buna onların içinde bulundukları hidâyet, itaat ve ibadetin O'nun kendilerine bir ihsanı olduğunu da ilave ettiğini duymuyorlar mı?

"Bu haberin tamamı nerede? Bilirsiniz ki, bir kimse diğerine 'Sana iyilik yaptım' dese, bu, onun diğerine yaptığı iyiliği de bildirmesini gerektirir. Pekiyi, *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna"* sözündeki bu bilgi nerede? Onlara yaptığı bu iyilik/verdiği bu nimet nedir?" denirse, şöyle cevap verilir:

Biz bu kitabımızda daha önce, sözün söylenen kısmı, söylenmeyen kısmına işaret ediyorsa ve bu yeterliyse, Arapların dil mantığında sözün bir kısmını söylemekle yetinildiğini açıklamıştık. İşte *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna"* âyeti de böyledir. Çünkü Allah Teâlâ kullarına yardım istemelerini ve kendinden sırât-ı müstakîme hidâyet talep etmelerini emretmiştir. Sırât-ı müstakîmin bir açıklaması ve bedeli olan *"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna"* sözü takdim edildiği zaman, -malumdur ki Allah Teâlâ'nın yollarına iletilmeyi istememizi emrettiği kimselere verdiği nimet, az önce te'vilinden söz ettiğimiz sağlam yol ve sırât-ı müstakîmdir- sözün zahiri, iki kelimenin birbirine yakın olması dolayısıyla tekrarına ihtiyaç bırakmamıştır.[546] Nitekim Nâbiğa Benî Zübyân şöyle demiştir:

كَأَنَّكَ مِنْ جِمَالِ بَنِي أُقَيْشٍ ... يُقَعْقِعُ خَلْفَ رِجْلَيْهِ بِشَنِّ

Ukeyşe oğullarının develerinden biri gibisin sanki sen
Arkasındaki su kırbasının hışırtısından bile korkan[547] **[1/178]**

---

546 Taberî, söz konusu kimselere verilen nimetin sırât-ı müstakîmin bizzat kendisi olduğunu söylemektedir. Buna göre anlam, "Bizi sırât-ı müstakîme ulaştır; kendilerine sırât-ı müstakîmi nimet olarak verdiğin kimselerin yoluna" şeklinde olmaktadır.

547 *Dîvânu Nâbiğa*, s. 131; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/375; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/101; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/53. Nâbiğa bu şiiri Uyeyne b. Hısn el-Fezzârî için söylüyor. Onun korkaklığını, ödlekliğini ve ürkekliğini anlatıyor. Onu, bir kırba sesi duysa, hemen ürküp kaçan çok ürkek bir deveye benzetiyor. Şâkir, 1/178. Şahidin daha ayrıntılı bir izahı için bk. Muhammed Şürrâb, *Şerhu'ş-Şevâhidi'ş-Şi'riyye fî Ümmâti Kütübi'n-Nahviyye,* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2007) I-III cilt, III, 297.

Şâir, [ikinci mısranın başından جَمَلٌ kelimesini hazfederek] "Sanki sen Ukeyşe oğullarının develerinden bir deve gibisin" demek istiyor. Develerden söz ettiği için ayrıca tekrar bir deve daha deme gereği duymadan, sözün söyleneninin söylenmeyenine işaretiyle yetiniyor.

Ferezdak b. Gâlib de şöyle demiştir:

تَرَى أَرْبَاقَهُمْ مُتَقَلِّدِيهَا ... إِذَا صَدِئَ الْحَدِيدُ عَلَى الْكُمَاةِ

Hele bak, kuzu ağzı bağlanan ipleri sırtlanmışlar
Kahramanların üzerindeki demir zırhlar küflenirken[548] **[1/179]**

Şâir, مُتَقَلِّدِيهَا هُمْ demek istiyor. أَرْبَاقَهُمْ sözü işaret ettiği için, هُمْ zamirini hazfetmiştir. Arapların şiir ve sözlerinde bunların sayılamayacak kadar çok örnekleri vardır. {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} âyeti de böyledir.

[FÂTİHA SÛRESİ 7. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾

***"Gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil."* (Fâtiha 1/7)[549]**

1. {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ} "Gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil."

Allah Teâlâ'nın {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ} sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Kurrâ غَيْرِ'nin kıraatinin râ harfinin kesrasıyla olduğunda icmâ etmişlerdir. Kelime iki vecihten mecrur olur:

1. غَيْرِ, الَّذِينَ'nin sıfatı ve söz konusu kimselerin özellikleri olması sebebiyle mecrur olmuştur. Mademki الَّذِينَ mecrurdur, غَيْرِ de onların sıfatı ve

548 *Dîvânu Ferezdak*, s. 131; *Nekâizu Cerîr ve'l-Ferezdak*, s. 773. Ferezdak, Cerîr'i ve kavmi Küleyb b. Yerbû'u hicvediyor. Benî Küleyb'i değersiz çobanlar olarak nitelendirip onların çobanlıktan başka meziyetleri olmadığını söylüyor. Hâlbuki uzun süren savaşlarda kendi kahramanlarının alınlarından akan terler sebebiyle üzerlerindeki zırhların demirleri pas tutmuştur. Şâkir, 1/180.

549 Daha önce de belirtildiği üzere Taberî, {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} âyetini Fâtiha'nın ilk âyeti olarak kabul etmektedir. Buna göre Fâtiha'nın son âyeti bu kısım olmaktadır.

özellikleri olur. الَّذِينَ marife, غَيْرِ nekra olduğu halde, غَيْرِ'nin الَّذِينَ'nin sıfatı olması caizdir. Çünkü الَّذِينَ sılasıyla birlikte, Zeyd ve Amr gibi insanlar arasında emareler olan isimler gibi muvakkat bir marife olmayıp adam, deve gibi meçhul nekralar gibidirler. الَّذِينَ de aynı şekilde sıfatı olduğuna göre, muvakkat olmayan bir marifelikte غَيْرِ, الَّذِينَ gibi meçhul bir isme muzaf olmuştur. Zaten الَّذِينَ de muvakkat olmayan bir marifedir. Bundan dolayı, {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ}'in {الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ}'in sıfatı olması caizdir. Nitekim لَا أَجْلِسُ إِلَّا إِلَى الْعَالِمِ غَيْرِ الْجَاهِلِ "Âlimin yanına oturuyorum, cahilin değil." deyip bununla لَا أَجْلِسُ إِلَّا إِلَى مَنْ يَعْلَمُ، لَا إِلَى مَنْ يَجْهَلُ "Bilen kimsenin yanına oturuyorum bilmeyen kimsenin yanına değil." denmek istenir. Şayet {الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} muvakkat bir marife olsaydı, {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ}'in onu sıfatı olması caiz olmazdı. Çünkü Arap dilinde -muvakkat bir marife nekra ile nitelendirildiği zaman- nekra sıfatın kendisiyle nitelendirildiği marifenin i'râbını alması hatadır. Bu ancak kendisiyle nitelendirilen sıfatın i'râbını alan ögenin tekrarı niyetiyle olabilir. Arap dilinde مَرَرْتُ بِعَبْدِ اللَّهِ غَيْرِ الْعَالِمِ demek yanlıştır. Çünkü غَيْرِ ancak Abdullah'ta âmil olan bâ'nın tekrarıyla mecrur olabilir. Şayet böyle söylenirse anlam şöyle olur: مَرَرْتُ (بِعَبْدِ اللَّهِ) بِغَيْرِ الْعَالِمِ "Abdullah'a, âlim olmayana uğradım." {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ}'in mecrur olmasının birinci vechi budur. **[1/180]**

2. غَيْرِ'nin mecrur olmasının diğer sebebi الَّذِينَ'nin muvakkat marife olmasıdır. Eğer böyle olduğu düşünülürse, غَيْرِ, الَّذِينَ'yi mecrur yapan الصِّرَاطَ kelimesinin tekrarı niyetiyle mecrur olur. Bu durumda sanki şöyle denilmiş olur:

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ صِرَاطَ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ "Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların yoluna değil."

{غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ}'deki bu iki te'vil, her ne kadar âmilleri farklı olsa da, mânaları birbirine yakındır. Çünkü Allah kime nimet verir de onu hak dinine hidâyet etmiş olursa o, Rabbinin gazabından emin, dininde dalâlete düşmekten de kurtulmuş olur.

{اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} sözünü işiten kimsenin, bunu okuyandan dinlediği zaman, Allah'ın kendilerini sırâta hidâyet etme nimeti verdiği kimselerin, dinleri konusunda onlara ihsan ettiği nimetin büyüklüğüne rağmen, Rablerinin gazabına uğramayan ve Rableri hakka onları hidâyet ettiği halde dalâlete düşmeyen kimseler olduğunda şüpheye düşmesi mümkün değildir. Çünkü onların fıtratlarında Allah'ın bir kimseden razı olması ile ona gazap etmesinin aynı anda bir arada olması; hidâyet

ve dalâletin aynı anda o kimsede bulunması imkânsızdır. Allah Teâlâ'nın, onları muvaffak kılması, onlara hidâyet etmesi ve dinleri konusunda onlara nimet vermesi gibi sıfatlarla nitelendirilmeleri yanında onların gazaba uğramamış ve dalâlete düşmemiş olmakla da nitelendirmiş olmaları yahut da bunlarla nitelendirilmemiş olmaları aynıdır. Çünkü nitelendirildikleri hususlar, açıkça belirtilmese de zaten onların öyle olduklarını (gazaba uğramadıklarını ve dalâlete düşmediklerini) bildirmektedir. {غَيْرِ}'yi, {الَّذِينَ}'nin âmili olan {الصِّرَاطِ} kelimesinin tekrarı niyetiyle mecrur olduğunu düşünürsek {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ}'i, {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ}'in sıfatı yapmayız. Aksine onları, her ne kadar bu iki fırkanın da dinlerinde kendilerine nimetler verildiğinde şüphe olmasa da, onlardan başkaları yaparız. {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ} ifadesinin {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ}'in sıfatı olduğunu düşünürsek, bunu duyan kimsenin delil aramasına gerek kalmaz. Çünkü anlam açık olur ve delile ihtiyaç bırakmaz. **[1/181]**

Kurrânın kıraatine aykırı (şâz) olduğu için her ne kadar ben bu kıraatle okumayı hoş görmesem de {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ}'deki {غَيْرِ}'nin mansup olması da mümkün olabilir. Ümmetin meşhur ve zahir bir nakilden hareketle okuduklarına aykırı olan kıraatler, bir görüşten ibaret olup hakikate muhaliftir. Her ne kadar -bu şekilde okumak mümkün olsa- doğru bir veçhi olsa da Allah'ın, Resûlü'nün ve Müslümanların yolundan sapmaktır.

Eğer mansup okunursa, bunun doğru te'vili, {الَّذِينَ}'nin âidi olan {عَلَيْهِمْ}'deki hâ ve mîm'in sıfatı olarak düşünülmesidir. Çünkü {عَلَي} ile mecrur olursa, {أَنْعَمْتَ} sözü ile nasp mahallinde bulunur. O zaman sözün te'vili, {الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} ile birlikte olan {غَيْرِ}'yi mansup yaptığında صِرَاطَ الَّذِينَ هَدَيْتَهُمْ إِنْعَامًا مِنْكَ عَلَيْهِمْ غَيْرَ مَغْضُوبٍ عَلَيْهِمْ "Senden bir nimet olarak gazap olarak değil, kendilerine hidâyet verdiğin kimselerin yoluna" yani cümle, لَا مَغْضُوبًا عَلَيْهِمْ وَلَا ضَالِّينَ şeklinde olur. O zaman buradaki nasb, مَرَرْتُ بِعَبْدِ اللَّهِ غَيْرَ الْكَرِيمِ وَلَا الرَّشِيدِ "Cömert ve reşid olana değil, Abdullah'a uğradım." sözünde geçen {غَيْرِ}'deki nasb gibi olur. Bu durumda cömert olanı Abdullah'tan ayırmış olursun. Çünkü Abdullah muvakkat bir marife iken cömert olmayan meçhul bir nekradır. **[1/182]**

Basralı nahivcilerden biri, {الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ}'deki {غَيْرِ}'nin mansup okunmasını, {أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} {الَّذِينَ}'in sıfat anlamlarından {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ}'in istisnası gibi olduğunu iddia etmiştir. Sanki o, bunu mansup okuyanların verdiği anlamın şu şekilde olduğunu düşünür: {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} إِلَّا الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ "*Bizi sırât-ı müstakîme*

ulaştır; gazaba uğrayanlar hariç *nimet verdiklerinin yoluna"*; ki dinleri konusunda sen onlara ihsanda bulunmadın ve onları hakka eriştirmedin; bizi onlardan kılma."

Nâbiğa Benî Zübyân'ın dediği gibi:

وَقَفْتُ فِيهَا أُصَيْلَالًا أُسَائِلُهَا ... أَعْيَتْ جَوَابًا وَمَا بِالرَّبْعِ مِنْ أَحَدِ

إلا أَوَارِيَّ لَأْيًا مَا أُبَيِّنُهَا ... وَالنُّؤْيُ كَالْحَوْضِ بِالْمَظْلُومَةِ الْجَلَدِ

Akşamüstü uğradım sevgilinin yurduna onu soruşturarak
Obada hiç kimseden ses gelmedi; ses verdi

Sadece meşakkat çekilen ağıllar anlatamadığım
Bir de develerin su içtiği yersiz kazılmış havuz gibi çukurlar[550] **[1/183]**

Bilindiği gibi, الْأَوَارِيُّ "ağıllar", hiçbir şekilde "kişi/kimse" hesabına alınmaz. Bu nahivciye göre {الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ}'den istisna edilen {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} de, her ne kadar dinde hiçbir anlamları olmasa da aynı şekilde müstesnadır.

Kûfeli nahivciler ise bu te'vili reddedip hatalı buldular ve şöyle iddia ettiler:

"Bu şayet Basralı nahivcinin iddia ettiği gibi olsaydı {وَلَا الضَّالِّينَ} demek hatalı olurdu. Çünkü لَا olumsuzluk (nefy ve cahd) ifade eder ve olumsuzluk ancak olumsuzluk üzerine atfedilebilir." Ve ilave ettiler: "Arap dilinde üzerine olumsuzluğun atfedildiği bir istisna görmeyiz. Onlar sadece istisnayı istisnaya, olumsuzu da olumsuza atfederler. İstisna hakkında da derler ki: "قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا أَخَاكَ وَإِلَّا أَبَاكَ "Kardeşin ve baban hariç, herkes kalktı." Olumsuzlukta da derler ki: "مَا قَامَ أَخُوكَ، وَلَا أَبُوكَ "Ne kardeşin ne de baban kalktı." قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا أَبَاكَ وَلَا أَخَاكَ "Herkes kalktı baban hariç, ne de kardeşin" şeklindeki bir kullanımı ise Arap dilinde görmeyiz. Bu Arap dilinde olmadığına ve Kur'ân Arap dilinin en fasihine göre nâzil olduğuna göre, anlarız ki {وَلَا الضَّالِّينَ}, {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} üzerine matuftur ve {غَيْرِ} olumsuzluk anlamındadır ve istisna değildir. Bunu istisnaya yoran kimenin te'vili ise yanlıştır." Bu, {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ}'in ihtilaflı i'râb vecihleri arasında en tercihe değer vecihtir. **[1/184]**

---

550 *Dîvânu Nâbiğa*, s. 2, 3.

Her ne kadar bu kitaptaki amacımız Kur'ân âyetlerinin te'vilini açıklamak (keşf) ise de, bu konudaki i'râb vecihlerini de beyân ettik. Zira bu tür i'râb vecihlerindeki farklılık te'vil vecihlerinde de farklılığa sebep olmaktadır. Bu da bizi i'râb vecihlerini açıklamaya mecbur bırakmaktadır. Böylelikle, te'vil ve kıraatindeki farklı ihtilaflar ölçüsünde, te'vilini isteyenler için te'vil vecihleri de ortaya çıkmaktadır.

Bize göre bu âyetin te'vili ve kıraatindeki doğru görüş, birinci görüştür. O da {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ}'deki {غَيْرِ}'nin sonundaki râ'nın, açıkladığımız üzere {الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ}'in sıfatı ve onların bir özelliği olması anlamında mecrur okunmasıdır. Dilerseniz bu anlamı tercih edersiniz, dilerseniz de {الصِّرَاطِ}'ın tekrarı anlamında alırsınız. Her ikisi de doğrudur ve güzeldir.

2. {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} "Gazaba Uğrayanlar"

Şayet, "Bu, Allah Teâlâ'nın bizleri kendilerinden kılmamasını istememizi emrettiği gazaba uğrayanlar kimlerdir?" denilirse, şöyle cevap verilir:

Onlar Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da şöyle anlattığı kimselerdir:

{قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ}

"De ki: 'Allah katında cezası bundan daha kötü olanları size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lanetlediği ve gazabına uğrattığı, içlerinden maymunlar ve domuzlar çıkardığı kimseler ile şeytanlara tapan kimselerdir. İşte bunların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır.'"[551]

Allah Teâlâ bize, günahları sebebiyle başlarına bela getirdiği şeyleri bildirmekte; sonra da bize bir ihsan ve bir şefkat olmak üzere onların başına gelen musibetlerin benzerlerinin bizim başımıza da gelmesinden kurtulmanın yollarını öğretmektedir.

"Onların, Allah Teâlâ'nın anlattığı ve söylediğiniz şekilde Kur'ân'da haberlerini verdiği kimseler olduğunun delili nedir?" denilirse şöyle cevap verilir:

551 Mâide 5/60.

[١٩٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْوَلِيدِ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمُ: الْيَهُودُ».

193. Bana Ahmed b. Velîd er-Ramlî, Abdullah b. Ca'fer er-Rakkî, Süfyân b. Uyeyne, İsmail b. Ebî Hâlid, Şa'bî, Adî b. Hâtim tarikiyle Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu nakletti: *"Gazaba uğrayanlar Yahudilerdir."*[552] **[1/185]**

[١٩٤] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبَّادَ بْنَ حُبَيْشٍ يُحَدِّثُ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الْمَغْضُوبَ عَلَيْهِمُ: الْيَهُودُ».

194. Muhammed b. Müsennâ bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Simâk b. Harb tarikiyle Abbad b. Hubeys'in Adî b. Hâtim'den şöyle işittiğini nakletmiştir: "Allah Resûlü bana şöyle söyledi: *'Gazaba uğrayanlar Yahudilerdir.'*"[553]

[١٩٥] وَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصْعَبٍ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ مُرِّيِّ بْنِ قَطَرِيٍّ، عَنْ

552 Bu sahih bir isnaddır. Temmâm, *Fevâid*'de (1325-er-Ravdu'l-Bisâm) seneddeki Ahmed b. Velîd'den rivayet etmiştir. İbn Kesîr de seneddeki İbn Uyeyne'den nakletmiştir, *Tefsîr*, 1/46. İbn Uyeyne bunu *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/46) geçtiği üzere tefsirinde tahriç etmiş, ondan da Saîd b. Mansûr *Sünen*'inde (179- Tefsîr) İsmail b. Ebî Hâlid, Adî b. Hâtim tarikiyle mürsel olarak nakletmiştir. Hadisin devamı s. 194'te gelecektir. Şâkir, 1/185; Türkî, 1/186.

553 Bu da sahih bir isnaddır. Tirmizî (2954) seneddeki Muhammed b. Müsennâ'dan; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/378 (el-Meymuniyye); Tirmizî (2954); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/31 (40); İbn Hibbân (6246, 7206); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 17/99 (237); Beyhakî, *Delâil*, 5/339, 340, seneddeki Muhammed b. Ca'fer'den. Tirmizî (2953); İbn Ebî Hâtim, 1/31 (41); Taberânî, 17/98 (236), seneddeki Simâk'ten. Tirmizî demiştir ki: "Bu hasen, garib bir hadistir. Bu hadisi Simâk b. Harb'den başka bir tarikten bilmiyoruz." Şâkir, 1/185; Türkî, 1/186.

عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: «سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} قَالَ: "هُمُ الْيَهُودُ".

195. Ali b. Hasan bana, Müslim b. Abdurrahman, Muhammed b. Mus'ab, Hammâd b. Seleme, Simâk b. Harb, Müriyye b. Katarî tarikiyle Adî b. Hâtim'den şunu nakletmiştir: "Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ'nın *"Gazaba uğrayanların değil."* sözünü sordum. Dedi ki: *'Onlar Yahudilerdir.'"*[554] **[1/186]**

[١٩٦] وَحَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ السَّامِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْجُرَيْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ: «أَنَّ رَجُلًا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُحَاصِرٌ وَادِيَ الْقُرَى فَقَالَ: مَنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ تُحَاصِرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ:»هَؤُلَاءِ الْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمْ: الْيَهُودُ».

196. Humeyd b. Mes'ade es-Sâmî bize, Bişr b. Mufaddal, Cüreyrî, Abdullah b. Şakîk tarikinden, Vâdi'l-Kurâ'yı kuşatma altına aldığı sırada bir adamın gelerek Allah Resûlü'ne,

"Yâ Resûlallah bu muhasara ettiklerin de kimler?" diye sorduğunda Allah Resûlü'nün;

"Onlar, gazaba uğrayan Yahudilerdir" dediğini nakletmiştir.[555]

[١٩٧] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ سَعِيدٍ الْجُرَيْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ: أَنَّ رَجُلًا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

554 Hammâd b. Seleme'ye bu hadisin isnadında muhalefet edilmiştir. Şu'be ona daha önce geçen hadiste olduğu gibi muhalefet etmiştir. Amr b. Sâbit Simâk'ten o da Adî b. Hâtim'den işiten birinden nakletmiştir. Tayâlisî (1135) Amr b. Sâbit'ten nakletmiştir. İbn Kesîr, "Adî'nin bu hadisi çeşitli tariklerden nakledilmişti. Hadisin sözü uzatacak pek çok lafzı vardır.", *Tefsîr*, 1/46. Türkî, 1/187.

555 Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, (765), seneddeki Cüreyrî'den; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/16, Vekî' ve Abd b. Humeyd'den. Hadisin kalanı s. 195'te gelecektir. Şâkir, 1/187.

197. Yakub b. İbrahim bana, İbn Uleyye, Saîd el-Cüreyrî, Urve, Abdullah b. Şakîk tarikiyle bir adamın Allah Resûlü'ne geldiğini söyleyip aynı rivayeti nakletti.[556]

[١٩٨] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ بُدَيْلٍ الْعُقَيْلِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَقِيقٍ: «أَنَّهُ أَخْبَرَهُ مَنْ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِوَادِي الْقُرَى وَهُوَ عَلَى فَرَسِهِ وَسَأَلَهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِي الْقَيْنِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ هَؤُلَاءِ؟ قَالَ: "الْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمْ" وَأَشَارَ إِلَى الْيَهُودِ».

198. Hasan b. Yahyâ bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Budeyl el-Ukeylî, Abdullah b. Şakîk tarikiyle, Hz. Peygamber (sav), Vâdi'l-Kurâ'da atının üzerindeyken Kayn oğullarından bir adamın "Yâ Resûlallah, bunlar kimlerdir?" diye sorduğunu, onun da;

Yahudileri işaret ederek *"Gazaba uğrayanlardır."* dediğini işittiğini nakletti.[557] **[1/187]**

[١٩٩] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ الْوَاسِطِيُّ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

199. Kâsım b. Hasan bize, Hüseyn, Hâlid el-Vâsıtî, Hâlid el-Hazzâ', Abdullah b. Şakîk tarikiyle bir adamın Hz. Peygamber'e sorduğunu söyleyerek benzerini zikretmiştir.

---

556 İbn Kesîr, Urve'nin rivayetine işaret etmiş ve "Urve'nin rivayetinde Abdullah b. Ömer'in ismi geçmiştir." demiştir. *Tefsîr*, 1/46. Türkî, 1/187.

557 *Tefsîru Abdirrezzâk -ed-Dürrü'l-Mensûr*'da geçtiği gibi 1/16- Abdürrezzâk'tan Ahmed b. Hanbel, 5/32, 33, 77 (el-Meymuniyye). Suyûtî, Abd b. Humeyd'e, Begavî'ye (*Mu'cemü's-Sahâbe*), İbnü'l-Münzir ve Ebu'ş-Şeyh'e nispetle. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 1/445; Ebû Ya'lâ (7179); Tahâvî, 3/301; Beyhakî, 2/324, 337, 9/62; Büdeyl'den iki tarikle; Beyhakî'de Hâlidü'l-Hazzâ' ve Zübeyr b. el-Harît ziyadesi vardır- Abdullah b. Şakîk, Belkayn'dan bir kişiden, uzun ve özet olarak. İbn Kesîr, "sahih bir isnaddır." demiştir, *Tefsîr*, 4/4. İbn Zencûye, *el-Emvâl*, Abdullah b. Şakîk'ten gelen bir başka tarikten benzerini nakletmiştir. İbrahim b. Tahhân, Büdeyl'den şöyle diyerek rivayet etmiştir: "Abdullah b. Şerîk'ten o da Ebû Zer'den. İbn Merdûye" *-İbn Kesîr Tefsîri*'nde olduğu gibi (1/46)-; İbn Hacer de "Hasen bir isnaddır." demiştir, *Fethu'l-Bârî*, 1/159. Türkî, 1/187, 188.

[٢٠٠] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} يَعْنِي الْيَهُودَ الَّذِينَ غَضِبَ اللَّه عَلَيْهِمْ».

200. Ebû Küreyb bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} âyetini "Allah'ın kendilerine gazap ettiği Yahudilerdir." diye açıkladığını nakletmiştir.[558]

[٢٠١] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ طَلْحَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} هُمُ الْيَهُودُ».

201. Musa b. Harun el-Hemdânî bana, Amr b. Talha, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan -Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan-, Peygamber'in bazı ashâbından, {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} âyeti hakkında şunu rivayet etmiştir: "Onlar Yahudilerdir."[559] **[1/188]**

[٢٠٢] وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مِهْرَانُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «{غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} قَالَ: هُمُ الْيَهُودُ».

202. İbn Humeyd er-Râzî bize, Mihrân, Süfyân tarikiyle Mücâhid'in{غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} âyetiyle ilgili "Onlar Yahudilerdir." dediğini nakletmiştir.[560]

---

558 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/31, seneddeki Ebû Küreyb'den. Hadisin geri kalanı s. 196'da gelecektir. Türkî, 1/188.

559 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/46, seneddeki Süddî'den. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/16, Taberî'den İbn Mes'ûd'a nispetle. Rivayetin devamı s. 196'da gelecektir. Türkî, 1/188.

560 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/16, Taberî ve İbn Humeyd'e nispetle. Rivayetin devamı s. 195'te gelecektir. Türkî, 1/189.

[٢٠٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ الْغِفَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ رَبِيعٍ: «{غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} قَالَ: الْيَهُودُ.»

203. Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî bize, Ubeydullah, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''nin {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} âyetiyle ilgili "Yahudilerdir." dediğini nakletmiştir.[561]

[٢٠٤] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «{غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} قَالَ: الْيَهُودُ».

204. Kâsım bize, Hüseyn, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Yahudilerdir."[562]

[٢٠٥] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} الْيَهُودُ».

205. Yunus b. Abdila'lâ bana, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Yahudilerdir."

[٢٠٦] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «{الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} الْيَهُودُ».

206. Yunus bana, İbn Vehb, İbn Zeyd tarikiyle babasından (Zeyd b. Eslem), {الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} hakkında "Yahudilerdir." dediğini nakletmiştir.[563]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah Teâlâ'nın gazabının mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür:

1- Bazıları Allah'ın gazap ettiği kimseye gazabı, dünyada veya âhirette gazap ettiği kimseye cezasını vermesidir. Tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın zatını kitabında şu şekilde anlattığı gibi:

---

561 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/16, Taberî'ye nispetle.

562 Hadisin kalan kısmı s. 196'da gelecektir.

563 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/46; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/16; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/25. Sayfa 196, 197'de gelecektir. Türkî, 1/189.

{فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ}

"Onlar bizi üzdükleri zaman onlardan intikam alıp hepsini boğduk."[564] ve

{قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ }

"Allah katında konumu bundan daha kötü olan kimseleri size haber vereyim mi? Onlar, Allah'ın lanet ettiği, gazap ettiği ve maymunlar ve domuzlara çevirdiği kimselerdir."[565] **[1/189]**

2- Bazıları da Allah'ın kullarından gazap ettiği kimseye gazabının, onları ve fiillerini yermesi, sözle onları ayıplaması olduğunu söylemişlerdir.

3- Bazıları ise "O'nun gazabı kelimeden anlaşıldığı anlamdadır; gazap (öfke) kelimesinden ne anlaşılıyorsa odur" demişlerdir.

Ne var ki -bunun böyle olduğu kabul edilse bile- anlamı insanların onları daraltan, harekete geçiren, rahatsız eden ve onlarda zorluk çıkaran öfkesinden anlaşılandan farklıdır. Çünkü Allah Teâlâ'ya arızî şeyler hulul etmez. Fakat gazap O'nun bir sıfatıdır. Tıpkı ilim ve kudretin O'nun sıfatları olması gibi. Kabul yönünden O'nun bu sıfatı akledilebilir. Ancak bunun anlamları, kalplerin kavrayışı olan ve fiiller var olduğunda var olup fiiller olmadığında var olmayan yetiler olan kulların bilgisinden farklıdır.[566]

3. {الضَّالِّينَ} "Dalâlete Düşenler"

{وَلَا الضَّالِّينَ} ifadesinin tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Basralı nahivcilerden biri[567] {الضَّالِّينَ} ile birlikte gelen {لَا}'nın sözü tamamlamak için geldiği, mânaya bir etki

564 Zuhruf 43/55.

565 Mâide 5/60.

566 Taberî'nin benimsediği bu görüş, selefin önemli bir kısmının benimsediği, haberî sıfatların te'vil edilmemesi gerektiği görüşüdür. Diğer bir deyişle Allah'a ait haberî sıfatların olduğu gibi kabul edilip keyfiyetinin Allah'a havale edilmesi gerektiğini ifade eden "tefviz" inancıdır. Ancak müteahhir Ehl-i Sünnet kelâmcıları daha çok Taberî'nin zikrettiği ilk anlamı benimsemişler; Allah'ın gazabını, O'nun gazap ettiği kimseleri cezalandırması olarak te'vil etmişlerdir.

567 Söz konusu kişi Ebû Ubeyde'dir. Bk. *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/24-25. Şâkir, 1/190; Türkî, 1/90.

etmediğini (mülga/zaid olduğunu) iddia etmiş, bu iddiasına da Accâc'ın şu sözünü şahit getirmiştir:

فِي بِئْرٍ لَا حُورٍ سَرَى وَمَا شَعَرْ

Kör bir kuyuya düştü, farkında değil[568] **[1/190]**

Şâir, فِي بِئْرِ حُورٍ سَرَى yani بِئْرِ هَلَكَةٍ "öldüren kuyu" demek istiyor. Buradaki لَا "ilga" ve "sıla" (zaid harf) anlamındadır.[569]

O aynı zamanda Ebu'n-Necm'in şu sözünü de şahit olarak getirmiştir:

فَمَا أَلُومُ الْبِيضَ أَنْ لَا تَسْخَرَا ... لَمَّا رَأَيْنَ الشَّمَطَ الْقَفَنْدَرَا

Alaya aldılar diye kadınları kınamam
Hilkat garibesi adamı gördükleri zaman[570]

Şâir, فَمَا أَلُومُ الْبِيضَ أَنْ تَسْخَرَ demek istiyor. Ehvas'ın sözünü de şahit olarak getirmiştir:

وَيَلْحَيْنَنِي فِي اللَّهْوِ أَنْ لَا أُحِبَّهُ ... وَلِلَّهْوِ دَاعٍ دَائِبٌ غَيْرُ غَافِلِ

Eğlenceyi seviyorum diye beni kınıyorlar
Ne var ki ciddiyetle ona çağıranlar da var[571]

---

568 *Dîvânu Accâc*, s. 14. Şiirin şerhi için bk. Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, thk. ve şerh Abdüsselâm Muhammed Harun (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1997), 1-13 cilt, 11/224.

569 Nahivciler tarafından cümleye doğrudan bir etkisi olmayan edatlar için kullanılan "zaid harf" ifadesini kimi âlimler, Kur'ân'da zaid/fazlalık harf olmayacağı düşüncesiyle kullanmamışlar, bunun yerine "sıla" ifadesini tercih etmişlerdir. Ancak Taberî, nispeten erken bir dönemde yaşamış olması dolayısıyla henüz zaid/fadl gibi kavramların tedavüle girmediği de söylenebilir.

570 *Dîvânu Ebi'n-Necm*, s. 121; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, قفندر. Türkî, 1/191. Şâir, Fadl b. Kudâme el-Aclî'dir. Bekir b. Vâil oğullarından olup en güçlü recez şairlerinden ve şiir inşad edenlerdendir. Emevî dönemi şâirlerindendir. Abdülmelik b. Mervân ve oğlu Hişâm'ın meclislerinde bulunmuştur. Ebû Amr b. Alâ Sevâdu Kâfe'de oturduğunu, na'tta Accâc'dan daha beliğ olduğunu söylemiştir. Abdülhamîd, 1/162.

571 *Şi'ru'l-Ehvas*, s. 179. Şâir Ehvas, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî'dir. Dabîa oğullarındandır. Gözlerindeki darlıktan dolayı Ehvas lakabını almıştır. İslâmî

Şâir وَيَلْحَيْنَنِي فِي اللَّهْوِ أَنْ أُحِبَّهُ demek istiyor. Müfessir, {مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ} *"Secde etmene engel olan nedir?"*[572] âyetini de delil getirip bunun أَنْ تَسْجُدَ demek olduğunu söylemiştir.

Rivayet edildiğine göre bu görüşü benimseyen kimse, {الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ}'e bitişik olan غَيْرِ'yi سِوَى anlamında tefsir etmiş, anlamın da şu şekilde olacağını düşünmüştür: "{اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} {الَّذِينَ هُمْ سِوَى الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَالضَّالِينَ}" *"Bizi sırât-ı müstakîme ilet; kendilerine nimet verdiklerinin yoluna* ki onlar, kendilerine gazap edilen ve dalâlete düşenlerin dışında olan kimselerdir."

Kûfeli nahivcilerden biri de onun bu görüşünü reddedip[573] şöyle dedi: "{الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ}'e bitişik olan غَيْرِ, سِوَى anlamında olsaydı, لَا ile ona atıf yapılması hata olurdu. Zira daha önce de geçtiği gibi لَا, غَيْرِ'ye ancak olumsuz (cahd) olması durumda atfedilebilir. Tıpkı عِنْدِي سِوَى أَخِيكَ، وَلَا أَبِيكَ "Kardeşin ve ne de baban hariç herkes yanımda" demenin yanlış olduğu gibi. Çünkü سِوَى olumsuzluk edatlarından (harfü'n-nefy ve cuhûd) değildir." **[1/191]**

Devam ederek diyor ki: "Mademki bu Arap dilinde hatadır; o zaman Kur'ân Arap dilinin en fasih diline sahip olduğuna göre, anlaşılmaktadır ki, {الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ}'e bitişik olan {غَيْرِ}'nin سِوَى الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ anlamında olduğunu düşünmek hatadır. Çünkü sözün devamında {لَا} getirilmiştir."

Kûfeli nahivci buradaki {غَيْرِ}'nin olumsuzluk (cahd) anlamında olduğunu söylemiştir. Arap dilinde sahih olan ve dil mantığında yaygın ve genel-geçer olan غَيْرِ'nin olumsuzluk (nefy) anlamına yorumlanması ve şu anlamda kullanılmasıdır: أَخُوكَ غَيْرُ مُحْسِنٍ وَلَا مُجْمِلٍ "Kardeşin iyilik sahibi değil, güzel de değildir." Bununla kastedilen şudur: أَخُوكَ لَا مُحْسِنٌ، وَلَا مُجْمِلٌ "Kardeşin ne iyilik sahibi ne de güzeldir." Kûfeli nahivci, kendisinden önce bir olumsuz bulunmadığı zaman لَا'nın kelâmda mübteda olarak hazf anlamında gelmesini reddetmiştir. Şöyle demiştir: "Eğer لَا'nın hazif anlamında cümlede mübteda olarak, bunun olumsuz olduğuna delâlet eden

---

dönem Emevî hiciv şairlerindendir. Medine halkından olup Cerîr ve Ferezdak'ın çağdaşıdır. Abdülhamîd, 1/162.

572 A'râf 7/12.

573 Söz konusu Kûfeli nahivci Ebû Zekeriyya el-Ferrâ'dır (ö. 207/822). Ferrâ, Taberî'nin de söylediği gibi "Arapçayı bilmeyen kimselerden birinin dediği gibi..." diyerek Ebû Ubeyde'ye işaret eder. Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, s. 8. Krş. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, غ ي ر. Şâkir, 1/190.

daha önce bir olumsuzluk gelmesi mümkün olsaydı, bir kimsenin, أَرَدْتُ أَنْ لَا أُكْرِمَ أَخَاكَ 'Kardeşine, iyilik yapmak istedim.' anlamında أَرَدْتُ أَنْ أُكْرِمَ أَخَاكَ demesi de mümkün olurdu."

Şöyle devam ediyor:

"Arap dilini bilen âlimlerin bunu söyleyen kimsenin sözünün hatalı olduğuna şehadetlerinde, önceden bir olumsuzluk gelmeden لَا'nın hazif anlamında mübteda olarak gelemeyeceğine açık bir delil vardır. Kûfeli nahivci, Basralı nahivcinin kendi görüşüne şahit olarak getirdiği Accâc'ın beytindeki لَا'yı tam bir olumsuzluk, beytin anlamını da şöyle yorumlamıştır: 'Hiçbir iyiliğin geri dönmediği bir kuyuya yürüdü; orada ne ne yaptığını bildi ne de bunun farkında oldu.' Arapların 'Yaptığı işin hiçbir izi kalmadı.' anlamında 'Değirmen her şeyi öğüttü, geriye hiçbir şey bırakmadı.' sözünde olduğu gibi."

Ebu'n-Necm'in فَمَا أَلُومُ الْبِيضَ أَنْ لَا تَسْخَرَا beytinde olduğu gibi diğer beyitler hakkında da şunları söylemiştir:

"Bu beyitteki لَا'nın hazif anlamında olması caizdir. Çünkü sözün başında olumsuzluk anlamı geçmiştir. Buna göre ikinci söz, birinci sözün sılası durumundadır.

مَا كَانَ يَرْضَى رَسُولُ اللَّهِ فِعْلَهُمُ ... وَالطَّيِّبَانِ أَبُو بَكْرٍ وَلَا عُمَرُ

Razı olmamıştır Allah Resûlü onların işlerine
İki nezih insan: Ebû Bekir ve Ömer de[574] **[1/192]**

Buradaki لَا'nın (sıla/zaid) olması caizdir. Çünkü sözün başında olumsuzluk geçmiştir."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu ikinci görüş birinci görüşten evladır. Çünkü Arap dilinde, kendisinden önce bir olumsuzluk gelmeden sözün hazif anlamındaki لَا ile başlaması da سِوَى ve istisna harfi üzerine لَا ile atıf yapılması da söz konusu değildir. Arap dilinde غَيْرِ'nin üç anlamı vardır:

Birincisi istisna,

İkincisi olumsuzluk (cahd),

574 Şiir Ahtal'ı hicveden Cerîr'e aittir. *Dîvânu Cerîr*, s. 263; *Nekâizu Cerîr ve'l-Ahtal*, s. 174; İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, 186; Bakara sûresi 158. âyette de gelecektir. Şâkir, 1/192.

Üçüncüsü de سِوَى'dır.

لَا'nın mübteda olarak sıla anlamında bulunması hatalı olduğuna ve istisna olan إِلَّا anlamında olursa {الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ}'e bitişik olan {غَيْرِ}'ye atıf olması da temelsiz olduğuna, سِوَى anlamında olursa aynı şekilde {لَا}'nın onun üzerine atfedilmiş olması da caiz olmadığına, {لَا}'dan önce kendisinden öncekine atıf olan {و} ile de atıf yapıldığına göre {الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ}'e bitişik olan {غَيْرِ}'nin olumsuzluk (nefy ve cahd) anlamından başka bir anlama yorumlanması mümkün değildir. Buna göre {وَلَا الضَّالِّينَ} ifadesinin de{غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} üzerine atıf olmaktan başka bir yorumu yoktur.

O zaman sözün te'vili, bizim doğru olduğunu söylediğimiz ve şahit getirdiğimiz şekilde şöyle olmasıdır: {اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ} {صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ} لَا الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَاالضَّالِّينَ **[1/193]**

Şayet, "Allah Teâlâ'nın, yollarına girip onlar gibi yoldan çıkmaktan Allah'a sığınmamamızı emrettiği dalâlette olan bu insanlar kimlerdir?" diye sorulursa şöyle cevap verilir:

Onlar Allah Teâlâ'nın kitabında anlattığı şu kimselerdir:

{ قُلْ يَاأَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ}

"Ey Ehl-i Kitab, dininizde haksız yere aşırı gidip de daha önce yoldan çıkmış ve pek çok kimseyi çıkarmış, onların da doğru yoldan saptığı bir kavmin arzularına uymayın."[575]

"Onların söz konusu kimseler olduğuna delilin nedir?" denirse şöyle cevap verilir:

[٢٠٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْوَلِيدِ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَلَا الضَّالِّينَ} قَالَ: النَّصَارَى».

575 Mâide 5/77.

207. Bize Ahmed b. Velîd er-Ramlî, Abdullah b. Ca'fer, Süfyân b. Uyeyne, İsmail b. Ebî Hâlid, Şa'bî, Adî b. Hâtim tarikiyle Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu nakletti: "*Dalâlete düşenler Hıristiyanlardır.*"[576]

[٢٠٨] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبَّادَ بْنَ حُبَيْشٍ يُحَدِّثُ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَلَا الضَّالِّينَ} قَالَ: النَّصَارَى.»

208. Muhammed b. Müsennâ bize, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Simâk b. Harb tarikiyle Abbâd b. Hubeyş'in Adî b. Hâtim'den şöyle işittiğini nakletmiştir: "Allah Resûlü bana şöyle söyledi: '*Dalâlete düşenler Hıristiyanlardır.*'"

[٢٠٩] وَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصْعَبٍ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ مُرِّيِّ بْنِ قَطَرِيٍّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ قَالَ: «سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: {وَلَا الضَّالِّينَ} قَالَ: "النَّصَارَى هُمُ الضَّالُّونَ".

209. Ali b. Hasan bana, Müslim b. Abdurrahman, Muhammed b. Mus'ab, Hammâd b. Seleme, Simâk b. Harb, Müriyye b. Katarî tarikiyle Adî b. Hâtim'den şunu nakletmiştir: "Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ'nın "*Dalâlete düşenlerin*" sözünü sordum. Dedi ki: '*Hıristiyanlar dalâlete düşenlerdir.*'" **[1/194]**

[٢١٠] وَحَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ السَّامِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْجُرَيْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ: «أَنَّ رَجُلًا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُحَاصِرٌ وَادِيَ الْقُرَى فَقَالَ: مَنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ تُحَاصِرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «هَؤُلَاءِ الضَّالُّونَ: النَّصَارَى.»

576 Taberî'nin {وَلَا الضَّالِّينَ} ifadesinin tefsirinde zikredeceği bundan sonraki rivayetler, {غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ} ifadesinin tefsirinde zikrettiği rivayetlerin devamıdır.

210. Humeyd b. Mes'ade es-Sâmî bize, Bişr b. Mufaddal, Cüreyrî, Abdullah b. Şakîk tarikinden, Vâdi'l-Kurâ'yı kuşatma altına aldığı sırada bir adamın gelerek Allah Resûlü'ne,

"Yâ Resûlallah bu muhasara ettiklerin de kimler?" diye sorduğunda Allah Resûlü'nün;

"Bu, dalâlete düşenler Hıristiyanlardır." dediğini nakletmiştir.

[٢١١] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ سَعِيدٍ الْجُرَيْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ: أَنَّ رَجُلًا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

211. Yakub b. İbrahim bana, İbn Uleyye, Saîd el-Cüreyrî, Urve, Abdullah b. Şakîk tarikiyle bir adamın Allah Resûlü'ne geldiğini söyleyip aynı rivayeti nakletti.

[٢١٢] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ بُدَيْلٍ الْعُقَيْلِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ شَقِيقٍ: «أَنَّهُ أَخْبَرَهُ مَنْ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِوَادِي الْقُرَى وَهُوَ عَلَى فَرَسِهِ وَسَأَلَهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِي الْقَيْنِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَنْ هَؤُلَاءِ؟ قَالَ: ''هَؤُلَاءِ الضَّالُّونَ'' يَعْنِي النَّصَارَى.

212. Hasan b. Yahya bize, Abdürrezzâk, Ma'mer, Budeyl el-Ukeylî, Abdullah b. Şakîk tarikiyle, Hz. Peygamber (sav), Vâdi'l-Kurâ'da atının üzerindeyken Kayn oğullarından bir adamın

"Yâ Resûlallah, bunlar kimlerdir?" diye sorduğunu, onun da; Hıristiyanları kastederek;

"Dalâlete düşenlerdir." dediğini işittiğini nakletti.

[٢١٣] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ الْوَاسِطِيُّ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَقِيقٍ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ مُحَاصِرٌ وَادِيَ الْقُرَى وَهُوَ عَلَى فَرَسٍ مَنْ هَؤُلَاءِ؟ قَالَ: ''الضَّالُّونَ'' يَعْنِي النَّصَارَى.

213. Kâsım b. Hasan bize, Hüseyn, Hâlid el-Vâsıtî, Hâlid el-Hazzâ', Abdullah b. Şakîk tarikiyle bir adamın Hz. Peygamber'e o, Vâdi'l-Kurâ'yı kuşattığı sırada atının sırtındayken,

"Bunlar kimlerdir?" diye sorduğunu, onun da; Hıristiyanları kastederek;

"*Dalâlete düşenlerdir.*" dediğini nakleder.

[٢١٤] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مِهْرَانُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَا الضَّالِّينَ} قَالَ: النَّصَارَى».

214. Muhammed b. Humeyd bize, Mihrân, Süfyân tarikiyle Mücâhid'in "*Dalâlete düşenlerin değil.*" âyetinin tefsirinde "*Hıristiyanlardır.*" dediğini nakleder. **[1/195]**

[٢١٥] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَلَا الضَّالِّينَ} قَالَ: وَغَيْرِ طَرِيقِ النَّصَارَى الَّذِينَ أَضَلَّهُمُ اللَّهُ بِفِرْيَتِهِمْ عَلَيْهِ. قَالَ: يَقُولُ: فَأَلْهِمْنَا دِينَكَ الْحَقَّ، وَهُوَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، حَتَّى لَا تَغْضَبَ عَلَيْنَا كَمَا غَضِبْتَ عَلَى الْيَهُودِ وَلَا تُضِلَّنَا كَمَا أَضْلَلْتَ النَّصَارَى فَتُعَذِّبَنَا بِمَا تُعَذِّبُهُمْ بِهِ. يَقُولُ: امْنَعْنَا مِنْ ذَلِكَ بِرِفْقِكَ وَرَحْمَتِكَ وَقُدْرَتِكَ.»

215. Ebû Küreyb bize, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın {وَلَا الضَّالِّينَ} ifadesinin tefsirinde "Allah'ın kendilerini, kendisine iftira ettiklerinden ötürü dalâlete düşürdüğü Hıristiyanların yoluna değil. Bize hak dinini ilham et. Allah'tan başka ilah yoktur, O tektir ve ortağı yoktur. Bize Yahudilere gazap ettiğin gibi gazap etme, Hıristiyanları dalâlete düşürdüğün gibi bizi de düşürme ki onlara azap ettiğin gibi bize de azap etmeyesin. Şefkatin, rahmetin ve kudretinle bizi bundan koru." dediğini nakleder.

[٢١٦] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: "الضَّالِّينَ النَّصَارَى.»

216. Kâsım bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın {وَلَا الضَّالِّينَ} ifadesinin tefsirinde şöyle dediğini nakletmiştir: "Dalâlete düşenler Hıristiyanlardır."

[٢١٧] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ طَلْحَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَلَا الضَّالِّينَ}: هُمُ النَّصَارَى.»

217. Musa b. Harun el-Hemdânî bana, Amr b. Talha, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan -Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan-, Peygamber'in bazı ashâbından, {وَلَا الضَّالِّينَ} ifadesi hakkında şunu rivayet etmiştir: "Onlar Hıristiyanlardır."

[٢١٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ الْغِفَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ رَبِيعٍ: «{وَلَا الضَّالِّينَ}: النَّصَارَى.»

218. Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî bize, Ubeydullah, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''nin {وَلَا الضَّالِّينَ} ifadesiyle ilgili "Hıristiyanlardır." dediğini nakletmiştir.[577]

[٢١٩] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَلَا الضَّالِّينَ}: هُمُ النَّصَارَى.»

219. Yunus b. Abdila'lâ bana, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in {وَلَا الضَّالِّينَ} hakkında şöyle dediğini nakletmiştir: "Hıristiyanlardır." **[1/196]**

[٢٢٠] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «{وَلَا الضَّالِّينَ}: هُمُ النَّصَارَى.»

577 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/16, Taberî'ye nispetle.

220. Yunus bana, İbn Vehb, İbn Zeyd tarikiyle babasından (Zeyd b. Eslem), {وَلَا الضَّالِّينَ} hakkında "Hıristiyanlardır." dediğini nakletmiştir.[578]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Doğru yoldan sapıp esas yolun dışında bir yola giren kimse, yoldan çıktığı için Araplara göre yolunu şaşırmış (dâl) kimsedir. Bu nedenle Allah Teâlâ, doğru yol olan hakkı tutturamadıkları ve dini sırât-ı müstakîm dışında aradıkları için Hıristiyanları "yoldan sapanlar" (dullâl) diye isimlendirmiştir.

"Bu aynı zamanda Yahudilerin sıfatı da değil mi?" diye sorulursa;

"Elbette" diye cevap verilir.

"Niye bu sıfat özellikle Hıristiyanlara verildi de Yahudilere *"Gazaba uğrayanlar."* diye nitelendirildi?" siye sorulursa şöyle cevap verilir:

Her iki fırka da hem yolunu şaşırmışlar (dullâl) hem de gazaba uğramış kimselerdir (mağdûb aleyhim). Ne var ki Allah Teâlâ, her bir fırkayı, kendisinden söz ettiği ve haber verdiği zaman kullarının tanıyabileceği bir sıfatla anmıştır. Her ne kadar iki fırkadan her birinin ziyade zemmedilecek sıfatları bulunsa da ona gerçekte onun bir sıfatı olan bir isim vermiştir.

Kaderiyye'den bir ahmak, Allah Teâlâ'nın Hıristiyanları {وَلَا الضَّالِّينَ} sözüyle dullâl diye nitelendirmesinde, onlara dalâlet izafe edip saptırmayı kendine izafe etmemesinde (onları saptırdığını ifade etmemesinde) ve Yahudileri gazaba uğrayan kimseler (mağdûb aleyhim) diye nitelendirdiği gibi onları saptırılmışlar (mudallalûn) diye adlandırmayı terk etmesinde, Arap dilinin çerçevesi ve sarf kaidelerindeki cehaleti sebebiyle cahil Kaderiyye kardeşlerinin görüşlerine bir delil olduğunu sanmıştır. Şayet durum halini anlattığımız bu ahmağın zannettiği gibi olsaydı, bir sıfatla nitelendirilen veya bir fiil izafe edilen her şeyde, bir başka şeyin etkisi olmaması gerekirdi. Ya da onda meydana gelen her şeyin, bir başka şey sebebiyle olmaması gerekirdi. Aslında o işte doğru olan müsebbebine (fiili meydana getiren sebebe) izafe edilmesidir. Bu gerekli olduğuna göre, rüzgârlar hareket ettirdiği zaman "Ağaçlar hareket etti.", deprem hareket ettirdiği zaman "Yeryüzü sarsıldı." diyen kimsenin sözünün de hatalı olması gerekirdi. Tek tek sayıldığı takdirde kitabın uzayacağı bunun gibi daha pek çok söz örneği vardır. **[1/197]**

---

578 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/46; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/16; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/25. Sayfa 196, 197'de gelecektir. Türkî, 1/189.

{حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ}

"Nihayet siz gemide olduğunuz zaman ve gemiler onları hareket ettirdiği zaman..." âyetinde, her ne kadar başka bir sebeple hareket etse de hareket ettirmek gemiye izafe edildiği için {وَلَا الضَّالِّينَ} ifadesini sözünü ettiğimiz şekilde yorumlayan kimsenin görüşünün ve Allah Teâlâ'nın dalâleti Hıristiyanlara nispet ettiği iddiasının hatalı olduğuna bir delil vardır. (Allah'ın kulun bütün fiillerinin yaratıcısı olduğunu) reddedenlerin "Allah Teâlâ'nın kullarının fiillerinde bir sebep (istitâat) vardır ki,[579] o sebep dolayısıyla onların fiilleri var olmaktadır." iddiası da tashih edilmektedir. Hâlbuki Allah Teâlâ Kur'ân'ın pek çok âyetinde dalâlete düşürenin de hidâyete erdirenin de kendisi olduğunu sarahaten açıklamıştır. Şu âyet onlardan biridir:

{أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ }

"Nefsinin arzusunu ilah edinen, Allah'ın; (halini) bildiği için saptırdığı ve kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola eriştirebilir? Hâlâ düşünüp ibret almayacak mısınız?"[580]

Allah Teâlâ haber vermektedir ki, dalâlete düşüren de hidâyete erdiren de O'dur, başkası değil. **[1/198]**

Fakat Kur'ân, kitabın başında da beyân ettiğimiz gibi Arap diliyle inmiştir. Her ne kadar müsebbip fiilin görüldüğü kimseden başka bir kimse olsa da fiili bazen kendisinde görülen kimseye; fiilin görüldüğü kimseden başka bir kimse olsa da bazen de müsebbibe isnat etmek, Arapların âdetindedir. Peki, bizzat Allah Teâlâ yarattığı halde, kulun kesbettiği fiil niçin kula isnad edilmesin? Aksine son tahlilde bizzat yaratması ve onun inşasıyla Allah'a ait olduğu halde, Allah'ın kuluna verdiği bir kuvvetle kesbettiğinden ve onun verdiği kendine ait bir tercihi olduğundan dolayı, kulun fiillerinin kendisine isnadı daha evladır. **[1/199]**

---

579 Mu'tezile'nin kulların fiillerinin yaratılmasını izah ettiği bir kavram olan istitâat konusu için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "İstitâat", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://İslâmansiklopedisi.org.tr/istitaat (30.11.2021).

580 Câsiye 45/23.

4. Kur'ân'ı Tenkit Eden Mülhidlerin Ortaya Attığı Bir Mesele

Şayet birisi, "Siz bu kitabınızın başında, beyânı anlatırken 'Derecesi en üstün, mertebesi en şerefli olan beyân, dile getiren kimsenin duygu ve düşüncesini en beliğ, konuşan kimsenin meramını en açık, dinleyicinin anlayışına en yakın olandır' dediniz. Bununla birlikte şöyle dediniz: 'Böyle olduğuna göre, diğer kelâmlardan üstün olması ve derecesi beyân derecelerinin en üstüne çıkması sebebiyle beyânın en evlası Allah'ın kelâmıdır. Eğer durum sizin anlattığınız gibiyse, yedi âyet olan Ümmü'l-Kur'ân gibi bir sûrenin tefsirinin bu kadar uzatılmasının sebebi nedir? Onun bütün âyetlerinin anlamlarını, iki âyet içermektedir. Onlar da {إِيَّاكَ نَعْبُدُ} {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} {وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} âyetleri olup her kim hesap gününün melikini bilirse, Allah'ın Esmâ-i Hüsnâ'sını ve mükemmel sıfatlarını bilir. Her kim de Allah'a itaatkâr olursa, Allah'ın dininde nimet verdiği kimselerin yoluna tâbi olmuş, Allah'ın gazabına uğramış ve yoldan sapmış olanların yolundan da uzaklaşmış olur. O zaman kalan diğer beş âyetin ziyade edilmesinde, sözünü ettiğimiz iki âyetin içermediği hangi hikmetler vardır ki?" derse, ona şöyle cevap verilir:

Allah Teâlâ, Peygamberimiz Muhammed (sav) ve ümmeti için ona indirdiği kitapla, daha önce bir peygambere ve ümmete indirdiği hiçbir kitapta toplamadığı anlamları topladı. Zira Allah Teâlâ, ondan önceki peygamberlerden herhangi birine indirdiği her kitabı, Peygamberi Muhammed'e indirdiği kitabın içerdiği bütün anlamların bir kısmıyla indirmiştir. Mesela Tevrat, vaazlar ve yasalar; Zebûr övgü ve yakarışlar, İncil vaaz ve öğütlerdir. Bunlardan hiçbirinde kendisine indirilenin doğruluğunu tasdik edecek bir mucize yoktur.

Peygamberimiz Muhammed'e (sav) indirilen kitap ise bütün bu anlamları içermekte, diğer kitaplarda bulunmayan pek çok anlamı da fazladan kapsamaktadır. Bunu bu kitapta daha önce dile getirdik.

Kitabımızın kendinden önceki diğer kitaplara üstün olduğu bu en değerli anlamlardan biri, onun harikulade nazmı, hayret uyandıran tertibi, edebî insicamıdır. Öyle ki onun en küçük sûresinin nazmına benzer bir şeyi, hatipler meydana getirmeyi becerememişler, edebiyatçılar onun birazının yapısını anlatmaktan aciz kalmışlar, şâirler onun insicamı karşısında hayrete düşmüşler, aklı başında adamların anlayışları onun benzerini meydana getirmekten duydukları eksiklik nedeniyle şaşmıştır. Dolayısıyla ona

teslim olmaktan, onun Vâhid ve Kahhâr olan Allah tarafından olduğunu kabul etmekten başka bir çareleri kalmamıştır. Kur'ân söz konusu hususlar yanında, terğîb, terhîb, emir, zecr, kıssalar, cedel ve meseller gibi semadan yeryüzüne indirilmiş hiçbir kitabın kapsamadığı anlamları içermektedir. **[1/200]**

Ümmü'l-Kur'ân'da olduğu gibi Kur'ân'da ne kadar uzatma olursa olsun, daha önce de dile getirdiğim üzere, onun hayret verici tertibi, harikulade nazmı, şâirlerin vezinlerinden, kâhinlerin secîlerinden, hatiplerin hutbelerinden, belâgatçıların metinlerinden âzâde, bütün varlığın benzerini tertip etmekten, bütün kulların benzer bir söz dizmekten aciz oluşuyla Allah Teâlâ, Peygamberimiz Muhammed'in (sav) nübüvvetine işaret eden delilleri toplamak istemiştir. Hamd, yakarış ve övgü gibi Kur'ân'daki hususlarla, Allah'ın azametine, hâkimiyetine, kudretine ve hükümranlığının büyüklüğüne kulların dikkati çekilmiştir. Böylece verdikleriyle O'nu ansınlar, nimetlerine karşılık O'na hamd etsinler, bu vesileyle daha fazlasını hak edip daha çok sevap kazansınlar. Kur'ân'daki, marifetiyle kendilerine nimet verdiği, ibadetine muvaffak kılmakla lütufta bulunduğu kimselerin anlatımıyla, din ve dünyalarında sahip oldukları bütün nimetlerin O'ndan olduğu kullara bildirilmiştir. Böylece isteklerini O'na yönlendirsinler, ihtiyaçlarını O'nun dışındaki ilah ve ortaklardan değil; O'nun katından istesinler. Kur'ân'da O'na isyan edenlerin başına getireceği cezalar ve emrine muhalefet edenlere indireceği azaplarla kullar günah işlemekten korkutulmuş, O'nun gazabına karşı kimsenin duramayacağı, böylece onları cezalandırma ve felakete uğratma noktasında helaka uğrayanların yoluna sokacağı imasında bulunulmuştur. Ümmü'l-Kur'ân sûresinde sözün uzatılmasındaki amaç budur. Furkân'ın diğer sûrelerindeki amaç da budur. Bu, derin hikmet ve mükemmel hüccettir. **[1/201]**

[٢٢١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْقُوبَ، عَنْ أَبِي السَّائِبِ، مَوْلَى زُهْرَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا قَالَ الْعَبْدُ: {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} قَالَ اللَّهُ: حَمِدَنِي عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} قَالَ: أَثْنَى عَلَيَّ عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} قَالَ: مَجَّدَنِي عَبْدِي، فَهَذَا لِي. وَإِذَا قَالَ: {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} إِلَى أَنْ يَخْتِمَ السُّورَةَ قَالَ: فَذَاكَ لَهُ».

221. Ebû Küreyb bize, Muhâribî, Muhammed b. İshâk, Alâ b. Abdirrahman b. Yakub, Ebu's-Sâib Mevlâ Zühre tarikiyle Ebû Hüreyre'den Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Kul, {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} dediği zaman, Allah;

'Kulum bana hamd etti.' buyurur. {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} dediği zaman,

'Kulum beni övdü.' buyurur. {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} dediği zaman,

'Kulum beni yüceltti; işte bu benim içindir.' buyurur. {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} âyetinden sûrenin sonuna kadar okuduğu zaman,

'İşte bu da onun içindir.' buyurur."[581]

[٢٢٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي السَّائِبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: «إِذَا قَالَ الْعَبْدُ: الْحَمْدُ لِلَّهِ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، وَلَمْ يَرْفَعْهُ.»

222. Ebû Küreyb bize, Abde, İbn İshâk, Alâ b. Abdirrahman, Ebu's-Sâib tarikiyle Ebû Hüreyre'den; "Kul {الْحَمْدُ لِلَّهِ} dediği zaman..." aynısını nakletmiş fakat Hz. Peygamber'den geldiğini söylememiştir.

[٢٢٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَوْلَى الْحُرَقَةِ، عَنْ أَبِي السَّائِبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

223. Ebû Küreyb bize, Ebû Üsâme, Velîd b. Kesîr, Alâ b. Abdurrahman Mevla'l-Huraka, Ebu's-Sâib, Ebû Hüreyre tarikiyle Allah Resûlü'nden aynısını rivayet etmiştir.[582] **[1/202]**

---

581 Ahmed b. Hanbel, 13/333 (7838); Buhârî, el-Kırâat Halfe'l-İmâm (73); Beyhakî, el-Kırâat Halfe'l-İmâm (57, 58), seneddeki İbn İshâk tariklerinden. Müslim (395, 39, 40); Nehhâs, *el-Kat'u ve'l-İ'tinâf*, s. 101, 102 ve onlar dışındakiler seneddeki Alâ tarikinden. Ayrıca bk. Tayâlisî, *Müsned*, (2684). Türkî, 1/202.

Muhâribî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ziyâd'dır. Sika olup pek çok kişi onun hadislerini tahriç etmiştir. Muhammed b. İshak, İbn Yesâr olup *es-Sîre* kitabının müellifidir. Sika ve maruftur. Bazıları, hakkında delilsiz ve gerekçesiz konuşmuşlardır. Alâ b. Abdurrahman b. Yakub, Huraka'nın mevlası olup sika bir tâbiîdir. Ebu's-Sâib Mevlâ Zühre sika bir tâbiîdir. İbn Abdilberr, onun sika ve nakillerinin makbul olduğunda icmâ olduğunu söyler. Taberî bu hadisi bundan sonra da iki isnadla mevkuf olarak rivayet edecektir. Şâkir, 1/200.

582 Beyhakî, 2/166; el-Kırâat Halfe'l-İmâm (54), seneddeki Ebû Üsâme tarikinden.

[٢٢٤] حَدَّثَنِي صَالِحُ بْنُ مِسْمَارٍ الْمَرْوَزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ الْحُبَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ طَرِيفٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: قَسَمْتُ الصَّلَاةَ بَيْنِي وَبَيْنَ عَبْدِي نِصْفَيْنِ وَلَهُ مَا سَأَلَ، فَإِذَا قَالَ الْعَبْدُ : {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} قَالَ اللَّهُ: حَمِدَنِي عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ {الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} قَالَ: أَثْنَى عَلَيَّ عَبْدِي، وَإِذَا قَالَ: {مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} قَالَ: مَجَّدَنِي عَبْدِي، قَالَ: هَذَا لِي وَلَهُ مَا بَقِيَ».

224. Salih b. Mismâr el-Mervezî bana, Zeyd b. Hubâb, Anbese b. Saîd, Mutarrif b. Tarîf, Sa'd b. İshak b. Ka'b b. Ücra, Câbir b. Abdillâh tarikiyle Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu nakletmiştir:

"Allah Teâlâ 'Namazı benim ve kulum arasında iki kısma ayırdım, ona istediği vardır.' buyurur. Kul,

{الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} *dediği zaman, Allah;*

'Kulum bana hamd etti.' buyurur.

{الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} *dediği zaman;*

'Kulum beni övdü.' buyurur.

{مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ} *dediği zaman,*

'Kulum beni yüceltti; bu benim içindir, kalanı da onundur.' buyurdu."[583]

Fâtihatü'l-Kitâb sûresi tefsirinin sonu. [1/203]

---

583 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/28 (19); Sehmî, *Târîhu Cürcân*, s. 144, seneddeki Zeyd b. Hubâb tarikiyle. İbn Kesîr "Bu, bu vecihten garib bir rivayettir." demiştir, *Tefsîr*, 1/25. Türkî, 1/203. Ahmed Muhammed Şâkir de şunları söylemiştir: "Bu, sahih ve ceyyid bir isnaddır. Salih b. Mismâr es-Selmî el-Mervezî: Sikadır. Müslim *Sahîh*'inde ondan rivayette bulunmuştur. İbn Ebî Hâtim'in kitabında da geçtiği üzere (2/1/415), Ebû Hâtim onun "sadûk" olduğunu söylemiş, İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir. Anbese b. Saîd ed-Durays er-Râzî, Rey kadısı olup sikadır. İbn Maîn, Ebû Zür'a, Ebû Dâvûd ve diğerleri onu sika görmüşlerdir. Mutarraf b. Tarîf, sika ve sağlam olup pek çok kimse ondan nakilde bulunmuştur. Sa'd b. İshak b. Ka'b b. Ucra, İbn Abdilberr'in de dediği gibi, sika olup hakkında ihtilaf edilmemiştir. İmam Mâlik'in şeyhlerindendir. Onun Câbir'den rivayeti muttasıldır. İbn Kesîr "Bu, bu tarikten garibdir." sözüyle, Câbir'den bu isnad dışında hiç kimse bu rivayeti nakletmemiştir, demek istemiş olmalıdır. Bunda bir beis yoktur. Anlamı Ebû Hüreyre hadisiyle sabit olmuştur. Ebû Hüreyre'nin hadisi rivayetin sıhhatinin güçlü bir şahididir." Şâkir, 1/201.

2. [BAKARA SÛRESİ'NİN TEFSİRİ]

[BAKARA SÛRESİ 1. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الم﴾

***"Elif Lâm Mîm."* (Bakara 2/1)**

Şanı yüce olan Allah'ın {الم} sözünün tefsiri:

1. {الم} "Elif Lâm Mîm."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Kur'ân âyetlerinin tercümanı konumunda olan müfessirler, şanı yüce Allah'ın (cc) {الم} âyetinin tefsiri hakkında ihtilaf ettiler.

1- Bazıları dedi ki: [Bu harfler] Kur'ân'ın isimlerinden biridir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٢٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: "{الم} قَالَ: اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ الْقُرْآنِ."

225. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdurrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{الم} Kur'ân'ın isimlerinden biridir."[584]

[٢٢٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْآمُلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "{الم} اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ الْقُرْآنِ."

584 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/22; Nehhâs, *el-Kat'u ve'l-İ'tinâf*, s. 111; *Meâni'l-Kur'ân*, 1/75; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/33. Türkî, 1/204.

226. Bana Müsennâ b. İbrahim el-Âmülî, Ebû Huzeyfe Musa b. Mes'ûd, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{الم} Kur'ân'ın isimlerinden biridir."[585]

[٢٢٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: "{الم} اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ الْقُرْآنِ."

227. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "{الم} Kur'ân'ın isimlerinden biridir."

2- Bazıları dedi ki: "Bu harfler Allah Teâlâ'nın kendileriyle Kur'ân'a başlangıç yaptığı açılış ifadeleridir." **[1/204]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٢٨] حَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ إِدْرِيسَ الْأَصَمُّ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُحَارِبِيُّ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "{الم} فَوَاتِحُ يَفْتَحُ اللَّهُ بِهَا الْقُرْآنَ."

228. Bana Harun b. İdris el-Esam el-Kûfî, Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{الم} Allah Teâlâ'nın kendisiyle Kur'ân'a başlangıç yaptığı açılış kelimeleridir."[586]

[٢٢٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ الْغِفَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "{الم} فَوَاتِحُ."

229. Bize Ahmed b. Hâzım el-Ğıfârî, Ebû Nuaym, Süfyân tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{الم} [sûrelerin] başlangıçlarıdır."[587]

[٢٣٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ آدَمَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: "{الم} وَ {حم} وَ {المص} وَ {ص} فَوَاتِحُ افْتَتَحَ اللَّهُ بِهَا."

585 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/33; Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/75; Türkî, 1/204.

586 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 5/1437 (8204). Bu ifadeyi {المص} ifadesine has söylemiştir. İbn Cüreyc diyor ki: "Mücahid'e, 'Bu kelime isimdir demeli değil miydin?' dedim. 'Hayır.' dedi." Türkî, 1/205.

587 Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/75; Türkî, 1/205.

230. Bana Müsennâ b. İbrahim, İshak b. Haccâc, Yahya b. Âdem, Süfyân, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{الم}, {حم}, {المص} ve {ص} Allah Teâlâ'nın kendisiyle Kur'ân'a başladığı açılış/başlangıç kelimeleridir."[588]

[٢٣١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَ حَدِيثِ هَارُونَ بْنِ إِدْرِيسَ.

231. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den, Harun b. İdris rivayetinin benzerini söylediğini nakletti.[589]

3- Bazıları dedi ki: "Bu harfler sûrelerin isimleridir." **[1/205]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: "{الم ذَلِكَ الْكِتَابُ} وَ {الم تَنْزِيلُ} وَ {المر تِلْكَ} فَقَالَ: قَالَ أَبِي: إِنَّمَا هِيَ أَسْمَاءُ السُّوَرِ."

232. Bana Yunus b. Abdila'lâ, Abdullah b. Vehb tarikiyle naklettiğine göre o şöyle dedi: "Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'e {الم ذَلِكَ الْكِتَابُ}, {الم} ve {تَنْزِيلُ} {المر تِلْكَ} âyetleri hakkında sordum. Şöyle dedi:

'Babam [Zeyd b. Eslem], 'Bunlar sûrelerin isimleridir.' dedi."[590]

4- Bazıları dedi ki: "Bu harfler Allah'ın ism-i âzamıdır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَأَلْتُ السُّدِّيَّ عَنْ {حم} وَ {طسم} وَ {الم} فَقَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: "هُوَ اسْمُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ."

233. Bize Muhammed b. Müsennâ, Abdurrahman b. Mehdî, Şu'be tarikiyle onun şöyle dediğini nakletti: "Süddî'ye {حم}, {طسم} ve{الم}

588 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/56; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/23; Türkî, 1/205.
589 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/33 (51); Türkî, 1/205.
590 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/33; Türkî, 1/206.

harflerini sordum dedi ki: 'İbn Abbas, 'Bu harfler Alah Teâlâ'nın ism-i âzamıdır.' dedi.'"[591]

[٢٣٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ السُّدِّيِّ، عَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

234. Bize Muhammed b. Müsennâ, Ebû Nu'mân, Şu'be, İsmail es-Süddî, Mürre el-Hemdânî tarikiyle Abdullah b. Abbas'tan benzerini nakletti.[592]

[٢٣٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى، عَنْ إِسْمَاعِيلَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: "فَوَاتِحُ السُّوَرِ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ."

235. Bana Müsennâ b. İbrahim, İshak b. Haccâc, Ubeydullah b. Musa, İsmail tarikiyle Şa'bî'nin şöyle dediğini nakletti: "Sûrelerin başlangıcındaki [harfler] Allah Teâlâ'nın isimlerindendir."[593]

5- Bazıları dedi ki: "Bu harfler yemin ifade eder. Allah Teâlâ bu harflerle yemin etmiştir. Bu harfler Allah Teâlâ'nın isimlerindendir." **[1/206]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٦] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ السَّهْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "هُوَ قَسَمٌ أَقْسَمَ اللَّهُ بِهِ، وَهُوَ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ."

236. Bize Yahyâ b. Osman b. Salih es-Sehmî, Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "Bu harfler yemin ifade eder. Allah Teâlâ bu harflere yemin etmiştir ve bu harfler Allah Teâlâ'nın isimlerindendir."[594]

---

591 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/32 (44); Türkî, 1/206.

592 Hâkim, 2/260; Türkî, 1/206.

593 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/32 (47) şu şekilde nakletti: "Bu harfler hece olarak kesik kesik okunan Esmâü'l-Hüsnâ'dandır. Bunları birleştirdiğin zaman Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri olur." Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/22; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfat*, (169); Türkî, 1/207.

594 Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/74; Zeylaî, *Tahrîcü Ehâdîsi'l-Keşşâf*, 1/34; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (163); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/22, 3/67; Türkî, 1/207.

[٢٣٧] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: "{الم} قَسَمٌ."

237. Bize Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Hâlid el-Hazzâ' tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "{الم} yemindir."[595]

6- Bazıları dedi ki: "Bunlar fiil ve isimlerden birini gösteren kesik kesik harflerdir. Bunlardan her bir harf diğer harfin ifade etmediği ayrı bir mânayı gösterir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، وَحَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي شَرِيكٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{الم}، قَالَ: أَنَا اللَّهُ أَعْلَمُ."

238. Bize Ebû Küreyb, Vekî', Süfyân, Vekî', İbn Ebî Şerîk, Atâ b. Sâib, Ebu'd-Duhâ tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "{الم} yani أنا الله أعلم 'Ben Allah'ım, bilirim.'"[596] **[1/207]**

[٢٣٩] وَحُدِّثْتُ عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْيَقْظَانِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: قَوْلُهُ: "{الم} قَالَ: أَنَا اللَّهُ أَعْلَمُ."

239. Ebû Ubeyd'in rivayeti olarak, Ebu'l-Yakzân, Atâ b. Sâib tarikiyle Saîd b. Cübeyr'in şöyle dediği bana haber verildi: "{الم} yani أنا الله أعلم 'Ben Allah'ım, bilirim.'"[597]

[٢٤٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ الْقَنَّادُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ

595 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/33 (52); Türkî, 1/207.

596 Vekî' *-ed-Dürrü'l-Mensûr*'da geçtiği gibi, 1/22- bu hadisi rivayet etti. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/32 (43); Nehhâs, *el-Kat'u ve'l-İ'tinâf*, s. 111; *Meâni'l-Kur'ân*, 1/73; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (167); Türkî, 1/208.

597 Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/73; Begavî, *Tefsîr*, 1/58; Türkî, 1/208.

النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{الم} قَالَ: أَمَّا: {الم} فَهُوَ حَرْفٌ اشْتُقَّ مِنْ حُرُوفِ هِجَاءِ أَسْمَاءِ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ."

240. Bana Musa b. Harun el-Hemdânî, Amr b. Hammâd el-Kannâd, Esbât b. Nasr, İsmail es-Süddî, -Ebû Mâlik'ten naklettiği bir haberde- ayrıca Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî tarikiyle, İbn Mes'ûd ve başka kimseler tarikiyle Allah Resûlü'nün ashâbından onların şöyle dediğini nakletti: "{الم} bunlar, Allah Teâlâ'nın isimlerinden türemiş kesik kesik birtakım harflerdir."[598]

[٢٤١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مَعْمَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ زِيَادٍ الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: "{الم} وَ {حم} وَ {ن}، قَالَ: اسْمٌ مُقَطَّعٌ."

241. Bize Muhammed b. Ma'mer, Abbas b. Ziyâd el-Bâhilî,[599] Şu'be, Ebû Bişr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "{الم}, {حم} ve {ن} bu harfler kesik kesik okunan isimlerdir."[600] **[1/208]**

7- Bazıları dedi ki: "Bunlar, belirli bir anlam için konulmuş hece harfleridir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٤٢] حُدِّثْتُ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ أَبِي نُوَيْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْمُؤَدِّبُ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "فَوَاتِحُ السُّوَرِ كُلُّهَا {ق} وَ {ص} وَ {حم} وَ {طسم} وَ {الر} وَغَيْرُ ذَلِكَ، هِجَاءٌ مَوْضُوعٌ."

242. Mansûr b. Ebî Nüveyra'nın rivayeti olarak, Ebû Saîd el-Müeddib, Husayf tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediği bana haber verildi: "Sûrelerin

598 Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (168); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/32 (45); Türkî, 1/208.

599 Halebî ve Şâkir baskılarında Abbas iken, diğer bazı nüshalarda Ayyâş geçmiştir. İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde de bu şekildedir. Türkî, 1/208.

600 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/32 (48); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/22; Begavî, *Tefsîr*, 1/59; Türkî, 1/208.

başlarında bulunan {ق} {ص} {حم} {طسم} {الر} ve diğerleri, hepsi hece harfleri olup belirli bir anlam için konulmuşlardır."[601]

8- Bazıları dedi ki: "Bunlar, her birisi birbirinden farklı ve değişik mânalar içeren birtakım harflerdir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الطَّبَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ الرَّازِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: "{الم} قَالَ: هَذِهِ الْأَحْرُفُ مِنَ التِّسْعَةِ وَالْعِشْرِينَ حَرْفًا، دَارَتْ فِيهَا الْأَلْسُنُ كُلُّهَا، لَيْسَ مِنْهَا حَرْفٌ إِلَّا وَهُوَ مِفْتَاحُ اسْمٍ مِنْ أَسْمَائِهِ، وَلَيْسَ مِنْهَا حَرْفٌ إِلَّا وَهُوَ فِي آلَائِهِ وَبَلَائِهِ، وَلَيْسَ مِنْهَا حَرْفٌ إِلَّا وَهُوَ فِي مُدَّةِ قَوْمٍ وَآجَالِهِمْ. وَقَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ: وَعَجِيبٌ يَنْطِقُونَ فِي أَسْمَائِهِ، وَيَعِيشُونَ فِي رِزْقِهِ، فَكَيْفَ يَكْفُرُونَ؟ قَالَ: الْأَلِفُ: مِفْتَاحُ اسْمِهِ اللَّهِ، وَاللَّامُ: مِفْتَاحُ اسْمِهِ لَطِيفٍ، وَالْمِيمُ: مِفْتَاحُ اسْمِهِ مَجِيدٍ؛ وَالْأَلِفُ: آلَاءُ اللَّهِ، وَاللَّامُ: لُطْفُهُ، وَالْمِيمُ: مَجْدُهُ؛ الْأَلِفُ: سَنَةٌ، وَاللَّامُ ثَلَاثُونَ سَنَةً، وَالْمِيمُ: أَرْبَعُونَ سَنَةً."

243. Bana Müsennâ b. İbrahim, İshak b. Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer, (Babası) Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in {الم} vb. âyetler hakkında şöyle dediğini nakletti:

"Bunlar dillerde dolaşıp kullanılan yirmi dokuz harftir. Bunlardan her harf, Allah'ın isimlerinden birinin baş harfidir. Yine her harf O'nun bir nimeti/cemali ve celali/imtihanıdır. Yine her harf bir topluluğun ömrüne ve eceline işaret eder. İsa b. Meryem (as) şöyle demişti:

'Ne şaşılacak bir hal! Allah'ın (cc) isimleri sayesinde/vasıtasıyla konuşuyorlar, O'nun verdiği rızık sayesinde yaşıyorlar, buna rağmen nasıl oluyor da O'nu inkâr edebiliyorlar!?'" [Rebî'] dedi ki:

"Elif ا, Allah isminin baş harfi/anahtarıdır. Lam ل, Latîf isminin baş harfi/anahtarıdır. Mim م ise Mecîd isminin baş harfi/anahtarıdır. Elif ا, Allah'ın nimetleri, Lam ل, Allah'ın lütfu, Mim م ise Allah'ın yüceliği/Mecd'i

601 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/23; Türkî, 1/209.

anlamına gelmektedir. Elif ا bir yıl, Lam ل otuz yıl, Mim م ise kırk yılı ifade eder."[602] **[1/209]**

[٢٤٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بِنَحْوِهِ.

244. Bize İbn Humeyd, Hakkâm, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''den benzerini nakletti.

9- Bazıları dedi ki: "Ebced değeriyle/Cümmel hesabıyla[603] ilgili harflerdir."

Bu konuda anlatılanları ifade etmeyi kerih görüyorum. Çünkü rivayet edenler, o haberleri, rivayetine itibar edilmeyecek, nakline güvenilmeyecek kimselerden nakletmişlerdir. Bu konuya benzer bir rivayet, daha önce Rebî' b. Enes'in görüşü ifade edilirken geçmişti.

10- Bazıları dedi ki: "Her kitabın bir sırrı vardır. Kur'ân'ın sırrı da sûrelerin başındaki bu harflerdir."[604]

Arap dil bilimcileri bu harflerin anlamı hususunda ihtilaf ettiler.

Arap dilcilerinden biri dedi ki:[605] "Bazıları, bu harflerin, yirmi sekiz hece harfinden bir kısmını teşkil ettiğini, bu harflerden bazılarının, bir kısım sûrelerin başında zikredilerek diğerlerinin zikredilmesine gerek kalmadığını söylemişlerdir. Nitekim bir insan, hece harflerini anlatmak isterken, baştan bazılarını أ ب ت ث saymakla yetinerek geri kalanları söylemez. Bu durum da buna benzemektedir."

Dediler ki: "Bu sebeple {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesi merfu oldu. Çünkü bu sözün anlamı şu şekildedir: "Elif, Lam, Mim mukattaa harfleridir. İşte sana indirdiğimiz bu kitap o harflerin toplamıdır. Bunda/bu kitapta şüphe yoktur." **[1/210]**

---

602 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/33, 2/584; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/22; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/57; Türkî, 1/210.

603 Cümmel hesabı: Bir tür hesaplama yöntemidir. Alfabedeki her bir harfe, kendine has sıralamasına göre, 1-1000 arası bir değer verilerek yapılır.

604 İbn Münzir ve Ebü'ş-Şeyh, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da olduğu gibi, 1/23; Dâvûd b. Ebî Hind'den, dedi ki: "Şa'bî'ye sûrelerin başında bulunan hece harflerini sordum. Dedi ki:
"Ey Dâvûd! Her kitabın bir sırrı vardır, işte bu Kur'ân'ın sırrı da sûrelerin başındaki bu harflerdir. Gerisini bırak ve aklına ilk gelen şeyi sor."

605 Söz konusu Arap dilcisi Ferrâ'dır. Ferrâ bu konuyu A'râf sûresinin ilk âyet-i kerîmesinde işlemiştir. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 368, 369.

Şayet birisi şöyle bir itirazda bulunursa: "أ ب ت ث harfleri alfabe harflerinin ismi gibidir. Nitekim الْحَمْدُ kelimesi de Fâtihatü'l-Kitâb'a isim olmuştur. [Buna ne dersiniz?]" Ona şöyle cevap verilir:

Bir kimsenin şöyle demesi caiz olursa "Oğlum ظ ط'dadır." Onun bu dediğiyle şayet o kimsenin bu sözüyle oğlunun huruf-ı mukattaada olduğunu haber vermeyi kastettiği anlaşılıyorsa -her ne kadar bu harfleri zikretmeyi diğerlerini zikretmeye tercih etmiş olsa da- o zaman أ ب ت ث'nin de bu alfabe harflerinin ismi olmadığı anlaşılır.

[Söz konusu Arap dilcisi] Dedi ki: "Sûre başlarında karışık olarak gelen harflerle, alfabenin başlangıcında أ ب ت ث şeklinde sırasıyla gelen harfler arasında bir farklılık vardır. Bunun sebebi, أ ب ت ث şeklinde sırasıyla söylenmeleri, bizzat kesik kesik harflere işaret içindir; sırasıyla gelmediği zaman ise birleşik bir söze işaret içindir, kesik kesik harflere değil."[606]

ابْنِي فِي ط ظ "Oğlum ظ ط'dadır." diyen kimsenin sözü ve benzerlerinin, onun alfabe harflerinde olduğunu haber veren sözler olduğunun doğruluğunu göstermek ve onun bu sözünün şu ابْنِي فِي أ ب ت ث "Oğlum أ ب ت ث'dedir." sözünün yerine gelebileceğini ispat için Esedoğulları kabilesinin recez şâirinin şu sözünü şahit olarak getirdiler:

لَمَّا رَأَيْتُ أَمْرَهَا فِي حُطِّي ... وَفَنَكَتْ فِي كَذِبِي وَلَطِّي

أَخَذْتُ مِنْهَا بِقُرُونٍ شُمْطِ ... فَلَمْ يَزَلْ صَوْبِي بِهَا وَمَعْطِي

حَتَّى عَلَا الرَّأْسَ دَمٌ يُغَطِّي

Baktım ki o Huttî seviyesinde
Yalancılıkta ve haksızlıkta ısrarcı

Onun ağarmış saç örgülerinden tuttum
Yukarı aşağı doğru çekiştirdim

Başına, onu örten bir kan yürüdü[607] **[1/211]**

606 Bu paragraf bizzat Ferrâ'nın cümlelerinden istifade edilerek çevrilmiştir.

607 İlk üç beyit *Tehzîbü'l-Lüğa*, 10/281; *Lisânü'l-Arab*, ف ن ك; Türkî, 1/211. فَنَكَ kelimesi فَنَكَ فِي الكَذِبِ şeklinde kullanılır. Anlamı: Yalanına devam etti, yalanda ısrar etti, ayak diretti. لَطَّ الْحَقَّ anlamı: Hakkı bilerek inkâr etti, hakka karşı

Söz konusu nahivci burada şairin bu ifadelerle o kadının "ebced" seviyesinde olduğunu haber verdiğini iddia etti.[608] Şâir لَمَّا رَأَيْتُ أَمْرَهَا فِي حُطِّي sözünü, o kadının ebcedde olduğunu haber veren أَنَّهَا فِي أَبِي جَادٍ cümlesi yerine ikame etti. Çünkü şâirin bu sözü, işiten kimseye لَمَّا رَأَيْتُ أَمْرَهَا فِي أَبِي جَادٍ sözünün işaret ettiği anlamı ifade eder.[609]

Diğerleri de dedi ki: "Sûrelere bu harflerle başlanma sebebi, Kur'ân'ı dinlemeyen müşriklerin onu dinlemelerini sağlamaktır. Zira onlar birbirlerine Kur'ân'ı dinlemeyip yüz çevirmeyi salık veriyorlardı. Böylece onların dinlemesi sağlanacak şekilde dikkatleri çekilince, alışageldikleri şekilde onlara hitap edildi. (Böylece Kur'ân'ı dinlemeleri sağlanmış oldu.)"

Diğerleri de şöyle dedi: "Sûrelerin başlarında yer alan bu harfler Allah Teâlâ'nın kendileriyle söze/kelâma başlangıç yaptığı ifadelerdir."

Şayet şöyle bir soru sorulursa: "Kur'ân'da anlamsız bir kelime/cümle/şey var mıdır?" [Ona şöyle cevap verilir:] **[1/212]**

Çünkü bunun anlamı, bu sûreye bu harflerle başlaması önceki sûrenin bittiğini ve yeni sûrenin başladığını gösterir. Böylece bu harfleri iki sûre arasında başlangıç ve bitiş işareti olarak belirlemiştir. Bu şekilde bir kullanım Arapların kullanımında mevcuttur. Onlardan bir şâir şiir söyler ve sonra بَلْ ifadesini kullanır. [Bahr-ı Recez]

وَبَلْدَةٌ مَا الْإِنْسُ مِنْ آهَالِهَا بَلْ *

Bir belde ki oranın sakinleri insanlar değil...

---

hasım kesildi, husumette aşırıya gitti. القُرُونُ kelimesi القَرْنُ kelimesinin çoğuludur. Saç örgüsü/pelik demektir. شُمْطٌ kelimesinin çoğulu أَشْمُطٌ şeklindedir. Saçları ağarmış ihtiyar anlamına gelir. صَابَ يَصُوبُ صَوْباً yukarıdan aşağıya süzülmek demektir. Matbu nüshada ضَرْبِي şeklinde gelmiştir. المَعْطُ kelimesi çekmek, uzatmak anlamına gelir. Bununla şâirin kastettiği şey: Kadının saç örgülerini çekerek yukarı aşağı hareket ettirmesidir. Şâkir, 1/210; Türkî, 1/212.

608 Kadının Huttî'de veya Ebced'de olması, onun henüz elif-bâ seviyesinde, yani cahil olduğunu ima etmektedir. Bk. Ebü'l-Hasan el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, neşredenin notu (Riyad: Câmiatü İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430), 2/18.

609 Buraya kadar ifade edilen Ferrâ'nın görüşüdür.

Veya şöyle der:

مَا هَاجَ أَحْزَانًا وَشَجْوًا قَدْ شَجَا لَا بَلْ*

Hüzünlendiğinde, hüzün ve endişe içinde git-geller yaşamaz[610]

Buradaki بَلْ kelimesi beyte dâhil değildir. Vezinden de sayılmaz. Tek görevi önceki sözün bittiğini ve yeni bir sözün başladığını ifade etmektir.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Yukarıda görüşlerini naklettiğim kimselerin her biri ifade ettikleri bu görüşlerini maruf bir tevcih ile söylemişlerdir.

{الم} Kur'ân'ın isimlerinden biridir sözüne gelince: Bu görüşün iki yönü vardır:

Birincisi: {الم} ifadesi Kur'ân'ın ismidir. Aynen Furkân kelimesinin Kur'ân'ın ismi olması gibi. Bu görüşü benimseyenlerin sözünün anlamı bu şekilde olunca {الم ذَلِكَ الْكِتَابُ} yemin anlamına gelmektedir. Sanki şöyle demiş oluyor: Kur'ân'a andolsun ki bu kitapta şüphe yoktur.

İkincisi ise: Bu ifade kendisiyle bilinip tanınan sûrenin ismidir. Nasıl ki diğer şeylerde, kendileri için tanınmada emare haline gelmiş isimlerle tanınırlarsa (burada da sûreler öyledir) dinleyen kişi onun şu sözünden neyi kastettiğini anlar:

{ن} و{المص} قَرَأْتُ الْيَوْمَ yani "Bugün Kur'ân sûrelerinden bu sûreleri okudum." demektir. Buna benzer bir kullanım şu sözde de vardır: لَقِيتُ الْيَوْمَ عَمْرًا وَزَيْدًا "Bugün Zeyd ve Amr ile karşılaştım." dediğinde, -bu ikisi insanların bildiği ve tanıdığı Zeyd ve Amr olunca- dinleyen kimse kiminle karşılaştığını anlar. **[1/213]**

Şayet bu anlam kişiye problemli gelir ve şöyle bir itirazda bulunacak olursa: "Bu söylediğiniz nasıl doğru kabul edilebilir ki! Zira {الم} ve {المر} Kur'ân'da birçok sûrede başlangıç ifadesidir. İsimler, şayet şahısların birbirinden ayrışmasını sağlıyorsa emarelerdir. Fakat bu ayrışmayı sağlamıyorsa emare olmaz. [Buna göre bu ifadeler hangi sûrenin adı olacak?]" Ona şu şekilde cevap verilir:

---

610 Accâc'ın *Dîvân*'ından, s. 7; Şâkir, 1/210; recez, Accâc'a aittir. *Dîvân*, s. 348; Türkî, 1/213.

Her ne kadar aynı isim pek çok şahsı gösterecek şekilde kullanılıyor olsa da o isimlerden ayrı, müsemmanın kendisine nisbet edildiği bir kelime veya sıfat gibi birtakım ek anlamlarla birlikte kullanılarak, benzer özellikteki şahısların birbirinden ayrışması sağlanmaktadır. İsimlerin başlangıçta temyiz için konulduğu şüphesizdir. Ancak müşterek kullanım sebebiyle, aynı ismi almış olanların birbirinden tefrik edilmesini sağlayacak başka bir anlama ihtiyaç duyulmuştur. Bu harflerin sûrelerin isimleri olmaları konusunda da durum böyledir. Bu görüşte olanlara göre her bir huruf-ı mukattaa, başında bulundukları sûrelerin isimlerini gösteren emareleri kılınmıştır. Diğer bazı sûreler de aynı isimde ortak olunca, o sûreyle ilgili haber vermek isteyen kimse, sözünü işiten kimsenin, bahsedilen sûre ile ismi benzer diğer sûreyi birbirinden ayırt etmesini sağlayacak bir sıfat, vasıf vs. eklemek sûretiyle birbirinden ayırt edilmelerini sağlamış olmaktadır. Kendisinin okuduğu sûreleri haber veren kimse şayet Bakara sûresini okuduğunu söylemek istiyorsa şöyle ifade eder: قَرَأْتُ الم الْبَقَرَةَ, Âl-i İmrân'ı okuduğunu söylemek istiyorsa: قَرَأْتُ الم آلِ عِمْرَانَ veya Bakara'yı okuyan الم ذَلِكَ الْكِتَابُ, Âl-i İmrân'ı okuyan الم اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ şeklinde kullanır. **[1/214]**

Nitekim isimleri Amr olan, ancak biri Temîm diğeri Ezd kabilesinden olan iki şahısla ilgili haber vermek isteyen kimse, Amr isminin yanına Temîm kabilesinden olan için Temîmli Amr; Ezd kabilesinden olan için Ezdli Amr şeklinde kullanır. Bu durum nisbetin dışında onları başka şekilde birbirinden ayırt edemeyeceğimiz zaman geçerlidir. Huruf-ı mukattaanın sûrelerin isimleri olduğunu söyleyenlerin tefsiri de bu şekildedir.

"Bu harfler, Allah Teâlâ'nın kendileriyle sûrelere başladığı başlangıçlardır." diyen kimselerin görüşüne gelince, onlar bu yorumu, Arap dilcilerinin ifade ettiği ve bizim de naklettiğimiz bir anlama tevcih ettiler. Arap dilcileri şöyle dedi: "Bu harfler, sûrenin bitip yeni sûrenin başladığını gösteren deliller ve aralarında bir kopukluk/bağlantısızlık olduğunu gösteren alâmetlerdir." Nitekim بَلْ kelimesi bir kasidenin başında zikredilmişti. Orada yeni kasidenin başladığını eski kasidenin ise بَلْ'den önce bittiğini göstermek için alâmet kılınmıştır. Ayrıca Araplar kaside söylemeye başlamak istediklerinde şöyle derlerdi:

بَلْ * مَا هَاجَ أَحْزَانًا وَشَجْوًا قَدْ شَجَا

Hüzünlendiğinde, hüzün ve endişe içinde git-geller yaşamaz[611]

Burada بَلْ beyitten değildir ve vezne de dâhil değildir. Ancak sözün bitip yenisinin başladığını göstermektedir.

"Bu mukattaa harflerinin bazısı Allah Teâlâ'nın Esmâü'l-Hüsnâ'sından bazısı da sıfat-ı ilahiyyedendir. Bu harflerin her biri diğer harfte olmayan bir anlam ifade etmektedir" diyenlerin görüşüne gelince, bu kimseler, yaptıkları bu tefsirde şâirin şu sözündeki gibi bir tevcîh yapmışlardır:

قُلْنَا لَهَا قِفِي لَنَا قَالَتْ قَافْ ... لَا تَحْسَبِي أَنَّا نَسِينَا الْإِيجَافْ

Ben ona (kadına) 'benim için dur' dedim o da 'kâf' dedi
[Ben ona dedim ki:] Sakın bizim hızlı yürümeyi unuttuğumuzu sanma[612]

[1/215]

Yani قَالَتْ: قَافْ ifadesi قَالَتْ: وَقَفْتُ "Durdum dedi" anlamına gelmektedir. Bunu gösteren şey ise, kastettiği şey hakkında وَقَفْتُ kelimesinin قَافْ harfini söylemesidir ki bu harf وَقَفْتُ kelimesinin tamamına delâlet etmektedir.

Sonuç olarak bu görüş sahipleri [sûre başlarında geçen] {الم} vb. kelimeleri buradaki anlama göre yorumlamışlardır.

11- Bazıları dedi ki: "Burada elif harfi أَنَا kelimesinin elifi, lam {الله} lafza-ı celalinin lamı, mim de أَعْلَمُ kelimesinin mimidir. Bu huruf-ı mukattaadan her bir harf tam bir kelimeye delâlet etmektedir. Bu {الم} huruf-ı mukattasındaki her bir harf tam bir kelimeye delâlet edecek şekilde cümle yapılırsa ortaya çıkan cümle şu şekildedir: أَنَا اللهُ أَعْلَمُ 'Ben Allah'ım, en iyi bilen benim.'" Dediler ki:

"Diğer sûrelerin başlangıcındaki mukattaa harfleri de böylecedir ve bu şekilde ve bu anlama göre yorumlanmalıdır." Dediler ki:

---

611 Accâc'ın *Dîvân*'ından, s. 7; Şâkir, 1/210; Recez, Accâc'a aittir. *Dîvân*, s. 348; Türkî, 1/213.

612 Bu recez beyit Velîd b. Ukbe'ye aittir. İsfahânî, *el-Eğânî*, 5/131; *Şerhu Şevâhidi'ş-Şâfiye*, s. 271; *Müşkilü'l-Kur'ân*, s. 238; الإيجَاف kelimesi hayvanı hızlı yürümesi için şevklendirmek anlamına gelmektedir. Hızlı yürüyen hayvana da الوَجِيف ismi verilir. Şâkir, 1/212; Türkî, 1/216.

"Arap dilinde yaygın ve herkesçe bilinen bir kullanıma göre, konuşmacı şayet kelimenin diğer harfleri hazfedilen harfe delâlet ediyorsa kelimeden bir harf eksiltme veya dinleyenler anlayabilecek ve karışıklık olmayacaksa kelimede harf artırma yapabilir. Terhîm kuralında yapılan uygulamada olduğu gibi. Mesela حَارِثٌ kelimesinde terhîm yaparak sonundaki ث harfini hazfederler ve nida harfiyle يا حَارِ şeklinde kullanırlar. Aynı şekilde مَالِكٌ kelimesinde de ك harfini hazfedip يا مَالِ kullanımı vardır. Buna benzer başka kelimelerde de kullanımlar mevcuttur.

Nitekim şâir şu bahrı recez şiirde bunu yapmıştır:

مَا لِلظَّلِيمِ عَالَ كَيْفَ لَا يَا .... يَنْقَدُّ عَنْهُ جِلْدُهُ إِذَا يَا

Erkek deve kuşu hızını artırdı, nasıl oluyor da

Bu kadar hızlı koştuğu halde [ayak derisi] yarılmıyor![613] **[1/216]**

Sanki şâir burada şöyle demek istiyor: إِذَا يَفْعَلُ كَذَا وَكَذَا "şöyle şöyle yaptığında" burada يَفْعَلُ fiili yerine onun ilk harfi يا ile yetinmiştir.

Diğer bir şâir de şöyle demiştir:

بِالْخَيْرِ خَيْرَاتٌ وَإِنْ شَرًّا فَا

Hayra karşılık hayır vardır, eğer şer işlenmişse ona karşılık da şer

Yani فا ile kastı فَشَرًّ demektir.

وَلَا أُرِيدُ الشَّرَّ إِلَّا أَنْ تَا

Şerri murad etmem ancak senin dilemen müstesna[614]

---

613 *Şerhu Şevâhidi'ş-Şâfiyye*, s. 267; عَالَ: دَعَا عَلَيْهِ "Ona beddua etti" anlamına gelen عَالَ عَوْلَهُ'den türemiştir ve ثَكِلَتْهُ أُمُّهُ "Anası ona ağıt yaksın" anlamına gelmektedir. Birinci beyitteki يا harfi (için şu söylenebilir). Sanki şöyle demiştir: "....يَنْقَدُّ عَنْهُ demiş sonra durmuş ve tekrardan يَنْقَدُّ demiştir. Diğer beyitteki يا harfi ise إِذَا يَعْدُو هَذَا العَدْوَ anlamına gelen kelimenin kısaltmasıdır. Şâkir, 1/213; *Şerhu Şevâhidi'ş-Şâfiyye* kitabının muhakkikleri ise şu şekilde açıklamışlardır: "Bu kelime عَالَ عَوْلاً sözünden alınmıştır. 'Koşmasını hızlandırdı' anlamına gelmektedir. كَاكَ kelimesi ise كَرَّ defa, sefer, kere anlamına gelmektedir." Türkî, 1/217; الظَّلِيمُ erkek deve kuşu anlamına gelmektedir. انْقَدَّ yarılmak anlamındadır. Buna göre beytin Arapça açılımı şu şekilde olmaktadır:

مَا لِلظَّلِيمِ عَالَ كَيْفَ لَا يَنقَدّ .... يَنْقَدُّ عَنْهُ جِلْدُهُ إِذَا يَعْدُو هَذَا العَدْوَ

614 Sîbeveyh, 2/62; *el-Kâmil*, 1/240; *el-Müveşşeh*, s. 120; *Şerhu Şevâhidi'ş-Şâfiye*, s. 262; bu son kitapta bu şiir Kıyem b. Evs'e nispet edilmiştir. s. 264; Şâkir, 1/213.

Burada إِلَّا أَنْ تَشَاءَ ile kastettiği إِلَّا أَنْ تَا "senin dilediğin müstesna" anlamıdır. Burada ve yukarıdaki beyitte تا ve فا harfleriyle yetinmiş, kelimelerin diğer harflerini zikretmemiştir. Buna benzer kullanımlar kitabın hacmini artıracak kadar çoktur.

[٢٤٥] وَكَمَا حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَيُّوبَ، وَابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: "لَمَّا مَاتَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ لِي عَبْدَةُ: إِنِّي لَا أُرَاهَا إِلَّا كَائِنَةً فِتْنَةً فَافْزَعْ مِنْ ضَيْعَتِكَ وَالْحَقْ بِأَهْلِكَ قُلْتُ: فَمَا تَأْمُرُنِي؟ قَالَ: أَحَبُّ إِلَيَّ لَكَ أَنْ تَا، قَالَ أَيُّوبُ وَابْنُ عَوْنٍ بِيَدِهِ تَحْتَ خَدِّهِ الْأَيْمَنِ يَصِفُ الِاضْطِجَاعَ، حَتَّى تَرَى أَمْرًا تَعْرِفُهُ."

245. Nitekim Bana Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Eyyûb ve İbn Avn, Muhammed'in şöyle dediğini nakletti:

"Yezîd b. Muâviye ölünce Abde bana şöyle dedi:

'Ben bu durumun fitneye yol açacağını düşünüyorum. Kendi köyüne dön, ailenin yanında ol.' Ona dedim ki:

'Ne yapmamı tavsiye edersin?' Dedi ki:

'Senin yapmanı tercih ettiğim şey, 'تَا'dir.'" Eyyûb ve İbn Avn ellerini sağ yanaklarının altına koyup uyuma hareketini göstererek bunun 'İşlerin düzeldiğini görene kadar yatıp dinlenmendir.' demek olduğunu söylediler.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: تَا kelimesiyle تَضْطَجِعُ fiilini kastetti, fiilin tüm harfleri yerine sadece تَا harfiyle yetindi.

Diğer bir kimsenin (şâirin) de, kelâmda ziyadelik hakkında anlattığımız minvalde dediği gibi:

أَقُولُ إِذْ خَرَّتْ عَلَى الْكَلْكَالِ يَا نَاقَتِي مَا جُلْتِ مِنْ مَجَالِ

Diyorum ki iki kürek kemiğin üzerine düştüğünde...
Ey dişi devem, ne kadar ileri gittin[615] **[1/217]**

615 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ك ل ل maddesi; *Müşkilü'l-Kur'ân*, s. 235; الكَلْكَلُ: Deve vb. hayvanların göğüs kısmı, sadır, iki köprücük kemiği arası. Şâkir, 1/214; خَرَّتْ: Yere kapaklanmak (kapaklandı); جُلْتِ: Seyr-ü sefer etmek, ileri gitmek, dolaşmak; مَجَالٌ: Alan, saha.

Şâir burada الْكَلْكَلَ kelimesiyle الْكَلْكَالَ'i kastetti. (Yani harf fazlası kullandı ama asıl kelimeyi kastetti.)

Başka bir şâirin de dediği gibi:

إِنَّ شَكْلِي وَإِنَّ شَكْلَكِ شَتَّى فَالْزَمِي الْخُصَّ واخْفِضِي تَبْيَضِّضِي

(Karısına şöyle diyor) senin ve benim huylarımız çok farklı
Sen evinde sakin bir hayat sür, (gün yüzü görmeyen) bembeyaz (bir ten sahibi) ol[616]

Burada kelimenin aslından olmayan fazladan bir ض harfi eklemiştir.

Dediler ki: "{الم} ve benzerlerinde tamamlayıcı olarak zikrettiğimiz kelimelerde olduğu gibi harflerin eksiltilmesi gibi Arapların şiir ve hikmetli sözlerinde de kelimelerin harflerini eksiltme ile kullanımlar mevcuttur."

{الم} vb. huruf-ı mukattaalarda her harfin ayrı bir anlama delâlet ettiğini söyleyenlerin görüşüne gelince -ki Rebî' b. Enes'ten naklettiğimiz görüş gibi- şöyle diyen kimselerin tevcih ettikleri yoruma benzer bir yorumla te'vil etmişlerdir: {الم} kelimesi أَنَا اللهُ أَعْلَمُ şeklinde yorumlanır. Her bir harf, parçası olduğu tam bir kelimenin yerine geçer. O harfin kelimenin tamamına delâleti yeterli olduğundan diğer harfleri zikretmeye gerek kalmamıştır. Her ne kadar huruf-ı mukattaanın harflerinin anlamları konusunda -birinci görüşün sahiplerinin söylediği kelimeden mi türemiş bu kelime yoksa ikinci görüş sahiplerinin söylediğinden mi- şeklinde ihtilaf etseler de; sonuç itibariyle şöyle dediler: "Bilakis {الم}'deki elif harfi çeşitli kelimelerden birine delâlet edebilir. Bu harf bütün bu anlamlara ve bunların kelimelerine delâlet eder." Dediler ki:

"Bu huruf-ı mukattanın tek tek okunması ve tam bir kelimenin yerine bu harflerin geçmesi ancak şunun içindir; şayet kelimennin tüm harfleri

---

616 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, خ ف ض, ب ي ض maddeleri; *Müşkilü'l-Kur'ân*, s. 234. Şâir bu sözü kendi hanımına söylüyor. الخُصُّ: "Kamıştan yapılmış ev" demektir. اخْفِضِي sözü الخَفْضُ kökünden gelir "sakinlik, yumuşak huyluluk, uysal tabiatlı" demektir. Karısına diyor ki: "Biz farklıyız. Sen evinin kadını ol, sakinlik ve uysal tabiatla yaşa ki letafetin, yüz aklığın ve nimetin artsın. Bana gelince yolculuk benim kaderim, alın yazım, itiyad edindiğim davranışımdır (bundan vazgeçemem). Sen beni mutsuz ediyorsun ve beni ayıplıyorsun." Şâkir, 1/214.
تَبْيَضِّضِي: تَبْيَضِي anlamına gelir ve البَيَاضُ kelimesinden türemiştir. Burada vezni korumak için fazladan bir ض harfi eklemiştir. Türkî, 1/218.

açıkça yazılsaydı, açıkça yazılan bu kelime -ki bu mukattaa harflerinden her biri ayrı bir kelimelerin parçasıdır- sadece tek bir anlama gelir iki veya daha fazla anlama gelmezdi." Dediler ki:

"Buna delâleti olmazsa, şayet bir kısmını değil de tüm harfleri zahir etseydi ve sadece tek mânaya delâlet etseydi -hâlbuki şanı yüce Allah, huruf-ı mukattaadan her bir harfin pek çok mânaya delâlet etmesini murad etmiştir- sadece bu anlama delâlet eden harfin tek başına bulunması dışında caiz olmazdı. Bunun sebebi, huruf-ı mukattaa ile muhatap olan kimselerin, şanı yüce Allah'ın, kendilerine hitap ettiği şeyle tek bir şeye delâleti ve tek bir mânayı kastetmediğini bilmeleri içindir. O ancak bununla çok şeye delâleti kastetmiştir." **[1/218]**

Dediler ki:

"{الم}'deki elif harfi pek çok mânayı içermektedir. Bu anlamlardan biri Rab isminin tamamı olan {الله} lafza-ı celalidir. (Bir diğeri) Allah'ın nimetleri isminin tamamı olan آلاء الله'dır. Şayet cümmel (ebced) hesabında elif harfi (1) sayısına karşılık geliyorsa, bir topluluğun ecelini gösteren (1) yıldır.

Lam harfi Allah Teâlâ'nın اللَطِيفُ "el-Latîf" isminin tamamını, ihsan etmesi anlamına gelen لُطْفٌ kelimesini, bir kavmin ömrüne delâlet etmesinde ise otuz seneye delâleti içermektedir.

Mim harfi, Allah Teâlâ'nın المَجِيدُ "el-Mecîd" isminin tamamını, Allah'ın yüceliği/azameti anlamına gelen المَجْدُ kelimesini ve bir kavmin ömrüne delâlet etmesinde ise kırk seneyi içermektedir."

Birinci görüşün sahiplerinin tefsirine göre bu kelâmın anlamı şudur: Şanı yüce Allah sözüne kendisini, O'ndan hiçbir şeyin gizli kalmadığı العالم "el-Âlim" sıfatıyla vasıflandırarak başlamıştır. Ayrıca bu şekilde kendisini överek söze başlamayı kulları için, hutbelerinde, mektuplarında ve önemli işlerine başlarken yerine getirmeleri gereken bir yöntem olarak tayin etmiştir. Ayrıca Allah'ın kullarına âhirette büyük bir sevap vermek için onları bir çeşit imtihanıdır. Nitekim Allah Teâla {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} sözüyle Fâtiha sûresine; {الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ} sözüyle En'âm sûresine ve başka sûrelere kendisini sena eden, diğer sûrelerden bir kısmına kendisini tesbih ve tazim eden ifadelerle başlamıştır. Nitekim İsrâ sûresinde söze {سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا} buyurarak başlamıştır. Bu şekilde Kur'ân'ın diğer sûrelerinden bir kısmına kendisini sena eden, bazısında kendisinin

azamet ve yüceliğini belirten, bazısında da yüceliği ve münezzeh oluşunu ifade eden sözlerle başlamıştır. **[1/219]**

İşte bu minval üzere başlangıcında huruf-ı mukatta bulunan sûrelere hece harfleriyle başlamış, bunlardan bazısında kendisini العِلْمُ "el-İlm" sıfatıyla, bazısında العَدْلُ ve الإِنْصَافُ sıfatlarıyla, diğer bazısında ise الإِفْضَالُ ve الإِحْسَانُ sıfatlarıyla îcâzla ve muhtasar bir ifadeyle övmüştür. Daha sonra durumlar birbirinin izinden (aynı üslupla) devam etmiştir.

Bu tefsire göre elif harfi lam harfi ve mim harfinin her birinin ref' makamında, sonrasında gelen {ذَلِكَ الْكِتَابُ} âyetinden bağımsız olarak birbirleriyle olan i'râb ilişkisi ile merfu olması gerekir. Bu durumda {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesi {الم} ifadesinden bağımsız olarak kendi arasında mübteda haber olur. Aynı şekilde {ذَلِكَ} ifadesi de bu ikinci görüş sahiplerinin tefsirine göre kendi içinde i'râb edilmek üzere merfu olur. Her ne kadar buradaki anlam birinci görüş sahiplerinin tefsirine muhalif olsa da durum böyledir.

Bu harfler, anlamca birbirine muhalif kelimelere değil de cümmel (ebced) hesabı harfleridir diyenlerin görüşüne gelince, onlar diyorlar ki: "Bu huruf-ı mukattaa için ebced hesabından ve (elif lâm mîm) şeklinde hece harfleri olmaları dışında başka bir anlam bilmiyoruz. Allah Teâlâ'nın kullarına yönelttiği hitabının, kulların anlayıp akledebilecekleri şeklin dışında olması caiz değildir. Durum bu olunca {الم} sözünün anlaşılır bir şekilde yorumlanmasının zikrettiğimiz iki vecih dışında imkânı yoktur. Bu vecihlerden birisi batıl (geçersiz) oldu ki o vecih bu harflerden muradın {الم} şeklinde hece harfleri olmalarıdır. Doğru olan ve sübut bulan görüş ise ikinci vecihtir ki bu da ebced hesabıdır. Çünkü {الم} sözünden sonra bir kelâm olan {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesinin gelmesi caiz değildir. Zira bu durumda sözün anlaşılması imkânsızlaşır ve {الم} ve {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadelerinin peş peşe getirilmesiyle söz ma'kûl olmaktan uzaklaşır." **[1/220]**

Bu kimseler görüşlerine delil olarak şu rivayeti getirmişlerdir:

[٢٤٦] حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْكَلْبِيُّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رِئَابٍ، قَالَ: "مَرَّ أَبُو يَاسِرِ بْنُ أَخْطَبَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَتْلُو فَاتِحَةَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ: {الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ} فَأَتَى أَخَاهُ حُيَيَّ بْنَ

أَخْطَبَ فِي رِجَالٍ مِنْ يَهُودَ فَقَالَ: تَعْلَمُونَ وَاللَّهِ لَقَدْ سَمِعْتُ مُحَمَّدًا يَتْلُو فِيمَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهِ: {الم ذَلِكَ الْكِتَابُ} فَقَالُوا: أَنْتَ سَمِعْتَهُ؟ قَالَ: نَعَمْ فَمَشَى حُيَيُّ بْنُ أَخْطَبَ فِي أُولَئِكَ النَّفْرِ مِنْ يَهُودَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ أَلَمْ يُذْكَرْ لَنَا أَنَّكَ تَتْلُو فِيمَا أُنْزِلَ عَلَيْكَ: {الم ذَلِكَ الْكِتَابُ} فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "بَلَى" فَقَالُوا: أَجَاءَكَ بِهَذَا جِبْرِيلُ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ؟ قَالَ: "نَعَمْ" قَالُوا: لَقَدْ بَعَثَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ قَبْلَكَ أَنْبِيَاءَ مَا نَعْلَمُهُ بَيَّنَ لِنَبِيٍّ مِنْهُمْ مَا مُدَّةُ مُلْكِهِ وَمَا أَجَلُ أُمَّتِهِ غَيْرَكَ فَقَالَ حُيَيُّ بْنُ أَخْطَبَ: وَأَقْبَلَ عَلَى مَنْ كَانَ مَعَهُ، فَقَالَ لَهُمُ: الْأَلِفُ وَاحِدَةٌ، وَاللَّامُ ثَلَاثُونَ، وَالْمِيمُ أَرْبَعُونَ، فَهَذِهِ إِحْدَى وَسَبْعُونَ سَنَةً، قَالَ: فَقَالَ لَهُمْ: أَتَدْخُلُونَ فِي دِينِ نَبِيٍّ إِنَّمَا مُدَّةُ مُلْكِهِ وَأَجَلُ أُمَّتِهِ إِحْدَى وَسَبْعُونَ سَنَةً؟ قَالَ: ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ هَلْ مَعَ هَذَا غَيْرُهُ؟ قَالَ: "نَعَمْ" قَالَ: مَاذَا؟ قَالَ: "{المص}" قَالَ: هَذِهِ أَثْقَلُ وَأَطْوَلُ: الْأَلِفُ وَاحِدَةٌ، وَاللَّامُ ثَلَاثُونَ، وَالْمِيمُ أَرْبَعُونَ، وَالصَّادُ تِسْعُونَ. فَهَذِهِ مِائَةٌ وَإِحْدَى وَسِتُّونَ سَنَةً؛ هَلْ مَعَ هَذَا يَا مُحَمَّدُ غَيْرُهُ؟ قَالَ: "نَعَمْ" قَالَ: مَاذَا؟ قَالَ: "{الر}" قَالَ: هَذِهِ أَثْقَلُ وَأَطْوَلُ الْأَلِفُ وَاحِدَةٌ، وَاللَّامُ ثَلَاثُونَ، وَالرَّاءُ مِائَتَانِ، فَهَذِهِ إِحْدَى وَثَلَاثُونَ وَمِائَتَا سَنَةٍ؛ فَقَالَ: هَلْ مَعَ هَذَا غَيْرُهُ يَا مُحَمَّدُ؟ قَالَ: "نَعَمْ، {المر}" قَالَ: فَهَذِهِ أَثْقَلُ وَأَطْوَلُ: الْأَلِفُ وَاحِدَةٌ وَاللَّامُ ثَلَاثُونَ، وَالْمِيمُ أَرْبَعُونَ، وَالرَّاءُ مِائَتَانِ، فَهَذِهِ إِحْدَى وَسَبْعُونَ وَمِائَتَا سَنَةٍ. ثُمَّ قَالَ: لَقَدْ لُبِّسَ عَلَيْنَا أَمْرُكَ يَا مُحَمَّدُ، حَتَّى مَا نَدْرِي أَقَلِيلًا أُعْطِيتَ أَمْ كَثِيرًا ثُمَّ قَامُوا عَنْهُ، فَقَالَ أَبُو يَاسِرٍ لِأَخِيهِ حُيَيِّ بْنِ أَخْطَبَ وَلِمَنْ مَعَهُ مِنَ الْأَحْبَارِ: مَا يُدْرِيكُمْ لَعَلَّهُ قَدْ جُمِعَ هَذَا كُلُّهُ لِمُحَمَّدٍ: إِحْدَى وَسَبْعُونَ، وَإِحْدَى وَسِتُّونَ وَمِائَةٌ، وَمِائَتَانِ وَإِحْدَى وَثَلَاثُونَ، وَمِائَتَانِ وَإِحْدَى وَسَبْعُونَ، فَذَلِكَ سَبْعمِائَةُ سَنَةٍ وَأَرْبَعٌ وَثَلَاثُونَ، فَقَالُوا: لَقَدْ تَشَابَهَ عَلَيْنَا أَمْرُهُ.»[٢٢١/١]

246. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Kelbî, Ebû Salih, Abdullah b Abbas (ra)'den nakledildiğine göre, Câbir b. Abdillah b. Riâb'dan şunu nakletmiştir: "Ebû Yasir b. Ahtab Bakara sûresinin baş kısmını {الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ} okuyan Resûlullah'ın

(sav) yanından geçti ve sonra bir grup Yahudiyle beraber olan kardeşi Huyey b. Ahtab'ın yanına giderek; 'Biliyor musunuz, vallahi Muhammed'in, Azîz ve Celîl olan Allah'ın, ona indirdiklerinden {الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ} âyetlerini okuduğunu işittim.' dedi. Onlar;

'Bizzat sen işittin mi?' diye sorunca, Ebû Yasir;

'Evet' cevabını verdi. Bunun üzerine Huyey, yanındaki Yahudilerle beraber Resûlullah'a (sav) gitti ve;

'Ey Muhammed! Ey Muhammed, sana indirilenler içinde{الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ} okuduğun anlatılıyor doğru mu?' diye sordular. Hz. Peygamber (sav);

'Evet' cevabını verince, Yahudiler;

'Bunu sana Allah katından Cebrâil mi getirdi?' diye sordular. Allah'ın Resûlü (sav)

'Evet' karşılığını verince, onlar;

'Allah, senden önce de peygamberler gönderdi. Allah'ın, onlardan herhangi bir peygambere, iktidarının ve ümmetinin ecelinin ne kadar olacağını beyân ettiğini bilmiyoruz. Bunu ancak sana bildirmiş.' dediler ve Huyey b. Ahtab yanındakilere dönüp;

'ا bir, ل otuz, م ise kırk demektir ve bu da yetmiş bir yıl eder. Şimdi sizler kendi iktidarı ve ümmetinin eceli yetmiş bir yıl sürecek olan bir peygamberin dinine mi gireceksiniz?' deyip Resûlullah'a (sav) döndü ve;

'Ey Muhammed! Bu zamana ilave olarak başka bir şey var mı?' diye sordu. Hz. Peygamber (sav);

'Evet' cevabını verince, Huyey;

'O nedir?' diye sordu. Resûlullah (sav);

'{المص} *âyetidir.*' buyurunca, Huyey;

'Bu daha uzundur. ا bir, ل otuz, م kırk, ص ise doksan demektir. Bunların hepsi, yüz altmış bir yıl demektir. Ey Muhammed, bundan başka bir şey var mıdır?' dedi. Hz. Peygamber (sav);

'Evet' cevabını verince, Huyey;

'O nedir?' diye sordu. Resûlullah (sav);

'(الر) âyetidir.' buyurunca, Huyey;

'Bu daha uzundur. ا bir, ل otuz, ر ise iki yüz demektir. Bunların hepsi, iki yüz otuz bir yıl demektir. Bundan başka bir şey var mıdır?' dedi. Allah'ın Resûlü (sav);

'Evet, {الر} âyetidir.' karşılığını verince, Huyey;

'Bu daha uzundur. ا bir, ل otuz, م kırk, ر ise iki yüz demektir. Bunların hepsi, iki yüz yetmiş bir yıl demektir' deyip şöyle devam etti: 'Ey Muhammed, senin işin bize karışık geldi, öyle ki, sana çok şey mi yoksa az şey mi verildi bilemiyoruz.' Sonra kalkıp gittiler ve Ebû Yasir, kardeşi Huyey ve yanındaki Yahudi rahiplerine;

'Ne biliyorsunuz, belki de Muhammed'e, bunların toplamı verilmiştir. Bunlar, yetmiş bir, yüz altmış bir, iki yüz otuz bir ve iki yüz yetmiş bir yıldır ve toplam yedi yüz otuz dört yıl yapar.' deyince, onlar:

'Onun durumu bize karışık geldi.' dediler.

Şu âyetin bu kişiler hakkında nâzil olduğunu iddia ettiler."[617]

---

617 Buhârî, *Târîh*, 2/208; İbn Hişâm, *es-Sîret*, 1/545.
Bu hadisin isnadı zayıftır. İbn İshak bu zayıf isnad ile ve başka zayıf isnadlarla bu hadisi nakletmiştir. İbn İshak bu rivayeti, Abdulmelik b. Hişâm en-Nahvî el-Basrî'nin düzenlemiş olduğu sîret kitabında rivayet etti; İbn Hişâm bu kitabı Ziyâd b. Abdillah el-Bekkâî tarikiyle İbn İshak'tan nakletti. Bu kitap, İbn Hişâm'ın *es-Sîret*'i diye tanınıp meşhur oldu. Bu İbn Hişâm sika bir râvidir. Onu İbn Yunus ve diğer tenkitçiler güvenilir saydı. 218 senesinde vefat etti. İbn Hişâm'ın şeyhi Ziyâd el-Bekkâî de sika bir râvidir, Ahmed b. Hanbel'in hocalarındandır. Asıl adı Rebîa' b. Âmir b. Sa'sa'a'dır. İbn Hişâm kitabında 2/194-195 (*er-Ravzu'l-Ünf Şerhu es-Sîret*, 2/35-37) şöyle dedi: "İbn İshak dedi ki: 'Haklarında özel olarak Kur'ân âyeti inen kimselerden bazıları Yahudilerin hahamları ve kâfirlerdir. Bu kimseler soru soruyorlar ve hakkı batılla karıştırmak amacıyla aldıkları cevapları kabul etme konusunda inat ediyorlardı. Bize anlatıldığına göre Abdullah b. Abbas'tan (ra) ve Câbir b. Abdillah b. Riâb'dan nakledildi ki, Ebû Yâsir b. Ahtab Resûlullah'a (sav) uğradı...'"
Bu isnad zayıftır, İbn İshâk bu isnadı meçhul kılmıştır. Muallak olarak ve temriz sîgasıyla zikretmiştir.
Seleme b. Fadl Ebû Abdillah el-Ebreş er-Râzî el-Ensârî, Muhammed b. İshâk'tan işitti, Abdullah b. Muhammed el-Cu'fî kendisinden nakilde bulundu. Münker rivayetleri vardır. Ona (Ensar'ın mevlası denilmiştir) h. 90'dan sonra vefat etmiştir. Şeyhi Ali el-Medînî bunun hatalı olduğunu söyledi. Yani Seleme h. 190'dan sonra vefat etti. Buhârî, *et-Târîhü's-Sağîr* adlı eserinde s. 217'de şöyle dedi: "Seleme b. Fadl Ebu Abdillah 190'dan sonra vefat etti." Ali el-Medînî şöyle dedi: "Biz Rey şehrinden çıkmadan Seleme b. Fadl'ın rivayetlerini attık." Onu İshak b. İbrahim

{هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ }

"Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onda Kitab'ın temeli olan muhkem âyetler vardır, diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde eğrilik olan kimseler, fitne çıkarmak, kendilerine göre yorumlamak için onların müteşabih olanlarına uyarlar..."[618]

Dediler ki: "Bu haber bizim söylediğimiz tefsirin doğru olduğunu ve muhaliflerin görüşünün yanlış olduğunu açıkça ifade etmektedir." **[1/222]**

[Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki:] Sûre başlangıcında bulunan bu hece harflerinin tefsiri hakkında doğru olan görüş bana göre şudur: Şanı yüce Allah bunları kesik kesik okunan harfler kılmış, birbirine bağlamamış ki diğer sözlerinde olduğu gibi harfleri birbirine bitişik olarak okunsun. Çünkü yüce Allah lütf-u ilâhîsiyle, bu harflerin her birisinin -Rebî' b. Enes'in de dediği gibi- pek çok mânalara delâlet etmesini murad etmiştir, tek bir

---

zayıf saydı. Onun hal tercemesinde *Kitâbu'd-Du'afâ* adlı eserinde şöyle dedi: "Muhammed b. İshak'tan işitti, ondan da Abdullah b. Ömer b. Ebân ve Muhammed b. Hamîd nakletti. Fakat onun münker rivayetleri var. Onun hakkında durup bir daha düşünmek gerekir."

[Şâkir dedi ki:] Ben Seleme b. Fadl'ın güvenilir olduğunu düşünüyorum. İbn Ebî Hâtim'in kitabında naklettiğine göre onu İbn Maîn sika saydı. Orada yeterli ve onu tevsik edici hal tercemesi mevcuttur. Cerîr'den naklettiğine göre o şöyle dedi: "Bağdat'tan Horasan'a kadar olan bölgede İbn İshak'ın rivayetleri konusunda Seleme'den daha güvenilir bir râvi yoktur." Ben *el-Müsned* tahricimde de Seleme'nin güvenilir olduğunu kabul etmiştim. Bana göre bu rivayetteki ızdırap İbn İshak'tan kaynaklanmaktadır veya bütün bu isnadları bizzat ondan işitmiş olabilir. Her birisi zayıf ve muzdariptir, en şiddetli zayıf olanı ise buradaki rivayet ve Buhârî'nin işaret ettiği Kelbî'nin Ebû Salih'ten rivayetidir. Muhammed b. Sâib el-Kelbî çok zayıf bir râvidir. Yalancılıkla itham edilmiştir. Hatta İbn Ebî Hâtim kitabında 270/1/3-271 Ebû Âsım b. Nebîl'den şunu nakletti: "Süfyan es-Sevrî şunu iddia etti: Kelbî dedi ki: "Benden naklettiğin Ebû Salih, İbn Abbas isnadı yalandır. Sakın onu rivayet etme." Ebû Hâtim dedi ki: "İnsanlar onun hadisini terk etme konusunda ittifak ettiler, onunla meşgul olmaya değmez. Hadiste çok zayıftır." Bizzat Taberî'nin kendisi hadis no: 66'da onun çok zayıf olduğunu söyledi. Onun İbn Abbas'tan rivayetine işaret etti ve şöyle dedi: "Bütün bunları İbn Abbas'tan nakletti, ondan naklettiği bu rivayetler kendisiyle delil getirilecek cinsten rivayetler değildir." (...) Şâkir, 1/217.

618 Âl-i İmrân 3/7.

mânaya delâlet etmesini değil. Her ne kadar Rebî‘ bu anlamlardan sadece üçünü zikretmekle yetinmiş olsa da.

[Ebû Ca‘fer et-Taberî dedi ki:] Bunun tefsiri hakkında bana göre doğru olan görüş şudur: Bu harflerin her birisi Rebî‘’nin ve ondan başka diğer müfessirlerin söylediklerini içermektedir. Ancak Arap bir dil uzmanının görüşü olarak zikrettiğim, “Bunlar hece harfleridir, bunlardan sûre başlangıcında zikredilenler, yirmi sekiz harften geri kalanların zikredilmesine gerek bırakmamıştır. Şöyle ki: İşte şu harfler toplamda bu kitabı oluşturmaktadır. Bunda şüphe yoktur.” şeklindeki görüş hatalı ve fasit bir görüştür. Çünkü hem tüm sahabenin ve tâbiînin görüşlerinin dışında bir görüş olduğu hem de daha sonra gelen müfessirlerin görüşlerine aykırı düştüğü için hatalı bir görüştür. Bu görüşün hatalı olduğunu göstermek için kendisinden naklettiğimiz bu görüşünü yine kendisinin iptal etmesi yanında hatalı olduğunu gösteren hüccet yeterlidir. Zira {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesinin merfu oluşunu bir seferinde {ذَلِكَ} mübteda {الْكِتَابُ} haber olarak merfu diyerek açıklarken, diğer bir sefer {ذَلِكَ الْكِتَابُ} mübteda {لَا رَيْبَ فِيهِ} haber olarak merfu diyerek, başka bir sefer de {ذَلِكَ الْكِتَابُ} mübteda {هُدًى لِلْمُتَّقِينَ} haber olarak merfu diyerek açıklamıştır. Bu durum onun görüşünü teşkil eden {الم} mübteda {ذَلِكَ الْكِتَابُ} de onun haberi şeklindeki açıklamayı ve ayrıca bu âyetin tefsirinde iddia ettiği, “Bu harfler(in toplamı) işte bu kitaptır.” şeklindeki görüşü terk ettiğini göstermektedir. **[1/223]**

Şayet biri şöyle itiraz ederse: “Nasıl olur da tek bir harf birbirinden farklı pek çok anlama delâlet edebilir?” Ona şöyle cevap verilir:

Nasıl ki tek bir kelime birbirinden farklı pek çok anlama gelebiliyorsa bu da böyledir. Mesela أُمَّةٌ kelimesi bir yerde bir insan topluluğu anlamında, başka bir yerde belirli bir zaman kesiti, diğer bir yerde Allah Teâlâ’ya itaatkâr ve abid kul anlamına gelmektedir. Yine دِينٌ kelimesi de bazen karşılık (ceza) ve kısas anlamında, bazen yetki/iktidar ve taat/itaat, bazen boyun eğmek, bazen de hesap anlamında kullanılmıştır. Buna benzer, tek bir lafzın pek çok anlamda kullanıldığı örnekler çoktur. Hepsini tek tek sayarsak kitap uzar. Allah Teâlâ’nın {الم}, {المر}, {المص} vb. sûre başlarında bulunan ve bunlara benzeyen hece harfleri de böyledir. Bunlardan her bir harf çeşitli anlamlara delâlet etmektedir. Bu harflerin tamamı, müfessirlerin görüşlerinde zikrettiğimiz gibi Allah Teâlâ’nın isim ve sıfatlarını içermektedir. Bununla birlikte bu harfler, müfessirlerden bir kısmının görüşüne göre, sûrelerin başlangıcıdır. Bunların Allah Teâlâ’nın

isimlerine delâlet etmesi bunların aynı zamanda sûrelerin başlangıcı olmalarına mani değildir. Zira Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'in birçok sûresini, kendisine hamd ederek, kendisini överek, kendisini tesbih ve tazim ederek başlatmıştır. Bazı sûrelere de bu harflere yemin ederek başlamış olması imkânsız değildir. Başlangıçlarında bu harflerin bulunduğu sûrelerin baş taraflarındaki harflerin anlamlarından birisi de bunların kendileriyle sûreye başlanılan giriş cümleleri oluşudur. Bu cümlelerden biri de bu harflere yemin etmektir. Zira bu harflerin anlamlarından biri, daha önce açıkladığımız gibi, Allah'ın isimlerinden ve sıfatlarından birer harf olmalarıdır. Allah Teâlâ'ya, isimlerine ve sıfatlarına yemin etmenin doğru olduğunda bir şüphe yoktur.

Aynı zamanda bu harfler, ebced hesabı değeri ifade ederler ve başlarında bulundukları sûrelerin birer alâmet ve isimleridirler. Evet bu harfler, açıklayıp anlattığımız vecihlerle bütün bu mânaları kapsamaktadır. Çünkü Allah Teâlâ bunu murad etseydi veya bunlardan bir şeyin muhtemel olduğu anlamlardan birine delâletini murad etseydi Resûlullah (sav) bunu onlara herhangi bir karışıklığa sebep olmayacak bir şekilde açıklardı. Çünkü Allah Teâlâ kitabını Resûlü'ne (sav) ancak ihtilaf ettikleri konuda açıklasın diye indirdi. Resûlullah'ın (sav) onunla kastedilenin bunların biri olup diğerlerinin olmadığını açıklamaması, huruf-ı mukattaanın muhtemel olduğu tüm mânaların murad edildiğinin en açık delilidir. Zira burada tefsir edilen vecihlerin ve anlamların doğruluğunda aklın imkânsız göreceği bir şey yoktur. Nitekim tek bir kelâmda, tek bir lafızda, bir tek kelimede pek çok mânaların birlikte bulunmasını akıl da imkânsız görmez. **[1/224]**

Bizim söylediğimiz şeyi kabule yanaşmayan kimseye, "Bir kelimenin birçok mânaya gelmesini kabul ediyorsun da bir harfin birden çok mânaya gelmesini niçin kabul etmiyorsun? Bu mukattaa harfleriyle tek bir lafızda yer alan ve pek çok farklı anlamı içinde barındırmakta olan diğer harfler arasında ne gibi fark vardır?" diye sorulur. الْأُمَّة, الدِّين ve bunlara benzeyen isim ve fiillerde olduğu gibi. Bunlar hakkında her ne söylerse diğerleri hakkında onunla ilzam olunur.

Aynı şekilde bu harflerden herhangi birini, açıkladığımız diğer vecihlerle değil de bunlardan sadece bir vecihle tefsir eden kimseye de teslim olmak gereken vechin bu olduğu iddiasının delili sorulur. Sonra da o kimseye bu konudaki muhaliflerin görüşleriyle muâraza yapılır. Bununla onun arasındaki fark sorulur. Bunun bir asıldan mı yoksa aslın delâlet ettiği bir

şeyden mi delil olduğu sorulur. Bu konuda hangi cevabı verirse diğer vecihlerle ilgili olarak kendisine o verdiği cevapla ilzam yapılır.

Bu harfleri Arap şiirindeki بل "bel" harfine benzeterek bunların sûrelerin başlangıç ve bitişlerini bildirme işaretleri olduklarını, bunların başka bir mânaları bulunmadığını, sadece sözü uzatan harfler olduklarını söyleyen nahiv âlimlerinin görüşlerine gelince:

بَلْ * مَا هَاجَ أَحْزَانًا وَشَجْوًا قَدْ شَجَا

Hüzünlendiğinde, hüzün ve endişe içinde git-geller yaşamaz[619]

Bu sözün sahibi birçok yönden hata etmiştir:

Birincisi: Bu görüş, Allah Teâlâ'yı, Araplara kendi dillerinde bulunmayan, hatta hiçbir dilde bulunmayan bir ifade ile hitap etmekle sıfatlandırmaktadır. Zira her ne kadar Arapların şiirlerine بَلْ kelimesiyle başladıkları kendileri tarafından biliniyor olsa da bunların sözlerinden herhangi birini {الم}, {المر}, {المص} gibi harflerle başlattıkları, bilinmeyen ve görülmeyen bir husustur. Bu harfler söz ve şiirin başlangıç harfleri değildir. Allah Teâlâ Kur'ân'da onlara olan hitabında, Arapların dillerinden tanıyıp bildikleri ve kendi aralarındaki konuşmalarda kullandıkları kelimeleri tüm âyetlerinde kullanmıştır. **[1/225]**

Şüphesiz ki bizim bu, sûrelerin başlangıcında kendileriyle başladığı huruf-ı mukattaa hakkında vasfettiğimiz bu yol, aynı zamanda Kur'ân'ın diğer sûrelerin başlangıcında yer alan ve Arapların dillerine, bildikleri üsluplarına ve kendi aralarında kullandıkları konuşmalarına uygun olan yolun ta kendisidir. Zira bu kullanım şayet onların dillerine ve konuşmalarına uygun olanın dışında olsaydı o zaman Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı, kendisinin vasfettiği apaçık olma özelliğine aykırı düşerdi. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyuruyor:

{بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ} {عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ} {نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ}

"Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrâil) senin kalbine apaçık bir Arapça ile indirmiştir."[620]

---

619 Accâc'ın *Dîvân*'ından, s. 7; Şâkir, 1/210; Recez, Accâc'a aittir. *Dîvân*, s. 348; Türkî, 1/213.

620 Şuarâ 26/193-195.

Hiç kimsenin anlayamadığı ve kavrayamadığı bir kimsenin sözü nasıl apaçık olabilir? Yaratılmışlardan hiçbirinin konuşmasında tanınmayan bir söz nasıl apaçık olabilir? Allah Teâlâ'nın o sözün apaçık bir Arap diliyle olduğunu haber vermesi de bu görüşü çürütmekte ve bu harflerin Araplar tarafından bilindiği ve onlar için açık ifadeler olduğunu haber vermektedir. İşte bu durum, o görüşün hatalı olduğunu gösteren vecihlerden biridir.

Hatalı olduğunu gösteren **ikinci vecih:** Allah Teâlâ'nın kullarına faydasız ve anlamsız şeylerle hitap ettiğini söylemek, bu hitabın olmasıyla olmaması eşittir, O'nu boş bir şeyle meşgul olmak şeklinde sıfatlandırmak olur ki bütün muvahhidler Allah'a böyle bir şeyin isnad edilmesini kesinlikle reddeder. **[1/226]**

Hatalı olduğunu gösteren **üçüncü vecih** ise: Arapların şiirlerinin başında zikrettikleri بل harfinin, Arapçada bilinen bir mânası ve tefsiri vardır. Arapların bu harfi sözlerine dâhil etmeleri, söyledikleri sözden geri dönüş ifadesidir. Şu örnek bunu ifade eder: مَا جَاءَنِي أَخُوكَ بَلْ أَبُوكَ "Bana kardeşin, yok yok baban geldi." ve وَمَا رَأَيْتُ عَمْرًا بَلْ عَبْدَ اللَّهِ "Amr'ı, yok yok Abdullah'ı görmedim." ve benzeri kullanımlar.

Nitekim A'şâ Benî Sa'leb şiirinde şöyle demiştir:

وَلَأَشْرَبَنَّ ثَمَانِيًا وَثَمَانِيًا ... وَثَلَاثَ عَشْرَةَ وَاثْنَتَيْنِ وَأَرْبَعَا

Kesinlikle içeceğim sekizer sekizer
On üç, iki ve dört

Deyip sözüne devam etmiş şu beyte gelinceye kadar:

بِالْجُلَّسَانِ وَطَيِّبٌ أَرْدَانُهُ ... بِالْوَنِّ يَضْرِبُ لِي يَكُرُّ الْأُصْبُعَا

Gül kokulu çadırın içinde, (şarkıcı kadının) yeninden güzel kokular gelir,
Benim için parmaklarının kıvrak hareketiyle zili çalarken

Sonra da demiş ki:

بَلْ عُدَّ هَذَا فِي قَرِيضٍ غَيْرِهِ ... وَاذْكُرْ فَتًى سَمْحَ الْخَلِيقَةِ أَرْوَعَا

Bilakis bunu başkasının şiirinden say
Yaratılıştan cömert, güzellik sahibi genci hatırla/an[621]

Sanki şâir şöyle diyor: "Bunu bırak, başkasının şiirindekini al." بل kelimesi Arap dilinde bu şekilde bir kullanıma sahiptir. Sözün başında kelâmın başlangıç kelimesi olarak kullanımına gelince, bu ziyadelik ve sözü uzatmak içindir, ayrıca bir mânaya delâlet etmez. Bu durum ise Arap dilini bilen ve konuşan hiç kimsenin -daha önce bahsettiğimiz kimseler dışında- iddia ettiğini bilmiyoruz. Bu بل kelimesinin durumu asıl olup, sûrelerin kendileriyle başladığı başlangıç harfleri olan mukattaa harflerinin -şayet bir benzeyeni varsa- kendisine benzetildiği bir asıldır. Durum böyleyken acaba benzetilen benzeyenden çok uzaksa o zaman durum nedir? **[1/227]**

[BAKARA SÛRESİ 2. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ﴾

***"Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir."* (Bakara 2/2)**

Şanı yüce olan Allah'ın {ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ} *"Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir."* sözünün tefsiri:

621 İlk iki beyit *eş-Şi'ru ve'ş-Şuarâ*, 1/258; الجُلَّسَانُ: Kelimesi Farsça olup Arap diline geçmiş bir kelimedir. Gül/beyaz gül anlamına gelir veya gül için yapılmış kubbe/çadır veya üzerine gül serpilmiş çadır anlamına geldiği de söylenmiştir. *el-Mu'rab*, s. 153,154; Bu beyit orada yer almaktadır. Türkî, 1/227.
Dîvânu A'şâ, Ziyâdât, s. 248; farklı rivayetlerle nakledilmiştir. الجُلَّسَانُ: İçerisinde içmek için gül ve reyhan şerbeti dağıtılan çadır veya ev. وَطَبَّبٌ أَرْدَانُهُ: Şarkıcı kadın, güzel kokular içerisinde, güzelce süslenmiş bir şekilde onlara şarkılar söyleyip enstürman çalıyor. الأَرْدَانُ: رُدْنٌ kelimesinin çoğul halidir, gömlek kolunun yen kısmı demektir. اَلْوَنُّ: Parmaklar vurularak çalınan büyükçe bir zil. يَكُرُّ: Parmağını zili çalarken ileri geri hareket ettirmesini, yani çok hızlı şekilde parmaklarını hareket ettirdiğini anlatıyor. Matbu nüshada يَكُدُّ şeklinde zabtedilmiştir. Fakat bu hatadır. Doğrusu bizim yazdığımızdır. Şâkir, 1/224.

1. {ذَلِكَ الْكِتَابُ} "Bu Kitap."

1- Müfessirlerin çoğunluğu şöyle dedi: {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesinin tefsiri "bu kitap"tır. [Yani ذَلِكَ ifadesi هَذَا anlamına gelmektedir.]

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٧] حَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ إِدْرِيسَ الْأَصَمُّ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُحَارِبِيُّ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: "{ذَلِكَ الْكِتَابُ} قَالَ: هُوَ هَذَا الْكِتَابُ."

247. Bana Harun b. İdris el-Esam el-Kûfî, Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesi 'O, işte bu kitaptır.' anlamına gelir."[622]

[٢٤٨] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: "{ذَلِكَ الْكِتَابُ} هَذَا الْكِتَابُ."

248. Bana Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Hâlid el-Hazzâ' tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "{ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesinin anlamı 'bu kitap' demektir."[623]

[٢٤٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ ظُهَيْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي قَوْلِهِ: "{ذَلِكَ الْكِتَابُ} قَالَ: هَذَا الْكِتَابُ."

249. Bize Ahmed b. İshak el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, el-Hakem b. Züheyr tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesinin anlamı "bu kitap" demektir."[624] **[1/228]**

---

622 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/60; Türkî, 1/228; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/23; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/60; Darü's-Selâm, 1/189.

623 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/33 (53); Türkî, 1/228; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/28; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/66; Kurtubî, *Tefsîr*, 1/157; Darü's-Selâm, 1/189.

624 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/33; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/260; Türkî, 1/228-229; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/55; Darü's-Selâm, 1/189; Hakem b. Züheyr el-Fezârî Ebû Muhammed b. Ebî Leylâ el-Kûfî: Çok zayıf bir râvidir. Hadis uydurmakla itham edilmiştir. Buhârî (*el-Kebîr*, 2/1/342-343) onun hakkında şöyle demiştir: "Onun rivayetlerini terk ettiler, münkerü'l-hadîstir." İbn Ebî Hâtim (*el-Cerh*, 2/1/118-119) Ebû Zür'a'dan naklederek şöyle dedi: "Hadiste çok zayıftır."; İbn

[٢٥٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَوْلُهُ: "{ذَلِكَ الْكِتَابُ} هَذَا الْكِتَابُ" قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: "{ذَلِكَ الْكِتَابُ} هَذَا الْكِتَابُ."

250. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "{ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesinin anlamı bu kitap demektir. Dedi ki: İbn Abbas (ra) şöyle demiştir: {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesinin anlamı bu kitap demektir."[625]

Şayet biri şöyle itiraz ederse; "Nasıl oluyor da görünmeyen bir şeyi işaret eden ve 'o' anlamına gelen {ذَلِكَ} zamirinin, görünene işaret eden ve 'bu' anlamına gelen هَذَا yerine kullanıldığı söylenir?" Ona şöyle cevap verilir:

Bu caizdir. Zira geçmiş olan ve geçmesi yakın olan bütün haberler, her ne kadar hazır bulunmayan anlamına gelse de muhatabın yanında hazır bulunan gibidir. Bu durum şuna benzer: Bir adam başka birine bir olayı anlatıyor. Dinleyen diyor ki: إِنَّ ذَلِكَ وَاللَّهِ لَكَمَا قُلْتَ[626] "Allah'a yemin ederim ki o şey söylediğin gibidir." ve وَهَذَا وَاللَّهِ كَمَا قُلْتَ "Allah'a yemin ederim ki bu şey senin dediğin gibidir." Ve وَهُوَ وَاللَّهِ كَمَا ذَكَرْتَ "Allah'a yemin ederim ki, o senin zikrettiğin gibidir." Böylece geçmiş şeyler hakkında bazen gaib için olan {ذَلِكَ} yani "o" bazen de henüz geçmemiş olan ve haber verenin konuşmasına yakın olduğundan hazır bulunan için kullanılan هَذَا yani "bu" zamiri kullanılır. Durum {ذَلِكَ الْكِتَابُ} âyetinde de böyledir. Zira şanı yüce Allah {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesinden önce {الم} ifadesini zikretti ki biz bunun anlam vecihlerini daha önce anlatmıştık. Peygamberi'ne (sav) şöyle buyuruyor: 'Ey Muhammed! İşte sana zikrettiğim ve açıkladığım bu harflerin kapsadığı mânalar, kendisinde şüphe olmayan bir kitaptır.' Bu sebeple هَذَا yerine {ذَلِكَ} koymak güzel oldu. Çünkü bununla -{الم} ile ilgili haber zaman itibariyle geçip gitmiş olduğundan dolayı- {الم}'in içerdiği anlamlarından haber vermeye işaret olunuyor. Böylece haberin zaman itibariyle

---

Hibbân, *el-Mecrûhîn*, râvi no: 239: Peygamberimizin ashâbına hakaret ederdi. Sika râvilerden uydurma haberler naklederdi." Şâkir, 1/225.

625 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/60; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/33; Türkî, 1/229.

626 Türkî ve Şâkir nüshalarında bu ifade إِنَّ ذَلِكَ وَاللَّهِ لَكَمَا قُلْتَ şekilde gelmiştir. Ancak verilen diğer örnekler de dikkate alındığında bu ibarenin şu şekilde olması gerekir: إِنَّ ذَلِكَ وَاللَّهِ كَمَا قُلْتَ. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

geçip gitmesi yaklaşınca onu hazır bulunan ve kendisine işaret edilen şey gibi değerlendiriyor. Zamanı geçtiği için uzakta ve gaibde olan için kullanılan {ذَلِكَ} ile ondan haber veriliyor. Çünkü haberin vakti geçmiş ve gerçekleşmiş olunca gaibden haber verme gibi olmuştur. Müfessirler onun anlamının هَذَا mânasında olduğunu ifade ettiler. Zira haber verdiği şeyin zamanının geçmesi yaklaşmıştır. Böylece هَذَا ile işaret edilen şey gözle görülen gibi oldu. Daha önce ifade ettiğimiz gibi bu durum, insanların günlük konuşmalarında kendi aralarında cereyan eden üsluplarda olduğu gibidir. **[1/229]**

Aynı durum şu âyette de geçerlidir: Allah Teâlâ buyurdu:

{وَاذْكُرْ إِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَذَا الْكِفْلِ وَكُلٌّ مِنَ الْأَخْيَارِ هَذَا ذِكْرٌ}

"(Ey Muhammed!) İsmail, Elyesa ve Zülkifl'i de an. Onların her biri iyi kimselerdi. Bu bir öğüttür."[627]

Burada [gözle görülene işaret eden] هَذَا, [göz önünde olmayan/gaibde olanı haber vermek için kullanılan] ذَلِكَ mânasında kullanılmıştır.

2- {ذَلِكَ الْكِتَابُ} âyetinin diğer bir ihtimali de şudur: Buradaki "o" zamiri Bakara sûresinden önce Mekke ve Medine'de inen sûrelere işaret etmektedir. Sanki Allah Teâlâ Peygamberi'ne şöyle hitap etmektedir: "Ey Muhammed, bil ki sana indirmiş olduğum kitabın sûrelerinin kapsadığı âyetler, kendisinde şüphe olmayan bu kitaptır." Sonra müfessirler bu âyetteki {ذَلِكَ} ifadesini هَذَا الْكِتَابُ şeklinde tercüme etmişlerdir. Çünkü o işaret edilen ve Bakara sûresinden önce inmiş olan sûreler bizim bu kitabımız cümlesindendir ki Allah Teâlâ o kitabı Peygamberi Muhammed'e (sav) indirmiştir. Müfessirlerin bu söylediğine göre birinci tefsir tercih edilmeye daha layıktır.

3- Bazıları bu âyette geçen {ذَلِكَ} ifadesinin anlamını, şâir Hufâf b. Nüdbe es-Sülemî'nin şu şiirindeki kullanıma benzetmişlerdir:

فَإِنْ تَكُ خَيْلِي قَدْ أُصِيبَ صَمِيمُهَا ... فَعَمْدًا عَلَى عَيْنِي تَيَمَّمْتُ مَالِكًا

En mahir süvarilerimizin göz bebeğini kaybetsek de
Bilerek ve isteyerek Mâlik'e yöneldim/saldırdım **[1/230]**

627 Sâd 38/49.

أَقُولُ لَهُ وَالرُّمْحُ يَأْطِرُ مَتْنَهُ ... تَأَمَّلْ خُفَافًا أَنَّنِي أَنَا ذَلِكَا

Ona dedim ki: mızrak sırtını iki büklüm etti
İyice düşün/hatırla! Hufâf var ya işte o kesinlikle benim[628]

Sanki şunu kastetmiştir: Beni hatırla, ben işte o kimseyim.

{ذَلِكَ الْكِتَابُ} yani هَذَا الْكِتَابُ kullanımı da bunun benzeridir. Hufâf kendi ismini açıkça söyledi ve ondan üçüncü şahıs olarak bahsetti. İşte bu âyette de üçüncü şahıstan haber vermek mânasına kullanılan {ذَلِكَ} kelimesi, hazır bulunan ve gözle görülen şeye işaret mânasındaki هَذَا yerine kullanılmıştır, diye iddia ettiler.

İlk görüş, zikrettiğimiz illetler sebebiyle, kitabın tefsirine en uygun olan görüştür.

4- Bazıları dediler ki: "{ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesinden kastedilen Tevrat ve İncil'dir." Bu izaha göre {ذَلِكَ}'nin هَذَا mânasına olduğunu söylemeye ihtiyaç yoktur. Zira {ذَلِكَ} tam kendi mânasında, göz ile görülmeyene işaret etmiş olur.

2. {لَا رَيْبَ فِيهِ} "Kendisinde şüphe olmayan"

Şanı yüce olan Allah'ın {لَا رَيْبَ فِيهِ} "*kendisinde şüphe olmayan*" sözünün tefsiri:

---

628 İsfahânî, *el-Eğânî*, 2/329; 13/134; 16/134,135; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/480; *Taberî Tefsiri*'nde 1/314, 437'de tekrar gelecek. Şâir bu şiiri amcaoğlu ve Hansâ'nın kardeşi Muâviye b. Amr'ın öldürülmesi üzerine söyledi. Burada bahsi geçen Mâlik ise Mâlik b. Hımâr eş-Şemhî el-Fezârî'dir. الخَيْل: Burada sabah erken vakitte baskın yapan süvariler anlamındadır. Muâviye ve Hufâf, Benî Mürre ve Fezârâ kabileleriyle savaşmışlardı. الصَميمُ: Saf, her şeyden arınmış, katışıksız demektir. Şâir, Muâviye'yi ve o gün öldürülmesini kastetmiştir. Şöyle denilir: فَعَلْتُ هَذَا الأَمْرَ عَمْدَ عَيْنٍ، وَعَمْدًا عَلى عَيْنٍ، إِذَا تَعَمَّدْتَهُ مُوَاجَهَةً بِجِدّ وَيَقِين: "Bu işi bilerek yaptım." ciddiyet ve kararlılıkla bizzat yapmak kastedilmektedir. تَيَمَّمَ: Yöneldi ve öncülük etti. أَقُولُ لَهُ: yani "Mâlik b. Hımâr."
أَطَرَ الشَّيْءَ يَأْطِرُهُ أَطْرًا: Bir şeyin bir ucundan tutmak, yakalamak sonra da onu eğip ikiye bükmek demektir. Bununla kastettiği ise onu yaraladığı ve acının şiddetinden iki büklüm olduğudur. Daha sonra, mızrak öldürücü yerine gelince, eğilerek düştü. Benim görüşüm, bu beyitteki işaret gaibdeki bir şeyi göstermektedir. Sanki şöyle demek istiyor: "Düşün beni, işte ben o'yum." Bu nedenle o da {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesinin هَذَا الْكِتَابُ anlamında olduğu görüşündedir. Bu konuda Hufâf'ın kendi isminden bahsederken {ذَلِكَ} zamirini kullanması gibidir. Şâkir, 1/227.

{لَا رَيْبَ فِيهِ} ifadesinin tefsiri "kendisinde şüphe olmayan" demektir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥١] كَمَا حَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ إِدْرِيسَ الْأَصَمُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ الْمُحَارِبِيُّ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: "{لَا رَيْبَ فِيهِ}، قَالَ: لَا شَكَّ فِيهِ."

251. Nitekim bana Harun b. İdris el-Esam el-Kûfî, Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} 'kendisinde şüphe olmayan' demektir."[629]

[٢٥٢] حَدَّثَنِي سَلَّامُ بْنُ سَالِمٍ الْخُزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَلَفُ بْنُ يَاسِينَ الْكُوفِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رَوَّادٍ، عَنْ عَطَاءٍ: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} قَالَ: لَا شَكَّ فِيهِ."

252. Bana Sellâm b. Sâlim el-Huzâî, Halef b. Yâsîn el-Kûfî Abdulazîz b. Ebî Revvâd tarikiyle Atâ'nın şöyle dediğini nakletti: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} 'kendisinde şüphe olmayan' demektir."[630] **[1/231]**

[٢٥٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ ظُهَيْرٍ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} لَا شَكَّ فِيهِ."

253. Bana Ahmed b. İshak el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Hakem b. Züheyr tarikiyle Süddî'den, onun şöyle dediğini nakletti: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} 'kendisinde şüphe olmayan' demektir."[631]

---

629 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/24; Türkî, 1/231.

630 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/34; Türkî, 1/232; Sellâm, Taberî'nin hocasıdır. *Târîhu Bağdâd* kitabı hariç hakkında bilgiye rastlayamadım. *Târîhu Bağdâd*, 9/198; orada diyor ki: "Sellam b. Sâlim Ebû Mâlik el-Huzâî ed-Darîr'dir. Ondan sadece Yezîd b. Harun, Ömer b. İsmâil el-Mehâmilî hadis nakletmiştir, başkası değil. Sellâm'ın bu isnaddaki hocasına gelince Halef b. Yâsîn el-Kûfî, onun hakkında sadece *el-Mîzân* (1/211) ve *Lisânü'l-Mîzân*'da (2/405) bilgi bulabildim. Onun tam adının Halef b. Yâsîn b. Muâz ez-Zeyyât olduğunu ve kendisinin yalancı ve aklı kıt bir adam olduğunu ve kendisiyle meşgul olmaya değmediğini söylüyor. Ancak orada bahsedilen kimse ile bu isnaddaki Halef aynı kişi midir bilemiyorum." Şâkir, 1/228.

631 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/34; Türkî, 1/232.

[٢٥٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} لَا شَكَّ فِيهِ."

254. Bana Musa b. Harun el-Hemdânî, Amr b. Hammâd el-Kannâd, Esbât b. Nasr, İsmail es-Süddî, -Ebû Mâlik'ten naklettiği bir haberde- ayrıca Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas (ra), Mürre el-Hemdânî tarikiyle, İbn Mes'ûd (ra) ve başka kimseler tarikiyle Allah Resûlü'nün ashabından onların şöyle dediğini nakletti: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} 'kendisinde şüphe olmayan' demektir."[632]

[٢٥٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} قَالَ: لَا شَكَّ فِيهِ."

255. Bize Muhammed b. Humeyd, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, Mevlâ Zeyd b. Sâbit, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} 'kendisinde şüphe olmayan' demektir."[633] **[1/232]**

[٢٥٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} يَقُولُ لَا شَكَّ فِيهِ."

256. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} 'kendisinde şüphe olmayan' demektir."[634]

---

632 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/61; Hâkim, 2/260; Türkî, 1/232.

633 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/530; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/34; Türkî, 1/232.

634 Bu rivayet matbu Türkî nüshasında bulunmuyor. Ancak hem Şâkir nüshasında hem de Şâmile'deki Türkî nüshasında yer almaktadır.

[٢٥٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} يَقُولُ: لَا شَكَّ فِيهِ."

257. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdurrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} 'kendisinde şüphe olmayan' demektir."[635]

[٢٥٨] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، قَوْلُهُ: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} يَقُولُ: لَا شَكَّ فِيهِ."

258. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediği bana haber verildi: "{لَا رَيْبَ فِيهِ} 'kendisinde şüphe olmayan' demektir."[636]

{رَيْبَ} kelimesi mastardır. Şu kullanımda olduğu gibi: رَابَنِي الشَّيْءُ يُرِيبُنِي رَيْبًا "Bu şey beni şüpheye düşürdü."

Şâir Sâide b. Cûe el-Hüzelî'nin şu beytinde olduğu gibi:

فَقَالُوا تَرَكْنَا الْحَيَّ قَدْ حَصِرُوا بِهِ ... فَلَا رَيْبَ أَنْ قَدْ كَانَ ثَمَّ لَحِيمُ

Dediler ki: Kabileyi çepeçevre kuşatılmış bıraktık
Onun orada öldürüleceğinden hiç kuşku yok[637]

حَصِرُوا، وَحَصِرُوا bu kelime fetha ve kesra ile nakledilmiş olup fethalı rivayet daha çok kullanılandır. Kesra ile olan ise caiz olan kullanımdır. حَصِرُوا بِهِ'nin anlamı: Çepeçevre kuşattılar. {لَا رَيْبَ} şüphesiz demektir. أَنْ قَدْ كَانَ ثَمَّ لَحِيمُ "öldürülmüş olan, maktül" anlamına gelir. Bir kimse öldürüldüğü zaman قَدْ لُحِمَ denilir.

{لَا رَيْبَ فِيهِ}'de yer alan ه zamiri {الْكِتَابِ}'a döner. Sanki şöyle demiş oluyor: "Bu kitabın, müttakîler için hidâyet rehberi olarak Allah katından geldiğinde şüphe yoktur."

---

635 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/34; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/24; 1/35; Türkî, 1/233.

636 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/34; İbn Ebî Hâtim dedi ki: "Müfessirler arasında bu kıraat hakkında herhangi bir ihtilafın olduğunu bilmiyorum." Türkî, 1/233.

637 *Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, 1/232; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ح ص ر maddesi, Şâkir, 1/229; Türkî, 1/233; حَصِرُوا بِهِ: Çevrelemek, kuşatmak; لَحِيمُ: Öldürülen, maktül.

3. {هُدًى} "Yol gösteren rehber"

Şanı yüce olan Allah'ın {هُدًى} *"yol gösteren rehber"* sözünün tefsiri:

[٢٥٩] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ حَازِمٍ الْغِفَارِيُّ، قَالَ، حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ بَيَانٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: "{هُدًى} قَالَ، هُدًى مِنَ الضَّلَالَةِ».

259. Bana Ahmed b. Hâzım el-Ğıfârî, Ebû Nuaym, Süfyân, Beyân tarikiyle Şa'bî'nin şöyle dediğini nakletti: "{هُدًى} 'Dalâletten kurtaran' demektir."[638] **[1/233]**

[٢٦٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ، حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ نَصْرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{هُدًى لِلْمُتَّقِينَ} يَقُولُ: نُورٌ لِلْمُتَّقِينَ."

260. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{هُدًى لِلْمُتَّقِينَ} 'Muttakîler için bir nur olan' demektir."[639]

الْهُدَى kelimesi burada mastardır. Şu kullanım bu mastar anlamını ifade etmek için açıklayıcıdır: "Bir kimseye doğru yolu gösterdiğimde, ona kılavuzluk ettiğimde ve yolu açıkladığımda şöyle derim:" هَدَيْتُ فُلَانًا الطَّرِيقَ ، أَهْدِيهِ هُدًى وَهِدَايَةً "Falan kimseye yolu tarif ettim/gösterdim/açıkladım."

Şayet biri şöyle itiraz ederse; "Allah Teâlâ'nın kitabı, sadece takva sahipleri için mi bir nurdur ve sadece müminlere mi doğru yolu gösterir?" Ona şöyle cevap verilir:

---

638 بَيَان Beyân b. Bişr el-Ehmesî, Ahmed ve Süfyân'ın dediği gibi sika râvilerden biridir. Süfyân es-Sevrî ondan nakilde bulunmuştur. Bu rivayet Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/24'te yer almaktadır. Şâkir, 1/230; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/34 (57); 1/34 (56, 57); Türkî, 1/234.

639 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/71; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/24; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/22; Şâkir, 1/230; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/34 (58); Türkî, 1/234.

Evet, Allah Teâlâ'nın kitabı, O'nun vasıflandırdığı gibidir. Şayet o, takva sahibi olmayanlar için de bir nur olsa ve mümin olmayanlara da doğru yolu gösterecek olsaydı, Allah Teâlâ onu takva sahiplerine doğru yolu göstermeye tahsis etmiş olmaz, tüm uyarılanlar için böyle olduğunu beyân ederdi. Doğrusu Kur'ân, takva sahiplerine doğru yolu gösteren, müminlerin kalplerinde olan hastalıkları tedavi eden bir kitaptır. Kendisini yalanlayanların kulaklarında bir ağırlık, inkâr edenlerin gözlerini örten bir körlük, kâfirlere karşı Allah'ın kesin delilidir. Mümin, onunla doğru yolu bulur. Kâfir de onunla susturulur.

{هُدًى} kelimesi çeşitli anlamlara tevcih edilmiştir:

Birincisi: {الْكِتَابُ} kelimesinin hali olarak mansûb olması. Çünkü {هُدًى} kelimesi nekradır, {الْكِتَابُ} ise marife. Bu durumda âyetin tefsiri şu şekilde olur: الم ذَلِكَ الْكِتَابُ هَادِيًا لِلْمُتَّقِينَ "elif lâm mîm, takva sahiplerine yol gösterici olan işte bu kitap." {ذَلِكَ} kelimesi {الم} ile merfûdur (haber) ve {الم} ifadesi de {ذَلِكَ} ile merfûdur (mübteda). {الْكِتَابُ} kelimesi {ذَلِكَ}'nin sıfatı olur. **[1/234]**

İkincisi: {الْكِتَابُ}'a dönen {فِيهِ}'deki zamirden hal olabilir. Bu durumda anlam şu şekilde olur: الم الَّذِي لَا رَيْبَ فِيهِ هَادِيًا "Elif lâm mîm, öyle kitap ki onun yol göstericiliğinde şüphe yoktur."

Üçüncüsü: Bu iki vecih yani {فِيهِ}'deki zamirden veya {الْكِتَاب}'dan hal olarak mansûb olması. Bununla birlikte الم ifadesinin tam bir kelâm/müstakil bir söz olup {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ile i'râb bağlantısı olmaması. Nitekim İbn Abbas (ra) {الم}'in anlamı أَنَا اللَّهُ أَعْلَمُ "Ben Allah'ım, bilirim." şeklinde olduğunu söylemişti. Bu durumda {ذَلِكَ الْكِتَابُ} yeni bir cümle olarak mübteda ve haber olur. {الْكِتَابُ} kelimesi {ذَلِكَ} ile; {ذَلِكَ} kelimesi de {الْكِتَابُ} ile merfû olur. {هُدًى} kelimesi ise {الْكِتَابِ}'ın hali olmuş olur.

{ذَلِكَ} kelimesinin {فِيهِ} de kendisine dönen zamirle merfû kılınması durumunda {الْكِتَاب} kelimesi {ذَلِكَ}'nin sıfatı olur. الْهُدَى mastarı da {فِيهِ}'deki zamirin hali olmuş olur.

Şayet الْهُدَى kelimesi merfû yapılırsa bu durumda {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesi için tek alternatif kalır: o da yeni bir cümle olmaktır. {الم} ifadesi de tek başına müstakil bir kelâm olur. Bu vecihte {هُدًى} kelimesi medh mânası ile merfû olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{الم تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ هُدًى وَرَحْمَةً لِلْمُحْسِنِينَ}

"Elif lâm mîm. Bunlar, hikmet dolu Kitab'ın âyetleridir; (bunlar) salih amelleri en güzel şekilde yapanlara bir hidâyet ve rahmettir."[640]

Bu âyetteki {رَحْمَةً} kelimesini merfû olarak okuyan kıraate göre[641] "(hikmet dolu kitabın) o âyetleri birer hidâyet ve rahmettir" şeklinde âyetlerin medhi olur. Bu vecihlere göre {هُدًى} kelimesi üç vecih sebebiyle merfû olur:

Birincisi: Yukarıda zikrettiğimiz medh olarak müstakil cümle olması. **[1/235]**

İkincisi: {ذَلِكَ} kelimesiyle merfû olur. {الْكِتَابُ} da o zaman {ذَلِكَ}'nin sıfatı olur.

Üçüncüsü: {لَا رَيْبَ فِيهِ} ifadesinin cümledeki konumuna tâbi olur. Bu durumda {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesi في'deki âid zamiri ile merfû olur. Sonuç olarak şu âyetteki gibi olur:

{وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ}

"İşte bu (Kur'ân) da bereket kaynağı, ... indirdiğimiz bir kitaptır."[642]

Arap dil biliminde öncü olan Kûfeli âlim[643] şunu iddia etti: {الم} ifadesi ile{ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesi karşılıklı olarak birbirlerini ref' ederler. Yani: "Sana vahyedeceğimiz vaad ettiğimiz bu kitap, işte bu hece harflerinden bir kısmıdır." Bunu söyledikten hemen sonra kendi kendine çelişkiye düşüyor, hem de ne çabuk düşüyor! Yaptığı binayı ne kadar çabuk yıkıyor! Diyor ki: {هُدًى} kelimesinde ref' iki vecihle nasb da iki vecihledir. Ref' halinin iki vechine gelince {الْكِتَابُ} kelimesi {ذَلِكَ}'nin sıfatı olur, الْهُدَى ise {ذَلِكَ}'nin haberi olarak merfû olur. Sanki şöyle demişsin: ذَلِكَ هدًى لَا شَكَّ فِيهِ "İşte bu, kendisinde şüphe olmayan, hidâyet rehberidir."[644]

---

640 Lokmân 31/1-3.

641 Bu sadece İmam Hamza'nın kıraatidir. İmam Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Kisâî nasb ile okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 512; Türkî, 1/236.

642 En'âm 6/92.

643 Bu görüşün sahibi Ferrâ'dır. *Meâni'l-Kur'ân*, 1/10; Şâkir, 1/231.

644 Şâmile'deki Türkî nüshasında {هُدًى} kelimesi düşmüş, Şâkir ve matbu olan Türkî nüshalarında bu Ferrâ'nın kitabından tashih edilmiştir. Şâkir, 1/232; Türkî, 1/236.

Dedi ki: "Şayet {لَا رَيْبَ فِيهِ}'i onun haberi yaparsan {هُدًى} kelimesini de {لَا رَيْبَ فِيهِ}'in konumuna tâbi olarak merfû yapmış olursun. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ}

"İşte bu (Kur'ân) da bereket kaynağı, ... indirdiğimiz bir kitaptır."[645]

Buna göre burada da anlam şöyle olur: وَهَذَا كِتَابٌ هُدًى مِنْ صِفَتِهِ كَذَا وَكَذَا 'İşte bu hidâyet rehberi olan kitaptır ve özellikleri şunlar şunlardır.'"

Nasb vecihlerine gelince: Bu nasb vecihlerinden birincisinde {الْكِتَاب}'ı {ذَلِكَ}'nin haberi yaparsın, {هُدًى} kelimesini de hal olarak mansup kılarsın. Zira {هُدًى} kelimesi nekre bir kelimedir ve marife olan ve haberiyle cümle olarak tamam olmuş bir kelimeyle yan yana gelmiştir. Sonuç olarak onu nasbedersin. Çünkü nekre kelimeler marife kelimeyi göstermez/belirtmez/ sıfat olarak vasfedemez.

Dilersen {هُدًى} kelimesini, {فِيهِ}'deki âid zamirinden hal olarak mansûb yaparsın. O zaman şöyle demiş olursun: لَا شَكَّ فِيهِ هَادِيًا "Hidâyet edici olarak onda şüphe yoktur." **[1/236]**

{الم} ifadesinde asıl olarak belirlediği, {الم} ifadesi {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesiyle merfûdur kuralını terk edip görmezden geldi. Hâlbuki yapması gereken, kendi belirlediği asla bağlı kalmak ve tek bir vecih hariç {هُدًى} kelimesinde ref' halini caiz görmemekti. O tek vecih de {هُدًى}'in müstakil (isti'nâf) cümle olarak değerlendirilmesidir. Çünkü o zaman medih üzere merfû olmuş olur. {هُدًى} kelimesinin {ذَلِكَ}'ye haber olması veya {لَا رَيْبَ فِيهِ}'in konumuna tâbi olarak merfû olmasına gelince onun yapması gereken, asıl görüşüne göre bunun hatalı olduğunu kabul etmesiydi. Şundan dolayı ki {الم} ifadesi {ذَلِكَ الْكِتَابُ} ifadesini ref' ettiğinde, artık {هُدًى} kelimesinin ne {ذَلِكَ}'nin haberi olması yani {ذَلِكَ}'nin onu ref' edici olması ne de {لَا رَيْبَ فِيهِ}'in konumuna tâbi olarak merfû olması caiz değildir. Zira artık, kendisinden önceki cümle haberle tamam olduğu ve o cümleden -ona muhalefet ederek- ayrıldığı için {هُدًى}'in konumu mansuptur (haldir).

645 En'âm 6/92.

4. {لِلْمُتَّقِينَ} "Takva sahipleri için"

Şanı yüce olan Allah'ın {لِلْمُتَّقِينَ} *"takva sahipleri için"* sözünün tefsiri:

[٢٦١] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَوْلُهُ: "{لِلْمُتَّقِينَ} قَالَ: اتَّقَوْا مَا حَرَّمَ عَلَيْهِمْ وَأَدَّوْا مَا افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ."

261. Bize Süfyân b. Vekî', Vekî', Süfyân, bir râvi tarikiyle Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini nakletti: "{لِلْمُتَّقِينَ} *"takva sahipleri için"*; yani kendilerine haram kılınanlardan kaçınan ve farz kılınanları eda edenler için."[646]

[٢٦٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{لِلْمُتَّقِينَ} أَيِ الَّذِينَ يَحْذَرُونَ مِنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ عُقُوبَتَهُ فِي تَرْكِ مَا يَعْرِفُونَ مِنَ الْهُدَى، وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ بِالتَّصْدِيقِ بِمَا جَاءَ بِهِ."

262. Bize Muhammed b. Humeyd, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed Mevlâ Zeyd b. Sâbit, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{لِلْمُتَّقِينَ} *"takva sahipleri için"*; yani tanıyıp bildikleri hidâyeti terk etmeleri halinde, Allah'ın (cc) kendilerini cezalandırmasından korkanlar ve Allah'ın (cc) gönderdiklerini tasdik ettikleri takdirde, O'nun merhametini umanlar için."[647] **[1/237]**

[٢٦٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{هُدًى لِلْمُتَّقِينَ} قَالَ: هُمُ الْمُؤْمِنُونَ."

263. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun, Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra);

---

646 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/61; Türkî, 1/237.

647 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/530; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/35 (62); Türkî, 1/237.

Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{هُدًى لِلْمُتَّقِينَ} *"takva sahipleri için yol göstericidir."* onlar müminlerdir."[648]

[٢٦٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: "سَأَلَنِي الْأَعْمَشُ عَنِ الْمُتَّقِينَ؟ قَالَ: فَأَجَبْتُهُ، فَقَالَ لِي: سُئِلَ عَنْهَا الْكَلْبِيُّ، فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ: "الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ." قَالَ: فَرَجَعْتُ إِلَى الْأَعْمَشِ، فَقَالَ: "نَرَى أَنَّهُ كَذَلِكَ" وَلَمْ يُنْكِرْهُ.

264. Bize Ebû Küreyb, Ebû Bekir b. Ayyâş şöyle dedi:

"A'meş bana,

'Muttakîler kimdir?' diye sordu. Ben de ona cevap verdim. Bana dedi ki:

'Git bunu Kelbî'ye sor.'[649] Ben de sordum. Kelbî dedi ki:

'Günahın büyüğünden sakınanlardır.' A'meş'e dönüp onun cevabını söyledim. O,

'Ben de onların öyle olduğunu düşünüyorum.' dedi. Onun cevabını yanlış bulmadı."[650]

[٢٦٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الطَّبَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ أَبُو حَفْصٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ: "{هُدًى لِلْمُتَّقِينَ} هُمْ مَنْ نَعَتَهُمْ وَوَصَفَهُمْ فَأَثْبَتَ صِفَتَهُمْ فَقَالَ: {الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ}."

265. Bana Müsennâ b. İbrahim et-Taberî, İshak b. Haccâc, Abdurrahman b. Abdillah, Ömer Ebû Hafs, Saîd b. Ebî Arûbe tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{هُدًى لِلْمُتَّقِينَ} *"takva sahipleri için yol göstericidir."*; o takva sahipleri, daha sonra gelen âyetlerde, *"Onlar gaybe inanırlar,*

---

648 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/61; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/24,25; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/35 (63); Türkî, 1/238.

649 Taberî'de geçen سُئِلَ ifadesi anlamı tam karşılamıyor. Doğrusu İbn Kesîr'in سَلْ şeklindeki tespiti olup çeviri buna göre yapılmıştır.

650 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/62; Türkî, 1/238.

namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."[651] şeklinde sıfatları zikredilen kişilerdir."[652]

[٢٦٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{لِلْمُتَّقِينَ} قَالَ: الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَتَّقُونَ الشِّرْكَ وَيَعْمَلُونَ بِطَاعَتِي."

266. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{لِلْمُتَّقِينَ} *"takva sahipleri"* yani Allah Teâlâ şöyle buyurdu: 'Onlar, şirkten kaçınan ve bana itaat eden müminlerdir.'"[653] **[1/238]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {هُدًى لِلْمُتَّقِينَ} *"takva sahipleri için yol göstericidir."* âyeti hakkındaki bu tefsirlerden tercihe şayan olan, "Takva sahiplerinden maksat, Allah'ın (cc) yasakladığı şeylerden uzak durarak O'na isyan etmekten sakınan ve Allah'ın (cc) emrettiği farzları yerine getirerek O'na itaat eden kimselerdir." diyen görüştür. Zira Allah Teâlâ sadece onları takvalı olmakla vasfetmiş fakat bu takvayı takvanın herhangi bir dalına tahsis etmemiştir. Hiç kimsenin buradaki takvayı, kendisine teslim olmayı gerektiren kesin bir delil olmadıkça, takvanın herhangi bir kısmına hasretme yetkisi yoktur. Çünkü bu kimselerin sıfatı olan bu özellik, takvanın tüm kategorilerini içine alan umumî anlamına değil de sadece anlamlarından has bir tanesine hasredilmiş olsaydı Allah Teâlâ bunu kullarına, ya kitabıyla veya Resûlü'nün (sav) lisanıyla açıklamaktan geri durmazdı. Ayrıca onların takvanın tüm kategorilerini kapsayıcı şekilde bu özellikle vasfedilmeleri akıl açısından da imkânsız değildir.

Bu durumda, bu âyetteki takvadan maksadın, "Allah'a ortak koşmaktan kaçınmak ve nifaktan berî olmak" şeklinde tefsir edenlerin görüşlerinin doğru olmadığı ortaya çıkmış olur. Zira bazen kişi şirkten ve nifaktan berî olur ancak fasık olduğu için takva sahiplerinden olmayı hak etmez. Ancak bu görüşte olanlar "nifakı" "Allah'ın (cc) haram kıldığı şeyleri yapmak ve farz kıldığı şeyleri zayi etmek" mânasına aldıkları takdirde, takvayı izahları doğru olabilir. İslâm âlimlerinden bazıları bu özelliklere sahip olan

651 Bakara 2/3.
652 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/35 (64); Türkî, 1/238.
653 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/61; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/24; Türkî, 1/239.

kimseyi münafık olarak vasfetmişlerdir. Bu durumda, her ne kadar [Allah'ın (cc) haram kıldığı şeyleri yapmak ve farz kıldığı şeyleri zayi etmek] şeklindeki bu özellikleri işleyenlere "münafık" ismini verme hususunda diğer âlimlere muhalif olsalar da, âyette geçen takva sahiplerinin tefsirinde isabet etmiş olurlar. **[1/239]**

[BAKARA SÛRESİ 3. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾

***"Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."* (Bakara 2/3)**

Şanı yüce olan Allah'ın {الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} *"Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."* sözünün tefsiri:

1. {الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ} "İman ederler."

[٢٦٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، قَالَ حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ} قَالَ: يُصَدِّقُونَ."

267. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed Mevlâ Zeyd b. Sâbit, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ} *"İman ederler"* yani 'tasdik ederler' demektir."[654]

[٢٦٨] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ السَّهْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{يُؤْمِنُونَ} يُصَدِّقُونَ."

654 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/25; Türkî, 1/240.

268. Bana Yahyâ b. Osman b. Salih es-Sehmî, Ebû Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ} *"İman ederler"* yani 'tasdik ederler' demektir."[655]

[٢٦٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: "{يُؤْمِنُونَ} يَخْشَوْنَ."

269. Bana Müsennâ b. İbrahim, İshak b. Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer, (Babası) Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediğini nakletti: "{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ} *"İman ederler"* yani 'korkanlar/haşyet duyanlar' demektir."[656]

[٢٧٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ ثَوْرٍ، عَنْ مَعْمَرٍ، قَالَ: قَالَ الزُّهْرِيُّ: "الْإِيمَانُ: الْعَمَلُ."

270. Bize Muhammed b. Abdila'lâ es-San'ânî, Muhammed b. Sevr, Ma'mer tarikiyle Zührî'nin şöyle dediğini nakletti: "Burada iman, amel anlamındadır."[657]

[٢٧١] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْمُسَيَّبِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: "الْإِيمَانُ: التَّصْدِيقُ."

271. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer, Alâ b. Müseyyib b. Râfi', Ebû İshak, Ebu'l-Ahvas tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediği bana haber verildi: "Burada iman tasdik mânasındadır."[658] **[1/240]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Araplara göre الْإِيمَانِ "iman etme"nin mânası التَّصْدِيقُ "ikrar etmek ve doğrulamak" demektir. Bir şeyi sözüyle ikrar edene de "mümin" denir. Sözünü ameliyle doğrulayana da "mümin" denir. Bu anlama gelen âyetlerden biri de şudur:

---

655 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/62; Türkî, 1/240.
656 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/62; Türkî, 1/240.
657 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/62; Türkî, 1/240.
658 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/25; Türkî, 1/241.

{وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ}

"Her ne kadar doğru söylesek de sen bize inanmazsın dediler."[659]

Yani "Sen bizim sözümüzü tasdik etmezsin." demektir. Allah için korkmak da, amelle sözü tasdik etmek anlamına gelen الْإِيمَانِ "iman" kavramının içine girer.

الْإِيمَان "iman" kelimesi, Allah'ı, kitaplarını ve peygamberlerini dil ile ikrar ve bu ikrarı amel ile doğrulamayı birlikte kapsayan câmi' bir kelimedir.

Durum böyle olunca âyet-i kerîmeyi, "Gayba iman ettiklerini kalbleriyle tasdik ve dilleriyle ikrar eden ve amelleriyle doğrulayanlar." şeklinde tefsir etmek daha doğru ve bu topluluğun sıfatlarına daha uygun olandır. Zira Allah Teâlâ, burada "iman" kelimesini herhangi bir mânaya hasretmemiş aksine, onların sıfatlarını bu anlamlardan herhangi birine tahsis etmeksizin mücmel bir şekilde zikretmiştir ki o özellikler ancak [vahiy kaynağından gelen] bir haberle bilinebilir, mücerred akılla değil.

2. {بِالْغَيْبِ} "Gayba [iman ederler]."

Şanı yüce olan Allah'ın {بِالْغَيْبِ} *"Gayba [iman ederler]"* sözünün tefsiri:

[٢٧٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{بِالْغَيْبِ} قَالَ: بِمَا جَاءَ بِهِ، يَعْنِي مِنَ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ."

272. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed Mevlâ Zeyd b. Sâbit, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{بِالْغَيْبِ} *"gayba"* yani (Allah Resûlü'nün) Allah katından getirdiklerine."

[٢٧٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ

659 Yûsuf 12/17.

الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ: "{بِالْغَيْبِ} أَمَّا الْغَيْبُ: فَمَا غَابَ عَنِ الْعِبَادِ مِنْ أَمْرِ الْجَنَّةِ وَأَمْرِ النَّارِ، وَمَا ذَكَرَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فِي الْقُرْآنِ. لَمْ يَكُنْ تَصْدِيقُهُمْ بِذَلِكَ، يَعْنِي الْمُؤْمِنِينَ مِنَ الْعَرَبِ، مِنْ قِبَلِ أَصْلِ كِتَابٍ أَوْ عِلْمٍ كَانَ عِنْدَهُمْ."

273. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{بِالْغَيْبِ} Gayba gelince o, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da zikrettiği cennet, cehennem vb. kullardan gizlenmiş hususlardır. Araplarda, yanlarında bulunan bir nübüvvet bilgisi veya ilâhî kitaba dayalı bir asla göre gayba iman söz konusu değildi." **[1/241]**

[٢٧٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ عَنْ زِرٍّ، قَالَ: "الْغَيْبُ: الْقُرْآنُ."

274. Bize Ahmed b. İshak el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân, Âsım tarikiyle Zirr'in şöyle dediğini nakletti: "الْغَيْبُ Kur'ân'dır."[660]

[٢٧٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: "{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} قَالَ: آمَنُوا بِالْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَبِيَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَكُلُّ هَذَا غَيْبٌ."

275. Bize Bişr b. Muâz el-Akadî, Yezîd b. Zürey', Saîd b. Ebî Arûbe tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} *"Onlar gayba inanırlar."* Yani 'cennete, cehenneme, öldükten sonra tekrar diriltilmeye ve kıyamet gününe inanırlar. Bütün bunlar gaybdır.'"[661]

---

660 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/63; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/35, 36; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/25; Türkî, 1/242.

661 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/25; Türkî, 1/242; Buradaki Süfyân, es-Sevrî'dir. Âsım, kıraat imamı İbn Ebî'n-Necûd el-Kârî'dir. Zirr ise İbn Hubeyş olup tâbiînin büyüklerinden kıraat imamıdır. Bu rivayet İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/73-74'te yer almaktadır. Şâkir, 1/236.

[٢٧٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: "{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} آمَنُوا بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَنَّتِهِ وَنَارِهِ وَلِقَائِهِ، وَآمَنُوا بِالْحَيَاةِ بَعْدَ الْمَوْتِ، فَهَذَا كُلُّهُ غَيْبٌ وَأَصْلُ الْغَيْبِ: كُلُّ مَا غَابَ عَنْكَ مِنْ شَيْءٍ، وَهُوَ مِنْ قَوْلِكَ: غَابَ فُلَانٌ يَغِيبُ غَيْبًا."

276. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''nin şöyle dediği bana haber verildi: "{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} *"Onlar gayba inanırlar."* Yani Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, âhiret gününe, o günde yer alan cennete, cehenneme, Allah ile buluşma/kavuşmaya iman ederler. Öldükten sonra tekrar hayatın olduğuna da iman ederler. Bütün bunlar gaybdır."[662]

Gaybın aslı şudur: Senden gizli olan her şey. Şu ifade bu kullanıma örnektir: غَابَ فُلَانٌ يَغِيبُ غَيْبًا "Falan kimse gözden kayboldu."

3. Nüzûl Sebebi

Allah Teâlâ'nın bu sûrenin başındaki iki âyeti kimler hakkında indirdiği, gayba iman etmeleri ve sonraki âyetlerin ihtiva ettiği özelliklerin kimlere ait olduğu hususunda müfessirler ihtilaf etmişlerdir. **[1/242]**

1- Bazıları dedi ki: "Bunlar özellikle Araplardan iman eden kimseler olup, onların dışında kalan Ehl-i Kitap'tan iman edenler değildir."

Bu görüşlerinin sahih ve tefsirlerinin gerçek olduğuna, söz konusu iki âyetin peşi sıra gelen şu âyeti delil olarak getirmişlerdir:

{وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ}

"Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar."[663]

---

662 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/25; Türkî, 1/242; İbn Kesîr (*Tefsîr*, 1/73), isnadını şu şekilde zikretmektedir: Ebû Ca'fer er-Râzî, Rebî' b. Enes, Ebü'l-Âliye... Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/25; İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim, Ebü'l-Âliye... şeklindedir. Korkarım ki Taberî nüshalarında isnaddan Ebü'l-Âliye düşmüştür. Zira Taberî'den nakleden iki kaynakta verilen isnadlarda Ebü'l-Âliye zikredilmektedir. Şâkir, 1/237.

663 Bakara 2/4.

Dediler ki: “Allah Teâlâ’nın Hz. Muhammed’e (sav) indirdiği kitaptan önce Arapların tasdik edip ikrar ettikleri ve kendisiyle amel ettikleri bir kitapları yoktu. Kitap indirilenler, Arapların dışındaki Yahudi ve Hıristiyanlardı.”

Dediler ki: “Allah Teâlâ Hz. Muhammed’e (sav) indirilene ve ondan öncekilere indirelene iman edenlerin haberini, gayba iman edenlerin haberinin peşinden zikredince anladık ki bunların her biri ayrı birer sınıfı ifade etmektedir. Gayba iman edenler bir sınıf olup, indirilen iki kitaba iman edenlerden başkadırlar. Bu iki kitaptan kasıt ise biri Hz. Muhammed’e (sav) indirilen, diğeri de ondan önceki peygamberlere indirilendir.”

Dediler ki: “Durum böyle olunca, {الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} âyeti hakkında bizim söylediğimiz ‘Burada bahsi geçen kimseler, gözle görülmeyen ve gayb âleminden olan cennet, cehennem, sevap, ceza, tekrar diriliş gibi hususlara iman edenlerle; Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve Allah Teâlâ’nın din hususunda kullarına farz kıldığı fakat Câhiliye Araplarının din olarak kabul etmediği tüm diğer şeyleri de tasdik eden kimselerdir’ şeklindeki tefsirimiz doğru olmuş olur. **[1/243]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٧٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَّا: ”{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} فَهُمُ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ الْعَرَبِ {وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} أَمَّا الْغَيْبُ: فَمَا غَابَ عَنِ الْعِبَادِ مِنْ أَمْرِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، وَمَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ. لَمْ يَكُنْ تَصْدِيقُهُمْ بِذَلِكَ مِنْ قِبَلِ أَصْلِ كِتَابٍ أَوْ عِلْمٍ كَانَ عِنْدَهُمْ. {وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} هَؤُلَاءِ الْمُؤْمِنُونَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ.“

277. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî’den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas’tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes‘ûd’dan (ra) ve Resûlullah’ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini

nakletti: "{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} *"Onlar gayba inanırlar."*[664] âyetinde zikredilenler Araplardan iman edenlerdir. {وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} *"Onlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."*[665] "{الْغَيْبِ} Gayba gelince o, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'da zikrettiği cennet, cehennem gibi kullardan gizlenmiş hususlardır. Araplarda, yanlarında bulunan bir nübüvvet bilgisi veya ilâhî bir kitaba dayalı olan bir asla göre gayba iman söz konusu değildi. {وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} *"Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar. Âhirete de kesin olarak inanırlar."*[666] Bu âyette kastedilenler de Ehl-i Kitap'tan iman etmiş olan kimselerdir."

2- Bazıları dedi ki: "Bu dört âyet, özellikle Ehl-i Kitap'tan olup da iman eden kimseler hakkında, onların kendi aralarında gizleyip sır olarak tuttukları gaybla ilgili meseleleri Allah Teâlâ haber verdiğinde bu Kur'ân'a iman etmeleri sebebiyle nâzil olmuştur. Allah Teâlâ Peygamberi'ne (sav) indirdiği kitapta bunları açıkladığında onun Allah katından geldiğini anlayıp bildiler, Hz. Peygamber'e iman edip Kur'ân'ı ve onda yer alan, hakkında bilgileri olmayan gayb haberlerini tasdik ettiler. Allah Teâlâ'nın kitabında onların aleyhine getirdiği, vicdanlarında gizledikleri şeyler hakkındaki haberler ne zaman ki onların yanında hüccet olarak kaim oldu, işte o zaman bunların hepsinin Allah katından olduğuna inandılar."

3- Bazıları dedi ki: "Bilakis, Arap olsun Acem olsun veya bunların dışında Ehl-i Kitap olsun tüm müminlerin özelliklerini bildiren ve Hz. Muhammed'e (sav) indirilmiş olan bu sûrenin başından ilk dört âyet, birkaç sınıf mümin olduğunu değil tek bir sınıf olduğunu gösterir. Hz. Muhammed'e (sav) indirilene ve ondan önceki peygamberlere indirilene iman edenler aynı zamanda gayba da iman edenlerdir."

Dediler ki: "Allah Teâlâ onların gayba iman etme sıfatlarını bildirdikten sonra, Hz. Muhammed'e (sav) ve ondan önceki peygamberlere indirilene iman etmekle onları vasfetmiştir. Çünkü onları gayba imanla nitelendirmesinin anlamı onların cennete, cehenneme, yeniden dirilmeye ve Allah Teâlâ'nın kullarını inanmakla yükümlü tuttuğu diğer hususlara iman etmeleridir. Bu hususlar, onların gözleriyle görmedikleri ve onların

664 Bakara 2/3.
665 Bakara 2/3.
666 Bakara 2/4.

Hz. Muhammed'in (sav) getirdiğine ve ondan önceki peygamberlere ve kitaplara iman edeceklerine dair verilen haber dışında henüz bir şey gerçekleşmemiş olan hususlardır." **[1/244]**

Dediler ki:

{وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ}

"Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar."[667] âyetindeki anlam {الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} *"Onlar gaybe inanırlar."*[668] âyetinde bulunmayınca, nasıl ki kulların, bu kimselerin gayba iman ile vasfedildikleri özellikleri tanımaya ihtiyaçları olduğu gibi, onları bu sıfatlarıyla tanıyacakları şekilde tarif etmeye de ihtiyaçları oldu. Böylece kullar Allah Teâlâ'nın onların hangi fiillerinden razı olacağı ve hangi özelliklerini sevdiğini öğrenip -şayet Rableri onları muvaffak kılarsa- o özelliklerde birer mümin olsunlar.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٧٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْعَبَّاسِ الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ الْمَكِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "أَرْبَعُ آيَاتٍ مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي نَعْتِ الْمُؤْمِنِينَ وَآيَتَانِ فِي نَعْتِ الْكَافِرِينَ وَثَلَاثَ عَشْرَةَ فِي الْمُنَافِقِينَ."

278. Bana Muhammed b. Amr b. Abbas el-Bâhilî, Ebû Âsım Dahhâk b. Muhalled, Îsâ b. Meymûn el-Mekkî, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Bakara sûresinin başındaki dört âyet müminlerin sıfatları, iki âyet kâfirlerin sıfatları hakkında, on üç âyet ise münafıkların sıfatları hakkındadır."[669] **[1/245]**

---

667 Bakara 2/4.

668 Bakara 2/3.

669 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 195; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/23; Türkî, 1/246; Ebû Âsım en-Nebîl, büyük hafız İsa b. Meymûn el-Mekkî'dir. İbn Dâye diye bilinir. İbn Uyeyne onun hakkında şöyle dedi: "Kurrâ, kıraat âlimidir. Kıraatini kurrâdan olan İbn Kesîr'den almıştır." İbn Ebî Hâtim ve diğerleri onun güvenilir bir râvi olduğunu söylediler. Şâkir, 1/240.

[٢٧٩] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِمِثْلِهِ.

279. Bize Süfyân b. Vekî', (babası) Vekî', Süfyân, bir râvi tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.[670]

[٢٨٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

280. Bana Müsennâ b. İbrahim, Musa b. Mes'ûd, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.[671]

[٢٨١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ: «أَرْبَعُ آيَاتٍ مِنْ فَاتِحَةِ هَذِهِ السُّورَةِ، يَعْنِي سُورَةَ الْبَقَرَةِ، فِي الَّذِينَ آمَنُوا، وَآيَتَانِ فِي قَادَةِ الْأَحْزَابِ.»

281. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''nin şöyle dediği bana haber verildi: "Bu sûrenin başlangıcından dört âyet iman edenler hakkında, peşinden gelen iki âyet ise kâfirlerin ileri gelenleri hakkındadır."[672]

Bana göre doğru olan ve âyetin tefsirine en uygun olan görüş birinci görüştür. Bu görüşe göre Allah Teâlâ'nın kendilerini ilk iki âyette, gayba iman etmekle nitelendirdiği kimseler; (hemen sonrasında gelen âyetlerde) Hz. Muhammed'e (sav) indirilene ve ondan önceki peygamberlere

---

670 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/23; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/67; Sevrî, *Tefsîr*, s. 41; Türkî, 1/246.
Bu isnad, Süfyân b. Vekî''nin zayıf olması sebebiyle zayıftır. Ayrıca Süfyân es-Sevrî'nin kendisinden nakilde bulunduğu kimse meçhuldür. Ancak rivayet bir öncesinde ve sonrasında yer alan senedler sebebiyle mevsuldür. Şâkir, 1/240.

671 Nehhâs, *el-Kat'u ve'l-İ'tinâf*, s. 115; Türkî, 1/246; Musa b. Mes'ûd, Ebû Huzeyfe en-Nehedî'dir. Sika bir râvidir. Ondan Buhârî, *Sahîh*'inde nakilde bulunmuştur. İbn Sa'd ve İclî onu güvenilir saydı. Buhârî, *et-Târîhü'l-Kebîr*, 1/4/295'te onunla ilgili bilgi verdi. Şibl b. Abbâd el-Mekkî el-Kârî olup sika bir râvidir. Ahmed, İbn Maîn ve diğerleri onu güvenilir saydılar. Bu rivayeti üç senediyle birlikte İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/80) zikreder ve şöyle der: "Zahir olan bunun Mücâhid'e ait bir görüş olmasıdır." Şâkir, 1/240.

672 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/24; Türkî, 1/246.

indirilene iman etmekle vasfettiği kimseler -daha önce bu görüşün sahipleri için zikrettiğimiz gerekçeler sebebiyle- birbirinden farklı gruplardır.

Bu görüşün doğruluğunu gösteren delillerden birisi de şudur: Allah Teâlâ müminlerin özelliklerini iki grup olarak vasfettikten sonra kâfirlerin de iki grup olduklarını beyân etmiştir. O kâfirlerin bir grubu kalbi damgalı ve mühürlü olup iman etmelerinden ümit kesilmiştir. Diğer grup ise zahirde iman etmiş görünen, kalbinde ise nifakı gizleyen münafıklardır. Böylece kâfirler de sûrenin başında müminlerin iki grup olarak vasfedilmeleri gibi iki grup olarak anlatılmışlardır. Daha sonra Allah Teâlâ kullarına bu grupların her birinin özelliklerini, her bir grup için hazırladığı mükâfat ve cezayı anlatmış, bu gruplardan kötülenmesi gerekenleri kötülemiş, taat ehlinin gayretlerinden memnun kaldığını bildirmiştir. **[1/246]**

4. {وَيُقِيمُونَ} "Dosdoğru kılarlar."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَيُقِيمُونَ} "*dosdoğru kılarlar.*" sözünün tefsiri:

Onun ikame edilmesi demek, namazın farzlarına, vaciplerine ve sınırlarına dikkat ederek farz kılındığı gibi eda etmek demektir. Nitekim "bir topluluk pazar yerini şenlendirip alışverişle canlandırdığında, orayı âtıl bir halde bırakmadığında" bu durum şöyle ifade edilir: أَقَامَ الْقَوْمُ سُوقَهُمْ.

Ve ayrıca şâirin de dediği gibi:

أَقَمْنَا لِأَهْلِ الْعِرَاقَيْنِ سُوقَ الـ ... ـضِّرَابِ فَخَامُوا وَوَلَّوْا جَمِيعَا

Basra ve Kûfe halkları için canlı tutmuştuk
Darâb pazarını, onlar ise korkup hepsi birden geri kaçıp gittiler[673]

[٢٨٢] وَكَمَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ} قَالَ: الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ بِفُرُوضِهَا."

673 العِرَاقَيْن: Basra ve Kûfe şehirleridir. خَامُوا فِي الحَرْب: Korktular anlamındadır. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, خ ي م; Türkî, 1/247; Matbu nüshada فَحَاسُوا; yazma nüshada ise مُجآمِراً şeklinde gelmiştir. خَامَ فِي الحَرْب عَنْ قَرْنِهِ يَخِيمُ خَيْمًا: korktu, geri dönüp kaçtı ve bozguna uğradı demektir. Şiirin kime ait olduğu belli değildir. Şâkir, 1/241.

282. Nitekim bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, Mevlâ Zeyd b. Sâbit, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ} *"Namazı ikame ederler."*[674] yani 'namazı farzlarına riayet ederek kılarlar.' demektir."[675] **[1/247]**

[٢٨٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ} قَالَ: إِقَامَةُ الصَّلَاةِ: تَمَامُ الرُّكُوعِ وَالسُّجُودِ وَالتِّلَاوَةِ وَالْخُشُوعِ وَالْإِقْبَالِ عَلَيْهَا فِيهَا."

283. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ} *"Namazı ikame ederler."*[676] إِقَامَةُ الصَّلَاةِ nın anlamı: Rükûsunu, secdesini, tilavetini, huşûsunu tam yapmak ve namazı kalpten tam bir yönelişle Allah'a yönelerek kılmaktır.[677]

5. {الصَّلَاةَ} "Namaz"

Şanı yüce olan Allah'ın {الصَّلَاةَ} *"Namaz"* sözünün tefsiri:

[٢٨٤] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: "{الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ} يَعْنِي الصَّلَاةَ الْمَفْرُوضَةَ."

284. Bana Yahyâ b. Ebî Tâlib, Yezîd, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ} *"Namazı ikame ederler."*[678] yani 'farz kılınmış namazları' demektir."[679]

---

674 Bakara 2/3.

675 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/74 (74); Türkî, 1/247; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/25; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/68; Darü's-Selâm, 1/187.

676 Bakara 2/3.

677 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/27; Türkî, 1/248; Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, 1/69; Darü's-Selâm, 1/187.

678 Bakara 2/3.

679 İsnadı çok zayıftır. يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبِ جَعْفَرُ بْنُ الزَبَرْقَان Zehebî onun hakkında şöyle dedi: "Meşhur bir muhaddistir. Dârekutnî ve diğerleri onu sika saymıştır. Dârekutnî insanlar içerisinde onu en iyi tanıyandır." H. 275 senesinde 95 yaşında vefat etti. يَزِيدُ: هُوَ ابْنُ هَارُونَ Meşhur büyük hadis hafızlarından biridir. Ahmed, İbn Maîn, İbn Râhûye ve İbnü'l-Medînî gibi büyük hadis imamlarının hocasıdır. جُوَيْبِر -بِالتَصْغِيرِ:

الصَّلَاةُ kelimesinin Arap dilindeki anlamına gelince, dua demektir. Nitekim şâir el-A'şâ şöyle dedi:

لَهَا حَارِسٌ لا يَبْرَحُ الدَّهْرَ بَيْتَهَا ... وَإِنْ ذُبِحَتْ صَلَّى عَلَيْهَا وَزَمْزَمَا

O şarabın bekçisi vardır, onun evine hâlâ zaman uğramaz
Şayet (o şarap küpünün) mührü açılırsa (bozulmasın diye) ona dua et ve sessizce konuş[680]

Burada geçen صَلَّى عَلَيْهِ dua anlamındadır. Yine A'şâ'nın başka bir şiirinde şöyle dediği gibi:

وَقَابَلَهَا الرِّيحَ فِي دَنِّهَا ... وَصَلَّى عَلَى دَنِّهَا وَارْتَسَمَ

Küpünün içinde şarap rüzgârla karşılaştı
Şarap küpüne dua etti ve tekbir getirdi[681]

هُوَ ابْنُ سَعِيدٍ الأَزْدِي البَلْخِي: Çok zayıf bir râvidir. Yahya el-Kattân, Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2/1/256 ve *es-Sağîr*, s.176'da ondan yaptığı rivayette, Cüveybir'i zayıf kabul etmiştir. Nesâî, *ed-Du'afâ* adlı eserinde (s. 8) onun hakkında 'metrûkü'l-hadîs' ifadesini kullanmıştır. İbn Hacer dedi ki (*et-Tehzîb*, 2/124): Ebû Kudâme es-Serahsî şöyle dedi: Yahya el-Kattân dedi ki: "Hadis ilminde güvenilir olmayan kimselerden tefsir rivayetleri nakletmede gevşek davranırdı." Daha sonra Dahhâk, Cüveybir ve Muhammed b. Sâib'i zikredip dedi ki: "Bunlardan hadis nakledilmez, ancak tefsir rivayetleri yazılabilir." Şâkir, 1/242.

680 *Dîvânu A'şâ*, s. 200; küpteki şarabı zikrediyor. وَزَمْزَمَ العِلْجُ من الفَرَس: Yemek yerken ağzı dolu olduğu halde anlaşılmayacak kadar kısık bir sesle konuşmaya çalışan kimseyi ifade eder. Bu yaptığı, kısık ve anlaşılmaz bir sesle konuşmaya çalışmasına الزَمْزَمَة denilir. ذَبَحْتُ: (şarap fıçısının) mührünü yarmak, açmak. Bu esnada şarabın bozulacağından endişe edip hüsrana uğramamak için dua ediyor. Şâkir, 1/242; ذَبَحْتُ الدَّنَّ: "Şarap şişesini açtım." demektir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ذ ب ح mad. الزَمْزَمَة: Yemek yerken, sessiz bir şekilde anlaşılmayacak şeyler söylemek. Bu esnada konuşurken dili ve dudakları kullanmadan konuşmaya çalışır. Fakat sesi hayşum ve boğaz boşluğunda döner durur, anlaşılmaz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ز م م; Türkî, 1/248.

681 Bu beyit, A'şâ'nın *Dîvân*'ında yer almaktadır, s. 35; الدَّنُّ: Şarap için yapılmış büyükçe küp demektir. ارْتَسَمَ الرَّجُلُ: tekbir getirdi ve dua etti demektir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ر س م; Türkî, 1/248.

قَابَلَهَا الريحَ: Yani küpü rüzgâr esen yere koymuştur. Bunu şarap küpünün mührünü açtığında yapmıştır.

وَارْتَسَمَ الرَّجُلُ: O, şarabın bozulmuş olmasından korktuğu için bozulmuş olarak bulup da ticareti kesada uğramasın diye tekbir getirdi, dua etti ve sığındı. Şâkir, 1/243.

Benim görüşüme göre farz namazların صَلَاةٌ şeklinde isimlendirilmesinin sebebi, dua edenin duasıyla Rabbinden dileklerinin karşılanmasını istediği gibi, namaz kılanın da ibadetiyle Rabbinin mükâfatını kazanıp, O'ndan dileklerini kabul etmesini istemesidir. **[1/248]**

6. {وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} "Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} *"Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."* sözünün tefsiri:

Müfessirler bu âyetin tefsirinde ihtilaf ettiler.

1- Bazıları şunu söyledi:

[٢٨٥] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} قَالَ: يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ احْتِسَابًا بِهَا."

285. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, Mevlâ Zeyd b. Sâbit, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} *"Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."*[682] Yani 'farz olan zekâtı verirler ve bunun sevabını Allah'tan beklerler.'"[683]

[٢٨٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} قَالَ: زَكَاةُ أَمْوَالِهِمْ."

286. Bize Müsennâ, Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} *"Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."*[684] yani mallarının zekâtını verirler."[685]

---

682 Bakara 2/3.

683 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/530; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/37 (77); Türkî, 1/249.

684 Bakara 2/3.

685 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/65; Türkî, 1/249; Yazma nüshada ابْنُ الْمُثَنَّى şeklinde geçiyor. Bu hatadır. Doğrusu yazdığımız gibidir. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/77'te bu şekilde yer almaktadır. Şâkir, 1/243.

[٢٨٧] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: "{وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} قَالَ: كَانَتِ النَّفَقَاتُ قُرُبَاتٍ يَتَقَرَّبُونَ بِهَا إِلَى اللَّهِ عَلَى قَدْرِ مَيْسُورِهِمْ وَجَهْدِهِمْ، حَتَّى نَزَلَتْ فَرَائِضُ الصَّدَقَاتِ سَبْعُ آيَاتٍ فِي سُورَةِ بَرَاءَةٍ، مِمَّا يُذْكَرُ فِيهِنَّ الصَّدَقَاتُ، هُنَّ الْمُثْبَتَاتُ النَّاسِخَاتُ."

287. Bana Yahyâ b. Ebî Tâlib, Yezîd, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} *"Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."*[686] İnfaklar, Allah'a yaklaşmak için kişilerin güçleri nisbetinde verdikleri nafile sadakalardı. Tevbe sûresinde zekâtın farz kılındığını ve kimlere verileceğini açıklayan âyetler inince, daha önce infakla ilgili olan âyetleri neshedip zekâtın farz olduğunu belirtti."[687]

2- Bazıları da şöyle dedi:

[٢٨٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} هِيَ نَفَقَةُ الرَّجُلِ عَلَى أَهْلِهِ، وَهَذَا قَبْلَ أَنْ تَنْزِلَ الزَّكَاةُ."

288. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashabından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} *"Kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar."*[688] Bu harcama, zekât âyeti inmeden önce, kişinin aile fertlerine harcadığı nafakalardır."[689] **[1/249]**

---

686 Bakara 2/3.

687 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/27; Türkî, 1/249; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/77; Şevkânî, 1/25; الْمُثْبَتَاتُ: kelimesi (ب harfinin fethası ile) hükmü sabit olan neshedilmemiş olan demektir. ب harfinin kesresiyle okunması da caizdir. Bu durumda iniş sırasında daha önce olanı neshedip zekâtı farz kılan anlamına gelir. Suyûtî ve Şevkânî'nin النَاسِخَاتُ الْمُبِينَاتُ şeklinde ibareyi değiştirmeleri bir şey ifade etmez. Şâkir, 1/243.

688 Bakara 2/3.

689 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/27; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/65; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/38 (78); Türkî, 1/250.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu âyetin tefsiri hakkında tercihe şayan olup bu âyetlerde bahsedilen kişilerin sıfatlarına en uygun olan görüş şudur: Bu kimselerin malları konusunda üzerlerine vacip olan tüm harcamaları yerine getirmeleri gerektiğidir. Bu harcamalar ister zekât olsun ister nafakasını temin etmekle yükümlü olduğu aile fertleri, akrabaları, köleleri ve diğer kimselerin nafakası olsun fark etmez. Zira Allah Teâlâ onların infak etme özelliklerini umumî ifadeyle belirtmiş, kendilerine verdiği rızıktan infak etmeleriyle onları övmüştür. Şu bilinen bir husustur ki burada olan övgü, ne bir haberle ne de başka bir delille harcama çeşitlerinden herhangi birisine tahsis edilmemiştir. Bu kimseler, Rablerinin kendilerine helâl ve temiz rızık olarak bahşettiği, içine haram karışmamış, mal ve mülkten, -yapan kimsenin övgüye layık olduğu- tüm harcamaları yapmış olmakla vasıflanmışlardır.

[BAKARA SÛRESİ 4. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾

***"Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar. Âhirete de kesin olarak inanırlar."* (Bakara 2/4)**

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} *"Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar. Âhiret e de kesin olarak inanırlar."* sözünün tefsiri:

1. {وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ} "Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar."

Daha önce bu özellikle vasıflanan kimselerin kim oldukları ve insanların hangi grubundan oldukları hakkındaki açıklama geçmişti. Bununla birlikte biz bu âyetin tefsiri hakkında görüş beyân edenlerden gelen rivayetleri zikredeceğiz.

[٢٨٩] فَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ:

"{وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ} أَيْ يُصَدِّقُونَكَ بِمَا جِئْتَ بِهِ مِنَ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ، وَمَا جَاءَ بِهِ مِنْ قَبْلِكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ، لَا يُفَرِّقُونَ بَيْنَهُمْ وَلَا يَجْحَدُونَ مَا جَاءُوهُمْ بِهِ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِمْ."

289. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed, Mevlâ Zeyd b. Sâbit, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} *"Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar. Âhirete de kesin olarak inanırlar."*[690] Yani, senin, Rabbin katından getirdiğin şeyleri ve senden önce gönderilen peygamberlerin getirdiklerini tasdik ederler. Hiçbirini diğerinden ayırmazlar ve onların getirdiği hiçbir hususu da inkâr etmezler."[691] **[1/250]**

[٢٩٠] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} هَؤُلَاءِ الْمُؤْمِنُونَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ."

290. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} *"Onlar sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar. Âhirete de kesin olarak inanırlar."*[692] Bunlar Ehl-i Kitap'tan olup da iman eden kimselerdir."[693]

---

690 Bakara 2/4.

691 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/530; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/38 (80); Türkî, 1/251; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/79; Suyûtî, 1/27; Şevkânî, 1/25; Şâkir, 1/245.

692 Bakara 2/4.

693 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/38 (83); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/67; Türkî, 1/251; Asıl yazma nüshada bu rivayetten sonra şunlar yer almaktadır: "Abdullah b. Ahmed el-Ferğânî'nin oğulları Ahmed, Muhammed ve Hasan hepsi beraberce dinlediler.

2. {وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} "Âhirete de kesin olarak inanırlar."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} *"Âhirete de kesin olarak inanırlar."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {الْآخِرَةُ} kelimesine gelince, bu kelime {الدَّارُ} kelimesinin sıfatıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ}

"Âhiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur."[694]

Bu sıfatla vasıflanmasının sebebi, ondan önce gelen ilki için varılacak son yer olmasıdır. Nitekim adama şöyle dersin: أَنْعَمْتُ عَلَيْكَ مَرَّةً بَعْدَ أُخْرَى فَلَمْ تَشْكُرْ لِيَ الْأُولَى وَلَا الْآخِرَةَ "Sana defalarca ihsanda bulundum. Sen ne ilkine ne sonuncusuna teşekkür ettin." Âhiretin ilkinin sonuncusu olması, ilkinin onun önünde olmasındandır. Aynı şekilde الدَّارُ الْآخِرَةُ de, الدَّارُ الْأُولَى'nın onun önünde/öncesinde olması sebebiyle âhiret olarak isimlendirildi. Böylece sonradan gelen ilkinin sonuncusu/âhireti oldu. Yaratılmışlar için meydana gelmesinin/gerçekleşmesinin sonradan olması sebebiyle âhiret olarak isimlendirilmiş olması da mümkündür. Nitekim dünyaya da dünya denilmesinin sebebi yaratılmışlara göre yakınlığı sebebiyledir. **[1/251]**

Allah Teâlâ'nın Peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) indirdiğine ve ondan önce gelen peygamberlere indirdiğine inanan müminleri, *"âhirete yakînen inanırlar."* şeklinde vasfetmesine gelince; müşriklerin inkâr ettiği, yeniden dirilme, kabirden kalkış, mükâfat, ceza, hesap ve mizan gibi Allah Teâlâ'nın kıyamet günü kulları için hazırladığı hususlara onların kesin olarak iman etmeleridir.

[٢٩١] كَمَا حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} أَيْ بِالْبَعْثِ وَالْقِيَامَةِ وَالْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَالْحِسَابِ وَالْمِيزَانِ، أَيْ لَا هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا كَانَ قَبْلَكَ وَيَكْفُرُونَ بِمَا جَاءَكَ مِنْ رَبِّكَ."

Ayrıca Muhammed b. Muhammed et-Tarsûsî, Muhammed b. Abdân'ın oğlu Hasan ve Hasan b. İbrahim el-Hannâs hepsi beraber dinlediler. Allah'a hamdolsun." Şâkir, 1/245.

694 Ankebût 29/64.

291. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ} *"Âhirete de kesin olarak inanırlar."*[695] Yani, yeniden dirilme, kıyamet, cennet, cehennem, hesap ve mizana (inanırlar). Değilse bu kimseler, senden önceki peygamberlere indirilene inandıklarını iddia edip senin Rabbinden getirdiğin şeyleri inkâr edenler değillerdir."

İbn Abbas'ın (ra) bu tefsiri açıkça şunu ifade ediyor: Bu sûrenin başından -her ne kadar sûrenin başındaki âyetler müminlerin özelliklerini anlatsa da- Allah Teâlâ bu âyeti ile dolaylı yolla Ehl-i Kitap'ın Resûlullah'a (sav) ve Kur'ân'a iman etmeyen kâfirlerini kınamaktadır. Çünkü onlar Resûlullah'tan (sav) önce indirilen kitapları tasdik ettiklerini iddia edip, Resûlullah'ı (sav) yalanlıyor, onun getirdiği vahyi inkâr ediyor, bu inkârlarına rağmen hidâyet üzere olduklarını ve cennete ancak (Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyan olanların girebileceklerini iddia ediyorlar.

Bunun üzerine Allah Teâlâ, Bakara sûresinin başında, onların iddialarının yalan olduğunu açıklamış ve şöyle buyurmuştur:

{الم ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ
بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ
بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ}

"Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Âhiret e de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."[696]

Kullarına bildirmiştir ki bu Kur'ân hem Hz. Muhammed'e (sav) ve onun getirdiklerine hem de ondan önce gelen peygamberlerin getirdiklerine iman edenlere rehberdir. Hz. Muhammed'i (sav) ve ona indirileni yalanlayıp ondan önce gelmiş peygamberlere indirileni tasdik ettiklerini iddia edenlere rehber değildir. **[1/252]**

---

695 Bakara 2/4.
696 Bakara 2/1-5.

Daha sonra Allah Teâlâ, Arap müminlerin ve Ehl-i Kitap'tan olup Hz. Muhammed'e (sav) ve ondan önceki peygamberlere indirilenlere iman edenlerin durumunu te'kid ederek şöyle buyurdu:

{أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ}

"İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."[697]

Başkalarının değil de sadece onların hidâyet ve kurtuluş ehli olduklarını haber verdi. Onların dışında kalanlar ise hüsran ve dalâlet ehlidirler.

[BAKARA SÛRESİ 5. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

***"İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."* (Bakara 2/5)**

Şanı yüce olan Allah'ın {أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} *"İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."* sözünün tefsiri:

1. {أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ} "İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler."

Allah Teâlâ'nın {أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ} *"İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler."* sözüyle ne kastettiği konusunda müfessirler ihtilaf ettiler.

1- Bazıları dediler ki: "Allah Teâlâ bununla, daha önce geçen iki sıfatın sahiplerini kastetmiştir. Yani gayba iman eden Araplar ve Hz. Muhammed'e (sav) ve ondan önceki peygamberlere indirilenlere iman eden müminler. Bunların her ikisini de hidâyet üzere olanlar ve kurtuluşa erenler olarak vasfetti."

697 Bakara 2/5.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٩٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمَّا {الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ}، فَهُمُ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ الْعَرَبِ، {وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ}: الْمُؤْمِنُونَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ. ثُمَّ جَمَعَ الْفَرِيقَيْنِ فَقَالَ: {أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ}.»

292. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra); Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} *"Onlar gaybe inanırlar."*[698] dediğine gelince, bu kimseler Arap müminlerdir. {وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ} *"Onlar sana indirilene inanırlar."*[699] bunlar da Ehl-i Kitap'tan olan müminlerdir. Sonra bu iki grubu ortak bir vasıfta birleştirerek şöyle buyurdu: {أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} *"İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."*[700][701] **[1/253]**

2- Bazıları dedi ki: "Bilakis Allah Teâlâ bununla gayba iman eden, Hz. Muhammed'e (sav) ve ondan önce gelen peygamberlere indirilenlere iman eden takva sahiplerini kastetmiştir."

3- Bazıları dedi ki: "Aksine Allah Teâlâ bununla, Hz. Muhammed'e (sav) ve ondan öncekilere inenlere iman eden kimseleri kastetti ki onlar da Hz. Muhammed'i (sav) ve getirdiği Kur'ân'ı tasdik ettiler. Daha önceden de diğer peygamberlere ve kitaplara zaten inanıyorlardı. Bu yoruma göre, {وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ} cümlesinin mahallen hem cer (hafd) hem de ref' olması ihtimal dâhilindedir. Ref' durumuna gelince iki vecihle olur:

---

698 Bakara 2/3.
699 Bakara 2/4.
700 Bakara 2/5.
701 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/69; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/25; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/35, 38, 40 (65, 83, 89); Türkî, 1/254; Şevkânî, 1/26; Şâkir, 1/247.

Birinci vecih: {الَّذِينَ}'nin zikredilmesinden dolayı {يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} cümlesinde bulunan i'râba atıf durumundan olur.

İkinci vecih: Mübtedanın haberi olur. Bu durumda onu ref' eden {أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ} cümlesi olur."

Hafd/cer haline gelince: Bu durumda {الْمُتَّقِينَ}'ye atıf sebebiyle mecrur olur.

{الَّذِينَ}'ye atıf olursa o zaman anlam yönünden iki vecih üzere olur:

Birincisi: O ve birinci {الَّذِينَ}, takva sahiplerinin sıfatı olur. Bu veche göre âyeti, الم'den sonra gelen dört âyet tek bir grubu ifade eder.

İkinci vecih: İkinci {الَّذِينَ} i'râb yönünden hafd mânasına olan {الْمُتَّقِينَ} kelimesine atıftır. Bu durumda onlar anlam itibariyle birinci gruptan farklı olmuş olurlar. Bu tevcih, şöyle diyen kimselerin görüşlerine uygun olmuş olur: "Kendileri hakkında {الم} den sonraki iki âyet inen kimseler; haklarında bunların peşi sıra gelen iki âyetin indiği kimselerden farklıdır." **[1/254]**

Bu veche göre ikinci {الَّذِينَ}'nin isti'nâf olarak (yeni bir cümle olarak) merfû olması da mümkündür. Çünkü öncesindeki âyet bitip olay sonlandıktan sonra bununla yeni cümleye başlamıştır. Her ne kadar takva sahiplerinin sıfatı da olsa, âyetin başında olduğu için, yeni cümleye başlama niyetiyle orada merfû olması da caizdir. Sonuç olarak ref' burada dört vecihle, hafd ise iki vecihle caiz olmuş olur.

Bana göre {أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} *"İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."*[702] âyetinin tefsiri hakkındaki görüşler içinde en doğru olanı, İbn Mes'ûd (ra) ve İbn Abbas'ın (ra) görüşleri olarak zikrettiğim tefsirdir. Burada yer alan {أُولَئِكَ} bu iki gruba işarettir. Yani takva sahipleri ve sana indirilene iman edenler. Bu durumda {أُولَئِكَ} kelimesi {عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ} sözünde zikrolunan aid zamiri ile merfû olur. İkinci {أُولَئِكَ} kelimesi ise -daha önce açıkladığımıza göre- kelâmda daha önce geçene atfedilmiş olur.

Biz bu görüşün âyetin tefsiri hakkındaki görüşlerin en uygunu olduğunu kabul ettik. Çünkü Allah Teâlâ iki grubu da övgüye layık özelliklerle vasfediyor sonra da onları övüyor. Övgüye layık özellikleri taşımada eşit

---

702 Bakara 2/5.

oldukları halde övgüyü bu iki gruptan herhangi birine tahsis etmiyor. Nitekim Allah Teâlâ'nın adâletinde de amellerinde mükâfat kazanmada eşit olan iki gruptan birine mükâfatı tahsis edip diğerini bu mükâfattan mahrum etmek aklen caiz olmadığı gibi, onları amelleri sebebiyle övmek konusunda da durum böyledir. Zira övmek de mükâfatın bir çeşidîdir. **[1/255]**

{أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ} *"İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler."*[703] âyetinin anlamı ise şöyledir: "Onlar Rablerinden bir nur, bir burhan, istikamet ve Allah Teâlâ'nın onlara bahşettiği doğruya isabet ettirme ve onlara olan tevfiki sayesinde bir doğruluk üzeredirler."

[٢٩٣] كَمَا حَدَّثَنِي ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ} أَيْ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِمْ، وَاسْتِقَامَةٍ عَلَى مَا جَاءَهُمْ."

293. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ} *"İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler."*[704] Yani Rablerinden bir nur ve onlara gelen bir istikamet üzeredirler."[705]

2. {وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} "Ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} *"Ve kurtuluşa erenler de işte onlardır."* sözünün tefsiri:

İşte onlar umduğuna nail olanlar; Allah Teâlâ katından, salih amelleriyle ve Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine iman etmeleriyle elde etmeyi umdukları sevabı/mükâfatı ve ebedî cennetleri elde edenlerdir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın düşmanlarına hazırladığı cezadan kurtuluşa erenlerdir.

---

703 Bakara 2/5.

704 Bakara 2/5.

705 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/531; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/39 (84); Türkî, 1/256; İbn Kesîr, 1/81; Şâkir, 1/250.

[٢٩٤] كَمَا حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ} أَيِ الَّذِينَ أَدْرَكُوا مَا طَلَبُوا وَنَجَوْا مِنْ شَرِّ مَا مِنْهُ هَرَبُوا."

294. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzâdlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti:

{أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ}

"İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler."[706]

Yani 'isteklerine nail olan ve kaçındıkları şerlerden/kötü akibetten kurtulanlardır.'"[707]

الْفَلَاحُ kelimesinin anlamlarından birinin de "istediğine erişmek ve ihtiyacını elde etmek" olduğunu gösteren delillerden birisi şâir Lebîd b. Rebîa'nın şiiridir:

اعْقِلِي إِنْ كُنْتِ لَمَّا تَعْقِلِي ... وَلَقَدْ أَفْلَحَ مَنْ كَانَ عَقَلَ

[Ey kadın] Aklını kullan ve bütün işleri aklınla tefekkür et
Zira akla sahip olan kimse ihtiyacı olanı elde eder[708] **[1/256]**

---

706 Bakara 2/5.

707 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/531; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/39 (88); Türkî, 1/256.

708 *Şerhu Dîvânı Lebîd*, s. 177; Lebîd b. Mâlik Ebû Akîl el-Âmirî, Câhiliye dönemi, ileri gelen cengâver şâirlerindendir. Dağlık Necid bölgesi ahalisindendir. İslâm dönemine yetişti. Resûlullah ile görüştü. Müellefe-i kulûbdan olan sahabeden kabul edilmiştir. Müslüman olduktan sonra şiiri bıraktı. Tek bir beyit dışında şiir söylemedi. Kûfe'ye yerleşti, uzun bir ömür sürdü. Muallaka sahiplerindendir. أَفْلَحَ: ihtiyacını elde etti, hayır ve bolluğa erişti demektir. Şâir burada kadınına sesleniyor ve ona diyor ki: "Aklını kullan ve bütün işleri aklınla tefekkür et. Zira akla sahip olan kimse umduğuna erişir.", *Tefsîru't-Taberî*, ta'lik: Mahmud Şâkir el-Hurustânî, tsh: Ali Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 1/199; Şiirin anlamı şu şekildedir: "Allah Teâlâ her kimi akıl nûru ile rızıklandırırsa o kimse, her insanın ulaşmak istediği, en büyük arzusuna erişmiş olur. Çünkü akıl ona yaraşmayan her şeyden alıkoyar, şerefine leke getirecek herhangi bir duruma düşmekten onu korur." Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Ceknî eş-Şinkîtî, *el-Azbü'n-Nemîr min Mecâlisi'ş-Şinkîtî fi't-Tefsîr*, thk: Hâlid b. Osmân es-Sebt (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2019), 3/83.

Yani "ihtiyacını elde etti, hayır ve bolluğa erişti" demektir. Bu anlama delâlet eden şiirlerden biri de şâirin şu beyitleridir:

عَدِمْتُ أُمًّا وَلَدَتْ رِياحَا ... جَاءَتْ بِهِ مُفْرَكَحًا فِرْكَاحَا

تَحْسِبُ أَنْ قَدْ وَلَدَتْ نَجَاحَا ... أَشْهَدُ لَا يَزِيدُهَا فَلَاحَا

Zayıf bir çocuk doğuran ana helak olsun!
Güçsüz/silah bile taşıyamayan bir evlat dünyaya getirdi

Sanıyor ki hayırlı bir evlat doğurmuş!
Andolsun ki o çocuk amaca ulaşmaya yakınlaştırmaz bile![709]

Yani: "Hayra ve hedefine yakınlığını artıracak (bir evlat)" demektir.

الفَلَاحُ kelimesi mastardır. أَفْلَحَ فُلَانٌ يُفْلِحُ إِفْلَاحًا وفَلَاحًا وفَلْحاً şeklinde kullanımları vardır. Ayrıca الفَلَاحُ geride kalan, baki olan anlamına da gelir. Bu anlamı şâir Lebîd'in şu şiirinde görebiliriz:

نَحُلُّ بِلادًا، كُلُّهَا حُلَّ قَبْلَنَا ... وَنَرْجُو الْفَلاحَ بَعْدَ عَادٍ وَحِمْيَرِ

Öyle topraklara yerleşiyoruz ki hepsine de bizden önce yerleşilmiştir
Âd ve Himyer'den sonra burada baki kalmayı umuyoruz[710]

---

709 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5/3404; Abdülhamîd, 1/203; bu beytin sahibi asrının meşhur recez şâirlerinden birisidir. الفَرْكَحَةُ: İki kalçası birbirinden uzak olan kimse demektir. الفِرْكَاحُ ve المُفَرْكَحُ مِنْهُ kelimeleri de kullanılır. Bu ifadeyle kötüleme/zemmetme kastedilmiştir. O kimse savaşta taşınması gereken silah vs. taşıyamayacak kadar aciz, geride bir kahramanlık bırakamayan kimse. فَلَاحًا: Hayır elde etmek, amacına yaklaşmak. Şiirin anlamı şöyledir: Şâir burada zemmi hasmına yöneltmiş ve taşlıyor/şiddetli şekilde yeriyor. Onu güçsüz şekilde doğuran hasmının annesine beddua ediyor. Öyle ki onu dünyaya zayıf bir şekilde getirdi. Savaşta taşınan silahı bile taşıyamayan zayıf kimse olarak. Bu anne zannetti ki hayırlı evlat doğurdu. Aksine o kadına haber veriyor ve diyor ki: "Bu çocuk hayra ve amaca ulaşmaya yakınlığı artırmaz." Hurustânî, 1/199.

710 *Dîvânu Lebîd*, s. 14. Kaside kavminden ölenler için mersiye olarak söylemiştir. Şâkir, 1/250; *Şerhu Dîvânı Lebîd*, s. 85; Türkî, 1/257; Şâirin Lebîd b. Rebîa' el-Âmirî olduğu daha önce geçmişti. نَحُلُ: Konaklarız, biz oturuyoruz demektir. الفَلَاحُ: Beka, artakalan şey demektir. Şiirin anlamı: Şâir burada kavminden ölen kimseleri anıyor. Onlar daha önce başka kavimlerin yaşadığı bu yerlerde yaşıyorlardı. Şâirin kendisi de Âd ve Himyer kabileleri helak olduktan sonra buralarda baki kalmayı temenni ediyor. Hurustânî, 1/199.

الفَلَاحُ kelimesiyle "baki kalmayı" kastetmiştir. Bu kelimenin anlamıyla ilgili yine şâir Abîd'in beyti de vardır:

أَفْلِحْ بِمَا شِئْتَ، فَقَدْ يُدْرَكُ بِالضَّـ ... ـعْفِ، وَقَدْ يُخْدَعُ الأَرِيبُ

Dilediğin kadar yaşa/bu dünyada kal, zayıflık acizlik arar bulur
Akıllı ve basiret sahibi bir kimse dahi aldanır[711]

أَفْلِحْ kelimesiyle "istediğin kadar yaşa ve dünyada kal" anlamını kastetmiştir. Aynı şekilde Benî Zübyân kabilesinden şâir Nâbiğa'nın şu şiiri de buna örnektir:

وَكُلُّ فَتًى سَتَشْعَبُهُ شَعُوبٌ ... وَإِنْ أَثْرَى وَإِنْ لَاقَى فَلَاحَا

Hangi delikanlı olursa olsun eceliyle karşı karşıya gelecektir
Ne kadar kalırsa kalsın bu dünyada mutlaka ölümü tadacaktır[712] **[1/257]**

711 *Dîvânu Abîd*, s. 7; Matbu olan divanda فَقَدْ يَبْلُغُ şeklinde kayıtlıdır. Bizim yazdığımız ve bu şekilde olan da meşhur olan iki rivayettir. Şâkir, 1/250; Şâir Abîd b. el-Ebras b. Avf b. Ceşm el-Esedî, Ebû'z-Ziyâd olup Mudar kabilesindendir. Câhiliye şâirlerinin dâhi ve filozof şâirlerindendir. Muallakât'ın sekizinci tabakasından sayılan ashâb-ı mücemherâttan birisidir. İmruü'l-Kays ile muâsırdır. Onunla münazara ve şiir atışmaları olmuştur. Uzun bir ömür yaşamış, onu Nu'mân b. Münzir öldürmüştür. Bûse günü onun üzerine bir birlikle hücum etmiş ve öldürmüş. أَفْلِحْ: Dilediğin kadar yaşa, istediğin kadar kal bu dünyada. يُدْرَكُ: Ona ulaşır ve onu tanır. الأَرِيبُ: Akıllı ve basiretli kimse. Şiirin anlamı: Şâir diyor ki: "Dilediğin kadar yaşa ve bu dünyada kal, akıllı ve basiret sahibi bir kimse dahi aldanır. Hiçbir şeye/hedefine ulaşamaz. Fakat zayıflık acizlik onu arar bulur.", Hurustânî, 1/200.

712 *Dîvânu Nâbiğa*, s. 214; Türkî, 1/257; Şâir en-Nâbiğa ez-Zübyânî Ziyâd b. Muâviye b. Dabâb ez-Zübyânî el-Ğatafânî el-Mudarî Ebû Ümâme, Câhiliye şâirlerinin birinci tabakasındandır. Hicaz ehlindendir. Ukaz panayırında kendisi için kızıl deriden bir çadır kurulurdu. Şâirler oraya gelir ve kendisiyle şiir atışması yaparlardı. Nu'mân b. el-Münzir'in yanında saygın bir yeri vardı. Ta ki Nu'mân'ın karısına bir kasidesinde kur yapıncaya kadar. Bu olay üzerine Nu'mân öfkelendi. Nâbiğa kaçtı, Şam taraflarında Ğassânîlere sığınıp bir müddet gözden kayboldu. Sonra Nu'mân onu affetti ve geri döndü. Pek çok şiiri vardır. Arapların en güzel üsluplu şiirleri ona aittir. Şiirinde zorlama ve gereksiz kelime kullanımı yoktur. Uzun bir ömür yaşadı. شَعُوبٌ: Ölüm ve ecelin bir adıdır. Kaçınılmaz olan, engellenemez ölüm demektir. Çünkü insanları darmadağınık bir hale getirir. فَلَاحًا: Hacetine kavuşmak, baki kalmak demektir. Şiirin mânası: Şâir burada şundan bahsetmektedir. "Hangi delikanlı olursa olsun eceliyle

Yani "hacetine kavuşan ve baki kalan" demektir.

[BAKARA SÛRESİ 6. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

***"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar."* (Bakara 2/6)**

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} *"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."* sözünün tefsiri:

1. Bu Âyetin Kimler Hakkında İndiği Ve Bu Âyetle Kimlerin Kastedildiği

Müfessirler bu âyetin kimler hakkında indiği ve bu âyetle kimlerin kastedildiği hususunda ihtilaf ettiler.

İbn Abbas (ra) şöyle dedi:

[٢٩٥] كَمَا حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا} أَيْ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ، وَإِنْ قَالُوا إِنَّا قَدْ آمَنَّا بِمَا قَدْ جَاءَنَا مِنْ قَبْلِكَ."

295. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا} *"şüphesiz ki o inkâr edenler."* Yani sana Rabbinden

---

karşı karşıya gelecektir, ne kadar kalırsa kalsın bu dünyada mutlaka ölümü tadacaktır. Belirli bir süre bu dünyada kalsa da nihayetinde mutlaka ölümle karşı karşıya kalacaktır. Bu büyük bir hikmettir/felsefî bakış açısıdır.", Hurustânî, 1/200. Bu beyitler, üç beyit hariç divanının ziyadelerinde yer almayan bir kasidesindendir. Bu beyit o üç beyitten birisi değildir. Şâkir, 1/250.

indirileni (inkâr edenler) demektir. Her ne kadar onlar; 'Senden önce bize (Rabbimiz katından) getirilene biz iman ettik' deseler de."[713]

1- İbn Abbas (ra) bu âyetin, Resûlullah (sav) zamanında Medine'nin civarında oturan Yahudiler hakkında, onların Hz. Muhammed'i (sav) tanımaları ve onun hem kendilerine hem de tüm insanlığa gönderilmiş bir peygamber olduğunu bilmelerine rağmen yine de onu inkâr etmeleri sebebiyle, onları kınamak için indiği görüşündedir.

[٢٩٦] وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "أَنَّ صَدْرَ سُورَةِ الْبَقَرَةِ إِلَى الْمِائَةِ مِنْهَا نَزَلَ فِي رِجَالٍ سَمَّاهُمْ بِأَعْيَانِهِمْ وَأَنْسَابِهِمْ مِنْ أَحْبَارِ الْيَهُودِ، وَمِنَ الْمُنَافِقِينَ مِنَ الْأَوْسِ وَالْخَزْرَجِ."

296. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Bakara sûresinin başından itibaren ilk yüz âyetinin haklarında indiği kişiler; Yahudi hahamlarından, Evs ve Hazreçli münafıklardan, isimleri, soyları ve kim oldukları bilinen birtakım adamlardır."[714]

Kitabın gereksiz yere uzamasını istemediğimiz için isimlerini zikretmedik. **[1/258]**

2- İbn Abbas'tan (ra) bu âyetin tefsiriyle ilgili başka bir görüş daha nakledildi. O da şu görüştür:

[٢٩٧] حَدَّثَنَا بِهِ الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلُهُ: "{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَحْرِصُ عَلَى أَنْ يُؤْمِنَ جَمِيعُ

713 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/82; Suyûtî, 1/29; Şevkânî, 1/28; Şâkir, 1/251; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/40 (92); Türkî, 1/258.

714 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/530, 531; Türkî, 1/258; Burada geçen "Kitabın gereksiz yere uzamasını istemediğimiz için isimlerini zikretmedik." sözü Taberî'ye aittir. Şâkir, 1/251.

النَّاسِ، وَيُتَابِعُوهُ عَلَى الْهُدَى؛ فَأَخْبَرَهُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ أَنَّهُ لَا يُؤْمِنُ إِلَّا مَنْ سَبَقَ مِنَ اللَّهِ السَّعَادَةُ فِي الذِّكْرِ الْأَوَّلِ، وَلَا يَضِلُّ إِلَّا مَنْ سَبَقَ لَهُ مِنَ اللَّهِ الشَّقَاءُ فِي الذِّكْرِ الْأَوَّلِ."

297. Bize Müsennâ b. İbrahim, Abdullah b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} *"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."*[715] şu olayla ilgilidir: Resûlullah (sav) bütün insanların iman etmelerini ve doğru yolda kendisine tâbi olmalarını çok arzuluyordu. (Onun bu şiddetli arzusunu bilen) Allah Teâlâ, daha önce iman edecekleri zikri evvel/levh-i mahfuzda yazılı olanlardan başkasının iman etmeyeceğini ve daha önce iman etmeyecekleri yazılı olanlardan başkasının da sapıklığa düşmeyeceğini ona bildirdi."[716]

3- Başkaları da bize nakledilen şu tefsiri benimsedi:

[٢٩٨] حُدِّثْتُ بِهِ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ: "آيَتَانِ فِي قَادَةِ الْأَحْزَابِ: {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} إِلَى قَوْلِهِ: {وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} قَالَ: وَهُمُ الَّذِينَ ذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ} قَالَ: فَهُمُ الَّذِينَ قُتِلُوا يَوْمَ بَدْرٍ."

298. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediği bana haber verildi: "İki âyet kâfirlerin elebaşları hakkındadır: {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} *"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır."*[717] Burada zikredilenler ayrıca şu âyette de bahsi geçen kimselerdir: *"Allah'ın*

---

715 Bakara 2/6.

716 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 4/1284, 1371, 1375 (7250, 7785, 7875); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (13025); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (139); Türkî, 1/259; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/82; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/28-29; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/28; Şâkir, 1/252.

717 Bakara 2/6-7.

nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helak yurduna, yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O, ne kötü duraktır!"[718] Bu kâfirler Bedir savaşında öldürüldüler."[719]

Bu âyetin tefsiri hakkında en uygun görüş, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) nakledilen görüştür. Her ne kadar bu konuda tefsirlerini naklettiğimiz diğer görüş sahiplerinin de bir görüşü olsa da (âyet hakkında en doğru ve en uygun olduğuna karar verdiğimiz bu görüştür.) **[1/259]**

Rebî' b. Enes'in söylediği şekilde âyeti tefsir edenlerin yorumuna gelince onda durum şudur: Allah Teâlâ küfür ehlinden bir topluluk hakkında onların iman etmeyeceklerini, uyarıların onlar için faydasız olduğunu haber verdi. Daha sonra bazı kâfirlere, Allah'a, Peygamberi'ne ve onun Allah katından getirdiği şeylere iman etmeleri için Peygamberimizin yaptığı uyarılar fayda verip de bu sûre indikten sonra onlar iman edince, bu âyetlerin kâfirlerin tamamı için değil de içlerinden belirli bir kesim için indiğini söylemekten başka bir durum söz konusu olmazdı. Zira durum zaten böyleydi. Allah Teâlâ kâfirlerin elebaşlarını, onlar Bedir'de müminlerin elleriyle katledilinceye kadar, kesinlikle Peygamberimizin uyarılarından faydalandırmamıştır. Buradan da anlaşılıyor ki Allah Teâlâ'nın bu âyetle kastettiği kâfirler onlardır.

Bizim seçtiğimiz tefsiri tercih etmemizin gerekçesine gelince o da şudur: Allah Teâlâ'nın "{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} *"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."*[720] sözü, Ehl-i Kitap'tan Müslüman olan kimselerin haberinden, onların özelliklerinden ve onların Allah'a, kitaplarına ve peygamberlerine iman etmeleri sebebiyle övgüyle bahsedilmesinin akabinde zikredilmiştir. Allah Teâlâ'nın işlerindeki hikmet gereği, bunun peşi sıra onların (Ehl-i Kitap'ın) kâfirlerinin haberleri, özellikleri, bu kötü duruma düşme sebepleri ve hallerinin kötülenmesi, onlara açıktan ta'n edilip/kötücül vasıflarla anılmaları ve onlardan uzak olunduğunun beyânı gelmeliydi. Çünkü Ehl-i Kitap'ın müminleri olsun, müşrikleri olsun- her ne kadar dinleri farklı olduğundan durumları da farklı olsa- onları birleştiren ortak vasıf İsrailoğullarından olmalarıdır.

---

718 İbrâhim 14/28-29.

719 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/40 (93); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/70; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/29; Türkî, 1/259.

720 Bakara 2/6.

Bununla Allah Teâlâ, İsrailoğullarının hahamlarından olan müşrik Yahudilere karşı, Peygamberi'nin eliyle, Peygamberimizin (sav) peygamberliğini bildikleri halde onu inkâr eden hahamların gizlediği, üzerini örttüğü, bu sebeple de sıradan Yahudilerin bilmeyip yalnızca hahamlarının bildiği şeyleri ortaya çıkarmak sûretiyle Peygamberi'ni (sav) desteklemiştir. Böylece onlar şunu iyice bilsinler ki onu (sav) bu bilgilere muttalî kılan, Hz. Musa'ya (as) Tevrat'ı indirenin ta kendisidir. **[1/260]**

Çünkü bu bilgiler ne Hz. Muhammed'in (sav) ne de onun kavminin ve kabilesinin bilmesi mümkün olan şeylerdir. Onlar, Hz. Muhammed'e (sav) Furkân inmeden önce bunları bilmiyorlardı.

Bunu böylece bilmiş olsunlar ki, Tevrat'ı Hz. Musa'ya gönderen Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'e de bunları öğretmiş. Zira ne Muhammed ne de kavmi, Kur'ân inmeden önce bu gibi şeyleri biliyorlardı. Şu halde Yahudilerin Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliği hakkında ve onun (sav) getirdiği kitabın Allah tarafından gelmiş olduğunda şüpheye düşme iddiaları nasıl olur da mümkün olabilir?

Nasıl olur da onlar, ümmî bir topluluk içinde yetişen ve okuma yazma ve hesap bilmeyen bir kişinin doğruluğu hakkında şüpheye düşüp "O (sav) kitapları okudu da o sebeple biliyor." veya "yıldızlarla hesap yaptı.", "okuyup-yazan hahamlara devam edip onlardan ders aldı.", "milletlere baş olmak için, Yahudi hahamlarından başkasının bilemeyeceği, gizledikleri ayıplarını, saklı bilgilerini, kapalı tutulan sırlarını ve gizli işlerini onlara haber veriyor." diyebilirler? Hali böyle olan kimsenin durumu problemli olmaz ve -Allah'a hamdolsun- onun (sav) doğruluğu apaçıktır.

Allah Teâlâ'nın "{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} *"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."*[721] âyetinde zikrettiği kimselerin, kâfir olarak öldürülen ve küfür üzere ölmüş olan Yahudi hahamlar olduğu görüşümüzün doğruluğunu gösteren delillerden birisi de şudur: Allah Teâlâ'nın onların haberlerini ve kendilerinden Muhammed (sav) için aldığı ahd ü mîsâkı onlara hatırlatmasını münafıkların durumunu bildiren âyetlerden sonra zikretmesi ve onunla İblis (aleyhillane) Âdem (as) kıssası arasında yine İsrailoğullarından bahseden {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ} "*Ey*

721 Bakara 2/6.

İsrailoğulları! Size verdiğim nimeti hatırlayın."[722] âyetini zikretmesi ve onun (sav) nübüvvetini inkâr etmelerinden sonra bu âyette onların aleyhine getirdiği delille Hz. Peygamber'i (sav) onlara karşı desteklemesidir. Bu durumda ilk âyet onların müminleri, son âyette müşrikleri hakkında olunca, ortada zikredilenlerin de onlar olacağı aşikârdır. Zira söz birbirini izler (nazmda uyum esastır). Bu kuralın istisnası ise sözün bu akışında değişiklik olduğunu, başlangıçtan beri devam eden anlatımdan vazgeçildiğini gösteren açık bir delilin bulunmasıdır. İşte bu durumda konunun değiştiği ve akışın farklılaştığı anlaşılır. **[1/261]**

2. {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا} "Küfre saplananlara gelince"

{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا} *"Küfre saplananlara gelince"*[723] âyetinde geçen الْكُفْرِ kelimesine gelince, bunun anlamı الْجُحُودُ "bilerek yapılan inkâr" demektir. Medine Yahudilerinin hahamları Hz. Peygamber'in (sav) nübüvvetini bilerek inkâr ettiler, onun peygamberliğiyle ilgili bilgileri insanlardan saklayıp onun (sav) durumunu gizlediler. Hâlbuki onlar Hz. Peygamber'i (sav) kendi çocuklarını bilip tanıdıkları gibi biliyor ve tanıyorlardı.

Arap dilinde الْكُفْرُ kelimesinin aslî anlamı bir şeyin üzerini örtmek demektir. Karanlığının her şeyi örtmesi sebebiyle geceye kâfir ismini verdiler. Nitekim şâir de şöyle demiştir:

فَتَذَكَّرَا ثَقَلًا رَثِيدًا، بَعْدَ مَا ... أَلْقَتْ ذُكَاءُ يَمِينَهَا فِي كَافِرِ

(Erkek ve dişi deve kuşuna seslenip onlara şöyle diyor:) Yumurtalarınıza çok ihtimam gösterin, onları çok iyi koruyun,
Güneş gecenin içinden doğup ışıklarını etrafa yaymaya başladığında yumurtalarınızı düzgünce dizin[724]

---

722 Bakara 2/40.

723 Bakara 2/6.

724 Şiir, Sa'lebe b. Su'ayr el-Mâzinî'ye aittir. *Şerhu'l-Mufaddaliyyât*, s. 257; فَتَذَكَّرَا kelimesindeki zamir deve kuşunun erkeğine döner. الثَّقَلُ: Deve kuşunun sağlam/kıymetli yumurtası demektir. Araplar nadir, değerli ve dayanıklı olan her şeye ثَقَلٌ derler. رَثَدَ المَتَاعَ وغَيْرَه فَهُوَ مَرْثُودٌ ورَثِيدٌ Üst üste düzgünce dizilmiş eşya ve diğer şeylere مَرْثُودٌ ve رَثِيدٌ denir. Burada deve kuşu yumurtaları kastedilmiştir. Dişi deve kuşu onları düzgünce dizer ve onları düzenler. ذُكَاءٌ: Güneş demektir. Şâkir, 1/255; Sa'lebe b. Su'ayr b. Huzâî el-Mâzinî et-Teymî el-Mürî, Câhiliye dönemi şâiridir. Mufaddaliyyât (soy ve neseb üstünlüklerinin anlatıldığı şiir) şâirlerindendir. Onun

Şâir Lebîd b. Rebîa da şöyle dedi:

فِي لَيْلَةٍ كَفَرَ النُّجُومَ غَمَامُهَا

Bir gecedeki bulutlar yıldızları gizlemiştir[725]

Yani örttü demektir.

Aynı şekilde Yahudi hahamlar, Peygamber olduğunu bildikleri ve özellikleri kitaplarında yazılı olduğu halde, Hz. Muhammed'in (sav) durumunu örtüp gizliyor, insanlardan saklıyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ}

"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."[726]

Onlar Allah Teâlâ'nın haklarında şu âyeti indirdiği kimselerdir:

{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ}

"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."[727] **[1/262]**

---

da bu konuda uzunca bir kasidesi vardır. Bu kasideyi şerh eden Tebrîzî, şâirin nesebini Adnân'a kadar vermiştir. Kâlî de onun şiirinde Arap dilini kullanmadaki dehasına işaret etmiştir. Buna örnek olabilecek beyitlerinden birinin mânasını Şâir Lebîd almıştır. Şiirin anlamı: Şâir burada konuşmasında erkek ve dişi deve kuşuna seslenip onlara şöyle diyor: "Yumurtalarınıza çok ihtimam gösterin, onları çok iyi koruyun, onları muhafaza edin, güneş doğup ışıklarını etrafa yaymaya başladığında yumurtalarınızı düzgünce dizin." Hurustânî, 1/202.

725 *Şerhu Dîvânı Lebîd*, s. 309; Türkî, 1/262; Lebîd'in meşhur muallaka şiirinden bir parçadır. Mâide sûresi 12. âyetin tefsirinde gelecek. ظَلَامُهَا şeklinde de nakledilmiştir. Baş tarafı şu şekildedir: طَرِيقَةَ مَتْنِهَا مُتَوَاتِرًا يَعْلُو yani şâir burada ağacın kökündeki ceylan barınağına giren bir yaban öküzü/antiloptan bahsediyor: "kumlar sırtına dökülüyordu." Şâkir, 1/255; Hurustânî, 1/203.

726 Bakara 2/159.

727 Bakara 2/6.

3. {سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} "Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."

Şanı yüce olan Allah'ın {سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} *"Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar."* sözünün tefsiri:

a. {سَوَاءٌ} "Birdir"

{سَوَاءٌ} kelimesinin tefsiri مُعْتَدِلٌ: vasat, eşit demektir. التَّسَاوِي eşitlik mastarından alınmıştır. Şu sözde olduğu gibi kullanılır: هَذَانِ الْأَمْرَانِ مُتَسَاوٍ عِنْدِي، وَهُمَا عِنْدِي سَوَاءٌ؛ أَيْ هُمَا مُتَعَادِلَانِ عِنْدِي: "Bu ikisi bana göre eşittir, birdir." anlamına gelir. Şu âyet de bu anlama örnektir:

{فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ}

"Sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir."[728]

Yani onlara savaş açtığını bildir, ilan et öyle ki her grubun diğeri lehine kendi aleyhine olan durumu bilmesi hususunda senin bilginle onların bilgisi eşit olacak şekilde (harp ilanını yap.) {سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ} âyetinde de durum aynıdır. Yani onlara göre eşittir. Yani senden onlara karşı iki şeyden hangisi olsun, onları uyarman veya uyarmayı terk etmen, onlar için hepsi birdir, eşittir. Zira onlar inanmayacaklar. Ben onların kalplerini ve hakkı işitme yeteneklerini kesin olarak mühürledim.

Buna benzer bir kullanım şâir Ubeydullah b. Kays er-Rukayyât'ın sözünde de vardır:

تُغِذُّ بِيَ الشَّهْبَاءُ نَحْوَ ابْنِ جَعْفَرٍ... سَوَاءٌ عَلَيْهَا لَيْلُهَا ونَهَارُهَا

Kırçıl at beni, gece demeden gündüz demeden
İbn Ca'fer'e doğru adeta uçuruyor[729]

---

728 Enfâl 8/58.

729 *Dîvânu Ubeydullah*, s. 163; Müberred, *el-Kâmil*, 1/398, 399; Şâir, Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'i övüyor. أَغَذَّ السَيْرَ وأَغَذَّ فِيهِ: Hızlandı demektir. Divanın rivayetinde ve *el-Kâmil*'de تَقَدَّتْ şeklinde geçmektedir. وتَقَدَّى بِهِ بَعِيرَه: Devesi yola uygun şekilde hızlandı. الشَّهْبَاءُ: Rengi kırçıllı/boz olduğu için atını böyle isimlendirdi. Bu renk siyah veya kırmızımsı siyah rengin içerisinde beyaz kıllar bulunması ve neredeyse siyahlık/kırmızımsı siyahlığa beyazın galip gelmesi halidir. Şâkir, 1/256; Şâir Ubeydullah er-Rukayyât yani Ubeydullah b. Kays b. Şureyh b. Mâlik, Benî Âmir b.

Bu kelimeyle kastettiği anlam: O atın yanında yürüyüşün gece veya gündüz olması fark etmez, çünkü o at asla yorulmaz/tökezlemez. Başka bir şâirin sözü de bu anlamdadır:

وَلَيْلٍ يَقُولُ المَرْءُ مِنْ ظُلُمَاتِهِ ... سَوَاءٌ صَحِيحَاتُ العُيُونِ وَعُورُهَا

Ve gece ki, kişi onun karanlıkları için şöyle der
Gözleri sağlam olan kadınlar da gözleri kör olanlar da birdir[730] **[1/263]**

Çünkü gözü sağlam olan da karanlıkta ancak çok zayıf bir şekilde görür.

b. {أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} "Onları uyarsan da uyarmasan da inanmazlar."

{أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} *"Onları uyarsan da uyarmasan da inanmazlar."*[731] âyetine gelince, burada söz soru şeklinde [yani inşâî] olmakla birlikte haber yapısındadır. Çünkü buradaki soru أَيُّ makamında vaki olmuştur. Bunun anlamı ise şu sözde olduğu gibidir: إِذَا قُلْتَ ذَلِكَ: مَا نُبَالِي أَيُّ هَذَيْنِ كَانَ مِنْكَ: Bunlardan hangisi sizin tarafınızdan oldu, bizim için fark etmez/biz önemsemeyiz. Bu âyette de durum böyledir.

Lüey kabilesinden. Emevî dönemi Kureyş şâirlerindendir. Medine'de ikâmet ederdi. Abdülmelik b. Mervan'a karşı, Mus'ab b. Zübeyr'le birlikte ayaklandı. İbn Zübeyr öldürülünce Kûfe'ye döndü. Bir sene orada kaldı ve Şam'a yöneldi. Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'e iltica etti, o da Abdülmelik'ten onun için eman istedi, o da eman verdi. Böylece ölünceye kadar Şam'da ikâmet etti. Şiirleri çoğunlukla gazel ve soyları övmeyle ilgilidir. Hem başkasını hem de kendini öven şiirleri vardır. İbn Kays er-Rukayyât olarak lakaplanmıştır. İsimleri Rukiyye olan üç kadınla ilgili aşk şiirleri yazdığı için bu lakap verilmiştir. Şiirin anlamı: Burada şâir Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib'i övmektedir. Diyor ki onun için: "Onun hızlı atı onu, gece olsun gündüz olsun fark etmez, İbn Ca'fer'e doğru adeta uçuruyor." Hurustânî, 1/203.

730 Bu beytin sahibi Midras b. Rebî' el-Fek'asî'dir. Midras b. Rebî' b. Lakît el-Esedî, teşbihleri çok güzel olan şiirler söyleyen bir şâirdir. Gecenin ve gündüzün özelliklerini çok güzel bir anlatımla ifade ettiği beyitlerini ve hikmetli şiir parçalarını Bağdâdî zikretmiştir. Onun hakkında şöyle dedi: "Câhiliye dönemi şâiridir." Ebû Temmâm el-Hamâse de onun şiirlerinden iki bölümü tercih edip zikretti. Merzubânî onun şiirinden bölümler nakletti. Şöyle dedi: "Ferezdak ile beraber haberleri nakledilir. Şayet bu doğruysa Câhiliye şâiri olamaz. سَوَاءٌ kelimesi eşittir, birdir anlamına gelir." Şiirin anlamı: "Bunun gibi kapkaranlık gecede insan hiçbir şeyi göremez, gözleri ister sağlam olsun ister kör fark etmez." Hurustânî, 1/203; *Hamâsetü İbni'ş-Şecerî*, s. 204; Şâkir, 1/256.

731 Bakara 2/6.

{سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ} *"Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir."*[732] Burada sözün anlamı şu şekilde olunca: "Onlar için, senden sadır olacak olan fiilin hangisi olacağı [onları uyarıp sakındırman veya bunu yapmayıp terk etmen] önemli değildir." {سَوَاءٌ} kelimesiyle birlikte güzel bir kullanım oldu. İster uyarıyı yap istersen yapma [fark etmez!].

Basralı nahiv âlimlerinden biri şunu iddia etti: "Soru edatı, سَوَاءٌ kelimesiyle birlikte kullanıldığında, istifham mânasına gelmez. Çünkü soru soran kimse başkasına soru sorduğunda şöyle der: أَزَيْدٌ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو؟ 'Yanındaki Zeyd mi yoksa Amr mıdır?' Soruya muhatap olan onun yanında hangisinin olduğunu tespit etmek istemektedir. Hakkında soru sorulanlardan biri diğerinden soru cihetinden üstün değildir. {سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ} *"Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir."*[733] sözünün anlamı التَّسْوِيَةُ yani eşitlik durumu olunca, bu da istifham/soruya benzer. Çünkü soru da tesviyeye/eşitlik durumuna benzer."[734] Bunun doğrusunu açıklamıştık.

Bu durumda âyetin tefsiri, "Ey Muhammed (sav), bile bile senin peygamberliğini inkâr eden, senin bütün mahlukâtıma gönderdiğim Resûlüm olduğun hakkındaki doğru bilgiyi insanlardan gizleyen -hâlbuki onlardan bu bilgiyi gizlemeyip açıklayacaklarına ve insanlara senin sıfatlarını kitaplarında bulduklarını haber vereceklerine dair ahd ü mîsâk almıştım- bu Medine Yahudilerinin hahamları için onları uyarsan da uyarmasan da birdir, onlar iman etmeyecekler, hakka dönmeyecekler, seni ve getirdiğini tasdik etmeyeceklerdir." **[1/264]**

[٢٩٩] كما حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} أَيْ أَنَّهُمْ قَدْ كَفَرُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ مِنْ ذِكْرٍ وَجَحَدُوا مَا أُخِذَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْمِيثَاقِ لَكَ؛ فَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكَ وَبِمَا عِنْدَهُمْ مِمَّا جَاءَهُمْ بِهِ غَيْرُكَ، فَكَيْفَ يَسْمَعُونَ مِنْكَ إِنْذَارًا وَتَحْذِيرًا وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنْ عِلْمِكَ."

732 Bakara 2/6.
733 Bakara 2/6.
734 Bu görüş Ahfeş'e aittir. Bk. *Meâni'l-Kur'ân*, 1/31.

299. Nitekim bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} *"Onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar."* [735]Yani onlar, kendilerinde bulunan ilmi ve Allah Teâlâ'nın kendilerinden senin adına aldığı ahd ü mîsâkı inkâr ederek, hem senin getirdiklerini hem de diğer peygamberlerin getirdiği ve kendi yanlarında bulunan bilgileri inkâr etmiş oldular. Kendi yanlarındaki senin hakkındaki bilgiyi inkâr etmiş olan bu kimseler artık senin onları uyarmanı ve korkutmanı nasıl dinleyecekler ki?!"[736]

[BAKARA SÛRESİ 7. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

***"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır."* (Bakara 2/7)**

Şanı yüce olan Allah'ın {خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır."* sözünün tefsiri:

1. {خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ} "Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: الْخَتْمُ kelimesinin aslı الطَّبْعُ basmak demektir. الْخَاتَمُ ise mühür anlamına gelir. Şu kullanımlar buna örnek teşkil eder: خَتَمْتُ الْكِتَابَ "Kitaba mühür bastım" denilir.

Şayet birisi şöyle bir itirazda bulunacak olursa: "Kalplerin üzerine nasıl olur da mühür vurulabilir? Çünkü mühürlemek kelimesi, bir kısım kapları, zarfları ve kılıfları kapatıp mühürlemek anlamına gelir?" Ona şöyle cevap verilir:

Kulların kalpleri, içlerine konulan ilimlerin kapları ve hallerin bilgileri için birer zarf kılınmıştır. Kalplerin ve işitilebilir olan şeyleri idrak eden

735 Bakara 2/6.
736 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/40.

duyu organı kulakların mühürlenmesinin anlamı, onun sayesinde gaybın haberlerinin hakikatine ulaşılması mümkün olan vasıtalar olduğundan, o da diğer kaplar ve zarflar/vasıtalar gibi onların da üzerine mühür vurulabilir.

Şayet birisi şöyle bir soru soracak olursa: "Bunu anlayabilmemiz için bize anlatacağınız bir özelliği var mıdır? O mühür bilinen gözle görülen bir mühür müdür yoksa bundan farklı mıdır?" Ona şöyle cevap verilir:

Müfessirler bunun sıfatı/özellikleri hakkında ihtilaf etti. Onların görüşlerini bildirdikten sonra sana bu sıfatın ne olduğunu anlatacağım. **[1/265]**

[٣٠٠] فَحَدَّثَنِي عِيسَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى الرَّمْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عِيسَى، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: "أَرَانَا مُجَاهِدٌ بِيَدِهِ فَقَالَ: كَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ الْقَلْبَ فِي مِثْلِ هَذَا، يَعْنِي الْكَفَّ، فَإِذَا أَذْنَبَ الْعَبْدُ ذَنْبًا ضُمَّ مِنْهُ، وَقَالَ بِأُصْبُعِهِ الْخِنْصَرِ هَكَذَا، فَإِذَا أَذْنَبَ ضُمَّ، وَقَالَ بِأُصْبُعٍ أُخْرَى، فَإِذَا أَذْنَبَ ضُمَّ، وَقَالَ بِأُصْبُعٍ أُخْرَى هَكَذَا، حَتَّى ضَمَّ أَصَابِعَهُ كُلَّهَا. قَالَ: ثُمَّ يُطْبَعُ عَلَيْهِ بِطَابَعٍ. قَالَ مُجَاهِدٌ: وَكَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ ذَلِكَ الرَّيْنُ."

300. Bana Îsâ b. Osman b. Îsâ er-Remlî, Yahyâ b. Îsâ tarikiyle el-A'meş'in şöyle dediğini nakletti: "Mücâhid bize elini göstererek şöyle dedi: 'Kalplerin bu el/avuç gibi olduğunu söylüyorlardı. O kimse bir günah işlediğinde bunlardan (yani parmaklardan) biri kapanır.' Mücahid bunu söylerken serçe parmağını gösterdi. Sonra diğer bir parmağını göstererek, kul bir günah işlediğinde o da böyle kapanır. Başka bir parmağını göstererek yine kul, günah işlediğinde bu da böyle kapanır dedi, böylece bütün parmaklarını kapattı ve devamla şöyle dedi: 'Sonra bu kalbin üzeri bir mühürle mühürlenir.' Mücâhid dedi ki: 'Onlar, kalbin bu mühürlenme sürecinin Kur'ân'da geçen الرَّيْنُ olduğu görüşündeydiler.'"[737]

737 Îsâ b. Osman b. Îsâ b. Abdurrahman et-Temîmî en-Nehşelî. Nesâî onun hakkında şöyle diyor: "Salih bir kimsedir." Îsâ; Tirmizî, İbn Mende ve diğer hadisçilerin hocasıdır. H. 251 senesinde vefat etti. Kendisinden Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, s. 224'te amcasının hal tercemesini verirken rivayette bulundu. Amcası Yahyâ b. Îsâ'dır. Onu Ahmed, İclî ve diğerleri güvenilir kabul ettiler. Buhârî *es-Sağîr*'de onun hal tercemesini verdi ve şöyle dedi: "Bana Îsâ b. Osman b. Îsâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Îsâ'nın h. 201 senesinde veya o civarda vefat ettiğini bildirdi. Aslen Kûfelidir. Ona Remlî denmesinin sebebi orada hadis rivayet etmesi ve orada vefat etmesidir." *et-Târîhu'l-Kebîr*'de 2/4/296 onun hakkında bilgi verdi: "Yahyâ b. Îsâ b. Abdurrahman er-Remlî, A'meş'ten hadis rivâyet etti. Kendisi Temîmlidir.

[٣٠١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "الْقَلْبُ مِثْلُ الْكَفِّ، فَإِذَا أَذْنَبَ ذَنْبًا قَبَضَ أُصْبُعًا حَتَّى يَقْبِضَ أَصَابِعَهُ كُلَّهَا. وَكَانَ أَصْحَابُنَا يَرَوْنَ أَنَّهُ الرَّانُ."

301. Bize Ebû Küreyb, Vekî', el-A'meş tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Kalp, el gibidir. Bir günah işlediğinde parmaklar sırayla her günahta kapanır. Öyle ki sonunda tüm parmaklar kapanmış olur. Bizim arkadaşlarımız bunun Kur'ân'da geçen الرَّانُ 'pas' olduğu görüşündeydiler."[738]

[٣٠٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: "نُبِّئْتُ أَنَّ الذُّنُوبَ عَلَى الْقَلْبِ تَحُفُّ بِهِ مِنْ نَوَاحِيهِ حَتَّى تَلْتَقِيَ عَلَيْهِ، فَالْتِقَاؤُهَا عَلَيْهِ الطَّبْعُ، وَالطَّبْعُ الْخَتْمُ" قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: الْخَتْمُ خَتْمٌ عَلَى الْقَلْبِ وَالسَّمْعِ.

302. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Bana haber verildiğine göre, günahlar kalbin etrafını her taraftan kuşatır ve tamamen kaplar. İşte günahların kalbi her yönden kapatıp kaplamaları kalbin mühürlenmesidir. Burada geçen الطَّبْعُ kelimesi الْخَتْمُ mânasındadır." İbn Cüreyc dedi ki: "الْخَتْمُ ifadesi kalbin ve kulağın mühürlenmesi demektir."[739]

Künyesi Ebû Zekeriyyâ, nisbesi el-Kûfî'dir. Remle'ye yerleşti..." Onun hakkında cerhten bahsetmedi. Bu rivayet aynı isnad ile Mutaffifîn sûresi 14. âyette gelecek. İbn Kesîr, 1/82; Suyûtî, 6/326; Şâkir, 1/259.

738 Bu rivayet daha sonra tekrar gelecektir. Bk. İbn Kesîr, 1/83; Suyûtî, 6/325; Şâkir, 1/259.

739 Bu rivayet İbn Cüreyc'in Mücâhid'den yaptığı bir nakildir. Görünüşe göre munkatı' bir rivayettir. Çünkü İbn Cüreyc, Mücâhid'den direk değil bir vasıtayla nakilde bulunur. Bunun izahı bir sonraki rivayette gelecek. Bk. İbn Kesîr, 1/83; İbn Kesîr'de yer alan rivayet ya istinsah eden tarafından ya da matbaa hatası olarak değişikliğe uğramıştır. Şâkir, 1/259; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/41 (99); Türkî, 1/266.

[٣٠٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ مُجَاهِدًا، يَقُولُ: «الرَّانُ أَيْسَرُ مِنَ الطَّبْعِ، وَالطَّبْعُ أَيْسَرُ مِنَ الْإِقْفَالِ، وَالْإِقْفَالُ أَشَدُّ ذَلِكَ كُلِّهِ.»

303. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: Abdullah b. Kesîr, Mücâhid'i şöyle derken işittiğini söyledi: "Paslanma, mühürlenmeden daha hafif, mühürlenme de kilitlenmeden daha hafiftir. Bunların en dehşetlisi kilitlenmedir."[740] **[1/266]**

Bazıları dediler ki: "{خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ} *"Allah, onların kalplerini mühürlemiştir."*[741] âyetinin anlamı şudur: Burada Allah Teâlâ onların büyüklenmelerini ve hak daveti dinlemekten yüz çevirmelerini haber veriyor. Nitekim şöyle bir kullanım da mevcuttur: إِنَّ فُلَانًا لَأَصَمُّ عَنْ هَذَا الْكَلَامِ sözü dinlemeyen ve anlama konusunda kendisine engel olan kibirli kimse hakkında 'Falan kimse bu söze karşı sağırdır.' denilir."

[Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki:] Bana göre hak olan görüş, Resûlullah'tan (sav) benzeri nakledilen görüştür. Bu rivayet şudur:

[٣٠٤] حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ يَسَارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عِيسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَجْلَانَ، عَنِ الْقَعْقَاعِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْبًا كَانَتْ نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فِي قَلْبِهِ، فَإِنْ تَابَ وَنَزَعَ وَاسْتَغْفَرَ صُقِلَ قَلْبُهُ، فَإِنْ زَادَ زَادَتْ حَتَّى يُغَلِّفَ قَلْبُهُ؛ فَذَلِكَ الرَّانُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ}."

304. Bize Muhammed b. Yesâr, Safvân b. Îsâ, İbn Aclân, el-Ka'ka', Ebû Salih, Ebû Hüreyre (ra) tarikiyle Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu

740 Abdullah b. Kesîr ed-Dârî el-Mekkî. Yedi meşhur kıraat imamından biridir. Güvenilir bir râvidir. Kur'ân'ı Mücâhid'den kıraat yoluyla aldı. İbn Ebî Hâtim onu başka biriyle karıştırmıştır. Bu kişi Abdullah b. Kesîr b. el-Muttalib b. Ebî Vedâ' es-Sehemî'dir. Hafız İbn Hacer'in *et-Tehzîb*'deki 5/367 beyânının zahirine bakılırsa hata Buhârî'den kaynaklanmaktadır. Anlaşılan o ki İbn Ebî Hâtim tam araştırmadan Buhârî'nin görüşüne tâbi olmuştur. Bu rivayeti İbn Kesîr, 1/83 ve Suyûtî, 6/326'da naklettiler; Şâkir, 1/259; Beyhakî, *eş-Şu'ab*, (7210); Türkî, 1/266.

741 Bakara 2/7.

nakletti: *"Şüphesiz ki kul, bir hata işlediğinde kalbinde siyah bir nokta meydana gelir. Eğer o, bu hatadan el çeker, af diler ve tevbe edecek olursa kalbi parlatılır. Şayet tekrar o hataya dönecek olursa kalbindeki siyah noktalar artırılır. Öyle ki bütün kalbini kaplar. Allah Teâlâ'nın şu âyetinde zikrettiği pas işte budur: "Hayır, doğrusu onların yaptıkları kalplerini paslandırmıştır."*[742]"[743]

Peygamberimiz (sav) şunu haber veriyor: Günahlar kalbe peş peşe leke bırakmaya başlayınca günahın pası tüm kalbi kaplar. Kalbi kaplayınca bunun ardından Allah Teâlâ tarafından kalbin mühürlenmesi gelir. Bu duruma gelmiş kalbe, imanın girecek bir yolu, küfrün de oradan çıkmaya bir gediği kalmamıştır. İşte Allah Teâlâ'nın {خَتَمَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ} *"Allah, onların kalplerini mühürlemiştir."*[744] âyetinde bahsettiği budur. Kalbin üzerine mühür basılması olayının gözle görülen benzeri şudur: Birtakım kaplar ve içine bir şeyler konulan kapalı kutular mühürlendiği zaman içine

---

742 Mutaffifîn 83/14.

743 Bu hadis, bu isnadla daha sonra tekrar gelecek, 30/62. Burada onu öncesinde başka bir isnadla, sonrasında ise iki isnad ile nakletti. Her bir isnadda "Muhammed b. Aclân el-Ka'ka'" senedi mevcuttur.
Muhammed b. Beşşâr, Hafız, Basralı, Bündâr lakabıyla tanınır. Ondan Kütüb-i Sitte sahipleri ve başka hadis imamları rivayette bulundu. Matbû nüshada hatalı olarak Muhammed b. Yesâr şeklinde kaydedilmiştir. İbn Aclân Muhammed b. Aclân el-Medenî'dir. İlmiyle amil güvenilir râvilerdendir. el-Ka'ka' b. Hakem el-Kinânî el-Medenî, tâbiînden güvenilir bir râvidir. Ebû Salih, Sem'ân olup, adı Zekvân'dır. Tâbiînden sika bir râvidir. Ahmed onun hakkında şöyle dedi: ثِقَةٌ ثِقَةٌ yani iki kere güvenilir bir râvidir. İnsanların en kıymetlilerinden ve en güvenilir kimselerdendir. Hadisi şunlar nakletmiştir: Ahmed, *el-Müsned*, (7939) (Halebî baskısında 2/297) Safvân b. Îsâ tarikiyle bu isnad ile Hâkim, 2/517, Bekkâr b. Kuteybe el-Kâdî, Safvân tarikiyle. Şöyle dedi: "Bu hadis Müslim'in şartına uygun olarak sahihtir. Zehebî de bunu onayladı."; Tirmizî, 4/210; İbn Mâce, 2/291, Muhammed b. Aclân tarikiyle nakletti. Tirmizî dedi ki: "Bu hadis hasen sahihtir." İbn Kesîr (1/84) Taberî'nin bu rivayetini nakletti ve şöyle dedi: "Bu hadisi bu vecih ile Tirmizî, Nesâî, Kuteybe, Leys b. Sa'd tarikiyle; İbn Mâce ise Hişâm b. Ammâr, Hâtim b. İsmâîl ve Velîd b. Müslim -bunların üçü de- Muhammed b. Aclân tarikiyle aynısını nakletti. Tirmizî hasen sahih dedi." Sonra İbn Kesîr bir kere daha, bütün bu imamların ve Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* rivayeti olarak nakletti, 9/143. Suyûtî, 6/325, Abd b. Humeyd, İbn Hibbân, İbn Münzir, İbn Merdûye ve Beyhakî, *eş-Şu'ab* nisbetlerini de ekledi. Hadisin metinlerinde farklılık vardır. Matbû Taberî nüshasında كَانَ نُكْتَةٌ. . . صُقِلَ قَلْبُهُ. . . حَتَّى يُغْلَفَ قَلْبُهُ şeklinde, sonra gelecek rivayette ise yazma nüshada olduğu gibi rivayet edilmiş, fakat şu kısım yok: حَتَّى تُغْلَقَ قَلْبُهُ Burada حَتَّى تَعْلُو قَلْبَه şeklinde yer almıştır. Şâkir, 1/260.

744 Bakara 2/7.

bir şeyin girebilmesi veya içindekinin dışarı çıkması için mührün kırılması gerekir. Aynı durum burada da vardır. İman, Allah Teâlâ'nın kendilerini bu şekilde vasfettiği kişilerin kalbine ancak o mühür kırılıp üzerindeki bağı çözüldükten sonra girebilir.

İkinci görüşün sahipleri olup {خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ} *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir."*[745] âyetinin anlamının, "bu [mühürlenme olayı] onların kibirlenmekle ve kabul etmeleri için kendisine davet olundukları hakkı dinlemekten böbürlenerek yüz çevirmekle vasfedilmeleridir" şeklinde olduğunu iddia edenlere şöyle denilir:

Söyleyin bize, Allah Teâlâ'nın onları vasfettiği bu kibirlenme ve kabul etmeleri için kendisine davet olundukları hakkı dinlemekten böbürlenerek yüz çevirme ve bu sıfatlara ek olarak zikredilen diğerleri, o kâfirlerin kendi yaptıkları fiilleri midir yoksa Allah'ın onlara yaptırdığı kendi fiili mi? **[1/267]**

Eğer derlerse ki: "Yüz çevirme işini onlar yapmıştır/kendi fiilleridir" bu onların görüşüdür zaten. Onlara cevaben şöyle denilir:

Allah Teâlâ âyet-i kerîmede, kâfirlerin kalblerinin ve kulaklarının bizzat kendisi tarafından mühürlendiğini bildirmektedir. Allah Teâlâ'nın kâfirlerin kalplerini ve kulaklarını mühürlemesini, onların imandan yüz çevirmeleri ve tevhid inancını kabullenmeye karşı kibirlenmeleri şeklinde izah etmek nasıl caiz olabilir? Zira bu âyette anlatılan olay, size göre de Allah Teâlâ'nın fiili olan, onların kalplerine ve kulaklarına mühür vurmasıdır. Allah Teâlâ'nın onların kalplerine ve kulaklarına mühür basması bizzat Allah'ın fiilidir, kâfirlerin fiili değil.

Şayet derlerse ki: "Böyle olması caizdir. Çünkü onların yüz çevirmeleri ve kibirlenmeleri, Allah Teâlâ'nın onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemesi sebebiyledir. Mühürlemek bunun sebebi olunca, sebebin meydana getirdiği sonuç (müsebbeb) sebeple isimlendirilmiştir."

Onlar bu izahlarıyla kendi görüşlerini terk etmiş oldular ve zorunlu olarak Allah'ın kâfirlerin kalplerini ve kulaklarını mühürlemesini; kâfirlerin inkârından, onların hakka karşı kibirlenmeleri ve iman edip ikrar etmekten yüz çevirmelerinden ayrı şeyler olduğunu kabul etmiş oldular. Bu durumda onlar inkâr ettikleri şeye dâhil oldular.

---

745 Bakara 2/7.

Bu âyet-i kerime Allah'ın inayet ve yardımı hariç, kişinin gücünün üstünde bir şeyle mükellef tutulmasını (teklîf-i mâ lâ yutâk'ı) inkâr edenlerin görüşünün fasit olduğunu en açık şekilde gösteren delildir. Çünkü Allah Teâlâ kâfirlerden bir grubun kalplerini ve kulaklarını mühürlediğini haber vemiş, fakat bu durumda bile onlardan teklifi/yükümlülüğü düşürmemiş, onlardan hiçbirinden farzları kaldırmamış ve onların itaatin zıddı olarak işledikleri hiçbir fiilde, onların kalplerinin ve kulaklarının mühürlenmesini mazeret olarak kabul etmeye sebep kılmamıştır. Aksine, onların kesin olarak iman etmeyeceklerine hükmetmesine rağmen, onların tamamının emrettiği farzlara ve yasakladığı sınırlara riayet hususunda O'na itaati terk etmeleri sebebiyle büyük bir azaba uğrayacaklarını haber vermiştir. **[1/268]**

2. {وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ} "Gözleri üzerinde de bir perde vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ} *"Gözleri üzerinde de bir perde vardır."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ} sözü, daha önce geçen Allah Teâlâ'nın kâfirlerin azalarını mühürlemesi cümlesi tamam olduktan sonra gelen mübtedanın haberidir. Bu durumda {غِشَاوَةٌ} kelimesi {وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ} ile merfûdur. Bu da onun mübtedanın haberi olduğunu gösteren bir delildir. Bu durumda {خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ} sözü {وَعَلَى سَمْعِهِمْ} de tamamlanmış olur. Bu tamam olma işi, iki mânadan dolayı bize göre sahih olan kıraattır:

Birincisi: Bunun doğru olduğuna dair ulema ve kurrânın hüccetlerinin ittifak etmesi ve onlara muhalif olan kimsenin tek kalıp, hatalı olduğu, üzerinde icmâ hasıl olan bir meselede onların şâz görüşe sahip olmalarıdır. Bunun hatalı olduğuna dair hüccetlerin icmâ etmiş olması yeterlidir.

İkincisi: Ne Allah Teâlâ'nın kitabında ne Resûlullah'ın (sav) sünnetinde ne de Arap kabilelerinin lehçelerinde gözlerin mühürlendiğine dair bir örnek mevcut değildir. Başka bir sûrede Allah Teâlâ şöyle buyurur: {وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ} *"kulağını ve kalbini mühürlediği"* sonra da şöyle buyurur: {وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً} *"gözüne de perde çektiği kimseyi"*[746] mühürleme anlamına gözleri dâhil etmedi. Bu durum Arap dilinde de bilinen

746 Câsiye 45/23.

bir husustur. Bu anlattığımız iki gerekçeden dolayı ne bizim için ne de bir başkası için الْغِشَاوَةُ kelimesini mansup okumak caiz değildir. Her ne kadar Arap dili açısından mansup okunması caiz ve bilinen bir şey olsa da (durum böyledir.) **[1/269]**

Bu konuda bizim de kabul ettiğimiz görüş ve tefsir aynı zamanda İbn Abbas'tan (ra) da nakledildi.

[٣٠٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَالْغِشَاوَةُ عَلَى أَبْصَارِهِمْ."

305. Bana Muhammed b. Sa'd, (babası) Sa'd b. Muhammed, (amcası) Hüseyin b. Hasan, (onun babası) Hasan b. Atiyye, (dedesi) Atıyye b. Sa'd tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ} *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir."*[747] perde de gözlerine çekilmiştir."[748]

747 Bakara 2/7.

748 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/41 (100); Bu isnad *Taberî Tefsiri*'nde en çok geçen isnadlardandır. İlk defa 118 no'lu rivayette geçmişti. Bu isnad, aynı aileden zayıf râvilerden meydana gelmiş müselsel bir isnaddır. Bu isnad, ulema arasında *Tefsîru Avfî* olarak bilinir. Birazdan açıklayacağımız gibi en üstte yer alan tâbiînden olup İbn Abbas'tan (ra) rivayet eden Atıyye el-Avfî'dir.

Suyûtî (*el-İtkân*, 2/224) şöyle demektedir: "Avfî'nin İbn Abbas'tan (ra) rivayetini Taberî ve İbn Ebî Hâtim çokça zikreder. Avfî zayıf bir râvidir. Fakat şiddetli zayıf/uydurmacı değildir. Bazı rivayetlerini Tirmizî hasen kabul etmiştir." Şimdi bunu detaylıca açıklayalım inşaallah. Taberî'nin kendisinden nakilde bulunduğu Muhammed b. Sa'd b. Muhammed b. Hasan b. Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî olup Avf b. Sa'd oğulları kabilesindendir. Burada Amr b. İyâz b. Yeşkür b. Bekr b. Vâil ifadesini hazfetti. Bu râvi, Hatîb'in de dediği gibi, hadis ilminde لَيِّنٌ/hafızası hafif problemli bir râvidir. Dârekutnî onun hakkında "لَا بَأْسَ بِهِ/zararı yok" dedi. Rebîul-ahîr ayının sonunda h. 276 yılında vefat etti. Biyografisi için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/322-323; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/174.

Bu zat, Vâkıdî'nin kâtibi ve *Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserin sahibi olan Muhammed b. Sa'd b. Menî''den başka biridir. Tabakât sahibi olan İbn Sa'd, büyük hadis hafızlarından, sikâ, araştırmacı/hadis tenkitçisi biridir. Vefat tarihi daha öncedir. H. 230 yılı Cumâdu'l-âhir ayında vefat etmiştir.

"O babasından" Sa'd b. Muhammed b. Hasan el-Avfî çok zayıf bir râvidir. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel'e soruldu "O adam Cehmiyye mezhebindendir." dedi. Sonra da onu rivayet alınacak biri olarak görmedi. "Şayet Cehmiyye'den olmasaydı da rivayetleri yazılabilen râvilerden değildir, ayrıca hadis alınacak bir râvi

Şayet birisi şöyle bir soru sorsa: "Burada الْغِشَاوَةُ kelimesinin nasb okunma vechi nedir?" Ona şöyle cevap verilir:

الْغِشَاوَةُ kelimesini gizli bir جَعَلَ fiili ile nasbedersin. Sanki şöyle demiş gibi olur: وَجَعَلَ عَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً "Ve onların gözüne perde çekti." daha sonra da جَعَلَ fiilini düşürdü. Çünkü sözün baş tarafında bu جَعَلَ fiiline delâlet edecek bir şey mevcuttur.

---

de değildir." dedi. Onun hakkında bilgi Hatîb'in kitabında vardır. *Târîhu Bağdâd*, 9/127-136; İbn Hacer, *Lisân*, 3/18-19;

"Amcasından" yani Sa'd'ın amcası Hüseyin b. Hasan b. Atıyye el-Avfî, Bağdat kadısıydı. İbn Maîn onun hakkında dedi ki: "Hem kadılık konusunda hem de hadis ilminde zayıf birisidir." İbn Sa'd, *Tabakât* adlı eserinde şöyle dedi: "Pek çok kimseden hadis dinlemiştir. Hadis ilminde zayıf biridir."

Ebû Hâtim ve Nesâî de onu zayıf kabul etmişlerdir. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn* adlı eserinde onun hakkında şöyle dedi: مُنْكَرُ الحَدِيث/hadisleri uydurmaya yakın zayıflıktadır. Onun rivayetiyle ihticac caiz değildir." Çok uzun sakallı idi. Hatîb onun hakkında nükteli/ilginç şeyler nakleder. H. 201'de vefat etti. *Tabakât*, 2/7/74; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/1/48; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, no: 228, s. 167; *Târîhu Bağdâd*, 8/29-32; *Lisânü'l-Mizân*, 2/278.

"O da babasından." Bu şahıs Hasan b. Atıyye b. Sa'd el-Avfî'dir. Bu da zayıftır. Buhârî, *el-Kebîr*'de şöyle dedi: لَيْسَ بِذَاكَ "Bir kıymeti yoktur." Ebû Hâtim şöyle dedi: "Hadiste zayıftır." İbn Hibbân şöyle dedi: "Babasından rivayette bulundu. Ondan da oğlu Muhammed b. Hasan rivayet etti. Hadiste münkerdir. Bilemiyorum rivayetlerindeki bu sıkıntı kendisinden mi, babasından mı yoksa her ikisinden de mi kaynaklı? Zira babası لَيْسَ بِشَيْءٍ فِي الحَدِيث "Hadis ilminde çok zayıftır." Rivayetlerinin çoğu babasındandır. İşte burada durumu karışık hale geliyor. Hadis ilminde rivayetlerini terk etmek gerekiyor." Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2/1/299; İbn Ebî Hâtim, 2/1/26; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, no: 210, s. 158;

"Dedesinden." Bu kişi Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî'dir. Bu da zayıftır, fakat hakkında ihtilaf vardır. İbn Sa'd şöyle dedi: "İnşaallah sikadır. Onun salih rivayetleri vardır. Hadisleri hüccet olmayacak kişilerden hadis rivayeti vardır." Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: "O hadis ilminde zayıftır. Bana gelen bilgiye göre o Kelbî'ye gidip ondan tefsir rivayetleri almıştır. Sevrî ve Hüşeym Atiyye'nin rivayetlerini zayıf saymışlardır." Dedi ki: "O salih bir kimsedir." Biz *el-Müsned* şerhinde (3010) ve Tirmizî'nin hadis şerhinde (551), onun zayıf olduğu görüşünü tercih ettik. Tirmizî'nin onun hadisini hasen kabul etme sebebi, Atıyye değil o hadise mütâbîlerin olmasıdır. Onu Nesâî, *ed-Du'afâ*'da s. 24'te zayıf saydı. İbn Hibbân *el-Mecrûhîn*'de onu şiddetli zayıf bir râvi kabul etti ve şöyle dedi: "'Yok artık, bu kadar da olmaz' demeye misal olması haricinde, onun hadislerinin rivayet için yazılması helâl değildir." s. 178; bk. İbn Sa'd, 6/212-213; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/4/8-9; *es-Sağîr*, s. 126; İbn Ebî Hâtim, 1/3/382-383; bu haberi, İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/85; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/29, rivayet etmiştir; Şâkir, 1/263.

Şu da ihtimal dâhilindedir ki, mansup olması, السَّمْعُ kelimesinin cümledeki yerine atfedilmesi sebebiyledir. Çünkü onun cümledeki yeri nasbdır. Her ne kadar الْغِشَاوَةُ kelimesinde âmili tekrar etmek güzel olmasa da sözü birbirine ittiba ettirmek asıldır. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurdu:

{يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدَانٌ مُخَلَّدُونَ بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقَ}

"Ebediyen genç kalan uşaklar, onların etrafında; cennet pınarından doldurulmuş sürahileri, ibrikleri ve kadehleri, dolaştırırlar."[749]

Sonra da şöyle buyurdu:

{وَفَاكِهَةٍ مِمَّا يَتَخَيَّرُونَ وَلَحْمِ طَيْرٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ وَحُورٍ عِينٍ}

"Beğendikleri meyveleri ve arzu ettikleri kuş etlerini dolaştırırlar. Onlar için iri gözlü huriler de vardır."[750]

Sözün başı ve sonu arasında uyum gereği اللَّحْمُ ve الْحُورُ kelimeleri الْفَاكِهَةُ kelimesine atıf sebebiyle mecrur oldular. Şu bilinen bir husustur ki, ne et ne de hûrîler elde dolaştırılan şeylerden değildir. Bu duruma benzer bir kullanım şâirin atını vasfederken kullandığı şu ifadede vardır:

عَلَفْتُهَا تِبْنًا وَمَاءً بَارِدًا ... حَتَّى شَتَتْ هَمَّالَةً عَيْنَاهَا

Ben ona saman ve soğuk su yedirdim
Gözlerinden yaşlar saçılana kadar[751] **[1/270]**

---

749 Vâkıa 56/17-18.

750 Vâkıa 56/20-23.

751 Söyleyenin kim olduğu bilinmiyor. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*'da 1/14, bunu nakletti ve şöyle dedi: "Esedoğulları kabilesinden biri atını vasfetmek için yazdı." Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb* adlı eserinde 1/499 şöyle demektedir: "*es-Sıhâh* adlı sözlüğün kenar notlarından birinde şunu gördüm: Bu şiir Zürrumme'ye aittir. Ben de onun divanını araştırdım fakat bulamadım." شَتَتْ kelimesi: شَتَا بالمَكَانِ "Kışın/yani buzların her yeri kapladığı zaman bir mekânda konaklamak" ifadesinden alınıp kullanılmıştır. هَمَّالَةٌ: Soğuğun şiddetinden göz yaşı dökmek, demektir; Şâkir, 1/264; Şiirin anlamı: Şâir burada atını vasfediyor ve şöyle diyor: "O atım yem yerken ve soğuk su içerken soğuğun şiddetinden göz yaşları gözünden dökülür ve bir daha da dökülmez olur." Abdülhamîd, 1/208.

Şu bilinen bir husustur ki, su içilir ama yenilmez. Bununla birlikte daha önce anlattığım sebepten burada مَاءٌ kelimesi mansup oldu. Yine şâirin dediği gibi:

ورأَيْتُ زَوْجَكِ فِي الوَغَى ... مُتَقَلِّدًا سَيْفًا ورُمْحَا

Kocanı gördüm el-Veğâ denilen yerde
Kılıç ve mızrak kuşanmış halde[752]

İbn Cüreyc, mühürlemeyi haber veren âyetin {وَعَلَى سَمْعِهِمْ} de bittiğini, kendisinden sonra gelen haberin yeni bir cümle başlangıcı olduğunu, tıpkı bizim dediğimiz gibi söylerdi. Bu konuda Allah Teâlâ'nın kitabındaki şu âyeti getirerek te'vil ederdi:

{فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ}

"Eğer Allah dilerse senin kalbini mühürler."[753]

[٣٠٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: "الْخَتْمُ عَلَى الْقَلْبِ وَالسَّمْعِ، وَالْغِشَاوَةُ عَلَى الْبَصَرِ." قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ} وَقَالَ: {وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً}

306. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "Mühürleme işi kalp ve kulağa yapılır, perde ise göze çekilir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: {فَإِنْ يَشَإِ اللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ} *"Eğer Allah dilerse senin kalbini mühürler."*[754] Şöyle buyurdu: {وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَ ى بَصَرِهِ غِشَاوَةً} *"kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimseyi"*[755]"[756]

---

752 Herhangi birine nispet etmeksizin bu beyti şu kaynaklarda bulabiliriz: *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 2/108; 6/238; *Emâli'l-Murtazâ*, 1/54; *Hizânetü'l-Edeb*, 2/231; 3/142; 9/142; *el-Hasâis*, 2/431; *Şerhu Şevâhidi'l-İzâh*, s. 182; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 1/422; vd. Bk. İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/142.

753 Şûrâ 42/24.

754 Şûrâ 42/24.

755 Câsiye 45/23.

756 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/71; Türkî, 1/272.

الْغِشَاوَةُ kelimesi Arap dilinde perde anlamına gelir. Şu şiirinde Hâris b. Hâlid b. Âs'ın kullanımı da buna uygundur:

تَبِعْتُكَ إِذْ عَيْنِي عَلَيْهَا غِشَاوَةٌ ... فَلَمَّا انْجَلَتْ قَطَّعْتُ نَفْسِي أَلُومُهَا

Gözümün üzerinde perde varken sana uydum
Perde çekilince kendimi parçalarcasına kınadım[757]

Yine şu söz bu kabildendir: تَغَشَّاهُ الْهَمُّ yani "Gam/keder onu örtüp bürüdü." Şâir Nâbiğa Benî Zübyân'ın şu beyti de buna örnektir:

هَلَّا سَأَلْتِ بَنِي ذُبْيَانَ مَا حَسَبِي ... إِذَا الدُّخَانُ تَغَشَّى الْأَشْمَطَ الْبَرِمَا

Zübyanoğullarına şanımı ne diye sormadın?
Saçlar ağarmış ve kumara katılmayıp kavmiyle birlikte o etlerinden yiyen kimseyi duman örttüğü zaman[758] **[1/271]**

---

757 Şâir Hâris b. Hâlid b. Âs b. Hişâm el-Mahzûmî, Kureyş'tendir. Gazel şâiridir. Mekke'de yetişti. Ömer b. Ebî Rebîa'nın son zamanlarına yetişti. Onun tarzını benimsedi. Gazelde aşırı yerme ve aşırı övmeye yer vermedi. Âişe bt. Talha'ya âşıktı ve ona kur yapıyordu. Onunla başlarından geçen pek çok haber nakledilir. Yezîd b. Muâviye onu Mekke emiri yaptı. Abdullah b. Zübeyr'in olayı zuhur edince Hâris korkudan gizlendi, daha sonra, Abdülmelik b. Mervan'la görüşmek için Şam'a gitti. Ancak onda umduğunu bulamadı. Sonunda Mekke'ye geri döndü ve orada vefat etti. غِشَاوَةٌ: perde demektir. انْجَلَتْ: Perde açıldı demektir. Şiirin anlamı: Şâir diyor ki: "Kendisi bu adamla bir süre arkadaşlık yaptı. Arkadaşlık yaptığı bu zamanda gözlerinde o adamın karakterini görmesine mani olan perdeye benzer bir şey vardı. Arkadaşlık bitip perde gözünden kalkınca, bu adamla geçirdiği arkadaşlık zamanına duyduğu pişmanlığın şiddetinden kendini yermeye, kötülemeye başladı." Abdülhamîd, 1/208. Bu beyit A'râf sûresi 18. âyette de gelecektir. Oradaki rivayette "صَحِبْتُكَ إِذْ عَيْنِي.. أَذِيمُهَا" şeklindedir. أَذِيمُهَا ifadesi ayıp ve kusurları أَلُومُهَا ifadesinden daha beliğdir. Sonra Ebû Ca'fer şöyle devam etti: "Şiiri nakledenlerin çoğu أَلُومُهَا şeklinde nakletmiştir. Bu beyitle ilgili olay/haber şöyledir: 'Abdulmelik b. Mervân hilafet makamına geçince hacca gitmek istedi. Hac dönüşünde Hâris de onunla birlikte Şam'a döndü. Halife kendisine kaba davranınca onunla görüşmek için kapısına kadar gitti. Bir ay boyunca görüşmek için bekledi. Fakat ona ulaşamadı. Mekke'ye geri döndü. Bunun üzerine yukarıdaki beyti ve peşi sıra gelen beyti söyledi.'"

وَمَا بِيَ إِنْ أَقْصَيْتَنِي مِنْ ضَرَاعَةٍ ... وَلَا افْتَقَرَتْ نَفْسِي إِلَى مَنْ يَضِيمُهَا

Yalvarmada son raddeye vardırsan da umurumda değil
Nefsim ona ihanet edip aşağılayan kimseye muhtaç değil

Bk. İsfahânî, *el-Eğânî*, 3/317; Abdülmelik'e şiir ulaşınca ona adam gönderdi. Şâkir, 1/265.

758 *Dîvânu Nâbiğa*, s. 52. الْأَشْمَطَ: Yaşının ilerlemesi sebebiyle saçları ağarmış kimse. الْبَرِمُ: Kavmiyle birlikte الْمَيْسِرَ denilen kumara katılmayan kişi. İbn Kuteybe

Burada تَغَشَّى ve الْأَشْمَطُ ile "kaplamak" ve "saçın siyahlarına beyazların karışması" kastedilmiştir.

Allah Teâlâ, Peygamberi'ne (sav), onu inkâr eden Yahudi hahamların kalplerinin üzerine mühür basıp orayı mühürlediğini, bu sebeple, yanlarında Allah tarafından verilmiş bilgi/kitaplar hakkında ve Peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) indirdiği, vahyettiği kitapta belirlediği ölçülerle kendilerine yaptığı hiçbir öğüt ve nasihatı Allah için dinleyip akletmeyeceklerini haber veriyor. Ayrıca kulaklarını mühürlediğini bu sebeple de Hz. Muhammed'den (sav) kendilerine yapılan hiçbir uyarıyı, hatırlatmayı ve onun peygamberliğini ispat için aleyhlerine getirdiği hiçbir hücceti dinlemeyeceklerini, sonuç olarak da onun Peygamber olduğunu, doğru söylediğini ve durumunun sıhhatini bildikleri halde onu yalanlamaktan sakınmayıp öğüt almayacaklarını da haber veriyor.

Ona (sav), onların gözlerinde hidâyet yolunu görmelerini engelleyen bir perde olduğunu, gittikleri yolun ve yaptıkları şeyin sapkınlık ve alçaklık olduğunu bildiklerini de bildiriyor. Bu konuda bizim dediklerimize benzer açıklamalar, tefsir ehlinden bir gruptan da nakledilmiştir.

[٣٠٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ} أَيْ عَنِ الْهُدَى أَنْ يُصِيبُوهُ أَبَدًا بِغَيْرِ مَا كَذَّبُوكَ بِهِ مِنَ الْحَقِّ الَّذِي جَاءَكَ مِنْ رَبِّكَ، حَتَّى يُؤْمِنُوا بِهِ، وَإِنْ آمَنُوا بِكُلِّ مَا كَانَ قَبْلَكَ."

307. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti:

(*el-Meâni'l-Kebîr*, s. 410, 1238) dedi ki: "Burada özellikle الْأَشْمَطُ zikredildi. Çünkü çok yaşlandı ve güçten, takatten kesildi. [المَيْسَرُ de kesilecek hayvanlara katkı sağlamaz ama o hayvanların eti yenilecekse] O kimse et yerlerine gelir." Şâkir, 1/266; Şâir burada sevgilisine hitap ederek şöyle diyor:
"Yaşlılık alâmeti olarak bende saçların ağarması gerçekleşmiş ise o zaman kavmime sorabilirsin benim durumumu."
Abdülhamîd, 1/208.

"{خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ} *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır."*[759] Yani hidâyeti perdeleyen bir perde ki -senin Rabbin katından getirdiğin hakikati yalan saymaları hariç- ebediyyen o hidâyete ulaşamayacaklar. Her ne kadar senden önce indirilen şeylere inanmış olsalar da (senin getirdiğini yalan saydıklarından) iman etmeyecekler."[760] **[1/272]**

[٣٠٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ} يَقُولُ فَلَا يَعْقِلُونَ، وَلَا يَسْمَعُونَ وَيَقُولُ: وَجَعَلَ عَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً، يَقُولُ: عَلَى أَعْيُنِهِمْ فَلَا يُبْصِرُونَ."

308. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ} *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır."*[761] Diyor ki: Akledip düşünmezler ve sözü dinlemezler ve diyor ki: الأَبْصَارُ basar/görme duyuları üzerine perde koydu. Yani gözlerinin üzerine, (bu sebeple) göremezler."[762]

Diğerlerine gelince, onlar bu âyeti, Allah Teâlâ'nın kendilerine bunu (mühürleme) yaptığını haber verdiği kâfirlerin, Bedir savaşında katledilen küfür elebaşları olduğu şeklinde tefsir ettiler.

[٣٠٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ: «هَاتَانِ الْآيَتَانِ إِلَى: {وَلَهُمْ عَذَابٌ

759 Bakara 2/7.
760 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/531; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/41 (94); Türkî, 1/273.
761 Bakara 2/7.
762 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/71; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/29; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/41, 42 (95, 101); Türkî, 1/273.

عَظِيمٌ} هُمُ: {الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ} وَهُمُ الَّذِينَ قُتِلُوا يَوْمَ بَدْرٍ فَلَمْ يَدْخُلْ مِنَ الْقَادَةِ أَحَدٌ فِي الْإِسْلَامِ إِلَّا رَجُلَانِ: أَبُو سُفْيَانَ بْنُ حَرْبٍ، وَالْحَكَمُ بْنُ أَبِي الْعَاصِ.»

309. Bana Müsennâ b. İbrahim, İshak b. Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediğini nakletti: "Şu iki âyette bahsedilenler: {خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} *"Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır."*[763] Ve{الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ} *"Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helak yurduna yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri"*[764] bu âyetlerde bahsedilen kâfirler, Bedir savaşında katledilmişlerdir. Küfrün elebaşlarından ikisi hariç hiçbiri İslâm'a girmemiştir. O iki kişi Ebû Süfyân b. Harb ve Hakem b. Ebi'l-Âs'tır."[765]

[٣١٠] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: «أَمَّا الْقَادَةُ فَلَيْسَ فِيهِمْ مُجِيبٌ، وَلَا نَاجٍ، وَلَا مُهْتَدٍ.»

310. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediği bana haber verildi: "Küfrün elebaşlarına gelince, onlardan (Hz. Peygamber'in (sav) davetine) icabet eden, öldürülmekten/helak olmaktan kurtulan olmadığı gibi hidâyete eren de yoktur." **[1/273]**

Daha önceden bu iki tefsirden hangisinin daha doğru olduğunu delilleriyle izah etmiştik. Burada tekrara gerek duymuyoruz.

3. {وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} "Onlar için büyük bir azap vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ} *"Onlar için büyük bir azap vardır."* sözünün tefsiri:

763 Bakara 2/7.
764 İbrâhim 14/28.
765 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/41; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/73; Darü's-Selâm, 1/211.

Bana göre bu âyetin tefsiri, İbn Abbas'ın (ra) da görüş olarak beyân edip tefsir ettiği gibidir.

[٣١١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «وَلَهُمْ بِمَا هُمْ عَلَيْهِ مِنْ خِلَافِكَ عَذَابٌ عَظِيمٌ، قَالَ: فَهَذَا فِي الْأَحْبَارِ مِنْ يَهُودَ فِيمَا كَذَّبُوكَ بِهِ مِنَ الْحَقِّ الَّذِي جَاءَكَ مِنْ رَبِّكَ بَعْدَ مَعْرِفَتِهِمْ.»

311. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Sana muhalefet etmeleri sebebiyle de onlar için büyük bir azap vardır. Bu âyette kastedilenler, bile bile senin Rabbinden getirdiğin hakikat konusunda seni yalanlayan Yahudi hahamlarıdır."[766]

[BAKARA SÛRESİ 8. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ﴾

***"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."* (Bakara 2/8)**

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."* sözünün tefsiri:

1. {وَمِنَ النَّاسِ} "İnsanlardan"

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {وَمِنَ النَّاسِ} sözüne gelince, buradaki {النَّاسِ} kelimesi hakkında iki vecih vardır:

766 Bu rivayet daha önce geçen (295, 299, 307 no'lu) rivayetlerin tamamlayıcısı konumundadır; Suyûtî 1/29'da hepsini bir rivayet olarak vermiştir. Şâkir, 1/268.

Birincisi: Bu kelime çoğul bir kelime olup lafzının/kendi cinsinden müfredi yoktur. Bu kelimenin müfred müzekker hali إِنْسَانٌ müfred müennes hali ise إِنْسَانَةٌ'dür.

İkincisi: Bu kelimenin aslı أُنَاسٌ kelimesidir. Kesret-i isti'mal sebebiyle başındaki hemze düşmüş başına marifelik için ال takısı getirilmiştir. Daha sonra başına elif أ ile birlikte getirilen lam ل harfi kelimedeki nun ن harfine idğam edilmiştir. (أُنَاسٌ → نَاسٌ → النَّاسُ ← الْ نَاسُ) Bunun benzeri, daha önce Allah'ın isimlerinden lafza-ı celal konusunda açıkladığımız gibi, şu âyette de mevcuttur:

{لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي}

"Fakat O Allah benim Rabbimdir."[767] **[1/274]**

Arap dilcilerinden biri النَّاسُ kelimesinin أُنَاسٌ'ten farklı bir kelime olduğunu, Araplardan النَّاسُ kelimesinin ism-i tasğiri olarak نُوَيْسٌ kelimesini işittiğini, "Şayet bu kelimenin aslı أُنَاسٌ olsaydı ism-i tasğiri أُنَيْسٌ olurdu ve kelimenin aslına döndürülmesi gerekirdi." diye iddia etti.

2. Bu Âyetin Kimler Hakkında İndiği

Bütün müfessirler bu âyetin münafıklardan bir grup hakkında indiğinde ve buradaki özelliklerin onların özellikleri olduğunda ittifak etmişlerdir.

Bu görüşü benimseyen müfessirlerden, münafıkların isimleriyle birlikte gelen rivayetler:

[٣١٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} يَعْنِي الْمُنَافِقِينَ مِنَ الْأَوْسِ وَالْخَزْرَجِ، وَمَنْ كَانَ عَلَى أَمْرِهِمْ."

312. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini

767 Kehf 18/38.

nakletti: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."*[768] Yani Evs ve Hazrec kabilesinden münafıklar ve onlar gibi nifak üzere olanlar vardır."[769]

İbn Abbas'ın (ra) bu hadisinde münafıkların isimleri tek tek zikredilmişti, fakat kitabın, onların isimlerini sayarak uzamasını istemediğimden bunu terk ettim.

[٣١٣] حَدَّثَنَا الحسن بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} حَتَّى بَلَغَ: {فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} قَالَ: هَذِهِ فِي الْمُنَافِقِينَ."

313. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdurrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."*[770] âyetinden {فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} *"Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."*[771] âyetine kadar olan âyetler münafıklar hakkındadır."[772] **[1/275]**

[٣١٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "هَذِهِ الْآيَةُ إِلَى ثَلَاثَ عَشْرَةَ فِي نَعْتِ الْمُنَافِقِينَ."

314. Bize Muhammed b. Amr el-Bâhilî, Ebû Âsım, Îsâ b. Meymûn, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Bu âyet 13. âyete kadar münafıkların sıfatları hakkındadır."

---

768 Bakara 2/8.

769 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/531; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/32 (104); Türkî, 1/275.

770 Bakara 2/8.

771 Bakara 2/16.

772 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/50 (156); Türkî, 1/276; Asıl nüshada senedde geçen Hüseyin b. Yahyâ ifadesi hatalıdır. Doğrusu Hasan b. Yahyâ şeklinde olmalıdır. Zira Taberî'nin hocası Hasan b. Yahyâ'dır. Şâkir, 1/269.

[٣١٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

315. Bana Müsennâ b. İbrahim, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.

[٣١٦] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

316. Bize Süfyân b. Vekî', (babası) Vekî', Süfyân, bir adam tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.

[٣١٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، وَعَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} هُمُ الْمُنَافِقُونَ."

317. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."*[773] âyetinde kastedilenler münafıklardır."[774]

[٣١٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، فِي قَوْلِهِ: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} إِلَى: {فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} قَالَ: هَؤُلَاءِ أَهْلُ النِّفَاقِ."

318. Bana Müsennâ, İshak, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediğini nakletti: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ}

773 Bakara 2/8.

774 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/29; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/32; Türkî, 1/276.

"İnsanlardan, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."[775] âyetinden {فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} *"Allah da onların hastalıklarını artırmıştır, onlara elem dolu bir azap vardır."*[776] âyetine kadar bahsedilen kimseler nifak ehli olanlardır."[777] **[1/276]**

[٣١٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، فِي قَوْلِهِ: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} قَالَ: هَذَا الْمُنَافِقُ يُخَالِفُ قَوْلُهُ فِعْلَهُ وَسِرُّهُ عَلَانِيَتَهُ وَمَدْخَلُهُ مَخْرَجَهُ وَمَشْهَدُهُ مَغِيبَهُ."

319. Bize Kâsım, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."*[778] Burada söz edilen kişi münafıktır. Onun sözü; ameline, içi; dışına, bir yere girmesi çıkmasına, herkesle beraberkenki hali tenhadaki durumuna aykırıdır."[779]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu âyetin tefsiri şu şekildedir: Allah Teâlâ, hicret yurdu olan Medine'de Resûlullah'ın (sav) işlerinde dirlik, kararlarında istikrar ve o Medine sayesinde tevhidi yüceltmeyi nasip edip Medine'nin her bir evinde İslâm yayılıp intişar bulunca, böylece Müslümanlar orada bulunan şirk ehli putpereslere galebe çalıp, kitap ehli Yahudiler de orada zelil hale gelince; Medineli Yahudilerin hahamları -içlerinden bir grup hariç ki Allah Teâlâ onlara İslâm hidâyeti nasip etti de Müslüman oldular- sırf kıskançlıklarından ve azgınlıklarından dolayı Resûlullah'a (sav) kin ve düşmanlık beslediler. Allah Teâlâ bunlar hakkında başka bir âyet-i kerîmede şöyle buyurdu:

{وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ}

775 Bakara 2/8.
776 Bakara 2/10.
777 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/42 (105); Türkî, 1/277.
778 Bakara 2/8.
779 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/72; Türkî, 1/277.

"Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler."[780]

Bu Yahudilerin yanı sıra, gizlice onları destekleyip Resûlullah'a (sav) düşmanlık ve kin tutma konusunda onların yanında yer alan; Resûlullah'ı (sav) yurtlarında barındıran, onu destekleyen ve yardımına koşan Ensar'ın içinden bir grup insan, şirklerinde ve cehaletlerinde devam ettiler. Onların isimlerini tek tek bize kadar ulaştırdılar. Onların gereksiz isim ve nesebleriyle kitabı uzatmak istemedik. Bu kimseler Yahudilere gizlice destek vermeye devam ettiler. Açıkça kâfir olduklarını söylemeleri halinde öldürüleceklerinden veya Resûlullah ve ashâbı tarafından esir edileceklerinden korktukları için bu desteği açıkça veremediler. Onların Yahudilere olan bu destekleri ve yakınlaşmaları, hâlâ şirk üzere olmaları ve İslâm'ı güzelce kavramak konusunda basiretlerinin kapalı olması sebebiyledir. Bu kimseler, Resûlullah ve ona iman eden ashâbıyla karşılaştıklarında "Biz de Allah'a, Resûlü'ne ve yeniden dirilmeye iman ediyoruz." derler ve dilleriyle hak kelimesini söylerler. Bunu şirk halinde hâlâ devam eden kişilere ve şayet kendi şirk inançlarını dilleriyle söyleyecek olsalardı kendilerine, Allah Teâlâ'nın uygulanacak olan hükmünden korunmak için, yaptılar. İnkârda kardeşleri olan Yahudilerle ve Hz. Muhammed'i (sav) ve onun getirmiş olduğu hakikati yalan sayan müşriklerle baş başa kaldıklarında ise şöyle derler:

{إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ}

"Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz."[781]

Rabbimiz şu âyetinde onları kastetmektedir:

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ}

"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."[782] **[1/277]**

780 Bakara 2/109.
781 Bakara 2/14.
782 Bakara 2/8.

Yani Allah Teâlâ {وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"Hâlbuki onlar inanmamışlardır."* buyurarak onların {آمَنَّا بِاللَّهِ} *"Allah'ı tasdik ediyoruz."* sözünden haber veriyor. Biz daha önce bu kitabımızda delilleriyle الْإِيمَانِ iman kelimesinin التَّصْدِيقُ tasdik anlamına geldiğini izah etmiştik.

3. {وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Âhiret gününe..."

{وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Âhiret gününe..."* âyetine gelince bunun anlamı kıyamet günü tekrar diriltilmektir. Kıyamet gününün âhiret günü olarak isimlendirilmesi, o günün son gün olması ve ondan sonra başka bir günün bulunmamasıdır.

Şayet biri şöyle bir itirazda bulunursa: "Nasıl olur da o günden sonra başka gün olmaz? Âhirette inkıtaya uğramak, yok olmak ve zeval bulmak yoktur?" Ona şöyle cevap veririz:

Araplar الْيَوْمُ "gün" kelimesini öncesindeki geceyle birlikte الْيَوْمُ "gün" olarak isimlendirirler. Şayet gündüzün öncesinde gece yoksa الْيَوْمُ gün olarak isimlendirilmez. Buna göre يَوْمُ الْقِيَامَةِ "kıyamet günü", koptuğu sabahın öncesindeki gece haricinde, kendisinden sonra gece olmayan gündür. İşte o gün günlerin sonudur. Bu sebeple Allah Teâlâ o günü الْيَوْمُ الْآخِرُ "âhiret günü" olarak isimlendirdi ve onu الْعَقِيمُ "kısır/doğurgan olmayan/peşi sıra geleni olmayan" olarak vasfetti. Ona يَوْمٌ عَقِيمٌ dedi. Çünkü kendisinden sonra gece yoktur. **[1/278]**

4. {وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} "Hâlbuki onlar inanmış değillerdir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"Hâlbuki onlar inanmış değillerdir."* sözünün tefsiri:

Onların dilleriyle "Allah'a ve âhiret gününe iman ettik." dediklerini nakletmesine rağmen Allah Teâlâ'nın onlardan iman ismini nefyetmesinin anlamı; onların inandıklarını ve yeniden dirilmeyi ikrar ettiklerini söylemelerini Allah'ın yalanlaması ve Peygamberi'ne (sav), ona karşı dilleriyle söyledikleri şeyin içlerinde gizlediklerinin tersi, kalplerindeki niyetlerinin zıddı olduğunu bildirmesidir.

Bu âyet-i kerîmede Cehmiyye'nin "İman; sadece dil ile ikrardan ibarettir." şeklindeki tarifinin batıl olduğunu açıkça beyân eden bir delâlet vardır. Allah Teâlâ, kitabında ehl-i nifak olarak zikrettiği kişilerin {آمَنَّا بِاللَّهِ

{وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Allah'a ve âhiret gününe iman ettik."* dediklerini haber veriyor sonra da onlardan iman sıfatını nefyediyor. Çünkü onların itikatları bu söyledikleri sözle örtüşmüyor.

{وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"Hâlbuki onlar inanmış değillerdir."* sözüne gelince bunun anlamı, "kendi iddialarınca inandık dedikleri hususları kalpleriyle tasdik etmediler." demektir.

[BAKARA SÛRESİ 9. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ﴾

***"Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."* (Bakara 2/9)**

Şanı yüce olan Allah'ın {يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ} *"Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."* sözünün tefsiri:

1. {يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا} "Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Münafık kişinin Rabbini ve müminleri aldatmasına gelince bunun anlamı, kalbinde bulunan yalanlama ve şüphenin tam tersini kalple tasdik ve dil ile ikrar olarak ortaya koymasıdır. Bunun sebebi de diliyle bu şekilde iman izhar edip, kendisi gibi dini hakikatleri yalan sayanların durumuna uygun olarak Allah Teâlâ'nın koyduğu cezadan kurtulmaktır. Şayet diliyle tasdik ve ikrarı ortaya koymazsa ya öldürülür veya esir/köle edilir. İşte bu o münafığın Rabbini ve iman ehlini kandırmasıdır. **[1/279]**

Şayet birisi şöyle bir itirazda bulunsa: "Nasıl olur da münafık hem Allah'ı hem de müminleri aldatan olabilir? Hâlbuki onun inandığı şeyin hilâfını/tersini diliyle ifade etmesi ancak takiyye (cezadan korunmak) içindir?" Ona şöyle cevap verilir:

Araplar, korktuğu cezadan kurtulmak için takiyye olarak kalbinde gizlediğinin tersini söyleyen -ki o kişi bu söylemiyle başına gelmesinden

korktuğu şeyden de kurtulmuş olabilir- kimseyi; مُخَادِعًا لِمَنْ تَخَلَّصَ مِنْهُ بِالَّذِي أَظْهَرَ لَهُ مِنَ التَّقِيَّةِ "takiyye yaparak kendisinin cezasından kurtulmak istediği kişiyi aldatan" olarak isimlendirmekte bir mahzur görmezler.

Aynı şekilde münafık kimse de (kendisi gibiler için hazırlanmış olan) öldürülmek, esir edilmek ve dünyada azaba uğratılmak şeklindeki cezalardan kurtulmak için, içinde gizlediğinin tersini diliyle ifade etmek sûretiyle takiyye yaparak Allah'ı ve müminleri aldatan olarak isimlendirilmiştir. Bu kişi her ne kadar yaptığıyla dünya hayatında müminleri aldatıyor olsa da hakikatte o kendi fiiliyle sadece kendisini kandırmaktadır. Çünkü münafık kişi bu yaptığıyla nefsine bir kurtuluş ümidi var zannettiriyor ve ona (sahte) mutluluk kadehinden yudumlattırıyor. Hâlbuki nefsine mahv ve helak olma havuzundan su verip azap kâsesinden yudum yudum içiriyor. Nefsin tahammül edemeyeceği/dayanamayacağı Allah Teâlâ'nın gazabını ve can yakan azabını, ona tattırıyor. İşte bu, âhiret konusunda ona iyilik yapıyorum zannıyla kötülük yaptığı halde, nefsini kandırmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ}

"Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."[783]

Bu âyette Allah Teâlâ müminlere şu hakikati bildiriyor: Kesinlikle münafıklar, Rablerini inkâr ederek, ondan şüphe duyarak ve onu yalan sayarak farkında olmadan Allah'ın gazabını üzerilerine çekerek kendi kendilerine kötülük ediyorlar. Bununla birlikte yine de bulundukları durum konusunda tam bir körlük içindedirler. **[1/280]**

Bu âyetin tefsiri hakkında bizim söylediğimizin benzerini İbn Zeyd de söylemiştir.

[٣٢٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ زَيْدٍ، عَنْ قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ: {يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ، قَالَ: "هَؤُلَاءِ الْمُنَافِقُونَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا، أَنَّهُمْ مُؤْمِنُونَ بِمَا أَظْهَرُوا."

783 Bakara 2/9.

320. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb'in Abdurrahman b. Zeyd'e {يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا} *"Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar..."*[784] âyeti hakkında soru sorduğunu nakletti. İbn Zeyd dedi ki: "Bunlar münafıklardır. Dışa vurdukları söz ve davranışlarıyla mümin gözükerek Allah'ı, Resûlü'nü ve müminleri kandırmaya çalışırlar."[785]

Bu âyet-i kerîme, "Allah Teâlâ sadece, Allah'ın varlığını ve birliğini, peygamberlerinin ve kitaplarının hak olduğunu bildikten ve bu bilgi kendi yanında sıhhatli bir bilgi olarak karar kıldıktan sonra, inadî olarak inkâr edenlere azap eder." diyenlerin görüşlerinin, Allah tarafından yalanlandığını gösterir. Zira Allah Teâlâ bu âyette münafıkların, Allah'ı ve Peygamberi'ni aldattıklarını zannetmekle vasıflandırmakta ve onların, Allah'ı ve müminleri gerçekte aldatmadıklarının farkında olmadıklarını bildiriyor. Sonra da onların Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliğini yalan saymaları ve küfür inancına sahip olmaları sebebiyle, ayrıca küfür inancında ısrar ettikleri halde bizler de müminiz diye yalan söylemeleri sebebiyle de onlar için can yakan bir azabın olduğunu haber vermektedir.

Şayet birisi şöyle bir itirazda bulunsa: "Sen de bilirsin ki الْمُفَاعَلَةَ kalıbı iki faili gerektirir. Şu örneklerde olduğu gibi: ضَارَبْتُ أَخَاكَ 'Kardeşinle dövüştük/kavga ettik', جَالَسْتُ أَبَاكَ 'Babanla karşılıklı oturduk (sohbet ettik).' Bu örneklerden her birisi arkadaşıyla مُضَارِبٌ 'ona vuran/kavga eden' ve مُجَالِسٌ 'oturan/sohbet eden' olursa anlam doğru olur. Şayet fiil müşterek değil de sadece birinden sadır oluyorsa o zaman şöyle denilmesi gerekir: ضَرَبْتُ أَخَاكَ "Kardeşini dövdüm." جَلَسْتُ إِلَى أَبِيكَ "Babanın yanına oturdum." Buna göre münafık ile bir kimse karşılıklı birbirlerini aldatabiliyorlarsa, burada da şöyle demek caiz olur: (Münafıklar) Allah ve müminler ile karşılıklı olarak birbirlerini mi kandırdılar?" Ona şöyle cevap verilir:

Arap dili bilgisine vakıf olduğu kabul edilen âlimlerden biri şöyle açıkladı: "Bu bir kıraattır/harftir ki bu şekilde/sûrette gelmiştir. Yani يُخَادِعُ يُفَاعِلُ vezninde gelmiştir. Anlamı ise يَفْعَلُ vezninin anlamıdır. Bu türden kullanımlar Arap dilinde şâz/nadir kullanımlardır. Şu ifade buna örnek teşkil etmektedir: قَاتَلَكَ اللهُ ifadesi قَتَلَكَ اللهُ "Allah senin canını alsın" anlamına gelmektedir. **[1/281]**

---

784 Bakara 2/9.

785 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/30; Türkî, 1/281.

Bana göre burada durum izah edildiği gibi değildir. Aksine bu kelime يُخَادِعُ, Arap dilinin tamamında kullanıma uygun olarak يُفَاعِلُ ve مُفَاعِلٌ kalıplarında olduğu gibi, iki kişi arasında müşareket için olan التَّفَاعُلُ veznindedir. Buna göre münafık kişi, daha önce anlatıldığı gibi, Allah Teâlâ'yı diliyle söylediği yalanla kandırmaya çalışır, Allah Teâlâ da onu, âhiret hesabında kendisini kurtaracak olanı güzelce görebilmek hususunda yardımsız bırakarak/hızlan ile kandırmaktadır. Nitekim şu âyette bunu haber vermektedir:

{وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا}

"İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz mühletin, sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz, onlara ancak günahları artsın diye mühlet veriyoruz."[786]

Ayrıca şu âyette âhirette onlara yapacağı şeyi anlam itibariyle haber vermektedir:

{يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ}

"Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, 'Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım' diyecekleri gün..."[787]

İşte bunlar فَاعِلٌ ve مُفَاعِلٌ kalıbının Arap dilindeki diğer kullanımlarının benzerleridir. **[1/282]**

Basralı nahivcilerden biri şöyle söylemektedir: "الْمُفَاعَلَةُ kalıbı ancak iki kişi arasında müşareket için kullanılır. Fakat âyette {يُخَادِعُونَ اللَّهَ} denilmesinin sebebi ancak şudur: Yani kendi zan ve tahminlerince (Allah'ı kandırıp) cezalandırılmayacaklarını sandılar. Daha sonra Allah Teâlâ'nın yarattığı varlıkların fıtratına yerleştirdiği hüccetiyle, kendileri de bunun böyle olmadığını kesin olarak bilip anladılar. {وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ} *"Oysa sadece kendilerini aldatırlar."*[788]

786 Âl-i İmrân 3/178.
787 Hadîd 57/13.
788 Bakara 2/9.

Bazıları şöyle demiştir: "{وَمَا يَخْدَعُونَ} yani buyuruyor ki: 'Nefislerini boş bırakarak/yalnız bırakarak[789] kendilerini kandırıyorlar.' الْمُفَاعَلَةُ kalıbı bazen tek kişinin fiili olarak da pek çok şeyde kullanılır."

2. {وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ} "Oysa sadece kendilerini aldatırlar."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ} *"Oysa sadece kendilerini aldatırlar."* sözünün tefsiri:

Şayet biri şöyle bir itirazda bulunsa: "Münafıklar aslında âhiretle ilgili meselelerde aldatıyor olmalarına rağmen dünyalık hususlarda mallarını, canlarını ve evlatlarını korumak için hak sözü söyleyerek müminleri aldatmıyorlar mı?" Ona şöyle cevap verilir:

Onların müminleri aldattıklarını söylemek hatadır. Zira bunu söylediğimiz zaman, buradaki aldatma işinin hakikaten olması ve onların kendi lehlerine ve müminlerin aleyhine olarak aldatmanın gerçekleşmesi gerekir. Nitekim biz şöyle dediğimizde: قَتَلَ فُلَانٌ فُلَانًا "Falan kişi filancayı öldürdü.", öldürme işinin hakikatinin falandan (öldüren kişi), filancanın (öldürülen) aleyhine olarak gerçekleştiğini zorunlu olarak söylemiş oluruz. Fakat biz şöyle diyoruz: Münafıklar Rablerini ve müminleri aldatmaya çalışıyorlar ancak, Allah Teâlâ'nın da buyurduğu gibi, Allah'ı ve müminleri aldatamamışlar, münafıklar başkasını değil sadece kendilerini aldatmışlardır. Benzeri bir durum, başka biriyle çarpışan ancak rakibini öldüremeyen sadece kendisinin ölümüne sebep olan bir adam hakkında söylenen şu sözde de mevcuttur: قَاتَلَ فُلَانٌ فُلَانًا وَلَمْ يَقْتُلْ إِلَّا نَفْسَهُ "Falan kişi filancayla savaştı, ne var ki sadece kendi ölümüne sebep oldu." **[1/283]**

Bu ifade o kişinin rakibiyle savaşmasını gerektirirken, rakibini öldürmesini nefyetmekte ve kendinin ölümüne sebep olmasını da gerektirmektedir. İşte buradaki durum böyledir, münafık, Rabbini ve müminleri aldatmaya çalıştı ancak sadece kendini aldattı. Burada münafığın, Rabbini

---

789 بِالتَّخْلِيَةِ بِهَا ifadesinin anlamı "onu tek başına bırakmak, içinde tuttuğu küfür ve inkârı gizlemek" demektir. Sanki يَخْدَعُونَ kelimesinin kökünün الْمُخْدَعُ olduğu ve ondan türediğini kastediyor. الْمُخْدَعُ ise büyük bir evin/konağın içindeki küçük ev demektir. Amacı içinde barındırdığı şeyi olabildiğince gizlemeye çalışmaktır. أَخْلَى انْفَرَدَ بِهِ فِي مَكَانٍ خَالٍ بِفُلَانٍ يُخْلِي بِهِ إِخْلَاءً ifadesi "tenha/sapa/boş bir yerde onu tek/yalnız bırakmak" anlamına gelir. التَّخْلِيَةُ kelimesi "onu yalnızlığa itti/sevk etti" anlamına da gelmektedir. Sanki gizlenmek için, kendisini yalnızlığa, tek başına kalmaya zorladı, anlamına gelmektedir; Şâkir, 1/275.

ve müminleri aldatmaya çalıştığını kabul etti, kendinden başkasını aldatmasını ise nefyetti. Çünkü aldatıcı kişi kendisinden aldatma sadır olmuş gerçekleşmiş kişidir. Münafıklar ise kendilerinden başkasını aldatamamışlarıdır. Zira Müslümanlar onların ne nifakından önce ne de sonra bir mülkiyet iddia etmemişler ki, müminleri aldatarak o mal ve evlatlarını kurtarmış olsunlar. Yaptıkları sadece, yalanlarıyla ve dilleriyle kalplerinde gizlediklerinin tersini söylemek sûretiyle var olan mal ve evlatlarını muhafaza etmelerinden ibarettir.

Allah Teâlâ, onların gizledikleri şeyleri bildiği halde, onlar hakkında malları ve evlatlarıyla ilgili olarak, zahir hallerinde kendilerini nispet ettikleri milletin hükmüyle hükmetmiştir. Aldatan ancak bir şey konusunda karşısındakini aldatır ve o karşıdaki aldatanın kendisini aldattığı hususu bilmez. Ancak aldatılmak istenen kimse kendisini aldatmaya çalışanın aldatmak istediği konuyu bilirse, bu durumda o aldatma olayından kendisine istemediği bir şey erişemez. Aksine, onu aldattığını zanneden kişiyi kendisinden yavaş yavaş uzaklaştırır ki o kişi kendisi için hazırlanan cezaya çarptırılacağı hedefe doğru ilerlesin ve bu ceza için o aldatıcı aleyhine hüccet tekâmül etsin.

Yavaş yavaş bu cezaya yaklaştırılan aldatıcı kendisini yavaş yavaş uzaklaştıranın yanındaki halinden ve onun kendi planlarından haberdar olduğundan haberdar değildir. Onun aldatıcıyı cezalandırmada ağırdan alması/imhali işlediği suçtan dolayı ceza vermeyi ertelemesidir. Böylece, pek çok kötülük yaparak, isyan içinde bir ömür sürerek, isyanının cezasını aldatmaya uğraştığı varlığın erteleyip görmezden gelmesi vb. sebeplerle, aldatıcı ve hilekâr kimse kendisini yavaş yavaş bu sona hazırlayanın vereceği cezayı tam olarak hak etmiş olsun. Bu kişi kesinlikle sadece kendisini aldatmış olur değilse nefsinin ona fısıldadığı gibi başkasını aldatmış olmaz. Bu sebeple Allah Teâlâ münafık kişinin kendisinden başka birini aldatmış olmasını nefyetmiştir. Çünkü onun sıfatları anlattığımız sıfatlardır. **[1/284]**

Münafık kişinin, Rabbini ve iman sahiplerini aldatması konusunda durum bizim söylediğimiz gibi olunca ve o bu aldatma işiyle gerçek bir aldatma yapamayıp, başkasını değil de sadece kendisini aldatmış olunca -zira bu yaptığıyla hem cezayı hak ediyor hem de kınanmayı- o halde bu konuda yapılması gereken şey, sahih olan kıraatın {وَمَا يُخَادِعُونَ} olmayıp {وَمَا يَخْدَعُونَ} şeklinde olduğunu kabul etmektir. Çünkü الْمُخَادِعُ lafzı gerçek bir aldatmayı ifade etmemektedir. خَادِعٌ lafzı ise gerçek bir aldatmayı

ifade eder. Şüphesiz ki münafık Allah'ı aldatmayı kendine görev bilmiş ve nifakıyla Rabbini, Resûlü'nü ve müminleri aldatmayı hedeflemiştir. Bu sebeple {وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ} şeklinde okuyanların kıraatinin sahih olması gereklidir. Delâlet açısından da {وَمَا يَخْدَعُونَ} kıraati {وَمَا يُخَادِعُونَ} kıraatinden evladır. Çünkü Allah Teâlâ'nın âyetin başında "onların Allah'ı ve müminleri aldattıklarını" bildirip sonra da bunun onlarda bulunmadığını söylemesi imkânsızdır. Çünkü bu, anlamda bir tezatlık oluşturur; bu ise Allah için söz konusu değildir.

3. {وَمَا يَشْعُرُونَ} "Farkında değiller"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا يَشْعُرُونَ} "*farkında değiller*" sözünün tefsiri:

{وَمَا يَشْعُرُونَ} yani "*bilmiyorlar*" demektir. Araplar şöyle derler: مَا شَعَرَ فُلَانٌ بِهَذَا الْأَمْرِ "Falan kimse bunu bilemedi." yani o kişi onun farkında değil, çünkü bilmedi ve hiçbir şey hissedemedi/fark edemedi. Nitekim şâir şöyle demiştir:

عَقُّوا بِسَهْمٍ وَلَمْ يَشْعُرْ بِهِ أَحَدٌ ... ثُمَّ اسْتَفَاءُوا وَقَالُوا حَبَّذَا الْوَضَحُ

Gökyüzüne bir ok fırlattılar, hiç kimse oka ne olduğunu bilmiyor
Sonra geri dönen oku yakalayıp şöyle diyorlar: (diyetlik devenin) sütü ne güzeldir![790] **[1/285]**

---

790 Şiir Müntehil el-Hüzelî'ye aittir. *Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, 2/31; el-Kâlî, *Emâlî*, 1/248; *Semtu'l-Leâlî*, s. 563; عَقَّى بِالسَّهْمِ: Oku amaçsızca göğe fırlattı, anlamındadır. Bu işin aslı, intikam ve diyet hakkında Arapların yaptığı şu iştir. Onlar öldürülen kişinin velisinin yanında, tam diyetle birlikte gelip toplanırlar ve onlardan diyeti kabul etmesini isterler. Şayet maktülün velileri kuvvet sahibi/güçlü kimselerdense bu isteği reddederler. Güçlülerden değillerse bir ok alırlar ve onu gökyüzüne fırlatırlar. Şayet ok kana bulanmış halde geri dönerse bunu Rablerinin diyeti almamaları yasakladığına yorarlar; yok eğer ok fırlatıldığı gibi temiz şekilde geri dönerse Rablerinin katili affedip diyeti almalarını emrettiğine yorarlardı. Bütün bu uygulamaları İslâm iptal edip ortadan kaldırdı. Kelimeler: وَفَاءٌ واسْتِيفَاءٌ: Geri döndü, الوَضَحُ: Süt anlamına gelir. Şiirin anlamı: Muhaliflerini alçaklık ve zilletle vasfediyorlar, sonuç olarak onlardan öldürülenin kanını heder ediyorlardı. Bunu da gökyüzüne bir ok atıp bununla Rablerinin emrettiği veya yasakladığını iddia ederek yapıyorlardı. Böylece intikam almaktan vazgeçip diyet talep etmelerini sağlıyorlardı. Diyet develerini ve onların sütlerini arkadaşlarının katilinden öç almaya tercih ediyorlardı. Kendi kendilerine şöyle diyorlardı: "(Diyet) Develerinin sütü bizim için, intikam almaktan daha sevimli ve daha faydalıdır." Şâkir, 1/278.

لَمْ يَشْعُرْ بِهِ'nin anlamı "Onu hiç kimse bilmiyor, anlamıyor." demektir. Allah Teâlâ münafıkların, Allah'ın onlara mühlet vermesi ve onları yavaş yavaş helaka yaklaştırmasıyla kendilerine nasıl bir tuzak kurduğunu bilmediklerini haber veriyor. Bu tuzak Allah'ın onlara hücceti ulaştırması ve özürlerini ortadan kaldıracak şeyleri vermesiyle gerçekleşiyor. Aslında münafıklar kendilerini kandırmaktadır ve bu da onlara yakın zamanda bir zarar verecektir.

Şu rivayetler de bunu söylemektedir:

[٣٢١] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ زَيْدٍ عَنْ قَوْلِهِ: {وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ} قَالَ: «مَا يَشْعُرُونَ أَنَّهُمْ ضَرُّوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا أَسَرُّوا مِنَ الْكُفْرِ وَالنِّفَاقِ» وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ: {يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا} قَالَ: «هُمُ الْمُنَافِقُونَ» حَتَّى بَلَغَ {وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَى شَيْءٍ} قَدْ كَانَ الْإِيمَانُ يَنْفَعُهُمْ عِنْدَكُمْ.»

321. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb'in şöyle dediğini nakletti: "İbn Zeyd'e {وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ} *"Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."*[791] âyetini sordum. Dedi ki: 'Onlar gizledikleri inkâr ve nifaklarının kendilerine zarar verdiğinin farkında değillerdir.' Sonra{يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللهُ جَميعاً فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَى شَيْءٍ} *"Allah'ın onları hep birden dirilteceği, onların da (kendilerini kurtaracak) bir iş üzerinde olduklarını sanarak size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin edecekleri günü düşün!"*[792] âyetini sonuna kadar okudu ve 'Onlar münafıklardır.' dedi ve ekledi, 'İmanları onlara, sizin yanınızdayken (dünyada) fayda sağlar.'"[793]

---

791 Bakara 2/9.
792 Mücâdele 58/18.
793 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/30; Türkî, 1/281.

[BAKARA SÛRESİ 10. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ﴾

***"Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır."* (Bakara 2/10)**

Şanı yüce olan Allah'ın {فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ} *"Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır. Söyledikleri yalana karşılık da onlara elem dolu bir azap vardır."* sözünün tefsiri:

1. {فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} "Kalplerinde bir hastalık vardır."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: الْمَرَضُ hastalık kelimesinin aslı السَّقَمُ zayıflık, cılızlık kelimesidir. Bu kelimeyi hem bedenlerdeki zayıflık hem de dindeki (dindarlıktaki) zayıflık için kullanırlar. Allah Teâlâ münafıkların kalbinde maraz olduğunu haber veriyor. Allah Teâlâ onların kalplerinin hasta olduğunu haber vermekle, onların kalplerinde bulunan inanç hastalığını kastetmiştir. Fakat kalbin hastalığıyla anlatılanın onların itikatları olduğu bilinince bu, kalbin kendisinden haber vermeye ihtiyaç bırakmamış, onların içlerindekiler ve itikatları açıkça değil de kinayeli bir şekilde ifade edilmiştir. **[1/286]**

Nitekim Şâir Ömer b. Lece' şöyle dedi:

وَسَبَّحَتِ الْمَدِينَةُ لَا تَلُمْهَا ... رَأَتْ قَمَرًا بِسُوقِهِمُ نَهَارَا

Şehir Allah'ı tenzih etti (fe sübhanallah dedi) onu kınama
(Çünkü) o gündüzleyin çarşıda kameri (hilali) gördü[794]

Burada şâirin وَسَبَّحَتِ الْمَدِينَةُ sözüyle kastettiği وَسَبَّحَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ yani "Ehl-i Medine" demektir. Dinleyenlerin, "Medine'nin haberiyle" "ehlinin haberinin" kastedildiğini bilmeleri ondan bahsetmekten müstağnî kılmıştır.

---

794 Şâir Ömer b. Lece' b. Hadîr et-Teymî olup Teym b. Abdi Menâtoğullarındandır. Emevîler dönemi şâirlerindendir. Cerîr ile aralarında geçen övünme ve taşlama türünden atışmalar meşhurdur. Hakkında bilgi için bk. Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/360; *el-A'lâm*, 5/59; Abdülhamîd, 1/217.

Bunun benzeri, şâir Antere el-Absî'nin şiirinde de vardır:

هَلَّا سَأَلْتِ الْخَيْلَ يَا ابْنَةَ مَالِكٍ ... إِنْ كُنْتِ جَاهِلَةً بِمَا لَمْ تَعْلَمِي

Atlılara sorsana (sormalısın hakkımdaki) bilmediklerini
Ey Malik'in kızı, eğer bilmiyorsan[795]

هَلَّا سَأَلْتِ أَصْحَابَ الخَيْلِ ifadesiyle هَلا سَأَلتِ الْخَيْلَ atlıları kastetmiştir. Arapların şu sözleri de buna benzer: يَا أَصْحَابَ خَيْلِ اللهِ اِرْكَبُوا yani يا خَيْلَ اللهِ اِرْكَبِي "Ey Allah'ın atlı savaşçıları! Atlara bininiz!" demektir. Bu konuda getirilebilecek şahit çoktur fakat anlayışa muvaffak kılınan için bu örnekler yeterlidir.

Aynı şekilde şu âyetin de mânası buna benzemektedir: {فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} *"Kalplerinde hastalık var."* Yani "kalplerinde yer alan, din konusunda ve Muhammed'i (sav) tasdik ve onun getirdiği şeyleri kabul hususundaki inançlarında hastalık ve zayıflık vardır." demektir. İnandıkları şeyi açıkça söylemek yerine sadece kalplerinde olandan bahseden haberin delâleti, anlam için yeterli olmuştur.

Allah Teâlâ'nın, kalplerindeki inançta var olduğunu zikrettiği ve bizim de anlattığımız bu hastalığa gelince; onların Muhammed'in (sav) durumu, Allah katından getirdiği şeyler hakkında şüphe içinde ve şaşkın bir halde olmalarıdır ki ne kesin olarak ona iman edebiliyorlar ne de onu müşriklerin inkârı gibi inkâr edebiliyorlar. Fakat -Allah Teâlâ'nın da vasfettiği

795 Necidli bir cengâver olan ve miladî VI. asırda yaşayan 'Antere'nin babası, Abs kabilesinin ileri gelenlerinden Şeddâd, annesi ise Habeşli bir cariye olan Zebîbe'dir. Alt dudağı yarık olduğundan 'Anteretu'l-felha' diye de anılan bu melez şâir, annesinin cariye olması nedeniyle, zamanının anlayışına göre köle sayılmakta, bu sebeple de küçük yaştan beri sevdiği amcasının kızı Able ile evlenmesi uygun görülmemekteydi. Belli bir dönemden sonra güzel şiirler söylemeye ve ata çok iyi binmeye başlayan Antere, Abs kabilesinin hücuma uğrayıp yağmalanması ve sevgilisinin de kaçırılması sonucunda düşmanla kahramanca çarpışıp gasbedilen her şeyi kurtarmış, bu başarısının sonunda hürriyetini elde ederek Able ile evlenmeye muvaffak olmuştur. Câhiliye döneminde melez olmaları nedeniyle "Agribetu'l-Arab: Arap kargaları" diye nitelendirilen ve kahramanlıklarıyla ün salan üç kişiden biri olan Antere -diğer ikisi Hufâf b. Umeyr eş-Şerîdî ve es-Süleyk b. Süleke'dir-, Abs kabilesinin hem şâiri hem de cesur, atılgan, güzel huylu, hoş sohbet, zulme boyun eğmeyen savaşçısı olarak tanınmıştır. Abs ve Zübyân kabileleri arasında cereyan eden Dâhis ve Ğabra savaşına iştirak ederek büyük yararlılıklar gösteren Antere, yine kendi kabilesi ile Tayy kabilesi arasında çıkan savaşa katılıp, 614 yılında, rivayete göre doksan yaşlarındayken bu savaş sırasında öldürülmüştür. Bk. *Yedi Aşk: Arap Edebiyatının Harikaları*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), s. 145.

gibi- arada gidip geliyor ne ona ne de buna karar verebiliyorlar. Nitekim böyle bir durumda olan için şöyle denilir: فُلَانٌ تَمَرَّضَ فِي هَذَا الْأَمْرِ "Falan şahıs bu konuda hastalıklı bir tutum içindedir" yani "karar verme azmi zayıflamış (kararsız kalmış) ve bu konuda doğru dürüst düşünememektedir" anlamındadır. **[1/287]**

Bizim bu âyetin tefsiriyle ilgili söylediğimizi müfessirlerden gelen görüşler de desteklemektedir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٢٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} أَيْ شَكٌّ.»

322. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} *"Kalplerinde bir hastalık vardır."*[796] Yani şüphe vardır."[797]

[٣٢٣] وَحُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْمَرَضُ: النِّفَاقُ.»

323. Mincâb'ın rivayeti olarak, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediği bana haber verildi: "Âyette bahsi geçen hastalık, nifaktır."[798]

[٣٢٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} يَقُولُ: فِي قُلُوبِهِمْ شَكٌّ.»

---

796 Bakara 2/10.
797 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/531; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/43 (112); Türkî, 1/288.
798 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/43 (111); Türkî, 1/288.

324. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî'den (ra), İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} *"Kalplerinde bir hastalık vardır."*[799] Yani 'kalplerinde şüphe vardır.'"[800]

[٣٢٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: «{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} قَالَ: هَذَا مَرَضٌ فِي الدِّينِ وَلَيْسَ مَرَضًا فِي الْأَجْسَادِ. قَالَ: هُمُ الْمُنَافِقُونَ.»

325. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb, tarikiyle Abdurrahman b. Zeyd'den (ra) onun şöyle dediğini nakletti: "{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} *"Kalplerinde bir hastalık vardır."*[801] Yani bu hastalık din ve inançla ilgili bir hastalıktır, cesed ve bedenle ilgili bir hastalık değildir dedi ve ekledi: Onlar münafıklardır." **[1/288]**

[٣٢٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ قِرَاءَةً عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} قَالَ: فِي قُلُوبِهِمْ رِيبَةٌ وَشَكٌّ فِي أَمْرِ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ.»

326. Bana Müsennâ b. İbrahim, Süveyd b. Nasr, Abdullah b. Mübârek, Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} *"Kalplerinde bir hastalık vardır."*[802] Yani 'Allah'ın emri hususunda duydukları şüphe ve şektir.'"[803]

[٣٢٧] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} قَالَ: هَؤُلَاءِ أَهْلُ النِّفَاقِ، وَالْمَرَضُ الَّذِي فِي قُلُوبِهِمُ الشَّكُّ فِي أَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ.»

---

799 Bakara 2/10.
800 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/30; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/43 (113); Türkî, 1/288.
801 Bakara 2/10.
802 Bakara 2/10.
803 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/30; Türkî, 1/289.

327. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediği bana haber verildi: "{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} *"Kalplerinde bir hastalık vardır."* [804] Bunlar nifak ehlidir. Hastalık ise Allah'ın emri hususunda duydukları şüphedir."[805]

[٣٢٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدٍ: «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} حَتَّى بَلَغَ: {فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} قَالَ: الْمَرَضُ: الشَّكُّ الَّذِي دَخَلَهُمْ فِي الْإِسْلَامِ.»

328. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle Abdurrahman b. Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"İnsanlardan, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."*[806] âyetinden {فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} *"Kalplerinde bir hastalık vardır."*[807] âyetine kadar okudu ve dedi ki: 'Bu hastalık, İslâm hakkında onların kalplerine girmiş olan şüphedir.'"[808]

2. {فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} "Allah da onların hastalıklarını artırmıştır."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} *"Allah da onların hastalıklarını artırmıştır."* sözünün tefsiri:

Daha önce delilleriyle ifade ettiğimiz gibi, Allah Teâlâ'nın onların kalplerinde olduğunu söylediği bu hastalığın anlamı, onların dinleri, inançları ve Muhammed'in (sav) durumu, onun peygamber olması ve getirdiği şeyler karşısındaki kendi tutumları konusunda şüphe içinde olmaları anlamına gelmektedir.

Allah Teâlâ'nın *"hastalıklarını ziyadeleştirdik."* diyerek haber verdiği bu hastalık, bu ziyadeleşmeden önce de kalplerinde bulunan şüphe hastalığıdır ki Allah Teâlâ daha sonra indirdiği her bir hükümle ve bu ziyadeleşmeden önce indirilmemiş birtakım farzlarla onların şüphe ve

804 Bakara 2/10.
805 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/43; Türkî, 1/289.
806 Bakara 2/8.
807 Bakara 2/10.
808 336 ve 323 no'lu hadislerde geçen Mincâb b. Hâris b. Abdurrahman et-Temîmî olup kendisi İmam Müslim'in hocalarındandır. Müslim *Sahîh*'inde ondan nakilde bulunmuştur. İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir; Şâkir, 1/281.

şaşkınlıklarını artırmıştır. Çünkü onlar, kendilerine yeni gelen bu hususta şüphe ettiler ve ona şüpheyle yaklaştılar. Böylece Allah Teâlâ bu yeni hükümler ve farzlar sebebiyle onların kalplerinde daha önceden var olan hastalıklarını artırmıştır. **[1/289]**

Nitekim bu yeni hükümler ve farzlarla müminlerin, daha önceden var olan imanlarını artırmıştır. Çünkü onlar bu hükümlere iman ettiler ve daha önce var olan imanlarını bu yeni hükümlere iman ederek ziyadeleştirdiler. Şu âyette Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi: *"Herhangi bir sûre indirildiğinde, içlerinden, (alaylı bir şekilde) 'Bu hanginizin imanını artırdı?' diyenler olur. İman etmiş olanlara gelince, inen sûre onların imanını artırmıştır. Onlar bunu birbirlerine müjdelerler. Kalplerinde hastalık olanların ise, pisliklerine pislik katmış (küfürlerini artırmış), böylece kâfir olarak ölüp gitmişlerdir."*[809] Münafıkların pisliklerine pislik katan bu ziyadeleşme yukarıda anlattığımız gibidir. Müminlerin imanlarını ziyadeleştiren de açıkladığımız şekildedir. Bu açıklamamız, âyetin üzerinde ittifak edilen tefsiridir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٣٢٩] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} قَالَ: شَكًّا.»

329. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} *"Allah da onların hastalıklarını artırmıştır."*[810] Yani 'şüphelerini.'"[811]

[٣٣٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ

809 Tevbe 9/124-125.
810 Bakara 2/10.
811 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/43 (114); Türkî, 1/290.

مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} يَقُولُ: فَزَادَهُمُ اللَّهُ رِيبَةً وَشَكًّا.»

330. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} *"Allah da onların hastalıklarını artırmıştır."*[812] 'Allah Teâlâ onların şek ve şüphelerini artırmıştır.'" **[1/290]**

[٣٣١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قِرَاءَةً عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} يَقُولُ: فَزَادَهُمُ اللَّهُ رِيبَةً وَشَكًّا فِي أَمْرِ اللَّهِ.»

331. Bana Müsennâ b. İbrahim, Süveyd b. Nasr, Abdullah b. Mübârek, Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} *Allah da onların hastalıklarını artırmıştır.*[813] 'Allah'ın emri hususunda onların şek ve şüphelerini artırmıştır.'"[814]

[٣٣٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ: «{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} قَالَ: زَادَهُمْ رِجْسًا. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ} {وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ} قَالَ: شَرًّا إِلَى شَرِّهِمْ، وَضَلَالَةً إِلَى ضَلَالَتِهِمْ.»

332. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle Abdurrahman b. Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} *"Kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalıklarını artırmıştır."*[815] 'Yani pisliklerini artırdı.' Ardından şu âyeti okudu: {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ} *"İman etmiş olanlara gelince,*

812 Bakara 2/10.
813 Bakara 2/10.
814 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/30; Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/162; Türkî, 1/291.
815 Bakara 2/10.

inen sûre onların imanını artırmıştır. Onlar bunu birbirlerine müjdelerler. Kalplerinde hastalık olanların ise, pisliklerine pislik katmıştır."[816] 'Yani kötülüklerine kötülük katmış, sapkınlıklarını artırmıştır.'"[817]

[٣٣٣] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} قَالَ زَادَهُمُ اللَّهُ شَكًّا.»

333. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediği bana haber verildi: "{فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا} *"Allah da onların hastalıklarını artırmıştır."*[818] 'Yani Allah onların şüphelerini artırmıştır.'"[819]

3. {وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "Onlara elem dolu bir azap vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} *"Onlara elem dolu bir azap vardır."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: الْأَلِيمُ kelimesi "can yakan/acı veren" demektir. Buna göre âyetin anlamı; *"Onlara elem veren bir azap vardır."* şeklinde olur. مُؤْلِمٌ "can yakan" (anlamındaki ism-i fail kalıbı sıfat-ı müşebbehe olan) أَلِيمٌ şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim benzeri şekilde şöyle ifade edilir: ضَرْبٌ وَجِيعٌ "can yakan vuruş" (Burada وَجِيعٌ kelimesi مُوجِعٌ mânasındadır.) وَاللَّهُ بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ "Allah göklerin ve yerin benzersiz bir şekilde var edenidir." Yani (بَدِيعُ kelimesi) مُبْدِعُ anlamında kullanılmıştır.

Şâir Amr b. Ma'dîkerib ez-Zübeydî'nin sözü de bu minvaldedir:

أَمِنْ رَيْحَانَةَ الدَّاعِي السَّمِيعُ ... يُؤَرِّقُنِي وَأَصْحَابِي هُجُوعُ

Reyhâne'den bir kimse mi sesleniyor,
zira bu seslenme benim tarafımdan işitilmektedir

Benim uykumu kaçırdı,
hâlbuki arkadaşlarım uykuya dalmış vaziyetteler **[1/291]**

816 Tevbe 9/124-125.
817 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/74; Türkî, 1/291.
818 Bakara 2/10.
819 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/43 (114); Türkî, 1/291.

السَّمِيعُ'den maksat الْمُسْمِعُ "işittiren"dir. Şâir Zürrumme'nin[820] şu sözü de buna örnektir:

وَيَرْفَعُ مِنْ صُدُورِ شَمَرْدَلَاتٍ ... يَصُدُّ وُجُوهَهَا وَهَجٌ أَلِيمُ

Uzun boylu develeri hızlıca koşturuyor
Yüzlerine elim (yakıcı) bir ısı vurarak[821]

يَصُكُّ şeklinde de rivayet edilmiştir. الْأَلِيمُ kelimesi azabın sıfatıdır. الْأَلَمُ kelimesinden alınmıştır. Bu kelime acı, ağrı demektir. Nitekim:

[٣٣٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «الْأَلِيمُ: الْمُوجِعُ.»

334. Bana Müsennâ, İshak, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''nin şöyle dediğini nakletti: "الْأَلِيمُ kelimesi acı veren anlamına gelir."[822]

[٣٣٥] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: «الْأَلِيمُ، الْمُوجِعُ."

335. Bana Yakub b. İbrahim ed-Devrekî, Hüşeym, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "الْأَلِيمُ kelimesi acı veren anlamına gelir."[823] **[1/292]**

---

820 Bu şahıs, Gaylân b. Ukbe b. Nüheys b. Mes'ûd el-Adevî Ebu'l-Hâris'tir. Zürrumme diye bilinir. Büyük şâirlerdendir. Ebû Amr b. Alâ şöyle demiştir: "Şiir İmruülkays'la başladı, Zürrumme ile hitâma erdi." Hayatıyla ilgili bk. *Vefeyâtü'l-A'yân*, 1/404; *el-A'lâm*, 1/124. Abdülhamîd, 1/220.

821 وَيَرْفَعُ مِنْ صُدُورِ sözünün anlamı نَسْتَحِثُّهَا فِي السَّيْرِ yürüyüşünde hızlandı, demektir. Develer hızlanıp boyunlarını yukarı kaldırmalarını ifade eder. شَمَرْدَلَاتٌ kelimesi شَمَرْدَلَةٌ kelimesinin çoğuludur. Anlamı: Hızlı yürüyen, güzel görünümlü, düzgün tabiatlı dişi develer demektir. يَصُدُّ وُجُوهَهَا: Yüzünü döndürüyor, can yakan ve alev alev yakan bir vuruşla ona vurdu. فَتَصُدُّ وُجُوهَهَا: Sanki onun sokmasından sakındırmak için onu çeviriyor. Divanındaki rivayette يَصُكُّ şeklindedir. وَصَكَّهُ صَكَّةً: Ona şiddetle vurdu demektir. والوَهَجُ: Uzaktan hissedilen güneşin sıcaklığı veya ateşin sıcaklığı; Şâkir, 1/283.

822 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/44 (119); Türkî, 1/292.

823 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/44 (119); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/30; Türkî, 1/292.

[٣٣٦] وَحُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، «فِي قَوْلِهِ {أَلِيمٌ} قَالَ: هُوَ الْعَذَابُ الْمُوجِعُ وَكُلُّ شَيْءٍ فِي الْقُرْآنِ مِنَ الْأَلِيمِ فَهُوَ الْمُوجِعُ.»

336. Mincâb'ın rivayeti olarak, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediği bana haber verildi: "{أَلِيمٌ} kelimesi can yakan azap demektir. Kur'ân'da geçen her {أَلِيمٌ} kelimesi can yakan, acı veren anlamına gelir."

4. {بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ} "Söyledikleri yalana karşılık..."

Şanı yüce olan Allah'ın {بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ} *"Söyledikleri yalana karşılık"* sözünün tefsiri:

Kıraat âlimleri bu âyetin okunuşu hakkında ihtilaf ettiler.

1- Bazı kıraat âlimleri, (zâl) harfini şeddesiz ve (yâ) harfinin fethasıyla {بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ} şeklinde okudular. Bu kıraat, Kûfeli âlimlerin çoğunluğunun okuyuşudur.

2- Diğer bazıları ise, yâ harfinin dammesi ve zâl harfinin şeddesiyle يُكَذِّبُونَ şeklinde okudular. Bu kıraat, Medine, Hicaz ve Basra kurrâsının çoğunun okuyuşudur. Bu şekilde okuyanlar sanki Allah Teâlâ'nın, Muhammed'i (sav) ve onun getirdiğini yalanlamaları sebebiyle münafıklara can yakan bir azabı vacip kıldığı, şayet yalanlama olmazsa yalanın hiç kimseye, değil can yakan azabı kolay/dayanılabilir azabı bile vacip kılmadığı görüşündedirler.

Bize göre durum onların dediği gibi değildir. Durum şudur: Allah Teâlâ bu sûrenin baş tarafında münafıkların "iman ettik" sözlerini yalanlamış ve dilleriyle açık ettikleri bu iman iddiasının Allah'ı, Resûlü'nü ve müminleri aldatmaya yönelik bir eylem olduğunu haber vermiştir:

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا}

"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır. Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar." [824]

824 Bakara 2/8-9.

Yani bu iman söylemleriyle ve içlerindeki şüphe ve tereddüdü gizleyerek. {وَمَا يَخْدَعُونَ} *"Oysa başkasını aldatamazlar."* Yani bu yaptıklarıyla. {إِلَّا أَنْفُسَهُمْ} *"sadece kendilerini aldatırlar."* Yani Resûlullah'ı ve müminleri değil. {وَمَا يَشْعُرُونَ} *"farkında değillerdir."* Yani bu aldatmalarının kendilerini nereye getirdiğinin ve Allah Teâlâ'nın bununla kendilerine mühlet vererek onları yavaş yavaş helaka yaklaştırdığının. {فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ} *"Kalplerinde bir hastalık vardır."* Yani nifak ve şüphe hastalığı. Dilleriyle söyledikleri {آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Allah'a ve âhiret gününe iman ediyoruz."* sözleriyle Allah'a, Resûlü'ne ve müminlere yalan söylemeleri sebebiyle, Allah Teâlâ onların şüphe ve tereddütlerini artırmıştır. Onlar bu söylemleriyle yalancıdırlar. Zira kalplerinde, Allah'la Resûlullah'la ilgili inançlarındaki şüphe ve tereddütleri gizlemektedirler. **[1/293]**

Hikmet-i ilâhiyyenin gereği şudur ki, Allah Teâlâ'nın münafıklara olan vaîdi (can yakan azaba uğrayacakları sözü) onlardan bahseden âyetin başlangıcında zikrettiği, onların çirkin fiilleri ve kötü ahlaklarına karşılık olmalıdır. Yoksa zikretmediği diğer fiillerine karşılık değil. Zira bu konuda inen pek çok âyet şu minval üzere gelmiştir ki, bir kavimden ilk bahsettiği yerde onların güzel davranışlarını zikretmiş sonra da onların zikredilen bu davranışlarına vereceği mükâfat ile onu bitirmiştir. Aynı şekilde başka bir kavimden bahsederken başlangıçta onların kötü davranışlarını zikretmiş, daha sonra da bu davranışlarının cezası olacak azap ile sözü tamamlamıştır. Tam da bu şekilde, münafıkların kötü davranışlarından bahsederek başladığı sözü, onların bu çirkin davranışlarına verilecek cezayı zikrederek bitirmesi gerekir. Bizim görüşümüzün sahih olduğuna bu durum ve buna delâlet eden başka âyetlerin varlığı kıraatte tercih edilmesi gereken okuyuşun bizim tercih ettiğimiz kıraat olduğunu göstermektedir. Ayrıca âyetin tefsirleri içinde doğru olan tefsirin bizim tefsirimiz olduğunu ve bu âyette münafıklara vaad edilen can yakıcı azabın, onların şüphe ve yalanlamayı içinde barındıran yalanları olduğunu da göstermektedir. Buna örnek olarak şu âyeti verebiliriz:

{إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ
جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ}

"(Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, 'Senin, elbette Allah'ın Peygamberi olduğuna şahitlik ederiz' derler. Allah senin, elbette

kendisinin Peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah, o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder. Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah'ın dininden alıkoydular. Onlar ne kötü bir iş yapmaktalar."[825]

Diğer bir âyet Mücâdele sûresindeki şu âyettir:

{اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذَابٌ مُهِينٌ}

"Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah'ın dininden alıkoydular. Bunun için onlara alçaltıcı bir azap vardır."[826]

Burada Allah Teâlâ münafıkların -Resûlullah'a inanmadıkları halde "inanıyoruz" diyerek söyledikleri bu sözde- yalancı olduklarını haber vermektedir. Daha sonra da Allah Teâlâ, onların bu yalanı söylemeleri sebebiyle alçaltıcı azaba uğrayacaklarını haber vermektedir. Şayet Bakara sûresinde {وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ} âyetinde kurrânın okuduğu يُكَذِّبُونَ kıraati sahih (tercihe şayan) olsaydı, onlara vaad edilen azap {يَكْذِبُونَ} *"yalan söylemeleri"* sebebiyle değil يُكَذِّبُونَ "yalan saymaları/yalanlamaları" sebebiyle olduğundan, diğer sûredeki kıraat (وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَمُكَذِّبُونَ) şeklinde olurdu. Hâlbuki Müslümanların icmâsıyla bu âyette geçen doğru kıraatin {وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ} şeklinde olduğudur. Yani yalan söylemeleri sebebiyle. Burada Allah Teâlâ'nın münafıkların cezası olarak zikrettiği "can yakan azabın" onların yalan söylemeleri sebebiyle olması da açıkça delâlet ediyor ki Bakara sûresindeki bu âyette sahih kıraat {بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ} şeklinde olandır. Yani yalan söylemeleri sebebiyle. Allah Teâlâ'nın münafıklara vaad ettiği bu can yakıcı azabın, onların yalanlamaları sebebiyle değil de yalan söylemeleri sebebiyle olduğu bir hakikattir. Çünkü Münâfikûn sûresinde de olduğu gibi Bakara sûresinde de bu azap âyetinin öncesinde onların yalanlamalarına dair bir şey zikredilmemektedir. **[1/294]**

Basralı nahiv âlimlerinden biri {بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ} âyetinde geçen ما kelimesinin mastariyet için olduğunu ve bu durumun أُحِبُّ أَنْ تَأْتِيَنِي "bana gelmeni istiyorum" ifadesindeki ile aynı olduğunu, burada da أَنْ ve fiilinin mastar anlamına geldiğini iddia etti. Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olmaktadır: "Bu azap onların yalan söylemeleri ve yalan saymaları sebebiyledir."

---

825 Münâfikûn 63/1, 2.
826 Mücâdele 58/16.

Dedi ki: "Geçmişte olanı haber vermek için cümlenin başına كان kelimesini getirdi. Nitekim şöyle denilir: مَا أَحْسَنَ مَا كَانَ عَبْدُ اللهِ 'Ne de güzel oldu Abdullah.' Burada sen Abdullah'a taaccüb ediyorsun, onun 'oluşu'na değil. Hâlbuki taaccüb 'oluşu' üzerindeki lafızda gerçekleşmiştir."[827] **[1/295]**

Kûfeli nahiv âlimlerinden biri bu sözü hatalı bulup kabul etmedi. O şöyle dedi: "كَانَ taaccübde lağvedilmiştir, zira fiili ondan önce gelmiştir." Burada sanki şöyle demiş oluyor: حَسَنًا كَانَ زَيْدٌ "Zeyd güzel oldu." حَسَنٌ كَانَ زَيْدٌ sözü كَانَ'yi iptal etmiş; şayet isimler ve isim lafzındaki sıfatlar كَانَ'den önce gelir ve كَانَ onunla isim arasında kalırsa, onlarla amel eder. Onun iptalinin illetine gelince, bu durumda ameli iptal olunca isimler ve sıfatlar فَعَلَ يَفْعَلُ'ye benzer ki كَانَ'nin ameli bu ikisinde ortaya çıkmaz. Görmez misin ki sen şöyle dediğinde: كَانَ زَيْدٌ يَقُومُ, كَانَ'nin ameli يَقُومُ'de ortaya çıkmaz. Aynı şekilde كَانَ زَيْدٌ قَامَ örneğinde de ortaya çıkmaz. Bu sebeple faille birlikte كَانَ 'nin amelini, فَعَلَ وَيَفْعَلُ temsilen iptal etti. Bazen faille amel ettirir. Çünkü o isimdir. İsimlerde amel ettirdiği gibi (burada da ettirir). Fakat كَانَ isim ve fiillerden önce gelirse ve kendisinden sonra isim ve fiil olursa bu durumda ona göre bu كَانَ'nin amelinin iptal edilmesi hatalıdır. Bu sebeple naklettiğimiz Basralı nahivcinin görüşünü değiştirdi ve {بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ} âyetini de "yalan söylemeleri sebebiyle" şeklinde te'vil etti.

[BAKARA SÛRESİ 11. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ﴾

"Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz!' derler." **(Bakara 2/11)**

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} *"Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz!' derler."* sözünün tefsiri:

827 Bu görüş Ahfeş'e aittir. *Meâni'l-Kur'ân*, 1/43.

1. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ} "Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde"

Müfessirler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf ettiler.

1- Selman el-Fârisî'den (ra) nakledildiğine göre o şöyle dedi: "Onlar henüz gelmedi." **[1/296]**

[٣٣٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَثَّامُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، قَالَ: سَمِعْتُ الْمِنْهَالَ بْنَ عَمْرٍو، يُحَدِّثُ عَنْ عَبَّادِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ سَلْمَانَ، قَالَ: "مَا جَاءَ هَؤُلَاءِ بَعْدُ الَّذِينَ {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ}."

337. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Ali, A'meş, Minhâl b. Amr, Abbâd b. Abdillah tarikiyle Selman'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} *"Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz!' derler."*[828] Bu cevabı veren kimseler henüz var olmamışlardır."[829]

[٣٣٨] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ عَثَّامِ بْنِ حَكِيمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ شَرِيكٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ حَدَّثَنِي الْأَعْمَشُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ وَغَيْرِهِ، عَنْ سَلْمَانَ "أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} قَالَ: مَا جَاءَ هَؤُلَاءِ بَعْدُ."

338. Bana Ahmed b. Assâm b. Hakîm, Abdurrahman b. Şerîk, (babası) Şerîk, A'meş, Zeyd b. Vehb ve diğerleri tarikiyle Selman'dan (ra)

---

828 Bakara 2/11.

829 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/75; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/30; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/45 (123); Türkî, 1/297; Assâm b. Ali el-Âmirî sika bir râvidir. Onu Ebû Zür'a, İbn Sa'd ve diğerleri sika kabul etmiştir. İbn Sa'd onun hal tercemesini 6/273; Buhârî, *el-Kebîr*, 1/4/93'te naklettiler. Minhâl b. Amr el-Esedî, sika bir râvidir. Biz de *el-Müsned* çalışmamızda sika olmasını tercih ettik. İmam Buhârî, *el-Kebîr*, 2/4/12'de şunu kesin olarak ifade etmiştir: "Şu'be ondan rivayette bulundu." Şu'be'nin ondan rivayette bulunması *el-Müsned*'de de yer almaktadır. Abbâd b. Abdillâh el-Esedî el-Kûfî: Buhârî onun hakkında فِيهِ نَظَرٌ "zayıftır" dedi. İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretti. İbnü'l-Medînî ise onu zayıf saydı. İbn Ebî Hâtim 82/1/3'te onun Hz. Ali'den (ra) hadis dinlediğini zikretti. Ben *el-Müsned* şerhimde (s. 883) onun hadislerinin hasen olduğunu açıklamıştım. Selman ise sahabe olan Selmânü'l-Hayr el-Fârisî'dir (ra); Şâkir, 1/287.

onun şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} *"Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz!' derler."*[830] Bu âyette bahsedilen kimseler henüz var gelmemişlerdir."[831]

2- Diğerleri ise şu şekilde tefsir ettiler:

[٣٣٩] حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} هُمُ الْمُنَافِقُونَ. أَمَّا {لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ} فَإِنَّ الْفَسَادَ هُوَ الْكُفْرُ وَالْعَمَلُ بِالْمَعْصِيَةِ."

339. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} *"Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz!' derler."*[832] Bu âyette bahsi geçenler münafıklardır. {لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ} *"Yeryüzünde fesat çıkarmayın."* âyetine gelince buradaki fesadın anlamı küfür/inkâr ve isyan/günah işlemektir."[833]

---

830 Bakara 2/11.

831 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/75; Türkî, 1/297; Ahmed b. Osman b. Hakîm el-Evdî sika bir râvidir. Nesâî, Bezzâr ve diğerleri onu sika saymıştır. Kendisinden Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerinde nakilde bulunmuştur. Hayatta oldukları halde Buhârî'nin kendilerinden rivayette bulunduğu eş-Şuyûhu'l-Kalâid'dendir. Bu zat h. 260 veya 261 yılında vefat etmiştir. Buhârî ise h. 256 yılında vefat etti. Abdurrahman b. Şerîk b. Abdillah en-Nehaî: İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretti. Ebû Hâtim onun hakkında şöyle dedi: وَاهِى الحَدِيثِ "Hadiste zayıftır."; Bu hadisin isnadı bana göre hasendir. Bundan önce hasen olan diğer bir isnad geçmişti. Bu iki isnaddan her biri diğerini takviye eder. Bu hadisi İbn Kesîr, 1/91 Taberî'den bu isnad ile nakletmiştir; Şâkir, 1/288.

832 Bakara 2/11.

833 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/30; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/45 (122); Türkî, 1/297.

[٣٤٠] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: "{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ} يَقُولُ: لَا تَعْصُوا فِي الْأَرْضِ. قَالَ: فَكَانَ فَسَادُهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ ذَلِكَ مَعْصِيَةَ اللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ، لِأَنَّ مَنْ عَصَى اللَّهَ فِي الْأَرْضِ أَوْ أَمَرَ بِمَعْصِيَتِهِ فَقَدْ أَفْسَدَ فِي الْأَرْضِ، لِأَنَّ إِصْلَاحَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاءِ بِالطَّاعَةِ."

340. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediği bana haber verildi: "{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ} *"Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde"*[834] yani yeryüzünde Allah'a isyan etmeyin demektir. Dedi ki: 'Onların kendilerine karşı işledikleri bu fesat, Allah'a isyan etmeleridir. Çünkü her kim ki yeryüzünde Allah'a isyan eder veya O'na isyan edilmesini emrederse o kişi yeryüzünde fesad çıkaran kimsedir. Zira göğün ve yerin ıslahı ancak Allah'a itaat etmekle olur.'"[835] **[1/297]**

Bu âyetin tefsiri hakkında bu iki tefsirden tercihe en layık olanı şöyle diyenlerin tefsiridir: "{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} *"Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde, 'Biz ancak ıslah edicileriz!' derler."*[836] Bu âyet, her ne kadar kıyamete kadar gelecek olan ve bu münafıklarla aynı özellikleri taşıyan herkesi anlam olarak içerse de Resûlullah (sav) zamanındaki münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Selman (ra) bu âyeti okuduğu zaman söylediği, "Bu âyette bahsi geçen kimseler henüz gelmemişlerdir." sözünü muhtemeldir ki, âyetin haklarında indiği ve Resûlullah (sav) zamanında yaşamış olan münafıkların ölüp gitmesinden sonra söylemiş, benzer özelliklere sahip insanların daha sonra da geleceklerini ama henüz gelmediklerini kastetmiştir. Değilse daha önce gelip geçenlerden kimsenin bu özelliklerde olmadığını kastetmemiştir.

Bizim, bu âyetin tefsiri konusunda iki tefsirden tercihe şayan olanı budur dememizin sebebi, Resûlullah'ın (sav) hayatında bu âyette bahsedilen özellikleri taşıyan münafıkların bulunduğu, bunların ashâb-ı kirâmın arasında yaşadıkları ve âyetin de bunlar hakkında indiği hususlarında tefsircilerin icmâsıdır. Üzerinde ittifak edilen görüş ise Kur'ân tefsiri hakkındaki görüşlerden tercihe şayan olan tefsirdir. Değilse sahihliği

834 Bakara 2/11.
835 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/45 (122); Türkî, 1/298.
836 Bakara 2/11.

konusunda herhangi bir aslın veya benzeri bir hükmün olmadığı görüşü tercihe şayan değildir. **[1/298]**

Yeryüzünde bozgunculuk yapmak demek orada Allah Teâlâ'nın yasakladığı şeyleri yapmak ve korunmasını/muhafazasını emrettiği şeyleri ise zayi etmek demektir. İşte bu ifsadın tamamıdır. Nitekim Allah Teâlâ meleklerin sözünü haber verirken şöyle buyurdu:

{قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدِ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ}

"Onlar, 'Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın?' demişlerdi."[837]

Bununla şu anlamı kastetmişlerdi: "Orada sana isyan edecek ve emrine muhalefet edecek birini mi yaratacaksın?" Münafıkların sıfatı olan yeryüzünde fesad çıkarmaları da orada Rablerine isyan etmeleri, yapmaları yasaklanan şeyleri işlemeleri, farzları zayi etmeleri, Allah'ın dini konusunda şüphe içinde olmaları -ki hiç kimsenin ameli o dini kesin olarak tasdik etmeden ve gerçek/hak olduğuna yakînen inanmadan kabul edilmez- kalplerinde bulunan şüphe ve tereddütlere rağmen ve inanmadıkları halde inandıklarını iddia ederek yalan söylemek sûretiyle müminleri kandırmaları ve Allah'ı, kitaplarını, resûllerini yalanlayan kimseleri, fırsatını buldukları her seferinde- Allah'ın dostlarına karşı desteklemeleri, işte bütün bunlar münafıkların Allah'ın yeryüzünde ifsad etme/fesat çıkarma özellikleridir. Hâlbuki onlar bunu yapmakla yeryüzünde sulhu ve ıslahı sağladıklarını zannediyorlardı. Fakat Allah Teâlâ, bu zanları sebebiyle onlardan cezasını düşürmedi, isyankârlar için hazırladığı cezadan can yakan azabını onlar için hafifletmedi. Bilakis onlara cehennemin en aşağı tabakasını, azabının en can yakanını ve dünyada iken Allah Teâlâ'nın onların adi ve aşağılık olduklarını bildirmesiyle utanç duyacakları dünyevî cezayı onlara vacip kılmıştır. Rabbimiz şöyle buyurdu:

{أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ}

"İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir."[838]

---

837 Bakara 2/30.
838 Bakara 2/12.

Allah Teâlâ'nın onlar hakkındaki hükümlerinden olan bu hüküm, "Allah Teâlâ'nın verdiği cezaları ancak Rabbine karşı inat edip, kendisinin yerine getirmesi gereken hukukullahı ve Allah'ın farzlarını öğrendikten sonra, bildiği ve bağlayıcı olduğuna dair hüccet kendisi aleyhine sabit olduğu halde yapmayan kimse hak eder." diyen kimsenin görüşünü Allah Teâlâ'nın yalanladığını gösteren en kuvvetli delildir.

2. {قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} "Biz ancak ıslah edicileriz, derler."

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} *"Biz ancak ıslah edicileriz, derler."* sözünün tefsiri:

1- Bu âyetin tefsiri, İbn Abbas'ın (ra) da dediği gibi ki:

[٣٤١] حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «قَوْلُهُ: {إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} أَيْ قَالُوا: إِنَّمَا نُرِيدُ الْإِصْلَاحَ بَيْنَ الْفَرِيقَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَأَهْلِ الْكِتَابِ.»

341. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ} *"Biz ancak ıslah edicileriz, derler."*[839] Yani 'biz iki grup arasını, müminlerle Ehl-i Kitap arasını ıslah etmek istiyoruz.' derler."[840] **[1/299]**

2- Başkaları ise bu konuda ona muhalefet etmiştir:

[٣٤٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ} قَالَ: إِذَا رَكِبُوا مَعْصِيَةَ اللَّهِ، فَقِيلَ لَهُمْ: لَا تَفْعَلُوا كَذَا وَكَذَا، قَالُوا: إِنَّمَا نَحْنُ عَلَى الْهُدَى مُصْلِحُونَ.»

342. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ} *"Bunlara, 'Yeryüzünde fesat çıkarmayın' denildiğinde"*[841] yani Allah'a isyan

839 Bakara 2/11.
840 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/531; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/45 (124); Türkî, 1/300.
841 Bakara 2/11.

ettikleri zaman onlara; şu günahları işlemeyin/terk edin, denildiğinde onlar şöyle derler: 'Bizler hidâyet üzere olan ıslah edicileriz.'"[842]

Bu konuda iki durumdan hangisi onlardan sadır olmuş olursa olsun, yani onların ıslah edici oldukları iddiaları ki kendileri şüphesiz yaptıkları şey hususunda ıslah edici olduklarını sanıyorlardı. Bu ister Yahudilerle Müslümanlar arasında ıslah edicilik olarak, isterse dinleri hususunda arabuluculuk yapmaya kalkmaları veya Allah'a isyan etmeleri, içlerinde sakladıklarının tam tersini söyleyerek müminleri kandırmak için yalan söylemeleri olsun (fark etmez). Çünkü onlar bütün bu hususlarda kendilerince doğruyu/iyi olanı yapıyorlar, hâlbuki Allah katında bu yaptıklarıyla kötülük işleyen ve Allah'ın emrine aykırı davranan konumdadırlar. Zira Allah Teâlâ onlara Yahudileri düşman bellemelerini ve onlara karşı Müslümanların yanında savaşmalarını emretmiş; müminleri zorunlu tuttuğu gibi onları da Allah Resûlü'nü tasdik edip Allah katından getirdiği şeylerin hepsini kabul etmekte zorunlu tutmuştu.

Yahudilerle, velayet (Müslümanlar aleyhine onlarla gizli dostluk anlaşması) ilişkisine dayanan gizli toplantıları, Allah Resûlü'nün peygamberliği ve Allah katından getirdikleri konusunda şüphe etmeleri, -her ne kadar bu onlara göre Yahudilerle Müslümanlar arasını ıslah edicilik ve dinleri konusunda hidâyet üzere olmak anlamına gelse de- fesad ve bozgunculuğun en büyüğüdür. Bunu ifade için Allah Teâlâ şöyle buyurdu: {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ} *"İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir."* Yoksa onların, *"yeryüzünde bozgunculuk yapmayın"* dediği müminler değil. {وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ} *"Fakat farkında değillerdir."*[843] **[1/300]**

[BAKARA SÛRESİ 12. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ﴾

***"İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir."* (Bakara 2/12)**

Şanı yüce olan Allah'ın {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ} *"İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir."* sözünün tefsiri:

842 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/30; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/75; Türkî, 1/300.
843 Bakara 2/12.

1. {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ} "İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir. Fakat farkında değillerdir."

Allah Teâlâ'nın bu sözü, münafıkların, Allah'ın emrettiği hususlarda O'na itaat etmeleri emredildiğinde ve Allah'ın yasakladığı şeylerde O'na isyan etmekten men edildiklerinde bir iddia olarak söyledikleri; "Bizler ıslah edicileriz, bozguncular değiliz, sizin bizlerde münker olarak gördüğünüz şeylerin veya bizi sapkın olarak görmenizin aksine bizler hidâyet ve dosdoğru bir yoldayız." sözlerine bir yalanlamadır. Böylece Allah Teâlâ onların bu konudaki söylemlerini yalanlamaktadır. Şöyle buyurur:

{أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ}

"İyi bilin ki, onlar bozguncuların ta kendileridir."[844]

Yani Allah'ın emrine muhalefet edenler, çizdiği sınırlarını aşanlar, O'na isyan edenler ve O'nun farz kıldığı şeyleri -ne yaptıklarını bilmeksizin şuursuzca- terk edenler işte bunlardır. Yoksa, onlara adâleti emreden, Allah'ın arzında O'na isyanı yasaklayan müminler bozguncu değillerdir.

[BAKARA SÛRESİ 13. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

***"Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın' denildiğinde ise, 'Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?' derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler."* (Bakara 2/13)**

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ} *"Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın' denildiğinde ise, 'Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?' derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler."* sözünün tefsiri:

844 Bakara 2/12.

1. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ} "Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın' denildiğinde"

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ} *"Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın' denildiğinde"*[845] âyetinin tefsiri şu şekildedir: Allah Teâlâ'nın kendilerini bize vasfedip özellikleriyle tanıttığı ve {آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"İnanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."*[846] dediklerini naklettiği bu kimselere; "İnsanların tasdik edip inandıkları gibi siz de Muhammed'e (sav) inanıp ona Allah katından gelen şeyleri tasdik edin." denilse, demektir. Burada {النَّاسُ} "insanlar"dan maksat müminlerdir ki bunlar, Hz. Muhammed'e (sav), onun peygamberliğine ve onun Allah katından getirdiği şeylere inanmış kimselerdir. Nitekim:

[٣٤٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ} يَقُولُ: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ صَدِّقُوا كَمَا صَدَّقَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ، قُولُوا: إِنَّهُ نَبِيٌّ وَرَسُولٌ، وَإِنَّ مَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ حَقٌّ، وَصَدِّقُوا بِالْآخِرَةِ، وَأَنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ.»

343. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ} *"Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın' denildiğinde"*[847] yani, onlara denilse ki: 'Hz. Muhammed'in (sav) ashâbının tasdik ettiği gibi siz de tasdik edin ve şöyle deyin: 'Muhakkak ki o (Muhammed) nebi ve rasûldür ve ona indirilen şeyler haktır, gerçektir.' Ayrıca âhireti de tasdik edip inanın, şüpheniz olmasın ki kesinlikle sizler öldükten sonra tekrar diriltileceksiniz.'"[848] **[1/301]**

Burada {النَّاسُ} kelimesinin başına ال takısı gelmiştir. [Bu ال takısı genelde istiğrak için kullanılır.] Hâlbuki onlar insanların tamamı değil bir kısmıdır. [Neden burada bu şekilde bir kullanım vardır?]

---

845 Bakara 2/13.
846 Bakara 2/8.
847 Bakara 2/13.
848 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/45 (126, 127); Türkî, 1/302.

Bunun sebebi, o kimselerin âyetin muhatapları tarafından bizzat tanınıyor olmalarıdır. [Yani ال takısı ahd-i zihnî içindir.]

Buna göre âyetin mânası şu şekildedir: Kendileri yakîn ehlinden olup sizin de tanıdığınız şu insanların iman ettiği ve Allah'ı (cc) [varlığını, birliğini, eşi-benzeri, zıddı niddi, ortağı olmadığını kabul edip inandıkları], Muhammed'i (sav), onun Allah katından getirdiği şeyleri ve âhiret gününü tasdik edip inandıkları gibi sizler iman edip tasdik edin.

İşte bu sebeple {النَّاسُ} kelimesinin başına ال takısı gelmiştir. Tıpkı şu âyetteki {النَّاسُ} kelimesinin başına ال takısı geldiği gibi:

{الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ}

"Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, 'İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun' dediklerinde..."[849]

Çünkü burada ال takısının gelmesi, âyetin muhatapları tarafından bilinip tanınan kimselere işaret etmektedir.

2. {قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} "'Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?' derler."

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} "*'Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?' derler.*" sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {السُّفَهَاءُ} kelimesi سَفِيهٌ kelimesinin çoğuludur. العُلَمَاءُ'nın العَلِيمُ ve الحُكَمَاءُ'nın الحَكِيمُ kelimelerinin çoğulu oldukları gibi. السَّفِيهُ "cahil", "kıt görüşlü" ve "fayda ve zararını düşünemeyen" kimse demektir. Bu sebeple Allah Teâlâ kadınları ve büluğa ermemiş çocukları {السُّفَهَاءَ} olarak vasfetmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

{وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا}

"Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin."[850]

---

849 Âl-i İmrân 3/173.
850 Nisâ 4/5.

Müfessirlerin çoğunluğu burada geçen {السُّفَهَاءَ} ifadesiyle kastedilenlerin, zayıf görüşlü/öngörüsüz, malın harcanması gereken yerlerde fayda ve zararını tam olarak bilemeyen kadınlar ve çocuklar olduğunu söylemişlerdir. **[1/302]**

Münafıkların da *"akılsızlar gibi iman mı edelim?"* sözlerinden kastettikleri şudur: Onlar Muhammed'i (sav) ve onun Allah katından getirdiği şeyleri tasdik edip yeniden dirilmeyi ikrar etmeye davet edildiklerinde [ki müminler onları şöyle davet etmişlerdi]: "Sizler de Muhammed'in (sav) ashâbının, ona tâbi olup onu tasdik eden müminlerin, iman ve yakîn ehlinin, Allah'a (cc), Hz. Muhammed'in (sav) diliyle ve Kur'ân'da onlara farz kıldığı şeylere ve âhiret gününe inandığı gibi iman edin." denildiğinde cevaben şöyle derler:

"Bizler cahil kimselerin inandığı gibi mi inanalım, bu akılsız ve anlayışsız kimselerin tasdik ettiği gibi Muhammed'i (sav) mi tasdik edelim!?" Nitekim:

[٣٤٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا: «{أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} يَعْنُونَ أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

344. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} *"Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?"*[851] 'Yani bununla kastettikleri kimseler Hz. Peygamber'in (sav) ashâbıdır.'"[852]

---

851 Bakara 2/13.

852 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/76; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/30; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/46 (130); Türkî, 1/303.

[٣٤٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «{قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} يَعْنُونَ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

345. Bana Müsennâ b. İbrahim, İshak b. Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''nin şöyle dediğini nakletti: "{أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} *"Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?"*[853] 'Yani bununla kastetikleri kimseler Hz. Peygamber'in (sav) ashâbıdır.'"[854] **[1/303]**

[٣٤٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، "فِي قَوْلِهِ: {قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} قَالَ: هَذَا قَوْلُ الْمُنَافِقِينَ، يُرِيدُونَ أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

346. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in (ra) şöyle dediğini nakletti: "{أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} *"Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?"*[855] 'Bu münafıkların sözüdür ki bununla Hz. Muhammed'in (sav) ashâbını kastediyorlar.'"

[٣٤٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} يَقُولُونَ: أَنَقُولُ كَمَا تَقُولُ السُّفَهَاءُ؟ يَعْنُونَ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لِخِلَافِهِمْ لِدِينِهِمْ."

347. Bize Ebû Küreyb, Osmân b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ} *"Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?"*[856] 'Yani şöyle diyorlar: 'Akılsızların dediği gibi mi diyelim?' Kastettikleri kimseler, dinlerinde onlara muhalif oldukları için, Hz. Muhammed'in (sav) ashâbıdır.'"[857]

---

853 Bakara 2/13.
854 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/46 (130); Türkî, 1/303.
855 Bakara 2/13.
856 Bakara 2/13.
857 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/46 (129); Türkî, 1/304.

3. {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ} "İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler."

Şanı yüce olan Allah'ın {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ} *"İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu âyet, Allah Teâlâ'nın daha önce şüphe ve yalanlama içinde olmaları gibi vasıflarını saydığı ve özelliklerini zikrettiği münafıkların durumunu haber vermektedir. O münafıklar dinleri konusunda cahildirler. İnançları konusunda kıt görüşlüdürler. Zira Allah (cc) hakkında, Muhammed (sav) hakkında, onun peygamberliği, Allah (cc) katından getirdiği şeyler ve yeniden diriltilme konusunda kendileri için inanç olarak tercih ettikleri şeyde şek ve şüphe içindedirler. Bütün bunları yaparak kendilerine kötülük ediyorlar da bununla birlikte kendilerinin iyi bir şey yaptığını zannediyorlar. İşte bu durum sefihliğin ta kendisidir. Çünkü sefih kimse ıslah edeceğim derken ifsad eder, koruyacağım derken zayi edip yok eder. İşte münafıklar böyledirler. Allah'a (cc) itaat ediyoruz diyerek O'na isyan ediyorlar, O'na iman ediyoruz derken O'nu inkâr ediyorlar. İyilik yapıyorum zannederek öz nefislerine bile kötülük yapıyorlar. Nitekim Allah (cc) onları şu şekilde vasfetmektedir:

{أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ}

"İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler."[858]

Yani buyuruyor ki: Allah'ı (cc), kitabını, Resûlü'nü, mükâfat ve cezayı tasdik edip kabul eden müminler değil de asıl sefih olanlar münafıkların ta kendileridirler. Fakat bunu bilmezler. İbn Abbas (ra) da âyeti bu şekilde tefsir etmiştir. **[1/304]**

[٣٤٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «يَقُولُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ} يَقُولُ: الْجُهَّالُ {وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ} يَقُولُ: وَلَكِنْ لَا يَعْقِلُونَ.»

348. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Allah Teâlâ

858 Bakara 2/13.

buyurdu: {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ} *"İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir."* Yani cahildirler. {وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ} *"Fakat bilmezler."*[859] Yani akletmezler."[860]

{السُّفَهَاءُ} kelimesinin başına ال takısının gelmesi, {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ} *"Onlara, 'İnsanların inandıkları gibi siz de inanın' denildiğinde"*[861] âyetindeki {النَّاسُ} kelimesinin başına ال'ın gelmesine benzemektedir. Orada bunun gerekçesini açıklamıştık. Burada {السُّفَهَاءُ} kelimesine ال'ın gelmesiyle orada {النَّاسُ} kelimesine ال'ın gelmesi aynıdır. Bu âyetin delâlet ettiği mâna, "Allah Teâlâ'nın verdiği cezalar başkasına değil sadece hakkı bilerek/inatla inkâr ettiği hususun hakikat olduğunu bile bile inatla inkâr eden kimse içindir." diyen kimsenin görüşünün hatalı olduğunu da göstermektedir. Bu âyetin delâlet ettiği bu anlamın benzeri, daha önce tefsirini izah ettiğimiz {وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ} *"Fakat farkında değillerdir."*[862] âyetinin ve benzeri âyetlerin delâletine benzerdir. **[1/305]**

[BAKARA SÛRESİ 14. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ﴾

***"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İnandık' derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, 'Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz' derler."* (Bakara 2/14)**

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İnandık' derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, 'Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz' derler."* sözünün tefsiri:

---

859 Bakara 2/13.
860 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/46 (131,132); Türkî, 1/305.
861 Bakara 2/13.
862 Bakara 2/12.

1. {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ} "İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İnandık' derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, 'Şüphesiz, biz sizinle beraberiz.' derler."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu âyet daha önce Allah Teâlâ'nın münafıkların Allah'ı, Resûlü'nü ve müminleri kandırmaya çalıştıklarını haber verdiği âyetin benzeridir. Orada şöyle buyurdu:

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ}

"İnsanlardan, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."[863]

Sonra onları şu sözüyle yalanlar:

{وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ}

"Hâlbuki onlar inanmış değillerdir."[864]

Onlar bu söylemleriyle Allah'ı (cc) ve iman edenleri kandırmaya çalışıyorlar.

Aynı şekilde bu âyette de münafıkların, Allah'ı (cc), kitabını ve Resûlü'nü tasdik edip inanmış olan müminlere, onları aldatmak ve böylece kendi can, mal ve evlatlarının güvenliklerini garantiye almak ve onlardan kurtulmak için, inanmadıkları halde sadece dilleriyle Hz. Muhammed'e (sav) ve onun Allah (cc) katından getirdiği şeylere inandık, iman ettik dediklerini haber vermektedir. Münafıklar azgın elebaşlarıyla, şer, kötülük ve günah baronlarıyla ve kendileri gibi Allah'ı (cc), kitabını ve Resûlü'nü inkâr eden ve ayrıca kendilerinin şeytanları da olan diğer müşriklerle baş başa kaldıklarında -biz daha önce bu kitapta şeytan kavramının her azgın facir günahkâra delâlet ettiğini delilleriyle birlikte açıklamıştık- onlara şöyle derler:

{إِنَّا مَعَكُمْ}

"Şüphesiz, biz sizinle beraberiz."[865]

---

863 Bakara 2/8.
864 Bakara 2/8.
865 Bakara 2/14.

Yani biz sizinle dininiz hususunda beraberiz, bizler dininiz konusunda müminlere karşı olduğunuz şeylerde sizin destekçiniziz. Biz, sizlerin dostu ve sırdaşıyız, Hz. Muhammed'in (sav) ashâbının değil. Kesinlikle bizler Allah (cc) ile, kitabıyla, Resûlü'yle ve onun ashâbıyla alay ediyoruz. Bu açıklama şu rivayetteki açıklama gibidir:

[٣٤٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ: قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: "{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} قَالَ: كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْيَهُودِ إِذَا لَقُوا أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ بَعْضَهُمْ، قَالُوا: إِنَّا عَلَى دِينِكُمْ، وَإِذَا خَلَوْا إِلَى أَصْحَابِهِمْ وَهُمْ شَيَاطِينُهُمْ {قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ}."

349. Bize Muhammed b. Alâ, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İnandık' derler."*[866] 'Dedi ki: 'Yahudi erkeklerden bir grup Hz. Peygamber'in (sav) ashâbıyla veya onlardan biriyle karşılaştıklarında 'Biz de sizin dininize inanıyoruz' derler. Kendi şeytanları, azgın elebaşlarıyla buluştuklarında ise {قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} "'*Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz' derler.*"'[867] **[1/306]**

[٣٥٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} قَالَ: إِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ مِنْ يَهُودَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَهُمْ بِالتَّكْذِيبِ، وَخِلَافِ مَا جَاءَ بِهِ الرَّسُولُ {قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ} أَيْ إِنَّا عَلَى مِثْلِ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ {إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ}."

350. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini

866 Bakara 2/14.
867 Bakara 2/14; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/46-48 (133, 136, 141); Türkî, 1/307.

nakletti: "{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İnandık' derler. Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman"* 'yani, kendilerine yalanlamayı ve Muhammed'e (sav) indirilenin zıddına hareket etmeyi emreden Yahudilerden şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında; {قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ} *"Şüphesiz, biz sizinle beraberiz."* yani sizinle aynı şeye inanıyoruz. {إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} *"'Biz ancak onlarla alay ediyoruz' derler."'*[868]

[٣٥١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} أَمَّا شَيَاطِينُهُمْ، فَهُمْ رُءُوسُهُمْ فِي الْكُفْرِ."

351. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} *"Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman"* 'yani şeytanlardan maksat küfürde elebaşı olanlardır.'"[869]

[٣٥٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلُهُ: "{وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} أَيْ رُؤَسَائِهِمْ وَقَادَتِهِمْ فِي الشَّرِّ، قَالُوا: {إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ}."

352. Bize Bişr b. Muâz el-Akadî, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} *"Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman"* 'yani şer ve kötülükte lider ve önder olanlarla baş başa kalınca onlara; {إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} *"Biz ancak onlarla alay ediyoruz."* derler."'[870] **[1/307]**

---

868 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/531; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/47, 48 (138, 141); Türkî, 1/307.

869 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/77; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/47 (140); Türkî, 1/307.

870 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/47 (138); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/161 (Abd b. Humeyd'den); Türkî, 1/308.

[٣٥٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، "فِي قَوْلِهِ: {وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} قَالَ الْمُشْرِكُونَ."

353. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdurrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} *"Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman"* 'yani 'müşriklerle' demektir.'"

[٣٥٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ "فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} قَالَ: إِذَا خَلَا الْمُنَافِقُونَ إِلَى أَصْحَابِهِمْ مِنَ الْكُفَّارِ."

354. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî, Ebû Âsım, Îsâ b. Meymûn, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} *"Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman"* 'yani 'münafıklar, kâfirlerden olan dostlarıyla baş başa kaldıklarında' demektir.'"

[٣٥٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، عَنْ شِبْلِ بْنِ عَبَّادٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: "{وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} قَالَ: أَصْحَابِهِمْ مِنَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُشْرِكِينَ."

355. Bana Müsennâ b. İbrahim, Ebû Huzeyfe, Şibl b. Abbâd, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den şöyle nakletti: "{وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} *"Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman"* 'yani onların münafıklardan ve müşriklerden olan dostlarıyla demektir.'"[871]

[٣٥٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: "{وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} قَالَ إِخْوَانُهُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، {قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ}."

871 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 196; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/47 (139); Türkî, 1/308.

356. Bana Müsennâ, İshak b. Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} *"Fakat şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman"* yani 'müşriklerden olan kardeşleriyle baş başa olduklarında' onlara şöyle derler: {قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} *"'Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz.' dediler."*[872]

[٣٥٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ "فِي قَوْلِهِ: {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} قَالَ: إِذَا أَصَابَ الْمُؤْمِنِينَ رَخَاءٌ، قَالُوا إِنَّا نَحْنُ مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ إِخْوَانُكُمْ، وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمُ اسْتَهْزَءُوا بِالْمُؤْمِنِينَ."

357. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا} *"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İnandık' derler."*[873] Yani 'müminler rahat ve afiyette olduklarında onlara 'Biz sizinleyiz, sizin kardeşleriniz.' derler. Şeytanlarıyla baş başa kalınca ise müminlerle alay ederler.'" **[1/308]**

[٣٥٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ مُجَاهِدٌ: "{شَيَاطِينِهِمْ}: أَصْحَابِهِمْ مِنَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُشْرِكِينَ."

358. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{شَيَاطِينِهِمْ} *"şeytanlarıyla (münafık dostlarıyla)"*[874] 'yani 'münafıklardan ve müşriklerden olan dostlarıyla' demektir.'"

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Âyette kullanılan ifade {وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} şeklindedir. Nasıl {خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} diyor da خَلَوْا بِشَيَاطِينِهِمْ demiyor? Hâlbuki sen de biliyorsun ki Araplar arasında dildeki yaygın kullanım خَلَوْتُ بِفُلَانٍ şeklinde olmasıdır. Bu kullanım خَلَوْتُ إِلَى فُلَانٍ ifadesinden daha yaygın ve daha çok kullanılmaktadır. Ayrıca sen Kur'ân'ın açıklama ve beyânlarının en fasih açıklamalar olduğunu söylemiştin?" Ona şöyle cevap verilir:

872 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/48 (140); Türkî, 1/308.
873 Bakara 2/14.
874 Bakara 2/14.

Arap dil bilimciler bu konuda ihtilaf ettiler. Basralı nahiv âlimlerinden biri şöyle dedi: "خَلَوْتُ إِلَى فُلَانٍ ifadesi kullanıldığında kastedilen: خَلَوْتُ إِلَيْهِ فِي حَاجَةٍ خَاصَّةٍ "Onunla özel bir ihtiyacım sebebiyle baş başa kaldım." anlamıdır. Bu ifade kullanıldığında, özel bir ihtiyaç sebebiyle baş başa kalmanın haricinde bir anlam ihtimali yoktur."

Fakat خَلَوْتُ بِهِ ifadesi kullanıldığı zaman ise iki anlama gelebilir.

Birincisi: Bir hacetten dolayı baş başa görüşme.

Diğeri ise: Onunla alay etmek.

Buna göre {وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} ifadesi diğer yaygın kullanımdan daha fasihtir. Çünkü şayet وَإِذَا خَلَوْا بِشَيَاطِينِهِمْ denilseydi bu ifadeyi dinleyen için oluşacak anlam karışıklığı {وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} ifadesiyle ortadan kalkmaktadır. Bu, görüşlerden birisidir.

Diğer görüşe gelince: {وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ} ifadesinin anlamını إِذَا خَلَوْا مَعَ شَيَاطِينِهِمْ şeklinde tevcih etmektir. Zira harf-i cerler[875] birbirinin yerine kullanılır. Nitekim Allah Teâlâ, Îsâ b. Meryem'in havarilerine söylediği sözü haber vererek şöyle buyurmuştur:

{مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ}

"Allah yolunda yardımcılarım kimlerdir?"[876]

Yani مَعَ اللهِ demektir. Aynı şekilde عَلَى harf-i cerri مِنْ; فِي; عَنْ ve بِ harf-i cerleri yerine kullanılmıştır. Nitekim şâir[877] şöyle demiştir:

---

875 Metinde حُرُوفُ الصِفَات şeklinde geçmektedir. Harf-i cerler anlamına gelir. Harf-i cer denilmesinin sebebi kendisinden sonra gelen ismi, cer yapmasıdır. Hurûfu's-sıfat denilmesi ise isimde yeni bir sıfat/özellik meydana getirdiği içindir. Şu sözünde olduğu gibi: جَلَسْتُ فِي الدَّارِ "evde oturdum" dediğinde ev oturmanın gerçekleştiği yer/zarfı olmuş oluyor. Yine denildi ki: "Bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi kendisinden önce gelen nekre kelimeye sıfat olmasıdır." Kûfeli dilciler bunlara حُرُوفُ الاضَافَة izafet harfleri de derler. Çünkü bu harfler ismi fiile izafe eder, onu fiile bağlar. (Bk. *Hem'u'l-Hevâmi'*, 2/19.) Ayrıca bu harflere حُرُوفُ المَعَانِي mâna harfleri de denilmiştir. Az sonra geleceği gibi, المُعَاقَبَة harf-i cerlerin birbiri yerine kullanılması demektir. Şâkir, 1/199.

876 Âl-i İmrân 3/52.

877 Şiir Akif el-Ukaylî'ye aittir. (Başka kaynaklarda Kahîf el-Ukaylî/Kahîf el-İclî şeklinde geçmektedir.) Bu şiirinde Hakîm b. Müseyyeb el-Kuşeyrî'yi övmektedir. Bk. *Nevâdiru Ebî Zeyd*, s. 176; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 4/247; Şâkir, 1/199.

إِذَا رَضِيَتْ عَلَيَّ بَنُو قُشَيْرٍ ... لَعَمْرُ اللهِ أَعْجَبَنِي رِضَاهَا

Şâyet Kuşeyroğulları benden hoşnut olurlarsa,
Allah'ın (adına ömrün) hakkı için, onun hoşnutluğu da
benim hoşuma gider[878] **[1/309]**

Burada عَلَيَّ harf-i cerri عَنِّي anlamındadır.

Kûfeli bir dilci bu âyetteki anlamı şu şekilde tefsir etti:

{وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا}

"İman edenlerle karşılaştıkları zaman, 'İnandık' derler."[879]

'Yani boş vakitlerini şeytanlarına tahsis edince demektir.' Onun iddiasına göre âyeti, kelâmın delâlet ettiği bu anlama çeken şey, münafıkların müminlerle buluşma ve yalnız kalmak yerine şeytanlarıyla buluşup onlarla baş başa olmayı tercih etmeleridir. Yoksa âyette geçen خَلَوْا kelimesi değildir. Bu tefsire göre إلى harf-i cerrinin yerine başka bir harf-i cerrin gelmesi uygun olmaz. Zira bu durumda başka harf-i cer gelirse anlam değişecektir.

Bu görüş bana göre doğru olan görüştür. Zira her harf-i cerrin, başka harfte olmayan sadece kendine ait hususî bir kullanımı vardır. Bu kuralın dışına çıkıldığını gösteren kesin bir delil olmadan başka bir görüş beyân etmek uygun olmaz. Ayrıca إلى harf-i cerrinin kullanıldığı her yerde ona mahsus bir hüküm vardır ve bu hükmün orada ondan çekilip alınması caiz değildir. **[1/310]**

2. {إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} "Biz ancak onlarla alay ediyoruz."

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} *"Biz ancak onlarla alay ediyoruz."* sözünün tefsiri:

Bütün müfessirler -ki bu konuda aralarında ihtilaf yoktur- {إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} âyetinin anlamının *"Biz onlarla alay ediyoruz."* olduğu konusunda icmâ etmişlerdir.

878 بَنُو قُشَيْر büyük bir Arap kabilesidir. Kuşeyr b. Ka'b b. Rebîa' b. Âmir b. Sa'sa''a nisbet edilmektedir. Pek çok âlim bu kabileye mensuptur. Abdülhamîd, 1/229.

879 Bakara 2/14.

O halde bu sözün anlamı şudur: Kendilerini yoldan çıkaran münafıklardan ve müşriklerden olan arkadaşlarıyla baş başa kaldıkları zaman da "Şüphesiz ki biz sizinle beraberiz, Muhammed'i (sav) ve onun getirdiğini yalanlamanız konusunda ve ona ve tâbilerine düşmanlık etmenizde sizin dininiz üzereyiz. Bizler onlarla karşılaştığımızda onlara söylediğimiz {آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Allah'a (cc) ve âhiret gününe inandık"* sözümüzle Muhammed'in (sav) arkadaşlarıyla sadece alay ediyoruz." diyorlardı. Nitekim:

[٣٥٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "قَالُوا: {إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} سَاخِرُونَ بِأَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

359. Bize Muhammed b. Alâ, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} *"Biz ancak onlarla alay ediyoruz."*[880] 'âyetinin anlamı, 'Hz. Muhammed'in (sav) ashâbıyla alay ediyoruz' şeklindedir.'"[881]

[٣٦٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} أَيْ إِنَّمَا نَحْنُ نَسْتَهْزِئُ بِالْقَوْمِ وَنَلْعَبُ بِهِمْ."

360. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} *"Biz ancak onlarla alay ediyoruz."*[882] 'Yani 'Biz onlarla alay edip eğleniyoruz.' demektir.'"[883]

[٣٦١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: "{إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} إِنَّمَا نَسْتَهْزِئُ بِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ وَنَسْخَرُ بِهِمْ."

880 Bakara 2/14.
881 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/48 (142); Türkî, 1/311.
882 Bakara 2/14.
883 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/531; Türkî, 1/311.

361. Bize Bişr b. Muâz el-Akadî, Yezîd b. Zürey', Saîd b. Ebî A'rûbe tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} *"Biz ancak onlarla alay ediyoruz."*[884] Yani 'Biz bu toplulukla alay edip eğleniyoruz.' dediler."[885] **[1/311]**

[٣٦٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: "{إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} أَيْ نَسْتَهْزِئُ بِأَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

362. Bana Müsennâ, İshak b. Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''nin şöyle dediğini nakletti: "{إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ} *"Biz ancak onlarla alay ediyoruz."*[886] 'Yani 'Muhammed'in (sav) ashâbıyla alay ediyoruz.' demektir.'"[887]

[BAKARA SÛRESİ 15. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ﴾

***"Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir."* (Bakara 2/15)**

Şanı yüce olan Allah'ın {اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} *"Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır); azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir."* sözünün tefsiri:

1. {اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ} "Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır)."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah Teâlâ'nın, niteliklerini anlattığı münafıklar için söz konusu ettiği istihzâ sıfatı hakkında ihtilaf edilmiştir.

884 Bakara 2/14.
885 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/48 (142); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/31; Türkî, 1/312.
886 Bakara 2/14.
887 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/48 (142); Türkî, 1/312.

1- Bazıları dedi ki: "Allah Teâlâ'nın istihzâ etmesi şu âyette haber verdiği gibi kıyamet gününde onlara yapacağını ifade etmektedir:

{يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَى}

"Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, 'Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım' diyecekleri gün kendilerine, 'Arkanıza (dünyaya) dönün de bir ışık arayın' denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır. (Münafıklar) müminlere şöyle seslenirler: 'Biz de (dünyada) sizinle beraber değil miydik?' (Müminler de) derler ki: 'Evet...'"[888]

Ve şu âyette kâfirlere yapacağını haber verdiği şeydir:

{وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّمَا نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا}

"İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz mühletin, sakın kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Biz, onlara ancak günahları artsın diye mühlet veriyoruz."[889]

Bu görüş sahiplerine göre bu âyetlerde anlatılan olaylarla/sıfatlarla Allah Teâlâ'nın münafıklarla ve şirk ehliyle istihzâsı, suhriyyeti, mekri ve aldatması birbirine benzemektedir."

2- Diğerleri dedi ki: "Allah Teâlâ'nın onlarla istihzâsı, onların yapmış olduğu günahlar ve küfürleri sebebiyle onları kınaması ve azarlaması anlamına gelmektedir. Nitekim şöyle denilmektedir: إِنَّ فُلَانًا لَيَهْزَأُ مِنْهُ الْيَوْمَ وَيَسْخَرُ مِنْهُ 'Falan kimse bugün onunla alay ediyor ve onunla dalga geçiyor.' Burada kastedilen insanların onu kınaması ve onu azarlamalarıdır veya onu helak etmeleri ve yok etmeleridir." **[1/312]**

Nitekim Şâir Abîd b. Ebras[890] şöyle demiştir:

---

888 Hadîd 57/13.

889 Âl-i İmrân 3/178.

890 Şâir, Mudar kabilesinden Abîd b. Ebras b. Avf b. Ceşm el-Esedî Ebû Ziyâd'dır. Câhiliye döneminin filozof ve dâhi şâirlerindendir. Muallakât-i Seb'a'dan sonra gelen yedi kasideden birinin sahibidir. *Mücemherâtu'l-Arab*. İmruülkays'la muâsırdır. Aralarında münazara ve karşılıklı şiir atışmaları olmuştur. Kendisini

سَائِلْ بِنَا حُجْرَ ابْنَ أُمِّ قَطَّامِ إِذْ ... ظَلَّتْ بِهِ السُّمْرُ النَّوَاهِلُ تَلْعَبُ

Bizi Hucr b. Ümmi Kattâm'a sor,
Çünkü karayağız ve kana susamış mızraklar (kana doymanın sevinciyle) oynamaya devam ediyorlar[891]

İddia ettiler ki esmer hurma dalları oynayamaz, ancak onları öldürüp kanlarını akıtınca, onların bu yaptıkları fiil mızrakların oyunu oldu. İşte burada da aynı şekilde Allah Teâlâ'nın, O'nunla istihzâ eden münafıklar ve kâfirlerle istihzâ etmesi demektir. Bu istihzâ ya onları helak etmesi ve yok etmesiyle ya onlara mühlet verip kendilerini güvende hissettikleri zamanda ansızın onları azapla yakalayıvermesi veya onları ve liderlerini kınayıp azarlaması anlamına gelir. Dediler ki: "Allah Teâlâ'nın mekri, aldatması ve alay etmesi de bu anlamdadır."

3- Diğerleri şöyle dedi: "Allah Teâlâ'nın şu âyeti bir cevaptır:

{يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ}

"Bunlar Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değillerdir."[892]

Bir adamın kendisini aldatan kimselere onların aldatacaklarını fark ettiğinde söylediği şu sözde olduğu gibi: أَنَا الَّذِي خَدَعْتُكَ "Asıl ben seni aldattım!" Hâlbuki ortada onun aldatması diye bir şey yoktur. Fakat bunu

---

Nu'mân b. Münzir öldürünceye kadar uzun bir ömür yaşadı. Bu's gününde bir grup ona hücum etti ve öldürdü. Şiirdeki kelimeler: حَجَرٌ: İmruülkays'ın babasıdır. Onu Benî Esed kabilesinden Abîd b. Ebras grubu öldürdü. أُمُّ قَطَّام: Kinde kabilesi Meliki Hucr'un annesi. النَّوَاهِلُ: نَاهِلٌ ve نَاهِلَةٌ kelimelerinin çoğuludur. النَاهِلُ: Çok susuz kimse demektir. Burada (kana susamış) mızraklar vasfedilmiştir. Sanki o mızraklar kana susamıştır. Kana bulanınca kana olan susuzluklarını giderdiler. Şiirin anlamı: Burada şâir Abîd Ebras'ın kabilesi olan Esedoğullarının İmruülkays'ın babası Kinde Kralı Hucr'u öldürmesiyle övünmektedir. O şöyle diyor: "Kinde Meliki Hucr'a sorabilirsiniz, gece boyunca mızraklarımız onunla nasıl oynamışlar?" Abdülhamîd, 1/231.

891 *Dîvânu Abîd*, s. 16; Murtazâ, *Emâlî*, 1/41; Hucr; İmruülkays'ın babasıdır. Esedoğullarında Abîd b. el-Ebras grubu onu öldürmüştür. Ümmü Kataṃ: Kinde Meliki Hucr'un annesidir. النَّوَاهِلُ: نَاهِلٌ ve نَاهِلَةٌkelimelerinin çoğuludur. النَاهِلُ: Çok susuz kimse demektir. Burada (kana susamış) mızraklar vasfedilmiştir. Sanki o mızraklar kana susamıştır. Kana bulanınca kana olan susuzluklarını giderdiler.

892 Bakara 2/9.

söylemesi iş kendisinde bittiği içindir. Dediler ki: "Bu durum aynı şekilde şu âyette de vardır:

{وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ}

"Onlar tuzak kurdular. (Onların tuzaklarına karşı) Allah da tuzak kurdu. Allah, (tuzağa karşı) tuzak kuranların en hayırlısıdır."[893]

وَاللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ ifadesi cevap niteliğindedir. Durum şu ki Allah Teâlâ'dan ne bir mekr ne de bir alay sadır olur. Buna göre anlam şu şekilde olmaktadır: Tuzak ve alay onların bizzat yaptıklarının cezası olarak başlarına geldi." **[1/313]**

4- Bazıları da şöyle dedi: "Allah Teâlâ'nın şu âyeti ve benzerleri Allah Teâlâ tarafından onlara istihzâlarının ve aldatmaya çalışmalarının karşılığı olarak istihzâ ve aldatma cezası verildiğini haber vermektedir (Burada müşâkele sanatı vardır):

{قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ}

"'Biz ancak onlarla alay ediyoruz' derler."[894]

{اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ}

"Gerçekte Allah onlarla alay eder."[895]

{يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ}

"Münafıklar, Allah'ı aldatmaya çalışırlar. Allah da onların bu çabalarını başlarına geçirir."[896]

{فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ}

"Çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir."[897]

---

893 Âl-i İmrân 3/54.
894 Bakara 2/14.
895 Bakara 2/15.
896 Nisâ 4/142.
897 Tevbe 9/79.

{نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ}

"Onlar Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu."[898]

Onlara ceza verme ve onları cezalandırdığını haber vermesi üslubunu normal kalıptan ifade etmeyip; -her ne kadar anlam açısından farklı olsalar da- lafzî olarak cezanın verilmesini hak ettikleri fiilleriyle ifade etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

{وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا}

"Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır)."[899]

Şu bilinen bir hususdur ki burada geçen ilk {سَيِّئَةٍ} kelimesi işleyen kişinin kötü amelini ifade eder. Çünkü o Allah'a (cc) karşı işlenmiş bir masiyettir. Diğer {سَيِّئَةٌ} kelimesi ise adâleti ifade eder. Çünkü o, günah işleyen kişiye günaha karşılık olarak Allah Teâlâ'nın verdiği cezadır. Bu ikisi her ne kadar aynı lafızla ifade edilmiş olsalar da anlam itibariyle farklı mahiyetleri ifade ederler. Aynı durum şu âyette de vardır:

{فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ}

"O halde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın."[900]

Bu âyetteki birinci الْعُدْوَانُ zulüm anlamına gelmektedir. İkinci الْعُدْوَانُ ise işlenen cürmün karşılığı olan cezadır, zulüm değildir. Çünkü ikincisi, -her ne kadar lafızları aynı olsa da- işlediği zulüm sebebiyle zalime verilen cezayı ifade eder. Kur'ân'da geçen ve Allah Teâlâ'nın bir topluluğa مَكْرُهُ 'tuzak kurması'nı ve benzeri anlamları ifade eden tüm yerleri buradaki yönteme uygun olarak tefsir etmişlerdir."

5- Diğer bir kısmı da şöyle dedi: "Bu âyetin anlamı şudur: Allah Teâlâ münafıkların azgın elebaşlarıyla gizlice buluştuklarını ve onlara: 'Bizler Muhammed'i (sav) ve onun getirdiği şeyleri yalanlamada sizinleyiz ve sizinle bu konuda aynı inanca sahibiz. Bizlerin Müslümanlarla beraber

898 Tevbe 9/67.
899 Şûrâ 42/40.
900 Bakara 2/194.

bulunduğumuzda onlara söylediğimiz, 'Bizler de Muhammed'e (sav) ve ona indirilene iman ediyoruz.' ifadelerimiz sadece onlarla alay etmek içindir.' dediklerini haber vermektedir. Yani şunu kastediyorlar: Bizler müminlere, bize göre batıl olup, hakikat ve hidâyette olmayan şeyi izhâr ediyoruz/gösteriyoruz."

Bu görüş sahibi müfessirler dediler ki: "İşte bu yaptıkları, istihzânın anlamlarından birisidir. Allah Teâlâ da haber veriyor ki onlarla istihzâ ediyor, yani dünyadayken hükümlerinden onlara, kıyamet gününde kendi yanında münafıklar için olacak ahkâmın hilafını gösteriyor. Nitekim Peygamber (sav) ve müminlere de din hususunda o münafıkların içlerinde gizlediklerinin hilafını açıklamıştır." **[1/314]**

Bize göre bu tefsirlerden en doğru olanı şudur: "Arap dilinde الإِسْتِهْزَاءُ istihzânın anlamlarından birisi de alay eden, alay konusu olana söz ve davranışta zahirde o kimsenin hoşlanıp razı olacağı şeyi yapmaktır. Münafık kimse bu söz ve fiili ile kendisine bâtında kötülük etmektedir. السُخْرِيَّةُ,الخِدَاعُ , المَكْرُ kelimelerinde de durum bu şekildedir."

Durum böyle olunca ve Allah Teâlâ nifak ehli için dünya hayatında ahkâmdan olan, yani, dilleriyle ikrar ettikleri bu hükümleri gönülden, en kesin niyetleriyle ve imanlarının doğruluğunu gösteren övgüye layık fiilleriyle kabul eden Müslümanların ahkâmından olan -ki bu hükümler, onları İslâm isminin şümûlünden saydıracak olan ve her ne kadar bunun zıddını içlerinde gizliyor olsalar da dilleriyle ikrar ettikleri Allah'a, Resûlü'ne ve onun Allah katından getirdiklerine iman etmektir. Hâlbuki Allah Teâlâ münafıkların onları yalanlayacaklarını biliyor, onların pis ve iğrenç itikatlarına vâkıf olarak, dilleriyle tasdik ettiklerini iddia ettikleri şeyde şüphelerini bilerek (bu hükümleri onlara emretti) ta ki onlar şöyle zannetsinler: Kıyamet gününde dünyada beraber sayıldıkları kimselerden sayılıp, onların gideceği yere gidebilsinler, gireceği yere girebilsinler. Fakat Allah Teâlâ, dünyada ve âhirette onları ilhak edileceği yere ilhak edecek hükümleri münafıklarla Allah'ın dostlarının arasını temyiz ve tefrik için ortaya koymuştur. Münafıklar için, sadece en azılı düşmanlarına ve en şerli kullarına hazırladığı can yakıcı azabı ve ibretlik cezayı hazırlamıştır. Böylece onlarla dostlarının arasını tam olarak ayırmış, münafıkları cehennemin en aşağı tabakasına dâhil etmiştir. **[1/315]**

Bununla bilinmiştir ki, Allah Teâlâ'nın münafıklara bu şekilde muamele etmesi her ne kadar yaptıklarının bir karşılığı, cezası olsa da, isyanları sebebiyle hak ettikleri cezaya çarptırılmış olmaları adl-i ilâhî olsa da; Allah Teâlâ'nın onlar dünyadayken kendisine düşman olmalarına rağmen zahirde onlara dostlarının hükmüyle muamele etmesi, âhirette de -yalanlamalarına rağmen- onları, aralarının kesin olarak ayrılacağı vakte kadar müminlerle birlikte haşretmesi; onlarla alay etmesi ve onlarla istihzâsı anlamına gelir. Allah (cc) münafıkların aldatıcısı ve tuzak kuranıdır da. Çünkü istihzâ, alaya alma, tuzak kurmak ve aldatma ifadelerinin anlamları daha önce de açıkladığımız gibi olunca, Allah Teâlâ'nın münafıkları bu şekilde cezalandırması onlar için bir haksızlık değil, yaptıklarının tam karşılığını vererek onlara adâletini tatbik etmesidir. Bilakis bu sıfatlar bulunduğunda her hal ve durumda isitihzânın anlamı böyle olunca, diğer sıfatlarda da durum bu şekilde olmaktadır.

Bizim söylediğimize benzer ifadeler içeren haber İbn Abbas'tan (ra) nakledilmiştir:

[٣٦٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: «{اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ} قَالَ: يَسْخَرُ بِهِمْ لِلنِّقْمَةِ مِنْهُمْ.»

363. Bize Ebû Küreyb, Osman b. Saîd, Bişr b. Ammâr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ} *"Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır)."*[901] 'Yani onlara bir ceza olarak onlarla alay eder.'"[902] **[1/316]**

Allah Teâlâ'nın "{اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ} *"Gerçekte Allah onlarla alay eder (alaylarından dolayı onları cezalandırır)."*[903] sözündeki ifadenin, muhataplarına cevap niteliğinde olduğunu ve Allah için istihzâ etmenin, hile/tuzak kurmanın ve aldatmanın söz konusu olmadığını iddia edenlere gelince, bu kimseler Allah Teâlâ'nın kendisi hakkında ispat edip var olduğunu beyân ettiği bir şeyi O'ndan nefyediyorlar.

---

901 Bakara 2/15.
902 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/48 (143); Türkî, 1/317.
903 Bakara 2/15.

Bu iddiayı dillendirmek sûretiyle şöyle demekle; yani Allah Teâlâ'nın kendisi hakkında haber verdiği "onlarla istihzâ ettiği, onlara tuzak kurduğu ve onlarla alay ettiği fiillerinin Allah için söz konusu olmadığı"nı söylemekle şu iddiada bulunmak; "Allah Teâlâ'nın yere batırdığını veya suda boğduğunu haber verdiği kimseleri aslında O, yere batırmadı veya suda boğmadı" demek aynı şeydir.

Böyle diyen kimselere şu soruyu sormak gerek: "Allah Teâlâ bize kendilerini görmediğimiz ve bizden önce gelip geçmiş bir topluluğa tuzak kurduğunu, yine kendilerini görmediğimiz diğer bir topluluğu yere batırdığını, diğer başkalarını da suda boğduğunu haber veriyor. Bizler Allah Teâlâ'nın bize haber verdiği şeyleri tasdik ediyoruz, bu olayların arasını da ayırmıyoruz. Sizin bu olayların arasını ayırmadaki deliliniz nedir? Neye göre ayırıyorsunuz? Yere batırdığını ve suda boğduğunu haber verdiklerini kabul edip neye göre, kendilerine tuzak kurduğunu haber verdiklerini, tuzak kurmamıştır diyerek reddediyorsunuz?" Bu konuda tersi de geçerlidir. Yani ister birincisini kabul edip ikincisini reddetsin veya isterse ikinciyi kabul edip ilkini reddetsin fark etmez, her iki halde de bu söylemin sahipleri kabul ettiğiyle ilzam olunur.

Şayet bu konuda şöyle bir şeye sığınacak olurlarsa: "İstihzâ etmek abes/boş bir iş olup eğlence kabilindendir. Abes ve eğlence ise Allah'tan (cc) nefyedilmiştir. O bundan uzaktır." Ona şöyle cevap verilir:

Şayet durum sana göre istihzânın anlamı konusunda anlattığın gibiyse bu durumda şöyle demen gerekmez mi: "Allah onlarla istihzâ etti, Allah onlarla alay etti, Allah onlara tuzak kurdu ifadeleri hakkında; size göre Allah için istihzâ ve alay etmek söz konusu mu, değil mi?" Şayet değil derlerse o zaman Kur'ân'ı yalanlamış olurlar ve İslâm milletinden çıkmış olurlar. Eğer evet vardır, derlerse bu durumda onlara şu sorulur: {سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ} ve {اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ} ifadelerinde sizin tevcihinize göre anlam şöyle olur: "Allah (cc) onlarla oynadı ve onlarla eğlendi." Hâlbuki Allah için oyun ve eğlence sözkonusu değildir. **[1/317]**

Şayet "evet doğrudur" derlerse; bu durumda tüm Müslümanların Allah Teâlâ'dan nefyetme hususunda ve bu şekilde vasfedenin hatalı olduğu konusunda ittifak ettiği bir şeyle O'nu vasfetmiş olur. Ayrıca Allah'a (cc), izafesini aklın sapkınlık olarak göreceği bir şeyi, izafe etmiş olur.

Şayet dese ki: "لَا أَقُولُ يَلْعَبُ اللهُ بِهِ وَلَا يَعْبَثُ "Ben 'Allah onlarla oynadı veya onlarla eğlendi.' demiyorum. Aksine وَقَدْ أَقُولُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَسْخَرُ مِنْهُمْ 'Allah onlarla istihzâ ediyor, onlarla alay ediyor.' diyorum." derse ona şöyle cevap verilir:

فَقَدْ فَرَّقْتَ بَيْنَ مَعْنَى اللَّعِبِ، وَالْعَبَثِ، وَالْهُزْءِ، وَالسُّخْرِيَةِ، وَالْمَكْرِ، وَالْخَدِيعَةِ "Sen oyun eğlence ile istihzâ, alay ve tuzak kurmanın arasını ayırdın." Neye göre birini söylemek caiz iken diğerini söylemek caiz değil? Bu ikisi neye göre birbirinden ayrılıyor ki birinin anlamı diğerinden farklı olmaktadır?

Bu türden konuların yeri burası değildir. Konuyu detaylandırıp kitabı uzatmak istemiyorum. Bizim bu konuda söylediklerimiz kendisine anlayış bahşedilen kimse için yeterlidir.

2. {وَيَمُدُّهُمْ} "Onlara mühlet verir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَيَمُدُّهُمْ} *"onlara mühlet verir."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Ehl-i te'vîl {وَيَمُدُّهُمْ} *"onlara mühlet verir."* âyetinin tefsiri hakkında ihtilaf ettiler.

1- Bazıları bizim de rivayet ettiğimiz aşağıdaki rivayetteki gibi dedi:

[٣٦٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{وَيَمُدُّهُمْ} يُمْلِي لَهُمْ."

364. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashabından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{وَيَمُدُّهُمْ} 'onlara mühlet verir' demektir.'"[904] **[1/318]**

2- Diğerleri ise bize nakledilen şu rivayette nakledileni söylediler:

---

904 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/78; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/31; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/48 (144). Türkî, 1/318.

[٣٦٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قِرَاءَةً عَنْ مُجَاهِدٍ: "{يَمُدُّهُمْ} قَالَ: يَزِيدُهُمْ."

365. Bana Müsennâ b. İbrahim, Süveyd b. Nasr, Abdullah b. Mübârek, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَيَمُدُّهُمْ} 'mühlet vererek onların cezalarını artırır.'[905] demektir.'"[906]

Basralı dilcilerden biri bu âyetteki {يَمُدُّهُمْ} ifadesini يَمُدُّ لَهُمْ şeklinde te'vil etti ve şunu iddia etti ki bu âyetteki ifadenin benzeri Arapların şu sözlerinde de vardır: الْغُلَامُ يَلْعَبُ الْكِعَابَ "Çocuk aşık kemiği oynadı." yani يَلْعَبُ بِالْكِعَابِ "aşık kemiğiyle oynadı." demektir.

Dedi ki: "Araplar bazen şöyle ifade kullanırlar: مَدَدْتُ لَهُ ve وَأَمْدَدْتُ لَهُ. Bu ifadelerdeki kullanım, buradaki anlamdan farklıdır. Şu âyetteki ifade buna benzerdir:

{وَأَمْدَدْنَاهُمْ}

"*Bol bol verdik.*"[907]

Buradaki kelime مَدَدْنَاهُمْ'den alınmıştır."[908]

Dedi ki: "Şöyle de denilir: مَدَّ الْبَحْرُ فَهُوَ مَادٌّ 'Deniz kabardı, o çoğaldı/arttı (denizin med hareketi).' أَمَدَّ الْجُرْحُ فَهُوَ مُمِدٌّ 'yara irin topladı.'"

Yunus b. Cermî'den onun şöyle dediği nakledilmiştir: مَا كَانَ مِنَ الشَّرِّ فَهُوَ مَدَدْتُ، وَمَا كَانَ مِنَ الْخَيْرِ فَهُوَ أَمْدَدْتُ "Ne kadar kötülük varsa onları terk ettim." "Ne kadar hayır varsa ondan da verdim/ikram ettim." Sonra şöyle dedi: "Bu durum sana açıkladığım gibidir. Eğer onu terk ettiğini kastedersen مَدَدْتَ لَهُ dersin. Şayet onu verdiğini/ikram ettiğini kastedersen أَمْدَدْتُه dersin."

Kûfeli dilcilerden biri de şöyle dedi: "Bir şeyde kendi kendine meydana gelen her türlü ziyadelik için elif olmaksızın şöyle denilir: مَدَدْتُ. Nitekim

---

905 Bakara 2/15.

906 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/48 (145); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/31. Türkî, 1/319.

907 Tûr 52/22.

908 Matbu ve yazma nüshalarda وهَذَا مِنْ أَمْدَدْنَاهُم şeklinde gelmiştir. Ancak anlam açısından doğru olan bizim yukarıda ifade ettiğimizdir. Kastettiği ise {وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ} âyetidir. Buradaki ifade مَدَدْتُ له'den alınmıştır. Anlam açısından, harf-i cerri attıktan sonra, أَمْدَدْتُ لَهُ ile aynıdır. Nitekim Arapların kullanımı olan الْغُلَامُ يَلْعَبُ الكِعَابَ ifadesinin يَلْعَبُ بِالْكِعَابِ anlamında olması gibi. Şâkir, 1/307.

bir başka nehirle birleşip onunla bir bütün olunca şöyle dersin: مَدَّ النَّهْرُ ve وَمَدَّهُ نَهْرٌ آخَرُ غَيْرُهُ. Bir şeyde yapılan fazlalık ondan başka bir türden olursa elif ile أَمَدَّهُ şeklinde kullanılır. أَمَدَّ الْجُرْحُ 'Yara irin tuttu/orada irin toplandı.' sözünde olduğu gibi. Çünkü yaradaki irin, yaradan başkadır. Ve şu kullanım da buna örnektir: وَأَمْدَدْتُ الْجَيْشَ بِمَدَدٍ 'Askere yardım ulaştırdım.'"

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: "{وَيَمُدُّهُمْ}[909] âyeti hakkındaki görüşler içerisinde en doğrusu, bu kelimenin يَزِيدُهُمْ "onlara mühlet vererek, kendi azgınlıkları ve despotlukları içinde bırakarak (azaplarını) artırdı/ziyadeleştirdi" anlamına gelmesidir. Rabbimizin bunların benzerlerine yaptığını anlattığı şu âyette olduğu gibi:

{وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ}

"Biz onların kalplerini ve gözlerini ters döndürürüz de ilkin ona iman etmedikleri gibi (mucize geldikten sonra da inanmazlar) ve yine onları azgınlıkları içinde bırakırız da bocalar dururlar."[910]

Yani {نَذَرُهُمْ} kelimesi "onları azgınlıkları içerisinde bırakırız, onlara mühlet veririz ki günahlarına günah katmaya devam etsinler." anlamındadır. **[1/319]**

Bu durumda âyette geçen ifadenin يَمُدُّ لَهُمْ anlamında olduğunu söyleyen görüşün doğruluğu için bir vecih kalmamıştır. Araplar ve Arap dilini bilenler arasında şu sözün geçerli/caiz olduğu konusunda tartışma yoktur: مَدَّ النَّهْرَ نَهْرٌ آخَرُ "Nehir diğer bir nehirle birleşti, kendisine diğer nehir katıldığı için o nehrin suyu arttı." Bunu herhangi bir te'vil yapmaksızın kabul ederler. Şu âyette de durum böyledir:

{وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ}

"Azgınlıkları içinde bocalayıp dururlarken onlara mühlet verir."[911]

---

909 Bakara 2/15.
910 En'âm 6/110.
911 Bakara 2/15.

3. {فِي طُغْيَانِهِمْ} "Azgınlıkları içinde"

Şanı yüce olan Allah'ın {فِي طُغْيَانِهِمْ} *"azgınlıkları içinde"* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: الطُّغْيَانُ kelimesi الْفُعْلَانُ veznindedir. طَغَى فُلَانٌ يَطْغَى طُغْيَانًا "Bir işte haddi aşıp azgınlaştı." anlamındaki sözden alınmıştır. Şu âyette de aynı anlamda kullanılmıştır:

{كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغَى أَنْ رَآهُ اسْتَغْنَى}

"Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder."[912]

Yani "haddini aşıyor" demektir.

Ümeyye b. Ebi's-Salt'ın[913] şu şiirinde de bu anlamdadır:

وَدَعَا اللَّهَ دَعْوَةً لَاتَ هَنَّا ... بَعْدَ طُغْيَانِهِ فَظَلَّ مُشِيرَا

Firavun Allah'a yalvardı, yalvarmanın zamanı şimdi değil!
Bunca azgınlıktan sonra, eliyle işaret ederek kalakaldı[914] **[1/320]**

---

912 Alak 96/6-7.

913 Şâir Ümeyye b. Abdillah b. Ebi's-Salt b. Ebî Rebîa b. Avf es-Sekafî'dir. Câhiliye dönemi şâirlerindendir. Filozof bir şair olup Tâiflidir. İslâm'dan önce Şam'a geldi, Bahreyn'e yolculuk yaptı ve orada sekiz sene kaldı. Oradayken İslâm zuhur etti. Hakkında pek çok bilgi vardır. Şiirleri birinci tabakadandır. Fakat dilciler onun şiirleriyle ihticac etmemişlerdir. Çünkü şiirlerinde Arapların kullanmadığı ve bilmediği kelimeleri kullanmıştır. Yazının/kitabın başına بِسْمِكَ اللَّهُمَّ yazan ilk kimsedir. Daha sonra Kureyşliler bunu adet haline getirdiler. Şiirin anlamı: Şâir burada boğulmak üzere olan Firavun'un şöyle dediğinden bahsetmektedir: "O Firavun Allah'a (cc) yalvardı, ancak bu yalvarması, bunca azgınlığı, zorbalığı ve zulmünden sonra ona fayda sağlamadı. Allah Teâlâ onu derhal helak etti de Rabbine beni boğulmaktan kurtar diye eliyle işaret ederken kalıverdi."

914 *Dîvânu Ümeyye b. Ebi's-Salt*, s. 34; farklı versiyonlarıyla birlikte burada geçer. دَعَا اللهَ'deki zamir boğulmak üzere olan Firavun'a döner. طُغْيَانِهِ'deki ه zamiri de Firavun'a döner veya kabarıp azgınlaşarak Firavun üzerine kapaklandığı içi suya döner. "لَاتَ هَنَا" sözü Arapların arasında çok kullanılan bir sözdür. Onunla لَيْسَ هَذَا حِينَذَلِكَ "onun zamanı bu vakit değildir" anlamını kastederler. لَاتَ kelimesindeki ت harfi zaid olup لا harfine bitişmiştir. Aslı لا هنا yani "onun zamanı geçti, murad ettiğin bu değil" demektir. هَنَّا kelimesi هـ nin fethası ve ن harfinin şeddesiyledir. Anlam olarak هِ هَنَّا harfinin zammesi ve ن harfinin şeddesiz olarak fethasıyla olan gibidir. مُشِيرًا kelimesinin anlamı "Rabbine dua ederken eliyle kendisini boğulmaktan kurtarmasını işaret etti' demektir." Şâkir, 1/308.

Allah Teâlâ'nın {وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ} âyetinde kastettiği anlam şudur: Onlara mühlet vererek bırakır ki sapkınlıkları ve küfürleri içinde şaşkın ve tereddütlü bir halde bocalayıp dursunlar da (azapları artsın.) Nitekim:

[٣٦٦] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: "{فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} قَالَ: فِي كُفْرِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ."

366. Mincâb'ın rivayeti olarak, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediği bana haber verildi: "{فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} 'yani küfürleri içerisinde tereddütle bocalarlar.'"[915]

[٣٦٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{فِي طُغْيَانِهِمْ} فِي كُفْرِهِمْ.»

367. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{فِي طُغْيَانِهِمْ} 'yani 'küfürleri/inkârları içinde' demektir.'"

[٣٦٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: "{فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} أَيْ فِي ضَلَالَتِهِمْ يَعْمَهُونَ."

368. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} 'yani sapkınlıkları içerisinde bocalayıp dururlar.'"[916]

915 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/49 (148, 150). Türkî, 1/321.
916 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/49 (148). Türkî, 1/321.

[٣٦٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: "{فِي طُغْيَانِهِمْ} فِي ضَلَالَتِهِمْ."

369. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediği bana haber verildi: "{فِي طُغْيَانِهِمْ} 'yani 'sapkınlıkları içerisinde' demektir.'"[917] **[1/321]**

[٣٧٠] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ "فِي قَوْلِهِ: {فِي طُغْيَانِهِمْ} قَالَ: طُغْيَانُهُمْ، كُفْرُهُمْ وَضَلَالَتُهُمْ."

370. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in (ra) şöyle dediğini nakletti: "{فِي طُغْيَانِهِمْ} 'yani 'inkâr ve sapkınlıkları içerisinde' demektir.'"[918]

4. {يَعْمَهُونَ} "Bocalayıp dururlarken"

Şanı yüce olan Allah'ın {يَعْمَهُونَ} *"Bocalayıp dururlarken"* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: الْعَمَهُ kelimesi bizzat الضَّلَالُ sapkınlık anlamına gelir. Bu kelimenin kullanımı olarak şöyle denilir: عَمِهَ فُلَانٌ يَعْمَهُ عَمَهَانًا وَعُمُوهًا: "Saptı, dalâlete düştü" demektir.

Şâir Ru'be b. el-Accâc[919] yolu kaybettirip kişinin kaybolmasına sebep olan çölü anlatırken şöyle diyor:

---

917 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/48 (148). Türkî, 1/322.

918 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/79. Türkî, 1/322.

919 Bu şiir onun Muallakât'ındandır. Şâir Ru'be b. Abdillah el-Accâc b. Ru'be et-Temîmî es-Sa'dî Ebu'l-Cuhhâf veya Ebû Muhammed. Recez şâiridir. Meşhur fasih şâirlerdendir. Emevî ve Abbâsî devletleri zamanında yaşamış muhadram şâirlerdendir. Çoğunlukla Basra'da ikâmet etti. Dilcilerin çoğu ondan nakilde bulundular. Şiirleriyle delil getirdiler. O ölünce "dil vefat etti" dediler. Yaşı ilerlemiş bir halde çölde vefat etmiştir. *el-Vefâyât* adlı eserde şu kayıtlıdır: "Ru'be vafat edince Halil b. Ahmed şöyle dedi: 'Şiiri, dili ve fesahati defnettik.'" الْعُمَّهُ: عَامِه kelimesinin çoğuludur. Bunlar çölde kaybolan ve şaşkınlık içinde kalan kimselerdir. Şiirin anlamı: Şâir diyor ki: "O kimseler serap görülen düz ve geniş bir araziye girdiklerinde veya su ve insan olmayan bir çöle yürüyerek girdiklerinde şaşkına döner/kaybolurlar. Onlar yol iz bilmeyen cahil kimseler gibidirler." Abdülhamîd, 1/236.

وَمُخْفِقٌ مِنْ لُهْلُهٍ وَلُهْلُهِ ... مِنْ مَهْمَهٍ يَجْتَبْنَهُ فِي مَهْمَهِ

أَعْمَى الْهُدَى بِالْجَاهِلِينَ الْعُمَّهِ

Çöle veya geniş düz araziye girdiklerinde şaşkına dönerler
Yol iz bilmeyen cahiller gibi basiretsiz davranırlar[920]

وَالْعَمَهُ kelimesi عَامِهٍ kelimesinin çoğuludur. O kimseler çölde kaybolur ve şaşkınlık içinde kalırlar. Buna göre Allah Teâlâ'nın {وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} âyetinin anlamı "Kendi sapkınlıkları ve pisliği tüm varlıklarını kaplamış, necaseti üzerlerine sıvanmış olan inkârları içinde, tereddüt ve şaşkınlıkla bocalayıp durmakta, bu sapkınlıktan kurtuluş yolu da bulamamaktadırlar." şeklindedir. Çünkü Allah Teâlâ onların kalplerini mühürlemiş ve imanın girmesine engel bir kılıf koymuştur. Gözlerini de hidâyet karşısında kör etmiş ve perdelemiştir. Bu nedenle hidâyet yolunu ve hakikati göremezler. **[1/322]**

الْعَمَهُ hakkında bizim söylediğimiz bu görüşün benzeri müfessirlerin açıklamalarında da gelmiştir.

[٣٧١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{يَعْمَهُونَ} يَتَمَادَوْنَ فِي كُفْرِهِمْ."

371. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{يَعْمَهُونَ} 'yani 'inkârlarında ısrarla inat ediyorlar' demektir.'"

920 *Dîvânu Ru'be b. el-Accâc*, s. 166; الْمُخْفِقُ: Serap etkisinin görüldüğü geniş ve düz arazi. وَلُهْلُه: Serap görülen geniş arazi. Çoğul hali لَهَالِهُ'dir. والمَهْمَهُ: Suyun ve herhangi bir kimsenin olmadığı ıssız çöl arazisi. وجَابَ المَفَازَةَ واجْتَابَهَا: Çölü yürüyerek aştı/mesafesini katetti. مَهْمَه في sözüne gelince yani: Onu aştı/katetti, çölün içlerine girerek ve çöle girerek onu katetti; Şâkir, 1/310.

[٣٧٢] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{يَعْمَهُونَ} قَالَ: يَتَمَادَوْنَ."

372. Bana Müsennâ b. İbrahim, Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{يَعْمَهُونَ} 'yani 'inat ediyorlar/sürdürüyorlar/devam ediyorlar' demektir.'"[921]

[٣٧٣] وَحُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "فِي قَوْلِهِ {يَعْمَهُونَ} قَالَ: يَتَرَدَّدُونَ."

373. Mincâb'ın rivayeti olarak, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediği bana haber verildi: "{يَعْمَهُونَ} 'yani 'tereddüt ediyorlar/bocalayıp duruyorlar' demektir.'"

[٣٧٤] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: "{يَعْمَهُونَ} الْمُتَلَدِّدُ."

374. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{يَعْمَهُونَ} 'yani 'sağa sola bakıp duran şaşkın, yolunu kaybeden' demektir.'" **[1/323]**

[٣٧٥] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: "{فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} قَالَ: يَتَرَدَّدُونَ."

375. Bize Muhammed b. Amr el-Bâhilî, Ebû Âsım, Îsâ b. Meymûn, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} 'yani 'tereddüt edip duruyorlar' demektir.'"[922]

[٣٧٦] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ حَدَّثَنَا شِبْلٌ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

---

921 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/49 (149); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/31; Türkî, 1/323.

922 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 196; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/31; Türkî, 1/324.

376. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.

[٣٧٧] وَحَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

377. Bize Süfyân b. Vekî', (babası) Vekî', Süfyân, bir adam tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.

[٣٧٨] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قِرَاءَةً عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

378. Bana Müsennâ b. İbrahim, Süveyd b. Nasr, Abdullah b. Mübârek, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.

[٣٧٩] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: "{يَعْمَهُونَ} قَالَ: يَتَرَدَّدُونَ."

379. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediği bana haber verildi: "{يَعْمَهُونَ} 'yani 'tereddüt edip duruyorlar' demektir.'"[923]

[BAKARA SÛRESİ 16. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ﴾

***"İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."* (Bakara 2/16)**

Şanı yüce olan Allah'ın {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} *"İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."* sözünün tefsiri:

923 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/49; Türkî, 1/324.

1. {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} "İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Nasıl olur da bu münafıklar hidâyete karşılık dalâleti satın almış olabilirler? Bu kimseler zaten münafık. Münafık olmadan önce iman ehli değillerdi zaten? Nasıl oluyor da sapıklık üzere olan bu kimseler için hidâyetlerini sattılar ve onu sapkınlıkla değiştirdiler denilebilir? Sen de bilirsin ki الشِّرَاءُ "satın alma" kavramı bir değişim/ıvazlı bir akittir. Bir şeyi verip onun yerine başka bir şeyi almak demektir. Allah Teâlâ'nın bu sıfatla vasıfladığı münafıklar hiçbir zaman hidâyet üzere olmadılar ki onu terk edip, onun yerine küfür ve nifakı satın alsınlar?" Ona şöyle cevap verilir:

Müfessirler bunun anlamı hakkında ihtilaf ettiler. Bu konuda ne dediklerini size aktaracağım. Daha sonra bu görüşlerden hangisi sahihse onu açıklayacağım. **[1/324]**

[٣٨٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} أَيِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ.»

380. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} *"İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir."*[924] 'Onlar, imana karşılık küfrü (satın aldılar)' demektir.'"[925]

[٣٨١] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} يَقُولُ أَخَذُوا الضَّلَالَةَ وَتَرَكُوا الْهُدَى."

924 Bakara 2/16.
925 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/532; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/49 (153); Türkî, 1/325.

381. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} *"İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir."*[926] 'Onlar dalâleti alıp hidâyeti terk ettiler' demektir.'"[927]

[٣٨٢] وَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} اسْتَحَبُّوا الضَّلَالَةَ عَلَى الْهُدَى.»

382. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} *"İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir."*[928] 'Onlar dalâleti hidâyete tercih ettiler' demektir.'"[929] **[1/325]**

[٣٨٣] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، "فِي قَوْلِهِ: {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا."

383. Bana Muhammed b. Amr b. Abbâs el-Bâhilî, Ebû Âsım Dahhâk b. Muhalled, Îsâ b. Meymûn el-Mekkî, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} *"İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir."*[930] 'Önce iman ettiler sonra da inkâr ettiler' demektir.'"[931]

[٣٨٤] وَحَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

---

926 Bakara 2/16.

927 İbn Kesîr, *Tefsîr,* 1/79; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/50 (155); Türkî, 1/325.

928 Bakara 2/16.

929 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/49 (152); Türkî, 1/325-326.

930 Bakara 2/16.

931 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 197; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/50 (154); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/326.

384. Bize Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: "Dalâleti alıp hidâyeti terk ettiler." şeklindeki görüşü benimseyenler sanki âyette geçen الشِّرَاءُ kavramına "müşterinin parayı verip, onun yerine satışa konu olan malı alması" şeklinde anlam yüklemişler. Aynı şekilde münafıklar ve kâfirler de imanın yerine küfrü almışlar. İşte bu iki grubun yaptığı şey, dalâlet ve küfrü satın almaları demek olur ki, bunu da hidâyeti terk etmeleri mukabilinde yapmışlardır. Burada hidâyet onların bıraktıkları/terk ettikleri ücret oluyor ki bunu aldıkları dalâletin bedeli yaptılar.

Âyette geçen {اشْتَرَوُا} ifadesini اسْتَحَبُّوا "sevdiler/tercih ettiler" şeklinde tefsir edenlerin görüşüne gelince, bu kimseler Allah Teâlâ'nın başka bir âyette kâfirleri hidâyet yerine küfrü tercih etmekle vasfettiğini görünce, -ki şu âyette bu şekildedir-:

{وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى}

"Semûd kavmine gelince, biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidâyete tercih etmişler."[932]

{اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} âyetini "tercih etmek" anlamıyla tefsir etmişler ve şunu söylemişlerdir: "Bazen بِ harf-i cerri عَلَى harf-i cerri yerine, عَلَى harf-i cerri de بِ harf-i cerri yerine kullanılır. Nitekim şöyle denilir: مَرَرْتُ بِفُلَانٍ وَمَرَرْتُ عَلَى فُلَانٍ her ikisinin anlamı da aynıdır. Şu âyetteki anlam da bunun örneğidir:

{وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ}

"Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder."[933]

Yani {إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنْطَارٍ} ifadesi قِنْطَارٍ عَلَى anlamındadır." **[1/326]**

Bu durumda âyetin tefsiri bunlara göre şu şekilde olmaktadır: أُولَئِكَ الَّذِينَ اخْتَارُوا الضَّلَالَةَ عَلَى الْهُدَى "İşte onlar dalâleti/sapkınlığı hidâyete tercih etmiş olanlardır." Onların âyette geçen {اشْتَرَوُا} ifadesini اخْتَارُوا "tercih

932 Fussilet 41/17.
933 Âl-i İmrân 3/75.

ettiler" anlamıyla tefsir ettiklerini düşünüyorum. Zira Araplar şöyle söylerler: اشْتَرَيْتُ كَذَا عَلَى كَذَا yani اخْتَرْتُهُ عَلَيْهِ يَعْنُونَ "onu satın aldım" diyerek "onu (karşılığında verdikleri şeye) tercih ettiklerini" ifade ederler.

الِاسْتِرَاءُ[934] kelimesini kullanımıyla ilgili A'şâ Benî Sa'lebe'nin[935] şiiri vardır:

فَقَدْ أُخْرِجُ الكَاعِبَ الْمُسْتَرَا ... ةَ مِنْ خِدْرِهَا وَأُشِيعُ الْقِمَارَ

Güzel ve genç kızları gizlendikleri perde arkasından çıkardım
Kumarda kazandığım develerin etlerini kavmime üleştirdim[936]

Burada الْمُسْتَرَاةُ kelimesiyle "seçkin, seçilmiş olan, tercih edilen" anlamı kastedilmiştir.

Şâir Zürrumme[937] de الِاسْتِرَاءُ kelimesini الِاخْتِيَارُ "seçmek, tercih etmek" anlamında şiirinde kullanmıştır:

---

934 Matbu nüshada الاشْتِرَاءُ şeklinde ش harfi ile geçmektedir. Bu ise hatadır. Doğrusu noktasız olarak س harfiyle الاسْتِرَاءُ şeklinde olmasıdır; Şâkir, 1/313.

935 Şiiri söyleyen A'şâ Meymûn b. Kays b. Cendel'dir. Şiirin anlamı: Şâir burada kadınlık/dişilik özellikleri kendilerinde ortaya çıkmış olan evlilik çağındaki genç kızlardan bahsetmektedir. Abdülhamîd, 1/239.

936 *Dîvânu A'şâ*, s. 35; *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ*, s. 36; *Lisânu'l-Arab*, سرا maddesi. Matbu nüshada her iki yerde de الْمُشْتَرَاةُ şeklinde geçmektedir. Doğrusu bizim yazdığımız gibidir. الكَاعِبُ: Göğsü kabarmış/belirginleşmiş olan yani utangaç, güzel/alımlı genç kız demektir. خِدْرُ الجَارِيَة: Genç kızın ardına saklandığı örtüsü. Büluğdan sonra sürekli yanında olur. وأَشَاعَ المَالُ بَيْنَ الْقَوْم: Aralarında mal bölüştürüldü. وأَرَادَ بِالْقِمَار: Kumar oynamayı kastetti. Kumarda kazananın payı ile kastettiği deve etinden payına düşendir. Cömertliğinden dolayı onu kavmi arasında pay eder. Şâkir, 1/313.

937 Zürrumme Ğaylân b. Ukbe b. Nüheys b. Mes'ûd el-Adevî olur. Mudar kabilesindendir. Çağının şâirlerinin ikinci tabakasındandır. Ebû Amr b. Alâ şöyle dedi: "Şiir İmruülkays ile açıldı, Zürrumme ile hitâma erdi. Çok kısa boylu, oldukça çirkin biriydi. Rengi siyaha yakındı. Şiirinin çoğu aşk, sevgi üzerine ve geçmiş kayıplara ağıt hakkındaydı. Bu konuda Câhiliye dönemi şâirlerinin yolunu izlemiştir. Çölde ikâmet ederdi. Yemame ve Basra'ya çok gelip giderdi. Şiirinin ayırıcı vasfı mükemmel benzetmeleri idi." Cerîr şöyle dedi: "Şayet Zürrumme مَا بَالُ عَيْنِكَ مِنْهَا الْمَاءُ يَنْسَكِبُ kasidesinden sonra dilsiz/ahras kalsaydı insanlar arasındaki en iyi şâir olurdu. Meyyet el-Minkarîye'ye âşık oldu ve bununla şöhret buldu. İsfahan'da öldü. Çölde öldüğü de söylenmiştir." Şiirin anlamı: Şâir burada deveden bahsetmektedir. Diyor ki: Deveden bahsetmek diğer develeri kaçırtır ve uzaklaştırır. O burada deveyi yaratılışındaki azamet ve cüssesindeki irilik sebebiyle uzaktan

يَذُبُّ الْقَصَايَا عَنْ شَرَاةٍ كَأَنَّهَا ... جَمَاهِيرُ تَحْتَ الْمُدْجِنَاتِ الْهَوَاضِبِ

Değersiz ve cılız develer kıymetli ve seçkin develeri kovalıyor
Sanki o develer uzaktan bereketli bulutların altındaki
yüksek kum tepelerine benziyor[938]

Burada geçen الشَّراة kelimesi الْمُخْتَارَةُ "seçkin, tercih edilen" anlamına gelmektedir. Başka bir şâir[939] de bu konuda şunu söyler:

إِنَّ الشَّرَاةَ رُوقَةُ الْأَمْوَالِ ... وَحَزْرَةُ الْقَلْبِ خِيَارُ الْمَالِ

İyi, kıymetli develer malların en hayırlısıdır
Kalbin bağlanıp kaldığı en iyi/kaliteli mallardır[940]**[1/327]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu görüşün her ne kadar tefsir olarak bir vechi olsa da ben o görüşü tercih etmiyorum. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ}

"Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiştir."[941]

---

bakan kişinin gözünde kumların birikmesiyle oluşan ve etrafı görmeyi sağlayacak kadar yüksek olan kum tepelerine benzetti. Abdülhamîd, 1/239.

938 *Dîvânu Zürrumme*, s. 62. يَذُبُّ kelimesindeki zamir erkek deveye gider. يَذُبُّ: Savunmak, defedip kovmak demektir. القَصَايَا kelimesi قَصِيَّةٌ kelimesinin çoğuludur. Anlamı ise "devenin değersiz olanı, zayıf olup iyi yürüyemediğinden geride kalanı" demektir. جَمَاهِيرُ kelimesi جُمْهُورٌ kelimesinin çoğuludur. "Kumları birikip iyice yığılmış ve etrafını görebilecek kadar da yüksekçe kum tepesi" demektir. المَدْجَنَاتُ ise Arapların şu sözünden alınmıştır: سَحَابَةٌ دَاجِنَةٌ ومَدْجَنَةٌ anlamı: Üst üste binmiş ve sağanak yağmur indiren bulutlar. والهَوَاضِبُ: دَامَ مَطَرُهَا وعَظُمَ قَطْرُهَا "Sürekli ve damlaları büyük olan yağmur" demektir. Deve, yaratılışındaki azamet ve cüssesindeki irilik sebebiyle, uzaktan bakan kimsenin gözünde yüksekçe olup kumları üst üste birikip keçe gibi yoğun kum tepelerine benzetilmiştir. Şâkir, 1/313.

939 Şâirin ismi bilinmiyor. Şiirin anlamı: Şâir diyor ki: "Benim yanımda en kıymetli şey maldır ve yanımdaki değer verdiğim mallarımın en seçkini, kalbimin kendisine bağlanıp kaldığı şey bu maldır." Abdülhamîd, 1/239.

940 İlk beyit, Zemahşerî'nin *Esâsü'l-Belâğa*'da (s. 170); ikinci beyit Cevherî, *es-Sıhâh*, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* ve *Tâcu'l-Arûs*'ta yer almaktadır. ر ز ق. وزُوقَةُ النَّاس: "İnsanların en değer verdiği, manzarası çok güzel olan mallar" demektir. Şöyle denilir: هَذَا الشَّيْءُ حَزْرَةُ نَفْسِي وقَلْبِي "Bu şey kalbimin ve nefsimin en çok değer verdiğidir." Yani yanımda olan en hayırlı şey, seçkin oluşundan dolayı kalbimin kendisine bağlanıp kaldığıdır. Şâkir, 1/314.

941 Bakara 2/16.

Bu âyet gösteriyor ki {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} âyetindeki الشِّرَاءَ'nın anlamı, insanlar arasında maruf olan bir şeyi başka bir şeyle bedel olarak değiştirmek, bir bedel karşılığında başka bir bedeli vermektir.

"O kimseler önceden müminlerdi sonra inkâr ettiler." diyenlerin görüşüne gelince, şayet durum anlattıkları gibiyse bu görüşte onlara bir sıkıntı yoktur. İş bu şekilde olunca münafıklar imanı terk etmişler, hidâyeti verip karşılığında küfrü alarak alışverişi yapmışlardır. Bu anlam alışveriş kavramının anlamı içerisinde vardır. Onların sıfat ve özelliklerini anlatan ilk âyetten sonuna kadar olan âyetlerin delâletleri göstermiştir ki bu kişiler hiçbir zaman imanın nuruyla aydınlanmamışlar, İslâm milletine hiç dâhil olmamışlardır. İşitmiyor musun ki Allah Teâlâ onların vasıflarını anlatmaya başladığı âyetten buraya kadar münafıkları, Muhammed'e (sav) ve onun getirdiklerine iman iddialarında dilleriyle yalan söylediklerini; bunu yaparak kendilerince Allah'ı, Resûlü'nü ve müminleri kandıracaklarını; kendi aralarında müminlerle eğlenecek ve alay edebileceklerini sandılar. Şu âyette ifade edildiği gibi onlar içlerinde gizledikleri şeyin tersini dilleriyle dışa vuruyorlardı:

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ}

"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve âhiret gününe inandık' diyenler de vardır."[942]

Daha sonra onların hikâyesini şu âyete kadar anlatmaya devam eder:

{أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى}

"İşte onlar, hidâyete karşılık sapkınlığı satın almış kimselerdir."[943]

Bütün bu yerlerin hangisinde onların önceden müminken sonra inkâr ettiklerini gösteren bir delâlet vardır? **[1/328]**

Şayet bu görüşün sahipleri {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} *"İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir."*[944] âyetinin, münafıkların önceden iman etmiş kimseler olup daha sonra bu imandan küfre

942 Bakara 2/8.
943 Bakara 2/16.
944 Bakara 2/16.

intikal ettiklerini gösteren bir delil olduğunu ve bu sebeple münafıklar hakkında اشْتَرَوْا kelimesinin kullanıldığını sanıyorlarsa bilsinler ki bu yorum kabul edilebilir bir tefsir değildir. Çünkü الإشْتِرَاءُ kelimesi muhalif görüş sahiplerine göre bu kelime, bazen "bir şeyi alıp o şeyin dışında başka bir şeyi bırakmak" anlamında kullanılır. Bazen de "tercih etmek" anlamında ve daha başka anlamlarda kullanılır. Bir kelime birden fazla anlama gelme ihtimali varken, hiç kimsenin muhalefet edilmeyecek kadar kuvvetli bir delil olmaksızın o mânalardan birini diğerlerine tercih etmesi söz konusu olamaz.

Bana göre âyetin tefsiri konusunda görüşlerin en doğrusu İbn Abbas (ra) ve İbn Mes'ûd'dan (ra), {اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى} *"Hidâyete karşılık sapıklığı satın aldılar."*[945] âyetinin tefsiri olarak naklettiğimiz "sapkınlığı/dalâleti alıp hidâyeti terk ettiler." şeklindeki görüşleridir. Bu anlamın doğruluğu şundandır ki Allah'ı (cc) inkâr eden her bir kâfir, emrolunduğu imanın yerine kendi kesbi/gayreti/tercihiyle küfrü işleyerek, iman mukabilinde küfrü değiştirir.

İşitmez misin ki Allah Teâlâ, kendisine ve Resûlü'ne iman etmek yerine kendi kesbiyle küfrü tercih edenler hakkında şöyle buyuruyor:

{وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ}

"Her kim imanı küfre değişirse, o artık doğru yoldan sapmış olur."[946]

İşte bu âyette geçen الشِّرَاءِ kelimesinin anlamıdır. Çünkü bir şey satın alan herkesin aldığı şeyin yerine bedel olarak başka bir şeyi bırakması gerekir. Münafık ve kâfirde de durum aynen böyledir. Onlar da hidâyetin karşılığında dalâlet/sapkınlık ve nifakı değiştirmişlerdir. Bunun sonucunda da Allah Teâlâ da onlardan hidâyet nurunu çekip almış onların hepsini karanlıklar içerisinde bir şey göremez bir halde bırakmıştır. **[1/329]**

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ} *"Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiştir."* sözünün tefsiri:

---

945 Bakara 2/16.
946 Bakara 2/108.

2. {فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ} "Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiştir."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu âyetin tefsiri şudur: Münafıklar hidâyet karşılığında dalâleti satın almakla zarar ettiler, kâr elde edemediler. Çünkü tüccarlardan kazançlı olanı, sahip olduğu malı bedel olarak verip kendi malından daha iyi, kaliteli ve üstün olan bedeli alıp malını öyle satan kimsedir. Malını değerinden aşağıya satan, değerinden düşüğe karşılık veren tüccar ise kesinlikle zarar eden bir tüccardır. İşte münafık ve kâfir de böyledir. Çünkü onlar hidâyet ve reşad yerine şaşkınlık ve körlüğü, güven ve emniyet yerine de korku ve endişeyi tercih ettiler. Bütün bunlarla birlikte onlar için âhirette can yakan bir ceza ve şiddetli bir azap hazırladı. Sonuç olarak bunlar kaybettiler ve hüsrana uğradılar. İşte bu apaçık hüsranın ta kendisidir. Bizim bu âyet hakkında söylediğimiz görüşün benzerini Katâde şu rivayette söylemiştir:

[٣٨٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: "{فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} قَدْ وَاللَّهِ رَأَيْتُمُوهُمْ خَرَجُوا مِنَ الْهُدَى إِلَى الضَّلَالَةِ، وَمِنَ الْجَمَاعَةِ إِلَى الْفُرْقَةِ، وَمِنَ الْأَمْنِ إِلَى الْخَوْفِ، وَمِنَ السُّنَّةِ إِلَى الْبِدْعَةِ."

385. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} *"Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."*[947] 'Allah'a andolsun ki sizler onları gördünüz, hidâyetten çıkıp dalâlete, İslâm topluluğundan çıkıp ayrılığa, emniyetten çıkıp korkuya ve sünnetten çıkıp bid'ate düştüler.'"[948] **[1/330]**

Şayet birisi şöyle bir itirazda bulunsa: "{فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ} *"Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmedi."*[949] (âyetinde ifade edilen anlama göre) ticaret kendisi kâr eden veya zarar eden midir ki رَبِحَتْ أَوْ وُضِعَتْ denilsin?" Ona şöyle cevap verilir:

Bu âyetin tefsir vechi senin zannettiğin gibi değildir. Âyetin anlamı şu şekildedir: "Onlar ticaretlerinde kâr elde edemediler. Ne sattıklarında elde ettiler ne de satın aldıklarında." Fakat Allah Teâlâ kitabıyla Araplara

947 Bakara 2/16.
948 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/50, (157); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/330.
949 Bakara 2/16.

hitap etmiş, onlara yaptığı hitapta ve yaptığı açıklamada Arapların kendi aralarında konuşma ve açıklamalarda kullandıkları üslubu kullanmıştır. Arapların kendi arasında خَابَ سَعْيُكَ "Çalışman boşa gitti.", نَامَ لَيْلُكَ "Geceni uykuya verdin/uykuyla geçirdin.", خَسِرَ بَيْعُكَ "Alışverişinde zarar ettin." vb. tarzdan konuşmalar fasih sayılıp dinleyen kimse için konuşanın kastettiği anlam anlaşılır olunca, Allah Teâlâ da onlara kendi konuşmalarındaki üsluplarıyla hitap ederek şöyle buyurdu:

{فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ}

"Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiştir."[950]

Çünkü onlara göre ma'kul olan uyumanın genellikle gecede gerçekleşmesi gibi kâr elde etmenin de ancak ticarette mümkün olmasıdır. Muhataplar hitapta bununla yetinmiş, her ne kadar anlamı bu olsa da فَمَا رَبِحُوا فِي تِجَارَتِهِمْ "Ticaretlerinde kâr elde edemediler." dememiştir. Nitekim şâir[951] de şöyle söylemektedir:

وَشَرُّ الْمَنَايَا مَيِّتٌ وَسْطَ أَهْلِهِ ... كَهُلْكِ الْفَتَاةِ أَسْلَمَ الْحَيَّ حَاضِرُهْ

Ölümlerin en kötüsü kişinin ailesi arasında (yatağında) ölmesidir
Genç kadının ölmesi gibi ki ölümün gelişi kabileyi uyandırır[952]

---

950 Bakara 2/16.

951 Şiiri söyleyen Hutây'a'tü Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî Ebû Melîke'dir. Câhiliye ve İslâm dönemine yetişmiş muhadram bir şâirdir. Çok şiddetli taşlama/yergi şiirleri söylerdi. Onun dilinden kimse kolay kolay kurtulamazdı, kendi anasını babasını ve hatta kendini bile hicvetmiştir. Zeberkân b. Bedr'i çok fazla kötüleyip yerince Hz. Ömer'e (ra) onu şikâyet etti. Hz. Ömer onu Medine'de hapsetti. Bunun üzerine ondan kendisine merhamet etmesini talep eden beyitler söyledi. Hz. Ömer onu hapisten çıkardı ve insanları hicvetmeyi ona yasakladı.
Kelimeler: المَنَايَا: المَنِيَّةُ kelimesinin çoğuludur. Ölüm anlamına gelir. شَرُّ المَنَايَا مَيِّتٌ: yani وَشَرُّ الْمَنَايَا مَنِيَّةُ مَيِّتٍ وَسْطَ أَهْلِهِ "ölümlerin en kötüsü, kişinin ailesi arasındayken ölmesidir." (Bizim de çeviride esas aldığımız) *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ*'da geçen أَيْقَظَ الحَيَّ ifadesi anlam bakımından daha doğrudur. Yani "Ölümün gelişi, ağıt yakanların ağlayıp sızlamalarıyla kabileyi uyandırdı." demektir. Sanki rivayeti nakledenler أَسْلَمَ الحَيَّ yani أَسْلَمَهُمْ لِلْبُكَاءِ "ağlamaları için onları yalnız bıraktı" şeklinde nakletti. Şiirin anlamı: Şâir burada diyor ki: "Ölümlerin en kötüsü kişinin ailesi arasında ölmesidir, öyle ki genç kızlar onu tanır, dışarı çıkarlar ve ağlamak için onu terk ederler." Şâkir, 1/317; Abdülhamîd, 1/241.

952 Şiir Hutay'a'ya aittir. Divanında olmayan beyitlerdir. Şu kaynaklarda yer almaktadır: *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ*, s. 95; Sîbeveyh, 1/109; Şerîf el-Murtazâ,

Bunun anlamı şudur: وَشَرُّ الْمَنَايَا مَيِّتَةُ مَيِّتٍ وَسْطَ أَهْلِهِ "Ölümlerin en kötüsü kişinin ailesi arasında (yatağında) ölmesidir." dinleyenin anlayışıyla yetinip onun açıklamadığı kısmından muradını anlayacağını düşündü.

Nitekim Şâir Ru'be b. el-Accâc'ın dediği gibi:

حَارِثُ قَدْ فَرَّجْتَ عَنِّي هَمِّي ... فَنَامَ لَيْلِي وَتَجَلَّى غَمِّي

Hâris! Bütün gam kederimi sen dağıttın böylece
Geceleri uyuyabiliyorum gam ve keder de bana geri dönmüyor[953] **[1/331]**

Burada geceyi uyumak ile vasfetti. Asıl mâna ise kendisinin geceleri uyuyabilmesidir.

Şâir Cerîr b. el-Hatafî de şöyle dedi:

وَأَعْوَرَ مِنْ نَبْهَانَ أَمَّا نَهَارُهُ ... فَأَعْمَى وَأَمَّا لَيْلُهُ فَبَصِيرُ

O Nebhanlı kör gözlüye gelince
Gündüzü kördür de gecesi pekiyi görür[954]

---

el-Emâlî, 1/38; küçük değişikliklerle buralarda yer almaktadır. *Tabakât*'ta yer alan versiyonu en sağlamıdır. Şâkir, 1/317.
يَعْنِي أَنَّهُ: شَرُّ ضُرُوبِ المَوْتِ المَوْتُ على الفِرَاشِ، يَقْصِدُ إلى أَنَّ الشُّجْعَانَ وأَصْحَابَ النَّجْدَة والبَأْس كَانُوا يَقْتُلُونَ ولَا يَمُوتُونَ على فِرَاشِهِمْ
"En kötü ölüm yatağında ölmektir. Cesurlar, güçlü savaşçılar yatağında ölmezler; savaşta öldürülürler."

953 Şâir, Ru'be b. Abdillah el-Accâc b. Ru'be es-Sa'dî Ebu'l-Cuhhâf veya Ebû Muhammed. Recez şâiridir. Meşhur fasih şâirlerdendir. Emevî ve Abbâsî devletleri zamanında yaşamış muhadram şâirlerdendir. Çoğunlukla Basra'da ikâmet etti. Dilcilerin çoğu ondan nakilde bulundular. Şiirleriyle delil getirdiler. O ölünce "dil vefat etti" dediler. Yaşı ilerlemiş bir halde çölde vefat etmiştir. *el-Vefeyât* adlı eserde şu kayıtlıdır: "Ru'be vefat edince Halil b. Ahmed şöyle dedi: 'Şiiri, dili ve fesahâti defnettik.'"
Kelimeler: فَرَّجْتَ: كَشَفْتَ açtın, keşfettin demektir. Şiirin anlamı: Şâir burada Amr b. Saîd b. Zeyd kabilesinden olan Hâris b. Selîm'i övmektedir. Şâir diyor ki: "Bütün gam, kederimi dağıttın böylece ben de geceleri uyuyabiliyorum, gam ve keder de bana geri dönmüyor." Abdülhamîd, 1/242.

954 *Dîvânu Cerîr*, s. 206; *en-Nekâiz*, s. 35; Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, s. 39, 161; Merzübânî, *Mu'cemu'ş-Şu'arâ*, s. 253. Bu beyit el-A'ver en-Nebhânî'yi hicvettiği şiirinden bir bölümdür. A'ver de Cerîr'i hicvetmişti, ancak Cerîr onu yedi/alt etti. Ebû Ubeyde dedi ki: "Şiirin mânası şudur: 'O gündüzün hayır ve iyilik

Körlüğü ve görmeyi gece ve gündüze izafe etti. Muradı ise en-Nebhânî'yi bu sıfatlarla vasfetmektir.

3. {وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} "Ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} *"Ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."* sözünün tefsiri:

{وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} *"Ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."*[955] Yani "hidâyete karşılık dalâleti seçmeleriyle, imana karşılık olarak küfrü değiştirmeleriyle ve ikrar/tasdikin yerine nifakı satın almalarıyla doğruya isabet edememişlerdir." demektir.

[BAKARA SÛRESİ 17. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ﴾

***"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."* (Bakara 2/17)**

Şanı yüce olan Allah'ın {مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ} *"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah, ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."* sözünün tefsiri:

1. {مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} "Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Şayet birisi şöyle bir itirazda bulunacak olursa: "Nasıl olur da {مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} *"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer."* diyerek benzetme yapılır?

---

yapma konusunda şaşı/kördür. Geceleyin ise kötülük yapmada gözleri tam görür hem zina eder hem de hırsızın tekidir.'" Şâkir, 1/317.

955 Bakara 2/16.

Hâlbuki sen de bilirsin ki {مَثَلُهُمْ} kelimesindeki {هُمْ} zamiri sadece erkeklerden oluşan veya erkek ve kadınların oluşturduğu bir topluluğu ifade eder. الَّذِي ism-i mevsûlü ise bir tane erkek kimseye delâlet eder. Bu durumda nasıl oluyor da bir kişinin hali bir topluluk için benzetme yapılmıştır? Benzetmeyi مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِينَ اسْتَوْقَدُوا نَارًا "Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimselerin durumuna benzer." şeklinde yapması gerekmez miydi? Şayet bu şekilde bir topluluğu tek kişinin temsil etmesi geçerli oluyorsa o zaman şöyle diyen kimsenin sözü de geçerlidir: "Bu kimse bir grup erkek görmüş, onların görünüşleri, düzgün fizikleri ve biçimli vücutları hoşuna gitmiş de onları benzeterek şöyle demiş: كَأَنَّ أَجْسَامَ هَؤُلَاءِ، نَخْلَةٌ 'Sanki bu kimselerin bedenleri hurma ağacı gibidir.'" Ona şöyle cevap verilir:

Rabbimizin münafıklardan bir topluluğu bir kişiye -ki O bir kişiyi onların fiillerine benzetmiş/mesel kılmıştır- benzetme yaptığı bu yer ve benzeri yerlerde geçerli olan/caiz ve güzel bir benzetmedir. Nitekim Allah Teâlâ buna benzeyen şu âyette şöyle buyurdu:

{تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ}

"*Üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimse gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün.*"[956]

Yani "üzerine ölüm baygınlığı çökmüş kimsenin gözlerini döndürmesi gibi" demektir. Bir diğer âyette şöyle buyurdu:

{مَا خَلْقُكُمْ وَلَا بَعْثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ}

"*(Ey insanlar!) Sizin yaratılmanız ve öldükten sonra tekrar diriltilmeniz, ancak bir tek insanı yaratmak ve diriltmek gibidir.*"[957]

Yani "tek bir canı diriltmek gibidir" demektir. **[1/332]**

Bir grup erkeğin vücutlarını boy bos olarak, düzgün fizikleri sebebiyle tek bir hurma ağacına benzetmeye gelince, aralarındaki fark sebebiyle hem burada hem de buna benzeyen yerlerde caiz değildir.

Münafıkların bir topluluğunu ateş yakan bir kimseye benzetmeye gelince, bu caizdir. Zira münafıkların meselinden bahseden haberden murad,

---

956 Ahzâb 33/19.
957 Lokmân 31/28.

onların (küfrün karanlıkları içerisinde bir) ışık arayışına girmelerine/aydınlatmaya benzetmektir ki, dilleriyle ortaya koydukları iman ikrarları, aslında içlerinde sakladıkları bozuk inanca ters olması ve gizledikleri nifaklarıyla zahirde ortaya koydukları iman ikrarını karıştırmaları sebebiyle böyle bir benzetme yapılmıştır. والإسْتِضَاءَةُ ışık arayışı/aydınlatma -her ne kadar işi yapanlar farklı olsa da- aynı anlamdadır farklı anlamlarda değildir. Anlam yönünden buradaki benzetme, farklı şeyler arasından bir şahsa benzetmektir.

Bunun tefsiri şöyledir: Bu, münafıkların zahiren ortaya koydukları Allah'a (cc), Muhammed'e (sav) ve onun getirdiği şeylere sözleriyle ikrar edip inanmaları ama gerçekte inanç olarak onu yalan saymalarına rağmen iman nuruyla kalplerini aydınlatma durumu, ateş yakarak kendisini aydınlatmak isteyen kişinin durumuna benzer. Sonra ateş yakarak kendisini aydınlatmak isteyen kişiyi düşürdü ve meseli münafıklara izafe etti.

Şâir Nâbiğa Benî Ca'de'nin[958] dediği gibi:

وَكَيْفَ تُوَاصِلُ مَنْ أَصْبَحَتْ ... خِلَالَتُهُ كَأَبِي مَرْحَبِ

Arkadaşlığı Ebû Merhab'ı (gölgeyi) andıran
Bir kimsenin arkadaşlığını nasıl sürdürürsün?[959] **[1/333]**

Burada kastedilen "Ebû Merhab'ın arkadaşlığı gibi arkadaş olan" demektir. Burada muzaf olan خِلَالَةٌ kelimesi düşürülmüştür. Çünkü sözden dile getirilen kısım ile hazfedileni anlamak dinleyici için mümkündür. مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِينَ اسْتَوْقَدَ نَارًا "*Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimse*lerin *durumuna*

958 Nâbiğa el-Ca'dî Kays b. Abdillah b. Udes b. Rabîa' el-Ca'dî el-Âmirî Ebû Leylâ. Yetenekli bir şâirdir. Uzun ömürlü sahabîlerdendir. Câhiliye döneminde meşhur oldu. Nâbiğa diye adlandırıldı. Otuz sene şiir söylemeden durdu da sonra coştu. İslâm gelmeden önce putları terk eden ve içkiyi yasak sayan kimselerdendir. Peygamberimize (sav) geldi ve Müslüman oldu. Sıffîn savaşına katıldı. Hz. Ali'nin (ra) yanında yer aldı. Daha sonra Kûfe'ye yerleşti. Hz. Muâviye onu valilerinden birisiyle İsfahan'a gönderdi. Orada yüz yaşını geçkin bir vaziyette ve gözlerini kaybetmiş olarak vefat etti. Şiirin anlamı: Şâir diyor ki: "Dostluğu gölgenin kaybolması gibi bir anda kaybolan bir kimseyle senin dostluk kurman nasıl mümkün olabilir ki?" Yani onun dostluğu kalıcı değildir; Abdülhamîd, 1/243.

959 Şiir Nâbiğâ el-Ca'dî'ye aittir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, خ ل ل, ر ح ب. الخُلَّةُ: Özel bir dostluk, aralarından su sızmayacak kadar samimi bir dostluk. وأبو والخِلَالَةُ مَرْحَب: gölgeden kinayedir. Şâirin kastettiği ise gölgenin kaybolduğu gibi kaybolan, dostların arasında sevgiden eser kalmayan bir dostluktur. Şâkir, 1/319.

benzer."[960] âyetinde de durum bu şekildedir. Dinleyen kimse için sözün dile getirilen kısmı ile meselin, ateş yakan kişilerin bedenleri için değil de ikrar edip dilleriyle iman sözünü söyleyerek iman nuruyla aydınlanmak isteyen kimseler için ortaya konulduğunu bilir. Bu sebeple benzetmede الإِسْتِضَاءَةُ kelimesinin hazfedilmesi ve meselin ateşi yakanlara izafe edilmesi güzel olmuştur. Meselden amaç bizim anlattığımızdır. Bu vasfettiğimiz şekilde مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِينَ اسْتَوْقَدَ نَارًا "*Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimse*lerin *durumuna benzer.*"[961] ifadesi güzel ve caiz olmuştur. Lafızda bir topluluk bir kişiye benzetilmiştir. Çünkü meselin amacı anlamca tek bir şeye benzetmektir. Fakat Âdemoğullarının fertlerinden oluşan bir topluluğu veya şekil ve sûret sahibi varlıklardan oluşan bir topluluğu bir şeye benzetmeyi murad etseydi, bu durumda doğru olan topluluğu topluluğa, ferdi ferde benzetmektir. Zira bu durumda topluluğu oluşturan fertlerin her birisi diğerinden farklı olacaktır. İşte bu anlam farkından dolayı fiillerin ve isimlerin benzetilmesinde hüküm farklı oldu. Bir topluluğun veya kişinin fiilini -aralarında anlam birliği varsa- tek kişinin fiiline benzetmek caizdir. Sonra fiilin ismi hazfedildi, mesel ve benzetme/teşbih, fiilin sahiplerine izafe edildi. Şöyle denilir: مَا أَفْعَالُكُمْ إِلَّا كَفِعْلِ الْكَلْبِ "sizin fiilleriniz başka değil sadece köpeğin fiili gibidir." Daha sonra فِعْلِ hazfedilir ve şöyle denilir: مَا أَفْعَالُكُمْ إِلَّا كَالْكَلْبِ أَوْ كَالْكِلَابِ "sizin fiilleriniz köpek veya köpekler gibidir." Böyle dersin ancak إِلَّا كَفِعْلِ الْكَلْبِ، وَإِلَّا كَفِعْلِ الْكِلَابِ'i kastedersin. مَا هُمْ إِلَّا نَخْلَةٌ "Onlar (o erkekler) ancak bir hurma ağacıdır." demen ise caiz değildir. Senin bu sözle kastettiğin, o kimselerin boylarının uzunluğunu ve fizikî güzelliklerini hurma ağacına benzetmen olsa da durum değişmez. **[1/334]**

a. {اسْتَوْقَدَ نَارًا} "Ateş yakmak istedi"

{اسْتَوْقَدَ نَارًا} "*yakmayı istedi*" sözüne gelince bu أَوْقَدَ "yaktı" anlamındadır. Nitekim şâir şöyle demiştir:

وَدَاعٍ دَعَا: يَا مَنْ يُجِيبُ إِلَى النَّدَى ... فَلَمْ يَسْتَجِبْهُ عِنْدَ ذَاكَ مُجِيبُ

Ve biri imdat diledi: "Sesimi duyan kimse yok mu?"
Heyhat! O esnada olmadı ona bir karşılık veren[962]

960 Bakara 2/17.
961 Bakara 2/17.
962 Şâir Ka'b b. Sa'd el-Ğanevî olup Kays b. Ğaylân kabilesinden Benî Ğanî kolundandır. Çok güzel şiirleri olan muhadram şâirlerdendir. İkinci tabakadandır.

Kastettiği فَلَمْ يُجِبْهُ "ona icabet etmedi" demektir.

Bu durumda sözün anlamı şöyle olur: Bu münafıkların içlerinde inkârı gizledikleri halde, Resûlullah (sav) ve müminlere dilleriyle söyledikleri "{آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Allah'a ve âhiret gününe inandık."*[963] "Hz. Muhammed'i (sav) ve onun getirdiklerini tasdik ettik." sözleriyle kendilerini iman nuruyla aydınlatmak istemelerine Allah Teâlâ'nın onlara yaptığının misali/benzeri; ateş yakan kimsenin aydınlanma istemesidir ki yaktığı ateş etrafını geçici bir süre aydınlatır.

Basralı dilcilerden biri şöyle bir iddiada bulundu: {كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا}[964] âyetindeki {الَّذِي} kelimesinin الَّذِينَ anlamında kullanılmasının benzeri şu âyette de vardır: {وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ} *"Dosdoğru Kur'ân'ı getiren ile onu tasdik edenler var ya, işte onlar Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır."*[965] Nitekim şâir[966] de şöyle demiştir:

Dilciler onun şiirleriyle delil getirirler. Bir kardeşi vardı Ebu'l-Miğvâr diye çağrılırdı, Zî Kâr savaşında öldürüldü. Onun ardından ölüm ağıtı olarak söyledi ve Araplar arasında meşhur olduğu mersiyesi olarak bilindi. Esmaî onun hakkında mersiye şâirleri arasındaki yeri için şöyle dedi: "Onun gibisi dünyada yoktur." Şiirinde mesellerden çokça iktibas yapardı. Bu nedenle كَعْبُ الأَمْثَال "Meseller'in Ka'b'ı" olarak tanındı. Kelimeler: النَّدَى: الكَرَمُ cömertlik demektir. Şiirin anlamı: Şâir diyor ki: "Burada kendisine seslenilen, çağrılan ve nida edilen cömert bir şahıs var, fakat bu çağıranın çağrısına hiç kimse asla icabet etmiyor." Abdülhamîd, 1/244; Bu beyit *el-Esmaîyyât*, s. 96; *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ*, 1/213; Kâlî, *el-Emâlî*, 2/151'de yer almaktadır. Türkî, 1/335.

963 Bakara 2/8.

964 Bakara 2/17.

965 Zümer 39/33.

966 Şiiri söyleyen Eşheb b. Sevr b. Ebî Hârise b. Abdilmedân en-Nehşelî ed-Dârimî et-Temîmî'dir. Necidli bir şâirdir. Câhiliye döneminde doğdu sonra Müslüman oldu. Fakat Hz. Peygamber (sav) ile buluşamadı. Emevîler zamanına kadar yaşadı. Genelde Ebû Ferezdak'ı hicveden şiirler yazdı. Ferezdak da onu hicvetti. Eşheb onunla çekişmede zayıf kaldı. Mirzebânî Velid b. Abdilmelik'e giden heyetler adlı eserinde şunu kaydetti: "Nisbeti annesinedir (Rumeyle). Babası annesi Rumeyle'yi Câhiliye döneminde satın almıştı." Kelimeler: Diyorlar ki kelâmın uzunluğu ve hafifletme sebebiyle الَّذِينَ'den ن hazfedildi böylece الَّذِي oldu. Burada müfred anlamında değil cemî/çoğul anlamındadır. فَلَجٌ: Basra ile Hıma Dariyye arasında bir vadinin adıdır. Şiirin anlamı: Şâir diyor ki: "Felec vadisinde ölüm anı gelmiş olan o kimseler var ya ey Halid'in anası onlar kavmin tamamıdır." Abdülhamîd, 1/244.

فَإِنَّ الَّذِي حَانَتْ بِفَلْجٍ دِمَاؤُهُمْ ... هُمُ الْقَوْمُ كُلُّ الْقَوْمِ يَا أُمَّ خَالِدِ

Felec vadisinde kanları akanlar var ya
Ey Hâlid'in annesi! İşte onlar kavmin tamamıdır[967] **[1/335]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Birinci görüş, gerekçelerini açıkladığımız için doğru olan görüştür. Bu görüşün sahipleri iki âyetle beyit arasındaki farkı görememişlerdir. Çünkü {وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ} *"Dosdoğru Kur'ân'ı getiren"* âyetindeki {الَّذِي}'nin anlamının çoğul olduğuna âyetin sonunda delâlet vardır:

{أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ}

"İşte onlar Allah'a karşı gelmekten sakınanlardır."[968]

Beyitte de durum böyledir. Orada çoğula delâlet eden ise دِمَاؤُهُمْ ifadesidir. Bu bahsettiğimiz delâlet {كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} *"(geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer."*[969] âyetinde yoktur. İşte bu durum {كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} âyetiyle orada bulunan {الَّذِي} ism-i mevsûlünün çoğul anlamına geldiğini göstermek için getirilen şahitler arasındaki farktır. Hiç kimsenin, Arapların galip kullanımında belirli bir anlam için kullanılan bir kelimeyi, kat'î bir delil olmaksızın başka bir anlama nakletmesi caiz değildir.

2. Âyetin Tefsiri

Sonra müfessirler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf ettiler.

1- Bu konuda İbn Abbas'tan (ra) birçok görüş nakledilmiştir.

Birinci görüş:

[٣٨٦] مَا حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "ضَرَبَ اللَّهُ لِلْمُنَافِقِينَ مَثَلًا فَقَالَ: {مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ

967 Şiir Eşheb b. Rumeyle'ye aittir. Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 2/507-508; *el-Beyân*, 4/55; Sîbeveyh, 1/96; Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, s. 33; Şâkir, 1/320.

968 Zümer 39/33.

969 Bakara 2/17.

بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ} أَيْ يُبْصِرُونَ الْحَقَّ وَيَقُولُونَ بِهِ، حَتَّى إِذَا خَرَجُوا بِهِ مِنْ ظُلْمَةِ الْكُفْرِ أَطْفَئُوهُ بِكُفْرِهِمْ وَنِفَاقِهِمْ فِيهِ فَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْكُفْرِ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ هُدًى وَلَا يَسْتَقِيمُونَ عَلَى حَقٍّ."

386. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Allah Teâlâ münafıkların durumu için bir mesel veriyor, buyuruyor ki:

{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ}

"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."[970]

'Yani hakkı görüyorlar ve onu dilleriyle söylüyorlar, öyle ki bu sayede küfrün karanlığından çıkıyorlar. Fakat iman nurunu o konudaki küfür ve nifaklarıyla söndürüyorlar. Bu sebeple Allah Teâlâ onları, hidâyeti göremez ve hakka giden dosdoğru yolu bulamaz bir halde, küfrün karanlıkları içerisinde bırakıyor.'"[971] **[1/336]**

Diğer görüş:

[٣٨٧] مَا حَدَّثَنَا بِهِ الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ هَذَا مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لِلْمُنَافِقِينَ أَنَّهُمْ كَانُوا يَعْتَزُّونَ بِالْإِسْلَامِ فَيُنَاكِحُهُمُ الْمُسْلِمُونَ وَيُوَارِثُونَهُمْ وَيُقَاسِمُونَهُمُ الْفَيْءَ، فَلَمَّا مَاتُوا سَلَبَهُمُ اللَّهُ ذَلِكَ الْعِزَّ كَمَا سَلَبَ صَاحِبَ النَّارِ ضَوْءَهُ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ، يَقُومُ فِي عَذَابٍ."

387. Bize Müsennâ, Ebû Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti:

970 Bakara 2/17.

971 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/532; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/52 (168); Türkî, 1/337.

"{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ}

"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."[972]

'Bu darb-ı meseli Allah Teâlâ münafıklar için yapmıştır. Onlar İslâm ile izzet buluyorlar, Müslümanlarla evleniyorlar, onlara varis oluyorlar ve ganimetten onlarla birlikte pay alıyorlardı. Münafıklar öldüklerinde ise Allah Teâlâ, ateş yakıp aydınlanmaya çalışan kimseden ışığı çekip alması gibi, onlardan bu izzeti çekip alıyor ve onları karanlıklar içerisinde azapta ebediyen bırakıyor.'"[973]

Üçüncü görüş:

[٣٨٨] مَا حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ} زَعَمَ أَنَّ أُنَاسًا دَخَلُوا فِي الْإِسْلَامِ مَقْدِمَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ، ثُمَّ إِنَّهُمْ نَافَقُوا فَكَانَ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ رَجُلٍ كَانَ فِي ظُلْمَةٍ فَأَوْقَدَ نَارًا فَأَضَاءَتْ لَهُ مَا حَوْلَهُ مِنْ قَذًى أَوْ أَذًى، فَأَبْصَرَهُ حَتَّى عَرَفَ مَا يَتَّقِي، فَبَيْنَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ طُفِئَتْ نَارُهُ فَأَقْبَلَ لَا يَدْرِي مَا يَتَّقِي مِنْ أَذًى، فَكَذَلِكَ الْمُنَافِقُ كَانَ فِي ظُلْمَةِ الشِّرْكِ فَأَسْلَمَ فَعَرَفَ الْحَلَالَ مِنَ الْحَرَامِ، وَالْخَيْرَ مِنَ الشَّرِّ. فَبَيْنَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ كَفَرَ، فَصَارَ لَا يَعْرِفُ الْحَلَالَ مِنَ الْحَرَامِ، وَلَا الْخَيْرَ مِنَ الشَّرِّ. وَأَمَّا النُّورُ فَالْإِيمَانُ بِمَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَتِ الظُّلْمَةُ نِفَاقَهُمْ."

388. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre

---

972 Bakara 2/17.

973 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/50 (158); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/337.

el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti:

"{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ}

"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."[974]

'Bir kısım insanlar, Resûlullah'ın (sav) Medine'ye gelmesiyle Müslüman olmuşlar daha sonra münafık olmuşlardı. Böylece bu insanların durumu, önceden karanlıkta iken aydınlanmak için ateş yakan, böylece çevresinde bulunan zararlı şeyleri gören, korunacak kadar onları tanıyan, o böyle bir durumda iken bir anda ateşi sönerek çevresindeki zarar veren şeyleri göremeyen, bilemeyen kişinin durumuna benzetilmiştir. İşte münafık kimse ateş yakan bu kimseye benzer. Daha önce şirkin karanlıkları içerisinde bulunuyordu, görünüşte Müslüman olarak helâli haramı, hayrı ve şerri öğrenerek aydınlanmış oldu. İşte böyle bir durumdayken birden bunları kalben inkâr ederek helâl ve haram tanımaz, hayır ve şer bilmez bir hale geldi. Buradaki النُّورُ Hz. Muhammed'in (sav) getirdiği şeylere iman etmenin nurudur. الظُّلْمَةُ ise onların nifaklarının karanlığıdır.'"[975] **[1/337]**

Diğer rivayet:

[٣٨٩] مَا حَدَّثَنِي بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي سَعْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلُهُ: "{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} إِلَى: {فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} ضَرَبَهُ اللَّهُ مَثَلًا لِلْمُنَافِقِ، وَقَوْلُهُ: {ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ} قَالَ: أَمَّا النُّورُ فَهُوَ إِيمَانُهُمُ الَّذِي يَتَكَلَّمُونَ بِهِ. وَأَمَّا الظُّلْمَةُ: فَهِيَ ضَلَالَتُهُمْ وَكُفْرُهُمْ، يَتَكَلَّمُونَ بِهِ وَهُمْ قَوْمٌ كَانُوا عَلَى هُدًى ثُمَّ نُزِعَ مِنْهُمْ فَعَتَوْا بَعْدَ ذَلِكَ."

389. Bana Muhammed b. Sa'd, (babası) Sa'd b. Muhammed, (amcası) Hüseyin b. Hasan, (onun babası) Hasan b. Atiyye, (dedesi) Atıyye b. Sa'd

974 Bakara 2/17.

975 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/81; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/51, (162); Türkî, 1/338.

tarikiyle[976] İbn Abbas'ın (ra) "{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} *"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer"* ile başlayıp {فَهُمْ لَا

976 Bu isnad *Taberî Tefsiri*'nde en çok geçen isnadlardandır. İlk defa 118 no'lu rivayette geçmişti. Bu isnad, aynı aileden zayıf râvilerden meydana gelmiş müselsel bir isnaddır. Bu isnad ulema arasında *Tefsîru Avfî* olarak bilinir. Birazdan açıklayacağımız gibi en üstte yer alan tâbiînden olup İbn Abbas'tan (ra) rivayet eden Atıyye el-Avfî'dir. Suyûtî, *el-İtkân*, 2/224'te şöyle demektedir: "Avfî'nin İbn Abbas'tan (ra) rivayetini Taberî ve İbn Ebî Hâtim çokça zikreder. Avfî zayıf bir râvidir. Fakat şiddetli zayıf/uydurmacı değildir. Bazı rivayetlerini Tirmizî hasen kabul etmiştir." Şimdi bunu detaylıca açıklayalım inşaallah. Taberî'nin kendisinden nakilde bulunduğu Muhammed b. Sa'd b. Muhammed b. Hasan b. Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî olup Avf b. Sa'doğulları kabilesindendir. Burada Amr b. Iyâz b. Yeşkür b. Bekr b. Vâil ifadesini hazfetti. Bu râvi, Hatîb'in de dediği gibi, hadis ilminde لين/hafızası hafif problemli bir râvidir. Dârekutnî onun hakkında "لَا بَأْسَ بِهِ/zararı yok" dedi. Rebîu'l-âhir ayının sonunda h. 276 yılında vefat etti. Hatîb onun hal tercemesini *Târîhu Bağdâd*, 5/322-323'te; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 5/174'te verdi. Bu zat, Vâkıdî'nin kâtibi ve *Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eserin sahibi olan Muhammed b. Sa'd b. Menî''den başka biridir. *Tabakât* sahibi olan, büyük hadis hafızlarından, sika, araştırmacı/hadis tenkitçisi biridir. Vefat tarihi daha öncedir. H. 230 yılı Cumâdu'l-âhir ayında vefat etmiştir.

"O babasından" Sa'd b. Muhammed b. Hasan el-Avfî çok zayıf bir râvidir. Onun hakkında Ahmed b. Hanbel'e soruldu: "O adam Cehmiyye mezhebindendir." dedi. Sonra da onu rivayet alınacak biri olarak görmedi. "Şayet Cehmiyye'den olmasaydı da, rivayetleri yazılabilen râvilerden değildir, ayrıca hadis alınacak bir râvi de değildir." dedi. Onun hakkında bilgi Hatîb'in kitabında vardır, 9/127-136; İbn Hacer, *Lisân*, 3/18-19;

"Amcasından" yani Sa'd'ın amcası Hüseyin b. Hasan b. Atıyye el-Avfî, Bağdat kadısıydı. İbn Maîn onun hakkında dedi ki: "Hem kadılık konusunda hem de hadis ilminde zayıf birisidir." İbn Sa'd, *Tabakât* adlı eserinde şöyle dedi: "Pek çok kimseden hadis dinlemiştir. Hadis ilminde zayıf biridir." Ebû Hâtim ve Nesâî de onu zayıf kabul etmişlerdir. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn* adlı eserinde onun hakkında şöyle dedi: "مُنْكَرُ الْحَدِيثِ/hadisleri uydurmaya yakın zayıflıktadır. Onun rivayetiyle ihticac caiz değildir." Çok uzun sakallı idi. Hatîb onun hakkında nükteli/ilginç şeyler nakleder. H. 201'de vefat etti. *Tabakât*, 2/7/74; *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/1/48; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, no: 228, s.167; *Târîhu Bağdâd*, 8/29-32; *Lisânü'l-Mîzân*, 2/278;

"O da babasından" bu şahıs Hasan b. Atıyye b. Sa'd el-Avfî'dir. Bu da zayıftır. Buhârî *el-Kebîr*'de şöyle dedi: "لَيْسَ بِذَاكَ 'o bir şey değildir.'" Ebû Hâtim şöyle dedi: "Hadiste zayıftır." İbn Hibbân şöyle dedi: "Babasından rivayette bulundu. Ondan da oğlu Muhammed b. Hasan rivayet etti. Hadiste münkerdir. Bilemiyorum, rivayetlerindeki bu sıkıntı kendisinden mi, babasından mı yoksa her ikisinden de mi kaynaklı? Zira babası لَيْسَ بِشَيْءٍ فِي الْحَدِيثِ "hadis ilminde çok zayıftır." Rivayetlerinin çoğu babasındandır. İşte burada durumu karışık hale geliyor ve hadis ilminde rivayetlerini terk etmek gerekiyor." Hakkında Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2/1/299; İbn Ebî Hâtim, 2/1/26; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, no: 210, s. 158;

{يَرْجِعُونَ "*Artık (hakka) dönmezler.*"[977] ile biten âyetlerle ilgili şöyle dediğini nakletti: 'Bu âyetle Allah Teâlâ münafıklar için bir darb-ı mesel ortaya koyuyor. {ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ} âyetine gelince burada geçen النُّورُ onların dilleriyle ifade ettikleri imanlarıdır. الظُّلْمَةُ kelimesine gelince bu onların, kâfir dostları arasındayken, yine dilleriyle ifade ettikleri sapkınlık ve inkârlarını ifade eder. Onlar önce hidâyete ulaşmış sonra da bu hidâyet kendilerinden çekilip alınmış ve sonra da kibirlenip inatla inkâr eder olmuşlardır.'"[978]

2- Diğerleri rivayet ettiğimiz şu görüşü benimsediler:

[٣٩٠] حَدَّثَنِي بِهِ، بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلُهُ: "{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ} وَإِنَّ الْمُنَافِقَ تَكَلَّمَ بِلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَأَضَاءَتْ لَهُ فِي الدُّنْيَا فَنَاكَحَ بِهَا الْمُسْلِمِينَ وَغَازَى بِهَا الْمُسْلِمِينَ وَوَارَثَ بِهَا الْمُسْلِمِينَ وَحَقَنَ بِهَا دَمَهُ وَمَالَهُ. فَلَمَّا كَانَ عِنْدَ الْمَوْتِ سُلِبَهَا الْمُنَافِقُ لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لَهَا أَصْلٌ فِي قَلْبِهِ وَلَا حَقِيقَةٌ فِي عِلْمِهِ."

390. Bana Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti:

"{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ}

"Dedesinden" bu kişi Atıyye b. Sa'd b. Cünâde el-Avfî'dir. Bu da zayıftır, fakat hakkında ihtilaf vardır. İbn Sa'd şöyle dedi: "İnşaallah sikadır. Onun salih rivayetleri vardır. Hadisleri hüccet olmayacak kişilerden hadis rivayeti var." Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: "O, hadis ilminde zayıftır. Bana gelen bilgiye göre o Kelbî'ye gidip ondan tefsir rivayetleri almıştır. Sevrî ve Hüşeym Atiyye'nin rivayetlerini zayıf saymışlardır." Dedi ki: "O salih bir kimsedir." Biz *Müsned* şerhinde (3010) ve Tirmizî hadisi şerhinde (551), onun zayıf olduğu görüşünü tercih ettik. Tirmizî'nin onun hadisini hasen kabul etme sebebi, Atıyye değil o hadise mütâbîlerin olmasıdır. Onu Nesâî de *ed-Du'afâ*'da s. 24 zayıf saydı. İbn Hibbân *el-Mecrûhîn*'de onu şiddetli zayıf bir râvi kabul etti ve şöyle dedi: "'Yok artık, bu kadar da olmaz' demeye misal olması haricinde, onun hadislerinin rivayet için yazılması helâl değildir." s. 178. Bk. İbn Sa'd, 6/212-213; Buhârî, *el-Kebîr*, 1/4/8-9; *es-Sağîr*, s. 126; İbn Ebî Hâtim, 1/3/382-383; Bu haberi, İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/85'te; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/29'da rivayet etmiştir; Şâkir, 1/263.

977 Bakara 2/17-18.

978 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/81; Türkî, 1/338.

"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."[979]

'Münafık, لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ sözünü söyler. Bu onun dünyasını aydınlatır. Zira o, bu sözüyle Müslümanlarla evlenir, onun sayesinde Müslümanlarla birlikte gazvelere katılır, onlara mirasçı olur. Onlara karşı kanını ve malını bu söz sayesinde korumuş olur. Fakat ölüm anı gelince bu söz münafıktan çekilip alınır. Çünkü o kelimenin münafığın kalbinde bir yeri ve bilgisinde bir hakikati yoktur.'"[980] **[1/338]**

[٣٩١] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: "{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ} هِيَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَضَاءَتْ لَهُمْ فَأَكَلُوا بِهَا وَشَرِبُوا وَأَمِنُوا فِي الدُّنْيَا وَنَكَحُوا النِّسَاءَ وَحَقَنُوا بِهَا دِمَاءَهُمْ حَتَّى إِذَا مَاتُوا ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ."

391. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdurrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti:

"{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ}

"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."[981]

'Buradaki ışık لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ sözüdür. Bu söz onun dünyasını aydınlatır, onun sayesinde yerler içerler, dünyada güvende olurlar, Müslüman kadınlarla evlenirler, o söz sayesinde kanlarını onlardan korurlar. Ta ki münafıklar öldükleri zaman Allah Teâlâ onların nurunu giderir ve onları karanlıklar içerisinde göremez bir halde bırakıverir.'"

979 Bakara 2/17.
980 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/339.
981 Bakara 2/17.

[٣٩٢] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو تُمَيْلَةَ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ مُزَاحِمٍ، قَوْلُهُ: "{كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ} قَالَ: أَمَّا النُّورُ فَهُوَ إِيمَانُهُمُ الَّذِي يَتَكَلَّمُونَ بِهِ؛ وَأَمَّا الظُّلُمَاتُ، فَهِيَ ضَلَالَتُهُمْ وَكُفْرُهُمْ."

392. Bize Kâsım, Hüseyin, Ebû Tümeyle, Ubeyde b. Süleymân tarikiyle Dahhâk b. Müzâhim'den onun şöyle dediğini nakletti:

"{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ}

"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."[982]

'Dedi ki: Burada geçen النُّورُ kelimesi münafıkların dilleriyle ifade ettikleri imanlarını ifade eder. الظُّلُمَاتُ ise münafıkların sapıklık ve inkârlarını ifade eder.'"[983] **[1/339]**

3- Diğerleri ise bizim naklettiğimiz şu görüşü benimsedi:

[٣٩٣] حَدَّثَنِي بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: "{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي

982 Bakara 2/17.

983 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/51, 52 (165, 169); Türkî, 1/339; أَبُو تُمَيْلَةَ Yahyâ b. Vâdıh el-Ensârî el-Mervezî el-Hafız, Ahmed, İshak ve diğer imamların hocasıdır. Sika bir râvidir. Yahyâ b. Maîn, İbn Sa'd, Ebû Hâtim ve diğerleri onu güvenilir bir râvi olarak kaydettiler. Ebû Hâtim onu Buhârî'nin *ed-Du'afâ*'sına nispet ederek hata yaptı. Durum öyle değil. Buhârî onun hal tercemesine *el-Kebîr*, 2/4/309'da yer verdi ve orada herhangi bir cerh/kusurundan söz etmedi. Ayrıca *ed-Du'afâ es-Sağîr* adlı eserinde de ondan bahsetmedi. Zehebî *el-Mîzân* adlı eserinde 3/305'te Ebû Hâtim'in sözünü naklederken şöyle dedi: "Ben o bilgiyi görmedim. Zaten durum da öyle değil. Buhârî onun rivayetini delil kabul etmiş, ihticacda bulunmuştur." Taberî'nin matbu nüshasında Ebû Tümeyle yerine Ebû Nümeyle geçmektedir. Bu bir matbaa hatasıdır. عُبَيْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ Ubeyd b. Süleyman el-Bâhilî el-Kûfî Ebu'l-Hâris'tir. İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretti. Ayrıca İbn Ebî Hâtim 2/2/408'de zikretti. Onun hakkında babasına sormuş, babası Ebû Hâtim şöyle cevap vermiştir: " لَا بَأْسَ بِهِ zararı yok." Şâkir, 1/323.

اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ} قَالَ: أَمَّا إِضَاءَةُ النَّارِ: فَإِقْبَالُهُمْ إِلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْهُدَى؛ وَذَهَابُ نُورِهِمْ: إِقْبَالُهُمْ إِلَى الْكَافِرِينَ وَالضَّلَالَةِ."

393. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî, Ebû Âsım, Îsâ b. Meymûn, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti:

"مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ {لَا يُبْصِرُونَ}

"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."[984]

'Burada ateşin (çevresini) aydınlatması demek, münafıkların müminlere ve hidâyete yönelmeleri demektir. Nurlarının gitmesi ise münafıkların kâfirlere ve dalâlete yönelmeleridir.'"[985]

[٣٩٤] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، عَنْ شِبْلٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: "{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ} أَمَّا إِضَاءَةُ النَّارِ: فَإِقْبَالُهُمْ إِلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْهُدَى؛ وَذَهَابُ نُورِهِمْ: إِقْبَالُهُمْ إِلَى الْكَافِرِينَ وَالضَّلَالَةِ."

394. Bana Müsennâ b. İbrahim, Ebû Huzeyfe, Şibl b. Abbâd, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti:

"{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ}

"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."[986]

---

984 Bakara 2/17.

985 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 197; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/51 (161, 162); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/33; Türkî, 1/340.

986 Bakara 2/17.

'Burada ateşin (çevresini) aydınlatması demek, müminlere ve hidâyete yönelmeleri demektir. Nurlarının gitmesi ise münafıkların kâfirlere ve dalâlete yönelmeleridir.'"

[٣٩٥] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

395. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.

[٣٩٦] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ: "ضَرَبَ مَثَلَ أَهْلِ النِّفَاقِ فَقَالَ: {مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} قَالَ: إِنَّمَا ضَوْءُ النَّارِ وَنُورُهَا مَا أَوْقَدْتَهَا، فَإِذَا خَمَدَتْ ذَهَبَ نُورُهَا، كَذَلِكَ الْمُنَافِقُ كُلَّمَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةِ الْإِخْلَاصِ أَضَاءَ لَهُ، فَإِذَا شَكَّ وَقَعَ فِي الظُّلْمَةِ."

396. Bana Müsennâ b. İbrahim, İshak b. el-Haccâc, Abdillah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediğini nakletti:

"{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ}

"*Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir.*"[987]

'Bu ateşin aydınlatması ve ışığı onun yaktığı ateşin aydınlığı ve nurudur. Ateşi sönünce nuru gider. Aynı şekilde münafık da kelime-i tevhidi her ne zaman söylerse o söz onu aydınlatır. İmanda şüpheye düşünce nur gider karanlıklarda kalır.'"[988] **[1/340]**

[٣٩٧] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدٍ، "فِي قَوْلِهِ: {كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ. قَالَ: هَذِهِ صِفَةُ الْمُنَافِقِينَ، كَانُوا قَدْ آمَنُوا حَتَّى أَضَاءَ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِهِمْ كَمَا أَضَاءَتِ النَّارُ لِهَؤُلَاءِ الَّذِينَ

987 Bakara 2/17.
988 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/50 (159); Türkî, 1/340.

اسْتَوْقَدُوا ثُمَّ كَفَرُوا، فَذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ، فَانْتَزَعَهُ كَمَا ذَهَبَ بِضَوْءِ هَذِهِ النَّارِ فَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ.“

397. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb, Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in (ra) şöyle dediğini nakletti:

"مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ{لَا يُبْصِرُونَ}

"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah, ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."[989]

'Bu, münafıkların sıfatıdır. Onlar iman etmişler ve imanın ışığı kalplerini aydınlatmıştı. O ateş yakanların ateşinin etraflarını aydınlaması gibi. Daha sonra inkâr ettiler de Allah Teâlâ onların nurunu giderdi, çekip aldı. Ateş yakanların ateşinin ışığı gibi ateş sönünce ışığı da gitti ve onlar karanlıklar içerisinde etraflarını göremez bir halde kalakaldılar.'"[990]

Bu âyetin tefsiri hakkındaki görüşlerin tercihe en layık olanı Katâde ve Dahhâk'ın söylediği ile Ali b. Ebî Talha'nın İbn Abbas'tan (ra) naklettiği görüştür. O da şudur: "Allah (cc) {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ} *"İnsanlardan öyleleri de vardır ki iman etmedikleri halde onlar 'Allah'a ve âhiret gününe iman ettik' derler..."*[991] âyetinden itibaren bu misali, özelliklerini ve kıssalarını anlattığı münafıklar için vermiştir. Küfürlerini alenî olarak duyuran, şirklerini açıkça ortaya koyan kimseler için değil."

Şayet bu mesel, {كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ} *"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."*[992] âyetinin te'vilinde, "ateş o kimselerin imanının meseli -ki onlara göre bu iman geçerli/sahih bir imandır- ve nurun giderilmesi ise apaçık irtidat ve sarahaten küfrünün meselidir." diyen kimsenin görüşüne göre, bu âyetteki

989 Bakara 2/17.
990 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/81; Türkî, 1/341.
991 Bakara 2/8.
992 Bakara 2/17.

mesel sahih bir imanla iman etmiş sonra da küfrünü açıkça ilan etmiş olan kimse için ortaya konulan bir mesel olsaydı, bu durumda aldatmaya kalkan, alay eden ve münafıklık yapan bir topluluk olmazdı. Durumunu sana apaçık bildiren ve senin kesin, zorunlu olarak bildiğin halinden ve bizzat inandığı gibi yaşamasından başka ne bir söz ne de bir fiil ortaya koymayan kimsenin, seni aldattığını ve iki yüzlü davrandığını (nifak) nasıl söyleyebiliriz? Şüphe yok ki bu, nifaktan ve aldatmaktan çok uzak bir tutumdur.

Şayet bu topluluk için iki hal/durumdan başkası söz konusu değilse, apaçık iman ve apaçık küfür halleri, bu durumda onlardan münafık ismi düşmüş olur. Çünkü bu kimseler sahih bir imana sahip oldukları durumda müminlerdi/mümin olarak isimlendirildiler, apaçık küfür olan durumda ise kâfirlerdi/kâfir olarak isimlendirildiler. Burada onların münafık olarak isimlendirildiği üçüncü bir durum söz konusu değildir. Allah Teâlâ'nın onları nifakla vasfetmesi şunu haber verir ki, bu görüş şöyle diyenlerin görüşünden ayrıdır: "O kimseler önceden müminlerdi sonra dinden dönüp inkâr ettiler ve bu hal üzere devam ettiler." Ne var ki bu görüşün sahibi bununla, onların önceden bulundukları iman halinden nifak olan küfür haline intikal ettiklerini kastediyor. Şayet bunu söylüyorsa, bu görüşün doğruluğu başka değil sadece meşhur bir rivayetle veya bu görüşün doğruluğunu gösteren bir gerekçeyle bilinebilir. Kitabın zahir anlamına baktığımızda, o görüşten daha tercihe şayan olan başka bir yoruma da ihtimali olması sebebiyle, bunun sıhhatine delâlet edecek bir şey yoktur. **[1/341]**

Bu konuda durum bizim anlattığımız gibi olunca, âyetin tefsirine en uygun olan yine âyetle tefsir etmektir. Münafıkların dilleriyle Resûlullah'a (sav) iman ettiklerini söylemeleri ve hem Resûlullah'a (sav) hem de müminlere; biz Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe inanıyoruz demeleri ve bu sözleri sayesinde onlara dünya hayatında mallarının ve canlarının korunması, çocuklarının ve nesillerinin esir edilmekten güvende olmaları, nikâh ve miras konusunda Müslümanlarla aynı haklara sahip olmaları gibi hükümler getirilmiş olmasıyla münafıkların ışık arayışlarının misali, ateş yakarak aydınlanmaya çalışan kimsenin misaline benzetilmiştir. O ateş yakan kimsenin ateşinin ışığı yükselip de gözleri etrafındaki karanlık içinde o ateşin ışığıyla aydınlanan yerleri görünce, ateş söndü ve yok oldu, ışığı da kayboldu ve ateş yakmaya çalışan o kimse tekrardan şaşkın bir halde karanlıkta kalakaldı. İşte münafık -şayet diliyle ifade etseydi öldürülmesine veya esir edilmesine sebep olacak inancını saklamakla

birlikte- o sözün ışığıyla aydınlık bulur ve hayatını öldürülmek, esir alınmaktan korur. Kendi kendine de hayal kurarak, bu yaptığıyla Allah'ı (cc), Resûlü'nü ve müminleri kandırdığını ve onlarla alay ettiğini düşünür. Nefsi bu durumu ona o kadar güzel gösterir ki şöyle inanmaya başlar: "Şayet âhirette Rabbinin huzuruna varacak olursa, yalan ve iki yüzlülükle/nifakla dünyada kurtulduğu gibi orada da kurtulacağım sanır." **[1/342]**

Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu ve onların özelliklerini sayıp daha sonra da Rablerinin huzuruna çıkarıldıklarında şöyle diyeceklerini haber verdiğini işitmez misin?

{يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَمَا يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلَى شَيْءٍ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْكَاذِبُونَ}

"Allah'ın onları hep birden dirilteceği, onların da (kendilerini kurtaracak) bir iş üzerinde olduklarını sanarak size yemin ettikleri gibi Allah'a da yemin edecekleri günü düşün! İyi bilin ki, onlar yalancıların ta kendileridir."[993]

O kimseler şöyle zannederler: Âhirette Allah'ın (cc) azabından kurtulmaları, dünya hayatında öldürülmek, esir edilmek ve malının elinden alınmasından yalan ve iftira ile kurtulmalarına benzemektedir. Allah'ı, Resûlü'nü ve müminleri kandırmaları dünyada kendilerine fayda verdiği gibi âhirette de verecek sanırlar. Hatta Allah'ın emrinden gözleriyle gördükleri kesin olarak inandıkları şeylerde bile onlar kendi zanlarında aldanma ve dalâlet içindedirler. Kendi kendilerini rezil etmek ve aldatmakla meşguldürler. Çünkü Allah Teâlâ onların nurunu kıyamet gününde söndürmüş, onlar da müminlerden kendilerini beklemelerini ve sahip oldukları nurdan vermelerini isteyeceklerdir. Bunun üzerine kendilerine şöyle denilecek: "-Yapabiliyorsanız- geri dönüp dünya hayatında nurunuzu arayın! Girin alevli ateşe." Bu olay, ateş yakmak isteyen kimsenin etrafı aydınlandıktan sonra ateşini söndürüp onu karanlıklar içerisinde şaşkın vaziyette bırakması gibi, Allah Teâlâ da onların nurunu giderip onları görmez bir vaziyette karanlıklar içerisinde bıraktığı zaman gerçekleşecektir. Rabbimiz şöyle buyurdu:

---

993 Mücâdele 58/18.

{يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انْظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ يُنَادُونَهُمْ أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قَالُوا بَلَى وَلَكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَتَرَبَّصْتُمْ وَارْتَبْتُمْ وَغَرَّتْكُمُ الْأَمَانِيُّ حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ فَالْيَوْمَ لَا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ وَلَا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مَأْوَاكُمُ النَّارُ هِيَ مَوْلَاكُمْ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ}

"Münafık erkeklerle münafık kadınların, iman edenlere, 'Bize bakın ki sizin ışığınızdan biz de aydınlanalım.' diyecekleri gün kendilerine, 'Arkanıza (dünyaya) dönün de bir ışık arayın.' denilecektir. Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır. (Münafıklar) müminlere şöyle seslenirler: 'Biz de (dünyada) sizinle beraber değil miydik?' (Müminler de) derler ki: 'Evet, fakat siz kendinizi yaktınız. Başımıza musibetler gelmesini gözlediniz, şüphe ettiniz. Allah'ın emri gelinceye kadar kuruntular sizi aldattı. O çok aldatıcı (şeytan) Allah hakkında da sizi aldattı.' Bugün artık ne sizden ne de inkâr edenlerden bir fidye alınır. Barınağınız ateştir. Size yaraşan odur. Orası gidilecek ne kötü yerdir!"[994] **[1/343]**

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Siz {كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ} âyetinin anlamının خَمَدَتْ وَانْطَفَأَتْ 'ateşin sönmesi' anlamında olduğunu söylediniz. Fakat bu anlam Kur'ân'da mevcut değil. Bu anlama geldiğini gösteren delil nedir?"" Ona şöyle cevap verilir:

Biz şöyle demiştik: Araplar dili kullanırken, şayet konuşulan ve söylenen kısımda, hazfedilen ve söylenmeyen kısmı ifade etmeye yeterli bir delâlet varsa, الْإِيجَازَ وَالِاخْتِصَارَ sözü kısa tutarlar.

Nitekim Şâir Ebû Zi'b el-Hüzelî[995] şöyle dedi:

---

994 Hadîd 57/13-15.

995 Ebû Zi'b Hüzelî Huveylid b. Hâlid b. Muharres Ebû Züeyb, Mudar kabilesinin Hüzeyl b. Müdrike koluna mensuptur. Büyük şâir, muhadramdan olup hem Câhiliye'ye hem de İslâm dönemine yetişti. Medine'de kaldı. Gazve ve fetihlere iştirak etti. Hz. Osman'ın (ra) hilafet dönemine kadar yaşadı. (h. 26) yılında Abdullah b. Ebî Serh ordusuyla Kuzey Afrika seferine katıldı. Kuzey Afrika'nın fethine şahit oldu. Abdullah b. Zübeyr ve bir grupla Hz. Osman'a (ra) müjdeyi vermek için dönüyorlarken Ebû Zi'b, Mısır'da vefat etti. Kuzey Afrika'da vefat ettiği de söylendi. En meşhur şiiri Taun sebebiyle aynı günde kaybettiği beş oğlu için yazdığı mersiyedir. Peygamberimizin (sav) vefat ettiği gece gelen heyetle beraberdi.

عَصَانِي إِلَيْهَا الْقَلْبُ، إِنِّي لِأَمْرِهِ ... سَمِيعٌ، فَمَا أَدْرِي أَرُشْدٌ طِلَابُهَا!

Kalbim bana isyan etti, ben ise onun sözünü dinliyorum
Bilemiyorum, onun istekleri akl-ı selîme uygun olan mı?[996]

Yani: فَمَا أَدْرِي أَرُشْدٌ طِلَابُهَا أَمْ غَيٌّ Bilemiyorum. Onun istekleri akl-ı selîme uygun mu yoksa bir sapkınlık mı? Burada أَمْ غَيٌّ ifadesini hazfetti. Çünkü söylenen kısımda ona delâlet edecek şey vardır. Benzeri bir durum şâir Zürrumme'nin[997] içkiyi övdüğü şiirinde de vardır:

Efendimiz kefenlenmiş haldeyken yetiştiler ve defnine katıldılar. Şiirin anlamı: Şâir burada kendi kendine sesleniyor ve şöyle diyor: "Sevgilisinin her istediğini yerine getiren kalbine sürekli soruyor/cevap istiyor, diyor ki: Bilemiyorum onun inatçı istekleri akl-ı selime uygun mudur yoksa haddi aşmış sapkınlıklar mı?" Abdülhamîd, 1/249.

996 *Dîvânü'l-Hüzelî*, 1/71. Daha sonra Âl-i İmrân 3/113. âyetin tefsirinde de gelecek. Fakat Taberî'nin her iki yerde naklettiği rivayet anlam açısından problemlidir. *Dîvân*'da yer alan rivayet şöyledir: عَصَانِي إِلَيْهَا الْقَلْبُ إِنِّي لِأَمْرِهِ ayrıca دَعَانِي إِلَيْهَا şeklinde de nakledilmiştir. Her ikisi de sahihtir. Beytin anlamını tamamlayan geri kalanı şöyledir: فَقُلْتُ لِقَلْبِي: يَا لَكَ الْخَيْرُ! إِنَّمَا ... يُدَلِّيكَ لِلْمَوْتِ الْجَدِيدِ حِبَابُهَا. Şâkir, 1/327.

997 Zürrumme Ğaylân b. Ukbe b. Nüheys b. Mes'ûd el-Adevî. Mudar kabilesindendir. Asrının ikinci tabakasından büyük şâirlerdendir. Ebû Amr b. Alâ şöyle dedi: "Şiir İmruülkays'la başladı, Zürrumme ile hitâma erdi." Boyu çok kısa ve çirkin birisi olup, ten rengi siyaha çalar, esmerdi. Şiirlerinin çoğu aşk, ağıt ve harabe olmuş yerler hakkındaydı. Bu konuda Câhiliye dönemi şâirlerinin yolunu izlemiştir. Çölde ikâmet ederdi. Çoğu kere Yemame ve Basra'ya gidip gelirdi. Kaliteli aşk şiirleriyle meşhurdur. Meyyete el-Minkariye'ye âşık oldu ve onunla şöhret buldu. İsfahan'da vefat etti. Çölde öldüğü de söylenmiştir. Kelimeler: لَبِسْنَ اللَّيْلَ: Eşekler demektir. نَصَّبَتْ: Kulaklarını dikti ve yukarı kaldırdı. خَذَا آذَانَهَا: خُذِيَتْ الْأُذُنُ خَذَا Kulakları kökünden yanaklarına doğru sarktı. Bu durum eşeklere yaz sıcağı vurupta susuzluk meydana geldiğinde olur. وَنَصَّبَتْ خَذَا آذَانَهَا: Yani "suya atlamak için hazırlandı." جَنَحَ اللَّيْلُ فَهُوَ جَانِحٌ: Yöneldi demektir. جَنَحَ الطَّائِرُ "Kuşun kanadı" ifadesinden alınmıştır. Kanatlarından biri kırıldı (Eşek kulağının birini dikti diğerini yatırdı) sonra yöneldi. Bir yere doğru akan/oraya sığınan gibi (suya doğru koştu). Şiirin anlamı: Şâir diyor ki: "Gece ortalığı bürüdüğünde güneşin batışını gözetleyen o kulaklar, suya atlamaya hazırlanmış olarak köklerinden yanaklara doğru sarktı. Bütün bunlar olurken gece de gelmektedir." جَنَحَ ifadesiyle yapılan bu vasıf, ufuk tarafından gelmekte olan gece için yapılmış çok iyi bir anlatımdır. Abdülhamîd, 1/249.

فَلَمَّا لَبِسْنَ اللَّيْلَ، أَوْ حِينَ، نَصَّبَتْ ... لَهُ مِنْ خَذَا آذَانِهَا وَهْوَ جَانِحُ

Ne zaman ki geceyi (karanlığını) büründüler (yaban eşekleri) ve dikip Kulaklarını, hazırlandılar atlamak için suya, gece çökerken[998]

Yani "gecenin karanlığı çökmeye başladığında" demektir. Bunun benzeri hazif örnekleri pek çoktur. Tek tek sayıp kitabı uzatmak istemedik.

Benzeri durum {كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ} *"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada"*[999] âyetinde ve sonrasında gelen {ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ} *"Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."*[1000] âyette vardır. Burada zikredilenin hazfedilen kısma delâletinin yeterli olması sebebiyle îcâz kastıyla söz kısa tutulmuştur. Böylece hazfedeceğini hazfetti ve daha sonrasında ateş yakan kimsenin meselinden haber veren âyette ihtisar yaptığı gibi münafıkların misaliyle ilgili haberi ihtisar yaptı. Çünkü buradaki sözün anlamı şu şekildedir: "İşte münafıklar da böylecedir. Allah (cc) onların nurunu gidermiş, dünya hayatında içlerinde sakladıkları inkârın zıddına dilleriyle açıkladıkları İslâm'ı kabul etme ikrarı sebebiyle elde ettikleri ışıktan sonra onları karanlıklar içerisinde göremez bir vaziyette bırakmıştır. Ateş yakıp aydınlanmak isteyen o kimsenin, ateşi sönüp gidince karanlığın içerisinde hiçbir şey göremez vaziyette kalması gibi. {ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ} âyetindeki {هُمْ} zamiri, {مَثَلُهُمْ} âyetindeki {هُمْ} zamiriyle mercileri aynıdır/aynı kişileri göstermektedir." **[1/344]**

998 *Dîvânu Zürrumme*, s. 108; Yunus sûresi 77. âyet ve Nebe' sûresi 10. âyetin tefsirinde de gelecektir. Burada şarap kabını anlatıyor: "Durup güneşin batışını izliyor. Güneş batınca hızlıca oradan ayrılıp, gitmeye niyet ettiği su kaynağına gidiyor." Burada Taberî şunu kastetti: Zürrumme şöyle demek istedi: أَوْ حِينَ أَقْبَلَ اللَّيْلَ نَصَّبَتْ لَهُ مِنْ خَذَا آذَانِهَا وَهْوَ جَانِحٌ. Bu beyitte Taberî'nin dediği şekilde, hazfi gerektirecek bir şey yoktur. Şâkir, 1/327.

999 Bakara 2/17.

1000 Bakara 2/17.

[BAKARA SÛRESİ 18. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ﴾

***"Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler). Artık (hakka) dönmezler."* (Bakara 2/18)**

Şanı yüce olan Allah'ın {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} *"Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler). Artık (hakka) dönmezler."* sözünün tefsiri:

1. {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} "Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler)."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ} *"Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde bırakıverir."*[1001] âyetinin tefsiri bizim anlattığımız gibi, "Allah Teâlâ'nın onlara âhirette yapacağı, tüm gizli sırlarını ortaya dökmesi, utanç duyacakları düşüncelerini ifşa etmesi, dünyada (inanmadıkları halde dilleriyle ikrar ettikleri için verilen) iman ışığını onlardan alması ve onları kıyamet gününün ve gecesinin korkunç karanlığında bocalar vaziyette bırakması gibi şeyleri haber vermesi" şeklinde olunca, {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} *"Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler). Artık (hakka) dönmezler."*[1002] âyetinin التقديم takdim mânasında "yani daha önce gelmesi gerekirken" المُؤَخَّرُ muahhar "bir gerekçeden dolayı sonraya bırakılmış" olduğu aşikârdır. Bu durumda sözün anlamı şöyle olur: "İşte onlar, hidâyete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır. Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler). Artık (hakka) dönmezler. Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer: Ateş tam çevresini aydınlattığı sırada Allah ışıklarını yok eder de onları göremez bir şekilde karanlıklar içinde

1001 Bakara 2/17.
1002 Bakara 2/18.

bırakıverir. Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir."

Sözün anlamı bu şekilde olunca, {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} ifadesinin الرَّفْعُ مِنْ وَجْهَيْنِ i'râbdan iki vecihle ref' والنَّصْبُ مِنْ وَجْهَيْنِ iki vecihle de nasb olduğu malumdur. **[1/345]**

Merfû olma vecihlerine gelince: İsti'nâfiye olarak merfû olur. Çünkü burada zem/kötüleme vardır. Araplar المَدْحُ وَالذَّمُّ övgü ve yergide, şayet marife bir kelimeden haber olursa hem nasb hem de ref' olarak i'râb ederler.

Nitekim şâir[1003] şöyle demiştir:

لا يَبْعَدَنْ قَوْمِي الَّذِينَ هُمُ ... سَمُّ الْعُدَاةِ وَآفَةُ الْجُزْرِ

النَّازِلِينَ بكلِّ مُعْتَرَكٍ ... وَالطَّيِّبِينَ مَعَاقِدَ الأُزْرِ

Helak olmasın o kavmim ki onlar
Düşmanlara ölüm/zehirdirler; develer için ise bir afet.

Her savaş meydanına iner/savaşa katılırlar
Ve iffetlerini koruyan temiz insanlardır[1004]

1003 Şâir Hırnık bnt. Bedr b. Hifân b. Mâlik olup Adnânîlerden Bekriyye kabilesinin Benî Dabîa' kolundandır. Câhiliye döneminin meşhur kadın şâirlerindendir. Tarafe b. el-Abd'in anne bir kız kardeşidir. Annesinin adı Verde'dir. Bazı tarihçiler babası Bedr'in ismini zikretmeden Hırnık bnt. Hifân şeklinde kaydeder. Benî Esed kabilesinin lideri Bişr b. Amr b. Merşed ile evlendi. Eyyâm-ı Câhiliye'den يَوْمُ قِلَابٍ denilen savaşta Benî Esed kabilesi kocasını öldürdü. Şiirlerinin çoğunu kocasının ölümüne ve onun yanında kavminden öldürülenlere, bir de kardeşi Tarafe'ye ağıt olarak yazmıştır. Şiirin anlamı: Burada şâir kavmine hayır dua ediyor ve onlarla övünüyor. Diyor ki: "Onlar düşmanı savaşarak öldürürler, cömertliklerinden dolayı ellerinde hiç malları kalmaz, her yerde savaşabilirler. Çok güçlü ve cesurdurlar. Sadece belden aşağısını örten izarları vardır. Onu da düşmesin diye sıkıca bağlarlar." Abdülhamîd, 1/250.

1004 Hırnık bnt. Bedr b. Hifân, *Dîvân*, s. 10. Kocası Bişr b. Amr b. Mersed'e yazdığı mersiyeden. Ğâfir/Mü'min 3. âyette de gelecektir. Bk. Sîbeveyh, 1/104, 246, 249; *Hizânetü'l-Edeb*, 2/301. لاَ يَبْعَدَنَّ قَوْمِي: Kavmim helak olmasın. Yani onlara hayır dua ediyor. Fiil هَلَكَ بَعِدَ يَبْعَدُ بَعْدًا مِنْ بَابِ فَرِحَ: "helak oldu" anlamına gelmektedir. العِدَاةُ: عَادَ kelimesinin çoğuludur. Düşman anlamına gelir. الجُزْرُ: جُزُورٌ kelimesinin çoğuludur. "Kurban edilen/kesilen develer" anlamına gelir. آفَةُ الجُزْرِ: Develerin felaketi demektir. Yani cömertlikleri sebebiyle hiçbir malları kalmayacak. المُعْتَرَكُ:

Bu şiir النَّازِلُونَ وَالنَّازِلِينَ şeklinde ve الطَّيِّبُونَ وَالطَّيِّبِينَ şeklinde övgü konusunda söylediğimiz gibi iki i'râbla nakledildi.

Diğer ref' vecih ise {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} âyetinde geçen {أُولَئِكَ} kelimesinin tekrarı niyetiyle merfûdur. Yani {أُولَئِكَ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} demektir.

İ'râbdan nasb vecihlerine gelince,

1- Birincisi {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ} âyetindeki {مُهْتَدِينَ}'den hal olur. Çünkü orada zikri geçenler ({وَمَا كَانُوا}'deki zamir) marifedir, {صُمٌّ} kelimesi ise nekredir.

2- Diğer vechi ise {الَّذِي} kelimesine hal olmasıdır. Zira {الَّذِي} kelimesi marife, {صُمٌّ} kelimesi ise nekredir.

3- Nasb i'râbının üçüncü bir vechi daha var ki o vecihte الذَّمِّ yergi fiili ile mansup olmasıdır.

Bize İbn Abbas'tan (ra), Ali b. Ebî Talha rivayeti dışında nakledilen tefsire gelince, burada sadece ref' vechi var ki o da الِاسْتِئْنَافُ isti'nâfiye olmasıdır. **[1/346]**

Nasb i'râbına gelince bu tefsirde iki vecih caiz olur. Birincisi الذَّمُّ yergi fiiliyle mansup olması. Diğeri ise {وَتَرَكَهُمْ}'deki {هُمْ} zamirinden veya {لَا يُبْصِرُونَ}'daki zamirden hal olmasıdır. Biz daha önce âyetin tefsiri konusunda nakledilen görüşler içinden doğru olanı açıklamıştık.

Kıraatlere gelince, burada resm-i Mushaf'a uygun olan kıraat ref' şeklinde okunan olup, nasb okunan değildir. Çünkü hiç kimsenin Müslümanların Mushaflarındaki özel hatta aykırı kıraat etmesi caiz değildir. Şayet nasb okuyuş varsa bu kıraat resm-i Mushaf'a aykırı olduğundan şâzdır.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu âyet Allah Teâlâ'nın münafıklar hakkında verdiği haberdir. Onlar hidâyete karşılık dalâleti satın aldılar, hakka ve hidâyete tâbi olmadılar. Tam tersine hak ve hidâyet konusunda

---

Savaş meydanı, savaş yapılan yer, birbirlerini yok ediyorlar. Savaş en şiddetli hale gelip hareket edecek alan kalmadığında atlılar iner, birbirlerini yaralar, boğaz boğaza savaşırlar. الأَزْرُ: إِزَارٌ kelimesinin çoğuludur. Belden aşağısını örten elbise demektir. الرِّدَاءُ ise belden yukarısını örter. مَعَاقِدُ الأُزُرِ: düşmesin diye bağlanan kuşak, uçkur, kemer. Bununla onların iffetlerinden ve temiz yaşantılarından kinaye yapmıştır. Yani "zinaya, fuhşiyata yaklaşıp uçkur çözmezler" demektir; Şâkir, 1/329.

sağırdırlar, onlar hakkında Allah'ın (cc) hızlân sistemi galip olduğu için, hakkı ve hidâyet çağrısını işitmezler. Hakkı ve hidâyeti söylemede dilsizdirler, hakkı konuşmaz ve hidâyeti asla dilleriyle ifade etmezler. الْبُكْمُ أَبْكَمَ kelimesinin çoğul hali olup, ahraslık, dilsiz olmak, konuşamamak demektir. Hak ve hidâyet konusunda kördürler, hakkı ve hidâyeti akledip düşünmezler. Çünkü Allah Teâlâ onların nifakları sebebiyle kalplerini mühürlemiştir, bu sebeple asla hidâyeti bulamazlar. Bizim söylediğimiz bu görüşü tefsir âlimleri de söylemişlerdir:

[٣٩٨] حَدَّثَنَا محمد بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} عَنِ الْخَيْرِ."

398. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} 'yani hayırlı ve iyi olana karşı "*sağırdırlar, dilsizdirler kördürler*" demektir.'" **[1/347]**

[٣٩٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} يَقُولُ: لَا يَسْمَعُونَ الْهُدَى، وَلَا يُبْصِرُونَهُ وَلَا يَعْقِلُونَهُ."

399. Bana Müsennâ b. İbrahim, Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} "*sağırdırlar, dilsizdirler kördürler*" 'yani hidâyeti işitmezler, görmezler ve akletmezler, demektir.'"[1005]

[٤٠٠] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{بُكْمٌ} هُمُ الْخُرْسُ."

1005 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/52 (172); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/348.

400. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "{بُكْمٌ} 'dilsiz olan, konuşamayan demektir.'"[1006]

[٤٠١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلُهُ: "{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} صُمٌّ عَنِ الْحَقِّ فَلَا يَسْمَعُونَهُ، عُمْيٌ عَنِ الْحَقِّ فَلَا يُبْصِرُونَهُ، بُكْمٌ عَنِ الْحَقِّ فَلَا يَنْطِقُونَ بِهِ."

401. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} "*sağırdırlar, dilsizdirler kördürler.*" 'yani hakka karşı sağırdırlar, onu işitmezler; hak karşısında kördürler, onu görmezler; hakkı söylemede dilsizdirler, hakkı konuşmazlar.'"[1007]

2. {فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} "Artık (hakka) dönmezler."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} "*Artık (hakka) dönmezler.*" sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} "*Artık (hakka) dönmezler.*" sözü Allah Teâlâ'nın, hidâyete karşılık dalâleti satın aldıklarını ve hakkı ve hayrı işitmede sağır, kabul etmede dilsiz, görmede de kör olduklarını anlattığı bu münafıkların; içinde bulundukları dalâletten asla vazgeçmeyeceklerini, nifaklarından tevbe etmeyeceklerini bizlere haber vermesidir. Böylece müminler onların doğruyu ve hakkı görebileceklerinden, hakkı kabul edip söyleyebilmelerinden, hidâyete çağıran davetçiyi işiteceklerinden ve öğüt alıp sapıklıklarından vazgeçerek tevbe edeceklerinden; Ehl-i Kitap'ın ve müşriklerin elebaşları ve hahamlarının -ki Allah (cc) onların kalplerini ve kulaklarını mühürlediğini, gözlerine de perde indirdiğini anlatmıştı- tevbe etmelerinden ümitlerini kestikleri gibi ümitlerini kestiler. Bu âyetin tefsiri konusunda bizim söylediğimizi müfessirler de söylemişlerdir. **[1/348]**

1006 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/53 (175); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/348.

1007 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/53 (174, 176); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/33; Türkî, 1/348.

[٤٠٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: ”{فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} أَيْ لَا يَتُوبُونَ وَلَا يَذَّكَّرُونَ.“

402. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey‘, Saîd tarikiyle Katâde’nin şöyle dediğini nakletti: “{فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} *“Artık (hakka) dönmezler.”* ‘Yani tevbe etmezler ve öğüt almazlar demektir.’”[1008]

[٤٠٣] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ”{فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} إِلَى الْإِسْلَامِ.“

403. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî’den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas’tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes‘ûd’dan (ra) ve Resûlullah’ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: “{فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} *“Artık (hakka) dönmezler.”* ‘Yani İslâm’a dönmezler demektir.’”[1009]

İbn Abbas’tan (ra) bu rivayete aykırı olan başka bir görüş daha nakledilmiştir. Bu rivayet:

[٤٠٤] وَهُوَ مَا حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: ”{فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} أَيْ فَلَا يَرْجِعُونَ إِلَى الْهُدَى وَلَا إِلَى خَيْرٍ، فَلَا يُصِيبُونَ نَجَاةَ مَا كَانُوا عَلَى مَا هُمْ عَلَيْهِ.“

404. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit’in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas’ın (ra) şöyle dediğini nakletti: “{فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ} *“Artık (hakka) dönmezler.”* ‘Yani hidâyete dönmezler,

---

1008 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/53 (179); Türkî, 1/349.

1009 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/32; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/53 (178); Türkî, 1/349.

hayra dönmezler. Üzerinde bulundukları (küfür ve nifak gibi) tavırlarını sürdürdükçe kurtuluşa eremezler.'"[1010] **[1/349]**

Bu yorum âyetin zahirî tilavetine/lafzî anlamına aykırıdır. Şöyle ki Allah Teâlâ onların hidâyet karşılığında dalâleti satın almaktan vazgeçmeyeceklerini; hidâyeti istemeye, hakkı görmeye dönmeyeceklerini, herhangi bir hasır ifadesi olmadan ve herhangi bir vakitle veya durumla sınırlamadan haber vermiştir. İbn Abbas'tan (ra) naklettiğimiz bu rivayet ise onlarla ilgili bu durumun sadece nifakları devam ettiği müddetçe geçerli olduğunu ve onların hakka tekrar dönme imkânı olduğunu söylemektedir. Bu, tefsir konusunda batıl bir iddiadır. Buna, ne Kur'ân'ın zahiri delâlet etmektedir ne de kendisiyle hüccet getirilebilen bir rivayet bunu göstermektedir.

[BAKARA SÛRESİ 19. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾

"Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır." **(Bakara 2/19)**

Şanı yüce olan Allah'ın {أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} *"Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."* sözünün tefsiri:

1. {أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} "Yahut onların durumu, gökten boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: الصَّيِّبُ kelimesi الْفَيْعِلُ veznindedir. Arapların şu sözünden alınmıştır: صَابَ الْمَطَرُ يَصُوبُ صَوْبًا "yağmur yağdı, indi, döküldü" anlamına gelir.

1010 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/532; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/53 (177); Türkî, 1/350.

Nitekim şâir[1011] şöyle demiştir:

فَلَسْتُ لِإِنْسِيٍّ وَلَكِنْ لَمَلْأَكٍ ... تَنَزَّلَ مِن جَوِّ السَّمَاءِ يَصُوبُ

Ben insan değilim, fakat meleğim,
Gökten yere hızla inen biriyim[1012] **[1/350]**

Şâir Alkame b. Abde'nin[1013] dediği gibi:

كَأَنَّهُمُ صَابَتْ عَلَيْهِمْ سَحَابَةٌ ... صَوَاعِقُهَا لِطَيْرِهِنَّ دَبِيبُ

فَلا تَعْدِلِي بَيْنِي وَبين مُغَمَّرٍ، ... سُقِيتِ رَوَايَا الْمُزْنِ حِينَ تَصُوبُ

Sanki onların üzerine bir bulut indi,
İçinde yıldırımlar vardı, kuşlarını ürküttü[1014]

1011 Şâir Ebû Vecze es-Sa'dî Yezîd b. Ebî Ubeyd es-Sülemî es-Sa'dî'dir. Benî Sa'd arasında yetişti, bu nedenle onlara nispet edilmeye başlandı. Tâbiînden meşhur bir şâirdir. Aynı zamanda muhaddis ve kıraat âlimidir. Medine'de yaşadı. Zübeyr ailesinin yanında yer aldı ve onlarla beraber öldü. Nadir kasidelerden olan bir şiiri, *Müntehâ't-Taleb fî Eş'âri'l-Arab* adlı kitapta yer almaktadır. Kelimeler: الإنْسُ: Beşer. مَلأَكٌ: المَلَائِكَةُ kelimesinin tekil halidir. Şiirin anlamı: Şâir diyor ki: "Onlar beşer değildirler. Onlar olsa olsa gökten yere inen meleklerdir." Abdülhamîd, 1/252.

1012 Bu beyit Alkame b. Abde'ye nispet edilmektedir. Fakat ona ait değildir. *Dîvân*'ında da yer almaz. Bakara sûresi 30. âyetin tefsirinde bu rivayetten farklı olarak gelecektir. Bu beyit Sîbeveyh'in şahit beyitlerindendir. *el-Kitâb*, 1/379; *Şerhu Şevâhidi'ş-Şâfiye*, s. 287; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, أ ل ك ve diğer kaynaklarda Alkame'ye nispet edilmemiştir. Denildi ki bu kişi Abdü Kays kabilesinden Câhiliye döneminde yaşamış bir adamdır ve Nu'mân adlı kişiyi övmektedir. Sîrâfî bu kişinin Ebû Vecze es-Sa'dî olduğunu ve Abdullah b. Zübeyr'i (ra) övdüğünü nakletti. Yazma nüshada ولكن مَلْأَكًا şeklinde yer almaktadır. Bu beytin öncesinde ise تَعَالَيْتَ أن تُعْزَى إلى الإنس خَلَّةٌ، ... وَلِلإنْسِ مَنْ يَعْزُوكَ، فَهُوَ كَذُوبُ beyti yer almaktadır. Şâkir, 1/333.

1013 Alkame b. Abde b. Nâşira b. Kays, Temîmoğullarındandır. Câhiliye dönemi şâirlerinden ilk tabakadandır. İmruülkays ile çağdaştır ve onunla atışmaları vardır. Hâris b. Ebî Şemr el-Ğassânî, onun adı Şe's olan kardeşini esir almıştı. Alkame ondan şefaat istedi ve onu bu beyitlerle övdü, bunun üzerine o da esiri serbest bıraktı. Onun Dîvân'ını Elem eş-Şentemrî şerh etmiştir. *Hizânetü'l-Edeb* adlı eserde şöyle der: "Onun Ali isminde bir oğlu vardı. Peygamberimizin (sav) zamanına ulaşan fakat onu görememiş olan muhadramlardan sayılmıştır." Abdülhamîd, 1/253.

1014 Dîvânu Alkame, birinci beyit s. 34; ikinci beyit ise ondan önce s. 19. *Şerhu'l-Mufaddaliyât*, s. 769, 784. Burada şâir Hâris b. Cebele b. Ebî Şemr el-Ğassânî'yi övüyor. Kardeşi Şe's'i esir almıştı. Onu kurtarmak için yanına gitti. Bu beyti Ubâğ Pınarı Günü'nde يَوْمُ عَيْنِ أَبَاغٍ söyledi. Haris el-Ğassânî o gün Münzir b.

Beni, tecrübesiz cahil, toy kişiyle karıştırma!
Yağmur yüklü bulutlar, bol bol seni sulasın/bereket getirsin[1015]"

حِينَ تَصُوبُ yani حِينَ تَنْحَدِرُ "indiği, döküldüğü zaman" demektir. Kelimenin aslı صَيْوِبٌ'dür. Vâv harfinden önce sakin bir yâ harfi geldiği için vâv harfi yâ'ya dönüştü. Sonra ikisi idğam olup şeddeli halde صَيِّبٌ şeklinde okundu. سَادَ يَسُودُ'den سَيِّدٌ ve جَادَ يَجُودُ'den جَيِّدٌ kelimelerinde olduğu gibi. Araplar harekeli olan ve kendisinden önce sakin yâ harfi bulunan her vâv harfinde bu kuralı işleterek idğam yaparlar. Bizim söylediğimiz bu görüşü müfessirler de söylemişlerdir.

[٤٠٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْأَحْمَسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَنْتَرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، "فِي قَوْلِهِ: {أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} قَالَ: الْقَطْرُ."

405. Bana Muhammed b. İsmail el-Ehmesî, Muhammed b. Ubeyd, Harun b. Antere, babası Antere tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) şöyle dediğini nakletti: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} *"Gökten sağanak halinde inen"* 'yani yağmur demektir.'"[1016] **[1/351]**

Münzir b. Mâu's-Semâ ile savaşmıştı. Ubâğ Pınarı'nda karşılaştılar. Münzir'in ordusu hezimete uğradı, o gün Münzir öldürüldü. كَأَنَّهُمْ'deki zamirden kasıt Münzir'in ordusudur. وصَابَ المَطَرُ: Yağmur indi, döküldü. Bozguna uğrayan orduyu ilk beyitte, saraya yakalanıp düşenler ve öldürülüp yere yuvarlananlar şeklinde vasfediyor. Onların bu halini sağanak yağmurlu havada uçan kuşların haline benzetiyor. Yağmur şiddetli ve yıldırımların verdiği korku var. Kuş yıldırımlardan kaçmaya çalışıyor bu nedenle bir türlü havalanıp uçamıyor. Yerde koşmaya çalışarak kurtulmaya çabalıyor. لطَيْرِهِنَّ'deki zamir yıldırımlara döner. Yani yıldırımların havada uçuşması sebebiyle. Yıldırımların korkuttuğu kuş uçmak istiyor ama sağanak yağmur onun tüylerini ıslak keçe gibi yaptı. Şâkir, 1/333.

1015 Bu beyit kasidenin başında yer almaktadır. Şâir burada karısına sesleniyor. Matbu nüshada مُعَمَّرُ yazımı hatalıdır. Doğrusu bizim yazdığımızdır. والمُغَمَّرُ والغَمْرُ: Cahil, hiçbir tecrübesi olmayan, deneyimsiz kimse demektir. Sanki cehalet onu kaplamış ve onun haline baskın gelmiştir. İkinci kısımda ise karısına bolluk ve nimetle hayır dua ediyor. والرَّوَايَا: رَاوِيَةٌ kelimesinin çoğul halidir. Fazla suyu taşıyan hayvan anlamına gelir. والمُزْنُ: Beyaz bulut demektir. Su taşıyan hayvanlar yağmur damlalarını taşıyan beyaz buluta benzetilmiştir. *Dîvân*'daki ve *el-Mufaddaliyyât*'taki rivayette ise سَقَتك şeklinde geçmektedir. Şâkir, 1/334.

1016 Muhammed b. İsmail b. Semura el-Ehmesî -Taberî'nin şeyhi- sikadır. Kendisinden Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve diğerleri rivayette bulunmuştur. *et-Tehzîb*'de hal tercemesi vardır. İbn Ebî Hâtim 2/3/190'da bilgi vermiştir. Muhammed b. Ubeyd

[٤٠٦] وَحَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ لِي عَطَاءٌ: "الصَّيِّبُ: الْمَطَرُ."

406. Bana Abbas b. Muhammed, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ'nın şöyle dediğini nakletti: "الصَّيِّبُ 'yağmur demektir.'"[1017]

[٤٠٧] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "الصَّيِّبُ: الْمَطَرُ."

407. Bana Müsennâ, Ebû Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "الصَّيِّبُ 'yağmur demektir.'"[1018]

[٤٠٨] وَحَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الصَّيِّبُ: الْمَطَرُ."

408. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde onların şöyle dediğini nakletti: "الصَّيِّبُ 'yağmur demektir.'"[1019]

---

et-Tanâfisî el-Ehdeb olup sika ve tanınan bir râvidir. Ahmed b. Hanbel, İshak, İbn Maîn ve diğerleri ondan nakilde bulundular. Harun b. Antere b. Abdirrahman, sikadır. Ahmed, İbn Sa'd ve diğerleri onu sika saymıştır. Buhârî, *el-Kebîr*'de 2/4/221 onunla ilgili bilgi verir. Hakkında hiç cerh ifadesi nakletmemiştir. İbn Sa'd, 6/243'te bilgi verir. Babası Antere b. Abdirrahman künyesi Ebû Vekî''dir. Tâbiîndendir. Buhârî *el-Kebîr*'de 84/1/4 şöyle dedi: "Hz. Ali'yi (ra) görmüştür. Kendisinden oğlu Harun ve Ebû Sinân rivayette bulundu." Hayatı hakkında İbn Sa'd *et-Tabakât*'ında 6/163; İbn Ebî Hâtim 35/2/3'te şunu zikretti: "Hz. Osman (ra), Hz. Ali (ra) ve İbn Abbas'tan (ra) rivayette bulundu." Ebû Zür'a onun hakkında sorulan soruya şöyle cevap verdi: "Kûfelidir, sikadır." Şâkir, 1/334; Ebu'ş-Şeyh, *el-Azamet*, (747); İbn Ebî'd-Dünyâ, *el-Matar*, İbn Receb, *Fethu'l-Bârî*, 9/231; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/54 (180); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/352.

1017 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/54 (180); Türkî, 1/352.

1018 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/352.

1019 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/82; Türkî, 1/352.

[٤٠٩] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي سَعْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي الْحُسَيْنُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ.

409. Bana Muhammed b. Sa'd, (babası) Sa'd b. Muhammed, (amcası) Hüseyin b. Hasan, (onun babası) Hasan b. Atiyye, (dedesi) Atıyye b. Sa'd tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) benzerini nakletti.

[٤١٠] وَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: ''{أَوْ كَصَيِّبٍ} قَالَ: الْمَطَرُ.''

410. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "الصَّيِّبُ 'yağmur demektir.'" **[1/352]**

[٤١١] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ مِثْلَهُ.

411. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdurrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'den benzerini nakletti.

[٤١٢] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، وَعَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: ''الصَّيِّبُ: الْمَطَرُ.''[1020]

412. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî ve Amr b. Ali, Ebû Âsım Dahhâk b. Muhalled, Îsâ b. Meymûn el-Mekkî, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "الصَّيِّبُ 'yağmur demektir.'"

[٤١٣] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: ''الصَّيِّبُ: الْمَطَرُ.''

413. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "الصَّيِّبُ 'yağmur demektir.'"[1021]

1020 Türkî matbu ve Şâmile nüshasında الْمَطَرُ şeklinde yer alırken Şâkir nüshasında الرَّبِيعُ geçmektedir. الرَّبِيعُ baharın ilk yağmuruna denir. Şâkir, 1/335.

1021 Ebû Şeyh, *el-Azamet*, (748); Türkî, 1/353.

[٤١٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: "الصَّيِّبُ: الْمَطَرُ."

414. Bana Müsennâ b. İbrahim, İshak b. Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer, (Babası) Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediğini nakletti: "الصَّيِّبُ 'yağmur demektir.'"[1022]

[٤١٥] وَحُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "الصَّيِّبُ: الْمَطَرُ."

415. el-Mincâb'ın rivayeti olarak, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediği bana haber verildi: "الصَّيِّبُ 'yağmur demektir.'"

[٤١٦] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدٍ: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} قَالَ: أَوْ كَغَيْثٍ مِنَ السَّمَاءِ."

416. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle Abdurrahman b. Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} 'yani 'gökten inen bir yağmur gibi' demektir.'"

[٤١٧] وَحَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْعَنْبَرِيُّ، قَالَ: قَالَ سُفْيَانُ: "الصَّيِّبُ: الَّذِي فِيهِ الْمَطَرُ."

417. Bize Sevvâr b. Abdillah el-Anberî, Süfyân'ın şöyle dediğini nakletti: "الصَّيِّبُ 'içinde yağmur olan bulut demektir.'"[1023]

[٤١٨] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ فِي قَوْلِهِ: {أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} قَالَ: الْمَطَرُ."

418. Bize Amr b. Ali, Muâviye, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ'nın şöyle dediğini nakletti: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} 'yani 'yağmur' demektir.'"[1024] **[1/353]**

1022 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/54; Türkî, 1/353.
1023 Sevrî, *Tefsîr*, s. 41. السَّحَابُ فيه المَطَرُ şeklinde; Türkî, 1/253.
1024 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/82; Türkî, 1/253.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bu âyetin tefsiri şöyledir: Münafıkların, küfürlerinde devamlı oldukları halde, dilleriyle İslâm'ı kabul ettiklerini söylemeleri sayesinde aydınlanmaları, Allah Teâlâ'nın onları vasfettiği gibi, ateş yakmak isteyen kişinin yaktığı ateşle aydınlanmasının misalidir yahut da karanlık bir gecede, kapkara bir yağmur bulutunun taşıdığı ve gökten boşanırcasına yağan şiddetli yağmurun misalidir. İşte bu Allah Teâlâ'nın haber verdiği orada bulunan karanlıklardır.

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Bu iki misal hakkında söyle bana, her ikisi de mi münafıklar hakkındadır, yoksa sadece biri mi? Şayet bu iki misalin her ikisi de münafıklar hakkında ise nasıl oluyor da {أَوْ كَصَيِّبٍ} şeklinde أَوْ ile atıf yapılıyor. Zira أَوْ dildeki kullanımda şüphe anlamına gelir. وَكَصَيِّبٍ şeklinde و ile kullanmadı ki böyle kullansaydı sizin dediğiniz gibi ikinci misal birinciye katılır (münafıklar için iki ayrı misal olurdu) yahut münafıkların misali bu ikisinden sadece biri olurdu. Bu durumda diğer misalin أو ile zikredilmesinin anlamı nedir? Sen de iyi bilirsin ki أَوْ kelâmda yer alırsa, sözü söyleyenin haber verdiği hususta şüphe içinde olduğunu ifade eder. Şu sözde olduğu gibi: لَقِيَنِي أَخُوكَ أَوْ أَبُوكَ "Babanla veya erkek kardeşinle karşılaştım." Evet bunlardan birisiyle karşılaştı. Fakat hangisiyle karşılaştığını bilmiyor. Fakat o ikisinden biri olduğunu kesin biliyor. Ne var ki bu durum Allah (cc) için söz konusu değildir. Allah Teâlâ'ya bir şey hakkında şüphe izafe etmek veya haber verdiği veya haber vermeyi terk ettiği bir konuda bir şeyin bilgisinin O'ndan silindiğini/onu unuttuğunu düşünmek caiz değildir." Ona şöyle cevap verilir:

Bu konuda durum senin düşündüğün gibi değildir. أَوْ kelimesi her ne kadar dildeki bazı kullanımlarda şüphe anlamına kullanılsa da, و harfinin kullanıldığı anlamda da kullanımı mevcuttur. Bu ikinci anlam ya öncesinde geçen sözden anlaşılır (sibâk) veya sonrasında gelen kelâmdan (siyâk).

Nitekim Şâir Tevbe b. Humeyyir'in şu sözünde olduğu gibi:

وَقَدْ زَعَمَتْ لَيْلَى بِأَنِّي فَاجِرٌ ... لِنَفْسِي تُقَاهَا أَوْ عَلَيْهَا فُجُورُهَا

Leyla benim günahkâr olduğumu iddia ediyor
Nefsimin takvası lehine yahut günahı da aleyhinedir[1025] **[1/354]**

1025 Şâir Tevbe b. Humeyyir b. Hazm b. Ka'b b. Hafâce el-Ukaylî el-Âmirî Ebû Harb. Arapların meşhur aşk şâirlerindendir. Leylâ el-Ehîliyye'ye âşık oldu ve ona talip

Şu bilinmektedir ki burada şâir Tevbe أَوْ kelimesini, şüphe anlamının dışında kullanmıştır. Fakat burada أَوْ harfi و harfinin delâlet ettiği anlamda kullanılınca, و yerine أَوْ getirmek caiz oldu. Bunun benzeri bir durum şâir Cerîr'in[1026] şu sözünde de vardır:

نَالَ الْخِلافَةَ أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدَرًا، ... كَمَا أَتَى رَبَّه مُوسَى عَلَى قَدَرِ

Hilafete nail oldu, hilafet de ona kader oldu
Tıpkı Musa'nın kader gereği Rabbine gelişi gibi[1027]

Başka bir şâirin[1028] sözünde olduğu gibi:

---

oldu. Leyla'nın babası bu isteği reddedip kızı başkasıyla evlendirdi. Bunun üzerine Leyla'ya tutkulu bir halde aşk şiirleri söylemeye başladı. Bu durum şöhret buldu, şiiri her tarafa yayıldı, onunla ilgili haberler çoğaldı. Onu Avf b. Ukayl oğulları kabilesi öldürdü. Müberred'e ait *et-Teâzî* adlı eserde şunlar yer almaktadır: "Tevbe'nin öldürülme sebebi şudur: Onlar Tevbe'yi ele geçirmek istiyorlardı, hakkında soruşturdular; bir seferden döndüğünü öğrendiler. Yanında Ubeydullah b. Tevbe ve kölesi Kâbıd vardı. Kendi kabilesine ulaşmasına bir gecelik yol kalmıştı. Gizlice gece baskını yaptılar, yanındaki iki kişi kaçtı ve onu düşmana teslim etti. Onlar da Tevbe'yi öldürdü." Bu rivayet Tevbe'nin Eğâr savaşında öldürüldüğü rivayetinden daha sahihtir." Kelimeler: زَعَمَتْ: "Yalan söyledi." demektir. فَاجِرٌ: "Günah ve isyanda ileri giden" anlamındadır. Şiirin anlamı: "Şâir burada sevgilisi Leyla'dan bahsetmekte ve onun kendisi hakkında 'günaha ve isyana dalmış/düşkün kişi' olduğunu söyleyerek kendisi hakkında yalan söylediğini anlatıyor. Sonra da ona şöyle cevap veriyor: "Şayet ben müttaki olsam veya günahkâr, facir olsam bu sadece beni ilgilendirir." Abdülhamîd, 1/256.

1026 Şâir Cerîr b. Atıyye b. Huzeyfe el-Hatfî b. Bedr el-Kelbî el-Yerbûî Ebû Hazre olup Temîm kabilesindendir. Yaşadığı dönemin en çok şiiri olan şâiridir. Yemame'de doğdu ve orada öldü. Hayatı boyunca zamanının tüm şâirleriyle kapıştı. Onun karşısında sedece Ferdak ve Ahtal durabildi. Çok iffetli birisidir. Şâirler içinde gazel tarzını en çok kullanandır. Şiirin anlamı: Bu beyitte Cerîr, müminlerin emîri Ömer b. Abdilaziz'i övmektedir. Hilafetin ona, Hz. Musa'nın (as) kader gereği Allah Teâlâ ile görüşmeye gelmesi gibi, kaderin bir sonucu olarak geldiğini söylüyor. Abdülhamîd, 1/256.

1027 *Dîvânu Cerîr*, s. 275. Bakara sûresi 74. âyet ve Taha sûresi 40. âyetin tefsirinde de yer almaktadır. eş-Şecerî, *Emâlî*, 1/317; Şâkir, 1/337.

1028 Mütemmim b. Nüveyra b. Hamza b. Şeddâd el-Yerbûî et-Temîmî Ebû Nehşel. Önde gelen şâirlerdendir. Sahabeden ve kavminin ileri gelenlerindendir. Hem Câhiliye döneminde hem de İslâm döneminde meşhur birisidir. Kısa boylu olup bir gözü kördür. Kardeşi Mâlik'e yazdığı ağıt/mersiye ile meşhur olmuştur. Mütemmim Hz. Ömer döneminde Medine'de ikâmet etti. Kardeşini kaybetmenin

فَلَوْ كَانَ الْبُكَاءُ يَرُدُّ شَيْئًا ... بَكَيْتُ عَلَى بِجَيْرٍ أَوْ عِفَاقِ

عَلَى الْمَرْأَيْنِ إِذْ مَضَيَا جَمِيعًا ... لِشَأْنِهِمَا، بِحُزْنٍ وَاشْتِيَاقِ

Şayet ağlamak bir şeyi geri getirseydi
Biceyr ve Ifâk için ağlardım

İki yiğit kişiye ki onlar beraberce gittiler/öldüler
Onların durumuna üzülerek ve hasret duyarak[1029] **[1/355]**

عَلَى الْمَرْأَيْنِ إِذْ مَضَيَا جَمِيعًا sözü göstermektedir ki, şâir sadece biri için değil her ikisi için de ağlamaktadır. (أَوْ kelimesinin kullanımı و anlamındadır.) {أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} âyetinde de durum aynıdır. Burada أَوْ kelimesinin و harfinin delâlet ettiği anlama delâlet ettiği bilinince, o zaman و yerine أَوْ kullanılması eşittir. مَثَلٌ kelimesinin {أَوْ كَصَيِّبٍ} âyetinde hazfedilmiş olması da böyledir. {كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} âyeti {أَوْ كَصَيِّبٍ} âyetinin كَمَثَلِ صَيِّبٍ anlamında olduğuna delâlet edince, مَثَلٌ kelimesi hazfedildi ve sözün öncesinde geçen {كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} ifadenin delâleti أَوْ كَمَثَلِ صَيِّبٍ anlamında olduğunu gösterince, îcâz ve ihtisar maksadıyla مثل kelimesinin yeniden zikredilmesine gerek görülmedi.

---

acısı ve hüznünün şiddetli olmasından hoşnut olmayan bir kadınla evlendi. Kelimeler: مَضَيَا لِأَشْأَنِهِمَا: Yani her ikisi de öldü ve her canlının karşılaşacağı şeyle karşılaştılar. Şiirin anlamı: Bu şiiri Mütemmim b. Nüveyra, Biceyr ve kardeşi Ifâk öldürüldüğünde ağıt olarak söyledi. Şâirin şu عَلَى الْمَرْأَيْنِ إِذْ مَضَيَا جَمِيعاً sözü gösteriyor ki, onun ağlamasından kasıt şâirin ağlamak isteğidir. Fakat bu ağlama sadece biri için olup diğeri için olmayan bir ağlama değil, her ikisi için de bir ağlamadır. Abdülhamîd, 1/256.

1029 Bu iki beyit Mütemmim b. Nüveyra el-Yerbûî'ye aittir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ع ف ق; *Emâlî* eş-Şecerî, 2/318; el-Murtazâ, *Emâlî*, 3/147; İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*, s. 243; bu şiiri Mütemmim b. Nüveyra, Biceyr b. Abdillah b. el-Hâris el-Yerbûî'nin öldürülmesi üzerine söylemiştir. Bu kişi Biceyr b. Ebî Melîl olup Ifâk b. Ebî Melîl'in kardeşidir. Birincisini Kışâve gününde Kayyım b. Evs öldürmüştür. Ifâk'ı ise Izâle gününde Duâ veya Ferîs b. Mesleme öldürmüştür. Şâkir, 1/337.

2. {فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} "Yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."

Şanı yüce olan Allah'ın {فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} *"Yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."* sözünün tefsiri:

a. {فِيهِ ظُلُمَاتٌ} "Yoğun karanlıklar içinde."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: الظُّلُمَاتُ kelimesi çoğuldur. Müfred/tekil hali ظُلْمَةٌ şeklindedir.

b. {وَرَعْدٌ} "Ra'd"

الرَّعْدُ kelimesine gelince ilim ehli onun ne olduğu konusunda ihtilaf ettiler. Bazıları dedi ki: "الرَّعْدُ Bulutları sevk ve idare eden melektir." **[1/356]**

1- Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤١٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الرَّعْدُ مَلَكٌ يَزْجُرُ السَّحَابَ بِصَوْتِهِ.»

419. Bize Muhammed b. Müsennâ, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, el-Hakem tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'sesiyle bulutları sevk ve idare eden bir melektir.'"[1030]

[٤٢٠] وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ شُعْبَةَ عَنِ الْحَكَمِ عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

1030 Begavî, *el-Ca'diyyât*, (255); Ebû Nuaym, *el-Hilye*, 3/284,285; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/49; Beyhakî, *Sünen*, 3/363; Türkî, 1/357.

420. Bize Muhammed b. Müsennâ, İbn Ebî Adî, Şu'be, el-Hakem tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.

[٤٢١] وَحَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ طَلْحَةَ الْيَرْبُوعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

421. Bana Yahyâ b. Talha el-Yerbûî, Fudayl b. Iyâd, Leys tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.[1031]

[٤٢٢] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَنْبَأَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، قَالَا: «الرَّعْدُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ يُسَبِّحُ.»

422. Bize Yakub b. İbrahim, Hüşeym, İsmail b. Sâlim tarikiyle Ebû Salih'in şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'Allah'ı (cc) tesbih eden meleklerden biridir.'"[1032]

[٤٢٣] وَحَدَّثَنِي نَصْرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَوْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْلَى، عَنْ أَبِي الْخَطَّابِ الْبَصْرِيِّ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، قَالَ: «الرَّعْدُ: مَلَكٌ مُوَكَّلٌ بِالسَّحَابِ، يَسُوقُهُ كَمَا يَسُوقُ الْحَادِي الْإِبِلَ، يُسَبِّحُ كُلَّمَا خَالَفَتْ سَحَابَةٌ سَحَابَةً صَاحَ بِهَا، فَإِذَا اشْتَدَّ غَضَبُهُ طَارَتِ النَّارُ مِنْ فِيهِ فَهِيَ الصَّوَاعِقُ الَّتِي رَأَيْتُمْ.»

423. Nasr b. Abdirrahman el-Evdî, Muhammed b. Ya'lâ, Ebu'l-Hattâb el-Basrî tarikiyle Şehr b. Havşeb'in şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'Bulutlardan sorumlu melektir. Deve çobanının develeri sevk ve idare ettiği gibi bulutları sevk ve idare eder. Bir bulut diğer bir buluta muhalefet ettiği

---

1031 Yahyâ b. Talha el-Yerbûî, kendisinden Tirmizî ve diğerleri rivayette bulunmuşlardır. İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretti. Nesâî onu zayıf saydı ve *ed-Du'afâ* adlı eserinde onun hakkında şöyle dedi: لَيْسَ بِشَيْءٍ "o(nun rivayeti değer verilecek) bir şey değildir." Şâkir, 1/338.

1032 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/51; Türkî, 1/357; İsmail b. Sâlim el-Esedî, sika bir râvidir. Ondan Sevrî ve Ebû Avâne rivayette bulundu. İbn Sa'd (*Tabakât*, 67/2/7) onun hakkında şöyle dedi: "Sika, güvenilir, sağlam biridir." Ebû Salih'e gelince adı Zekvân es-Sem'ân olup hicrî 101 yılında vefat etmiştir. Şâkir, 1/338.

zaman Allah'ı (cc) tesbih ederek ona seslenir. Öfkesi şiddetlendiği zaman ise ağzından ateş saçar. İşte gördüğünüz yıldırımlar onlardır.'"[1033]

[٤٢٤] وَحُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّعْدُ: مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ اسْمُهُ الرَّعْدُ، وَهُوَ الَّذِي تَسْمَعُونَ صَوْتَهُ.»

424. el-Mincâb'ın rivayeti olarak, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediği bana haber verildi: "الرَّعْدُ 'Meleklerden biridir. Adı er-Ra'd'dır. İşte sesini duyduğunuz (gök gürültüsü) odur.'"[1034] **[1/357]**

[٤٢٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ حُسَيْنٍ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّعْدُ: مَلَكٌ يَزْجُرُ السَّحَابَ بِالتَّسْبِيحِ وَالتَّكْبِيرِ.»

425. Bize Ahmed b. İshak el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Abdulmelik b. Hüseyn, Süddî, Ebû Mâlik tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'Bulutları tesbihat ve tekbirlerle sevk ve idare eden melektir.'"[1035]

1033 Nasr b. Abdirrahman b. Bekkâr et-Tâcî, Taberî'nin şeyhi olup sika bir râvidir. Ondan Tirmizî, İbn Mâce ve diğerleri rivayette bulundu. Hal tercemesi *et-Tehzîb*'de yer almakta olup orada şöyle demektedir: "Ona الأَزْدِي de denilir." Burada da böyle nispet etti. Taberî, *et-Târîh* adlı eserinde 2/128 ondan rivayette bulunur ve onu الأزدي nisbesiyle zikreder. Matbu nüshada الأَوْدِي nisbesiyle -ز yerine و ile- zikredilmiştir. Bu tashiftir. Muhammed b. Ya'lâ es-Sülemî el-Kûfî. Lakabı زَنْبُورٌ'dur. Zayıf bir râvidir. Buhârî onun hakkında şöyle demiştir: "Onun hakkında cerh ifadeleri kullandılar." Ebu'l-Hattâb el-Basrî'nin kim olduğunu bilmiyorum. Fakat ed-Dûlâbî, *el-Künâ* (1/167) adlı eserinde "Ebu'l-Hattâb Abdullah" şeklinde zikreder ve devamında "Muhammed b. Abdillah b. Ammâr, Muâfâ b. İmrân, Abdullah Ebu'l-Hattâb, Şehr b. Havşeb" senediyle bir hadis zikreder. Bundan daha fazlasını söylemez. Başka yerde de hal tercemesine rastlamadım. Şâkir, 1/339.

1034 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/50; Ebû'ş-Şeyh, *el-Azamet*, (770); Bu rivayetten sonra yazma nüshalarda rivayetlerin tertibi/sıralanışı değişmektedir. Türkî, 1/358.

1035 Ebu'ş-Şeyh, *el-Azamet*, (778); Türkî, 1/358; Abdulmelik b. Hüseyn Ebû Mâlik en-Nehaî el-Vâsıtî'dir. Künyesiyle meşhur olmuştur ve *et-Tehzîb*'de (12/219) bu künye ile hakkında bilgi verilmiştir. İbn Ebî Hâtim (2/2/347) ise adıyla hal

[٤٢٦] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّعْدُ: اسْمُ مَلَكٍ، وَصَوْتُهُ هَذَا تَسْبِيحُهُ، فَإِذَا اشْتَدَّ زَجْرُهُ السَّحَابَ اضْطَرَبَ السَّحَابُ وَاحْتَكَّ فَتَخْرُجُ الصَّوَاعِقُ مِنْ بَيْنِهِ.»

426. Bize Hasan b. Muhammed, Ali b. Âsım, İbn Cüreyc, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'Bir meleğin ismidir. Sesi de onun tesbihatının sesidir. Onun bulutları sevk etmesi şiddetli olunca bulutlar sıkışıp birbirine sürtünür. Yıldırım ise birbirine sürtünen bulutların arasından çıkar/meydana gelir.'"

[٤٢٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُوسَى الْبَزَّارِ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الرَّعْدُ: مَلَكٌ يَسُوقُ السَّحَابَ بِالتَّسْبِيحِ، كَمَا يَسُوقُ الْحَادِي الْإِبِلَ بِحُدَائِهِ.»

427. Bize Hasan, Affân, Ebû Avâne, Musa el-Bezzâr, Şehr b. Havşeb tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'Deve sürücüsünün kervandaki develeri sesiyle sevk ve idare ettiği gibi bulutları tesbihatla sevk ve idare eden melektir.'"[1036] **[1/358]**

[٤٢٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبَّادٍ وَشَبَابَةُ قَالَا: ثنا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "الرَّعْدُ: مَلَكٌ يَزْجُرُ السَّحَابَ."

428. Bize Hasan b. Muhammed, Yahyâ b. Abbâd ve Şebâbe, el-Hakem tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'Bulutları sevk ve idare eden melektir.'"

[٤٢٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَتَّابُ بْنُ زِيَادٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: "الرَّعْدُ: مَلَكٌ فِي السَّحَابِ يَجْمَعُ السَّحَابَ كَمَا يَجْمَعُ الرَّاعِي الْإِبِلَ."

---

tercemesini vermekte ve şöyle söylemektedir: "Zayıf bir râvidir. Rivayeti almaya değer değildir." Şâkir, 1/339.

1036 Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk* (*el-Müntekâ*-566); Ebu'ş-Şeyh, *el-Azamet*, (775); Türkî, 1/359.

429. Bize Ahmed b. İshak, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Attâb b. Ziyâd tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'Bulutlarda görevli bir melektir. Deve çobanının develeri bir araya topladığı gibi bulutları bir araya toplar.'"[1037]

[٤٣٠] وَحَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: "الرَّعْدُ: خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ سَامِعٌ مُطِيعٌ لِلَّهِ جَلَّ وَعَزَّ."

430. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'Allah'ın (cc) yarattığı mahlûkatından biridir. Allah'ın (cc) sözünü işitir ve O'na itaat eder.'"

[٤٣١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: "إِنَّ الرَّعْدَ مَلَكٌ يُؤْمَرُ بِإِزْجَاءِ السَّحَابِ فَيُؤَلِّفُ بَيْنَهُ، فَذَلِكَ الصَّوْتُ تَسْبِيحُهُ."

431. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "Muhakkak ki الرَّعْدُ bulutları ayırıp birleştirmekle/sevk etmekle görevli bir melektir. İşittiğiniz gök gürültüsü sesi onun tesbihatıdır."

[٤٣٢] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "الرَّعْدُ: مَلَكٌ."

432. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'bir melektir.'" **[1/359]**

[٤٣٣] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَوْ غَيْرِهِ، أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: "الرَّعْدُ: مَلَكٌ."

433. Bana Müsennâ, Haccâc b. el-Minhâl, Hammâd b. Seleme, el-Muğîre b. Sâlim, (babası) Sâlim veya başka biri tarikiyle Ali b. Ebî Tâlib'in (ra) şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'bir melektir.'"

1037 Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, (*el-Müntekâ*-564); Beyhakî, 3/363; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/51; Türkî, 1/359.

[٤٣٤] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ سَالِمٍ أَبُو جَهْضَمٍ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَتَبَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِلَى أَبِي الْجَلَدِ يَسْأَلُهُ عَنِ الرَّعْدِ؟ فَقَالَ: "الرَّعْدُ: مَلَكٌ."

434. Bize Müsennâ, Haccâc b. el-Minhâl, Hammâd b. Seleme tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) azadlısı Musa b. Sâlim Ebû Cehzam'in şöyle dediğini nakletti: "İbn Abbas (ra) Ebu'l-Celd'e الرَّعْدِ'nün ne olduğunu soran bir mektup yazdı. O da şöyle cevap verdi: الرَّعْدِ 'meleklerden biridir."[1038]

[٤٣٥] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ الْوَلِيدِ الشَّنِّيُّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: "الرَّعْدُ: مَلَكٌ يَسُوقُ السَّحَابَ كَمَا يَسُوقُ الرَّاعِي الْإِبِلَ."

435. Bize Müsennâ, Müslim b. İbrahim, Ömer b. Velîd es-Şenî tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ, 'Develeri süren çoban gibi bulutları sevk eden bir melektir.'"[1039]

1038 Bu sened munkatı bir senettir. Musa b. Sâlim Ebû Cehzam sika bir râvidir. Fakat İbn Abbas'tan (ra) rivayetleri mürseldir. Ebu'l-Celd bu şekilde asıl nüshada yer almaktadır. Bir sonraki rivayette ise Ebu'l-Hald şeklinde ج harfi yerine خ harfiyle gelmiştir ki, bu bir tashiftir. Ebu'l-Celd Ciylân b. Ebî Ferve, kendisine İbn Ferve el-Esedî el-Basrî de denilir. Nitekim Buhârî (*el-Kebîr*, 250/2/1; İbn Ebî Hâtim, 547/1/1) terceme-i halini zikreder ve şöyle der: "Tevrat'la ilgili kitaplara ve başka kitaplara sahipti." Daha sonra da Ahmed b. Hanbel'den onun sika olduğunu nakletti. İbn Sa'd onun hal tercümesini (*Tabakât*, 161/1/7) zikreder ve der ki: "Ebu'l-Celd el-Cûnî. Cûn, Ezd kabilesinden bir koldur. Tam adı Cîylân b. Ferve'dir. Sika birisidir." İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde s. 157; Dûlâbî, *el-Künâ*, 1/139; Zebîdî, *Şerhu'l-Kâmûs*, ج ل د ve ج ي ل maddelerinde zikrederler. Hafız İbn Hacer (*Lisânü'l-Mîzân*, 2/144), hal tercemesini "Künyeler" bölümünde Ebu'l-Celd maddesinde yapmayı vaad etmiş, fakat yapmamıştır. Ondan Taberî, *et-Târîh*, 2/203'te bir rivayet nakletmiştir. İleride 445 numaralı hadiste "O Hicr ehlinden bir adamdır." şeklinde bir bilgi yer almaktadır. Şâkir, 1/340.

1039 Ömer b. Velîd eş-Şenî Ebû Seleme el-Abdî, sika bir râvidir. Ahmed, İbn Maîn ve diğerleri onu sika kabul ettiler. Ebû Hâtim şöyle dedi: "Onun hadislerinde sıkıntı görmüyorum." Hal tercemesi şurada geçmektedir: *et-Ta'cîl*, s. 304; İbn Ebî Hâtim, 1/3/139. الشَّنِي, ش harfinin fethasıyla okunur. *el-Müştebeh* adlı eserde s. 279 yer aldığı gibi. Matbu nüshada س harfiyle yazılmış olup bu bir tashiftir. Şâkir, 1/341.

[٤٣٦] حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ أَبَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِذَا سَمِعَ الرَّعْدَ قَالَ: "سُبْحَانَ الَّذِي سَبَّحْتَ لَهُ" قَالَ: وَكَانَ يَقُولُ: "إِنَّ الرَّعْدَ مَلَكٌ يَنْعِقُ بِالْغَيْثِ كَمَا يَنْعِقُ الرَّاعِي بِغَنَمِهِ."

436. Bana Sa'd b. Abdillah b. Abdilhakem, Hafs b. Ömer, Hakem b. Ebân tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "İbn Abbas (ra) gök gürültüsünü duyduğu zaman şöyle derdi: "سُبْحَانَ الَّذِي سَبَّحْتَ لَهُ" 'Senin kendisini tesbih ettiğin, tüm noksanlıklardan münezzehtir!' şöyle devam etti: 'İbn Abbas (ra) şöyle söylerdi: 'الرَّعْدُ 'çobanın koyunlarını güttüğü gibi yağmur bulutlarını güden/sevk ve idare eden bir melektir.'"[1040] **[1/360]**

2- Diğerleri şöyle dediler: "الرَّعْدُ bir rüzgârdır ki bulutların altından kucaklayıp yükseltir. İşte işitilen ses (gök gürültüsü) bundan çıkar."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٣٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: "كُنْتُ عِنْدَ أَبِي الْجَلَدِ، إِذْ جَاءَهُ رَسُولُ ابْنِ عَبَّاسٍ بِكِتَابٍ إِلَيْهِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ: "كَتَبْتَ تَسْأَلُنِي عَنِ الرَّعْدِ، فَالرَّعْدُ: الرِّيحُ."

437. Bize Ahmed b. İshak, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Bişr b. İsmail tarikiyle Ebû Kesîr'in şöyle dediğini nakletti: "Ben Ebu'l-Celd'in yanındaydım. İbn Abbas'ın (ra) ulağı ona bir mektup getirdi. Ebu'l-Celd ona cevaben şöyle yazdı: 'Bana الرَّعْدُ'ın ne olduğunu soran bir mektup yazmışsın. الرَّعْدُ rüzgâr demektir.'"[1041]

[٨٤٣] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْفُرَاتِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ كَتَبَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِلَى أَبِي الْجَلْدِ يَسْأَلُهُ عَنِ الرَّعْدِ، فَقَالَ: "الرَّعْدُ: رِيحٌ."

1040 Sa'd b. Abdillah b. Abdilhakem, hal tercemesini İbn Ebî Hâtim'in (*el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1/2/92) kitabı dışında bulamadım. O dedi ki: "Ondan Mekke ve Mısır'da hadis dinledim. Sadûk bir râvidir." Şâkir, 1/341.

1041 Bu isnad problemli bir isnaddır. Bişr b. İsmail'in hal tercemesine rastlayamadım. Kim olduğunu da bilemedim. Ebû Celd'den rivayette bulunan Ebû Kesîr kimdir onu da bilmiyorum. Bu isnad bir kere daha 443 no'lu hadiste gelecek. Şâkir, 1/341.

438. Bana İbrahim b. Abdillah, İmrân b. Meysera, İbn İdrîs, Hasan b. Furât tarikiyle babasından şöyle dediğini nakletti: "İbn Abbas, Ebu'l-Celd'e mektup yazıp ona الرَّعْدُ'ın ne olduğunu sordu. O da dedi ki: 'الرَّعْدُ rüzgârdır.'"[1042]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Şayet الرَّعْدُ kelimesinin anlamı İbn Abbas (ra) ve Mücâhid'in dediği gibiyse âyetin anlamı şu şekilde olur: أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَصَوْتُ رَعْدٍ "Yahut onların durumu, gökten inen içinde yoğun karanlıklar ve Ra'd'ın gürültüsü .... bulunan yağmur gibidir." Çünkü الرَّعْدُ eğer bulutları sevk eden bir melek ise sağanak yağmurun içinde olamaz. Zira الصَّيِّبُ "sağanak yağmur" gökyüzü cihetinden aşağı doğru dökülen yağmura denir. الرَّعْدُ ise semada olup bulutları idare etmektedir. Buna göre şayet orada (sağanağın içerisinde) bulunsaydı işitilen bir sesi olmaz, dolayısıyla hiç kimsenin korkacağı bir dehşet de olmazdı. Çünkü denildi ki: "Her bir yağmur damlasıyla birlikte bir melek iner." İsmi الرَّعْدُ olan melek şayet sağanak yağmurla birlikte olsaydı, sesi işitilmediğinde yağmur damlalarıyla yeryüzüne inen diğer meleklerden biri olurdu. Bu durumda da o sağanakta bulunduğu için kimse korkup dehşete kapılmazdı.

Buradan bilinmiş oldu ki -şayet durum İbn Abbas'ın (ra) görüşüne göre anlattığımız gibi olursa- âyetin anlamı şu şekilde olurdu: أَوْ كَمَثَلِ غَيْثٍ تَحَدَّرَ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَصَوْتُ رَعْدٍ "veya onların misali gökten yere doğru inen ve içerisinde karanlıklar ve gök gürültüsü bulunan yağmurun misali gibidir." Eğer الرَّعْدُ İbn Abbas'ın (ra) dediği şey ise, kelâmda kastedilen anlama delâlet etmesi sebebiyle الرَّعْدُ isminin zikredilmesi, onun sesini de kelâmda zikretmekten müstağnî kıldı. (Gök gürültüsü denilince gök gürültüsü sesi denilmediği gibi.) **[1/361]**

Şayet الرَّعْدُ Ebu'l-Celd'in söylediği şeyse o zaman {فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ} âyetinde zikredilmeyip terk edilmiş bir şey kalmaz. Zira sözün anlamı bu durumda şöyle olurdu: فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ الَّذِي هُوَ وَمَا وَصَفْنَا صِفَتَهُ "içerisinde karanlıklar ve özelliklerini anlattığımız رَعْدٌ vardır."

1042 İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, 1/55 (187); Türkî, 1/361; İmrân b. Meysera el-Minkarî, sika bir râvidir. Buhârî, Ebû Dâvûd, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'in hocasıdır. İbn İdrîs: Abdullah b. İdrîs el-Evdî olup sika, güvenilir ve hüccet bir râvidir. Hasan b. Furât sika bir râvidir. Müslim onun rivayetini *Sahîh*'ine almıştır. Babası Furât b. Ebî Abdirrahmân el-Kazzâz et-Temîmî'dir. Sika bir râvidir. Kütüb-i Sitte sahipleri onun rivayetini kitaplarına almışlardır. Fakat İbn Abbas'tan (ra) yaptığı rivayet munkatı'dır. Bu rivayeti tâbiînden birinden almıştır. Şâkir, 1/341.

c. {وَبَرْقٌ} "Berk"

الْبَرْقُ kelimesine gelince. Bunun hakkında ilim ehli ihtilafa düştü.

1- Bazıları bizim de rivayet ettiğimiz şu haberlerdeki anlamı söyledi:

[٤٣٩] حَدَّثَنَا مَطَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الضَّبِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، ح وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، ح وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالُوا جَمِيعًا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَشْوَعَ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ الْأَبْيَضِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: "الْبَرْقُ: مَخَارِيقُ الْمَلَائِكَةِ."

439. Bize Matar b. Muhammed ed-Dabbî, Ebû Âsım; Ayrıca Bana Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahman b. Mehdî; ayrıca bize Ahmed b. İshak el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Bunların her birisi Süfyân es-Sevrî, Seleme b. Küheyl, Saîd b. Eşve', Rebîa b. el-Ebyez tarikiyle Hz Ali'den (ra), onun şöyle dediğini nakletti: "الْبَرْقُ 'meleklerin ellerindeki araç/aletlerdir.'"[1043] **[1/362]**

[٤٤٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحُسَيْنِ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "الْبَرْقُ مَخَارِيقُ بِأَيْدِي الْمَلَائِكَةِ يَزْجُرُونَ بِهَا السَّحَابَ."

440. Bize Ahmed b. İshak el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Abdulmelik b. Hüseyn, Süddî, Ebû Mâlik tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "الْبَرْقُ '(şimşek) meleklerin ellerindeki aletler olup onlarla bulutları sevk ve idare ederler.'"

1043 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/55 (190); Ebu'ş-Şeyh, *el-Azamet*, (771); Beyhakî, 3/363; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/49,50; Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, (*el-Müntekâ*, 565); Türkî, 1/362; Seleme b. Küheyl el-Hadramî, sika ve tanınan bir râvidir. Saîd b. Eşve' Saîd b. Amr b. Eşve' el-Kûfî el-Kâdî, dedesine nispetle anılır. Sika bir râvidir. Buhârî ve Müslim *Sahîh*'lerinde onun rivayetini nakletmişlerdir. Hz Ali'den (ra) rivayeti nakleden Rebî'a b. el-Ebyaz hakkında İbn Hibbân'ın *es-Sikât* adlı eserinden s. 184'ten başka yerde bilgi bulamadım. Diyor ki: "Rebî'a b. el-Ebyaz Ali b. Ebî Tâlib'den nakletti. Ondan da İbn Eşve' rivayet etti." المَخَارِيقُ kelimesi مِخْرَاقٌ'ın çoğul halidir. Mendil vb. şeyleri dürüp, kamçı gibi onunla vurmaktır. Çocukların oyunlarından biridir. Ayrıca kılıca da مِخْرَاقٌ ismi verilir. Şâkir, 1/343.

[٤٤١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ المغيرة بنِ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ أَوْ غَيْرِهِ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: ''الرَّعْدُ: الْمَلَكُ، وَالْبَرْقُ: ضَرْبُهُ السَّحَابَ بِمِخْرَاقٍ مِنْ حَدِيدٍ.''

441. Bana Müsennâ, Haccâc, Muğîre b. Sâlim, (babası) Sâlim veya başka birisi tarikiyle Ali b. Ebî Tâlib'in (ra) şöyle dediğini nakletti: "الرَّعْدُ 'Bir melektir. الْبَرْقُ o meleğin demir aletlerle buluta vurmasıdır.'"

2- Diğerleri ise şunu söyledi: "الْبَرْقُ nurdan bir kırbaçtır ki onunla melek, bulutları sevk ve idare eder."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٤٤٢] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، بِذَلِكَ.

442. Mincâb b. Hâris'in rivayeti olarak, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) böyle dediği bana nakledildi.

3- Diğerleri "الْبَرْقُ sudur" dediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٤٤٣] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي الْجَلْدِ إِذْ جَاءَهُ رَسُولُ ابْنِ عَبَّاسٍ بِكِتَابٍ إِلَيْهِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ: ''تَسْأَلُنِي عَنِ الْبَرْقِ، فَالْبَرْقُ: الْمَاءُ.''

443. Bize Ahmed b. İshak el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Bişr b. İsmail tarikiyle Ebû Kesîr'in şöyle dediğini nakletti: "Ebu'l-Celd'in yanındaydım. Birden İbn Abbas'ın (ra) ulağı bir mektup getirdi. Ebû Celd de cevaben şunu yazdı: 'Bana الْبَرْقُ (şimşek) nedir, diye sormuşsun. الْبَرْقُ sudur.'" **[1/363]**

[٤٤٤] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مَيْسَرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْفُرَاتِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ كَتَبَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِلَى أَبِي الْجَلْدِ يَسْأَلُهُ عَنِ الْبَرْقِ، فَقَالَ: ''الْبَرْقُ مَاءٌ.''

444. Bana İbrahim b. Abdillah, İmrân b. Meysera, İbn İdrîs, Hasan b. Furât tarikiyle (babası) el-Furât'tan onun şöyle dediğini nakletti: "İbn Abbas (ra) Ebu'l-Celd'e bir mektup yazdı ve ona الْبَرْقُ'ın ne olduğunu sordu. O da dedi ki: 'الْبَرْقُ sudur.'" [1044]

[٤٤٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ مِنْ قُرَّائِهِمْ، قَالَ: كَتَبَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِلَى أَبِي الْجَلَدِ، رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ هَجَرَ، يَسْأَلُهُ عَنِ الْبَرْقِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ: "كَتَبْتَ إِلَيَّ تَسْأَلُنِي عَنِ الْبَرْقِ: وَإِنَّهُ مِنَ الْمَاءِ."

445. Bize İbn Humeyd, Cerîr, Atâ tarikiyle Basra'nın kurrâlarından bir adamın şöyle dediğini nakletti: "İbn Abbas (ra) Hecer ehlinden bir adam olan Ebu'l-Celd'e bir mektup yazdı ve ona الْبَرْقُ'ın ne olduğunu sordu. Ebu'l-Celd ona şöyle cevap verdi: 'Bana mektup yazıp الْبَرْقُ'ın ne olduğunu sormuşsun. O sudan meydana gelmiştir.'"[1045]

4- Diğerleri dedi ki: "Meleğin kılıç vs ile vurmasıdır."[1046]

[٤٤٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "الْبَرْقُ: مَصْعُ مَلَكٍ."

446. Bize Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Osman b. Esved tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "الْبَرْقُ 'meleğin kılıçla vurmasıdır.'"[1047] **[1/364]**

1044 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/55 (188); Türkî, 1/364.

1045 Ebu'ş-Şeyh, *el-Azamet*, (782); İbn Fadl, Atâ b. Sâib tarikiyle Âmir'den şöyle nakletti: "İbn Abbas Ebu'l-Celd'e yazdı. Uzunca rivayeti nakletti. O rivayette metin şöyledir: وأمَّا البَرْقُ فَهُوَ تَلَأْلُؤُ المَاء 'O, suyun parıldamasıdır.'" Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, 1/70 (194); Türkî, 1/364.

1046 المَصْعُ: الضَرْبُ بالسَيْف أو السَوْط أو غَيْرِهمَا kılıç, kamçıyla vb. bir şeyle vurmak demektir. والمَضَاعُ "kılıçla vuruşmak/çarpışmak" demektir. Yani "melek buluta elindeki aletle vuruyor" demektir. Şâkir, 1/343.

1047 Osman b. Esved b. Musa el-Mekkî, sika, sağlam bir râvidir. Çok hadis rivayet etmiştir. Mücâhid'den rivayette bulundu. Kendisinden de Süfyân es-Sevrî rivayet etti. Şâkir, 1/343.

[٤٤٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ الطَّائِفِيِّ، قَالَ: "بَلَغَنِي أَنَّ الْبَرْقَ، مَلَكٌ لَهُ أَرْبَعَةُ أَوْجُهٍ: وَجْهُ إِنْسَانٍ، وَوَجْهُ ثَوْرٍ، وَوَجْهُ نَسْرٍ، وَوَجْهُ أَسَدٍ، فَإِذَا مَصَعَ بِأَجْنِحَتِهِ فَذَلِكَ الْبَرْقُ."

447. Bana Müsennâ, İshak, Hişâm tarikiyle Muhammed b. Müslim et-Tâifî'nin şöyle dediğini nakletti: "Bana ulaştığına göre الْبَرْق dört tane yüzü olan bir melektir. Bir yüzü insan, bir yüzü öküz, bir yüzü kartal ve bir yüzü aslandır. Kanatlarını çırpınca şimşek ortaya çıkar."[1048]

[٤٤٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ وَهْبِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ شُعَيْبٍ الْجَبَائِيِّ، قَالَ: "فِي كِتَابِ اللَّهِ الْمَلَائِكَةُ حَمَلَةُ الْعَرْشِ، لِكُلِّ مَلَكٍ مِنْهُمْ وَجْهُ إِنْسَانٍ، وَثَوْرٍ، وَأَسَدٍ، فَإِذَا حَرَّكُوا أَجْنِحَتَهُمْ فَهُوَ الْبَرْقُ."

448. Bana Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc, İbn Cüreyc, Vehb b. Süleyman[1049] tarikiyle Şuayb el-Cebâî'nin şöyle dediğini nakletti: "Allah'ın kitabında geçen meleklerden biri hamele-i arş/arşı taşıyan meleklerdir. Onlardan her bir meleğin bir insan yüzü, bir öküz yüzü/başı, bir aslan yüzü vardır. Kanatlarını çırpınca işte o zaman şimşek çakar."

1048 Muhammed b. Müslim b. Sûsen et-Tâifî, İbn Maîn onu sika saymıştır. İbn Mehdî şöyle dedi: "Kitapları sahihtir"; Ahmed b. Hanbel onu zayıf kabul etti. Müslim *Sahîh*'inde onun tek bir hadisini mütâbî olarak nakletti. Şâkir, 1/343; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/87; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/363; *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/49; Türkî, 1/365.

1049 Vehb b. Süleymân el-Cenedî, el-Yemânî hakkında Buhârî, *el-Kebîr*'de (2/4/169-170) şöyle demektedir: "Şuayb el-Cebâî'den onun sözünü nakletti. Kendisinden de İbn Cüreyc nakilde bulundu. Başka bir yerde hayat hikâyesini bulamadım. Şuayb el-Cebâî جَبَأ denilen yere nisbet edilmektedir. Yemen'de Cend yakınlarında yer alan bir dağın adıdır. Yâkût ve diğerleri böyle söyledi. Bu Şuayb'ın hal tercemesine Buhârî (*el-Kebîr*, 2/2/219) ve İbn Ebî Hâtim (1/2/353) yer verdi. İbn Ebî Hâtim şöyle dedi: "Şuayb el-Cebâî Yemenlidir. Mitolojik kitaplardan rivayetleri mevcuttur. Kendisinden Seleme b. Vehrâm rivayette bulunmuştur." Daha sonra İbn Ebî Hâtim kesin olarak onun Şuayb b. Esved olduğunu söyledi. Daha sonra isnadıyla Zem'a tarikiyle Şuayb b. Esved'in şöyle dediğini nakletti: "Allah'ın (cc) kitabında buluyorum." Onun hal tercemesi *Lisânü'l-Mîzân*, 3/150'te yer alır. Orada der ki: "Ahbârî/tarihçi olup rivayetleri terk edilmiştir." Daha sonra onun sözlerinden insan aklının almayacağı uç örnekleri zikreder ve der ki: "İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikretti ve şöyle dedi: 'Eski medeniyetlerin kitaplarını okurdu.'" Şâkir, 1/345.

Ümeyye b. Ebî's-Salt şiirinde şöyle dedi:

رَجُلٌ وَثَوْرٌ تَحْتَ رِجْلِ يَمِينِهِ ... وَالنَّسْرُ لِلأُخْرَى، وَلَيْثٌ مُرْصِدُ

Onun (Arşın) sağ ayağının altında adam ve öküz (suretinde melek) vardır,
Diğerinin altında ise kartal ve aslan bekletilmektedir[1050]

[٤٤٩] حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "الْبَرْقُ: مَلَكٌ."

449. Bize Hasan b. Muhammed, Ali b. Âsım, İbn Cüreyc, Mücâhid tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "الْبَرْقُ '(şimşek) bir melektir.'"[1051] **[1/365]**

[٤٥٠] وَقَدْ حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: "الصَّوَاعِقُ مَلَكٌ يَضْرِبُ السَّحَابَ بِالْمَطَارِقِ يُصِيبُ مِنْهُ مَنْ يَشَاءُ."

450. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "الصَّوَاعِقُ bir melektir ki çekiciyle/balyozuyla buluta vurduğunda ortaya çıkar ve melek onu istediğine isabet ettirir."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Ali b. Ebî Tâlib (ra), İbn Abbas (ra) ve Mücâhid'in söylediklerinin aynı anlama gelmesi muhtemeldir. Şöyle ki: Hz. Ali'nin (ra) الْبَرْقُ'ın anlamı olarak zikrettiği الْمَخَارِيقُ nurdan bir kamçıdır ki görevli melek onunla bulutları sevk ve idare eder. Nitekim İbn Abbas da (ra) böyle söylemiştir. Meleğin bulutu sevk etmesi ona kamçısıyla/kılıcıyla vurmasıdır. Araplarda الْمِصَاعُ kelimesinin asıl anlamı kılıçla vuruşmaktır, daha sonra bu kelime savaşta veya savaş dışında düşmana vurulan her şey için kullanıldı.

1050 *Dîvânu Ümeyye b. Ebi's-Salt*, s. 25. Bu şiir Ra'd sûresi 35. âyette de gelecek. *Dîvân*'daki rivayeti şöyledir: تَحْتَ يُمْنَى رِجْلِه، والنَّسْرُ لِلْيُسْرَى. Taberî başka bir yerde şöyle dedi: "Sanki şöyle demektedir: Ayağının altında veya sağ ayağının altında." رِجْلِه'deki zamir ile İsrafil'i (as) kastediyor. Onu şiirinin öncesinde zikretmişti. Taberî'de başka bir yerde زُحَلُ şeklinde yer alıyor, yani burçlar. Fakat Taberî'nin buradaki çıkarımı açıktır. Yani şiirin doğru rivayetinde رِجْلُ şeklinde gelmiştir. Şâkir, 1/345.

1051 Ebu'ş-Şeyh, *el-Azamet*, (780); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/49; Türkî, 1/365.

Nitekim A'şâ Benî Sa'lebe[1052] oyun oynayan kız çocuklarının süsleri ve elbiseleriyle birbirine vurmasını anlattığı şiirinde şöyle dedi:

إِذَا هُنَّ نَازَلْنَ أَقْرَانَهُنَّ ... وَكَانَ الْمِصَاعُ بِمَا فِي الْجُوَنْ

O kadınlar cilve ve işveleriyle erkekleri alt etmeye çabalıyor
Örgü sepetteki güzel kokuyla onlara saldırıyor/vuruyorlar[1053]

Şöyle denilir: مَاصَعَهُ مِصَاعًا. Sanki Mücâhid şöyle demiştir: "مَصْعُ مَلَكٍ meleğin kılıç/kamçı ile vurmasıdır." Çünkü bulut melekle çatışmaya giremez. الرَّعْدُ kamçıyla vurmadan meydana gelen sestir. Bu kelime مَصَعَهُ يَمْصَعُهُ مَصْعًا'dan alınmıştır. الصَّاعِقَةُ kelimesinin anlamını açıklarken Şehr b. Havşeb'in görüşünü daha önce zikretmiştim. **[1/366]**

d. Âyetin Tefsiri

Âyetin tefsirine gelince bu konuda ilim ehli ihtilaf ettiler.

İbn Abbas'tan (ra) bu âyetin tefsiri hakkında birden fazla görüş nakledildi.

1052 A'şâ Meymûn b. Kays b. Cendel. Daha önce hakkında bilgi verilmişti. Kelimeler: الأَقْرَانُ: Kuvvet ve cesarette birbirine denk olanlar demektir. Burada kastettiği erkeklerdir. وِيُنَازِلْنَ: Kadınların işveleri ve erkeklerin akıl ve iradelerine galip gelmek için edindikleri pratikler demektir. الجَوُّ: İçinde koku bulunan deriyle kaplı yuvarlak küçük sepet. Şiirin anlamı: A'şâ burada kadınlar ve erkekler arasında devam eden savaştan bahsetmektedir. Kadınlar zinetlerini ve güzel kokuyu silah olarak kullanıyorlar. Galip gelmek ve zafer için onunla erkeklere saldırıyorlar ve fitneyle akıl ve dimağları yere sererler. Böylece erkekler kadınların ellerinde esir olacaklar. Abdülhamîd, 1/262.

1053 *Dîvânu A'şâ*, s. 15. Görüldüğü gibi Taberî, anlamın şöyle olduğunu iddia etti: Şâirin kastettiği şey kız çocuklarının süsleriyle oynayıp elbiseleriyle birbirlerine vurmalarını anlatmasıdır. Ne var ki burada anlama konusunda Taberî hata etmiştir. A'şâ'nın kastı bundan daha beliğdir. الأَقْرَانُ kelimesi قَرْنٌ'ın çoğul halidir. الأَقْرَانُ kuvvetçe ve cesaret bakımından birbirine yakın olanları ifade eder. Bununla erkekleri kastediyor. يُنَازِلْنَ: Bununla kastettiği, kadınların cilveleşmesi ve erkeklerin irade ve akıllarına galip gelme çabalarıdır. الجُوَنُ: جُونَةٌ kelimesinin çoğuludur. Anlamı: Küçük, yuvarlak, deriyle kaplanmış ve içinde güzel koku olan bir sepettir. Şöyle de denilir: Hemzeli olarak جُؤْنَةٌ وجُؤُنٌ. A'şâ erkekler ve kadınlar arasında devam eden kadim bir savaştan bahsetmektedir. Kadınlar zinetlerini ve güzel kokuyu silah olarak kullanıyorlar. Zafer ve galibiyet için onunla erkeklere saldırıyorlar. Akılları ve kavrayışları dumura uğratan fitneyle onların sırtını yere getirmek istiyorlar. Böylece erkekler onların ellerinde birer esire dönüştü. Şâkir, 1/346.

Birinci görüş:

[٤٥١] مَا حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ} أَيْ هُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ مَا هُمْ فِيهِ مِنَ الْكُفْرِ وَالْحَذَرِ مِنَ الْقَتْلِ، عَلَى الَّذِي هُمْ عَلَيْهِ مِنَ الْخِلَافِ وَالتَّخَوُّفِ مِنْكُمْ، عَلَى مِثْلِ مَا وَصَفَ مِنَ الَّذِي هُوَ فِي ظُلْمَةِ الصَّيِّبِ، فَجَعَلَ أَصَابِعَهُ فِي أُذُنَيْهِ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ {يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} أَيْ لِشِدَّةِ ضَوْءِ الْحَقِّ {كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} أَيْ يَعْرِفُونَ الْحَقَّ وَيَتَكَلَّمُونَ بِهِ، فَهُمْ مِنْ قَوْلِهِمْ بِهِ عَلَى اسْتِقَامَةٍ، فَإِذَا ارْتَكَسُوا مِنْهُ إِلَى الْكُفْرِ قَامُوا مُتَحَيِّرِينَ."

451. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ} *"Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar."*[1054] 'Yani onlar içinde bulundukları inkâr ile size muhalif olmalarından ve sizden korkmalarından kaynaklı ölüm korkusunun karanlıkları içindedirler. Onların durumu, Allah'ın (cc) vasfettiği, sağanak yağmurun karanlığında olan kimsenin misali gibidir. O kişi ölüm korkusuyla yıldırımdan sakınarak parmaklarını kulaklarına tıkamış, {يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} *"Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek."*[1055] yani hakkın parlak ışığı gözünü almış, {كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} *"Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar."*[1056] yani hakkı tanıyorlar/biliyorlar, hakkı konuşuyorlar. Onlar bu sözü

1054 Bakara 2/19.
1055 Bakara 2/20.
1056 Bakara 2/20.

söylediklerinde doğru söylemişlerdir. Fakat bu istikametten ayrılıp küfre yönelince şaşkına dönmüş bir halde olurlar."[1057] **[1/367]**

Diğer görüş:

[٤٥٢] مَا حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} إِلَى: {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} أَمَّا الصَّيِّبُ وَالْمَطَرُ كَانَ رَجُلَانِ مِنَ الْمُنَافِقِينَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ هَرَبَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمُشْرِكِينَ، فَأَصَابَهُمَا هَذَا الْمَطَرُ الَّذِي ذَكَرَ اللَّهُ فِيهِ رَعْدٌ شَدِيدٌ وَصَوَاعِقُ وَبَرْقٌ، فَجَعَلَا كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمَا الصَّوَاعِقُ جَعَلَا أَصَابِعَهُمَا فِي آذَانِهِمَا مِنَ الْفَرَقِ أَنْ تَدْخُلَ الصَّوَاعِقُ فِي مَسَامِعِهِمَا فَتَقْتُلَهُمَا، وَإِذْ لَمَعَ الْبَرْقُ مَشَيَا فِي ضَوْئِهِ، وَإِذَا لَمْ يَلْمَعْ لَمْ يُبْصِرَا وَقَامَا مَكَانَهُمَا لَا يَمْشِيَانِ، فَجَعَلَا يَقُولَانِ: لَيْتَنَا قَدْ أَصْبَحْنَا فَنَأْتِي مُحَمَّدًا فَنَضَعُ أَيْدِينَا فِي يَدِهِ. فَأَصْبَحَا فَأَتَيَاهُ فَأَسْلَمَا وَوَضَعَا أَيْدِيَهُمَا فِي يَدِهِ وَحَسُنَ إِسْلَامُهُمَا. فَضَرَبَ اللَّهُ شَأْنَ هَذَيْنِ الْمُنَافِقَيْنِ الْخَارِجَيْنِ مَثَلًا لِلْمُنَافِقِينَ الَّذِينَ بِالْمَدِينَةِ. وَكَانَ الْمُنَافِقُونَ إِذَا حَضَرُوا مَجْلِسَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، جَعَلُوا أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ فَرَقًا مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَنْزِلَ فِيهِمْ شَيْءٌ أَوْ يُذْكَرُوا بِشَيْءٍ فَيُقْتَلُوا، كَمَا كَانَ ذَانِكَ الْمُنَافِقَانِ الْخَارِجَانِ يَجْعَلَانِ أَصَابِعَهُمَا فِي آذَانِهِمَا، وَإِذَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ. فَإِذَا كَثُرَتْ أَمْوَالُهُمْ وَوُلِدَ لَهُمُ الْغِلْمَانُ وَأَصَابُوا غَنِيمَةً أَوْ فَتْحًا مَشَوْا فِيهِ، وَقَالُوا: إِنَّ دِينَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دِينُ صِدْقٍ فَاسْتَقَامُوا عَلَيْهِ، كَمَا كَانَ ذَانِكَ الْمُنَافِقَانِ يَمْشِيَانِ إِذَا أَضَاءَ لَهُمُ الْبَرْقُ مَشَوْا فِيهِ، وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا. فَكَانُوا إِذَا هَلَكَتْ أَمْوَالُهُمْ، وَوُلِدَ لَهُمُ الْجَوَارِي، وَأَصَابَهُمُ الْبَلَاءُ قَالُوا هَذَا مِنْ أَجْلِ دِينِ مُحَمَّدٍ، فَارْتَدُّوا كُفَّارًا كَمَا قَامَ ذَانِكَ الْمُنَافِقَانِ حِينَ أَظْلَمَ الْبَرْقُ عَلَيْهِمَا."

1057 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/533; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/54, 56, 58 (183, 198, 206, 209); Türkî, 1/368.

452. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât b. Nasr tarikiyle Süddî'den onun; Ebû Mâlik ve Ebû Salih tarikiyle İbn Abbas'tan (ra); Mürre el-Hemdânî tarikiyle İbn Mes'ûd'dan (ra) ve Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazılarından zikrettiği bir haberde {أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} *"Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmurun durumu gibidir..."*[1058] ve devamındaki âyet hakkında şöyle dediğini nakletti: "Bu âyette geçen وَالْمَطَرُ الصَّيِّبُ hakkında şu olayı anlattı: 'Medine münafıklarından iki adam, Hz. Peygamber'den (sav) kaçıp müşriklerin yanına giderken, Allah'ın (cc) âyette zikrettigi, gök gürlemesi, şimşek ve sağanak yağmura tutuldular. Bunun üzerine ikisi de şimşek kulaklarından girip kendilerini öldürmesin diye parmaklarını kulaklarına soktular. Şimşek çaktığı zaman, onun ışığında yürüyorlar, şimşek çakmayınca ise önlerini göremiyorlardı ve bu sebeple yerlerinde duruyorlardı. Bu sebeple ikisi de: 'Keşke sabaha çıksak da Muhammed'e gidip elimizi eline koysak' dediler. Sabah olunca Resûlullah'ın (sav) yanına gidip İslâm'a girip Resûlullah'a (sav) biat ettiler ve güzel iki Müslüman oldular. Allah Teâlâ bunların durumunu Medine'deki münafıklara örnek verdi. Münafıklar, Resûlullah'ın (sav) meclisinde bulundukları zaman, aleyhlerinde bir vahiy geleceğinden veya aleyhlerine bir şey anlatılarak öldürüleceklerinden korkarak, önceki iki münafığın yaptığı gibi parmaklarıyla kulaklarını tıkıyor ve onu dinlemek istemiyorlardı. Yine Medine'de yaşayan bu münafıkların malları çoğaldığı, erkek çocukları olduğu ve ganimetten pay almaları durumunda İslâm'dan hoşlanıyor 'Muhammed'in dini doğru bir din' diyorlar ve doğru yolda devam ediyorlardı. Tıpkı bu iki münafığın şimşeğin aydınlatmasıyla yürümeleri gibi. Medine'deki münafıkların malları helak olduğu, çocuklarının kız doğduğu ve başlarına bir felaket geldiğinde ise 'Bu, Muhammed'in dininin yüzünden oldu.' diyorlar ve kalplerindeki inkâr üzerinde karar kılıyorlardı. Tıpkı bu iki münafığın, şimşek çakmadığı durumda, bulundukları yerde kalmaları gibi.'"[1059] **[1/368]**

1058 Bakara 2/19-20.

1059 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/369. Türkî, 1/375'te bu isnad hakkında Taberî'nin sözü gelecektir. Taberî orada şöyle diyeektir: "وَلَسْتُ أَعْلَمُهُ صَحِيحًا، إِذْ كُنْتُ بِإِسْنَادِهِ مُرْتَابًا 'Bu haberin sahih olduğunu bilmiyorum, çünkü isnadı hakkında şüphelerim var!'" Ahmed Muhammed Şâkir 168 no'lu hadisin notlarında şöyle demiştir: "Taberî bu isnad hakkındaki şüphesinde haklıdır. Çünkü bu isnadda pek çok tesâhül (gevşeklik) söz konusudur. Şöyle ki, sahabeden farklı ve ayrı ayrı gelen haberlerin burada birleştirip tek bir rivayetmiş gibi sunulması söz konusudur.

Üçüncü görüş:

[٤٥٣] مَا حَدَّثَنِي بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ؛ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} كَمَطَرٍ {فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ، هُوَ مَثَلُ الْمُنَافِقِ فِي ضَوْءِ مَا تَكَلَّمَ بِمَا مَعَهُ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَعَمِلَ، مُرَاءَاةً لِلنَّاسِ، فَإِذَا خَلَا وَحْدَهُ عَمِلَ بِغَيْرِهِ. فَهُوَ فِي ظُلْمَةٍ مَا أَقَامَ عَلَى ذَلِكَ. وَأَمَّا الظُّلُمَاتُ فَالضَّلَالَةُ، وَأَمَّا الْبَرْقُ فَالْإِيمَانُ، وَهُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ. وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ، فَهُوَ رَجُلٌ يَأْخُذُ بِطَرَفِ الْحَقِّ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُجَاوِزَهُ."

453. Bana Muhammed b. Sa'd, (babası) Sa'd b. Muhammed, (amcası) Hüseyin b. Hasan, (onun babası) Hasan b. Atiyye, (dedesi) Atıyye b. Sa'd tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} *"içinde karanlıklar, gökgürültüsü ve şimşeğin bulunduğu* yağmur gibidir." Münafığın Allah'ın Kitabı'ndan bildiklerini söylemesi ve insanlara gösteriş için amel işlemesi ışığa benzetilmiştir. Bu kişi yalnız kalıp bunun tersini yaptığı sürece, karanlığın içerisinde kalacaktır. Karanlıklar dalâlet, şimşek ise iman demektir. Bunlar Ehl-i Kitap'tır. Karanlık üzerlerine çöktüğünde

---

Birden fazla isnadı cem etmiş. Şayet âyetin tefsirinde bu anlam bulunuyorsa, bunun çözümü ve kabulü kolaydır. Çünkü bu zikredilenler bazı sahabîlerin kendi görüşleri olabilir. Bunda bir sakınca yok. Fakat rivayet, Resûlullah (sav) zamanında vuku bulan, âyetin inişine sebep teşkil eden vb. birtakım bilgileri haber veren hadis derecesine yükseldiğinde veya lafzen/hükmen merfû kabul edildiğinde, bu isnad -ki tefsirde Süddî'nin isnadıdır- tabii ki şüpheye mahal olacaktır. Çünkü bu rivayetin kaynağı net/spesifik olarak bilinmiyor. Yani bunu söyleyenler kimlerdir? Rivayette gelen lafzı hangisi kullandı? Evet zahirde sahabeden gelmiş bir rivayettir. Ya İbn Abbas'tan veya İbn Mes'ûd'dan (ra) veya Resûlullah'ın (sav) ashâbından bazı kişilerden. Birileri şöyle diyecektir: 'Rivayetin kaynağı sonuçta sahabedir. İster bu sahabenin kim olduğunu bilelim ister bilmeyelim fark etmez. Sonuçta rivayet sahabenin rivayeti olmanın dışına çıkmıyor. Sahabenin bilinmemesi ona zarar vermez.' Fakat tefsir hakkında veya sebeb-i nüzûl hakkında bu şekilde uzun ve detaylı gelen rivayetler, bu rivayette olduğu gibi, sahih hadisleri ve sahih olmasa da makbul rivayetleri nakleden hadisçiler tarafından tahriç edilmeye değer görülmemiştir. Siyer yazarlarının da bu rivayetten yüz çevirmesi cabası. Bütün bunlar bu tür rivayetlerin senedinin muttasıl olması konusunda ve sahabeye kesin bir şekilde nispeti hususunda şüpheye düşmeyi gerektirir. Çünkü belki de rivayet esnasında bir râvi müdreç yapmıştır. Merfû ve hükmen merfû hadislerin nispeti konusunda ihtiyatla hareket etmek vaciptir." Şâkir, 1/346.

o adam (şimşek parıltısında yol almak için) hakkın sadece bir ucundan tutup ilerlemeye çalışır. Bu (parıltıyla görünen) alanın da dışına çıkamaz.'"[1060]

Dördüncü görüş:

[٤٥٤] مَا حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} وَهُوَ الْمَطَرُ، ضُرِبَ مَثَلُهُ فِي الْقُرْآنِ يَقُولُ: {فِيهِ ظُلُمَاتٌ} يَقُولُ ابْتِلَاءٌ {وَرَعْدٌ} يَقُولُ: فِيهِ تَخْوِيفٌ، وَبَرْقٌ {يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} يَقُولُ: يَكَادُ مُحْكَمُ الْقُرْآنِ يَدُلُّ عَلَى عَوْرَاتِ الْمُنَافِقِينَ {كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ} يَقُولُ: كُلَّمَا أَصَابَ الْمُنَافِقُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ عِزًّا اطْمَأَنُّوا، وَإِنْ أَصَابُوا الْإِسْلَامَ نَكْبَةً، قَالُوا: ارْجِعُوا إِلَى الْكُفْرِ يَقُولُ: {وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} كَقَوْلِهِ: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ."

454. Bana Müsennâ, Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} *"Yahut gökten boşanan yağmur gibidir."* 'Burada {صَيِّبٍ} yağmur demektir. Kur'ân'da yağmurla darb-ı mesel yapıldı. {ظُلُمَاتٌ فِيهِ} Burada ظُلُمَاتٌ ibtila ve imtihan demektir. {وَرَعْدٌ} yani içerisinde korkutucu olan gök gürültüsü ve şimşek vardır. {يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} *"Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek."*[1061] yani münafıkların açıklarını/gizledikleri niyet ve inançlarını deşifre eden Kur'ân'ın muhkem âyetleri (neredeyse gözlerini alacaktı) demektir. {كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ} *"Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler."*[1062] yani münafıklara İslâm'ın izzeti erişince itmi'nân içinde olurlar (iyi ki Müslüman olduk derler.) İslâm sebebiyle onlara bir sıkıntı erişse derler ki; küfre geri dönün.' İbn Abbas (ra) dedi ki: '{وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} *"Karanlık çökünce dikilip kalırlar."*[1063] âyetinin anlamı {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ} *"İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıyıdan kenardan kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, gönlü*

1060 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/369.
1061 Bakara 2/20.
1062 Bakara 2/20.
1063 Bakara 2/20.

onunla hoş olur. Şayet başına bir kötülük gelirse, gerisin geri (küfre) dönüverir."[1064] âyetindeki anlam gibidir.'"[1065] **[1/369]**

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Diğer müfessirler de İbn Abbas'tan (ra) nakledilen bu farklı görüşlerden birinin benzerini benimsemek sûretiyle ihtilaf ettiler.

[٤٥٥] فَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "إِضَاءَةُ الْبَرْقِ وَإِظْلَامُهُ عَلَى نَحْوِ ذَلِكَ الْمَثَلِ."

455. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî, Ebû Âsım Dahhâk b. Muhalled, Îsâ b. Meymûn el-Mekkî, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Şimşeğin aydınlatması ve daha sonra kararması bu meselde (daha önce) anlatıldığı gibidir."[1066]

[٤٥٦] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

456. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti.

[٤٥٧] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

457. Bize Amr b. Ali, Ebû Âsım Dahhâk b. Muhalled, Îsâ b. Meymûn el-Mekkî, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini nakletti. **[1/370]**

[٤٥٨] وَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِ اللَّهِ: "{فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} إِلَى قَوْلِهِ: {وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} فَالْمُنَافِقُ إِذَا

1064 Hac 22/11.

1065 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/54, 55, 57, 58, (182, 186, 203, 208); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/32; Türkî, 1/370.

1066 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/33; Mücâhid, *Tefsîr*, s. 197; Türkî, 1/370.

رَأَى فِي الْإِسْلَامِ رَخَاءً أَوْ طُمَأْنِينَةً أَوْ سَلْوَةً مِنْ عَيْشٍ، قَالَ: أَنَا مَعَكُمْ وَأَنَا مِنْكُمْ؛ وَإِذَا أَصَابَتْهُ شِدَّةٌ حَقْحَقَ وَاللَّهِ عِنْدَهَا فَانْقَطَعَ بِهِ فَلَمْ يَصْبِرْ عَلَى بَلَائِهَا، وَلَمْ يَحْتَسِبْ أَجْرَهَا وَلَمْ يَرْجُ عَاقِبَتَهَا.“

458. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey‘, Saîd tarikiyle Katâde’nin: “ {أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} *“Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak hâlinde boşanan yağmurun durumu gibidir...”*[1067] âyeti ve devamındaki âyet hakkında şöyle dediğini nakletti: ‘Münafık; İslâm’da emniyet, afiyet, rahatlık ve güzel yaşam gördüğü zaman; ‘Biz sizinleyiz ve sizdeniz.’ der. Ama zorluk ve belayla karşılaştığı zaman, zorluk karşısında, buna tahammül gösterip, ecrini Allah’tan beklemez ve hemen geri çekilir. Böyle olan kişi, Allah’ın vasfettiği gibi, dünya için yaşar, dünya için kızar ve dünyalığa razı olur.’”[1068]

[٤٥٩] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: ”{فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} يَقُولُ: ”أَجْبَنُ قَوْمٍ لَا يَسْمَعُونَ شَيْئًا إِلَّا ظَنُّوا أَنَّهُمْ هَالِكُونَ فِيهِ حَذَرًا مِنَ الْمَوْتِ، وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ. ثُمَّ ضَرَبَ لَهُمْ مَثَلًا آخَرَ فَقَالَ: {يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ} يَقُولُ: هَذَا الْمُنَافِقُ، إِذَا كَثُرَ مَالُهُ وَكَثُرَتْ مَاشِيَتُهُ وَأَصَابَتْهُ عَافِيَةٌ قَالَ: لَمْ يُصِبْنِي مُنْذُ دَخَلْتُ فِي دِينِي هَذَا إِلَّا خَيْرٌ {وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} يَقُولُ: إِذَا ذَهَبَتْ أَمْوَالُهُمْ وَهَلَكَتْ مَوَاشِيهِمْ وَأَصَابَهُمُ الْبَلَاءُ قَامُوا مُتَحَيِّرِينَ.“

459. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdurrezzâk, Ma‘mer tarikiyle Katâde’nin şöyle dediğini nakletti: “{فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} *“yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle”*[1069] ‘Diyor ki: Onlar haktan olan hiçbir şeye kulak vermeyen, sadece orada öleceklerini düşünen ve ölüm korkusu içerisinde olan en korkak bir topluluktur. Allah (cc) ilmiyle kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır. Daha sonra o münafıklara başka bir misal veriyor ve buyuruyor ki: {كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ} *“Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler.”*[1070] Diyor ki: ‘Burada anlatılan münafıktır. Malı ve hayvanları çoğalıp afiyete

1067 Bakara 2/19-20.
1068 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/33; Mücâhid, *Tefsîr*, s. 197; Türkî, 1/371.
1069 Bakara 2/19.
1070 Bakara 2/20.

erdiğinde şöyle der: 'Bu dine girdiğim günden beri bana sadece hayır/iyilik erişti.' {وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} *"Karanlık çökünce dikilip kalırlar."*[1071] Diyor ki: 'Malları ellerinden gittiğinde, hayvanları telef olduğunda ve musibetler onlara eriştiğinde şaşkın bir halde kalakalırlar.'" **[1/371]**

[٤٦٠] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: "{فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} قَالَ: مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ قَوْمٍ سَارُوا فِي لَيْلَةٍ مُظْلِمَةٍ وَلَهَا مَطَرٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ عَلَى جَادَّةٍ، فَلَمَّا أَبْرَقَتْ أَبْصَرُوا الْجَادَّةَ فَمَضَوْا فِيهَا، وَإِذَا ذَهَبَ الْبَرْقُ تَحَيَّرُوا. وَكَذَلِكَ الْمُنَافِقُ كُلَّمَا تَكَلَّمَ بِكَلِمَةِ الْإِخْلَاصِ أَضَاءَ لَهُ، فَإِذَا شَكَّ تَحَيَّرَ وَوَقَعَ فِي الظُّلْمَةِ، فَكَذَلِكَ قَوْلُهُ: {كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} ثُمَّ قَالَ: فِي أَسْمَاعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمُ الَّتِي عَاشُوا بِهَا فِي النَّاسِ {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ}."

460. Bana Müsennâ, İshak b. Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî''nin şöyle dediğini nakletti: "{فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} *"Yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle."* 'Dedi ki: O münafıkların durumu, karanlık, yağmurlu, şimşek ve yıldırımların olduğu bir gecede ona yolculuk yapan bir kavmin misalidir. Şimşek çakınca çıkan parıltıyla yolu görürler ve yürürler. Şimşeğin aydınlığı geçince şaşkın halde kalırlar. Münafıklar da böyledir. Her ne zaman kelime-i tevhidi diliyle söylese ona ışık olur. İmanda ne zaman şüpheye düşse şaşkına döner ve karanlığın içerisinde kalır. {كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} *"Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar."*[1072] âyetinde de böyledir. Daha sonra ise onların insanlar arasında yaşamalarını sağlayan işitme ve görme duyuları ile ilgili olarak şöyle buyurdu: {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ} *"Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi."*[1073]"[1074]

1071 Bakara 2/20.
1072 Bakara 2/19-20.
1073 Bakara 2/20.
1074 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/59 (120); Türkî, 1/372.

[٤٦١] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو تُمَيْلَةَ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ سُلَيْمَانَ الْبَاهِلِيِّ، عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ مُزَاحِمٍ: "{فِيهِ ظُلُمَاتٌ} قَالَ: أَمَّا الظُّلُمَاتُ فَالضَّلَالَةُ، وَالْبَرْقُ: الْإِيمَانُ."

461. Bize Kâsım, Hüseyin, Ebû Tümeyle, Ubeyde b. Süleyman el-Bâhilî tarikiyle Dahhâk b. Müzâhim'den şöyle dediğini nakletti: "{فِيهِ ظُلُمَاتٌ} 'Buradaki الظُّلُمَاتُ dalâlet anlamına gelir. الْبَرْقُ ise iman anlamındadır.'"[1075]

[٤٦٢] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدٍ "فِي قَوْلِهِ: {فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ: {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} قَالَ: هَذَا أَيْضًا مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لِلْمُنَافِقِينَ، كَانُوا قَدِ اسْتَنَارُوا بِالْإِسْلَامِ كَمَا اسْتَنَارَ هَذَا بِنُورِ هَذَا الْبَرْقِ."

462. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle Abdurrahman b. Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "Abdurrahman {فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} *"İçinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşeğin bulunduğu..."* âyetini diğer âyetle birlikte okudu ve şöyle dedi: 'Burada anlatılan da yine münafıklar hakkında Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu bir misaldir. Bu kıssada şimşeğin ışığıyla aydınlananlar gibi münafıklar da İslâm'ın nuruyla (geçici olarak) aydınlanırlar.'" **[1/372]**

[٤٦٣] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: "لَيْسَ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ سَمِعَهُ الْمُنَافِقُ، إِلَّا ظَنَّ أَنَّهُ يُرَادُ بِهِ وَأَنَّهُ الْمَوْتُ كَرَاهِيَةً لَهُ، وَالْمُنَافِقُ أَكْرَهُ خَلْقِ اللَّهِ لِلْمَوْتِ، كَمَا إِذَا كَانُوا بِالْبَرَازِ فِي الْمَطَرِ فَرُّوا مِنَ الصَّوَاعِقِ."

463. Bize Kâsım b. Hasan, Hüseyin b. Dâvûd, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "Münafık kişinin yeryüzünde işittiği hiçbir ses yoktur ki o sesin kendisinden ve onun ölümünden bahsettiğini sanmasın. Ölüm korkusuyla böyle bir zannın içine düşmüştür. Münafık yaratılmışlar içerisinde ölümden en çok korkan ve onu en çok kerih gören/istemeyen kişidir. Nitekim onlar bir step/çöl gibi açık arazide[1076] yağmura tutulularsa yıldırım (düşer de ölürüm) korkusuyla yağmurdan kaçarlar."

1075 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/54, 56 (184, 195); Türkî, 1/372.

1076 Mahtut nüshada كَمَا إِذْ كَانُوا بِالْبَرِّ فِي الْمَطَرِ şeklinde yer almıştır. Doğruya yakın gözükmektedir. وَالْبَرَازُ ise issiz arazi, geniş ve ağaçsız sığınılacak bir şey olmayan,

[٤٦٤] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} قَالَ: مَثَلٌ ضُرِبَ لِلْكُفَّارِ."

464. Bize Amr b. Ali, Ebû Muâviye, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ'nın şöyle dediğini nakletti: "{أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ} âyeti kâfirler için ortaya konulmuş bir darb-ı meseldir."

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Râvilerinden naklederek zikrettiğimiz bu rivayetler her ne kadar söyleyenlerin lafızları farklı farklı olsa da anlam itibariyle birbirine yakın anlamlar ifade etmektedir. Çünkü hepsinde Allah Teâlâ sağanak yağmuru münafığın zahirdeki imanına benzetmiş, o sağanak yağmurun içerisinde yer alan karanlıkları dalâlete, yine yağmurun içerisinde yer alan şimşeğin aydınlığını imana; münafığın yıldırımlardan korkup sakınması ve parmaklarını kulaklarına tıkamasını, karakterinin korkak/zayıf oluşuna, kalbinin şaşkınlığına, Allah'ın (cc) cezasının meydana gelmesine; şimşeğin aydınlığında istikamet üzere biraz yürüyebilmesini, imanın nuruna; karanlığın içerisinde kalakalmasını, dalâletinin içinde şaşkın ve kör bir şekilde bocalamasına benzetmiştir. **[1/373]**

Bu durumda âyetin tefsiri -çünkü durum tam da bizim anlattığımız gibidir- şöyle olmaktadır: "Münafıkların, Resûlullah'a (sav) ve müminlere dilleriyle söyledikleri; 'Biz Allah'a, âhiret gününe ve Muhammed'in (sav) getirdiği şeylere iman ettik.' sözleriyle aydınlanmak istemelerinin misali -ki bu sözleri sayesinde onlara dünyada mümin ahkâmı uygulanır. Hâlbuki onlar -her ne kadar dilleriyle aksini iddia etseler de- Allah'ı (cc), Resûlü'nü, onun Allah katından getirdiği şeyleri ve âhiret gününü yalanlamaktadırlar. Dilleriyle açığa vurduklarının kalplerinde gizledikleri itikatlarına aykırı olması sebebiyle münafıklar bir körlük ve bulundukları dalâletten kaynaklı bir cehalet içerisindedirler. Kendileri için hidâyeti teşri ettiği hangi durum daha iyidir anlayamıyorlar! Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'i (sav) göndermeden önce bulundukları ve bu halden kurtulmaları için hidâyetin teşri edildiği küfür hali mi? Yoksa Hz. Muhammed'in (sav) Allah katından getirdiği hidâyet mi? Onlar Hz. Muhammed'in (sav) diliyle Allah Teâlâ tarafından ceza va'îdine maruz kalmaktan korku içindedirler. Bu korkuyla birlikte yine de bu hakikatten şüphe duymaya devam ediyorlar. Kalplerinde hastalık vardır ve Allah Teâlâ onların hastalığını artırmaktadır.

---

dümdüz arazi demektir. Şâkir, 1/351.

Karanlık bir gecede kapkara bir yağmur bulutunun içerisinde olup gece yayılan yağmurun misali gibidir. O bulutu gök gürültüsü sürüp sevk ediyor. Çevresini ise parıltısı, titremesi, şiddetli şimşekler kuşatmıştır. Şimşeğin parıltısı neredeyse gözlerini kör edecektir. Işığının parlaklığı, parıltısının nuru gözlerini alıverecektir. Ondan zaman zaman yıldırımlar düşmekte, neredeyse, olayın korkunçluğunun şiddetinden dolayı, o kişiyi helaka sürüklemektedir. Burada الصَّيِّبُ *'sağanak yağmur'* münafıkın diliyle söylediği ikrarı ve imanının misalidir. الظُّلُمَاتُ *'karanlıklar'* münafığın kalbinde yer alan ve açığa çıkmasını istemediği için gizlediği, şüphe, yalan sayma ve kalbin hastalığıdır. الرَّعْدُ *'gök gürültüsü'* ve الصَّوَاعِقُ *'yıldırımlar'*a gelince, Resûlullah'ın (sav) diliyle, dünyada veya âhirette Allah'ın vaad ettiği azap korkusunun, yani şüphe içinde bulunsalar da bu olacak mı olmayacak mı, bunun bir gerçekliği var mı yoksa bir yalan ve batıl mı gibi tereddütlerinin misalidir. Onlar bunun hakikat olması korkusuyla, Hz. Muhammed'i (sav) ve getirdiklerini dilleriyle ikrarda bulunarak kendilerini, kendileri adına korktukları ölümden veya bir azabın inmesinden sakınmış oluyorlar. İşte {يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ} âyetin tefsiri bu şekildedir. Yani bununla Allah'ın (cc) kendilerine, kitapta ve Resûlullah'ın diliyle bildirdiği azap vaadinden, dilleriyle açıkladıkları zahirî ikrarlarıyla korunuyorlar. Nitekim yıldırımların seslerinden korkan kimsenin, kulaklarını kapatıp parmaklarını kulaklarına tıkaması da ölüm korkusu sebebiyledir." **[1/374]**

Biz daha önce İbn Mes'ûd (ra) ve İbn Abbas'tan (ra) nakledilen haberi zikretmiştik. Bu ikisi dediler ki: "Münafıklar Resûlullah'ın (sav) meclisine geldikleri zaman Resûlullah'ın (sav) sözlerinden, kendileri hakkında bir şey indirilmesinden veya bir suçlarının zikredilip bu sebeple öldürülmelerinden korktukları için parmaklarını kulaklarına tıkıyorlardı." Şayet bu rivayet sahih ise -ki ben sıhhatini bilmiyorum. Çünkü isnadında şüphelerim var- onlardan nakledilen bu görüş, her ne kadar isnadı sahih değilse de (benim yanımda doğru olan) görüştür. Âyetin tefsiri hakkındaki görüşlerden en doğru olanı bizim görüşümüzdür. Zira Allah Teâlâ münafıkların haberini bize anlatmaya başladığında, onların "Allah'a ve âhiret gününe iman ediyoruz" diyerek Allah'ı (cc), Rasûlü'nü ve müminleri kandırmaya çalıştıklarını anlatmıştı. İnandıklarını iddia ettikleri ve Resûlullah'ın (sav) Allah (cc) katından getirdiği bu hakikate karşı, kalplerinde şüphe ve gönüllerinde hastalık olduğu halde bunu söylüyorlar. Münafıkların sıfatlarını zikrettiği tüm Kur'ân âyetlerinde Allah (cc) onları bu şekilde vasfediyor.

İşte bu âyette de durum böyledir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi, yıldırımların sesini işiten kimsenin korkuyla parmaklarını kulaklarına tıkaması gibi, münafıkların da Resûlullah'tan (sav) ve müminlerden korunmak için yaptıkları parmaklarını kulaklarına tıkamalarını Allah Teâlâ darb-ı mesel yaptı. Bu, Allah Teâlâ'nın onlar hakkında kitabında indirdiği tehditleri yıldırım seslerine benzetmesi misalinin nazîri olan mesellerdendir. **[1/375]**

e. {حَذَرَ الْمَوْتِ} "Ölüm korkusuyla"

{حَذَرَ الْمَوْتِ} "*ölüm korkusuyla*" âyeti de böyledir. Allah Teâlâ onu, münafıkların kendilerini helak edecek ve onlara vuku bulacağı kesin olarak bildirilmiş dünyevî azabın inmesi, korku ve endişelerine mesel yapmıştır. Nitekim yıldırımların sesini işiten kimse onun şiddetinden, kendisinin helak olup yok olacağından, öleceğinden korkması sonucu parmaklarını kulaklarına tıkamaktadır.

{حَذَرَ الْمَوْتِ} ifadesinin mansup olması şu sözdeki التَّكْرِمَةُ kelimesinin mansup olma sebebiyle aynıdır. زُرْتُكَ تَكْرِمَةً لَكَ "Sana değer verdiğim için seni ziyaret ettim." Yani مِنْ أَجْلِ تَكْرِمَتِكَ anlamındadır. Yine {وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا} "*(rahmetimizi) umarak ve (azabımızdan) korkarak bize dua ederlerdi.*"[1077] âyetinde {رَغَبًا وَرَهَبًا} kelimeleri "fiilin tefsiri" (mef'ûlün lieclih) olarak mansupturlar.

Katâde'den rivayet olunduğuna göre o {حَذَرَ الْمَوْتِ} âyetini حَذَرًا مِنَ الْمَوْتِ şeklinde tefsir etmiştir.

[٤٦٥] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا مَعْمَرٌ، عَنْهُ.

465. Bunu bize Hasan b. Yahyâ, Abdurrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'den nakletti. **[1/376]**

Bu, tefsir konusunda zayıf bir görüştür. Çünkü o topluluk parmaklarını kulaklarına ölümden sakınarak/sakınmak amacıyla tıkamıyorlardı. Böyle olsaydı anlam onun dediği gibi حَذَرًا مِنَ الْمَوْتِ şeklinde olurdu. Onların parmaklarını kulaklarına tıkamaları ancak ölüm korkusu sebebiyledir. Katâde ve İbn Cüreyc {يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ} "*Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar.*"[1078] âyetini şöyle tefsir ettiler:

1077 Enbiyâ 21/90.
1078 Bakara 2/19.

"Bu âyette ifade edilen şey, Allah Teâlâ'nın münafıkları, umutsuzluk içinde bir korku, yüreksizlik/kalp/inanç zayıflığı ve ölümü sevmemek/istememekle vasfetmesidir." O ikisi bu konuda {يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ} *"Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar."*[1079] âyetini de te'vil ediyorlar. Bana göre burada durum o ikisinin dediği gibi değil. Çünkü o münafıklar arasında cesareti inkâr edilemez, kahramanlığı yok sayılamaz olanlar vardır. Mesela Kuzmân,[1080] Uhud günü veya önceki savaşlarda müminlerden hiç kimse onun yerini dolduramadı. Onlar Resûlullah (sav) ile aynı karede yer almak istemiyorlar ve düşmanlarına karşı ona yardım etmeyi terk ediyorlar. Çünkü onlar hem kendi dinleri konusunda basiret üzere değillerdi, hem de Resûlullah'ı (sav) tasdik etmiyorlardı. Bu sebeple onu yardımsız bırakmak dışında onunla aynı safta yer almayı istemiyorlardı. Fakat bu Allah Teâlâ'nın onları, nifakları sebebiyle dünyada veya âhirette başlarına gelebilecek olan Allah'ın (cc) cezalandırmasından dolayı korku içinde titremeleriyle vasfetmesidir.

f. {وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} "Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."

Sonra Allah Teâlâ, zikrettiği vasıfla muttasıf olan ve kendileri için darb-ı meseller zikrettiği münafıklar, şayet Allah'ın (cc) azabından sakınır ve azabından da endişeli bir korku içinde olup Allah Teâlâ'nın, kitabının âyetlerinde onlara vaad ettiği azabın başlarına gelmesinden korkarak parmaklarını kulaklarına tıkayan kimsenin korkup çekindiği gibi korkup

---

1079 Münâfıkûn 63/4.

1080 Bu kişi Kuzmân b. Hâris olup Benî Zafr kabilesinin anlaşmalılarındandır. Cesaretiyle ünlü bir münafıktır. Uhud savaşında düşmanla çetin bir savaş verdi. Sonunda yaralandı ve intihar etti. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/440; Türkî, 1/377; Mahtut nüshada وَدُونَهُ şeklinde gelen ibare mübhemdir. Onu أَوْ دُونَهُ şeklinde değiştirdim ki mâna doğru olsun. Böyle olduğunu gösteren şeylerden birisi de şudur: Uhud günü öldürülen müşriklerin sayısı yirmi ikidir. Kuzmân bunlardan on tanesini, Ali b. Ebî Tâlib dört tanesini, Hamza b. Abdülmuttalib üç tanesini, Âsım b. Sâbit b. el-Eklah ikisini, Sa'd b. Ebî Vakkâs bir tanesini öldürmüştür. Resûlullah (sav) ise bir adamı hapsetmek sûretiyle bir diğerini ise kendi eliyle öldürmüştür. Kuzmân, Benî Zıfr kabilesinin anlaşmalısı idi. Resûlullah (sav) onun hakkında buyurdular ki: *"O, ateş ehlindendir."* Kuzmân Uhud gününde ağır yaralanınca ona "Müjdeler olsun!" denildi. O ise; "Ne için müjde olacak? Ben sadece kendi kavmimin şerefi için savaştım, bu şeref olmasaydı savaşmazdım." dedi. Yarası ağırlaşıp acısı dayanılmaz hale gelince, ok kılıfından bir ok aldı ve onunla intihar etti. Şâkir, 1/355.

çekinirlerse -ki parmaklarını kulaklarına tıkamaları onları, kalplerinde olan hastalık ve inançlarındaki şüphe sebebiyle, azabın dünyada veya âhirette başlarına gelmesinden kurtaramayacaktır- Allah Teâlâ şöyle buyurdu: {وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} *"Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."*[1081] Yani O, kâfirleri toplayacak ve cezalarını başlarına getirecek olandır. Mücâhid bu ifadeyi bu şekilde tefsir etmiştir. Nitekim: **[1/377]**

[٤٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ "فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} قَالَ: جَامِعُهُمْ فِي جَهَنَّمَ."

466. Bana Muhammed b. Amr el-Bâhilî, Ebû Âsım Dahhâk b. Muhalled, Îsâ b. Meymûn el-Mekkî, Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} *"Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."*[1082] 'Yani onları cehennemde toplayacaktır.'"[1083]

İbn Abbas'a (ra) gelince ondan bu konuda şu rivayet edilmiştir:

[٤٦٧] حَدَّثَنِي بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} يَقُولُ: اللَّهُ مُنْزِلٌ ذَلِكَ بِهِمْ مِنَ النِّقْمَةِ."

467. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} *"Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."*[1084] 'Yani Allah Teâlâ onların başlarına bu cezayı indirecek olandır.'"[1085]

[٤٦٨] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ ، عَنْ مُجَاهِدٍ ، «فِي قَوْلِهِ: وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ. قَالَ: جَامِعُهُمْ."

1081 Bakara 2/19.
1082 Bakara 2/19.
1083 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 197; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/57 (201); Türkî, 1/378.
1084 Bakara 2/19.
1085 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/57 (199); Türkî, 1/378.

468. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} *"Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."*[1086] 'Yani onları toplayacaktır.'"[1087]

[BAKARA SÛRESİ 20. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

"Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek. Önlerini her aydınlatışında ışığında yürürler. Karanlık çökünce dikilip kalırlar. Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi. Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir." **(Bakara 2/20)**

1. {يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} "Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek"

Sonra Allah Teâlâ, münafıkların dilleriyle ikrar etme vasıflarına, ondan/onlardan ve onların nifaklarından haber vermeye, ayrıca onların şüphelerinden, kalplerindeki hastalıklarından bahseden misali tamamlamaya döndü ve şöyle buyurdu: {يَكَادُ الْبَرْقُ} *"Şimşek neredeyse..."* {الْبَرْقُ} ile kastedilen münafıkların dilleriyle Allah'a, Resûlü'ne ve onun Allah katından getirdiklerine iman ettiklerini söylemeleridir. Daha önce anlattığımız gibi burada {الْبَرْقُ}'ı onlara misal olarak getirdi. {يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} *"Gözlerini alıverecek."* yani giderecek, zorla alacak, ışığının parlaklığı ve ziyasının nuruyla ona parlayacak. Nitekim: **[1/378]**

[٤٦٩] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمَّارٍ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: "{يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} قَالَ: يَلْتَمِعُ أَبْصَارَهُمْ وَلَمَّا يَفْعَلْ."

469. Mincâb'ın rivayeti olarak, Bişr b. Umâra, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediği bana haber verildi: "{يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ

1086 Bakara 2/19.

1087 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/57 (200); Türkî, 1/378.

أَبْصَارَهُمْ} *"Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek."*[1088] 'Dedi ki: Gözlerinin nurunu alıverir, fakat bunu henüz yapmadı.'"[1089]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: الْخَطْفُ soymak ve kapmak mânasınadır. Resûlullah'tan (sav) rivayet edilen bir haberde; أَنَّهُ نَهَى عَنِ الْخَطْفَةِ "Resûlullah (sav) hatfeyi yasakladı."[1090] yani canlı hayvandan parça koparıp yemeyi yasakladı.[1091] Yine bu kullanıma örnek olarak şöyle denilir: قِيلَ لِلْخُطَّافِ الَّذِي يُخْرَجُ بِهِ الدَّلْوُ مِنَ الْبِئْرِ خُطَّافٌ "Kovayı kuyudan çıkaran çengele خُطَّافٌ denir, çünkü kendine asılanı kapar."

Nâbiğa Benî Zübyân'ın şu şiirinde olduğu gibi:

خَطَاطِيفُ حُجْنٌ فِي حِبَالٍ مَتِينَةٍ ... تَمُدُّ بِهَا أَيْدٍ إِلَيْكَ نَوَازِعُ

Sağlam iplere bağlı eğri çengel gibi eller
Bir şeyler kapmak için sana uzanır[1092] **[1/379]**

1088 Bakara 2/20.

1089 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/57 (204); Türkî, 1/379.

1090 Dârimî, 2/85; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/209 (551); Beyhakî, 9/334; Türkî, 1/380.

1091 İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'de zikrettiğine göre الخَطْفَةُ kurdun koyunun bedeninden o henüz diri iken kopardığı/zorla aldığı parçadır. Çünkü diri varlıktan ayrılmış her bir parça artık ölüdür/meyyittir. Bu hadis şu olayla ilgili söylenmiştir: "Resûlullah (sav) Medine'ye geldiklerinde insanların; develerin hörgüçlerinden, koyunların butlarından, hayvanlar diriyken parça kesip yediklerini gördü ve onlara bunu yasakladı." İbnü'l-Esîr dedi ki: "الخَطْفَةُ kelimesi الخَطْفُ işleminin bir kere yapılmasını ifade eder. Kesilip kopartılan uzva da الخَطْفُ denilir. النُّهْبَةُ ve النَّهْبَى'ye gelince bu da yağmalanan/gasbedilen şeyin adıdır." Bunun açıklamasıyla ilgili bir hadis-i şerif Ebû Dâvûd, *Sünen*, 3/88'de yer almaktadır. İnsanlar bir ganimeti yağmalamışlardı. Abdurrahman b. Semüra kalkıp bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: "Resûlullah'ı (sav) işittim. O bir malı gasbetmeyi/yağmalamayı yasakladı." Bu konuda yine Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde şu rivayet yer almaktadır: "Ensar'dan bir adam şunu nakletti: 'Resûlullah (sav) ile birlikte bir sefere çıktık. İnsanlara açlık ve yokluk isabet etmişti. Bir koyun buldular ve onu gasbedip yağmaladılar. Bizim tencerelerimiz etle kaynamaya başladı. Birden Resûlullah (sav) yayına dayanarak çıkageldi. Yayıyla tencereleri devirmeye başladı. Sonra da etleri toprağa/kuma karıştırdı. Sonra da şöyle buyurdu: *'Gasbedilen koyun ölmüş/leş olmuş bir koyundan daha helâl değildir.*'" Şâkir, 1/357.

1092 *Dîvânu Nâbiğa*, s. 42. Bu beytin öncesinde meşhur olan فَإِنَّكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مُدْرِكِي وَإِنْ خِلْتُ أَنَّ الْمُنْتَأَى عَنْكَ وَاسِعُ ... beyti bulunmaktadır. Kelimeler: خَطَاطِيفُ kelimesi خُطَّافٌ'in çoğul halidir. أَحْجَنٌ ise حَجَنٌ kelimesinin çoğuludur. Başında çengel olan eğri şey demektir. تَمُدُّهَا dedi de تَمُدُّ بِهَا demedi. Çünkü kancalı ipi uzatmayı kastetmedi. Kastettiği şey kancalı ipi uzatan eldir. Çünkü el nereye giderse o şeyi takip eder/tutar. إِلَيْكَ sözü نَوَازِعُ sözüne müteallaktır. نَوَازِعُ ise نَازِعَةٌ ونَازِعٌ kelimelerinin

Şimşeğin parıltısını ve ışığının şiddetini münafıkların Allah'ı ve Rasûlü'nü, onun Allah katından getirdiklerini ve âhiret gününe inandıklarını dilleri ile ikrar etmelerine ve o ikrarın nuruna misal yaptı.

2. {كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ} "Her ne zaman onları aydınlatsa"

Sonra Allah Teâlâ şöyle buyurdu: {كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ} yani *"şimşek her ne zaman onları aydınlatsa"* burada şimşeği imanlarına misal yaptı. Bununla şunu kastetti: "Her ne zaman onları imanları (ikrarları) aydınlatsa..."

İmanın onları aydınlatması: O iman/ikrar da dünyaları için hoşlarına giden, düşmana karşı zafer elde etmek, savaşlarda ganimet elde etmek, fetihler yapmak ve bunların sağladığı menfaatler, mallarda zenginlik, bedende sıhhat, ailede saadet ve evlatlarla mutluluk vb. bir şey görmeleridir. İşte bu, imanın onları aydınlatmasıdır. Çünkü onlar, kendilerini, mallarını, ailelerini ve nesillerini korumak için dille ifade edilen ikrarı açıklıyorlar. Münafıklar Allah Teâlâ'nın onları şu sözüyle vasfettiği gibidirler:

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ}

"İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'a kıyıdan kenardan kulluk eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa, gönlü onunla hoş olur. Şayet başına bir kötülük gelirse, gerisin geri (küfre) dönüverir."[1093]

3. {مَشَوْا فِيهِ} "O(ışığı)nda yürürler"

{مَشَوْا فِيهِ} ifadesinin anlamı "Şimşeğin parıltısında yürürler." demektir. Bu ifade, bizim de anlattığımız gibi, onların dil ile ikrarları için verilmiş bir misaldir. Buna göre kastedilen şudur: Münafıklar, anlattığımız gibi, iman konusunda dünyalık bir menfaati her ne zaman görseler, iman ehli olduklarını söyler ve buna göre davranırlar. Aynen Allah Teâlâ'nın vasfettiği

---

çoğuludur. Şu sözdeki kullanımı buna örnektir: نَزَعَ الدَّلْوَ مِنَ الْبِئْرِ يَنْزِعُهَا: "Kovayı kuyudan çekti ve çıkardı." Yani bu eller senin istediğin her şeyi sana getirir ve sana verir. Bu beyit bir öncekiyle bağlantılıdır. Şu sözün açıklamasıdır: "فَإِنَّكَ كَاللَّيْلِ الَّذِي هُوَ مُدْرِكِي" Yani gecenin korkutucu halleri ve o gecede görünenleri kastetti. Eğri kancalar nereye giderse onu takip eder, ondan kaçış yoktur. Şâkir, 1/357.

1093 Hac 22/11.

gibi, karanlık gecede, sağanak yağmurun karanlığında yürüyen kimsenin, o karanlıklar içinde şimşek çaktığı zaman yolunu görebilmesi gibi.

4. {وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا} "Karanlık çökünce dikilip kalırlar"

{وَإِذَا أَظْلَمَ} yani "şimşeğin parıltısı kaybolup", {عَلَيْهِمْ} "gecenin ve yağmurun karanlığı, Allah Teâlâ'nın vasfettiği şekilde, onların üzerine çöktüğünde" demektir. İşte bu örnek münafıkların misalidir. Buradaki kararma/karanlığın anlamı: Münafıklar İslâm'da dünyalık menfaatleri hususunda hoşlarına gitmeyen, Allah Teâlâ'nın mümin kullarını imtihan ettiği sıkıntıları ve müminlerin arınmaları/imanlarının saflaşması için çeşitli belalarla ve şiddetli sıkıntılarla; savaşlarda başarısızlık ve hezimetle; düşmanlarının onlara galip gelmesiyle veya dünyalıklarının ellerinden gitmesiyle denendikleri şeyleri gördüklerinde, nifaklarına uygun davranır ve sapkınlıklarında devam ederler. Aynen Allah Teâlâ'nın meselde anlattığı karanlıklar içerisinde ve sağanak yağmur altında yürüyen kişi gibi. Ortalık karanlığa gark olup şimşeğin parıltısı kaybolduğunda o kişi şaşırıp kalır, ne tarafa gideceğini bilemez olur. **[1/380]**

5. {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ} "Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ} *"Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah Teâlâ burada "münafıkların, başka azalarını değil de yukarıda iki âyette, yani {يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ} *"Yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkarlar."*[1094] ve {يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ} *"Şimşek neredeyse gözlerini alıverecek."*[1095] âyetlerinde geçen, özellikle işitmelerini ve görmelerini, dileseydi gidereceğini ifade etti. Bu iki âyette bunlar mesel olarak geçmişti. Âyetin peşi sıra "Allah Teâlâ dileseydi onların görme ve işitme yetilerini, nifak ve küfürlerinin cezası olarak giderıverirdi." diyerek -daha öncesindeki âyette {وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} *"Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."*[1096] sözüyle tehdit ettiği gibi- onları tehdit etmiştir.

1094 Bakara 2/19.
1095 Bakara 2/20.
1096 Bakara 2/19.

{وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ} *"Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır."*[1097] âyetinde Allah Teâlâ kendisini; onlara gücünün yeterli olması; kendisini öfkelendirdikleri için onları bir araya toplayabilmesi ve onlara (istediği zaman) azap indirmekle vasfetmektedir. Bununla onları güç ve kuvvetinden sakındırıp azabıyla korkutuyor ki, bu sayede şiddetli cezasından sakınsınlar da isyan etmeyi bırakıp tevbe etmeye koşsunlar. Nitekim:

[٤٧٠] كَمَا حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ} لِمَا تَرَكُوا مِنَ الْحَقِّ بَعْدَ مَعْرِفَتِهِ."

470. Bize Muhammed b. Humeyd er-Râzî, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ} *"Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi."*[1098] 'Yani bilip tanıdıktan sonra hakkı terk etmeleri sebebiyle.'"[1099] **[1/381]**

[٤٧١] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ: "ثُمَّ قَالَ، يَعْنِي قَالَ اللَّهُ، فِي أَسْمَاعِهِمْ يَعْنِي أَسْمَاعَ الْمُنَافِقِينَ وَأَبْصَارِهِمُ الَّتِي عَاشُوا بِهَا فِي النَّاسِ: {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ}."

471. Bana Müsennâ, İshak b. el-Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediğini nakletti: "Sonra Allah Teâlâ, onların işitme duyuları hakkında şöyle buyurdu -yani münafıkların işitme duyuları ve görme duyuları ki bunlar sayesinde insanların arasında rahat hareket edebiliyorlar- {وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ} *"Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi."*"[1100]

1097 Bakara 2/19.
1098 Bakara 2/20.
1099 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/533; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/59 (213); Türkî, 1/382.
1100 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/59 (212); Türkî, 1/382.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: {لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ} *"Elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi."*[1101] âyetinin anlamı لَأَذْهَبَ سَمْعَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ "İşitmelerini ve görmelerini gideririz." demektir. Araplar bu türden yerlerde ب harf-i cerrini dâhil ettiklerinde ذَهَبْتُ بِبَصَرِهِ derler. ب harfini hazfettiklerinde ise aynı anlamı ifade etmek için أَذْهَبْتُ بَصَرَهُ derler. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{آتِنَا غَدَاءَنَا}

"Öğle yemeğimizi getir."[1102]

Şayet الْغَدَاءِ kelimesine ب harf-i cerri getirilseydi şöyle denilirdi: ائْتِنَا بِغَدَائِنَا.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Nasıl oluyor da {لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ} âyetinde {سَمْعِ} kelimesi müfred, {وَأَبْصَارِهِمْ}'deki {أَبْصَار} kelimesi çoğul olarak getirilmiştir? Hâlbuki sen de bilirsin ki {لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ}'deki السَّمْعُ ifadesi topluluğun vasfıdır: Nitekim {وَأَبْصَارِهِمْ}'deki الْأَبْصَارُ ifadesi de topluluğun sıfatıdır." Ona şöyle cevap verilir:

Bu konuda Arap dili âlimleri ihtilaf ettiler. Kûfeli dilcilerden biri dedi ki: "السَّمْعُ kelimesinin müfred gelmesi, mastar olduğundan ve onunla kulak deliğini kastettiği içindir. الأَبْصَارُ ise çoğul halde gelmiştir. Çünkü onunla (çoğul olarak) gözleri kastetmiştir." **[1/382]**

Basralı bazı dilciler ise şunu iddia ettiler: "السَّمْعُ kelimesi her ne kadar lafız itibariyle müfred olsa da çoğul anlamındadır. Bu konuda şu âyeti delil getirdiler:

{لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ}

"Bakışları kendilerine dönmez."[1103]

Kastettiği anlam: "Gözleri kendilerine dönmez." anlamıdır. Ayrıca şu âyette de buna örnek vardır:

1101 Bakara 2/20.
1102 Kehf 18/62.
1103 İbrâhim 14/43.

{وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ}

"Ve arkasını dönüp kaçacaklardır."[1104]

Yani "arkalarını" demektir. Bu durum bize göre caizdir. Çünkü sözde o müfred kelimeyle çoğul anlam kastedildiğini gösteren bir delâlet vardır. Bu âyette de kastedilenin çoğul anlam olduğunu gösteren delâlet vardır. Müfred olan السَّمْعُ kelimesiyle çoğul anlamın ifade edilebilmesi, burada çoğul kelime kullanılmasını gereksiz kıldı. Şayet الْبَصَرُ kelimesinde السَّمْعِ kelimesinde yapılan (müfred kelimeyle çoğul anlam kastedilmesi) yapılmış olsaydı veya السَّمْعُ kelimesinde الْأَبْصَارُ kelimesinde yapılan (çoğul kelimeyle müfred anlamın kastedilmesi) yapılmış olsaydı, açıkladığımız gerekçeden dolayı kelâm yine de sahih ve fasih olurdu.

Nitekim şâir şöyle demiştir:

كُلُوا فِي بَعْضِ بَطْنِكُمُ تَعِفُّوا ... فَإِنَّ زَمَانَنَا زَمَنٌ خَمِيصُ

Yiyiniz! (Fakat) Midenizin sadece birazını doldurunuz ki sağlıklı kalasınız
Çünkü zamanımız açlık/kıtlık zamanıdır[1105]

Burada الْبَطْنَ (mide/karın) kelimesini müfred getirdi. Kastettiği ise -daha önce gerekçesini söylediğimiz gibi- الْبُطُونُ (mideler/karınlar) anlamıdır. **[1/383]**

6. {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir."

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} *"Şüphesiz Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir."* sözünün tefsiri:

1104 Kamer 54/45.

1105 Bu beyit Sîbeveyh'in kitabında zikrettiği şâiri belli olmayan beyitlerdendir. Sîbeveyh, 1/108; Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 3/379-381; İbnü'ş-Şecerî, *el-Emâlî*, 1/311; 2/35, 38, 343; Şâkir, 1/361. Kelimeler: الْبَطْنِ kastettiği الْبُطُونُ yani müfred ile cemî kastetmiş. تَعِفُّوا: Sağlıklı olursunuz. الْخَمِيصُ: Açlık demektir. Şiirin anlamı: Şâir diyor ki: "Yiyiniz! (Fakat) Karınlarınızın sadece yarısını doldurunuz! Böylece sağlıklı yaşamış olursunuz. Çünkü zamanımız açlık/kıtlık zamanıdır." Abdülhamîd, 1/270.

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Allah Teâlâ burada kendisini kudret (her şeye gücü yeten) sıfatıyla vasıflandırdı. Çünkü münafıkları azabından ve gücünden sakındırdı ve onlara kendilerini çepeçevre kuşattığını; isterse onların gözlerini ve işitme vasıflarını yok edebileceğini haber verdi. Sonra da şöyle buyurdu: "Ey münafıklar benden korkarak sakının. Beni, Resûlümü ve bana iman etmiş kimseleri aldatmaya çalışmaktan vazgeçin ki gazabım sizi yakalayıvermesin. Şüphesiz ki ben buna da bundan başka şeyleri yapmaya da kâdirim." Daha önce medih ve zem kullanımlarında فَعِيلٌ kalıbının anlamının فَاعِلٌ kalıbından daha ziyadeli olduğunu anlattığımız üzere; {قَدِيرٌ} kelimesi -عَلِيمٌ kelimesinin عَالِمٌ mânasına geldiği gibi- قَادِرٌ anlamına gelmektedir.

[BAKARA SÛRESİ 21. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

***"Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız."* (Bakara 2/21)**

1. {يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin."

Allah Teâlâ, birisi; kalpleri, kulakları ve gözleri mühürlendiği için uyarılsalar da uyarılmasalar da iman etmeyecek olanlar, diğeri de tam tersine Allah'a ve âhiret gününe iman ettiklerini dilleriyle söyleyerek Allah'ı ve iman edenleri kandırmaya çalışıp bunlara aykırı şekilde içindekileri gizleyen, kalbindeki hastalık ve dışarıya açıktan söyledikleri şeyin hakikati konusunda şüpheye düşenler olmak üzere iki gruba ve yarattığı diğer mükelleflere, itaat ederek boyun eğmeyi ve Rabliği sadece Allah'a özgü kılmayı ve putlara ve uydurma ilahlara değil Allah'a kulluk etmeyi emretmektedir. Çünkü şanı yüce olan Allah onların da onlardan önceki babalarının ve dedelerinin, putların ve uydurma ilahların da yaratıcısıdır. **[1/384]**

Şanı yüce olan Allah onlara şöyle demiştir: "Sizi, babalarınızı, dedelerinizi ve sizin dışınızdaki diğer mahlukatı yaratan ve size fayda ve zarar vermeye gücü yeten Allah, size herhangi bir zarar ve fayda vermeye güç yetmeyenden daha fazla itaat etmeye uygundur."

Bize kendisinden gelen bir rivayette {اعْبُدُوا رَبَّكُمُ} ifadesinin "Rabbinizi birleyin." anlamında olduğu dışında İbn Abbas bizim benimsediğimiz görüşün benzerini söylemektedir. Bu kitabımızda daha önce ibadetin, Allah'a itaat ederek boyun eğmek ve itaatkâr davranarak O'na karşı alçakgönüllü olmak anlamında olduğuna dair delil getirmiştik. İbn Abbas'ın {اعْبُدُوا رَبَّكُمُ} ifadesinin tefsirindeki "Birleyin." sözü -Allah'ın izniyle- "İtaati ve kulluğu diğer mahlukata değil de sadece Rabbinize yapın." anlamındadır:

[٤٧٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «قَالَ اللَّهُ: {يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ} لِلْفَرِيقَيْنِ جَمِيعًا مِنَ الْكُفَّارِ وَالْمُنَافِقِينَ، أَيْ وَحِّدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ.»

472. Muhammed b. Humeyd bize Seleme, İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle söylediğini rivayet etmiştir: "Allah kâfir ve münafık her iki gruba yönelik olarak {يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ} buyurmuştur. Yani 'Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinizi birleyin.' demek istemiştir."[1106]

[٤٧٣] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، عَنْ أَسْبَاطٍ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} يَقُولُ: خَلَقَكُمْ وَخَلَقَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ.»

473. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerden {يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ} âyeti için "Sizi ve sizden önceki kimseleri yaratan Rabbinize kulluk edin." anlamında olduğunu söylediklerini rivayet etmiştir.[1107] **[1/385]**

1106 İbn Hişâm, *Sîret*, (1/533); İbn Ebî Hâtim bu rivayeti *Tefsîr*'inde (1/59-60) 215 ve 216 no'lu rivayetlerde Seleme'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/385.

1107 İbn Ebî Hâtim bu rivayeti *Tefsîr*'inde (1/60) 217 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/386.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu âyet Allah'ın yardımı olmaksızın güç yetirilemeyen bir şeyden (teklîf-i mâ lâ yutâk) sorumlu tutmanın ancak sorumlu tutacağı şeye dair mükellefe Allah'ın yardım vermesinden sonra caiz olduğunu iddia eden kimsenin görüşünün yanlışlığına en iyi delildir. Çünkü Allah, sözünü ettiğimiz kimselere, inanmayacaklarını ve sapkınlıklarından dönmeyeceklerini haber verdikten sonra kendisine ibadet ve inkârından tevbe etmeyi emretmiştir.[1108]

2. {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} "Ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız."

Yüce Allah'ın {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} sözünün tefsiri:

Başınıza O'nun gazabı ve öfkesinin gelmesinden korunmanız ve Rablerinin razı olduğu takva sahiplerinden olmanız için umulur ki sizi yaratan Rabbinize olan kulluğunuzla, O'nun size yönelik emir ve yasakları konusunda size itaat etmenizle ve ibadeti sadece O'na yapmanızla sakınırsınız.

Mücâhid, Allah'ın {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} sözü hakkında "umulur ki itaat edersiniz." anlamına geldiğini söylemektedir.

[٤٧٤] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} قَالَ: لَعَلَّكُمْ تُطِيعُونَ.»

474. İbn Vekî' bize babası, Süfyân ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} sözü hakkında bunun "umulur ki itaat edersiniz." anlamına geldiğini söylediğini rivayet etmiştir.[1109]

Benim kanaatim Mücâhid'in bu sözüyle "İtaat etmek sûretiyle Rabbinizden sakınmanız ve O'nun da sizi dalâletten söküp alması umulur." mânasını kastettiği yönündedir. **[1/386]**

Eğer bir kimse "Övgüsü yüce olan Allah nasıl {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} dedi? Onlar O'na kulluk ettikleri ve itaat ettikleri zaman onların durumunun nereye varacağını bilen değil mi de 'Bunu yaptığınız takdirde O'ndan sakınırsınız.' desin ve Allah'a yaptıkları kulluğun neticesi hakkında verdiği haberi şüphe ifade eder şekilde söylesin?" derse ona şöyle cevap verilir:

1108 Taberî'nin aynı görüşü dile getirdiği bir diğer yer için bk. Türkî, 1/269.

1109 *Tefsîru's-Sevrî*, (42); Onun tarikiyle İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/60) 220 no'lu rivayette tahriç etmiş ve Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/34) bu rivayeti Vekî''e, Abd b. Humeyd'e ve Ebu'ş-Şeyh'e isnad eder. Türkî, 1/386.

Bu senin zannettiğin mânadan başkadır. Bunun mânası O'na itaat etmekle, O'nu birlemekle ve Rabliği ve kulluğu sadece O'na has kılmakla sakınmanız için sizi ve sizden önceki kimseleri yaratan Rabbinize kulluk edin şeklindedir."

Tıpkı şâirin[1110] dediği gibi:

وَقُلْتُمْ لَنَا كُفُّوا الْحُرُوبَ لَعَلَّنَا ... نَكُفُّ وَوَثَّقْتُمْ لَنَا كُلَّ مَوْثِقِ
فَلَمَّا كَفَفْنَا الْحَرْبَ كَانَتْ عُهُودُكُمْ ... كَلَمْحِ سَرَابٍ فِي الْفَلَا مُتَأَلِّقِ

Siz bize savaştan elinizi çekin dediniz
Bizim de çekmemiz için, siz de bizi her türlü bağladınız

Biz savaştan elimizi çektiğimiz zaman sizin ahidleriniz
Çöldeki parlak serabın görünüp kaybolması gibi oldu

Bununla "Siz bize savaştan el çekmemiz için savaştan el çekin dediniz." mânasını kastetmektedir. Eğer şüphe anlamı olsaydı "Siz de bizi her türlü bağladınız." demezdi.

[BAKARA SÛRESİ 22. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

***"O, yeri sizin için bir döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın."* (Bakara 2/22)**

1. {الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} "O, yeri sizin için bir döşek yapandır."

Allah'ın {الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} *"O, yeri sizin için bir döşek yapandır."* sözünün tefsiri:

1110 Bu iki beyit *el-Emâlî İbnü'ş-Şecerî*'de (1/51) herhangi bir şâire nispet edilmeden geçmektedir. Türkî, 1/387.

Allah'ın {الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} *"O, yeri sizin için bir döşek yapandır."*[1111] sözü {اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ} *"Sizi yaratan Rabbinize ibadet edin."*[1112] sözündeki ilk {الَّذِي} ism-i mevsûlüne atfedilmiştir. İki ism-i mevsûl de {رَبَّكُمْ} kelimesinin sıfatlarıdır. Sanki şöyle demiştir: "Sizin ve sizden öncekilerin yaratıcısı olan ve yeryüzünü sizin için döşek yapan Allah'a kulluk edin." Bununla Allah şunu kastetmektedir: "Allah yeryüzünü sizin için üzerine yatılacak bir döşek ve üzerine yerleşilecek sağlam bir yer yaptı." Şanı yüce olan Rabbimiz bununla onlara olan şefkati, acıması ve merhametinden dolayı onların kulluğuna ihtiyacı olduğu için değil de sadece onlara nimetini tamamlamak ve onların da doğru yolu bulması amacıyla onlara olan nimetlerini anıp O'na itaate dönmeleri için kullarına olan nimetlerinin ve ihsanlarının çokluğunu hatırlatmıştır. **[1/387]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٤٧٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ، حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} فَهِيَ فِرَاشٌ يُمْشَى عَلَيْهَا، وَهِيَ الْمِهَادُ وَالْقَرَارُ.»

475. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin{الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} *"O, yeri sizin için bir döşek yapandır."*[1113] ifadesi hakkında "O, üzerinde yürünen bir yaygıdır. O da döşek ve sarsılmaz yapıdır." dediklerini rivayet etmiştir.[1114]

[٤٧٦] وَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} قَالَ: مِهَادًا لَكُمْ.»

1111 Bakara 2/22.
1112 Bakara 2/21.
1113 Bakara 2/22.
1114 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/34) bu rivayeti İbn Mes'ûd ve sahabeden birtakım kimseler tarikiyle Taberî'ye isnad eder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/61) 222 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/388.

476. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey‘ ve Saîd tarikiyle Katâde’den {الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} ifadesiyle alakalı “sizin için döşek (yaptı).” dediğini rivayet etmiştir.[1115]

[٤٧٧] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «{الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} أَيْ مِهَادًا.“

477. Müsennâ bana İshak, Abdullah b. Ebî Ca‘fer ve babası tarikiyle Rebî‘ b. Enes’in {الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا} *“O, yeri sizin için bir döşek yapandır.”*[1116] ifadesi için “yani döşek (yaptı).” dediğini rivayet etmiştir.[1117]

2. {وَالسَّمَاءَ بِنَاءً} “Göğü de bir bina yapandır.”

Yüce Allah’ın {وَالسَّمَاءَ بِنَاءً} *“göğü de bir bina yapandır.”* sözünün tefsiri:

Ebû Ca‘fer et-Taberî şöyle demiştir: Sema, yeryüzünün ve Allah’ın yarattığı varlıkların üstünde olmasından dolayı السَّمَاءُ şeklinde isimlendirilmiştir. Başka bir şeyin üzerinde bulunan her şey, altında olan şeye göre ‘السَّمَاءُ’dır. Bundan dolayı evin çatısına onun semasıdır سَمَاؤُهُ denir. Çünkü çatı, evin üzerinde yükselendir. Bundan dolayı bir kimse bir kimsenin şeref olarak üzerine çıktığı zaman ve ondan daha yüksek bir konuma geldiği zaman سَمَا فُلَانٌ لِفُلَانٍ denilir.

Tıpkı Ferezdak’ın (ö. 114/732) dediği gibi:

سَمَوْنَا لِنَجْرَانَ الْيَمَانِي وَأَهْلِهِ ... وَنَجْرَانُ أَرْضٌ لَمْ تُدَيَّثْ مَقَاوِلُهُ

Yemenli Necrân’ın ve halkının üzerine yükseldik
Necrân, kralları ezilmemiş bir yerdir[1118] **[1/388]**

1115 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*’inde (1/61) 222 no’lu rivayette muallak rivayet olarak zikretmiştir. Türkî, 1/388.

1116 Bakara 2/22.

1117 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*’inde (1/61) 222 no’lu rivayette İbn Ebî Ca‘fer tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/388.

1118 *Dîvânu Ferezdak*, s. 735. Necrân, Yemen’in Mekke tarafındaki yerlileridir. *Mu’cemü’l-Büldân*, 4/751. Şiirde geçen المَقَاوِل kelimesi المَقْوِل kelimesinin çoğuludur ve Himyer krallarından bir kraldır. Şâkir, 1/366.

Nâbiğa ez-Zübyânî'nin dediği gibi:

سَمَتْ لِي نَظْرَةٌ فَرَأَيْتُ مِنْهَا ... تُحَيْتَ الْخِدْرِ وَاضِعَةَ الْقِرَامِ

Bir bakasım geldi bir de gördüm ki
Çadırın hemen altında ince örtü atan bir kadın[1119]

سَمَتْ لِي نَظْرَةٌ ifadesiyle "Bana, bakma isteği geldi ve belirdi." mânasını kastetmektedir. Gökyüzü de böyledir. Yeryüzüne olan üstünlüğünden ve üzerinde olmasından dolayı السَّمَاءُ şeklinde isimlendirilmiştir. Tıpkı şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٤٧٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَالسَّمَاءَ بِنَاءً} ابْتَنَى السَّمَاءَ عَلَى الْأَرْضِ كَهَيْئَةِ الْقُبَّةِ وَهِيَ سَقْفٌ عَلَى الْأَرْضِ.»

478. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerden {وَالسَّمَاءَ بِنَاءً} *"Gökyüzünü bina (yaptı)."* ifadesi için "Gökyüzünü yeryüzünün üzerine kubbenin durumu gibi bina etti ve o yeryüzü üzerinde bir çatıdır." dediklerini rivayet etmiştir.[1120] **[1/389]**

[٤٧٩] وَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ {وَالسَّمَاءَ بِنَاءً} قَالَ: جَعَلَ السَّمَاءَ سَقْفًا لَكَ.»

1119 *Dîvânu Nâbiğa*, s. 86. *Dîvân*'ında سَمَتْ لِي نَظْرَةٌ ifadesi yerine صَفَحْتُ بِنَظْرَة ifadesi geçmektedir ve "dönerek bakış attım." mânasındadır. Çadır şeklinde çevirdiğimiz الخِدْرُ kelimesi devenin hörgücünün veya hörgüç üzerindeki hevdecin üzerini örtmek için ahşap çubuklarla kurulan çadırı ifade etmektedir. Şâkir, 1/366.

1120 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/34) bu rivayeti İbn Mes'ûd ve sahabeden birtakım kimseler tarikiyle Taberî'ye isnad eder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/61) 224 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/389.

479. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَالسَّمَاءَ بِنَاءً} sözüyle alakalı "Gökyüzünü senin için bir çatı yaptı." dediğini rivayet etmiştir.[1121]

Övgüsü yüce olan Allah gökyüzünü ve yeryüzünü onlara verdiği sayısız nimetler arasında zikretmiştir. Çünkü onların yiyecekleri, rızıkları ve yaşam için gerekli olan şeyler o ikisinden gelmektedir. Böylece onlara bu ikisini, bu ikisi içerisindeki her şeyi ve o ikisinde bulunan nimetleri yaratanın, onlar tarafından itaat edilmeyi en fazla hak eden ve fayda da zarar da veremeyen putlar ve uydurma ilahlara değil de sadece O'na şükrün ve kulluğun gerekli olduğu tek varlık olduğunu bildirmiştir.

3. {وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ} "Gökten su indirdi ve onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı."

Yüce Allah'ın {وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ} *"Gökten su indirdi ve onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı."* sözünün tefsiri:

Bununla Allah "Gökten yağmur indirdiğini ve bu yağmurla onlara yiyecek ve rızık olarak onların yeryüzüne ektikleri ekinleri ve fidanları bitirdiğini" kastediyor. Böylece gücüne ve otoritesine dikkat çekmiştir. Onlara olan nimetlerini, onları yaratan, onları rızıklandıran ve ihtiyaçlarını üstlenenin O'na eş ve denk tuttukları putlar ve uydurma ilahlar değil de sadece Allah'ın olduğunu hatırlatmıştır. Sonra durumun, anlattığı gibi olduğunu, O'nun eşinin ve denginin olmadığını, onların fayda ve zarar verme imkânlarının olmadığını ve Allah'ın dışında yaratıcı ve rızık veren olmadıklarını bilmelerine rağmen O'na ortak koşmayı onlara yasaklamıştır.

4. {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} "Öyleyse siz de Allah'a ortaklar koşmayın."

Yüce Allah'ın {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} *"Öyleyse siz de Allah'a ortaklar koşmayın."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: الْأَنْدَادُ kelimesi نِدٌّ kelimesinin çoğuludur. النِّدُّ kelimesi 'denk ve benzer' anlamına gelmektedir.

1121 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/61) 224 no'lu rivayette muallak bir rivayet olarak zikretmiştir. Türkî, 1/390.

Hassân b. Sâbit'in dediği gibi:

أَتَهْجُوهُ وَلَسْتَ لَهُ بِنِدٍّ ... فَشَرُّكُمَا لِخَيْرِكُمَا الْفِدَاءُ

Sen ona denk olmadığın halde onunla alay mı ediyorsun?
İkinizden en kötüsü en iyinize feda olsun[1122] **[1/390]**

O, وَلَسْتَ لَهُ بِنِدٍّ sözüyle "Sen ona benzer ve denk değilsin." demek istemiştir. Bir şeyin benzeri ve dengi olan şeye فَهُوَ لَهُ نِدٌّ denmektedir.

Tıpkı şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٤٨٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} أَيْ عِدْلاً.»

480. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} *"Öyleyse siz de Allah'a ortaklar koşmayın."*[1123] âyeti(ndeki {أَنْدَادًا} kelimesi)yle alakalı (bunun mânasının) عِدْلٌ "denk" olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[1124]

[٤٨١] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} أَيْ عِدْلاً.»

481. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} *"Öyleyse siz de Allah'a ortaklar koşmayın."*[1125] âyeti(ndeki {أَنْدَادًا} kelimesi)yle alakalı (bunun mânasının) عِدْلٌ "denk" olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[1126]

1122 *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, s. 86. Türkî, 1/391. Hassân b. Sâbit bu kasidesinde Ebû Süfyân b. Hâris b. Abdilmuttalib b. Hâşim'i Müslüman olmadan önce hicvetmektedir. Çünkü o da Allah Resûlü'nü (sav) hicvediyordu. Şâkir, 1/368.

1123 Bakara 2/22.

1124 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/35) bu rivayeti Taberî'ye isnad eder. Türkî, 1/391.

1125 Bakara 2/22.

1126 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/35) bu rivayeti Taberî, Vekî' ve Abd b. Humeyd'e isnad eder. Sevrî, *Tefsîr*'inde (42) bu rivayeti Mücâhid'den tahriç etmiştir. Rivayetin kalanı 394. sayfada gelecektir. Türkî, 1/391.

[٤٨٢] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} قَالَ: أَكْفَاءَ مِنَ الرِّجَالِ تُطِيعُونَهُمْ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ.»

482. Musa b. Harun bana Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre, İbn Mes'ûd ve Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerden zikrettiği bir haberde, {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} *"Öyleyse siz de Allah'a ortaklar koşmayın."*[1127] ifadesinin anlamının "Allah'a isyan fiili işleme konusunda kendilerine itaat edeceğiniz kişilerden Allah'a eşler (edinmeyin)." anlamında olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[1128]

[٤٨٣] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} قَالَ: الْأَنْدَادُ: الْآلِهَةُ الَّتِي جَعَلُوهَا مَعَهُ وَجَعَلُوا لَهَا مِثْلَ مَا جَعَلُوا لَهُ.»

483. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in, Allah'ın {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} *"Öyleyse siz de Allah'a ortaklar koşmayın."*[1129] sözü hakkında الْأَنْدَادُ, (müşriklerin) Allah'la beraber (ilah olarak) gördükleri ve Allah'a (sıfatlardan) hangilerini veriyorlarsa benzerlerini onlara da verdikleri uydurma ilahlardır" dediğini rivayet etmiştir. **[1/391]**

[٤٨٤] وَحُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرٌ بن عُمَارَة، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «فِي قَوْلِهِ: {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} قَالَ: أَشْبَاهًا.»

484. Bana el-Mincâb tarafından Bişr b. Umâra, Ebû Ravk ve Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} *"Öyleyse siz de Allah'a*

1127 Bakara 2/22.

1128 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/34-35) bu rivayeti sadece İbn Mes'ûd'dan Taberî'ye isnad eder. Türkî, 1/391.

1129 Bakara 2/22.

ortaklar koşmayın."[1130] sözü(ndeki أَنْدَادًا kelimesi) hakkında "benzerler" dediği rivayet edildi.[1131]

[٤٨٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ شَبِيبٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ: «{فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} أَيْ تَقُولُوا: لَوْلَا كَلْبُنَا لَدَخَلَ عَلَيْنَا اللِّصُّ الدَّارَ، لَوْلَا كَلْبُنَا صَاحَ فِي الدَّارِ وَنَحْوَ هذا."

485. Muhammed b. Sinân bana Ebû Âsım ve Şebîb tarikiyle İkrime'nin, Allah'ın {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا} "*Öyleyse siz de Allah'a ortaklar koşmayın.*"[1132] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Yani 'Eğer köpeğimiz olmasaydı evimize hırsız girerdi, köpeğimiz evde bağırmasaydı' gibi cümleler söylemeyin."[1133]

Yüce Allah onlara kendisine bir şeyi şirk koşmalarını, kendisinden başkalarına kulluk etmelerini, itaat etme konusunda O'na bir eş ve denk birini edinmelerini yasaklamış ve şöyle demiştir: "Sizi yaratmamda, size rızık vermemde, sizin üzerinizdeki otoritemde ve size nimet vermemde ortağım olmadığı gibi siz de itaati sadece bana yapın, kulluğu sadece bana özgü kılın, yarattıklarım arasında bana ortak ve eş tutmayın. Siz üzerinizdeki bütün nimetlerin benden olduğunu biliyorsunuz."

5.{وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "Biliyor olduğunuz halde..."

Yüce Allah'ın {وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} "*Biliyor olduğunuz halde...*" sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Müfessirler bu âyetle neyin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları müşrik Arapların ve Ehl-i Kitap'ın tamamının kastedildiğini söylemişlerdir.

1130 Bakara 2/22.

1131 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/62) 228 no'lu rivayette Ebû Zür'a tarikiyle el-Mincâb'dan tahriç etmiştir. Türkî, 1/392.

1132 Bakara 2/22.

1133 İbn Ebî Hâtim bu rivayeti *Tefsîr*'inde (1/62) 229 no'lu rivayette Ebû Âsım, Şebîb ve İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan uzun bir şekilde tahriç etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ine (3/339) 1839 no'lu rivayete ve İbn Kesîr, *Tefsîr*'ine (1/87) bakılabilir. Türkî, 1/392.

2- Bazıları da Tevrat ve İncil verilen Ehl-i Kitap'ın kastedildiğini söylemişlerdir. **[1/392]**

Bununla Araplardan Puta Tapanların ve Her İki Kitap Verilen (Ehl-i Kitab'ın) Kastedildiği Görüşünü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٤٨٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «نَزَلَ ذَلِكَ فِي الْفَرِيقَيْنِ جَمِيعًا مِنَ الْكُفَّارِ وَالْمُنَافِقِينَ. وَإِنَّمَا عُنِيَ بِقَوْلِهِ: {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} أَيْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ غَيْرَهُ مِنَ الْأَنْدَادِ الَّتِي لَا تَنْفَعُ وَلَا تَضُرُّ، وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّهُ لَا رَبَّ لَكُمْ يَرْزُقُكُمْ غَيْرَهُ، وَقَدْ عَلِمْتُمْ أَنَّ الَّذِي يَدْعُوكُمْ إِلَيْهِ الرَّسُولُ مِنْ تَوْحِيدِهِ هُوَ الْحَقُّ لَا شَكَّ فِيهِ.»

486. Muhammed b. Humeyd bize Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzatlı kölesi Muhammed b. Ebî Muhammed ve İkrime ya da Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: "Bu âyet kâfir olsun münafık olsun her iki gruptan herkes için inmiştir. {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Öyleyse siz de Allah'a ortaklar koşmayın."*[1134] sözüyle şu kastedilmiştir: 'O'ndan başka sizi rızıklandıran Rabbiniz olmadığını bildiğiniz halde fayda ve zarar veremeyen eşleri Allah'ı bırakıp ortak koşmayın. Resûl'ün sizi çağırdığı tevhidin şüphesiz bir şekilde hakikatin ta kendisi olduğunu zaten biliyorsunuz.'"[1135]

[٤٨٧] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} أَيْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَكُمْ وَخَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، ثُمَّ تَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا.»

487. Bişr bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} sözü hakkında "Yani Allah'ın sizi, gökleri ve yeri yarattığını biliyorsunuz sonra da O'na eşler tutuyorsunuz." dediğini rivayet etmiştir.[1136]

1134 Bakara 2/22.

1135 İbn Hişâm, *Sîret*, 1/533; İbn Ebî Hâtim bu rivayeti *Tefsîr*'inde (1/62) 231 no'lu rivayette Seleme'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/393.

1136 İbn Ebî Hâtim bu rivayeti *Tefsîr*'inde (1/62) 233 no'lu rivayette Yezîd tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/393.

Bununla Her İki Kitap Verilenlerin (Ehl-i Kitap) Kastedildiği Görüşünü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٤٨٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} أَنَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

488. Ebû Küreyb bize Vekî', Süfyân ve bir râvi tarikiyle Mücâhid'in, {فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} *"Öyleyse siz de biliyor olduğunuz halde Allah'a ortaklar koşmayın."*[1137] âyeti hakkında "O'nun Tevrat ve İncil'de tek ilah olduğunu (bildiğiniz halde)" dediğini rivayet etmiştir.[1138] **[1/393]**

[٤٨٩] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

489. Müsennâ b. İbrahim bana Kabîsa ve Süfyân tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.[1139]

[٤٩٠] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} يَقُولُ: وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّهُ لَا نِدَّ لَهُ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

490. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} sözü hakkında "Tevrat'ta ve İncil'de O'nun eşi olmadığını bildiğiniz halde" anlamında olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Mücâhid'in, bu yorumu tercih etmesine götüren ve hitabın başkalarına değil de Tevrat ve İncil ehline olduğu görüşünü buna dayandırmasının sebebi, onun, Arapların Rablerini inkâr etmeleri ve başkasını O'na ortak koşmalarıyla birlikte Allah'ın onları yarattığını ve onları rızıklandırdığını bilmediklerini zannetmesidir. Bu bir görüştür ancak övgüsü yüce olan Allah, kitabında onların Allah'ın birliğini itiraf ettiklerini ancak O'na kulluk konusunda başkasını ortak ettiklerini haber vermiştir. Şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur:

1137 Bakara 2/22.

1138 İbn Ebî Hâtim bu rivayeti *Tefsîr*'inde (1/62) 232 no'lu rivayette Süfyân tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/393.

1139 *Tefsîru's-Sevrî*, (42). Bu rivayet 391. sayfadaki rivayetin tamamlayıcısıdır. Türkî, 1/394.

{وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ}

"'Onları kim yarattı?' diye sorsan kuşkusuz 'Allah yarattı' diyecekler."[1140]

Ayrıca şanı yüce Allah şöyle buyurmuştur:

{قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ}

"De ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da işitme ve görme yeteneklerini hükmü altında kim tutuyor? Ölüden diriyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkaran kim? Her türlü işi kim yürütüyor? 'Allah' diye cevap verecekler. 'Öyleyse (O'na ortak koşmaktan) sakınmıyor musunuz?' de." buyurmuştur.[1141]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: {وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} ifadesinin en uygun yorumu İbn Abbas ve Katâde'nin dile getirdiği şu görüştür: Allah Teâlâ Allah'ın vahdaniyetini, O'nun yaratışta ortağı olmadığını bilen fakat O'na başka şeyleri ortak koşan bütün mükellefleri ister Arap ister Acem olsun ister yazmayı bilen ister ümmî olsun bütün insanları kastetmiştir. Hitap her ne kadar Allah Resûlü'nün hicret yurdu (Medine) etrafındaki Ehl-i Kitap kâfirleri ve onların münafıklarına ve onlarla birlikte yaşayıp müşrik iken sonra Allah Resûlü'nün onlara gelmesiyle nifaka geçiş yapanlara olsa da... Bunun sebebi Ehl-i Kitap'ta olduğu gibi Araplarda da Allah'ın bir olduğu, ilk defa yaratmayı başlatan, onları da yaratan ve rızıklandıran olduğu düşüncesinin olması, bu âyette Allah'ın {وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ} sözüyle bu iki gruptan birini kastettiğine dair bir delâlet olmaması, aksine bununla hitabın bütün insanlara genel olup Allah'ın {يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ} sözüyle bütün insanlara meydan okumuş olmasıdır. **[1/394]**

1140 Zuhruf 43/87.
1141 Yunus 10/31.

[BAKARA SÛRESİ 23. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

"Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!" **(Bakara 2/23)**

1. {وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin."

Allah'ın {وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} *"Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu, yüce Allah tarafından, anlatımına {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ} sözüyle giriş yaptığı kavminin Arap müşriklerine, münafıklarına, Ehl-i Kitap'ın inkârcılarına ve sapkınlarına karşı Peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) verilmiş bir kanıttır. Bu âyetlerle onlara ve bunun gibi olanlara ve en önemli özelliklerini anlattığı kişilere[1142] hitap etmektedir.

Allah Teâlâ şöyle demiştir: "Ey Araplardan ve Ehl-i Kitap'tan inkârcı olan müşrikler! Eğer kulumuz Hz. Muhammed'e (sav) indirdiğimiz nur, açık delil ve hakkı batıldan ayıran Furkân'ın âyetlerinin benden olduğu ve onu ona indirenin ben olduğum konusunda şüphe içerisindeyseniz ve ona inanıp söylediklerini tasdik etmiyorsanız, onun delilini geçersiz kılacak bir delil getirin. Çünkü siz nübüvvet sahibi her kişinin, peygamberlik iddiasında haklı olduğuna dair delilinin, bütün mahlukatın benzerini getirmekten aciz bırakacak bir delil getirmesi olduğunu biliyorsunuz. Muhammed'in (sav) peygamberliğine dair doğru olduğuna ve getirdiği şeyin benim tarafımdan olduğuna dair delili, hepinizin yardımcılarınızın ve avanelerinizin, benzer bir sûreyi getirememiş olmanızdır.

1142 "En önemli özelliklerini anlattığı kişilere" ifadesi Halebî nüshasındaki وَأَخْبَرَ بِأَهَمِّ نُعُوتِهَا ilavesinden kaynaklanmaktadır. Türkî, 1/395.

Daha önce gelmiş geçmiş peygamberler ve elçilerimin doğruluklarına ve peygamberliklerine dair delil bütün yarattıklarımı benzerini getirmekten aciz kaldıkları gibi eğer sizler fesâhat, belâgat ve dili ustaca kullanma konusunda parlak kimseler olmanıza rağmen bundan aciz kalıyorsanız sizin dışınızdaki olanlar bundan daha fazla acizdir. İşte bu durumda sizde Muhammed'in (sav) bunu uydurmadığı gerçeği yerleşecektir. Çünkü bu bir uydurma olsaydı mahlukatın tamamı benzerini getirmekten aciz olmazdı. Çünkü Muhammed (sav) olsa olsa sizin gibi bir beşerdir ve sizin gibi bir dış görünüş, yaratılış ve dili kullanma becerisine sahipken sizin aciz olduğunuz bir şeyi yapmaya gücü olduğu zannedilebilsin ve onun güç yetirebildiği şeyden sizin aciz olduğunuz düşünülsün." **[1/395]**

2. {فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} "Benzeri bir sûre getirin."

Müfessirler Allah'ın {فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} *"Benzeri bir sûre getirin."* sözü hakkında ihtilaf etmişlerdir.

[٤٩١] فَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} يَعْنِي مِنْ مِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ حَقًّا وَصِدْقًا لَا بَاطِلَ فِيهِ وَلَا كَذِبَ.»

491. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, {فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} *"Benzeri bir sûre getirin."*[1143] âyetiyle, "İçinde batıl ve yalan bulunmayan bu Kur'ân gibi hakikat ve doğru olanı getirin." demek istediğini söylediğini rivayet etmiştir.[1144]

[٤٩٢] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، «فِي قَوْلِهِ: {فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} يَقُولُ: بِسُورَةٍ مِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ.»

492. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} *"Benzeri bir sûre getirin."*[1145] sözü

1143 Bakara 2/23.

1144 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/63) 238 no'lu rivayette Yezîd tarikiyle tahriç etmiştir ve Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/35) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/396.

1145 Bakara 2/23.

hakkında "Bu Kur'ân gibi (özelliklere sahip) bir sûre getirin." dediğini rivayet etmiştir.[1146] **[1/396]**

[٤٩٣] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَاهِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} مِثْلِ الْقُرْآنِ.»

493. Muhammed b. Amr el-Bâhilî bana Ebû Âsım, Îsâ b. Meymûn ve Abdullah b. Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} *"Benzeri bir sûre getirin."*[1147] âyeti için "Kur'ân'ın benzerini (getirin)." dediğini rivayet etmiştir.[1148]

[٤٩٤] وَحَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

494. Müsennâ bize Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٩٥] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} قَالَ: مِثْلِهِ، مِثْلِ الْقُرْآنِ.»

495. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in {فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} *"Benzeri bir sûre getirin."*[1149] âyetiyle ilgili "Bir benzerini, (yani) Kur'ân'ın benzerini (getirin)." dediğini rivayet etmiştir.

1- Mücâhid ve Katâde'den zikrettiğimiz görüşün mânası; "Şanı yüce olan Allah'ın, Peygamberi (sav) konusunda onunla tartışmaya girişen kâfirlere 'Ey Araplar! Hz. Muhammed'in (sav) sizin diliniz ve konuştuğunuz dilin anlamlarıyla getirdiği gibi siz de kendi konuştuğunuz dilinizden bu Kur'ân'ın benzeri bir sûre getirin.'" şeklindedir.

1146 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/35) bu rivayeti Abdürrezzâk'a isnad eder. Türkî, 1/397.

1147 Bakara 2/23.

1148 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/63) 237 no'lu rivayette İbn Ebî Necîh tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/397.

1149 Bakara 2/23.

2- Başka bir grup şöyle demiştir: "{فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} *"Benzeri bir sûre getirin."*[1150] sözünün mânası 'İnsanlardan Muhammed gibi birinden bir sûre getirin. Çünkü Muhammed de sizin gibi bir beşerdir.' şeklindedir."

Mücâhid ve Katâde'nin benimsediği ilk tefsir doğru tefsirdir. Çünkü övgüsü yüce olan Allah başka bir sûrede şöyle buyurmuştur:

{أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ}

"Yoksa 'Onu Muhammed uydurdu' mu diyorlar? De ki: 'Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım.'"[1151]

Bilinmektedir ki sûre Hz. Muhammed için benzer ve denk değildir ki "Hz. Muhammed'in benzeri bir sûre" denilmesi caiz olsun. **[1/397]**

Eğer bir kimse bize "Sen {فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} *"Benzeri bir sûre getirin."*[1152] sözüyle Allah bu Kur'ân'ın bir benzerini (getirin)." anlamını kastettiğini söyledin, pekâlâ Kur'ân'ın bir benzeri var mıdır ki onun benzeri bir sûre getirin denilsin?" derse ona şöyle cevap verilir:

Allah bu sözüyle "söz dizimi ve anlam noktasında diğer sözlerden farkı ortaya çıkacak Kur'ân'a benzer bir sûre getirin." anlamını kastetmemiş, "beyân konusunda onun benzeri bir sûre getirin." anlamını kastetmiştir. Çünkü Kur'ân'ı Allah Arap diliyle indirmiştir. Arapların sözü de şüphe yok ki Arapça olması noktasında Kur'ân'a benzerdir. Kur'ân'ın diğer sözlere olan farkı ortaya çıkacak olan mâna noktasında ise bu açıdan onun ne bir dengi ne de bir benzeri vardır.

Övgüsü yüce olan Allah onlara karşı elçisi Hz. Muhammed'i (sav) onu onlara karşı getirdiği Kur'ân'dan bir delille desteklemiştir. Çünkü Kur'ân onların beyânları gibi bir beyân ve onların dilleriyle inmiş bir kelâm olduğu halde kavmi beyân konusunda ona benzeri bir sûre getirmekten aciz kalmışlardır. Övgüsü yüce olan Allah onlara;

"Kuluma tarafımdan indirmiş olduğum şey hakkında bir şüphe içerisindeyseniz Arapça noktasında onun dengi olan kelâmınızdan bir sûre getirin. Çünkü siz Arapsınız ve Kur'ân da sizin beyânınızın benzeri bir

---

1150 Bakara 2/23.
1151 Yûnus 10/38.
1152 Bakara 2/23.

beyân ve sizin sözünüzün benzeri bir sözdür." demiştir. Böylece onlara Kur'ân'ın indirildiği dilin benzeri olan bir dilin dışında bir dille bir sûre getirmeleri sorumluluğu yüklememiştir ki;

"Biz o dili iyi kullanabilseydik benzerini getirebilirdik. Onun benzerini getirmeye güç yetiremeyiz, çünkü biz benzeri bir sûre getirildiği dili konuşanlar değiliz, senin bize karşı geçerli bir delilin yoktur, çünkü biz konuştuğumuz dilin dışında bir dille Kur'ân'ın benzerini getirmekten aciz kalırsak -ki biz o dili konuşanlar değiliz- insanlar içerisinde bizim dilimizi konuşmayan bize benzerini getirme sorumluluğu yüklediğin dili konuşup benzerini getirmeye güç yetirebilecek birçok insan var." diyebilsinler. Fakat övgüsü yüce olan Allah onlara şöyle demiştir:

"Onun benzeri bir sûre getirin, çünkü o, sizin dilinizledir. Eğer Muhammed (sav) bunu kendisi yazmışsa ve uydurmuşsa siz bir araya geldiğiniz ve kendi dilinize ve beyân anlayışınıza benzer bir sûre getirmek üzere yardımlaştığınız zaman onu yazmaya, sözlerini dizmeye ve kelimelerini bir araya getirmeye Muhammed'den (sav) daha fazla fazla muktedirsiniz. Mademki bunu ondan daha fazla yapabilme gücüne sahip değilsiniz; o halde siz bir topluluk olarak, Muhammed de tek başına olduğu halde onun güç yetirdiği şeylerde onu asla aciz bırakamayacaksınız; eğer Muhammed'in (as) benim dışımda birinden onu yazıp uydurduğu iddianız ve zannınızda samimiyseniz [haydi bunu yapın ve onu aciz bırakın da görelim]..." **[1/398]**

3. {وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}
"Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!"

Yüce Allah'ın {وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} sözünün tefsiri:

Müfessirler {وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!"*[1153] sözünün tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas şu rivayette görüşünü dile getirmiştir:

1153 Bakara 2/23.

[٤٩٦] مَا حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ} يَعْنِي أَعْوَانَكُمْ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}.»

496. Muhammed b. Humeyd bize Seleme, İbn İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzatlı kölesi Muhammed b. Ebî Muhammed ve İkrime veya Saîd tarikiyle İbn Abbas'ın {وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ} *"Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın!"*[1154] âyeti hakkında{إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Eğer düşüncenizde dürüstseniz"*[1155] yardımcılarınızı çağırın." demek olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[1156]

[٤٩٧] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ} نَاسٌ يَشْهَدُونَ.»

497. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ} *"Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın!"*[1157] âyeti(nde kastedilenin) şahitlik eden insanlar olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.[1158] **[1/399]**

[٤٩٨] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

498. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.

[٤٩٩] وَحَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: "قَوْمٌ يَشْهَدُونَ لَكُمْ."

1154 Bakara 2/23.
1155 Bakara 2/23.
1156 İbn Hişâm, *Sîret*, (1/533-534); İbn Ebî Hâtim bu rivayeti *Tefsîr*'inde (1/63-64) 240 no'lu rivayette Seleme tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/399.
1157 Bakara 2/23.
1158 Rivayet *Tefsîru Mücâhid*'de (197) geçmektedir. Onun tarikiyle de bu rivayete İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/64) 232 no'lu rivayette yer vermiştir. Türkî, 1/399.

499. Ebû Küreyb bize Vekî', Süfyân ve bir râvi tarikiyle Mücâhid'in (ilgili âyetteki şahitler için) sizin lehinize şahitlik edecek bir kavim olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

[٥٠٠] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ} قَالَ: نَاسٌ يَشْهَدُونَ.» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: "شُهَدَاءَكُمْ عَلَيْهَا إِذَا أَتَيْتُمْ بِهَا أَنَّهَا مِثْلُهُ مِثْلُ الْقُرْآنِ. وَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ لِمَنْ شَكَّ مِنَ الْكُفَّارِ فِيمَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ."

500. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in {وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ} *"taptıklarınızı da yardıma çağırın!"*[1159] âyeti(nde kastedilenin) şahitlik eden insanlar olduğunu söylediğini rivayet etmiştir. İbn Cüreyc şöyle demiştir: "(Âyette kastedilenin) Benzerini getirdiğiniz zaman getirdiğiniz şeyin Kur'ân'ın benzeri olduğuna dair şahitlerinizi (çağırın). Bu, Allah'ın Hz. Muhammed'in (sav) getirdiği (kitap) konusunda şüphe duyan kâfirlere söylediği sözdür."[1160]

a. {وَادْعُوا} "Çağırın"

Âyette geçen {وَادْعُوا} "çağırın" ifadesi yardım ve imdat isteyin anlamına gelmektedir.

Şâirin dediği gibi:

فَلَمَّا الْتَقَتْ فُرْسَانُنَا وَرِجَالُهُمْ ... دَعُوا يَا لَكَعْبٍ وَاعْتَزَيْنَا لِعَامِرِ

Atlılarımızla onların adamları karşılaştığı zaman
'Ey Ka'b!' diye yardım istediler biz de 'Âmir'e katıldık[1161]

1159 Bakara 2/23.

1160 Şâkir, son cümleyi (وَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ لِمَنْ شَكَّ مِنَ الْكُفَّارِ فِيمَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) İbn Cüreyc'in görüşüne dâhil etmemiştir. Türkî ise dâhil edip kaynak olarak da İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, (1/63) 236 no'lu rivayeti vermiştir. Türkî, 1/400. Ancak İbn Ebî Hâtim sadece bu son cümleye yer vermiş, onu da farklı bir senetten Hasan-ı Basrî'ye nispet etmiştir. Dolayısıyla İbn Cüreyc'in son cümlesi Hasan-ı Basrî'ye ait olmaktadır. (Editörler)

1161 Beyit, er-Râî en-Nemîrî'ye aittir. Şâkir, 1/377. *Dîvân*'ının 145'inci sayfasındadır. Türkî, 1/400.

Şiirde geçen دَعَوْا يَا لَكَعْبٍ ifadesiyle "Ka'b'dan yardım ve imdat istediler." demek istemiştir.

b. {شُهَدَاءَكُمْ} "Şahitleriniz"

شَرِيكٌ kelimesinin çoğulu شُرَكَاءُ, خَطِيبٌ kelimesinin çoğulu خُطَبَاءُ olduğu gibi âyetteki {شُهَدَاءَ} kelimesi de شَهِيدٌ kelimesinin çoğuludur. شُهَدَاءُ kelimesi iddiasının doğru olduğunu ortaya koymak için kendisi dışındaki bir kişi için bir şeye şahit olan kimseye denir. Aynı şekilde bir şeyi gözetleyen kişiye de bu isim verilebilir. Tıpkı dostu ve yareni olduğunu مُجَالِسُهُ kastederek "Falan kişi falanca kişinin yanında oturan kimsedir." جَلِيسُهُ ve onun içki arkadaşı olduğunu مُنَادِمُهُ kastederek "onun dostudur" نَدِيمُهُ denildiği gibi gözetleyici olduğunu مُشَاهِدُهُ kastederek onun şahidi شَهِيدُهُ denilmektedir. **[1/400]**

شُهَدَاءُ kelimesine belirttiğim iki anlam da verilebilen شَهِيدٌ kelimesinin çoğulu olması ihtimal dâhilinde olduğu için bu âyetin en uygun tefsiri İbn Abbas'ın benimsediği görüştür. O da mânasının "Eğer Muhammed'in (sav) size getirdiği şeyin uydurma ve iftira olduğuna dair yalanlamanızda dürüstseniz kendinizi ve sizin dışınızdakileri imtihan etmek için benzeri bir sûre getirme konusunda yardımcılarınızdan ve sizin Allah'a ve Resûlü'ne karşı yalan söylediğinize dair şahitlik edecek ve yardım edecek sizin inkârınız ve münafıklığınızda size destek olacak şahitlerinizden yardım isteyin." şeklinde olmasıdır: Siz onun benzeri bir sûre getirmeye güç yetirebiliyor musunuz ki Muhammed (sav) Kur'ân'ın tamamını kendisi tarafından uydurulmuş olarak getirebilsin?

Mücâhid'in ve İbn Cüreyc'in bu âyetin tefsiri konusunda benimsediği görüşe gelince bu görüşü kabul etmeye bir neden yoktur. Çünkü Allah Resûlü (sav) devrinde kavim üç gruptu: Sahih iman sahibi olanlar, tam anlamıyla inkâr etmiş olanlar, bunların arasında kalmış olan münafıklar. İman sahibi olanlar tam olarak Allah ve elçisine inanıyorlardı. Risalet adına uydurma bir şey getirmiş olsalar ve bunun Kur'ân'ın benzeri olduğunu iddia etseler bile onların yapacakları (şahitlik) hakikat olacağından dolayı kâfirlerin, bu kimselerin mümin kimselerden oluşan şahitler olduğunu iddia etmeleri imkânsızdır. Nifak ve küfür ehline gelince şüphe yok ki eğer onlar batılın haklı çıkarılması ve hakkın yok edilmesi için çağrılmış olsalardı küfürleri ve sapkınlıklarıyla birlikte onu yapmak için yarışırlardı. Kur'ân'ın benzerini getirmiş olsalardı bu iki gruptan hangisi onların şahidi olurdu?

Bu durum tıpkı Allah'ın şöyle buyurduğu gibidir:

{قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا}

"De ki: Yemin ederim, bu Kur'ân'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar."[1162]

Övgüsü yüce olan Allah, bu âyette cinler ve insanlar bir araya gelseler ve onu getirmek üzere yardımlaşsalar, Kur'ân'ın benzerini getiremeyeceklerini haber vermiş ve Bakara sûresinde onları kınayarak onlara meydan okumuştur ve şöyle demiştir:

Allah Teâlâ {وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} *"Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!"* âyetiyle şunu kastediyor: "Muhammed'in (sav) benim tarafımdan size getirdiği şeyin benden olduğu konusunda doğru olduğu konusunda şüphe içerisindeyseniz siz de Kur'ân benzeri bir sûre getirin. Eğer zannınızda haklıysanız bunu yapma konusunda aciz kaldığınız zaman Muhammed'in (sav) ve herhangi bir beşerin de buna güç yetiremeyeceğini bilinceye ve sizde onun benim indirdiğim bir kitap ve vahiy olduğu kanaati yerleşinceye kadar bu konuda birileriniz diğerleriyle yardımlaşsın." **[1/401]**

[BAKARA SÛRESİ 24. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾

***"Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız- o halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır."* (Bakara 2/24)**

1162 İsrâ 17/88.

1. {فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا} "Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız."

Allah'ın {فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا} *"Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız."* sözünün tefsiri:

Allah {فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا} sözüyle "Siz, ortaklarınız ve yardımcılarınız yardımlaştığınız halde eğer Kur'ân benzeri bir sûre getiremezseniz ve böylece imtihanınız ve denemenizle sizin ve yarattığım herkesin aczi ortaya çıkıp onun benden olduğunu bilip sonra da onu yalanlamaya devam ederseniz." demek istemektedir.

Allah'ın {وَلَنْ تَفْعَلُوا} sözü "Kesinlikle sonsuza kadar Kur'ân benzeri bir sûre getiremeyeceksiniz." demektir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥٠١] حَدَّثَنَا بِشْر بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا»، أَيْ لَا تَقْدِرُونَ عَلَى ذَلِكَ وَلَا تُطِيقُونَهُ.

501. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, {فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا} âyetiyle alakalı "Yani buna güç yetiremeyeceksiniz ve takat getiremeyeceksiniz." dediğini rivayet etmiştir.[1163]

[٥٠٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا} فَقَدْ تَبَيَّنَ لَكُمُ الْحَقُّ.»

502. İbn Humeyd bize Seleme, İbn İshak, Muhammed b. Ebî Muhammed ve İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın {فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا} âyetiyle alakalı *"Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız."* "O halde size hakikat iyice belirmiştir." dediğini rivayet etmiştir.[1164] **[1/402]**

1163 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/64) 243 no'lu rivayette Saîd b. Beşîr tarikiyle Katâde'den benzerini tahriç etmiştir ve Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/35) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/402.

1164 İbn Hişâm, *Sîret*, (1/534); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/35) bu rivayeti İbn Ebî Hâtim'e isnad eder. Türkî, 1/402.

2. {فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} "O halde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının."

Yüce Allah'ın {فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} sözünün tefsiri:

Övgüsü yüce olan Allah {فَاتَّقُوا النَّارَ} sözüyle şunu kastediyor:

Size onun, benim kitabım olduğu ve benim tarafımdan geldiği açıkça ortaya çıktıktan, sizin ve bütün mahlukatın onun benzerini getirme konusunda aciz kalmanızla onun benim sözüm ve vahyim olduğuna dair size delil sunulduktan sonra, benim tarafımdan size getirdiği şey ve benim vahyim ve indirdiğim kitap sebebiyle elçimi yalanlamanız için ateşe girmekten korunun.

Sonra şanı yüce olan Allah düşmekten sakındırdığı ateşi betimlemiş, insanlar ve taşların onun yakıtı olduğunu haber vermiş ve {الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} demiştir. {وَقُودُهَا} *"ateşin yakıtı"* sözüyle Allah "ateşin odunu" anlamını kastetmiştir. Araplar bu kelimeyi mastar yaparlar. Vâv harfini fethalı yaptığın zaman "odun" anlamında isimdir. الوَقُودُ kelimesinden vâv harfini dammeli yaptığın zaman وَقَدَتِ النَّارُ diyen kimsenin sözünden mastardır. Muzarisi تَقِدُ ve mastarları وُقُودًا وَقِدَةً وَوُقْدَانًا وَوَقْدًا olur ve bununla "ateş tutuştu" anlamı kastedilir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Eğer bir kişi "Taşlara nasıl bir özellik verilmiştir ki cehennem ateşine odun yapılacak kadar insanlarla birlikte anılmıştır?" derse ona;

"Bunlar kibrit taşlarıdır ve bize ulaşan bilgiye göre yakıldığı zaman en fazla ısınan taşlardır." denilir.

Tıpkı şu rivayet gibi:

[٥٠٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ الزَّرَّادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَابِطٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، فِي قَوْلِهِ: «{وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} قَالَ: هِيَ حِجَارَةٌ مِنْ كِبْرِيتٍ خَلَقَهَا اللَّهُ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي السَّمَاءِ الدُّنْيَا يُعِدُّهَا لِلْكَافِرِينَ.»

503. Ebû Küreyb bize Ebû Muâviye, Mis'ar, Abdülmelik b. Meysera ez-Zerrâd, Abdurrahman b. Sâbit ve Amr b. Meymûn tarikiyle Abdullah'ın,

Allah'ın {وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} sözü hakkında "Bunlar gökleri ve yeri yarattığı gün Allah'ın kâfirler için hazırlayarak dünya semasında yarattığı kibritten taşlardır." dediğini rivayet etmiştir.[1165] **[1/403]**

[٥٠٤] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ الزَّرَّادِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} قَالَ: حِجَارَةُ الْكِبْرِيتِ جَعَلَهَا اللَّهُ كَمَا شَاءَ.»

504. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, İbn Uyeyne, Mis'ar, Abdülmelik b. Meysera ez-Zerrâd ve Amr b. Meymûn tarikiyle Abdullah İbn Mes'ûd'un, Allah'ın {وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} sözü hakkında "Allah kibrit taşlarını dilediği gibi yaratmıştır." dediğini rivayet etmiştir.[1166]

[٥٠٥] وَحَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} أَمَّا الْحِجَارَةُ فَهِيَ حِجَارَةٌ فِي النَّارِ مِنْ كِبْرِيتٍ أَسْوَدَ يُعَذَّبُونَ بِهِ مَعَ النَّارِ.»

505. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerden {فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} âyeti için "Taşlara gelince bunlar siyah kibritten taşlardır, ateşle birlikte onlara bunlarla işkence edilir." dediklerini rivayet etmiştir.[1167]

1165 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/64) 2440 no'lu rivayette, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*'de (9026), Hâkim, *el-Müstedrek*'inde (2/261) 494 no'lu rivayette ve Beyhakî *Ba's ve'n-Nüşûr*'da (503) Mis'ar tarikiyle tahriç etmişlerdir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/36) bu rivayeti el-Firyâbî, Saîd b. Mansûr, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Sevrî'nin *Tefsîr*'ine (42) bakılabilir. Türkî, 1/403.

1166 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/36) bu rivayeti Abdürrezzâk'a isnad eder. Türkî, 1/404.

1167 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/89) Süddî'den nakletmiştir ve İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/64) 245 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/404.

[٥٠٦] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، «فِي قَوْلِهِ: {وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} قَالَ: حِجَارَةٌ مِنْ كِبْرِيتٍ أَسْوَدَ فِي النَّارِ. قَالَ: وَقَالَ لِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ: حِجَارَةٌ أَصْلَبُ مِنْ هَذِهِ وَأَعْظَمُ.»

506. Kâsım bize Hüseyin ve Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in, Allah'ın {وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ} sözü hakkında "Bunlar ateş içerisindeki siyah kibritten taşlardır." dediğini rivayet etmiştir. Ayrıca şöyle demiştir: "Amr b. Dînâr bana 'Bunlardan daha sert ve büyük taşlardır.' dedi."[1168]

[٥٠٧] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مِسْعَرٍ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَابِطٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: «حِجَارَةٌ مِنَ الْكِبْرِيتِ خَلَقَهَا اللَّهُ عِنْدَهُ كَيْفَ شَاءَ وَكَمَا شَاءَ.»

507. Süfyân b. Vekî' bize babası, Mis'ar, Abdülmelik b. Meysera, Abdurrahman b. Sâbit ve Amr b. Meymûn tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un "(Bunlar) Allah'ın, kendi katında dilediği gibi ve dilediği şekilde yarattığı taşlardır." dediğini rivayet etmiştir.[1169] **[1/404]**

3. {أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ} "O ateş kâfirler için hazırlanmıştır."

Yüce Allah'ın {أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ} sözünün tefsiri:

Bu kitabımızda daha önce "kâfir" kelimesinin Arapların dilinde bir şeyi örtüyle kapatan olduğunu ve övgüsü yüce olan Allah'ın da kâfirin, yanındaki nimetleri gizleyip üstünü örtmesi ve nankörlük etmesinden dolayı bu ismi verdiğini delillendirmiştik.

Öyleyse Allah'ın {أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ} sözünün mânası şu şekildedir: "Onları yaratma konusunda ve onlara yiyecek ve rızık vermede tek olduğu halde onları ve onlardan öncekileri yaratma konusu tek olan, yeryüzünü onlar için bir döşek yapan, gökten su indirip onlar için rızık olarak

1168 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/89) İbn Cüreyc'den nakletmiştir ve İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*'inde (1/65) 247 no'lu rivayette İbn Cüreyc tarikiyle Amr b. Dînâr'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/404.

1169 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/64) 244 no'lu rivayette, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*'de (9026), Hâkim, *el-Müstedrek*'inde (2/261) Mis'ar tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/404.

meyveler çıkaran Allah'ın, Rableri olduğunu inkâr eden ve O'nunla birlikte kulluk konusunda eşler ve uydurma ilahları ortak koşanlar için hazırlanmıştır."

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥٠٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ} أَيْ لِمَنْ كَانَ عَلَى مِثْلِ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ مِنَ الْكُفْرِ."

508. İbn Humeyd bize Seleme, Muhammed b. İshak, Zeyd b. Sâbit'in âzatlı kölesi Muhammed b. Muhammed ve İkrime veya Saîd tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ} sözü için "Sizin bulunduğunuz inkâr durumunun benzeri bir durumda olanlar için (hazırlanmıştır)" dediğini rivayet etmiştir.[1170]

[BAKARA SÛRESİ 25. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

"İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, 'Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!' diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedî kalacaklardır." **(Bakara 2/25)**

1170 İbn Hişâm, *Sîret*, (1/534); İbn Ebî Hâtim bu rivayeti *Tefsîr*'inde (1/65) 248 no'lu rivayette Seleme tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/405.

1.{وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ} "İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele."

Yüce Allah'ın {وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ} *"İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Allah'ın {وَبَشِّرْ} *"müjdele"* sözüne gelince bununla "onlara haber ver" anlamını kastetmektedir. "Müjde" kelimesinin asıl anlamı, bir kimseye, başkalarından önce sevineceği bir haberi vermektir.**[1/405]**

Bu Allah tarafından, Peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) müjdesini, kendisine, Hz. Muhammed'e (sav) ve Rabbi tarafından getirdiğine inanan, imanlarına bunu doğrulatan ve salih amelleriyle bunu yerleştirenlere ulaştırmasına yönelik bir emirdir. Ona şöyle demiştir: "Ey Muhammed (sav)! Seni yalanlayan, getirmiş olduğun hidâyetin benim tarafımdan olduğunu inkâr eden, seninle inatlaşana, tasdik ettiğini açıkça söyleyen ve getirdiğin şeyin benim tarafımdan olduğunu sözlü bir şekilde itiraf eden ancak inanç olarak inkâr edip amel olarak gerekeni yapmayana değil de özellikle senin, benim elçim olduğunu, getirmiş olduğun hidâyet ve nurun benim tarafımdan olduğunu tasdik eden ve senin dilinden kitabımda yapılmasını gerekli tuttuğum salih amelleri eda etmekle bunu söz olarak kesin olarak ifade edenlere altından ırmaklar akan bahçeleri müjdele. Diğerlerine ise benim katımda yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem hazırlanmıştır."

a.{جَنَّاتٍ} "Cennetler"

الْجَنَّاتُ kelimesi جَنَّةٌ kelimesinin çoğuludur ve الجَنَّةُ kelimesi bahçe anlamındadır.

b. {تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ} "İçinden Irmaklar Akan"

Şanı yüce olan Allah cenneti zikretmekle cennetin zeminini değil de cennetin içerisindeki ağaçlar, meyveler ve fidanları kastetmektedir. Bunun için şanı yüce olan Allah {تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ} *"altından ırmaklar akan"*[1171] demiştir. Çünkü Allah (cc) ırmaklarının suyunun yerin altından değil de

1171 Bakara 2/25.

ağaçların, meyvelerin ve fidanların altından aktığını haber vermeyi kastetmiştir. Çünkü su yerin altından aktığı zaman üzerinde olan kimsenin, ancak kendisiyle yer altındaki su arasındaki perdeyi kaldırmasıyla gözü ondan haz alır. Anlatıldığına göre cennet ırmakları kanalların dışında akar.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥٠٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَشْجَعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: «نَخْلُ الْجَنَّةِ نَضِيدٌ مِنْ أَصْلِهَا إِلَى فَرْعِهَا، وَثَمَرُهَا أَمْثَالُ الْقِلَالِ، كُلَّمَا نُزِعَتْ ثَمَرَةٌ عَادَتْ مَكَانَهَا أُخْرَى، وَمَاؤُهَا يَجْرِي فِي غَيْرِ أُخْدُودٍ.»

509. Ebû Küreyb bize Eşcaî, Süfyân, Amr b. Mürre ve Ebû Ubeyde tarikiyle Mesrûk'tan şöyle rivayet etmiştir: "Cennetin hurması kökünden dalına kadar salkım salkımdır. Meyvesi de üzüm asması gibidir. Bir meyve koparıldığında onun yerine bir diğeri çıkar. Suyu da yataklarının dışında akar."[1172] **[1/406]**

[٥١٠] حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ بن موسى قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مِسْعَرُ بْنُ كِدَامٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بِنَحْوِهِ.

510. Mücâhid b. Musa bize Yezîd, Mis'ar b. Kidâm ve Amr b. Mürre tarikiyle Ebû Ubeyde'den benzerini rivayet etmiştir.[1173]

[٥١١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ مُرَّةَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ فَذَكَرَ مِثْلَهُ قَالَ: فَقُلْتُ لِأَبِي عُبَيْدَةَ: مَنْ حَدَّثَكَ، فَغَضِبَ وَقَالَ: مَسْرُوقٌ.

511. Muhammed b. Beşşâr bize İbn Mehdî tarikiyle Süfyân'ın "Amr b. Mürre'nin Ebû Ubeyde'den rivayette bulunduğunu işittim." dediğini ve rivayetin benzerini zikretmiş ve (Amr b. Mürre'nin) "Ebû Ubeyde'ye;

1172 Beyhakî, *Ba's ve'n-Nüşûr*'da (320) Sevrî tarikiyle; İbn Ebi'd-Dünyâ, Sıfatü'l-Cenne'de (49) Amr b. Mürre tarikiyle tahriç etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/38) bu rivayeti Hennâd, İbn Ebî Hâtim ve Ebu'ş-Şeyh'e isnad eder. Türkî, 1/406-407.

1173 İbn Ebî Şeybe, (13/97) Mis'ar tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/407.

'Sana bunu kim rivayet etti?' dedim. O da kızdı ve

'Mesrûk' dedi." dediğini rivayet etmiştir.[1174]

Durum cennetin nehirlerinin yatakları dışında aktığı şeklinde olduğu zaman cennetlerle kastedilenin cennetin zemini değil ağaçları, fidanları ve meyveleri olduğu konusunda şüphe yoktur. Çünkü Mesrûk'un zikrettiğine göre ırmakları zeminin üzerinde fidanlarının ve ağaçlarının üzerinde akmaktadır. Bu da cennetin betimlemesine ırmaklarının yerin altında akmasından daha uygundur.

Allah önceki âyette kendisiyle birlikte uydurma ilahlar ve eşler edinen küfür ehli için hazırladığı azabı haber vererek O'na kendisinden başkasını şirk koşmaktan, masiyet işleyerek ve O'na itaati terk ederek azabına uğramaktan sakındırdığı gibi bu âyetle bunları kendi katında itaat ve iman ehli için hazırladığını haber vererek kullarını imana rağbet ettirmekte ve kendisine kulluğa teşvik etmektedir.

2. {كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} "Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, 'Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!' diyecekler."

Yüce Allah'ın {كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا} *"Ondan her rızıklandırıldıklarında"*[1175] sözüyle "Cennetlerden her rızıklandırıldıklarında" anlamını kastetmektedir. هَا/hâ zamiri الجَنَّاتُ kelimesine dönmektedir. Kastedilen ise ağaçlarıdır. Sanki şöyle demiştir: "Allah'ın, cennetinde, iman eden ve salih amel işleyenler için hazırladığı bahçelerin ağaçlarının meyvelerinden her rızıklandırıldıklarında onlar 'Bu, daha önce rızıklandırıldığımız şeydir.' derler." **[1/407]**

Müfessirler Allah'ın {هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} *"Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!"*[1176] sözünün tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları Bazıları bunun tefsirinin 'Bu, daha önce dünyada rızıklandırıldığımız şeydir.' anlamında olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

1174 Ebû Nu'aym, Sıfatü'l-Cenne'de (315) İbn Mehdî tarikiyle tahriç etmişlerdir. Türkî, 1/407.

1175 Bakara 2/25.

1176 Bakara 2/25.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥١٢] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا: «{هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} قَالَ: إِنَّهُمْ أُتُوا بِالثَّمَرَةِ فِي الْجَنَّةِ، فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَيْهَا قَالُوا: هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ فِي الدُّنْيَا.“

512. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin “{هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} *“Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!”*[1177] âyeti hakkında “Onlara cennette meyve verilir, ona baktıkları zaman 'Bu, daha önce dünyada rızıklandırıldığımız şeydir.' derler” dediklerini rivayet etmiştir.[1178]

[٥١٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالُوا: «{هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ}: أَيْ فِي الدُّنْيَا.“

513. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'nin {هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} *“Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!”*[1179] ifadesiyle ilgili “Yani dünyada (rızıklandırıldığımız)” dediğini rivayet etmiştir.

[٥١٤] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالُوا: «{هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} يَقُولُونَ: مَا أَشْبَهَهُ بِهِ.“

514. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa b. Meymûn ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} *“Bu (tıpkı) daha önce bize*

1177 Bakara 2/25.

1178 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/90) bu rivayeti Süddî'den zikretmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/38) bu rivayeti Taberî'ye isnad eder. İbn Ebî Hâtim bu rivayeti *Tefsîr*'inde (1/66) 257 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/408.

1179 Bakara 2/25.

verilen rızık!"[1180] âyetiyle ilgili "Ne kadar da (dünyadakilere) benziyor derler." dediğini rivayet etmiştir.[1181] **[1/408]**

[٥١٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

515. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.

[٥١٦] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، قَالُوا: «{هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} فِي الدُّنْيَا، قَالَ: {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} يَعْرِفُونَهُ."

516. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in {هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} ifadesiyle alakalı; "Onlar '*Bunlar* dünyada *daha önce rızıklandırıldığımız şeydir.*' derler." dediğini rivayet etmiş ve {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} ifadesiyle alakalı "o meyveleri tanırlar." demiştir.[1182]

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Bunun tefsiri şu şekildedir: 'Renk ve tat yönünden birbirine çok fazla benzediği için bundan önce cennet nimetlerinden rızıklandırıldığımız şeylerdir.' derler. Bu sözü söylemelerinin gerekçesi cennet nimetlerinin her biri koparıldığında onun yerine diğerinin onun yerine dönmesidir."

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥١٧] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ مُرَّةَ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، قَالَ: «نَخْلُ الْجَنَّةِ نَضِيدٌ مِنْ أَصْلِهَا إِلَى فَرْعِهَا، وَثَمَرُهَا مِثْلُ الْقِلَالِ، كُلَّمَا نُزِعَتْ مِنْهَا ثَمَرَةٌ عَادَتْ مَكَانَهَا أُخْرَى.»

517. İbn Beşşâr bize İbn Mehdî tarikiyle Süfyân'ın "'Urve b. Mürre'nin Ebû Ubeyde'den rivayette bulunduğunu işittim ve cennetin hurması

1180 Bakara 2/25.

1181 *Tefsîru Mücâhid*, (198); onun tarikiyle rivayeti zikreden İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/66) 258 no'lu rivayette "Her bir (meyve) çeşidinin benzeri vardır." ilavesi vardır. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/38) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/409.

1182 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/90) bu rivayeti İbn Zeyd'den zikretmiştir. Türkî, 1/409.

kökünden dalına kadar salkım salkımdır ve meyvesi üzüm asmalığı gibidir, bir meyve koparıldığından onun yerine bir diğeri çıkar" dediğini rivayet etmiştir.[1183]

3- Şöyle demişlerdir: "Koparılan ve yenilen meyvenin yerine benzeri geldiği için meyveler cennet ehline bütün özellikleriyle benzer gelmektedir. Bundan dolayı Allah her mânada hepsinin benzemesinden dolayı {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} *"Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir."*[1184] demiştir. Bazıları ise "Her ne kadar tatları farklı olsa da renkleri benzediği için {هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} *"Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!"*[1185] dediklerini" söylemişlerdir. **[1/409]**

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥١٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْحُسَيْنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْخٌ مِنَ الْمِصِّيصَةِ عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: «يُؤْتَى أَحَدُهُمْ بِالصَّحْفَةِ فَيَأْكُلُ مِنْهَا، ثُمَّ يُؤْتَى بِأُخْرَى فَيَقُولُ: هَذَا الَّذِي أُتِينَا بِهِ مِنْ قَبْلُ، فَيَقُولُ الْمَلَكُ: كُلْ فَاللَّوْنُ وَاحِدٌ وَالطَّعْمُ مُخْتَلِفٌ."

518. Kâsım b. Hüseyin bize Hüseyin b. Dâvûd, Missîsa'dan[1186] bir şeyh (Haccâc b. Muhammed) ve Evzâî tarikiyle Yahyâ b. Ebî Kesîr'den şöyle rivayet etmiştir: "Birisine kâse verilir ve ondan yer. Sonra diğeri verilir ve 'Bu bize daha önce verilendir.' der. Melek de 'Ye! Rengi birdir tadıysa farklıdır.' der."[1187]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu tefsir âyetin (muhtemel) tefsirindendir. Ne var ki tilavetin zahiri onun doğruluğunu reddetmektedir. Tefsirin doğru olduğuna delâlet eden ve sahihliğini ortaya koyan şey bunun mânasının "Bu daha önce dünyada rızıklandırdığımız şeydir." şeklinde olduğunu benimseyenlerin görüşüdür. Bu da Allah'ın {كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ

1183 Bu rivayetin tahrici 406'da geçmişti. Türkî, 1/409.
1184 Bakara 2/25.
1185 Bakara 2/25.
1186 "Massîsa" veya "Misis", Ceyhan nehrinin kıyısında Şam bölgesinin sınır bölgesinde Antakya ve Rum bölgesinin arasında Tarsus'a yakın bir şehirdir. *Mu'cemü'l-Büldân*, 4/557. Türkî, 1/410.
1187 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/67) 261 no'lu rivayette Âmir b. Yesâf tarikiyle Yahyâ b. Ebî Kesîr'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/410.

{ثَمَرَةٍ رِزْقًا "*Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde*"[1188] demesinden dolayıdır. Bundan dolayı da Allah (cc) cennet meyvesinden her rızıklandırıldıklarında cennet ehlinin sözünün "Bu daha önce dünyada rızıklandırdığımız şeydir." şeklinde olduğunu haber vermiş ve bu söylemlerinin (meyvelerin) bazıları hakkında olup bazıları hakkında olmadığı şeklinde bir tahsiste bulunmamıştır. Şanı yüce olan Allah'ın bu sözlerinin cennet meyvelerinden her bir rızıklandırıldıklarında olduğunu haber verdiğine göre cennete girip yerleşmelerinden sonra, verilen meyvelerden rızıklandırıldığı her defasında ve daha önce hiçbir cennet meyvesi tatmadan önce olduğu konusunda şüphe yoktur. **[1/410]**

Onların bu sözlerinin (cennette nimetlendirilme sürecinin) ortasında ve ilerleyen süreçlerde olduğu gibi işin başlangıcında da böyle olduğu konusunda şüphe olmadığına göre cennet nimetlerinden rızıklandırıldıkları ilk rızık için "Daha önce rızıklandırıldığımız bu meyveler cennet meyvelerindendir." demeleri imkânsızdır. Öyleyse daha önce söz konusu olmayan ve ilk defa rızıklandırıldıkları şey için "Bu, daha önce rızıklandırıldığımız şeydir." demeleri nasıl mümkün olsun? Bu ancak onlara bunaklık ve şaşkınlık isnadı olur ki bu da doğru değildir. Zira Allah onları böyle şeylerden temizlemiştir. Veya onların cennet nimetlerinden ilk defa rızıklandırıldıkları meyveler için böyle söylemleri için bir sebep olması gerekir ki Allah'ın {كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا} "*Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde*"[1189] sözüyle ne kastetmiş olduğu anlaşılmış, onların sadece bir hallerinin anlatılmış olduğu belirlenebilmiş olsun. Böylece anlattıklarımız şeylerden âyetin mânasının "İman eden ve salih amel işleyenler cennet meyvelerinden her rızıklandırıldıklarında 'Bu, daha önce dünyada rızıklandırıldığımız şeydir.' derler." şeklinde olduğu ortaya çıkmış olmaktadır.

Eğer bir kimse soru sorsa ve "Daha önce rızıklandırıldıkları şeyi yedikleri kesin olarak yok sayıldıktan sonra nasıl kavim {هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} "*Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!*"[1190] dedi? Cennet ehlinin, hakikati olmayan bir şeyi söylemesi nasıl mümkün olur?" derse. Ona şöyle cevap verilir:

1188 Bakara 2/25.
1189 Bakara 2/25.
1190 Bakara 2/25.

Durum senin benimsediğin görüşten farklıdır. Bunun mânası; "Bu daha önce rızıklandırıldığımız rızık ve meyvelerin çeşidindendir." şeklindedir. Tıpkı bir kişinin diğerine "Falanca kişi sana şöyle şöyle renklerde yemek, kebap ve tatlı pişirdi." demesi gibidir. Bu söz kendisine söylenen kimse;

"Bu, benim evimdeki yemeğimdir." der. Bununla da onun için hazırladığını söylediği yemeğin aynısının kendisinin yemeği olduğunu değil de arkadaşının onun için hazırladığını bahsettiği çeşidin onun yemeği olduğunu kastetmektedir. Bilakis bu, bu cümleyi duyan kimsenin bunu murad ettiği veya kastettiğinin düşünülmesi mümkün olmayan şeylerdendir. Çünkü bu, söz sahibinin sözünün bağlamına aykırıdır. Konuşan herkesi sözü insanlar içerisinde bilinmeyen mânalarına değil insanlar arasında bilinen yaygın anlamlarına yönlendirilir. Aynı durum Allah'ın {قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} *"Dediler ki: 'Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!'"*[1191] sözü için de geçerlidir. Çünkü daha önce rızıklandırıldıkları şeyler yok olmuştur. Bundan dolayı daha önce bu kitabımızda açıkladığımız üzere onların bu ifadeyle daha önce rızıklandırıldıkları şeylerin çeşidini, özellik ve renk açısından aynı cinsini kastettikleri bilinmektedir. **[1/411]**

3. {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} "Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir."

Yüce Allah'ın {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} sözünün tefsiri:

{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} ifadesindeki ه zamiri rızık kelimesine dönmektedir. Tefsiri şu şekildedir: "Rızıklandırıldıkları şey onlara benzer getirilmiştir."

Müfessirler المُتَشَابِهُ kelimesinin tefsirinde ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları "Onun benzerlik yönü hepsinin kaliteli olup kötü olmamasıdır." demişlerdir. **[1/412]**

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥١٩] حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ أَسْلَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا النَّضْرُ بْنُ شُمَيْلٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنِ الْحَسَنِ «فِي قَوْلِهِ: {مُتَشَابِهًا} قَالَ: خِيَارًا كُلُّهَا لَا رَذْلَ فِيهَا.»

1191 Bakara 2/25.

519. Hallâd b. Eslem bize Nadr b. Şümeyl ve Ebû Âmir tarikiyle Hasan'ın, Allah'ın {مُتَشَابِهًا} sözüyle ilgili "Hepsi iyidir içinde kötüsü yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[1192]

[٥٢٠] وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ: قَرَأَ الْحَسَنُ آيَاتٍ مِنَ الْبَقَرَةِ، فَأَتَى عَلَى هَذِهِ الْآيَةِ: {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} قَالَ: أَلَمْ تَرَوْا إِلَى ثِمَارِ الدُّنْيَا كَيْفَ تَرْذُلُونَ بَعْضَهُ؟ وَإِنَّ ذَلِكَ لَيْسَ فِيهِ رَذْلٌ."

520. Yakub b. İbrahim bana İbn Uleyye tarikiyle Ebû Recâ'dan şöyle rivayet etmiştir: "Hasan, Bakara sûresinden bazı âyetler okudu ve {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} ifadesine geldi. Dedi ki: 'Dünyanın meyvelerine bakmaz mısınız? Onların bir kısmını siz nasıl beğenmeyip küçümsüyorsunuz? İşte (âhiret meyvelerinde) kötü olan yoktur.'"

[٥٢١] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، قَالَ: قَالَ الْحَسَنُ: «{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} قَالَ: يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا لَيْسَ فِيهِ مَرْذُولٌ."

521. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Hasan'ın, Allah'ın {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} sözüyle alakalı "(Meyveler) Birbirine benzemektedir ve içinde kötü olan yoktur." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٢٢] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} أَيْ خِيَارًا لَا رَذْلَ فِيهِ، وَإِنَّ ثِمَارَ الدُّنْيَا يُنَقَّى مِنْهَا وَيُرْذَلُ مِنْهَا، وَثِمَارُ الْجَنَّةِ خِيَارٌ كُلُّهُ لَا يُرْذَلُ مِنْهُ شَيْءٌ."

522. Bişr bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} ifadesiyle alakalı "Yani içinde kötü yoktur, hepsi iyidir. Dünya meyveleri kaliteli olarak ayrıştırılır ve bazıları kötü olarak kenara ayrılır. Cennet nimetlerinin ise hepsi iyidir ve hiçbir tanesi kötü olarak kenara ayrılmaz." dediğini rivayet etmiştir.[1193]

1192 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/38) bu rivayeti Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/413.

1193 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/67) 263 no'lu rivayette Saîd b. Beşîr tarikiyle Katâde'den tahriç etmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/38) bu rivayeti Abd b.

[٥٢٣] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: "ثَمَرُ الدُّنْيَا مِنْهُ مَا يَرْذُلُ وَمِنْهُ نَقَاوَةٌ، وَثَمَرُ الْجَنَّةِ نَقَاوَةٌ كُلُّهُ يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا فِي الطِّيبِ لَيْسَ مِنْهُ مَرْذُولٌ ».

523. Kâsım bize Hüseyin ve Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in "Dünya meyvelerinden kötü olanı ve iyi olanı vardır. Cennet nimetlerinin ise tamamı iyidir ve güzel olma noktasında birbirine benzerdir ve içinde kötü olan yoktur." dediğini rivayet etmiştir.[1194] **[1/413]**

2- Bazıları "(Cennet meyveleri) Renk açısından benzer, tat açısından farklıdır" demişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٢٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} فِي اللَّوْنِ وَالْمَرْأَى، وَلَيْسَ يُشْبِهُ الطَّعْمَ."

524. Musa bana Amr, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin "{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} âyeti hakkında "Renk ve görünüş olarak onlara benzer gelmektedir, tadı benzememektedir." dediklerini rivayet etmiştir.[1195]

[٥٢٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} مِثْلَ الْخِيَارِ."

Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/413.

1194 İbnü'l-Kayyim bu rivayeti *Hâdi'l-Ervâh*'ta (133) İbn Cüreyc'den zikretmiştir. Türkî, 1/413.

1195 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/91) bu rivayeti Taberî'den zikretmiştir. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/38) bu rivayeti Taberî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbına isnad eder. Türkî, 1/414.

525. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} âyetiyle ilgili "Salatalık gibi" dediğini rivayet etmiştir.[1196]

[٥٢٦] وَحَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} لَوْنُهُ، مُخْتَلِفًا طَعْمُهُ، مِثْلَ الْخِيَارِ مِنَ الْقِثَّاءِ.»

526. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} âyetiyle ilgili "Rengi (benzer), tadı farklıdır. Acur türünden salatalık gibi." dediğini rivayet etmiştir.[1197]

[٥٢٧] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَيَخْتَلِفُ الطَّعْمُ.»

527. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî' b. Enes'ten şöyle rivayet edilmiştir: "{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} 'Yani birbirine benzer ve tadı birbirinden farklılık arz eder.'"[1198]

[٥٢٨] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَنْبَأَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «فِي قَوْلِهِ: {مُتَشَابِهًا} قَالَ: مُشْتَبِهًا فِي اللَّوْنِ وَمُخْتَلِفًا فِي الطَّعْمِ.»

528. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, Sevrî ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {مُتَشَابِهًا} sözü hakkında "Renk konusunda benzer, tat konusunda farklıdır." dediğini rivayet etmiştir.[1199] **[1/414]**

[٥٢٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} مِثْلَ الْخِيَارِ.»

1196 Mücâhid, *Tefsîr*, 198. Türkî, 1/414.

1197 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/38) bu rivayeti Vekî' ve Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/414.

1198 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/67) 262 no'lu rivayette İbn Ebî Ca'fer tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/414.

1199 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/38) bu rivayeti Abdürrezzâk'a isnad eder. Sevrî'nin *Tefsîr*'ine bakılabilir. Türkî, 1/415.

529. Kâsım bize Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in, {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} âyeti hakkında "Salatalık gibi" dediğini rivayet etmiştir.

3- Bazıları "Rengi ve tadı benzerdir." demişlerdir.

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٣٠] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَوْلُهُ: «{مُتَشَابِهًا} قَالَ: اللَّوْنُ وَالطَّعْمُ.»

530. Süfyân b. Vekî' bize babası, Süfyân ve bir râvi tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {مُتَشَابِهًا} sözüyle alakalı "Rengi ve tadı benzerdir." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٣١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَيَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ: «{مُتَشَابِهًا} قَالَا: فِي اللَّوْنِ وَالطَّعْمِ.»

531. Müsennâ bana İshak, Abdürrezzâk, Sevrî ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in ve Yahyâ b. Saîd'in, Allah'ın {مُتَشَابِهًا} sözü hakkında "Rengi ve tadı açısından (benzerdir)." dediklerini rivayet etmiştir.

4- Bazıları şöyle demişlerdir: "Cennet meyvesiyle dünya meyvesinin benzerlikleri -tatları farklı olsa da- renktedir."

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٣٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} قَالَ: يُشْبِهُ ثَمَرَ الدُّنْيَا غَيْرَ أَنَّ ثَمَرَ الْجَنَّةِ أَطْيَبُ.»

532. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} âyetiyle alakalı "Dünya meyvesine benzerdir; ancak cennet meyvesi daha güzeldir." dediğini rivayet etmiştir.[1200]

1200 İbnü'l-Enbârî, *el-Ezdâd*'da (386) Muhammed b. Sevr tarikiyle Ma'mer'den tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/38) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/415.

[٥٣٣] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: قَالَ حَفْصُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ أَبَانَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، «فِي قَوْلِهِ: {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} قَالَ: يُشْبِهُ ثَمَرَ الدُّنْيَا، غَيْرَ أَنَّ ثَمَرَ الْجَنَّةِ أَطْيَبُ».

533. Müsennâ bana İshak, Hafs b. Ömer, Hakem b. Ebân tarikiyle İkrime'nin {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} âyetiyle alakalı "Dünya meyvesine benzerdir ancak cennet meyvesi daha güzeldir" dediğini rivayet etmiştir.[1201] **[1/415]**

5- Bazıları şöyle demiştir: "Cennetteki hiçbir şey dünyadakine isimden başka hiçbir şekilde benzemez."

Bu Görüşü Benimseyenlerden Gelen Rivayetler:

[٥٣٤] حَدَّثَنِي أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَشْجَعِيُّ، ح وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَا جَمِيعًا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي ظَبْيَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ فِي حَدِيثِهِ عَنِ الْأَشْجَعِيِّ: "لَا يُشْبِهُ شَيْءٌ مِمَّا فِي الْجَنَّةِ مَا فِي الدُّنْيَا إِلَّا الْأَسْمَاءَ". ، وَقَالَ ابْنُ بَشَّارٍ فِي حَدِيثِهِ عَنْ مُؤَمَّلٍ قَالَ: "لَيْسَ فِي الدُّنْيَا مِمَّا فِي الْجَنَّةِ إِلَّا الْأَسْمَاءَ".

534. Ebû Küreyb bize Eşcaî tarikiyle ve Muhammed b. Beşşâr bize Müemmel tarikiyle ikisi şöyle demişlerdir: "Süfyân bize el-A'meş ve Ebû Zabyân tarikiyle İbn Abbas'tan -Ebû Küreyb ise Eşcaî'den aktardığı rivayetinde- 'Cennetteki hiçbir şey dünyadakine isimden başka hiçbir şekilde benzemez.' dediğini; İbn Beşşâr, Müemmel'den aktardığı rivayetinde ise 'Dünyada isimlerinden başka âhirette olan hiçbir şey yoktur.' dediğini rivayet etmiştir."[1202]

[٥٣٥] حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي ظَبْيَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: "لَيْسَ فِي الدُّنْيَا مِنَ الْجَنَّةِ شَيْءٌ إِلَّا الْأَسْمَاءَ".

1201 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/91) bu rivayeti İkrime'den zikretmiştir. Türkî, 1/416.

1202 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/66) 260 no'lu rivayette; Beyhakî, *Ba's ve'n-Nüşûr*'da (368) A'meş tarikiyle tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/38) bu rivayeti Hennâd, Müsedded ve İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Türkî, 1/416.

535. Abbas b. Muhammed bize Muhammed b. Ubeyd, A'meş ve Ebû Zabyân tarikiyle İbn Abbas'ın "Dünyada cennetten -isimleri haricinde- hiçbir şey yoktur." dediğini rivayet etmiştir.

[٥٣٦] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَنْبَأَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدٍ «فِي قَوْلِهِ: {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} قَالَ: يَعْرِفُونَ أَسْمَاءَهُ كَمَا كَانُوا فِي الدُّنْيَا، التُّفَّاحَ بِالتُّفَّاحِ، وَالرُّمَّانَ بِالرُّمَّانِ، قَالُوا فِي الْجَنَّةِ: {هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} فِي الدُّنْيَا {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} يَعْرِفُونَهُ، وَلَيْسَ هُوَ مِثْلَهُ فِي الطَّعْمِ."

536. Yunus b. Abdila'lâ bana İbn Vehb tarikiyle Abdurrahman b. Zeyd'in, Allah'ın {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} sözü hakkında "Meyvelerin isimlerini dünyada olduğu gibi elmayı elma ve narı nar olarak bilirler. Cennette de bunlar daha önce dünyada rızıklandırıldığımız şeylerdir {هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} onlara benzer olarak verilmiştir {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا}, onu tanırlar, ancak tadı aynısı değildir." dediğini rivayet etmiştir.[1203] **[1/416]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Bu yorumlardan bu âyete en uygun yorum şu görüşü benimseyenin görüşüdür: "Onlara renk ve görünüş olarak benzeri; tat açısından farklı olarak verilmiştir." {كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} âyetinin tefsirinde arz ettiğimiz sebepten dolayı bununla cennet meyvesinin dünya meyvesine renk ve görünüş olarak benzediğini, tat ve zevk verme açısından ise farklı olduğunu kastetmektedir. Bunun mânası şu şekildedir: Cennet meyvelerinden her tattıklarında "Bu, dünyada daha önce rızıklandırıldığımız şeydir." derler. Övgüsü yüce olan Allah cennette onlara verilen şeylerin onlara benzer geldiği için böyle dediklerini onlardan naklederek haber vermiştir. Bununla her ne kadar tat ve zevk açısından farklılık arz etse ve aralarındaki fark açık olsa da cennette onlara verilen şeyle dünyada verilen şeyin renk ve dış görünüş açısından benzerliğini kastetmektedir. Dolayısıyla dünyada cennetteki nimetlerin tam olarak benzeri yoktur.

Allah'ın {قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} *"Dediler ki: 'Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!'"*[1204] sözünün mânasının cennet ehlinin cennet meyvelerinin birbirine benzemesi konusunda bir sözü olduğunu zannedenlerin

---

1203 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/91) bu rivayeti İbn Zeyd'den zikretmiştir. Türkî, 1/416.
1204 Bakara 2/25.

görüşünün yanlış olduğuna dair delil getirmiştik. Bu görüşün yanlış olduğuna dair getirdiğimiz delil (aynı zamanda) Allah'ın {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} sözünün tefsiri konusundaki görüşümüze karşı çıkanların görüşünün yanlış olduğuna dair de bir delildir. Çünkü Allah (cc), kavmin {هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ} *"Bu (tıpkı) daha önce bize verilen rızık!"*[1205] demesinin sebebini {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} sözüyle haber vermiştir. Bunu kabul etmeyen ve cennet meyvelerinin herhangi bir yönden dünya nimetlerine benzer olmasının mümkün olmadığını zanneden kimseye sorulur ve şöyle denir: "Cennetteki meyve, yiyecek ve içecek isimlerinin dünyadaki nimetlerle aynı olması mümkün müdür?" Eğer mümkün olduğunu kabul etmezse Allah'ın kitabının açık ifadelerine muhalefet etmiş olur. Çünkü Allah dünyada kullarına, cennette yanında olan şeyleri dünyada verdikleri isimlerle tanıtmıştır. **[1/417]**

Eğer "Bu mümkündür ve böyledir." derse, ona;

"Peki o zaman beyaz, kırmızı, sarı ve diğer renklerde olması anlamında dünyadaki şeylerin renklerinin, her ne kadar cennet nimetleri dünyadakilerden farklı ve dış görünüş ve görüntü olarak diğerinden üstün olsa da cennettekilerin renklerinin benzeri olmasını niye inkâr ediyorsun? Hâlbuki cisimlerin birbirlerine üstünlükleri sebebiyle müsemmadaki farklılıkla birlikte isimlerde bunun söz konusu olması gibi cennetteki nimetlerin güzellik ve göz alıcılık itibariyle dünyadakilerden farklı olması mümkündür." denilir. Sonra söz tersine çevrilir ve her cevaba aynı şekilde karşılık verilir.

Ebû Musa el-Eş'arî bu konuda şu rivayetteki görüşü benimserdi:

[٥٣٧] حَدَّثَنِي بِهِ ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَعَبْدُ الْوَهَّابِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ قَسَامَةَ، عَنِ الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: "إِنَّ اللَّهَ لَمَّا أَخْرَجَ آدَمَ مِنَ الْجَنَّةِ زَوَّدَهُ مِنْ ثِمَارِ الْجَنَّةِ، وَعَلَّمَهُ صَنْعَةَ كُلِّ شَيْءٍ، فَثِمَارُكُمْ هَذِهِ مِنْ ثِمَارِ الْجَنَّةِ، غَيْرَ أَنَّ هَذِهِ تَغَيَّرُ وَتِلْكَ لَا تَغَيَّرُ."

537. İbn Beşşâr bana İbn Ebî Adî, Abdülvehhab'la birlikte Muhammed b. Ca'fer, Avf ve Kasâme tarikiyle el-Eş'arî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah, Âdem'i (as) cennetten çıkardığı zaman ona cennet

1205 Bakara 2/25.

nimetlerinden azık verdi ve ona her şeyin yapılmasını öğretti. Meyveleriniz cennet nimetleri cinsindendir. Sadece bunlar değişir, onlar değişmez."[1206]

Bazı dilciler Allah'ın {وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا} sözünün mânasının üstünlük konusunda (bir benzerlik) olduğunu zannetmişler yani dünya nimetlerinin birbirine üstünlüğü gibi cennet nimetlerinin de birbirine benzer bir üstünlüğü olduğunu iddia etmişlerdir.

Müfessir âlimlerin tamamının görüşünün dışında kalması sebebiyle bu, yanlış olduğuna dair delil getirmekle uğraşmayı uygun gördüğümüz bir görüş değildir. İlim ehlinin görüşünün dışında kaldığını söylemek; hatalı olduğuna dair bir delil olarak yeterlidir. **[1/418]**

4. {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} "Onlar için orada tertemiz eşler de vardır."

Allah'ın {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} *"Onlar için orada tertemiz eşler de vardır."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir:

a. "Lehum: Onlar için"

Âyetteki {لَهُمْ} zamirinde bulunan hâ ve mim harfleri {الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} ifadesine; {فِيهَا} hâ ve elif harfleri {جَنَّاتٍ} kelimesine dönmektedir:

b. "Fîhâ: Orada"

{فِيهَا} hâ ve elif harfleri {جَنَّاتٍ} kelimesine dönmektedir. Bunun tefsiri "İman edip salih amel işleyenlere, kendileri için; içinde tertemiz eşler olan cennetler olduğunu müjdele!" şeklindedir.

c. "Ezvâc: Eşler"

{أَزْوَاجٌ} kelimesi زَوْجٌ kelimesinin çoğuludur ve "erkeğin hanımı" demektir. "Falanca kadın falancanın eşi ve hanımıdır." anlamında فُلَانَةٌ زَوْجُ فُلَانٍ وَزَوْجَتُهُ şeklinde kullanılmaktadır.

1206 Bezzâr bu rivayeti İbn Ebî Adî tarikiyle tahriç etmiştir (*Keşfü'l-Estâr 'an Zevâidi'l-Bezzâr*, 2345 no'lu rivayet). Abdürrezzâk, *Tefsîr*'inde (1/43); Hâkim, *el-Müstedrek*'te (2/543); Beyhakî, *Ba's ve'n-Nüşûr*'da (198) Ma'mer ve Hevze b. Halîfe tarikiyle Avf'tan tahriç etmişlerdir. Türkî, 1/418.

d. "Mutahharatun: Tertemiz"

{مُطَهَّرَةٌ} kelimesinin anlamına gelince, bunun tefsiri, (cennet hanımları) dünya kadınlarında bulunan hayız, nifas, dışkı, idrar, sümük, tükürük ve meni gibi her türlü sıkıntı, çirkinlik, şüphelenilecek şey ve buna benzer sıkıntı verici, pislik, şüphe veren ve kötü şeylerden temizlenmiştir, şeklindedir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥٣٨] حَدَّثَنَا بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمَّا {أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} فَإِنَّهُنَّ لَا يَحِضْنَ وَلَا يُحْدِثْنَ وَلَا يَتَنَخَّمْنَ.»

538. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin "{أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} *"Tertemiz eşler de vardır."*[1207] sözüne gelince o kadınlar hayız olmazlar, hacet gidermezler ve sümkürmezler." dediklerini rivayet etmiştir.[1208]

[٥٣٩] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «قَوْلُهُ: {أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} يَقُولُ: مُطَهَّرَةٌ مِنَ الْقَذَرِ وَالْأَذَى.»

539. Müsennâ bana Abdullah b. Salih, Muâviye b. Salih ve Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas'ın {أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} *"Tertemiz eşler de vardır."*[1209] sözüyle alakalı "o kadınlar dışkı ve eziyetten temizlenmiştir." dediğini rivayet etmiştir.[1210] **[1/419]**

1207 Bakara 2/25.

1208 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/39) bu rivayeti sadece İbn Mes'ûd'dan Taberî'ye isnad eder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/67) 267, Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/419.

1209 Bakara 2/25.

1210 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/67; 3/984) 264 ve 5507 no'lu rivayetlerde Abdullah b. Salih tarikiyle tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/39) bu

[٥٤٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى الْقَطَّانُ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} قَالَ: لَا يَبُلْنَ وَلَا يَتَغَوَّطْنَ وَلَا يَمْذِينَ.»

540. Muhammed b. Beşşâr bize Yahyâ el-Kattân, Süfyân ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} *"Onlar için orada tertemiz eşler de vardır."*[1211] âyetiyle alakalı "Küçük abdest, büyük abdest ve mezi çıkarmazlar." dediğini rivayet etmiştir.[1212]

[٥٤١] وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، نَحْوَهُ، إِلَّا أَنَّهُ زَادَ فِيهِ: «وَلَا يَمْنِينَ وَلَا يَحِضْنَ.»

541. Ahmed b. İshak el-Ahvâzî bize Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiş ancak; "onlar meni çıkarmazlar ve hayız olmazlar." ifadesini eklemiştir.

[٥٤٢] وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} قَالَ: مُطَهَّرَةٌ مِنَ الْحَيْضِ وَالْغَائِطِ وَالْبَوْلِ وَالنِّخَامِ وَالْبُزَاقِ وَالْمَنِيِّ وَالْوَلَدِ.»

542. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in Allah'ın {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} *"Onlar için orada tertemiz eşler de vardır."*[1213] sözü hakkında "Hayızdan, büyük ve küçük abdestten, sümük, tükürük, meni ve çocuktan temizlenmişlerdir." dediğini rivayet etmiştir.[1214]

[٥٤٣] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

---

rivayeti İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Türkî, 1/419.

1211 Bakara 2/25.

1212 Sevrî, *Tefsîr*, s. 43; Türkî, 1/420.

1213 Bakara 2/25.

1214 Mücâhid, *Tefsîr*, s. 198; Onun tarikiyle İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/67; 3/984) 265 ve 5508 no'lu rivayetlerde, Beyhakî, *Ba's ve'n-Nüşûr*'da (399) tahriç etmişlerdir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/39) bu rivayeti Vekî', Hennâd ve Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/420.

543. Müsennâ b. İbrahim bana Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek ve İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet emiştir.[1215]

[٥٤٤] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «لَا يَبُلْنَ وَلَا يَتَغَوَّطْنَ، وَلَا يَحِضْنَ، وَلَا يَلِدْنَ، وَلَا يَمْنِينَ، وَلَا يَبْزُقْنَ.»

544. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk, es-Sevrî ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in "Onlar küçük ve büyük abdest bozmazlar, hayız görmezler, çocuk doğurmazlar, meni çıkarmazlar ve tükürmezler." dediğini rivayet etmiştir.[1216] **[1/420]**

[٥٤٥] أَخْبَرَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ نَحْوَ حَدِيثِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ.

545. Müsennâ bize Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den Muhammed b. Amr ve Ebû Âsım'ın rivayetinin benzerini rivayet etmiştir.

[٥٤٦] وَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} إِي وَاللَّهِ مِنَ الْإِثْمِ وَالْأَذَى.»

546. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'nin {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} *"Onlar için orada tertemiz eşler de vardır."*[1217] âyetiyle alakalı "Allah'a yemin olsun ki günah ve eziyetten (temizlenmişlerdir)." dediğini rivayet etmiştir.[1218]

1215 İbnü'l-Mübârek, *Zühd* kitabı içerisinde Nu'aym b. Hammâd'ın *Zevâid*'inde 243 no'lu rivayette tahriç etmiş, onun tarikiyle de İbn Ebi'd-Dünyâ, Sıfatü'l-Cenne'de 292 no'lu rivayette tahriç etmiştir. 1/420.

1216 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/39) bu rivayeti Abdürrezzâk'a isnad eder. Ayrıca Sevrî'nin *Tefsîr*'ine (43) bakılabilir. Türkî, 1/421.

1217 Bakara 2/25.

1218 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/67; 3/984) 266 ve 5509 no'lu rivayetlerde Saîd ve Ebân tarikiyle Katâde'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/421.

[٥٤٧] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: ﴿وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ﴾ قَالَ: طَهَّرَهُنَّ اللَّهُ مِنْ كُلِّ بَوْلٍ وَغَائِطٍ وَقَذَرٍ، وَمِنْ كُلِّ مَأْثَمٍ.

547. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin Allah'ın ﴿وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ﴾ *"Onlar için orada tertemiz eşler de vardır."*[1219] sözüyle alakalı "Allah onları her türlü küçük ve büyük abdestten, pislik ve her türlü günahtan temizlemiştir." dediğini rivayet etmiştir.[1220]

[٥٤٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «مُطَهَّرَةٌ مِنَ الْحَيْضِ وَالْحَبَلِ، وَالْأَذَى.

548. Ammâr b. Hasan tarafından bana İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Katâde'nin "Hayız, hamilelik ve eziyetten temizlenmişlerdir." dediği rivayet edilmiştir.[1221]

[٥٤٩] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الْمُطَهَّرَةُ مِنَ الْحَيْضِ وَالْحَبَلِ.

549. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası ve Leys tarikiyle Mücâhid'in "Hayız ve hamilelikten temizlenmişlerdir." dediği rivayet edilmiştir.

[٥٥٠] وَحَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ: «﴿وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ﴾ قَالَ الْمُطَهَّرَةُ: الَّتِي لَا تَحِيضُ؛ قَالَ: وَأَزْوَاجُ الدُّنْيَا لَيْسَتْ بِمُطَهَّرَةٍ، أَلَا تَرَاهُنَّ يَدْمِينَ وَيَتْرُكْنَ الصَّلَاةَ وَالصِّيَامَ؟ قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: وَكَذَلِكَ خُلِقَتْ حَوَّاءُ حَتَّى عَصَتْ، فَلَمَّا عَصَتْ قَالَ اللَّهُ: إِنِّي خَلَقْتُكِ مُطَهَّرَةً وَسَأُدْمِيكِ كَمَا دَمَّيْتِ هَذِهِ الشَّجَرَةَ.

1219 Bakara 2/25.

1220 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/39) bu rivayeti Abdürrezzâk ve Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/421.

1221 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/67) 267 no'lu rivayette Hâlid tarikiyle Katâde'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/421.

550. Yunus bana İbn Vehb tarikiyle Abdurrahman b. Zeyd'den şöyle rivayet etmiştir: "{وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} *"Onlar için orada tertemiz eşler de vardır."*[1222] âyeti(ndeki) الْمُطَهَّرَةُ kelimesi hayız görmeyen kadınlar (demektir). Dünya kadınları (bu anlamda) temizlenmiş değillerdir. Görmüyor musunuz onlar kan görürler de namazı ve orucu terk ederler." İbn Zeyd şöyle demiştir: "İsyan edinceye kadar Hz. Havva böyle (hayız görmez şekilde) yaratılmıştı. İsyan ettiği zaman Allah 'Ben seni (hayız görmez şekilde) temiz yaratmıştım, şimdi senin bu ağacın kanını akıttığın gibi ben de senin kanını akıtacağım.' dedi."[1223] **[1/421]**

[٥٥١] وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنِ الْحَسَنِ: «فِي قَوْلِهِ {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} قَالَ: يَقُولُ: مُطَهَّرَةٌ مِنَ الْحَيْضِ."

551. Ammâr tarafından bana İbn Ebî Ca'fer, babası ve Rebî' tarikiyle Hasan'ın, Allah'ın {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} *"Onlar için orada tertemiz eşler de vardır."*[1224] sözü hakkında "Onlar hayız görmekten temizlenmişlerdir." dediği rivayet edildi.[1225]

[٥٥٢] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، عَنِ الْحَسَنِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} قَالَ: مِنَ الْحَيْضِ."

552. Amr b. Ali bize Hâlid b. Yezîd, Ebû Ca'fer er-Râzî ve Rebî' b. Enes tarikiyle Hasan'ın, Allah'ın {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} *"Onlar için orada tertemiz eşler de vardır."*[1226] sözü hakkında "Onlar hayız görmekten (temizlenmişlerdir)." dediğini rivayet etmiştir.

1222 Bakara 2/25.

1223 Bu rivayeti İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/92); İbn Receb, *Fethu'l-Bârî*'de (2/12) Taberî'den zikretmişlerdir. İbn Kesîr bu rivayetin garib yani metin veya isnad yönünden tek kalmış yahut da benzeri, başka râviler tarafından rivayet edilmemiş bir hadis olduğunu söylemiştir. Sayfa 565'te bundan daha uzun bir şekilde gelecektir. Türkî, 1/421.

1224 Bakara 2/25.

1225 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/67) 267 no'lu rivayetin hemen ardından muallak olarak rivayet etmiştir. Türkî, 1/422.

1226 Bakara 2/25.

[٥٥٣] وَحَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ: «قَوْلُهُ: {لَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} قَالَ: مِنَ الْوَلَدِ وَالْحَيْضِ وَالْغَائِطِ وَالْبَوْلِ» وَذَكَرَ أَشْيَاءَ مِنْ هَذَا النَّحْوِ.

553. Amr bize Ebû Muâviye ve İbn Cüreyc tarikiyle Atâ'nın, Allah'ın {وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ} *"Onlar için orada tertemiz eşler de vardır."*[1227] sözü hakkında "Onlar çocuk doğurmaktan, hayız görmekten ve büyük ve küçük abdest bozmaktan temizlenmişlerdir." dediğini ve bunlara benzer şeyleri de zikrettiğini rivayet etmiştir.[1228]

5. {وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "Onlar orada ebedî kalacaklardır."

Allah'ın Teâlâ'nın {وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} sözünün tefsiri:

Allah bununla şunu kastetmektedir: İman edenler ve salih amel işleyenler cennetlerde ebedîdirler. {وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} *"Onlar orada ebedi kalacaklardır."*[1229] sözündeki hâ ve mîm harfleri {هُمْ},{الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ} *"İman edip salih amel işleyenler."*[1230] ifadesine dönmektedir. ({فِيهَا} ifadesindeki) hâ ve elif harfleri de {جَنَّاتٍ} kelimesine dönmektedir. Onların oradaki ebedîlikleri Allah'ın onlara vermiş olduğu ebedî yaşam ve güzel nimetler üzerindeki kalıcılıklarıdır.

[BAKARA SÛRESİ 26. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾

1227 Bakara 2/25.
1228 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/67) 267 no'lu rivayette muallak olarak rivayet etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/39) bu rivayeti Vekî' ve Hennâd'a isnad eder. Türkî, 1/422.
1229 Bakara 2/25.
1230 Bakara 2/25.

"Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, 'Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?' derler. (Allah) onunla (ondan ders çıkarıp çıkarmamaları ile) birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır." **(Bakara 2/26)**

1. {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا}
"Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."

Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} *"Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."* sözünün tefsiri:

a. Nüzûl Sebebi

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Müfessirler övgüsü yüce olan Allah'ın bu âyeti hangi anlamda indirdiği ve ayetin tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bazıları şu rivayetlerdeki görüşü benimsemişlerdir:

[٥٥٤] حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَمَّا ضَرَبَ اللَّهُ هَذَيْنِ الْمَثَلَيْنِ لِلْمُنَافِقِينَ، يَعْنِي قَوْلَهُ: {مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا} وَقَوْلُهُ: {أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} الْآيَاتُ الثَّلَاثُ، قَالَ الْمُنَافِقُونَ: اللَّهُ أَعْلَى وَأَجَلُّ مِنْ أَنْ يَضْرِبَ هَذِهِ الْأَمْثَالَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً} إِلَى قَوْلِهِ: {أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ}."

554. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin "Allah {مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ

{نَارًا *"Onların durumu, (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer."*[1231] âyetinden {أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ} *"Yahut gökten boşanan yağmur gibidir."*[1232] âyetine kadar üç âyette münafıklar için iki tane benzetme yapınca münafıklar 'Allah bu tür benzetmelerden münezzeh ve yücedir.' dediler. Allah da {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً} *"Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."*[1233] âyetinden {أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ} *"İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."*[1234] âyetine kadar indirdi." dediklerini rivayet etmiştir.[1235] **[1/422]**

2- Diğerleri de şu rivayetlerdeki görüşü benimsemişlerdir:

[٥٥٥] حَدَّثَنِي بِهِ أَحْمَدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قُرَادٌ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الرَّازِيِّ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ «فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} قَالَ: هَذَا مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لِلدُّنْيَا، إِنَّ الْبَعُوضَةَ تَحْيَا مَا جَاعَتْ، فَإِذَا سَمِنَتْ مَاتَتْ، وَكَذَلِكَ مَثَلُ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ الَّذِينَ ضَرَبَ اللَّهُ لَهُمْ هَذَا الْمَثَلَ فِي الْقُرْآنِ، إِذَا امْتَلَئُوا مِنَ الدُّنْيَا رِيًّا أَخَذَهُمُ اللَّهُ عِنْدَ ذَلِكَ. قَالَ: ثُمَّ تَلَا {فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ}» الْآيَةَ.

555. Ahmed b. İbrahim bana Kurâd ve Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' b. Enes'in, yüce Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} *"Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."*[1236] sözü hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Bu, Allah'ın dünya için yaptığı bir benzetmedir. Şöyle ki: Sivrisinek aç olduğu müddetçe yaşar, (doyup) şişmanladığı zaman ölür. Kur'ân'da Allah'ın kendilerine bu benzetmeyi yaptığı kavmin durumu da böyledir. Dünyadan her şeyle tıka basa yedirildikleri zaman Allah tam o anda onları kıskıvrak yakalar.

1231 Bakara 2/17.
1232 Bakara 2/19.
1233 Bakara 2/26.
1234 Bakara 2/26.
1235 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/41) bu rivayeti Taberî'ye, İbn Ebî Hâtim de İbn Mes'ûd tarikiyle sahabeden bazı kimselere isnad eder. Bu rivayet İbn Ebî Hâtim'de (1/68) 273 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den rivayet edilmektedir. Türkî, 1/423.
1236 Bakara 2/26.

Sonra {فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ} *"Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık."*[1237] âyetini okuduğunu söyledi."[1238] **[1/423]**

[٥٥٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: بِنَحْوِهِ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «فَإِذَا خَلَتْ آجَالُهُمْ، وَانْقَطَعَتْ مُدَّتُهُمْ، صَارُوا كَالْبَعُوضَةِ تَحْيَا مَا جَاعَتْ وَتَمُوتُ إِذَا رَوِيَتْ؛ فَكَذَلِكَ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ ضَرَبَ اللَّهُ لَهُمْ هَذَا الْمَثَلَ إِذَا امْتَلَئُوا مِنَ الدُّنْيَا رِيًّا أَخَذَهُمُ اللَّهُ فَأَهْلَكَهُمْ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ}.»

556. Müsennâ b. İbrahim bana İshak b. Haccâc, İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî' b. Enes'ten benzerini rivayet etmiştir. Ancak şöyle demiştir: "Ecelleri tükenip süreleri bitince onlar aç kaldığı müddetçe yaşayan, doyunca da ölen sivrisinek gibi olurlar. Allah'ın benzetmeyi yaptığı kimseler bunun gibi dünya nimetlerinden tıka basa doldukları zaman Allah onları kıskıvrak yakalayıp helak eder. Bu, Allah'ın {حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ} *"Sonra kendilerine verilenle sevinip şımardıkları sırada, onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar."*[1239] dediği durumdur."

3- Diğerleri de şu rivayetlerdeki görüşü benimsemişlerdir:

[٥٥٧] حَدَّثَنَا بِهِ بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلُهُ: {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} أَيْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ أَنْ يَذْكُرَ مِنْهُ شَيْئًا مَا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ إِنَّ اللَّهَ حِينَ ذَكَرَ فِي كِتَابِهِ الذُّبَابَ وَالْعَنْكَبُوتَ، قَالَ أَهْلُ الضَّلَالَةِ: مَا أَرَادَ اللَّهُ مِنْ ذِكْرِ هَذَا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا}.»

1237 En'âm 6/44.

1238 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/93) şöyle demiştir: "İbn Cerîr et-Taberî bu rivayeti bu şekilde rivayet etmiştir. İbn Ebî Hâtim, Ebû Ca'fer rivayetinden Rebî' tarikiyle Ebü'l-Âliye'den benzerini rivayet etmiştir." Bu rivayet İbn Ebî Hâtim'de (1/68) 270 no'lu rivayettir. Suyûtî bu rivayeti *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (3/12) Ebü'ş-Şeyh'e isnad eder. Türkî, 1/423.

1239 En'âm 6/44.

557. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} *"Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."*[1240] sözüyle ilgili "Yani az olsun çok olsun Allah hakikatten bir şeyi söylemekten çekinmez. Şanı yüce olan Allah, kitabında karasinek ve sivrisineği zikredince yoldan çıkmış olanlar 'Allah bundan bahsederek neyi murad ediyor?' dediler. Bunun üzerine Allah {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} *"Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."*[1241] âyetini indirdi." dediğini rivayet etmiştir.[1242]

[٥٥٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «مَّا ذَكَرَ اللَّهُ الْعَنْكَبُوتَ وَالذُّبَابَ، قَالَ الْمُشْرِكُونَ: مَا بَالُ الْعَنْكَبُوتِ وَالذُّبَابِ يُذْكَرَانِ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا}.»

558. Hasan b. Yahyâ bize Abdürrezzâk ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin, "Allah örümcek ve karasinekten bahsedince müşrikler 'Örümcek ve karasinekten ne diye bahsediliyor?' dediler. Bunun üzerine Allah {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} *"Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."*[1243] âyetini indirdi." dediğini rivayet etmiştir.[1244]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Görüşünü zikrettiğimiz her kişi bu âyet hakkında ve âyetin indiği anlam hakkında farklı bir yol tutmuştur. Ancak doğruya en yakın ve hakikate en çok benzer olan İbn Mes'ûd ve İbn Abbas'tan naklettiğimiz görüştür. Bu da Allah'ın, kullarına diğer sûrelerde verdiği örneklerin dışında bu sûrede münafıklar için verdiği örneklerin ardından sivrisinek ve onun üzerinde bir şeyi örnek getirmekten çekinmeyeceğini bildirmiş olmasıdır. Bu sözün -yani {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا} *"Allah, bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."*[1245] sözünü kaste-

1240 Bakara 2/26.
1241 Bakara 2/26.
1242 İbn Kesîr, *Tefsîr*'inde (1/92) bu rivayeti Saîd'den zikretmiştir. Türkî, 1/424.
1243 Bakara 2/26.
1244 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/69) 273 no'lu rivayette Hasan b. Yahyâ'dan rivayet etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da bu rivayeti Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e isnad eder. Türkî, 1/424.
1245 Bakara 2/26.

diyorum- inkârcıların ve münafıkların Allah'ın bu sûrede vermiş olduğu örneklere gösterdikleri yadırgamaya bir cevap olması Allah'ın diğer sûrelerde vermiş olduğu örneklere gösterdikleri yadırgamalarına bir cevap olmasından daha doğru ve uygundur. **[1/424]**

Eğer bir kimse örneklerin bir kısmı ilahlarını örümceğe benzetme ve zayıflık ve değersizlik konusunda karasineğe benzettiği zaman Allah'ın onu örnek olarak vermekten çekinmeyeceğini haber verdiği zaman bu sûrede bunların zikri geçmediği halde Allah'ın o kimselere ve uydurma ilahlarına vermiş olduğu örnekler mâna olarak birbirine uyumlu olduğu için Allah'ın diğer sûrelerde vermiş olduğu örneklere gösterdikleri yadırgamalarına bir cevap olmasının gerekli olduğunu zannederse ve "Allah'ın herhangi bir şeyi örnek olarak getirmekten çekinmeyeceği caiz olur." derse bu onun zannettiği bir durum değildir. Bunun sebebi Allah'ın (cc) {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} *"Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."*[1246] sözünün şanı yüce olan Allah tarafından iman ve tasdik ehlini dalâlet ve inkâr edenlerden ayırmak için onunla bir topluluğu yoldan çıkarmak ve diğerlerini hidâyete erdirmek amacıyla kullarını imtihan etmek ve onları sınamak için örneklerden büyüğünü de küçüğünü de getirmekten çekinmeyeceğini haber vermektir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥٥٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: فِي قَوْلِهِ: «{مَثَلًا مَا بَعُوضَةً} يَعْنِي الْأَمْثَالَ صَغِيرَهَا وَكَبِيرَهَا، يُؤْمِنُ بِهَا الْمُؤْمِنُونَ، وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ، وَيَهْدِيهِمُ اللَّهُ بِهَا وَيُضِلُّ بِهَا الْفَاسِقِينَ. يَقُولُ: يَعْرِفُهُ الْمُؤْمِنُونَ فَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَعْرِفُهُ الْفَاسِقُونَ فَيَكْفُرُونَ بِهِ.»

559. Muhammed b. Amr bana Ebû Âsım, İsa ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, Allah'ın {مَثَلًا مَا بَعُوضَةً} *"bir sivrisineği örnek olarak."*[1247] sözü hakkında "Yani örneklerin küçüğünü ve büyüğünü (vermekten çekinmez.) Müminler ona inanırlar ve onun Rablerinden bir hakikat olduğunu bilirler. Allah da onun vesilesiyle doğru yola iletir ve fasıkları saptırır." dediğini

1246 Bakara 2/26.
1247 Bakara 2/26.

rivayet etmiştir. O şöyle derdi: "Müminler onu öğrenirler iman ederler, fasıklar öğrenirler; inkâr ederler."[1248] **[1/425]**

[٥٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِمِثْلِهِ.

560. Müsennâ bana Ebû Huzeyfe, Şibl ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den benzerini rivayet etmiştir.

[٥٦١] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ نَحْوَهُ.

561. Kâsım bana Hüseyin, Haccâc ve İbn Cüreyc tarikiyle benzerini rivayet etmiştir.

Şanı yüce olan Allah'ın örnek vermekten çekinmeyeceğine dair haber vermeyi kastettiği şey sivrisineğin bizzat kendisi değildir, mahlukatın en zayıfı olduğu için (onu zikretmiştir.)

[٥٦٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سُفْيَانَ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: "الْبَعُوضَةُ أَضْعَفُ مَا خَلَقَ اللَّهُ."

562. Kâsım bize Hüseyin, Ebû Süfyân ve Ma'mer tarikiyle Katâde'nin "Sivrisinek Allah'ın yarattıklarının en zayıfıdır." dediğini rivayet etmiştir.[1249]

[٥٦٣] وَحَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ بِنَحْوِهِ.

563. Kâsım bana Hüseyin ve Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den benzerini rivayet etmiştir.

1248 Mücâhid, *Tefsîr*, 198; Onun tarikiyle bu rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/68) 272 no'lu rivayette tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/426.

1249 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/41) bu rivayeti Taberî'ye isnad eder. Türkî, 1/426.

Allah azlık (ifadesi) için sivrisineği özellikle zikretmiş ve hakikat konusunda en küçük, en basit şeyleri ve yücelikte sınırı olmayan en üstün şeyleri örnek getirmekten çekinmeyeceğini haber vermiştir. Bu, Allah'ın ateş yakan kimsenin ve gökyüzünden yağan sağanağın özelliklerini ortaya koyarak vermiş olduğu örnekleri yadırgayan münafıklara verdiği bir cevaptır.

Eğer bir kimse "Bu haberin cevabı olduğunu ortaya koyduğun örnekleri münafıkların yadırgadığı nerede geçiyor da biz bu sözün senin dediğin konuda olduğunu bilelim?" derse ona şöyle cevap verilir:

Buna dair delil şanı yüce olan Allah'ın {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا} *"İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, 'Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?' derler."*[1250] sözünde açıktır. Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا} *"Allah, bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."*[1251] sözünden önce ateş yakan adam ve gökten inen sağanak ile münafıkların içinde bulundukları durumu ortaya koyan önceki iki âyette örnek verdiği kavim örneğini yadırgadılar ve {مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا} *"Allah, bu misalle neyi kastetmiştir?"*[1252] dediler. Allah da onların bu sözlerinin yanlışlığını açıkça ortaya koydu ve telaffuz ettikleri sözleri kötüledi, vardıkları kanaatin bir sapkınlık ve yoldan çıkma olduğunu, doğru sözün ve istikamet üzere tavrın münafıkların değil müminlerin söylemi olduğunu haber verdi. **[1/426]**

b. {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي} "Allah çekinmez."

Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي} sözünün tefsirine gelince Arap dilini bilmeye nispet edilen kimselerin bazıları {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي} sözünü "Allah örnek vermekten korkmaz." şeklinde tefsir ediyorlar. Buna da yüce Allah'ın şu sözünü delil getiriyorlar:

{وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ}

"İnsanlardan korkuyordun. Oysa kendisinden korkmana Allah daha lâyıktır."[1253]

1250 Bakara 2/26.
1251 Bakara 2/26.
1252 Bakara 2/26.
1253 Ahzâb 33/37.

Onlar bu âyetin mânasının "İnsanlardan utanıyordun. Oysa kendisinden utanmana Allah daha lâyıktır." olduğunu zannediyorlar ve الِاسْتِحْيَاءُ kelimesi الْخَشْيَةِ anlamında الْخَشْيَةِ kelimesi de الِاسْتِحْيَاءُ anlamındadır diyorlar.

c. {أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا} "Örnek olarak vermekten"

Allah'ın {أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا} "örnek vermek" sözünün mânasına gelince o,

{ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ}

"Allah size kendinizden bir örnek getirdi."[1254] sözünde "sizin için betimledi" anlamında olduğu gibi "açıklamak ve betimlemek" anlamındadır.

Tıpkı Kümeyt'in (ö. 126/744) dediği gibi:

وَذَلِكَ ضَرْبُ أَخْمَاسٍ أُرِيدَتْ ... لِأَسْدَاسٍ عَسَى أَنْ لَا تَكُونَا

Beşi anlatıp altıyı ister; aslında onun da gerçekleşmemesini bekle
Bu, beşte birleri anlatmaktır
Altıda birler kastedilerek, ikisi de olmaması için[1255] **[1/427]**

Şiirde geçen ضَرْبُ kelimesi nitelendirmek anlamındadır.

d. "Meselen: Örnek olarak"

الْمَثَلُ kelimesi ise الشَّبَهُ "benzer" demektir. "Bu, onun benzeridir" anlamında شَبَهُهُ وَشِبْهُهُ denildiği gibi هَذَا مِثْلُ هَذَا وَمَثَلُهُ denilmektedir. Ka'b b. Züheyr'in (ö. 24/645) dediği gibi:

1254 Rûm 30/28.

1255 Bu beyit aldatmak isteyen ve bir işi başka bir şey amaçlayarak yapan kimse için kullanılmaktadır. Bk. *Cemheratü'l-Lüga*, 2/5. Türkî, 1/426. Yaşlı bir adamın develeri vardı ve oğulları onları güdüyordu. Hayvanların otlatılması ve sulanması işi sebebiyle oğulları uzun bir süre ailelerinden uzak kaldılar. Bunun üzerine bir gün onlara develerinizi 1/4 güdün yani üç gün evde tutun dördüncü gün sulayın dedi. Oğulları 1/4 oranında güttüler ve ailelerine dönerken keşke 1/5 oranında gütsek dediler. Böylece bir gün daha artırarak develeri dört gün evde tuttular ve beşinci gün sulamaya götürdüler. Yaşlı adam yapmak istedikleri şeyin farkına vardı ve "Sizin amacınız develeri gütmek değil de ailenizin yanında durmak, siz 1/5'leri 1/6'ler gibi nitelendiriyorsunuz." dedi. Şâkir, 1/403.

كَانَتْ مَوَاعِيدُ عُرْقُوبٍ لَهَا مَثَلًا ... وَمَا مَوَاعِيدُهَا إِلَّا الْأَبَاطِيلُ

Urkûb'un verdiği sözler ona benzerdir
Onun verdiği sözler yalandan başkası değildir[1256]

Beyitteki {مَثَلًا} kelimesi شَبَهًا anlamındadır.

Öyleyse Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا} sözünün anlamı "Allah benzetme yapacağı şeye bir nitelendirme yapmaktan haşyet duymaz." şeklindedir.

e.{مَا} "Mâ"

Âyette {مَثَلًا} kelimesiyle birlikte geçen {مَثَلًا مَا} şeklinde geçen {مَا} ifadesine gelince bu ifade {الَّذِي} anlamındadır. Çünkü cümlenin mânası; "Allah küçüklük ve azlık konusunda sivrisineği ve ondan daha büyük bir şeyle benzetme yapmaktan çekinmez." şeklindedir.

Bir kimse; "Eğer bu konudaki görüş senin dediğin gibiyse {بَعُوضَةً} kelimesinin mansub olmasının sebebi nedir? Cümlenin anlamı senin tefsir ettiğine göre إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا الَّذِي هُوَ بَعُوضَةٌ şeklinde olup senin görüşüne göre bu kelime ref' mahallinde olduğuna göre buna nasblık durumu nereden geldi?" derse ona şöyle cevap verilir:

Ona nasb iki şekilde gelmiştir: Birincisi: مَا ifadesi {يَضْرِبُ} kelimesi(ne mef'ûl olmak sûreti)yle nasb mahallinde olduğu zaman بَعُوضَةً kelimesi ona sıla olur, onun i'râbıyla harekelenir ve onun i'râbını alması bağlayıcıdır." Hassân b. Sâbit'in (ö. 60/680) dediği gibi:

وَكَفَى بِنَا فَضْلًا عَلَى مَنْ غَيْرِنَا ... حُبُّ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ إِيَّانَا

Bizim dışımızdaki kimselere üstünlük olarak bize yeter
Peygamber Muhammed'in (sav) bize olan sevgisi[1257] **[1/428]**

1256 Beyit verilen sözü yerine getirmeme konusundadır. Urkûb ise tam Urkûb b. Ma'bed b. Üseyd b. Zeyd Menât'tır. Türkî, 1/428. Amalika kavmindendir. Verdiği sözü tutmamasıyla tanınır. Hz. İsa'dan (as) sonra Medine'ye Yahudiler gelmeden önce gelmiştir. Şâkir, 1/403.

1257 Bu beyit Hassân b. Sâbit'in divanında yoktur. Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*'de Ka'b b. Mâlik'e nisbet etmiştir. Türkî, 1/429.

Şiirde geçen غَيْرُ kelimesi مَنْ kelimesinin i'râbını almıştır. Araplar bunu özellikle مَنْ ve مَا kelimelerinde yaparlar. İkisinin sıla cümlelerine onların i'râblarını verirler. Çünkü onlar bazen marife bazen de nekra olur.

Diğer izah ise âyetin anlamının إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَيْنَ بَعُوضَةٍ إِلَى مَا فَوْقَهَا "Allah sivrisinekten daha üstün bir şeye kadar hiçbir şeyi örnek getirmekten çekinmez." şeklinde olmasıdır. Sonra بَيْنَ ve إِلَى ifadeleri hazfedilmiştir. {بَعُوضَةً} kelimesinin nasb olması ve ikinci مَا harfine ف/fâ harfinin gelmesi buna delâlet etmektedir. Tıpkı Arapların مُطِرْنَا مَا زُبَالَةَ فَالثَّعْلَبِيَّةَ, "Zübâle'den Sa'lebiyye'ye kadar üzerimize yer yer yağmur yağdı."[1258] وَلَهُ عِشْرُونَ مَا نَاقَةً فَجَمَلًا "Onun, dişisinden erkeğine yirmi devesi vardır." ve وَهِيَ أَحْسَنُ النَّاسِ مَا قَرْنًا فَقَدَمًا "O tepesinden tırnağına insanların en güzelidir." dedikleri gibi. Bununla başıyla ayağının arasını kastederler. **[1/429]**

بَيْنَ ve إِلَى ifadeleri arasına مَا'nın girmesinin güzel olduğu kullanımların hepsinde böyle kullanırlar. Her ikisinde de hazfedilen ifadelere delâlet etmesi için birincisini ve ikincisini nasbederlerdi. Bu, Allah'ın, {مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا} sözünde de böyledir. Arap dilcilerin bazıları مَثَلًا kelimesiyle birlikte geçen مَا ifadesinin sözü uzatma amacıyla sıla (zâid) olduğunu, takdirinin ve mânasının إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ بَعُوضَةً مَثَلًا فَمَا فَوْقَهَا "Allah bir sivrisineği ve onun üstünde bir şeyi örnek vermekten çekinmez." şeklinde olduğunu zannetmektedir. Bu tefsire göre {بَعُوضَةً} kelimesi {يَضْرِبَ} fiiliyle mansub olması ve {فَمَا فَوْقَهَا} ifadesindeki ikinci {مَا} ifadesinin birinci {مَا}'ya değil de {بَعُوضَةً} kelimesine atfedilmiş olması gerekir.

f. {فَمَا فَوْقَهَا} "Ondan daha da ötesi bir varlığı"

{فَمَا فَوْقَهَا} ifadesinin tefsirine gelince, Katâde ve İbn Cüreyc'e ait sivrisineğin en zayıf mahluk olduğuna dair zikrettiğimiz görüşten dolayı bana göre bu; "ondan daha büyük olan" anlamındadır. Eğer sivrisinek mahlukatın en zayıfı ise o zaman sivrisinek küçüklük ve azlık konusunda son noktadır. Eğer durum böyleyse en zayıf şeyin üzerindeki şey ondan

1258 Zübâle, Kûfe'den Mekke'ye gelirken yol üzerinde bir yerleşim yeridir. Sa'lebiyye ise Esedoğullarının suyudur. Burası Sa'lebe b. Mâlik'e nispet edilen Medine'nin bölgelerindendir. مُطِرْنَا زُبَالَةَ فَالثَّعْلَبِيَّةَ dediğin zaman yağmurun bu iki yerleşim yeri arasındaki yerlere düzenli bir şekilde yağdığını kastedersin. مُطِرْنَا مَا زُبَالَةَ فَالثَّعْلَبِيَّةَ dediğin zaman ise yağmurun bu iki yerleşim yeri arasında bir yerlere yağdığını her yere yağmadığını kastedersin. Araplar böyle bir anlamı kastettiklerinde بَيْنَ ve إِلَى harflerini hazfederler. Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân*'ına (1/22) ve Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin *Hizânetü'l-Edeb*'ine (11/10-20) bakılabilir. Türkî, 1/429.

daha güçlü olan şeyden başkası olamaz. Bu durumda {فَمَا فَوْقَهَا} ifadesinin mânası Katâde ve İbn Cüreyc'in benimsediği görüş olan "büyüklük konusunda onun üzerindeki şey" şeklindedir. Çünkü sivrisinek küçüklük ve azlık konusunda son noktadır.

Tıpkı bir adamı alçaklık ve cimrilik özellikleriyle anlatan adamı dinleyenin; "Evet daha da ilerisi var: وَفَوْقَ ذَاكَ" demesi gibi {فَمَا فَوْقَهَا} ifadesinin tefsiri konusunda bu ifadenin anlamının "küçüklük ve zayıflık konusunda ondan daha ileride olan şey" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bununla alçaklık ve cimrilik konusunda anlattığının daha fazlasına sahip olduğunu kastetmektedir. **[1/430]**

Bu, Kur'ân'ın tefsirine dair bilgilerinden razı olunan ilim ehlinin yaptığı tefsire uygun değildir. Öyleyse bizim ortaya koyduğumuz şekilde âyetin mânasının "Allah sivrisinekten başlayarak sivrisinekten daha büyük bir şeyle yapılan bir benzetmeyi yapmaktan çekinmez." şeklinde olduğu ortaya çıkmaktadır. بَعُوضَةٌ kelimesini merfû yaparak âyeti tefsir etmeye gelince, مَا hakkında böyle bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak dediğimiz gibi sözü uzatma anlamında sıla değil de مَا'nın isim olması söz konusu olursa mümkün olabilir.

2. {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا} **"İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, 'Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?' derler."**

Allah'ın (cc) {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا} *"İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, 'Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?' derler."* sözünün tefsiri:

a. {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا} **"İman edenler"**

Şanı yüce olan Allah {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا} sözüyle Allah'ı ve elçisini tasdik edenleri kastetmektedir.

b. {فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} "Onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler."

{فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} sözü "İman edenler Allah'ın vermiş olduğu sivrisinek örneğinin [Rablerinden gelen gerçek bir] örnek olduğunu bilirler." anlamına gelmektedir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٥٦٤] حَدَّثَنِي بِهِ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «{فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} أَنَّ هَذَا الْمَثَلَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ أَنَّهُ كَلَامُ اللَّهِ وَمِنْ عِنْدِهِ."

564. Müsennâ bana İshak b. Haccâc, Abdullah b. Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî' b. Enes'in {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} sözüyle alakalı; "Bu benzetme Rablerinden bir hakikattir, Allah'ın kelâmıdır ve Allah tarafındandır." dediğini rivayet etmiştir.[1259]

[٥٦٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ «قَوْلُهُ: {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} أَيْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ كَلَامُ الرَّحْمَنِ وَأَنَّهُ الْحَقُّ مِنَ اللَّهِ» {وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا}.

565. Bişr b. Muâz bize Yezîd b. Zürey' ve Saîd tarikiyle Katâde'nin, Allah'ın {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} sözü hakkında "Yani onlar onun Rahmân'ın sözü ve Allah tarafından bir hakikat olduğunu bilirler, *"İnkâr edenler de 'Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?' derler."*" dediğini rivayet etmiştir.[1260] **[1/431]**

1259 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/69) 277 no'lu rivayette İbn Ebî Ca'fer tarikiyle tahriç etmiştir. İbn Ebî Hâtim *Tefsîri*'nin (1/69) 275 no'lu rivayetine ve Suyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'una (1/42) bakılabilir. Türkî, 1/431.

1260 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/69) 276 no'lu rivayette Yezîd tarikiyle tahriç etmiştir. Sonra 277 no'lu rivayette Saîd b. Cübeyr tarikiyle Katâde'den tahriç etmiştir ve o rivayette "وَأَنَّهُ مِنْ عِنْدِ اللهِ" ifadesi vardır. Türkî, 1/432.

c. {وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا} "Küfre saplananlar ise."

Allah'ın {وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا} sözü Allah'ın âyetlerini yalanlayan, bildiklerini inkâr eden ve hakikat olduğunu bildikleri şeyi gizleyen anlamına gelmektedir. Bu, münafıkların özelliğidir. Övgüsü yüce olan Allah bu âyetle münafıkları, onların Ehl-i Kitap'tan olan-olmayan müşrik ortaklarını ve onların benzeri olanları kastetmiştir. Onlar "Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. Tıpkı Mücâhid'den rivayet ettiğimiz rivayette zikrettiğimiz gibi:

[٥٦٦] حَدَّثَنَا بِهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} الْآيَةَ، قَالَ: يُؤْمِنُ بِهَا الْمُؤْمِنُونَ، وَيَعْلَمُونَ أَنَّهَا الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ، وَيَهْدِيهِمُ اللَّهُ بِهَا وَيُضَلُّ بِهَا الْفَاسِقُونَ. يَقُولُ: يَعْرِفُهُ الْمُؤْمِنُونَ فَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَيَعْرِفُهُ الْفَاسِقُونَ فَيَكْفُرُونَ بِهِ.»

566. Muhammed b. Amr bize Ebû Âsım, İsa ve İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in, {فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} âyeti hakkında "Müminler ona inanırlar ve onun Rablerinden bir hakikat olduğunu bilirler. Allah da onun vesilesiyle doğru yola iletir ve fasıkları saptırır." dediğini rivayet etmiştir. O şöyle derdi: "Müminler onu öğrenirler iman ederler, fasıklar öğrenirler; inkâr ederler."

d. {مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا} "Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?"

Allah'ın {مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا} sözünün tefsiri; "Bu benzetmeyle Allah'ın kastettiği nedir?" şeklindedir. مَا ile beraber geçen ذَا ifadesi الَّذِي anlamındadır. {أَرَادَ} fiili onun sıla cümlesidir. هَذَا ise المَثَلُ kelimesine işaret etmektedir.

3. {يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا} "(Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir."

Övgüsü yüce olan Allah'ın {يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا} *"(Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir."* sözünün tefsiri:

a. {يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا} **"(Allah) onunla birçoklarını saptırır."**

Şanı yüce olan Allah'ın sözünün mânası; "Allah yarattığı kimselerden birçoğunu bununla saptırır." şeklindedir. {بِهِ} ifadesindeki ه/hû zamiri{مَثَلًا} kelimesini ifade etmektedir. Allah (cc) tarafından olan bu haber (yeni bir cümleye) başlangıç cümlesidir. **[1/432]**

Sözün mânası "Allah 'Yapmış olduğu benzetmeyle nifak ve küfür ehlinden birçok kimseyi saptırır.' demiştir." şeklindedir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥٦٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا} يَعْنِي الْمُنَافِقِينَ {وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا} يَعْنِي الْمُؤْمِنِينَ؛ فَيَزِيدُ هَؤُلَاءِ ضَلَالًا إِلَى ضَلَالِهِمْ لِتَكْذِيبِهِمْ بِمَا قَدْ عَلِمُوهُ حَقًّا يَقِينًا مِنَ الْمَثَلِ الَّذِي ضَرَبَهُ اللَّهُ لِمَا ضَرَبَهُ لَهُ وَأَنَّهُ لِمَا ضَرَبَهُ لَهُ مُوَافِقٌ، فَذَلِكَ إِضْلَالُ اللَّهِ إِيَّاهُمْ بِهِ {وَيَهْدِي بِهِ} يَعْنِي بِالْمَثَلِ كَثِيرًا مِنْ أَهْلِ الْإِيمَانِ وَالتَّصْدِيقِ، فَيَزِيدُهُمْ هُدًى إِلَى هَدَاهُمْ وَإِيمَانًا إِلَى إِيمَانِهِمْ، لِتَصْدِيقِهِمْ بِمَا قَدْ عَلِمُوهُ حَقًّا يَقِينًا أَنَّهُ مُوَافِقٌ مَا ضَرَبَهُ اللَّهُ لَهُ مَثَلًا وَإِقْرَارُهُمْ بِهِ وَذَلِكَ هِدَايَةٌ مِنَ اللَّهِ لَهُمْ بِهِ."

567. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselere göre {يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا} ifadesi "Birçok münafığı saptırır.", {وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا} ifadesi de "Birçok mümini doğru yola iletir." anlamına gelmektedir. Allah münafıkların sapkınlığını artırır. Çünkü onlar Allah'ın yerli yerince yapmış olduğu bir benzetmenin gerçekliğini bildikleri halde onu yalanlamışlardır. İşte bu, Allah'ın münafıkları saptırmasıdır.

b. {وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا} **"Birçoklarını da doğru yola iletir."**

{وَيَهْدِي بِهِ} ifadesi "Allah, yapmış olduğu benzetmedeki kimselerin münafık olduğunu kesin bir şekilde bildiklerini tasdik ve kesin bir şekilde itiraf etmeleri sebebiyle bu benzetme ile birçok iman ve tasdik ehlini doğru yola

iletir ve onların hidâyetlerini kat kat artırır, anlamına gelmektedir. Bu da Allah'ın müminleri bununla hidâyet etmesidir." dediklerini rivayet etmiştir.[1261]

Bazıları bunun münafıklardan aktarılan bir haber olduğunu zannetmişlerdir. Sanki onlar; "Allah herkesin bilmediği bu benzetmeyle ne kastetti? Onunla kimilerini saptırır diğerlerini hidâyete ulaştırır." demişlerdir. Söze Allah tarafından bir haber olarak (inkâr edenlere ait önceki cümleden bağımsız) başlangıç cümlesiyle başlanmış ve Allah *"Bununla ancak fasıkları saptırır."* demiştir. Müddessir sûresindeki Allah'ın {وَلِيَقُولَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْكَافِرُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا كَذَلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ} *"Kalplerinde bir hastalık bulunanlar ile kâfirler, 'Allah, örnek olarak bununla neyi anlatmak istedi?' desinler. İşte böyle. Allah, dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir."* sözünde ve Bakara sûresinde haber verdiği şey olan yani {يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا} ifadesi aynı şekilde (önceki cümleden bağımsız) başlangıç cümlesidir. **[1/433]**

4. {وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} **"Onunla ancak fasıkları saptırır."**

Yüce Allah'ın {وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} sözünün tefsiri:

Bunun tefsiri şu rivayette olduğu şekildedir:

[٥٦٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِي خَبَرٍ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ، مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} هُمُ الْمُنَافِقُونَ."

568. Musa b. Harun bana Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Salih, İbn Abbas, Mürre el-Hemdânî ve İbn Mes'ûd tarikiyle Hz. Peygamber'in (sav) ashâbından bazı kimselerin "{وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} *"Onunla ancak fasıkları saptırır."*[1262] âyeti(nde kastedilenler) münafıklardır." dediklerini rivayet etmiştir.[1263]

1261 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti İbn Mes'ûd ve sahabeden bazı kimselerden Taberî'ye isnad eder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/70) 283 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/433.

1262 Bakara 2/26.

1263 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/70) 284 no'lu rivayette Amr ve Esbât tarikiyle Süddî'den tahriç etmiştir. Türkî, 1/434.

[٥٦٩] وَحَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ: «{وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} فَسَقُوا فَأَضَلَّهُمُ اللَّهُ عَلَى فِسْقِهِمْ.»

569. Bişr b. Muâz bize Yezîd ve Saîd tarikiyle Katâde'nin {وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} *"Onunla ancak fasıkları saptırır."*[1264] sözüyle alakalı "Onlar yoldan çıktılar, Allah da yoldan çıkmalarına karşılık onları saptırdı." dediğini rivayet etmiştir.[1265]

[٥٧٠] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ: «{وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} هُمْ أَهْلُ النِّفَاقِ.»

570. Müsennâ bana İshak, İbn Ebî Ca'fer ve babası tarikiyle Rebî' b. Enes'in, {وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} *"Onunla ancak fasıkları saptırır."*[1266] âyetiyle alakalı "Bunlar nifak ehlidir." dediğini rivayet etmiştir.[1267]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle demiştir: Arap dilinde 'fısk' kelimesinin aslı 'bir şeyden çıkmak' demektir. Bundan dolayı hurma, kabuğundan çıktığı zaman فَسَقَتِ الرُّطْبَةُ denir. Bundan dolayı da deliğinden çıkmasından dolayı fareye فُوَيْسِقَةٌ denir. Aynı şekilde münafık ve kâfir, Rablerinin itaatinden çıktıkları için 'fâsık' şeklinde isimlendirilir. Bundan dolayı şanı yüce olan Allah, İblis'in özelliğini sayarken {إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ} *"İblis'ten başka (hepsi saygı ile eğilmişlerdi.) O ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı."*[1268] yani Rabbinin itaatinden çıktı demiştir.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٥٧١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ} أَيْ بِمَا بَعُدُوا مِنْ أَمْرِي.»

1264 Bakara 2/26.

1265 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/70) 285 no'lu rivayette Saîd'den tahriç etmiştir. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*'da (1/42) bu rivayeti Abd b. Humeyd'e isnad eder. Türkî, 1/434.

1266 Bakara 2/26.

1267 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/70) 282 no'lu rivayetten sonra İbn Ebî Ca'fer tarikiyle tahriç etmiştir. Türkî, 1/434.

1268 Kehf 18/50.

571. İbn Humeyd bize Seleme, İbn İshak, Dâvûd b. el-Husayn ve İbn Abbas'ın âzatlı kölesi İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın, Allah'ın {بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ} *"Yoldan çıkmaları sebebiyle."*[1269] sözü hakkında "Emrimden çıkmaları sebebiyle (zalimlere gökten azap indirdik)"[1270] dediğini rivayet etmiştir.[1271] **[1/434]**

Allah'ın {وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ} *"Onunla ancak fasıkları saptırır."*[1272] sözünün mânası şu şekildedir: "Allah, yoldan çıkmış olanlar ve münafıklar için vermiş olduğu örnekle ancak Ehl-i Kitap'tan inkâr edenleri, sapmışlardan da münafıklardan olup itaatinden çıkmışları ve emrine uymayı terk edenleri saptırır."

1269 Bakara 2/26.
1270 Bakara 2/59.
1271 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde (1/120) 596 no'lu rivayette Seleme tarikiyle İbn İshak'tan tahriç etmiştir. Türkî, 1/435.
1272 Bakara 2/26.

DİZİN

İSİMLER

A

Abd b. Humeyd 45, 146, 254, 268, 283, 286, 289, 297, 298, 397, 451, 557, 563, 570, 578, 580, 587, 591, 593, 594, 600, 602, 608, 610, 620

Abdullah b. Ahmed el-Fergânî 27

Abdülfettâh Ebû Gudde 19

Abdülhamîd 15, 55, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 86, 107, 124, 125, 195, 197, 205, 206, 207, 208, 210, 223, 225, 229, 232, 237, 238, 239, 241, 248, 249, 250, 251, 252, 258, 263, 264, 266, 272, 274, 276, 302, 303, 381, 402, 404, 405, 423, 431, 455, 459, 470, 477, 478, 482, 483, 486, 488, 503, 506, 512, 518, 519, 533, 554

Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî 32

Ahmed b. Hanbel 20, 106, 108, 111, 112, 115, 117, 123, 133, 134, 135, 143, 171, 172, 176, 186, 187, 191, 200, 203, 216, 230, 234, 254, 282, 285, 286, 287, 296, 298, 314, 337, 397, 400, 401, 493, 494, 514, 525, 530, 531, 565

Ahmed b. Hâzim el-Gıfârî 136, 256, 300, 309

Ahmed b. Kâmil el-Kâdî 23

Ahmed b. Osman b. Hakîm el-Evdî 437

Ali b. Ubeydullah el-Lügavî es-Simsimî 24

Avfî 231, 234, 400, 401, 493, 494

B

Bergamalı Cevdet Bey 46

Bişr b. Muâz 20, 195, 256, 361, 451, 457, 469, 475, 481, 494, 509, 510, 515, 524, 540, 560, 562, 563, 570, 578, 586, 601, 608, 616, 620

D

Dâvûd ez-Zâhirî 27

E

Ebû Ahmed Abdullah b. Adî 27

Ebû Ali Hasen b. Ali el-Ahvâzî el-Mukrî 25

Ebûbekir b. Mücahid 37

Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil 27

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî 19, 33, 43, 49, 55, 63, 64, 66, 67

Ebû Hâşim el-Cübbâî 66

Ebû Hayyân 31, 230, 247

Ebû İbrahim İsmail b. İbrahim el-Müzenî 21

Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ el-Hemdânî 20

Ebu'l-Eş'as 20

Ebu'l-Hasen Ali b. Serrâc el-Mısrî 21

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ 31

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm 52, 101

F

Fakih Ebû Hâmid el-İsferâyînî 24
Ferrâ 31, 50, 51, 248, 303, 324, 325, 326, 353, 402, 614

H

Hatîb el-Bağdâdî 19, 20, 22, 24, 29, 33, 34, 35, 37, 41, 42, 44, 84, 154, 156, 160, 246, 282, 400
Hennâd b. Serî 20

I

Îsâ b. Osman b. Îsâ b. Abdurrahman et-Temîmî en-Nehşelî 394

İ

İbn Ebî Hâtim 26, 46, 113, 115, 142, 146, 160, 174, 177, 188, 189, 191, 201, 216, 227, 228, 230, 233, 234, 244, 245, 252, 253, 254, 255, 256, 261, 269, 270, 281, 284, 286, 288, 296, 299, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 338, 344, 348, 349, 350, 351, 355, 356, 357, 361, 362, 365, 368, 370, 371, 373, 377, 379, 380, 384, 385, 386, 393, 395, 396, 400, 401, 406, 407, 410, 411, 412, 425, 426, 427, 428, 430, 431, 436, 437, 438, 440, 443, 445, 446, 448, 450, 451, 452, 453, 456, 457, 463, 465, 466, 469, 470, 472, 473, 474, 475, 481, 490, 491, 492, 493, 494, 496, 497, 498, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 516, 522, 525, 526, 527, 528, 530, 531, 535, 539, 541, 542, 547, 548, 549, 552, 556, 557, 559, 560, 561, 562, 565, 566, 567, 570, 571, 574, 575, 578, 580, 581, 582, 584, 586, 587, 588, 591, 593, 595, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 606, 607, 608, 610, 616, 619, 620, 621
İbn Hişâm 337, 349, 355, 370, 373, 379, 380, 384, 406, 410, 425, 440, 451, 456, 474, 490, 511, 535, 552, 556, 566, 574, 578, 582
İbn Huzeyme 26, 42
İbn Mücâhid 52, 353
İbn Sa'd 400
İbnü'l-İhşîd 66, 85
İbnü'n-Nedîm 19, 26, 34, 43, 66, 84
İmam Nevevî 14, 26, 44, 46
İmrân b. Musa el-Kazzâz 20

K

Kâdî Ebû Amr Ubeydullah b. Ahmed es-Simsâr 31, 41
Ka'bî 66
Kisâî 31, 50, 259, 353

M

Mansûr b. Nûh 46, 68
Muhammed Ali es-Sâbûnî 68, 86
Muhammed b. Abdülâlâ es-San'ânî 20
Muhammed b. Beşşâr Bündâr 20
Muhammed b. Humeyd er-Râzî 20, 32, 98, 107, 144, 283, 335, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552
Muhammed b. Muallâ 20
Muhammed b. Musa el-Haraşî 20
Muhammed b. Ubeydullah b. Ebî Süleyman el-Arzemî 234
Müsennâ b. İbrahim el-Âmülî 20, 318

N

Nehhâs 31, 195, 200, 314, 317, 318, 320, 321, 366

O

Osman b. Züfer 233, 234

R

Rebî' b. Süleyman 21, 27
Rummânî 31

S

Sa'leb 42, 342
Suyûtî 33, 46, 47, 86, 100, 101, 107, 135, 144, 146, 147, 163,

170, 201, 216, 227, 228, 230, 236, 237, 241, 244, 245, 252, 254, 255, 256, 261, 268, 269, 283, 284, 285, 286, 289, 297, 298, 299, 300, 309, 310, 317, 319, 320, 322, 323, 324, 344, 348, 350, 351, 356, 357, 358, 359, 361, 362, 365, 366, 368, 371, 373, 377, 384, 385, 386, 395, 396, 397, 400, 401, 406, 407, 408, 411, 417, 422, 426, 429, 431, 436, 437, 441, 445, 457, 465, 466, 472, 475, 481, 491, 492, 493, 494, 495, 497, 508, 509, 510, 514, 520, 521, 522, 524, 528, 532, 536, 538, 539, 540, 557, 559, 561, 563, 564, 570, 571, 578, 580, 584, 586, 587, 591, 592, 593, 594, 595, 599, 600, 601, 602, 604, 606, 607, 608, 610, 616, 619, 620

Ş

Şâfiî 17, 20, 21, 27, 28, 53, 57, 101, 118
Şuayb el-Harrânî 27

T

Taberânî 27, 107, 110, 117, 122, 123, 128, 134, 154, 171, 174, 200, 201, 286, 296, 385, 549, 580, 581
Theodor Nöldeke 47, 87
Tücibî 67

Y

Yâkût el-Hamevî 20, 21, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 48, 51, 53, 54, 55, 87, 259

Z

Zehebî 19, 24, 26, 27, 33, 45, 50, 53, 54, 67, 87, 88, 108, 118, 188, 245, 246, 282, 368, 397, 496
Zehebî (ö. 748/1348) 19

ŞAİRLER

A

Abîd 382, 458, 459
Abîd b. Ebras 458, 459
Accâc 205, 230, 252, 302, 304, 327, 329, 341, 470, 471, 483
Accâc, Abdullah b. Ru'be 252
Adî b. Zeyd el-İbâdî 273
Ahtal 258, 304, 518
Akif el-Ukaylî 454
Alkame b. Abede 251
Amr b. Külsûm et-Tağlîbî 194
Amr b. Ma'dîkerib ez-Zübeydî 430
Antere el-Absî 424
A'şâ 207, 274, 342, 343, 369, 477, 533
A'şâ Benî Sa'lebe 207, 477, 533
A'şâ el-Hemedân 274
A'şâ el-Kebîr 207
A'şâ Meymûn b. Kays b. Cendel 477, 533

B

Burc b. Müshir et-Tâî 240

C

Cerîr b. Atıyye 258, 280, 518
Cerîr b. Atıyye el-Hatafî 280
Cerîr b. el-Hatafî 483

E

Ebû Küreyb el-Hüzelî 264
Ebû Vecze es-Sa'dî 512
Ehvas 98, 302
Eşheb b. Rumeyle 489
Evs b. Miğrâ 197

F

Fâris 67, 80, 86
Ferezdak b. Gâlib 250, 291

H

Hadramî b. Âmir b. el-Esedî 263
Hâris b. Hâlid b. Âs 404
Hâris b. Hâlid el-Mahzûmî 220
Hassân b. Sâbit 196, 197, 563, 613
Hırnık bnt. Bedr b. Hifân 506
Hufâf b. Nüdbe es-Sülemî 346
Humeyd b. Sevr el-Hilâlî 210
Hutây'a'tü Cervel b. Evs 482
Hüzelî Ebî Züeyb 280

İ

İmruülkays b. Hucr 272

K

Ka'b. b. Cüayl 265
Ka'b b. Sa'd el-Ğanevî 487
Ka'b b. Züheyr 208, 214, 612
Kutâmî 220
Kümeyt 612

L

Lebîd b. Rebîa 224, 249, 264, 380, 381, 389

M

Meymûn b. Kays 207, 477, 533
Müntehil el-Hüzelî 421
Mütemmim b. Nüveyra el-Yerbûî 519

N

Nâbiğa Benî Ca'de 486

Ö

Ömer b. Lece' 423

R

Râî en-Nemîrî 575

S

Sâide b. Cûe el-Hüzelî 350
Seleme b. Cendel es-Sa'dî 239

T

Tarafe b. Abd 269, 276, 278
Tevbe b. Humeyyir 517

U

Ubeydullah b. Kays er-Rukayyât 390

Ü

Ümeyye b. Ebi's-Salt 215, 273, 468, 532

Z

Züheyr b. Ebî Sülmâ 208, 250
Zürrumme 209, 210, 402, 431, 477, 478, 503, 504

RÂVİLER

A

Abbâd b. Abdillah 436
Abbâd b. Hubeyş 306
Abbâd b. Zekeriyya 162
Abbas 25, 35, 51, 56, 57, 78, 80, 87, 98, 99, 116, 118, 159, 160, 169, 170, 171, 172, 174, 177, 178, 180, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 198, 202, 203, 216, 218, 221, 228, 229, 230, 231, 236, 244, 249, 251, 252, 253, 254, 264, 267, 269, 270, 275, 284, 285, 286, 288, 289, 299, 300, 308, 309, 320, 321, 322, 335, 337, 338, 345, 349, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 365, 368, 370, 371, 373, 375, 377, 378, 379, 380, 383, 384, 385, 386, 393, 400, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 425, 426, 428, 429, 437, 440, 443, 445, 446, 447, 450, 451, 456, 463, 465, 469, 471, 472, 474, 475, 480, 489, 490, 492, 493, 499, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 516, 522, 523, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 536, 537, 538, 539, 544, 547, 548, 552, 556, 559, 561, 564, 565, 566, 568, 573, 574, 576, 578, 580, 582, 586, 592, 595, 596, 599, 605, 608, 618, 619, 621
Abbas b. Abdülazîm 180
Abbas b. Abdülazim el-Anberî 174
Abbas b. Muhammed 514, 596
Abbas b. Velîd 183
Abbas b. Ziyâd el-Bâhilî 322
Abde 106, 152, 181, 251, 314, 331, 512
Abde b. Süleyman 106
Abdulazîz b. Ebî Revvâd 348
Abdullah 2, 15, 25, 27, 30, 43, 44, 65, 71, 73, 74, 75, 78, 80, 81, 84, 86, 89, 107, 108, 109, 110, 113, 114, 116, 117, 118, 120, 125, 126, 127, 128, 135, 136, 137, 139, 142, 143, 147, 148, 154, 160, 163, 173, 175, 176, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 194, 198, 203, 210, 216, 220, 221, 227, 228, 230, 236, 245, 248, 252, 254, 260, 267, 274, 283, 284, 286, 292, 293, 296, 297, 298, 302, 306, 307, 308, 319, 320, 323, 335, 337, 338, 342, 359, 365, 370, 373, 385, 390, 391, 396, 404, 407, 410, 426, 427, 429, 431, 435, 446, 452, 453, 457, 466, 472, 473, 475, 497, 502, 508, 512, 515, 516, 522, 527, 538, 539, 541, 547, 552, 560, 571, 580, 581, 599, 616
Abdullah b. Abbas 221, 228, 236, 267, 284, 320, 337
Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye 189
Abdullah b. Bükeyr 190
Abdullah b. Ca'fer 296, 306, 390, 391
Abdullah b. Ca'fer er-Rakkî 296
Abdullah b. Ebî Ca'fer 323, 359, 385, 407, 427, 431, 446, 453, 457, 516, 541, 552, 560, 616
Abdullah b. Ebî Necîh 365, 410, 452, 472, 475, 497, 515, 539, 547, 571
Abdullah b. Ebi's-Sefer 184
Abdullah b. İsa b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ 163
Abdullah b. İsa Ebî Leylâ 126
Abdullah b. Kesîr Ebû Sudayf el-Âmulî 286
Abdullah b. Mes'ûd 75, 107, 109, 110, 114, 135, 139, 148, 163, 176, 185, 186, 187, 581
Abdullah b. Meymûn 113
Abdullah b. Muhammed b. Akîl 283
Abdullah b. Mübârek 426, 429, 466, 473

Abdullah b. Mürre 173
Abdullah b. Osman 203
Abdullah b. Salih 194, 198, 320, 370, 385, 472, 508, 538, 599
Abdullah b. Şakîk 297, 298, 307, 308
Abdullah b. Şevzeb 183
Abdullah b. Vehb 319
Abdulmelik b. Hüseyn 522, 528
Abdurrahman 45, 78, 80, 84, 100, 111, 115, 117, 118, 124, 125, 126, 127, 130, 133, 134, 136, 137, 141, 143, 162, 163, 175, 176, 177, 191, 234, 238, 246, 253, 254, 274, 283, 286, 287, 289, 297, 306, 314, 318, 319, 344, 348, 356, 394, 417, 426, 427, 429, 436, 437, 446, 470, 499, 516, 528, 530, 542, 549, 579, 581, 596, 603
Abdurrahman b. Abdillah 356
Abdurrahman b. Abdülkârî 111
Abdurrahman b. Âbis 115, 143
Abdurrahman b. Cübeyr 286, 287
Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr 287
Abdurrahman b. Ebî Bekre 134, 141
Abdurrahman b. Ebî Leylâ 125, 127, 130, 133, 137, 163
Abdurrahman b. İsa b. Abdirrahman b. Ebî Leylâ 124
Abdurrahman b. Mehdî 100, 143, 177, 319, 528, 530
Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî 318, 344, 348
Abdurrahman b. Sâbit 579, 581
Abdurrahman b. Şerîk 436, 437
Abdurrahman b. Zeyd 286, 289, 319, 417, 426, 427, 429, 446, 470, 499, 516, 542, 596, 603
Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem 286, 319, 446, 470, 499
Abdüla'lâ 170, 171, 172
Abdüla'lâ b. Âmir es-Sa'lebî 172
Abdülazîz 53, 152, 155
Abdülazîz b. Muhammed 53, 152, 155
Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî 152
Abdülhamîd b. Beyân el-Kannâd 124, 125
Abdülmelik b. Meysera 579, 580, 581
Abdülmelik b. Meysera ez-Zerrâd 579, 580
Abdülvâris 128, 137
Abdülvehhab 597
Abdüssamed 112, 127
Abdüssamed b. Abdilvâris 112
Abîde 182
Abîde es-Selmânî 182
Âdem 31, 34, 41, 60, 108, 119, 287, 319, 387, 597
Âdem el-Askalânî 287
Adî b. Hâtim 296, 297, 306
Affân 153, 157, 202, 203, 523
Ahmed b. Abde ed-Dabbî 181
Ahmed b. Abdurrahman el-Berkî 254
Ahmed b. Assâm b. Hakîm 436
Ahmed b. Hâzım el-Ğıfârî 318, 351
Ahmed b. İbrahim 606
Ahmed b. İshak 254, 255, 344, 348, 361, 522, 524, 526, 528, 529, 600
Ahmed b. İshak b. İsa el-Ahvâzî 254
Ahmed b. İshak el-Ahvâzî 255, 344, 348, 361, 522, 528, 529, 600
Ahmed b. Mansûr 112
Ahmed b. Menî' 109, 120
Ahmed b. Mufaddal 197
Ahmed b. Muhammed et-Tûsî 127
Ahmed b. Osman b. Hakîm el-Evdî 437
Ahmed b. Velîd er-Ramlî 296, 306
Ahvas b. Hakîm 163
Akîl b. Hâlid 162
Alâ b. Abdirrahman 314
Alâ b. Abdirrahman b. Yakub 314
Alâ b. Abdurrahman Mevla'l-Huraka 314
Alâ b. Müseyyib b. Râfi' 359
Ali 21, 24, 25, 27, 28, 29, 33, 36, 39, 66, 68, 69,

74, 78, 79, 80, 81, 85, 86, 87, 99, 109, 110, 114, 115, 123, 134, 141, 156, 175, 177, 189, 190, 191, 194, 198, 230, 246, 250, 253, 263, 281, 282, 283, 284, 297, 306, 320, 337, 359, 370, 380, 385, 436, 472, 486, 490, 499, 507, 508, 512, 514, 515, 516, 523, 524, 528, 529, 532, 538, 539, 543, 546, 599, 603
Ali b. Âsım 523, 532
Ali b. Ebî Ali 114, 115
Ali b. Ebî Talha 194, 198, 320, 359, 370, 385, 472, 490, 499, 507, 508, 514, 538, 599
Ali b. Ebî Tâlib 39, 281, 284, 524, 528, 529, 532, 546
Ali b. Hakîm 190, 191
Ali b. Hakîm el-Evdî 190, 191
Ali b. Hasan 175, 246, 253, 297, 306
Ali b. Hasan el-Harrâz 246
Ali b. Hüseyn b. Vâkıd 189
Ali b. Zeyd 99, 134, 141
Alkame en-Nehaî 114
A'meş 109, 142, 143, 144, 175, 176, 177, 178, 187, 189, 190, 259, 356, 394, 395, 436, 595, 596
Âmir 80, 156, 171, 172, 184, 259, 263, 264, 280, 337, 353, 390, 455, 530, 575, 588, 591
Ammâr 284, 288, 299, 308, 350, 357, 359, 362, 366, 368, 385, 397, 407, 427, 430, 438, 443, 446, 447, 450, 456, 463, 470, 473, 522, 593, 602, 603
Amr 31, 41, 106, 107, 133, 135, 136, 137, 142, 160, 170, 172, 183, 191, 194, 195, 198, 201, 229, 230, 237, 238, 255, 259, 267, 268, 276, 282, 285, 292, 297, 299, 302, 309, 322, 327, 328, 342, 347, 349, 351, 353, 355, 361, 363, 365, 371, 373, 377, 392, 400, 406, 410, 411, 426, 429, 430, 431, 436, 437, 445, 451, 452, 465, 469, 471, 472, 475, 477, 483, 491, 493, 497, 503, 506, 509, 510, 514, 515, 516, 528, 536, 539, 543, 547, 556, 559, 561, 564, 571, 574, 579, 580, 581, 584, 585, 586, 592, 593, 599, 600, 601, 603, 604, 605, 606, 609, 617, 618, 619
Amr b. Ali 515, 516, 539, 543, 603
Amr b. Dînâr 135, 229, 230, 581
Amr b. Ebî Kays 201
Amr b. Hammâd 267, 322, 349, 351, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 580, 586, 599, 605, 618, 619
Amr b. Hammâd el-Kannâd 267, 322, 349
Amr b. Hâris 170
Amr b. Kays el-Mülâî 172
Amr b. Meymûn 579, 580, 581
Amr b. Mürre 183, 282, 584
Amr b. Osman el-Osmânî 136
Amr b. Sâbit 297
Amr b. Seleme 191
Amr b. Talha 285, 299, 309
Amr b. Talha el-Kannâd 285
Anbese 98, 99, 144, 197, 198, 315
Anbese b. Saîd 315
Antere 81, 424, 513, 514
Arzemî 233, 234, 236
Âsım 108, 109, 113, 114, 117, 123, 178, 198, 201, 253, 259, 286, 338, 353, 361, 365, 410, 452, 472, 475, 497, 515, 523, 528, 532, 539, 546, 547, 565, 571, 574, 586, 593, 600, 601, 609, 617
Assâm b. Ali 436
Atâ 175, 176, 237, 253, 254, 255, 321, 348, 514, 516, 530, 543, 604
Atâ b. Dînâr 254, 255
Atâ b. Sâib 176, 253, 254, 321, 530
Atâ el-Horasânî 237
Atıyye 45, 66, 73, 216, 226, 231, 234, 258, 280, 400, 401, 492, 493, 494, 515, 518, 537

Atıyye el-Avfî 231, 234, 400, 401, 493
Attâb b. Ziyâd 524
Avf 107, 162, 202, 203, 241, 284, 382, 400, 458, 468, 493, 518, 597, 598

B

Bakıyye b. Velîd 244, 245
Benî Süleym 112
Beşşâr 19, 20, 67, 84, 100, 121, 162, 169, 171, 177, 181, 186, 187, 200, 202, 203, 204, 241, 397, 528, 530, 584, 587, 595, 597, 600
Beyân 2, 3, 5, 14, 24, 30, 31, 38, 41, 43, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 67, 69, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 85, 86, 124, 125, 166, 210, 223, 248, 351, 489
Bişr 20, 134, 171, 181, 195, 202, 204, 216, 218, 221, 228, 236, 244, 251, 253, 256, 260, 267, 269, 270, 275, 284, 288, 297, 299, 307, 308, 322, 351, 357, 361, 368, 425, 432, 443, 446, 447, 450, 451, 456, 457, 463, 469, 472, 475, 481, 494, 506, 509, 510, 515, 516, 522, 524, 526, 529, 540, 548, 560, 562, 563, 564, 566, 570, 578, 586, 591, 601, 608, 616, 620
Bişr b. Ammâr 284, 288, 299, 308, 357, 368, 443, 446, 447, 450, 456, 463
Bişr b. İsmail 526, 529
Bişr b. Muâz 20, 195, 256, 361, 451, 457, 469, 475, 481, 494, 509, 510, 515, 524, 540, 560, 562, 563, 570, 578, 586, 601, 608, 616, 620
Bişr b. Muâz el-Akadî 195, 256, 361, 451, 457
Bişr b. Mufaddal 297, 307
Bişr b. Ömer 181
Bişr b. Saîd 134
Bişr b. Umâra 216, 218, 221, 228, 236, 251, 253, 260, 267, 269, 270, 275, 425, 432, 469, 472, 516, 522, 529, 548, 564
Budeyl el-Ukeylî 298, 307

C

Câbir 176, 197, 198, 283, 315, 335, 337
Câbir b. Abdillah 283, 335, 337
Câbir b. Abdillah b. Riâb 335, 337
Câbir b. Nûh 176
Ca'fer 17, 27, 31, 74, 76, 86, 89, 93, 98, 99, 105, 119, 128, 129, 138, 147, 160, 161, 166, 169, 173, 174, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 191, 192, 194, 195, 202, 203, 204, 205, 209, 212, 214, 217, 228, 232, 243, 245, 246, 248, 249, 252, 256, 257, 259, 261, 265, 269, 270, 272, 275, 280, 284, 287, 288, 289, 290, 291, 296, 300, 301, 304, 306, 309, 310, 317, 323, 324, 327, 331, 338, 339, 350, 357, 359, 362, 366, 372, 374, 385, 390, 391, 393, 396, 399, 404, 407, 408, 411, 412, 415, 423, 427, 430, 431, 438, 443, 444, 446, 447, 449, 453, 457, 465, 467, 468, 470, 473, 474, 476, 478, 481, 484, 489, 498, 505, 507, 509, 511, 516, 517, 520, 527, 532, 539, 541, 543, 549, 551, 552, 553, 555, 557, 560, 562, 565, 567, 568, 569, 579, 583, 588, 593, 596, 597, 598, 602, 603, 605, 606, 607, 608, 616, 620
Ca'fer b. Avn 187
Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre 99
Ca'fer b. Hâlid 180
Ca'fer b. Muhammed ez-Zübeyrî 180, 186
Cerîr 14, 17, 19, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 39, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 55, 59, 63, 64, 66, 67, 71, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 107, 144, 147, 172, 175, 250, 254, 258, 259, 280, 291, 303, 304, 338, 362, 423, 477, 483, 518, 530, 607
Cerîr b. Abdülhamîd 107
Cübeyr b. Nüfeyr 286, 287

Cündeb b. Abdullah 183
Cündüb 174
Cüreyrî 297, 298, 307
Cüveybir 234, 368, 369, 371, 431

D

Dahhâk 188, 189, 216, 218, 221, 226, 227, 228, 234, 236, 244, 251, 253, 260, 267, 269, 270, 275, 284, 288, 299, 308, 357, 365, 368, 369, 371, 425, 431, 432, 443, 446, 447, 450, 456, 463, 469, 472, 475, 496, 499, 515, 516, 522, 529, 539, 542, 547, 548, 564
Dahhâk b. Müzâhim 216, 496, 542
Damra b. Habîb 163
Dâvûd b. el-Husayn 621

E

Ebân b. Salih 188
Ebî Bişr 202, 204
Ebî Bürde 201
Ebî Ca'fer 256, 323, 350, 359, 362, 366, 385, 407, 411, 427, 430, 431, 438, 446, 453, 457, 470, 473, 498, 516, 541, 552, 560, 593, 602, 603, 607, 616, 620
Ebî İsa b. Abdullah b. Mes'ûd 135
Ebi'l-Ahvas 107
Ebi'l-Haccâc 137
Ebi'l-Melîh 201
Ebî Necîh 198, 318, 319, 365, 366, 410, 411, 452, 472, 473, 475, 476, 497, 515, 539, 547, 557, 563, 567, 571, 574, 586, 593, 594, 600, 601, 609, 610, 617
Ebî Ömer el-Bezzâr 284
Ebû Abdurrahman 175
Ebû Ahmed 27, 254, 255, 282, 283, 344, 348, 361, 522, 524, 526, 528, 529, 600
Ebû Ahmed ez-Zübeyrî 254, 255, 282, 283, 344, 348, 361, 522, 524, 526, 528, 529, 600
Ebû Âmir 591
Ebû Âsım 198, 253, 338, 365, 410, 452, 472, 475, 497, 515, 528, 539, 547, 565, 571, 574, 586, 593, 600, 601, 609, 617
Ebû Âsım Dahhâk b. Muhalled 365, 475, 515, 539, 547
Ebû Avâne 108, 172, 521, 523
Ebû Bekir 42, 43, 44, 84, 108, 152, 153, 154, 156, 157, 281, 286, 304, 356
Ebû Bekir b. Ayyâş 108, 356
Ebû Bekr el-Hanefî 188
Ebu Bekr es-Sıddîk 173
Ebû Bişr 322
Ebû Ca'fer 17, 27, 31, 74, 76, 86, 89, 93, 98, 99, 105, 119, 138, 147, 160, 161, 166, 169, 173, 174, 178, 191, 192, 194, 195, 202, 205, 209, 212, 214, 217, 228, 232, 243, 245, 246, 248, 249, 252, 256, 257, 259, 261, 265, 269, 270, 272, 275, 280, 287, 288, 289, 290, 291, 300, 301, 304, 309, 310, 317, 323, 324, 327, 331, 338, 339, 350, 357, 359, 362, 366, 372, 374, 385, 393, 396, 399, 404, 407, 408, 411, 412, 415, 423, 427, 430, 431, 438, 443, 444, 446, 447, 449, 453, 457, 465, 467, 468, 470, 473, 474, 476, 478, 481, 484, 489, 498, 505, 507, 509, 511, 516, 517, 520, 527, 532, 539, 541, 543, 549, 551, 552, 553, 555, 557, 560, 562, 565, 567, 568, 569, 579, 583, 588, 596, 598, 603, 605, 606, 607, 608, 620
Ebû Ca'fer er-Râzî 256, 362, 603
Ebû Cehm el-Ensârî 134
Ebû Dâvûd 112, 121, 129, 142, 171, 174, 188, 189, 200, 203, 254, 315, 527, 549
Ebû Dâvûd et-Tayâlisî 188, 200
Ebu'd-Duhâ 187, 321
Ebû Ehvas 98
Ebû Halde 136
Ebû Hâzim 105
Ebû Huzeyfe Musa b. Mes'ûd 318

Ebû Hüreyre 105, 106, 115, 136, 209, 314, 315, 396
Ebû İmrân el-Cevnî 174
Ebû İshak 135, 136, 142, 359
Ebû Kesîr 526, 529
Ebû Kılâbe 155, 162, 200
Ebû Küreyb 20, 106, 108, 109, 116, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 134, 139, 141, 163, 171, 176, 177, 178, 187, 188, 189, 203, 216, 218, 221, 228, 236, 244, 251, 252, 253, 260, 261, 264, 267, 269, 270, 275, 284, 299, 308, 314, 321, 356, 357, 368, 395, 436, 443, 446, 447, 463, 567, 575, 579, 584, 595
Ebû Küreyb Muhammed b. Alâ 20, 108, 267
Ebu'l-Ahvas 107, 136, 359
Ebu'l-Avvâm 200
Ebu'l-Buhtirî 282
Ebu'l-Celd 525, 526, 527, 529, 530
Ebu'l-Esved ed-Düelî 160
Ebu'l-Ezher Nasr b. Amr el-Lahmî 237
Ebu'l-Hakem 132, 133
Ebu'l-Hattâb el-Basrî 521, 522
Ebu'l-Muhtâr et-Tâî 281, 282
Ebu'l-Velîd 122
Ebu'l-Yakzân 321
Ebû Mâlik 239, 267, 285, 299, 309, 322, 348, 349, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 522, 528, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 618, 619
Ebû Ma'mer 137, 138, 172, 173
Ebû Ma'mer Abdullah b. Amr b. Ebi'l-Haccâc 137
Ebû Meysere 99, 100
Ebû Muâviye 142, 177, 543, 579, 604
Ebû Mûsa 98
Ebû Musa el-Eş'arî 597
Ebû Nu'aym 585
Ebû Nu'mân 320
Ebû Ravk 216, 218, 221, 228, 236, 244, 251, 253, 260, 267, 269, 270, 275, 284, 288, 299, 308, 357, 368, 425, 432, 443, 446, 447, 450, 456, 463, 469, 472, 516, 522, 529, 548, 564
Ebû Recâ 211, 591
Ebu'r-Rebî' es-Semmân 119
Ebû Saîd 227, 231, 234, 322
Ebû Saîd el-Hudrî 227
Ebû Saîd el-Müeddib 322
Ebû Salih 159, 170, 189, 190, 267, 285, 286, 299, 309, 322, 335, 338, 349, 351, 355, 359, 361, 363, 371, 373, 377, 396, 397, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 490, 491, 509, 510, 514, 521, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 618, 619
Ebû Salih Bâzân 189
Ebû Salih Mevlâ Ümm Hânî 170
Ebû Seleme 105, 106, 162, 525
Ebû Sinân 282, 514
Ebu's-Sâib 142, 172, 177, 314
Ebu's-Sâib Mevlâ Zühre 314
Ebu's-Sâib Salim b. Cünâde es-Süvâî 142
Ebû Süfyân 407, 563, 610
Ebû Tümeyle 496, 542
Ebû Ubeyd 52, 101, 120, 122, 129, 142, 145, 159, 160, 162, 182, 183, 184, 200, 201, 203, 297, 321
Ebû Ubeyde 31, 50, 101, 176, 205, 212, 224, 239, 263, 266, 280, 290, 301, 303, 344, 483, 584, 585, 587
Ebû Ubeyd el-Vessâbî 201
Ebû Üsâme 123, 143, 314
Ebû Vâil 177, 178, 283
Ebû Vâil Şakîk b. Seleme 177
Ebû Yemân 177
Ebû Zabyân 595, 596
Ebû Zer 298
Ebu'z-Zinâd 169
Ebü'l-Âliye 136, 146, 256, 286, 362, 607
Ebü'l-Melîh 200
el-Eş'arî 597
el-Fezârî 129, 201, 344, 347
el-Furât 530

el-Hakem 344, 520, 521, 523
el-Hemdânî 20, 216, 267, 285, 299, 309, 320, 322, 349, 351, 356, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 492, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 580, 599, 605, 618, 619
el-Ka'ka' 396, 397
el-Makburî 136, 209
el-Muhâribî 318, 344, 348
Enes 44, 75, 84, 105, 106, 121, 122, 136, 143, 144, 154, 156, 181, 206, 230, 256, 268, 289, 323, 324, 332, 338, 350, 359, 362, 385, 386, 407, 411, 427, 430, 438, 453, 470, 473, 498, 516, 552, 560, 593, 603, 606, 607, 616, 620
Enes b. İyâd 105, 106
Enes b. Mâlik 121, 122, 156
Esbât 106, 197, 267, 268, 285, 299, 309, 322, 349, 351, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 606, 618, 619
Esbât b. Nasr 267, 322, 349, 351, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536
Esbât b. Nasr el-Hemdânî 267
Esed 118, 119, 263, 272, 459, 506
Esed b. Musa 118
es-Selûlî 245
es-Sevrî 107, 171, 172, 177, 188, 190, 255, 283, 338, 351, 361, 366, 528, 530, 601
Esved b. Serî' 246
Eş'as 119, 177, 274
Eş'as b. İshâk 177
Eşcaî 584, 595
Evzâî 588
Eyyûb 116, 118, 119, 122, 145, 155, 182, 183, 210, 331

F

Fudayl b. Iyâd 521
Fülân el-Abdî 119
Fürât b. Sâib 284

H

Habbân b. Hilâl 174
Haccâc 129, 137, 210, 230, 256, 268, 274, 285, 289, 300, 309, 318, 319, 320, 323, 345, 349, 356, 359, 395, 396, 403, 407, 412, 440, 446, 453, 457, 472, 498, 514, 516, 524, 525, 529, 531, 532, 541, 542, 548, 552, 571, 575, 581, 587, 588, 592, 594, 607, 610, 616
Haccâc b. Muhammed 129, 588
Hafs b. Ömer 526, 595
Hakem 40, 111, 118, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 137, 172, 244, 282, 344, 348, 397, 407, 520, 521, 523, 526, 595
Hakem b. Beşîr 172, 282
Hakem b. Ebân 526, 595
Hakem b. Umeyr 244
Hakem b. Uteybe 127, 128, 137
Hakem b. Züheyr 344, 348
Hakkâm 98, 99, 144, 182, 197, 198, 201, 324
Hakkâm b. Selm 98, 197, 201
Halef b. Yâsîn el-Kûfî 348
Hâlid b. Yezîd 603
Hâlid el-Hazzâ 200, 298, 308, 321, 344
Hâlid el-Vâsıtî 298, 308
Hallâd b. Eslem 105, 591
Hammâd b. Mes'ade 241
Hammâd b. Seleme 99, 122, 134, 141, 297, 306, 524, 525
Hammâd b. Zeyd 181, 273
Hamza b. Ebu'l-Muğîre 286
Hamza ez-Zeyyât 281, 282
Harb b. Ebî Sâbit 112
Hârice b. Zeyd 152, 154, 155
Hârice b. Zeyd b. Sâbit 152
Hâris 115, 170, 216, 219, 220, 251, 272, 281, 282, 404, 427, 431, 483, 496, 512, 519, 529, 546, 563
Harun b. Antere 513, 514
Harun b. İdris 318, 319, 344, 348

Harun b. İdris el-Esam el-Kûfî 318, 344, 348
Hasan 69, 70, 71, 79, 87, 129, 172, 175, 211, 230, 241, 246, 253, 256, 268, 283, 285, 286, 297, 298, 306, 307, 308, 317, 318, 319, 326, 345, 349, 350, 355, 359, 362, 366, 373, 374, 385, 395, 400, 401, 407, 410, 427, 430, 438, 440, 452, 453, 470, 473, 492, 493, 495, 515, 523, 524, 527, 530, 531, 532, 537, 540, 542, 545, 570, 575, 580, 591, 593, 594, 601, 602, 603, 608
Hasan b. Arafe 129
Hasan b. Atiyye 400, 492, 515, 537
Hasan b. Furât 527, 530
Hasan b. Muhammed 523, 532
Hasan b. Ubeydullah 172
Hasan b. Yahya 268, 307
Hasan el-Basrî 211, 241, 355
Hâşim b. Kâsım 286
Heysem b. Adî 160
Hişâm 111, 114, 122, 130, 131, 145, 180, 182, 214, 280, 302, 337, 349, 355, 370, 373, 379, 380, 384, 397, 404, 406, 410, 425, 440, 451, 456, 474, 490, 511, 531, 535, 552, 556, 566, 574, 578, 582
Hişâm b. Sa'd 114, 130, 214
Hişâm b. Urve 180
Humeyd 20, 21, 32, 45, 98, 99, 107, 121, 122, 144, 146, 147, 172, 175, 182, 197, 198, 201, 210, 254, 255, 268, 282, 283, 286, 289, 297, 298, 299, 307, 308, 324, 335, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 397, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 451, 456, 474, 490, 508, 510, 530, 534, 547, 552, 556, 557, 563, 566, 570, 574, 578, 580, 582, 587, 591, 592, 593, 594, 600, 602, 608, 610, 620, 621
Humeyd b. Abdurrahman 283
Humeyd b. Abdurrahman er-Ruâsî 283
Humeyd b. Mes'ade es-Sâmî 297, 307
Humeyd et-Tavîl 121, 122
Husayf 322
Husayn 621
Huzeyfe 123, 153, 154, 156, 249, 258, 318, 366, 411, 452, 473, 476, 497, 515, 518, 539, 563, 567, 571, 574, 593, 601, 610
Hüseyin 31, 50, 72, 78, 87, 123, 230, 256, 268, 281, 309, 318, 319, 345, 349, 395, 396, 400, 401, 403, 410, 412, 440, 453, 472, 492, 493, 496, 498, 515, 524, 531, 532, 537, 542, 548, 571, 575, 581, 587, 588, 592, 594, 610
Hüseyin b. Ali 78, 123
Hüseyin b. Dâvûd 230, 256, 268, 318, 345, 395, 412, 440, 453, 524, 531, 532, 542, 588
Hüseyin b. Hasan 400, 401, 492, 493, 515, 537
Hüseyin el-Cu'fî 281
Hüseyn 80, 175, 189, 190, 197, 281, 285, 289, 298, 300, 308, 522, 528
Hüseyn b. Vâkıd 175, 189
Hüşeym 202, 401, 431, 494, 521
Hz. Âişe 73, 77, 180, 185, 186
Hz. Ali 39, 282, 436, 486, 514, 532
Hz. Ebû Bekr 39, 172, 173

I

Îsâ b. Meymûn el-Mekkî 365, 475, 515, 539, 547
Îsâ b. Osman b. Îsâ er-Remlî 394

İ

İbn Abbas 25, 35, 51, 56, 57, 80, 98, 99, 116, 118, 159, 160, 169, 170, 171, 172, 177, 178, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 198, 202, 203, 216, 218, 221, 229, 230, 231, 236, 244, 249, 251, 252, 253, 254, 264, 267, 269, 270, 275, 284, 285, 286, 288, 289, 299, 300, 308, 309, 320, 321,

322, 338, 345, 349, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 363, 368, 370, 371, 373, 375, 377, 378, 379, 380, 383, 384, 385, 386, 393, 400, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 425, 426, 428, 429, 437, 440, 443, 445, 446, 447, 450, 451, 456, 463, 465, 469, 471, 472, 474, 475, 480, 489, 490, 491, 493, 499, 507, 508, 509, 510, 511, 513, 514, 515, 516, 522, 523, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 532, 533, 534, 536, 537, 538, 539, 544, 547, 548, 552, 556, 559, 561, 564, 565, 566, 568, 573, 574, 576, 578, 580, 582, 586, 592, 595, 596, 599, 605, 608, 618, 619, 621
İbn Aclân 136, 396, 397
İbn Âmir 259, 353
İbn Atıyye 45, 73
İbn Avn 182, 331
İbn Berkî 118
İbn Beşşâr 121, 587, 595, 597
İbn Cüreyc 230, 256, 268, 285, 289, 300, 309, 318, 319, 344, 345, 348, 349, 395, 396, 403, 412, 440, 453, 466, 472, 473, 498, 514, 516, 523, 524, 531, 532, 542, 543, 545, 548, 571, 575, 576, 581, 587, 592, 594, 601, 604, 610, 614, 615
İbn Ebî Adî 121, 129, 142, 173, 202, 521, 597, 598
İbn Ebî Ca'fer 350, 359, 362, 366, 411, 430, 438, 470, 473, 560, 593, 602, 603, 607, 616, 620
İbn Ebî Leylâ 124, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133
İbn Ebî Mahled 118
İbn Ebî Meryem 118, 254
İbn Ebî Müleyke 183, 187, 226, 231, 234
İbn Ebî Necîh 198, 318, 319, 366, 411, 473, 476, 515, 539, 557, 563, 567, 571, 574, 586, 593, 594, 600, 601, 609, 610, 617
İbn Ebî Şerîk 321
İbn Ebî Üveys 136
İbn Ebî Zi'b 209
İbn Ehi'l-Hâris 281, 282
İbn Ehi'l-Hârisi'l-A'ver 282
İbn Habhâb 146
İbn Humeyd 20, 21, 98, 99, 107, 144, 147, 175, 182, 197, 198, 201, 255, 299, 324, 530, 578, 582, 621
İbn Humeyd er-Râzî 299
İbn İdrîs 178, 189, 527, 530
İbn İshak 337, 338, 574, 578, 621
İbn Lehî'a 254
İbn Mehdî 531, 584, 585, 587
İbn Mes'ûd 56, 75, 108, 109, 114, 115, 136, 142, 143, 145, 153, 161, 162, 163, 175, 186, 187, 201, 226, 230, 231, 234, 267, 268, 285, 299, 309, 363, 480, 544, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 606, 608, 618, 619
İbn Müsennâ 184
İbn Müseyyeb 182
İbn Nümeyr 124, 125
İbn Ömer 113, 114, 168
İbn Sa'd 116, 166, 176, 181, 187, 188, 189, 212, 366, 401, 436, 493, 494, 496, 514, 521, 525
İbn Sîrîn 145, 182
İbn Şihâb 111, 112, 116, 118, 146, 152, 154, 155, 156
İbn Uleyye 145, 146, 155, 156, 182, 183, 184, 200, 211, 298, 307, 321, 331, 344, 591
İbn Uyeyne 117, 133, 135, 230, 296, 365, 580
İbnü'l-Berkî 118, 191, 254
İbnü'l-Hanefiyye 284, 285
İbnü'l-Mübârek 601
İbnü'l-Müsennâ 143, 189
İbn Vehb 20, 111, 114, 116, 122, 130, 133, 134, 135, 146, 156, 162, 170, 181, 182, 209, 214, 245, 286, 289, 300, 309, 310, 417, 422, 426, 427, 429, 446, 470, 499, 516, 542, 564, 587, 596, 603
İbn Vekî' 557
İbn Yemân 177, 203
İbn Zeyd 300, 309, 310, 416, 417, 422, 564, 587, 596, 603

İbrahim 15, 19, 20, 21, 24, 27, 34, 37, 45, 55, 63, 64, 65, 72, 76, 84, 86, 96, 107, 125, 127, 133, 136, 145, 146, 147, 155, 160, 172, 173, 176, 184, 191, 200, 202, 211, 215, 226, 227, 231, 234, 244, 298, 307, 318, 319, 320, 321, 323, 331, 337, 344, 356, 359, 366, 374, 385, 407, 411, 426, 429, 431, 446, 452, 466, 472, 473, 497, 498, 508, 516, 521, 525, 527, 530, 567, 591, 601, 606, 607
İbrahim b. Abdillah 527, 530
İbrahim b. Alâ 226, 227, 231, 234
İbrahim b. Alâ b. Dahhâk 226
İbrahim el-Hecerî 107
İbrahim en-Nehaî 173
İkrime 184, 197, 253, 321, 344, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 386, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 524, 525, 526, 534, 547, 552, 556, 565, 566, 574, 578, 582, 595, 621
İmrân b. Bekkâr el-Kelâ'î 237
İmrân b. Meysera 527, 530
İsa 59, 60, 90, 109, 110, 124, 125, 126, 135, 163, 165, 167, 180, 191, 198, 226, 227, 231, 234, 244, 254, 323, 365, 574, 586, 593, 600, 609, 613, 617
İsa b. İbrahim 244
İsa b. Kırtâs 109, 110
İsa b. Meymûn 198, 365, 586
İshak 76, 117, 135, 136, 142, 187, 188, 254, 255, 314, 315, 319, 320, 323, 335, 337, 338, 344, 348, 349, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 407, 408, 409, 411, 425, 428, 431, 440, 446, 450, 453, 456, 457, 474, 490, 496, 498, 508, 510, 514, 516, 522, 524, 526, 528, 529, 531, 534, 541, 547, 552, 560, 566, 574, 578, 582, 594, 595, 600, 607, 616, 620, 621
İshâk b. Abdillah b. Ebî Talha 112
İshak b. Haccâc 319, 320, 323, 356, 359, 407, 446, 453, 457, 516, 541, 607, 616
İshak el-Ezrak 117, 187
İsmail 21, 26, 27, 30, 48, 64, 69, 76, 78, 79, 80, 83, 117, 124, 125, 126, 136, 139, 163, 226, 227, 267, 282, 296, 306, 320, 322, 346, 349, 513, 521, 526, 529
İsmail b. Abdirrahman 267
İsmail b. Ayyâş 226
İsmail b. Ebî Hâlid 124, 125, 139, 163, 296, 306
İsmail b. Ebî Kerîme 282
İsmail b. Fadl 226
İsmail b. Hâlid 126
İsmail b. İbrahim 21, 27
İsmail b. Musa es-Süddî 117
İsmail b. Sâlim 521
İsmail b. Yahya 226, 227
İsmâil el-Ezrak 284, 285
İsmail es-Süddî 320, 322, 349
İsrâil 108

K

Ka'b 110, 117, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 137, 139, 148, 153, 160, 163, 208, 214, 239, 245, 265, 315, 455, 487, 488, 517, 575, 576, 612, 613
Kabîsa 171, 567
Kasâme 597
Kâsım 31, 41, 45, 52, 84, 101, 163, 181, 230, 256, 268, 285, 286, 289, 298, 300, 308, 309, 318, 319, 345, 349, 395, 396, 403, 412, 440, 453, 472, 496, 498, 524, 531, 532, 542, 548, 571, 575, 581, 587, 588, 592, 594, 610
Kâsım b. Abdurrahman 163
Kâsım b. Hasan 256, 268, 285, 298, 308, 318, 319, 345, 349, 395, 440, 453, 524, 531, 532, 542
Kâsım b. Hüseyin 588

Katâde 80, 159, 160, 191, 194, 195, 200, 256, 268, 317, 350, 356, 361, 410, 426, 429, 451, 452, 457, 469, 475, 481, 494, 495, 499, 509, 510, 515, 524, 540, 545, 560, 562, 563, 566, 568, 570, 571, 572, 578, 586, 591, 594, 601, 602, 608, 610, 614, 615, 616, 620
Kays 172, 173, 201, 207, 253, 254, 274, 282, 382, 390, 391, 477, 486, 487, 512, 533
Kays b. Rebîʿ 253, 254
Kelbî 45, 156, 159, 170, 190, 191, 335, 338, 356, 401, 494, 518
Kurâd 606

L

Leys 112, 131, 144, 172, 182, 201, 287, 397, 521, 602
Leys b. Ebî Süleym 201
Leys b. Muâviye b. Salih 287

M

Maʿbed 224, 613
Mahmûd b. Hıdâş 283, 284
Mahmûd b. Hıdâş et-Tâlkânî 283
Mâlik 20, 44, 84, 107, 121, 122, 136, 156, 181, 238, 239, 267, 285, 299, 309, 315, 322, 346, 347, 348, 349, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 380, 390, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 482, 491, 506, 509, 510, 514, 518, 522, 528, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 613, 614, 618, 619
Mâlik b. Enes 44, 84, 136, 181
Maʿmer 111, 137, 138, 172, 173, 195, 224, 239, 268, 298, 307, 317, 322, 350, 359, 410, 452, 495, 515, 540, 545, 570, 591, 594, 598, 602, 608, 610
Maʿn 176, 180, 276
Mansûr 15, 46, 68, 112, 117, 129, 135, 145, 173, 182, 224, 283, 296, 322, 580
Mansûr b. Ebî Nüveyra 322
Matar b. Muhammed ed-Dabbî 528
Mehdî b. Meymûn 183
Mesrûk 176, 187, 584, 585
Mevlâ Zeyd b. Sâbit 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373
Meymûn b. Mihrân 284
Mihrân 99, 107, 136, 255, 283, 284, 299, 308
Mincâb 425, 427, 432, 469, 472, 516, 522, 529, 548, 564, 565
Mincâb b. Hâris 427, 529
Minhâl 436, 524, 525
Minhâl b. Amr 436
Misʿar 226, 231, 234, 283, 579, 580, 581, 584
Misʿar b. Kidâm 226, 231, 234, 584
Misver b. Mahreme 111
Muâviye 107, 142, 160, 177, 194, 198, 206, 265, 286, 287, 320, 331, 347, 359, 370, 382, 404, 472, 486, 490, 508, 514, 516, 538, 543, 579, 599, 604
Muâviye b. Salih 194, 198, 286, 287, 320, 359, 370, 472, 490, 508, 514, 538, 599
Muğîre 99, 107, 144, 147, 286, 524, 529
Muğîre b. Sâlim 524, 529
Muhammed 2, 13, 14, 15, 17, 19, 20, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 55, 57, 59, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 106, 107, 108, 113, 116, 117, 118, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 136, 137, 138, 140, 142, 144, 145, 147, 152, 155, 162, 163, 165, 166, 168, 169, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 190, 192, 194, 195, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 210, 212, 215, 216, 217, 218, 221, 223, 227, 230, 234, 238, 241, 244, 245, 246, 247, 249,

252, 253, 254, 255, 259, 262, 263, 264, 267, 269, 275, 279, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 296, 297, 302, 306, 308, 312, 313, 314, 315, 318, 320, 322, 326, 331, 335, 336, 337, 338, 344, 345, 346, 348, 349, 355, 358, 359, 360, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 373, 374, 375, 376, 377, 379, 380, 383, 384, 386, 387, 389, 392, 393, 397, 400, 401, 405, 406, 408, 409, 410, 413, 424, 425, 427, 428, 432, 434, 440, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 456, 457, 462, 470, 472, 474, 475, 479, 483, 486, 488, 490, 492, 493, 497, 508, 510, 513, 514, 515, 520, 521, 522, 523, 528, 530, 531, 532, 534, 536, 537, 539, 543, 544, 547, 552, 556, 565, 566, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 582, 583, 584, 587, 588, 593, 594, 595, 596, 598, 600, 601, 609, 614, 617

Muhammed b. Abdila'lâ 359

Muhammed b. Abdullah b. Mahled el-Vâsıtî 116

Muhammed b. Abdurrahman 126, 127, 234

Muhammed b. Aclân 136, 397

Muhammed b. Alâ 20, 108, 244, 267, 288, 450, 456

Muhammed b. Ali b. Hasan b. Şakîk el-Mervezî 175

Muhammed b. Amr 106, 198, 230, 365, 410, 452, 472, 475, 497, 515, 539, 547, 571, 574, 586, 593, 600, 601, 609, 617

Muhammed b. Amr b. Abbas el-Bâhilî 365

Muhammed b. Amr b. Hasen 230

Muhammed b. Amr el-Bâhilî 198, 410, 452, 472, 497, 515, 539, 547, 571

Muhammed b. Beşşâr 20, 100, 121, 162, 169, 171, 177, 181, 186, 187, 200, 202, 203, 204, 241, 397, 528, 530, 584, 595, 600

Muhammed b. Bişr 171

Muhammed b. Ca'fer 128, 129, 183, 184, 202, 203, 204, 296, 306, 520, 597

Muhammed b. Cuhâde 127, 128, 138

Muhammed b. Ebî Muhammed 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 386, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 556, 566, 574, 578

Muhammed b. Ebî Muhammed Mevlâ Zeyd b. Sâbit 355, 358, 360

Muhammed b. Fudayl 125, 163

Muhammed b. Hafs 201

Muhammed b. Halef el-Askalânî 200

Muhammed b. Hâlid b. Aseme 180

Muhammed b. Hâlid b. Hıdâş el-Ezdî 99

Muhammed b. Hâzim el-Gıfârî 289

Muhammed b. Humeyd 20, 32, 98, 107, 144, 172, 201, 255, 282, 283, 308, 335, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 556, 566, 574

Muhammed b. Humeyd er-Râzî 20, 32, 98, 107, 144, 283, 335, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552

Muhammed b. Hüseyn 197

Muhammed b. İshak 188, 314, 335, 338, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456,

474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 566, 582
Muhammed b. Ma'mer 322
Muhammed b. Merzûk 122, 137
Muhammed b. Meymûn ez-Za'ferânî 121
Muhammed b. Muhammed 122, 374, 582
Muhammed b. Mus'ab 246, 253, 297, 306
Muhammed b. Mus'ab el-Kurkusânî 246
Muhammed b. Müsennâ 128, 129, 142, 173, 180, 183, 188, 296, 306, 319, 320, 520, 521
Muhammed b. Müslim et-Tâifî 531
Muhammed b. Rebîa el-Kilâbî 284, 285
Muhammed b. Sa'd 194, 284, 400, 492, 493, 515, 537
Muhammed b. Seleme 282
Muhammed b. Sevr 195, 359, 594
Muhammed b. Seyf 212
Muhammed b. Sinân 565
Muhammed b. Ubeyd 513, 596
Muhammed b. Ya'lâ 521, 522
Muhammed b. Yesâr 396, 397
Muhammed b. Yezîd el-Vâsıtî 124
Muhammed b. Yezîd et-Tarsûsî 180
Muhâribî 163, 188, 314, 318, 344, 348
Musa 20, 90, 109, 117, 118, 129, 229, 244, 256, 267, 281, 284, 285, 289, 299, 309, 318, 320, 322, 349, 351, 355, 361, 363, 366, 371, 373, 377, 387, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 518, 523, 525, 530, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 584, 586, 592, 597, 599, 605, 618, 619
Musa b. Abdirrahman el-Mesrûkî 281
Musa b. Dâvûd 129
Musa b. Ebî Habîb 244
Musa b. Harun 267, 285, 299, 309, 322, 349, 351, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 599, 605, 618, 619
Musa b. Harun el-Hemdânî 267, 285, 299, 309, 322, 349
Musa b. Mes'ûd 318, 366
Musa b. Sâlim Ebû Cehzam 525
Musa b. Sehl er-Râzî 284
Musa el-Bezzâr 523
Mutarrif b. Tarîf 315
Mu'temir b. Süleyman 132
Mübârek 246, 426, 429, 466, 473, 601
Mübârek b. Fadâle 246
Mücâhid 52, 85, 127, 128, 129, 137, 144, 187, 188, 198, 201, 230, 231, 255, 299, 308, 318, 319, 322, 344, 348, 353, 365, 366, 394, 395, 396, 410, 411, 440, 452, 453, 466, 472, 473, 475, 476, 497, 498, 515, 520, 521, 523, 524, 527, 530, 532, 533, 539, 540, 547, 548, 557, 563, 567, 571, 572, 574, 575, 576, 584, 586, 587, 593, 594, 600, 601, 602, 609, 610, 617
Mücâhid b. Musa 584
Mücâlid 157
Müemmel 169, 595
Müriyye b. Katarî 297, 306
Mürre 173, 183, 267, 268, 282, 285, 299, 309, 320, 322, 347, 349, 351, 356, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 584, 586, 587, 592, 599, 605, 618, 619
Mürre el-Hemdânî 267, 285, 299, 309, 320, 322, 349, 351, 356, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 580, 599, 605, 618, 619
Müsennâ 20, 21, 31, 85, 128, 129, 142, 143, 173, 180, 183, 184, 188, 189, 224, 239, 286, 287, 296, 306,

318, 319, 320, 323, 356, 359, 366, 370, 385, 407, 411, 426, 429, 431, 446, 452, 453, 457, 466, 472, 473, 476, 490, 497, 498, 508, 514, 515, 516, 520, 521, 524, 525, 529, 531, 538, 539, 541, 552, 560, 563, 567, 571, 574, 593, 594, 595, 599, 601, 607, 610, 616, 620
Müsennâ b. İbrahim 20, 21, 318, 319, 320, 323, 356, 359, 366, 385, 407, 411, 426, 429, 446, 452, 466, 472, 473, 497, 498, 508, 516, 567, 601, 607
Müsennâ b. İbrahim el-Âmülî 20, 318
Müsennâ b. İbrahim et-Taberî 356
Müseyyib 201, 359
Müslim 112, 115, 116, 121, 122, 125, 129, 168, 176, 183, 184, 186, 187, 190, 237, 246, 253, 268, 286, 297, 306, 314, 315, 397, 427, 437, 525, 527, 528, 531
Müslim b. Abdurrahman 246, 253, 297, 306
Müslim b. Abdurrahman el-Cermî 246
Müslim b. İbrahim 525
Müşâş 189

N

Nadr 50, 591
Nadr b. Şümeyl 50, 591
Nâfi' 111, 113, 118, 229, 259, 353
Nâfi' b. Ömer 229
Nâfi' b. Yezîd 118
Nasr b. Abdirrahman el-Evdî 521
Nevvâs b. Sem'ân el-Ensârî 286, 287
Nu'aym b. Hammâd 601

O

Osman b. Affân 153, 157, 202, 203
Osman b. Ali 436
Osman b. Esved 530
Osman b. Saîd 216, 218, 221, 228, 236, 244, 251, 253, 260, 267, 269, 270, 275, 284, 288, 299, 308, 357, 368, 443, 447, 450, 456, 463
Osman b. Züfer 233, 234
Osman el-Mekkî 187

Ö

Ömer 24, 33, 39, 43, 47, 66, 73, 76, 79, 83, 86, 87, 111, 112, 113, 114, 115, 130, 132, 133, 139, 148, 152, 153, 154, 166, 168, 181, 203, 214, 222, 229, 244, 245, 281, 284, 285, 286, 298, 304, 338, 348, 356, 404, 423, 482, 518, 525, 526, 595
Ömer b. Hafs 114
Ömer b. Hattâb 111, 112, 113, 114, 139, 148, 166, 214
Ömer b. Muhammed 245
Ömer b. Şebbe 115, 203
Ömer b. Velîd es-Şenî 525
Ömer Ebû Hafs 356

R

Ravvâd b. Cerrâh 200
Rebîa b. el-Ebyez 528
Rebî' b. Enes 256, 289, 323, 324, 332, 338, 350, 359, 362, 385, 386, 407, 411, 427, 430, 438, 470, 473, 498, 516, 552, 560, 593, 603, 606, 607, 616, 620
Rebî' b. Süleyman 118
Rebî' 21, 27, 431, 453
Rişdîn b. Sa'd 116

S

Sa'd b. Abdillah b. Abdilhakem 526
Sa'd b. İshak b. Ka'b b. Ücra 315
Sa'd b. Muhammed 400, 492, 493, 515, 537
Safvân b. Îsâ 396, 397
Sâib 142, 172, 176, 177, 253, 254, 284, 314, 321, 338, 369, 530
Saîd 78, 79, 98, 99, 109, 117, 118, 119, 128, 133, 134, 135, 136, 144, 145, 146, 147, 153, 157, 160, 170, 171, 172, 173, 177, 181, 182, 183, 184, 188, 189, 191, 195, 200, 202, 203, 204, 209, 216, 218, 221, 227, 228, 231, 234, 236, 244, 251, 253, 254, 255, 256, 260, 267, 269, 270, 275, 284, 288, 296, 298, 299, 307, 308, 315, 321, 322, 349, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 368, 370, 373,

375, 379, 380, 383, 384, 386, 393, 405, 408, 409, 425, 426, 428, 429, 440, 443, 446, 447, 450, 451, 456, 457, 463, 469, 474, 475, 481, 483, 490, 494, 508, 509, 510, 515, 524, 528, 534, 540, 547, 552, 556, 560, 562, 563, 566, 570, 574, 578, 580, 582, 586, 591, 594, 601, 608, 616, 620
Saîd b. Âmir 184
Saîd b. Beşîr 191, 200, 578, 591
Saîd b. Cübeyr 98, 99, 144, 170, 171, 172, 177, 188, 189, 202, 203, 204, 227, 253, 254, 255, 321, 322, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 386, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 556, 566, 578, 616
Saîd b. Ebî Saîd 136
Saîd b. Eşve' 528
Saîd b. Müseyyeb 146, 147, 181, 183
Saîd b. Ömer es-Sekûnî 244
Saîd b. Rebî' 157
Saîd b. Yahya b. Saîd el-Ümevî 109
Saîd b. Zeyd 483
Saîd el-Cüreyrî 298, 307
Saîd el-Makburî 209
Salih b. Mismâr el-Mervezî 315
Salih b. Müslim 184, 190
Salih b. Nasr 160
Salih b. Nasr el-Huzâî 160
Sâlim 45, 78, 84, 118, 144, 181, 348, 521, 524, 525, 529
Sa'sa'a 157, 337
Sehl b. Yûsuf 202
Seleme 42, 99, 105, 106, 122, 134, 141, 160, 162, 177, 191, 222, 238, 239, 282, 297, 306, 335, 337, 338, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 524, 525, 528, 531, 534, 547, 552, 556, 566, 574, 578, 582, 621
Seleme b. Ebî Seleme b. Abdurrahman b. Avf 162
Seleme b. Fadl 335, 337, 338, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 566
Seleme b. Küheyl 528
Sellâm b. Sâlim el-Huzâî 348
Selman 436, 438
Selm b. Abdurrahman en-Nehaî 191
Selm b. Kuteybe 99
Serî b. Yahya et-Temîmî 233
Sevrî 107, 171, 172, 177, 188, 190, 255, 283, 338, 351, 361, 366, 401, 494, 516, 521, 528, 530, 557, 563, 567, 580, 584, 593, 594, 600, 601
Sevvâr b. Abdillah el-Anberî 516
Seyyâr 132, 133
Simâk b. Harb 296, 297, 306
Süddî 72, 117, 190, 191, 197, 267, 268, 285, 299, 309, 319, 320, 322, 344, 348, 349, 351, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 522, 528, 536, 537, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 606, 618, 619
Süfyân 107, 113, 116, 117, 118, 135, 157, 160, 169, 171, 172, 177, 182, 186, 187, 188, 190, 203, 229, 230, 247, 254, 255, 283, 296, 299, 306, 308, 318, 319, 321, 351, 355, 361, 366, 407, 411, 473, 516, 528, 530, 557, 563, 567, 575, 581, 584, 587, 594, 595, 600, 610
Süfyân b. Uyeyne 113, 116, 117, 135, 157, 247, 296, 306
Süfyân b. Vekî' 229, 230, 355, 366, 411, 473, 581, 594

Süfyân es-Sevrî 107, 171, 172, 177, 188, 190, 255, 351, 366, 528, 530
Süheyl b. Ebî Salih 245
Süleyman 2, 21, 27, 45, 79, 106, 117, 118, 119, 120, 132, 134, 135, 136, 173, 186, 188, 190, 191, 222, 223, 234, 238, 496, 531, 542
Süleyman b. Abdülcebbâr 190, 191
Süleyman b. Bilâl 134, 135, 136
Süleyman b. Dâvûd 188
Süleyman b. Surad 117, 119, 120
Süveyd 426, 429, 466, 473, 601
Süveyd b. Nasr 426, 429, 466, 473, 601

Ş

Şa'bî 157, 160, 184, 189, 190, 296, 306, 320, 324, 351
Şakîk 142, 175, 177, 178, 297, 298, 307, 308
Şebâbe 129, 523
Şebîb 253, 565
Şehr b. Havşeb 521, 522, 523, 533
Şerîk 117, 170, 191, 298, 321, 436, 437
Şibl 27, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 86, 318, 366, 411, 452, 473, 476, 497, 515, 539, 563, 567, 571, 574, 593, 601, 610
Şibl b. Abbâd 366, 452, 497
Şuayb 19, 27, 68, 87, 111, 146, 152, 160, 531
Şuayb el-Cebâî 531
Şu'be 115, 119, 128, 129, 142, 143, 160, 173, 183, 184, 188, 189, 204, 296, 297, 306, 319, 320, 322, 520, 521

T

Talk b. Ğanem 187
Talk b. Habîb 183

U

Ubâde b. Sâmit 122
Ubeyd b. Esbât b. Muhammed 106
Ubeyd b. Süleyman 496
Ubeyd b. Umeyr 129
Ubeyde b. Süleymân 496
Ubeyde b. Süleyman el-Bâhilî 542
Ubeydullah 24, 31, 41, 109, 113, 114, 116, 118, 119, 130, 131, 132, 133, 160, 172, 181, 188, 234, 256, 289, 300, 309, 320, 390, 518
Ubeydullah b. Abdullah 116, 118, 160
Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe 116
Ubeydullah b. Ebî Yezîd 118, 119
Ubeydullah b. Muhammed el-Firyâbî 113
Ubeydullah b. Musa 109, 256, 320
Ubeydullah b. Ömer 114, 130, 132, 133, 181
Ubeydullah b. Yusuf el-Cübeyrî 188
Ukayl 116, 118, 518
Ukayl b. Hâlid 116, 118
Umâre b. Gaziyye 152, 155
Urve 111, 180, 298, 307, 587
Urve b. Mürre 587
Urve b. Zübeyr 111, 180

Ü

Übey 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 137, 139, 143, 148, 153, 163
Übey b. Ka'b 119, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 130, 137, 139, 148, 153, 163
Ümmü Eyyûb 116, 118, 119

V

Vâsıl b. Hayyân 107
Vâsile b. Eska' 200, 201
Vehb 20, 73, 111, 114, 116, 122, 130, 133, 134, 135, 146, 156, 162, 170, 181, 182, 209, 214, 245, 256, 286, 289, 300, 309, 310, 319, 417, 422, 426, 427, 429, 436, 446, 470, 499, 516, 531, 542, 564, 587, 596, 603
Vehb b. Münebbih 73, 256
Vehb b. Süleyman 531
Vekî' 321, 355, 366
Velîd b. Kesîr 314
Velîd b. Müslim 183, 397

Y

Yahyâ b. Abbâd 523
Yahya b. Âdem 108, 119, 319
Yahyâ b. Avf 284

Yahya b. Dâvûd el-Vâsıtî 143, 187
Yahyâ b. Ebî Kesîr 588
Yahyâ b. Ebî Tâlib 368, 371
Yahya b. Eyyûb 122
Yahyâ b. Îsâ 394
Yahya b. İbrahim el-Mes'ûdî 176
Yahya b. Osman b. Salih es-Sehmî 194
Yahya b. Saîd 109, 171, 181, 182, 202, 203
Yahya b. Saîd el-Ümevî 109
Yahya b. Salih 198
Yahya b. Talha el-Yerbûî 170
Yahyâ b. Vâdıh 496
Yahyâ el-Kattân 600
Yakub 21, 99, 145, 146, 155, 182, 183, 184, 200, 202, 211, 298, 307, 314, 321, 331, 344, 431, 521, 591
Yakub b. İbrahim 145, 155, 184, 200, 202, 211, 298, 307, 321, 331, 344, 431, 521, 591
Yakub b. İbrahim ed-Devrekî 431
Yakub el-Kummî 99
Yezîd 20, 29, 30, 116, 118, 119, 120, 124, 134, 144, 173, 180, 183, 195, 202, 203, 256, 331, 348, 361, 368, 371, 404, 451, 457, 469, 475, 481, 494, 509, 510, 512, 515, 524, 540, 560, 562, 563, 566, 570, 578, 584, 586, 591, 601, 603, 608, 616, 620
Yezîd b. Ebî Yezîd 183
Yezîd b. Hârûn 120
Yezîd b. Husayfe 134
Yezîd b. Velîd 144
Yezîd b. Zürey' 195, 256, 361, 451, 457, 469, 475, 481, 494, 509, 510, 515, 524, 540, 560, 586, 601, 616
Yezîd el-Fârisî 202
Yunus 66, 111, 112, 114, 116, 117, 122, 130, 134, 135, 146, 155, 156, 162, 170, 181, 182, 188, 202, 209, 214, 245, 286, 289, 300, 309, 310, 319, 337, 417, 422, 426, 427, 429, 446, 466, 470, 499, 504, 516, 542, 564, 568, 587, 596, 603
Yunus b. Abdila'lâ 111, 114, 116, 117, 122, 130, 214, 245, 319, 417, 422, 426, 446, 470, 499, 564, 587, 596
Yunus b. Abdila'lâ es-Sadefî 116, 245
Yunus b. Bükeyr 188
Yûsuf b. Mihrân 99

Z

Zâide 123, 276
Zekeriyya 162, 177, 189, 303
Zeyd 79, 81, 99, 109, 110, 116, 134, 141, 143, 152, 153, 154, 155, 157, 181, 214, 224, 273, 274, 286, 289, 292, 300, 309, 310, 315, 319, 327, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 392, 393, 405, 408, 409, 416, 417, 422, 425, 426, 427, 428, 429, 435, 436, 440, 446, 450, 454, 456, 470, 474, 483, 490, 499, 508, 510, 516, 534, 542, 547, 552, 564, 566, 574, 582, 587, 596, 603, 613
Zeyd b. Erkam 109
Zeyd b. Eslem 214, 286, 300, 310, 319, 446, 470, 499
Zeyd b. Hubâb 134, 141, 315
Zeyd b. Sâbit 152, 155, 349, 355, 358, 360, 368, 370, 373, 375, 379, 380, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552, 566, 574, 582
Zeyd b. Sâbit'in âzadlısı Muhammed b. Ebî Muhammed 375, 379, 383, 384, 393, 405, 408, 409, 425, 428, 440, 450, 456, 474, 490, 508, 510, 534, 547, 552
Zeyd b. Vehb 436
Zeyd el-Kassâr 109, 110
Zirr 108, 109, 123, 361
Zirr b. Hubeyş 109
Zübeyd 114, 115
Zührî 111, 112, 116, 154, 157, 359

KAVRAMLAR

A

Acem 100, 364, 568
Âdil 58, 65
Âhiret 8, 372, 374, 375, 414
alâmet 91, 207, 208, 328, 340
Allah 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 22, 23, 24, 29, 41, 44, 48, 51, 53, 54, 55, 59, 60, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 156, 157, 158, 160, 161, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 182, 184, 185, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 284, 286, 287, 288, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 328, 329, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 345, 346, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 383, 385, 386, 387, 389, 390, 393, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 433, 434, 435, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 447, 448, 449, 450, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 468, 469, 470, 471, 473, 474, 476, 478, 479, 480, 481, 482, 484, 485, 486, 488, 489, 490, 491, 492, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 504, 505, 507, 508, 509, 511, 517, 518, 520, 521, 522, 524, 531, 534, 536, 537, 538, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 585, 588, 589, 590, 591, 593, 594, 596, 597, 598, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621
Allahu a'lem 103, 165, 227, 282
Allâme 53
Arapça 13, 14, 16, 44, 47, 48, 93, 96, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 166, 178, 208, 214, 233, 236, 247, 330, 341, 572
Âyet 6, 72, 75, 154, 200, 201, 202, 207, 208

Azamet 514, 515, 522, 523, 528, 530, 532
Azap 134, 141

B

Basralı 31, 250, 293, 294, 301, 304, 392, 397, 418, 434, 435, 454, 466, 488, 553
Batıl 91, 227
Belâgat 215
Benî Esedli 263
Besmele 6, 211, 217, 249, 257
Beyit 210, 219, 220, 248, 575, 613
Beytü'l-Makdis 113
Burhan 74

C

Câhiliye 205, 208, 223, 224, 238, 239, 248, 250, 251, 252, 263, 265, 272, 273, 276, 363, 380, 382, 388, 391, 424, 458, 468, 477, 482, 486, 488, 502, 503, 506, 512, 518
Cehennem 76
Cehmiyye 400, 414, 493
Cemaat 53
Cenâb-ı Allah 17
Cennet 6, 76, 161, 589, 591, 592, 594, 596
Cerh 113, 115, 142, 160, 177, 188, 189, 191, 216, 230, 233, 245, 253, 255, 344, 401, 493, 526
Cerîriyye 27
Cin 213, 254
Cüz 28, 36, 180

Ç

Çeviri 194

D

Deccâl 168
Dil 6, 30, 50, 71, 72, 93
Din 7, 75, 76, 77, 259, 265
Dirayet 70, 71
Diyet 421

E

Ebced 44, 227, 324, 326
Efendimiz 503
Ehl-i Hadis 44
Ehl-i Kitab 59, 305, 566
Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat 53
Emir 47, 63, 162
Ensar 154, 337, 413, 549
Esbât 106, 197, 267, 268, 285, 299, 309, 322, 349, 351, 355, 361, 363, 371, 373, 377, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 475, 491, 509, 510, 514, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 606, 618, 619
Eser 34, 35, 36, 38, 68
Esmâ-i Hüsnâ 312
Eyyâm-ı Câhiliye 506

F

Fakih 24, 274
Farsça 100, 101, 103, 105, 343
Ferd 227
Fıkıh 5, 24, 27, 38
Firavun 229, 230, 468
Fukahâ 27, 35, 40, 53

G

Gafil 272
Garîbü'l-Kur'ân 72
Gazel 404
Gazve 502
Günah 518

H

Haber 106
Habeşçe 101, 102, 103
Hac 164, 178, 222, 404, 539, 550
Hadis 5, 26, 29, 44, 72, 79, 86, 107, 115, 118, 119, 145, 252, 282, 344, 369, 401, 493
Hak 508
Halef 65, 200, 348
Halife 404
Hamâset 264
Hamd 7, 243, 247, 252, 253, 313
Hanbelî 27, 28, 39
Hanefî 27, 188
Hasen 21, 25, 29, 230, 287, 298
Hayız 602
Hazreçli 384
Helak 506
Hıristiyan 147, 375
Hicazlı 206, 239
Hicret 77
Hikmet 76, 89, 433
Hulefâ-yi Râşidîn 34
Husus 76
Hüccet 55

İ

İblis 387, 620

İ'câz 97
İcmâ 56, 223
İhsan 74, 87
İhtilaf 73
İ'râbu'l-Kur'ân 31
İlim 13, 22, 52, 598
İmam 14, 17, 20, 26, 28, 36, 44, 45, 46, 57, 70, 80, 83, 101, 118, 155, 315, 353, 427, 436
İmâmiyye 271
İman 8, 9, 11, 12, 70, 83, 358, 359, 398, 414, 428, 429, 448, 449, 450, 451, 453, 455, 576, 582, 583, 589, 598, 604, 605, 611, 615, 616
İnkâr 418, 458, 616
İrtidat 147
İsnad 116, 121
İsrâiliyat 54, 72, 78, 85, 245
İsrailoğulları 388
İstiâze 6, 213
İstişhad 52, 85
İstitâat 311
İsyan 603
İtaat 557

K

Kader 81
Kaderiyye 53, 271, 277, 310
Kâfir 352
Karaetü'l-Emsâr 52
Kaside 381
Kasîde-i Bürde 214
Kâtib 46, 85
Kelâle 157
Kesra 350
Keşf 43, 85, 180
Kıraat 5, 29, 30, 52, 70, 71, 72, 77, 85, 197, 432
Kıyamet 414, 462
Kûfeli 31, 211, 294, 303, 304, 353, 432, 435, 454, 455, 466, 553
Kul 231, 314, 315
Kur'ân-ı Kerîm 13, 14, 17, 44, 68, 91, 96, 282, 340
Kurban 196, 506
Kurrâ 29, 211, 259, 291, 365
Kütüb-i Sitte 117, 129, 397, 527
Kütüb-i Tis'a 70

L

Lügat 51

M

Marife 30, 87
Meâl 70, 83
Meânî 79, 80, 210
Meçhul 120
Medenî 70, 136, 397
Medineli 412
Mekkî 70, 187, 365, 366, 396, 475, 515, 530, 539, 547
Melek 588
Merfû 506, 537
Mescid 119
Meşhur 107, 252, 368, 470, 483
Metin 17
Minber 178
Mirac 35
Muallak 337
Muallaka 208, 223, 380
Muallakât-i Seb'a 458
Muallim 226, 231
Mûcez 40
Mufaddaliyyât 388, 513
Muhaddis 227
Muhalif 52
Muhalled 253, 365, 475, 515, 539, 547
Muhkem 75
Muhtasar 70, 83, 86
Muhtelif 239, 483, 489
Mukaddime 2, 6, 37, 48, 67, 89
Musannif 125
Mushaf 67, 148, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 188, 507
Mu'tezile 29, 44, 53, 54, 271, 311
Mübarek 228
Mübhemât 59
Mücerred 39
Müdrec 154
Müellif 35, 39, 175
Müfessir 5, 41, 52, 53, 59, 61, 71, 75, 76, 77, 85, 87, 222, 303, 598
Mülk 259
Mümin 352
Münafık 415, 418, 420, 458, 462, 474, 480, 495, 502, 540, 542
Münker 180, 181, 203, 337
Müslüman 47, 121, 141, 157, 177, 178, 205, 207, 208, 249, 252, 263, 264, 380, 386, 412, 486, 488, 492, 495, 536, 538, 563
Müsned 39, 106, 108, 109, 111, 112, 115, 117, 120, 122, 123, 125, 127, 128, 129, 134, 135, 154, 171, 172, 176, 203, 216, 234, 246, 282, 286, 287,

296, 314, 338, 397, 401, 436, 494, 565
Müşkil 162
Müteahhir 46

N

Nabatça 103
Namaz 8, 126, 368
Necât 222
Necidli 424, 488
Nesh 73
Nüsha 31, 83

O

Oryantalist 47, 48, 74, 77, 84

P

Peygamber 26, 30, 35, 44, 48, 55, 56, 57, 58, 59, 91, 94, 105, 106, 108, 112, 113, 125, 127, 128, 129, 132, 133, 137, 138, 139, 140, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 153, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 180, 185, 192, 196, 199, 200, 208, 211, 214, 216, 217, 222, 237, 244, 246, 249, 262, 264, 267, 277, 281, 282, 285, 286, 287, 288, 289, 297, 298, 299, 306, 307, 308, 309, 314, 336, 364, 388, 389, 405, 407, 417, 445, 446, 450, 462, 488, 536, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 613, 618, 619

R

Rahmet 241
Ramazan 15, 19, 63, 65, 84, 86, 115
Râvi 108
Recez 280, 326, 329, 341, 470, 483
Resûl-i Ekrem 17
Re'y 48
Rıza 68, 69, 80, 86, 245
Ricâl 37
Risalet 576
Rivayet 55, 72, 142, 176, 231, 233, 244, 245, 256, 281, 284, 303, 574
Rum 102, 588

S

Sadûk 201, 233, 526
Sahâbe 37, 73, 75, 80, 268, 298
Sahih 123, 230, 255, 576
Sahîhayn 136
Salih 68, 69, 80, 86, 159, 160, 170, 184, 188, 189, 190, 194, 198, 237, 245, 255, 267, 283, 285, 286, 287, 299, 309, 315, 320, 322, 335, 338, 349, 351, 355, 359, 361, 363, 370, 371, 373, 377, 385, 394, 396, 397, 406, 411, 426, 429, 437, 445, 451, 465, 469, 471, 472, 475, 490, 491, 508, 509, 510, 514, 521, 536, 538, 556, 559, 561, 564, 580, 586, 592, 599, 605, 618, 619
Sebat 52, 53, 59, 85, 87
Secde 303
Selam 111, 224
Selef 78
Selefî 28
Semâ 513
Sika 24, 110, 115, 122, 135, 227, 314, 345, 366, 496, 521, 525, 527, 528
Siyak 58
Siyer 5, 24, 31, 33, 45, 54, 67, 77, 537
Sûre 6, 205, 325, 338
Sünnet 28, 29, 44, 53, 301
Sünnî 28, 53, 85

Ş

Şâfiî 17, 20, 21, 27, 28, 53, 57, 101, 118
Şâir 196, 197, 207, 208, 210, 219, 220, 224, 232, 248, 249, 250, 251, 252, 263, 264, 265, 266, 269, 272, 273, 279, 280, 291, 302, 303, 326, 332, 347, 350, 380, 381, 382, 389, 390, 402, 404, 405, 423, 430, 431, 458, 468, 470, 477, 478, 482, 483, 486, 487, 488, 503, 506, 512, 513, 517, 518, 554
Şâz 77
Şeyh 214, 286, 298, 324, 514, 515, 522, 523, 528, 530, 532, 557, 584, 607
Şeytan 112, 215
Şia 44, 53
Şiir 197, 219, 220, 224, 251, 276, 304, 388, 421, 431, 454, 477, 482, 486, 489, 503
Şükür 246

T

Taberiyye 27, 38
Tâbiîn 37, 190
Takva 8, 355, 357
Tarih 5, 24, 31, 34, 47, 48, 75, 76, 77, 84
Tashih 2
Tefsir 6, 14, 32, 42, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 66, 69, 71, 74, 75, 77, 79, 80, 83, 84, 85, 89, 169, 175, 180, 191
Tefviz 271
Tenkit 7, 312
Tercümânü'l-Kur'ân 186
Tercüme 2
Terhîm 330
Teşbih 74
Teşrik 196
Tevbe 154, 224, 276, 371, 428, 430, 460, 461, 517, 518
Tevfik 78, 280
Türkçe 14, 16, 34

U

Umum 76

Ü

Ümmet 14, 46, 91, 150, 158
Ümmet-i Muhammed 91
Ümmü'l-Kurâ 210
Ümmü'l-Kur'ân 6, 209, 312, 313

Y

Yahudi 156, 245, 337, 363, 375, 384, 387, 389, 405, 408, 450
Yedi Harf 6, 48, 105, 138
Yemin 111, 150, 204, 577

Z

Zahir 366
Zâhiriyye 27
Zayıf 381, 522, 523
Zem 531
Zikir 193, 199
Zühd 601